

Samyuttanikāyaṭṭhakathāya

Nidānakhandhasaḷāyatana mahāvaggānaṃ

Atthavaṇṇanābhūta

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Samyuttaṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552

Marammavasse 1370

AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 17

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṅa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ရ dhya	လ pla	လ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က ṇṇa	န nta	ဘ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ပြ bra	ဆာ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	မ္မ mpa	ဆာ stra
ရ khya	ပ ṇha	က tva	န ndra	မ္မ mpha	သွ sna
ခ khva	ပ ṇca	ကျ tya	န ndha	မ္မ mba	သျ sya
ဂ gga	ဆ ṇcha	ကြ tra	န nna	မ္မ mbha	သ ssa
ဃ ggha	ည ṇja	ဒ dda	ရ nya	မ္မ mma	သွ sma
ရ gya	ည ṇjha	ဒ ddha	န nha	ရ mya	သွ sva
ဂ gra	ဇ ṭta	ရ dya	ပ ppa	မ္မ mha	ကွ hma
က ṅka	ဌ ṭtha	ဒ dra	ပ ppha	ယ yya	ကွ hva
န ṅkha	ည ḍḍa	ဒ dva	ရ pya	ယ yha	ဠ lha
ဂ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Samyuttaṭīkā

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Nidānasamyutta

1. Buddhavagga

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā	...	...	1
2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	13
3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā	...	...	21
4. Vipassīsuttavaṇṇanā	...	...	22
5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā	...	...	24

2. Āhāravagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā	...	...	25
2. Moliyaphaggunasuttavaṇṇanā	...	...	32
3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	35
4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	36
5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā	...	...	36
6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā	...	...	39
7. Acelakassapasuttavaṇṇanā	...	...	40
8. Timbarukasuttavaṇṇanā	...	...	45
9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā	...	...	45
10. Paccayasuttavaṇṇanā	...	...	48

3. Dasabalavagga

1. Dasabalasuttavaṇṇanā	...	...	53
2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā	...	...	53

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Upanisasuttavaṇṇanā	...	...	63
4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā	...	...	68
5. Bhūmijasuttavaṇṇanā	...	...	69
6. Upavāṇasuttavaṇṇanā	...	...	71
7. Paccayasuttavaṇṇanā	...	...	71
8. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	71
9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	72
10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	72

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā	...	...	72
2. Kaḷārasuttavaṇṇanā	...	...	73
3. Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā	...	...	77
4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā	...	...	79
5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	...	...	79
6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā	...	...	80
7. Natumhasuttavaṇṇanā	...	...	81
8. Cetanāsuttavaṇṇanā	...	...	81
9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā	...	...	84
10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā	...	...	84

5. Gahapatiavagga

1. Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā	...	...	84
2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā	...	...	86
3. Dukkhasuttavaṇṇanā	...	...	86
4. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	87
5. Ñātikasuttavaṇṇanā	...	...	88
6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	89

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā	...	...	89
8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā	...	...	89
9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā	...	...	90
10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā	...	...	90

6. Dukkhavagga

1. Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā	...	...	90
2. Upādānasuttavaṇṇanā	...	...	96
3-4. Saṃyojanasuttadvayaṇṇanā	...	...	96
5-6. Mahārakkhasuttadvayaṇṇanā	...	...	97
7. Taruṇarakkhasuttavaṇṇanā	...	...	98
10. Nidānasuttavaṇṇanā	...	...	98

7. Mahāvagga

1. Assutavāsuttavaṇṇanā	...	...	105
2. Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā	...	...	108
3. Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā	...	...	109
Dutiyāhāraṇṇanā	...	...	113
Tatīyāhāraṇṇanā	...	...	114
Catutthāhāraṇṇanā	...	...	115
4. Atthirāgasuttavaṇṇanā	...	...	115
5. Nagarasuttavaṇṇanā	...	...	116
6. Sammasasuttavaṇṇanā	...	...	119
7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā	...	...	121
8. Kosambisuttavaṇṇanā	...	...	122
9. Upayantisuttavaṇṇanā	...	...	123
10. Susimasuttavaṇṇanā	...	...	123

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1. Jarāmarasuttādivaṇṇanā	...	...	125
---------------------------	-----	-----	-----

9. Antaraṭṭhāvagga

1. Satthusuttādivaṇṇanā	...	...	126
-------------------------	-----	-----	-----

2. Abhisamayasaṃyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā	...	...	127
2. Pokkharasuttavaṇṇanā	...	...	127
3. Saṃbhejja-udakasuttādivaṇṇanā	...	...	128
5. Pathavīsuttādivaṇṇanā	...	...	128

3. Dhātusaṃyutta**1. Nānattavagga**

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā	...	...	129
2. Phassanānattasuttavaṇṇanā	...	...	129
3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā	...	...	130
4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā	...	...	130
5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā	...	...	131
6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā	...	...	131
7. Saññānānattasuttavaṇṇanā	...	...	131
8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā	...	...	132
9. Bāhiraphassanānattasuttavaṇṇanā	...	...	132

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā	...	...	133
2. Sanidānasuttavaṇṇanā	...	...	134
3. Giṇṇakāvasathasuttavaṇṇanā	...	...	136

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā	...	...	138
5. Caṅkamasuttavaṇṇanā	...	...	138
6. Sagāthāsuttavaṇṇanā	...	...	139
7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā	...	...	140
8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā	...	...	140

3. Kammaṭṭhāvagga

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā	...	...	140
3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā	...	...	141
7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	145

4. Catutthāvagga

1. Catudhātusuttavaṇṇanā	...	...	146
2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā	...	...	146
3. Acariṃsuttavaṇṇanā	...	...	148
4. Nocedaṃsuttavaṇṇanā	...	...	148
5. Ekantaḍḍakkhasuttavaṇṇanā	...	...	148
6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā	...	...	149

4. Anamataggasaṃyutta

1. Paṭhamāvagga

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	150
2. Pathavīsuttavaṇṇanā	...	...	150
3. Assusuttavaṇṇanā	...	...	151
4. Khīrasuttavaṇṇanā	...	...	151
5. Pabbatasuttavaṇṇanā	...	...	151
6. Sāsapasuttavaṇṇanā	...	...	152
7. Sāvakasuttavaṇṇanā	...	...	152

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā	...	...	152
9. Daṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	152
10. Puggalasuttavaṇṇanā	...	...	153

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā	...	...	153
2. Sukhitasuttavaṇṇanā	...	...	153
3. Tiṃsamattasuttavaṇṇanā	...	...	153
4-9. Mātusuttādivaṇṇanā	...	...	154
10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā	...	...	154

5. Kassapasamīyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	155
2. Anottappīsuttavaṇṇanā	...	...	156
3. Candūpamasuttavaṇṇanā	...	...	157
4. Kulūpakasuttavaṇṇanā	...	...	159
5. Jiṇṇasuttavaṇṇanā	...	...	160
6. Ovādasuttavaṇṇanā	...	...	161
7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā	...	...	162
8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā	...	...	162
9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā	...	...	162
10. Upassayasuttavaṇṇanā	...	...	163
11. Cīvarasuttavaṇṇanā	...	...	164
12. Parammaraṇasuttavaṇṇanā	...	...	169
13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā	...	...	170

6. Lābhasakkārasamīyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā	...	...	173
2. Baḷisasuttavaṇṇanā	...	...	173

Mātikā		Piṭṭhaṅka
3-4. Kummasuttādivaṇṇanā	...	173
5. Mīlhakasuttavaṇṇanā	...	174
6. Asanisuttavaṇṇanā	...	174
7. Diddhasuttavaṇṇanā	...	174
8. Siṅgālasuttavaṇṇanā	...	175
9. Verambhasuttavaṇṇanā	...	175
10. Sagāthakasuttavaṇṇanā	...	175
2. Dutiyavagga		
1-2. Suvaṇṇapāṭisuttādivaṇṇanā	...	175
3. Tatiyavagga		
1. Mātugāmasuttavaṇṇanā	...	176
2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā	...	176
3-6. Eka puttakasuttādivaṇṇanā	...	176
7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	176
8. Chavisuttavaṇṇanā	...	177
9. Rajjusuttavaṇṇanā	...	177
10. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	177
4. Catutthavagga		
1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā	...	177
5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā	...	178
6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā	...	178
7-13. Mātusuttādivaṇṇanā	...	178
7. Rāhulasamyutta		
1. Paṭhamavagga		
1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā	...	179
9. Dhātusuttavaṇṇanā	...	180
10. Khandhasuttavaṇṇanā	...	180

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Dutiyavagga

11. Anusayasuttavaṇṇanā	...	...	180
12. Apagatasuttavaṇṇanā	...	...	181

8. Lakkhaṇasaṃyutta**1. Paṭhamavagga**

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā	...	...	182
2. Pesisuttavaṇṇanā	...	...	183
3. Piṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	183
4. Nicchavisuttavaṇṇanā	...	...	183
5. Asilomasuttavaṇṇanā	...	...	184
6. Sattisuttavaṇṇanā	...	...	184
7. Usulomasuttavaṇṇanā	...	...	184
8. Sūcilomasuttavaṇṇanā	...	...	184
9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā	...	...	184
10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	184

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā	...	...	185
3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā	...	...	185
4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā	...	...	185
5. Okilinīsuttavaṇṇanā	...	...	185
6. Asīsakasuttavaṇṇanā	...	...	185
7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā	...	...	186

9. Opammasaṃyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā	...	...	187
2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā	...	...	187

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Kulasuttavaṇṇanā	...	...	187
4. Okkhāsuttavaṇṇanā	...	...	188
5. Sattisuttavaṇṇanā	...	...	188
6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā	...	...	189
7. Āṇisuttavaṇṇanā	...	...	190
8. Kalīṅgarasuttavaṇṇanā	...	...	191
9. Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	192
10. Bīḷārasuttavaṇṇanā	...	...	192
11. Siṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	193
12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā	...	...	193

10. Bhikkhusaṃyutta

1. Kolitasuttavaṇṇanā	...	...	194
2. Upatissasuttavaṇṇanā	...	...	195
3. Ghaṭasuttavaṇṇanā	...	...	195
4. Navasuttavaṇṇanā	...	...	195
5. Sujātasuttavaṇṇanā	...	...	196
6. Lakunḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā	...	...	196
7. Visākhasuttavaṇṇanā	...	...	197
8. Nandasuttavaṇṇanā	...	...	197
9. Tissasuttavaṇṇanā	...	...	197
10. Theranāmakasuttavaṇṇanā	...	...	198
11. Mahākappinasuttavaṇṇanā	...	...	199
12. Sahāyakasuttavaṇṇanā	...	...	200

1. Khandhasaṃyutta

1. Nakulapituvagga

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā	...	...	201
2. Devadahassuttavaṇṇanā	...	...	208

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Hāliddikānisuttavaṇṇanā	...	...	209
4. Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā	...	...	211
5. Samādisuttavaṇṇanā	...	...	211
6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā	...	...	212
7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	...	...	212
8. Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā	...	...	212
9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā	...	...	213
10-11. Kālattaya dukkhasuttādivaṇṇanā	...	...	213

2. Aniccavagga

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā	...	...	213
----------------------------	-----	-----	-----

3. Bhāravagga

1. Bhārasuttavaṇṇanā	...	..	213
2. Pariññāsuttavaṇṇanā	...	...	214
3. Abhijānasuttavaṇṇanā	...	...	215
4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā	...	...	215
10. Aghamūlasuttavaṇṇanā	...	...	215
11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā	...	...	215

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā	...	...	216
3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	216
4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	216
5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā	...	...	217
7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā	...	...	218

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā	...	...	219
2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā	...	...	219

Mātikā		Piṭṭhaṅka
3. Aniccasuttavaṇṇanā	...	219
4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā	...	220
5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā	...	220
6. Khandhasuttavaṇṇanā	...	221
7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā	...	221
9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā	...	222

(6) 1. Upayavagga

1. Upayasuttavaṇṇanā	...	222
2. Bijasuttavaṇṇanā	...	223
3. Udānasuttavaṇṇanā	...	223
4. Upādānaparivattasuttavaṇṇanā	...	225
5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā	...	226
6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā	...	226
7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā	...	227
8. Mahālisuttavaṇṇanā	...	227
9. Ādittasuttavaṇṇanā	...	227
10. Niruttipathasuttavaṇṇanā	...	227

(7) 2. Arahantavagga

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā	...	229
2-6. Maññamānasuttādivaṇṇanā	...	230
7. Anattaniyasuttavaṇṇanā	...	230
8-10. Rajanīyaṣaṇṭhitasuttavaṇṇanā	...	230

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā	...	230
4. Arahantasuttavaṇṇanā	...	231

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā	...	...	232
6. Sīhasuttavaṇṇanā	...	...	232
7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā	...	...	235
8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā	...	...	239
9. Pālileyysuttavaṇṇanā	...	...	241
10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā	...	...	242

(9) 4. Theravagga

1. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	243
2. Tissasuttavaṇṇanā	...	...	244
3. Yamakasuttavaṇṇanā	...	...	245
4. Anurādhassuttavaṇṇanā	...	...	245
5. Vakkalisuttavaṇṇanā	...	...	246
6. Assajisuttavaṇṇanā	...	...	247
7. Khemakasuttavaṇṇanā	...	...	247
8. Channasuttavaṇṇanā	...	...	248
9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā	...	...	248

(10) 5. Pupphavagga

1. Nadīsuttavaṇṇanā	...	...	249
2. Pupphasuttavaṇṇanā	...	...	249
3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā	...	...	249
4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā	...	...	252
7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā	...	...	252
8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā	...	...	252
9. Vāsijaṭṭasuttavaṇṇanā	...	...	254
10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā	...	...	255

(11) 1. Antavagga

1. Antasuttavaṇṇanā	...	...	257
2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā	...	...	257

Mātikā		Piṭṭhaṅka
4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā	...	257
5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā	...	258
(12) 2. Dhammakathikavagga		
1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā	...	258
3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā	...	258
4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā	...	259
5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā	...	259
10. Sīlavantasuttavaṇṇanā	...	259
11. Sutavantasuttavaṇṇanā	...	260
12-13. Kappasuttādivaṇṇanā	...	260
(13) 3. Avijjāvagga		
1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā	...	260
(14) 4. Kukkuḷavagga		
1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā	...	260
(15) 5. Diṭṭhivagga		
1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā	...	261
10. Ānandasuttavaṇṇanā	...	261
2. Rādhasamyutta		
1. Paṭhamavagga		
1. Mārasuttavaṇṇanā	...	262
2-10. Sattasuttādivaṇṇanā	...	262
2. Dutiyavagga		
1-12. Mārasuttādivaṇṇanā	...	262

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā	...	...	263
------------------------------------	-----	-----	-----

3. Diṭṭhisamyyutta**1. Sotāpattivagga**

1. Vātasuttavaṇṇanā	...	...	264
2-4. Etaṃmamasuttādivaṇṇanā	...	...	264
5. Natthidinnasuttavaṇṇanā	...	...	265
6. Karotosuttavaṇṇanā	...	...	266
7. Hetusuttavaṇṇanā	...	...	268
8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā	...	...	269
11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā	...	...	272
2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā	...	...	272

4. Okkantasaṃyutta

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā	...	...	273
5. Uppādasamyyuttavaṇṇanā	...	...	273
6. Kilesasaṃyuttavaṇṇanā	...	...	273

7. Sāriputtasamyyutta

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā	...	...	274
10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā	...	...	274

8. Nāgasamyyutta

1. Suddhikasuttavaṇṇanā	...	...	275
2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā	...	...	275
9. Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā	...	...	276
10. Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā	...	...	276

Mātikā		Piṭṭhaṅka
11. Valāhakaṣaṃyuttavaṇṇanā	...	277
12. Vacchagottaṣaṃyuttavaṇṇanā	...	278
13. Jhānaṣaṃyutta		
1. Samādhimūlakasaṃpattisuttavaṇṇanā	...	278
2-55. Samādhimūlakaṭṭhitisuttādivaṇṇanā	...	279
1. Saḷāyatanaṣaṃyutta		
1. Aniccavagga		
1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā	...	281
2-3. Ajjhattadukkkhasuttādivaṇṇanā	...	283
4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā	...	283
7-12. Ajjhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā	...	283
2. Yamakavagga		
1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā	...	283
5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā	...	284
7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā	...	284
3. Sabbavagga		
1. Sabbasuttavaṇṇanā	...	285
2. Pahānasuttavaṇṇanā	...	286
3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā	...	287
4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	287
5. Duttiya-aparijānanasuttavaṇṇanā	...	287
6. Ādittasuttavaṇṇanā	...	288
7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā	...	289
8. Samugghātasārūppasuttavaṇṇanā	...	289

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā	...	...	290
10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā	...	...	290
4. Jātidhammavaggavaṇṇanā	...	...	291
5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā	...	...	291
(6) 1. Avijjāvaggavaṇṇanā	...	...	291

(7) 2. Migajālavagga

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā	...	...	292
6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā	...	...	292
7. Upasena-āsīvisasuttavaṇṇanā	...	...	293
8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā	...	...	293
9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	293
10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	294
11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā	...	...	294

(8) 3. Gilānavagga

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā	...	...	294
7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā	...	...	294
8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	295
10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā	...	...	295

(9) 4. Channavagga

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā	...	...	295
2. Suññatalokasuttavaṇṇanā	...	...	295
3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā	...	...	295
4. Channasuttavaṇṇanā	...	...	295
5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā	...	...	297
7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā	...	...	299
9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā	...	...	299

Mātikā

Piṭṭhaṅka

(10) 5. Saḷavagga

1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā	...	...	300
2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā	...	...	301
3. Parihānasuttavaṇṇanā	...	...	303
4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā	...	...	303
5. Saṃvarasuttavaṇṇanā	...	...	303
6. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	304
7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā	...	...	304
8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā	...	...	304
10. Udakasuttavaṇṇanā	...	...	304

(11) 1. Yogakkhemivagga

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā	...	...	305
2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā	...	...	305

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā	...	...	305
3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā	...	...	306
4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā	...	...	308
5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā	...	...	308
7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā	...	...	309
8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā	...	...	309

(13) 3. Gahapativagga

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā	...	...	310
4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā	...	...	310
6. Ghositasuttavaṇṇanā	...	...	311
7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā	...	...	312

Mātikā		Piṭṭhaṅka
9. Lohiccaṣuttavaṇṇanā	...	312
10. Verahaccānisuttavaṇṇanā	...	313
(14) 4. Devadahavagga		
1. Devadahasuttavaṇṇanā	...	313
2. Khaṇasuttavaṇṇanā	...	314
3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā	...	314
4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā	...	315
(15) 5. Navapurāṇavagga		
1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā	...	315
2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā	...	316
6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā	...	316
8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā	...	317
9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā	...	318
(16) 1. Nandikkhayavagga		
1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā	...	318
5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā	...	319
7-9. Koṭṭhika-aniccaṣuttādivaṇṇanā	...	319
10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā	...	319
(17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga		
1-60. Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā	...	319
(18) 3. Samuddavagga		
1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā	...	320
2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā	...	322
4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā	...	322

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
7. Udāyīsuttavaṇṇanā	...	...	322
8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	323
9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā	...	...	324

(19) 4. Āsīvisavagga

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā	...	...	324
2. Rathopamasuttavaṇṇanā	...	...	329
3. Kummopamasuttavaṇṇanā	...	...	331
4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	...	332
5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā	...	...	334
6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	334
7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā	...	...	340
8. Kimsukopamasuttavaṇṇanā	...	...	341
9. Viṇopamasuttavaṇṇanā	...	...	344
10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā	...	...	347
11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā	...	...	350

2. Vedanāsaṃyutta

1. Sagāthāvagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	353
2. Sukhasuttavaṇṇanā	...	...	353
3. Pahānasuttavaṇṇanā	...	...	354
4. Pātālasuttavaṇṇanā	...	...	355
5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā	...	...	356
6. Sallasuttavaṇṇanā	...	...	356
7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā	...	...	357
8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā	...	...	357
10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā	...	...	357

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā	...	...	358
4. Agārasuttavaṇṇanā	...	...	358
5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā	...	...	359
9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā	...	...	359

3. Aṭṭhasatapariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā	...	...	360
2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā	...	...	361
11. Nirāmisasuttavaṇṇanā	...	...	362

3. Mātugāmasaṃyutta**1. Paṭhamapeyyālavagga**

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā	...	...	364
3. Āveṇikadukkkhasuttavaṇṇanā	...	...	364
4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā	...	...	364

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā	...	...	365
2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā	...	...	365

4. Jambukhādakaṣaṃyutta

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā	...	...	366
3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā	...	...	367
16. Dukkarapañhasuttavaṇṇanā	...	...	368
5. Sāmaṇḍakaṣaṃyuttavaṇṇanā	...	...	368

Mātikā

Piṭṭhaṅka

6. Moggallānasāmyutta

1-8. Paṭhamajjhānapaṇhasuttādivaṇṇanā	...	...	369
9. Animittapaṇhasuttavaṇṇanā	...	...	369
10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā	...	...	370

7. Cittasāmyutta

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā	...	...	371
2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā	...	...	371
3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā	...	...	371
4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā	...	...	371
5. Paṭhamakāmbhūsuttavaṇṇanā	...	...	372
6. Dutiyakāmbhūsuttavaṇṇanā	...	...	373
7. Godattasuttavaṇṇanā	...	...	376
8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā	...	...	377
9. Acelakassapasuttavaṇṇanā	...	...	378
10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā	...	...	378

8. Gāmaṇisāmyutta

1. Caṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	379
2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā	...	...	379
3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā	...	...	380
6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā	...	...	381
7. Khettūpamasuttavaṇṇanā	...	...	381
8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā	...	...	381
9. Kulasuttavaṇṇanā	...	...	382
10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā	...	...	383
11. Bhadrakasuttavaṇṇanā	...	...	384
12. Rāsiyasuttavaṇṇanā	...	...	384
13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā	...	...	385

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Asaṅkhatasaṃyutta**1. Paṭhamavagga**

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā	...	...	387
----------------------------------	-----	-----	-----

2. Dutiyavagga

23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā	...	...	387
--------------------------------	-----	-----	-----

10. Abyākatasam̐yutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā	...	...	389
2. Anurādhāsuttavaṇṇanā	...	...	389
3-8. Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā	...	...	390
9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā	...	...	390
10. Ānandasuttavaṇṇanā	...	...	390
11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā	...	...	391

1. Maggasam̐yutta**1. Avijjāvagga**

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā	...	...	393
3. Sāriputtasuttavaṇṇanā	...	...	396
4. Jāṇussoṇibrahmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	396
5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā	...	...	398
7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	399
8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	399
9. Sūkasuttavaṇṇanā	...	...	402
10. Nandiyasuttavaṇṇanā	...	...	403

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Vihāravagga

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā	...	...	403
2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā	...	...	406
3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā	...	...	406

3. Micchattavaggavaṇṇanā	...	...	407
--------------------------	-----	-----	-----

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā	...	...	407
--------------------------	-----	-----	-----

5. Aññatitthiyepeyyālavaggavaṇṇanā	...	...	408
------------------------------------	-----	-----	-----

6. Sūriyepeyyālavaggavaṇṇanā	...	...	409
------------------------------	-----	-----	-----

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā	...	...	409
-----------------------------------	-----	-----	-----

5. Appamāda-peyyālavagga

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā	...	...	410
2. Padasuttavaṇṇanā	...	...	410
3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā	...	...	410

6. Balakaraṇīyavagga

1. Balasuttavaṇṇanā	...	...	411
2. Bījasuttavaṇṇanā	...	...	411
3. Nāgasuttavaṇṇanā	...	...	411
5. Kumbhasuttavaṇṇanā	...	...	411
7. Ākāśasuttavaṇṇanā	...	...	411
8-9-10. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā	...	...	411
11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā	...	...	412

7. Esanāvagga

1. Esanāsuttavaṇṇanā	...	...	412
2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā	...	...	412

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Oghavagga

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā	...	...	412
3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā	...	...	412
5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā	...	...	413

2. Bojjhaṅgasamyyutta**1. Pabbatavagga**

1. Himavantasuttavaṇṇanā	...	...	414
2. Kāyasuttavaṇṇanā	...	...	415
3. Sīlasuttavaṇṇanā	...	...	419
4. Vatthasuttavaṇṇanā	...	...	421
5. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	422
6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā	...	...	422
8. Upavānasuttavaṇṇanā	...	...	424
9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā	...	...	424

2. Gilānavagga

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā	...	...	425
4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā	...	...	425

3. Upāyivagga

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā	...	...	425
3-5. Thāṇiyasuttādivaṇṇanā	...	...	425
6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā	...	...	426
8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā	...	...	426
9. Ekadhammasuttavaṇṇanā	...	...	426
10. Udāyisuttavaṇṇanā	...	...	427

Mātikā

Piṭṭhaṅka

4. Nīvaraṇavagga

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā	...	...	427
8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā	...	...	428
9. Rukkhasuttavaṇṇanā	...	...	428
10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā	...	...	428

5. Cakkavattivagga

1. Vidhāsuttavaṇṇanā	...	...	429
2. Cakkavattisuttavaṇṇanā	...	...	429
4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā	...	...	430

6. Sākacchavagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā	...	...	431
2. Pariyāyasuttavaṇṇanā	...	...	443
3. Aggisuttavaṇṇanā	...	...	445
4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā	...	...	445
5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā	...	...	447
6. Abhayaṣuttavaṇṇanā	...	...	448

7. Ānāpānavagga

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā	...	...	448
------------------------------------	-----	-----	-----

8. Nirodhavagga

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā	...	...	448
----------------------------	-----	-----	-----

3. Satipaṭṭhānasamyyutta**1. Ambapālīvagga**

1. Ambapālisuttavaṇṇanā	...	...	450
2. Satisuttavaṇṇanā	...	...	457

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Bhikkhusuttavaṇṇanā	...	...	468
4. Sālasuttavaṇṇanā	...	...	469
5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā	...	...	469
6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā	...	...	469
7. Makkaṭasuttavaṇṇanā	...	...	470
8. Sūdasuttavaṇṇanā	...	...	470
9. Gilānasuttavaṇṇanā	...	...	471
10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā	...	...	472
2. Nālandavagga			
2. Nālandasuttavaṇṇanā	...	...	474
3. Cundasuttavaṇṇanā	...	...	478
4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā	...	...	480
6. Uttiyasuttavaṇṇanā	...	...	480
8. Brahmasuttavaṇṇanā	...	...	480
9. Sedakasuttavaṇṇanā	...	...	480
10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā	...	...	481
3. Sīlaṭṭhitivagga			
1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā	...	...	483
3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā	...	...	483
6. Padesasuttavaṇṇanā	...	...	483
7. Samattasuttavaṇṇanā	...	...	483
8-10. Lokasuttādivaṇṇanā	...	...	483
4. Ananussutavaggavaṇṇanā	...	...	484
5. Amatavagga			
2. Samudayasuttavaṇṇanā	...	...	484
4. Satisuttavaṇṇanā	...	...	484

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā	...	...	484
7. Duccaritasuttavaṇṇanā	...	...	486

4. Indriyasaṃyutta

1. Suddhikavagga

1. Suddhikasuttavaṇṇanā	...	...	487
Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	487
8. Dabbasuttavaṇṇanā	...	...	488
9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā	...	...	488

2. Mudutaravagga

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā	...	...	489
2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā	...	...	489
3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā	...	...	491
4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā	...	...	491
5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā	...	...	491
8. Paṭipannasuttavaṇṇanā	...	...	493
9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā	...	...	493

3. Chaḷindriyavagga

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā	...	...	493
3. Aññindriyasuttavaṇṇanā	...	...	493
4. Ekabījīsuttavaṇṇanā	...	...	494
5-10. Suddhikasuttādivaṇṇanā	...	...	496

4. Sukhindriyavagga

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā	...	...	496
6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	496

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā	...	...	497
10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā	...	...	497

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā	...	...	498
2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	499
5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā	...	...	500
10. Āpaṇasuttavaṇṇanā	...	...	500

6. Sūkaravagga

1. Sālasuttavaṇṇanā	...	...	501
2. Mallikasuttavaṇṇanā	...	...	501
3. Sekhasuttavaṇṇanā	...	...	501
6. Patiṭṭhitasuttavaṇṇanā	...	...	501
8. Sūkarakhataṣṭuttavaṇṇanā	...	...	502
7. Bodhipakkhiyavagga	...	...	502
5. Sammappadhānasāmyutta	...	...	502
6. Balasāmyutta	...	...	502

7. Iddhipādasāmyutta

1. Cāpālavagga

1. Apārasuttavaṇṇanā	...	...	503
5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā	...	...	503
6. Samattasuttavaṇṇanā	...	...	503
10. Cetiyasuttavaṇṇanā	...	...	503

2. Pāsādakampanavagga

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā	...	...	510
3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā	...	...	510

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
4. Moggallānasuttavaṇṇanā	...	...	513
5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā	...	...	513
9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā	...	...	513
10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā	...	...	513

3. Ayoguḷavagga

2. Ayoguḷasuttavaṇṇanā	...	...	514
3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā	...	...	515

8. Anuruddhasamyutta

1. Rahogatavagga

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā	...	...	516
3. Sutanusuttavaṇṇanā	...	...	516
4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā	...	...	516
9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā	...	...	516
2. Dutiyavagga	...	...	517
9. Jhānasamyutta	...	...	517

10. Ānāpānasamyutta

1. Ekadhammavagga

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā	...	...	518
6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā	...	...	518
8. Padīpopamasuttavaṇṇanā	...	...	518
9. Vesālīsuttavaṇṇanā	...	...	519
10. Kimilasuttavaṇṇanā	...	...	522

2. Dutiyavagga

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā	...	...	525
3-10. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā	...	...	525

Mātikā

Piṭṭhaṅka

11. Sotāpattisaṃyutta**1. Veḷudvāravagga**

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā	...	...	527
2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā	...	...	528
3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā	...	...	528
4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā	...	...	528
6. Thapatisuttavaṇṇanā	...	...	528
7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā	...	...	529
8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā	...	...	529

2. Rājakārāvavagga

1. Sahassabhikkhunisamghasuttavaṇṇanā	...	...	532
2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā	...	...	532
4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā	...	...	532
6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā	...	...	532
7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā	...	...	533

3. Saraṇānivagga

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā	...	...	533
3. Godhasakkasuttavaṇṇanā	...	...	533
4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	...	...	534
5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā	...	...	534
6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	534
7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā	...	...	535

4. Puññābhisaṇḍavagga

1. Paṭhamapuññābhisaṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	535
4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā	...	...	535

Mātikā

Piṭṭhaṅka

8. Vassasuttavaṇṇanā	...	...	535
10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā	...	...	536

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā	...	...	536
2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā	...	...	536
3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā	...	...	536
4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā	...	...	537

6. Sappaññavagga

2. Vassaṃvutthasuttavaṇṇanā	...	...	537
3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā	...	...	537
4. Gilānasuttavaṇṇanā	...	...	538
9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā	...	...	538

7. Mahāpaññavagga

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā	...	...	538
--------------------------	-----	-----	-----

12. Saccasaṃyutta**1. Samādhivagga**

1. Samādhisuttavaṇṇanā	...	...	539
3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā	...	...	539
10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā	...	...	539

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā	...	...	540
9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā	...	...	542
10. Tathasuttavaṇṇanā	...	...	542

Mātikā

Piṭṭhaṅka

3. Koṭigāmaṇḍavagga

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā	...	...	543
2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā	...	...	543
7. Tathasuttavaṇṇanā	...	...	543
8. Lokasuttavaṇṇanā	...	...	543
10. Gavampatisuttavaṇṇanā	...	...	543

4. Sīsapāvanavagga

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā	...	...	543
5. Sattisatasuttavaṇṇanā	...	...	544
9. Indakhīlasuttavaṇṇanā	...	...	544
10. Vādatthikasuttavaṇṇanā	...	...	544

5. Papātavagga

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā	...	...	544
2-3. Papātasuttādivaṇṇanā	...	...	545
5. Vālasuttavaṇṇanā	...	...	545
8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā	...	...	545
6. Abhisamayavaggavaṇṇanā	...	...	546

7. Paṭhama-āmakadhaññaṇḍavagga

3. Paññāsuttavaṇṇanā	...	...	546
4. Surāmerayasuttavaṇṇanā	...	...	546
10. Pacāyikasuttavaṇṇanā	...	...	546

8. Dutiya-āmakadhaññaṇḍavagga

8. Bijaḡāmasuttavaṇṇanā	...	...	547
9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā	...	...	547
10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā	...	...	547

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Tatiya-āmakadhaññaṭṭapeyyālavagga

1. Naccagītasuttavaṇṇanā	...	...	547
2. Uccāsayanāsuttavaṇṇanā	...	...	548
3. Jātarūpasuttavaṇṇanā	...	...	548
4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā	...	...	549
5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā	...	...	549

10. Catuttha-āmakadhaññaṭṭapeyyālavagga

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā	...	...	549
4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā	...	...	549
6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā	...	...	550
Nigamanakathāvaṇṇanā	...	...	551

Saṃyuttaṭīkāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Suttantapiṭaka

Nidānavagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Nidānasamyutta

1. Buddhavagga

1. Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā

1. Dutiyasuttādīnipi paṭiccasamuppādaseneva desitānīti āha “**paṭhamam paṭiccasamuppādasuttan**”ti. Tatrāti padam ye desakālā idha viharanākiriyāya visesanabhāvena vuttā, tesam paridīpananti dassento “**yam samayam -pa- dīpeti**”ti āha. Tam-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha desassa kālassa vā paṭiniddeso bhavitum arahati, na aññassa. Ayam tāva tatrāsaddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana idisesu ṭhānesu tatrāsaddo dhammadesanāvisiṭṭham desam kālañca vibhāveti, tasmā vuttam “**bhāsitaḥ bhayutte vā desakāle**”ti. Tena tatrāti yattha bhagavā dhammadesanattham bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na** hīti-ādinā tamevattham samattheti.

Nanu ca yattha ṭhito bhagavā “akālo kho tāvā”ti-ādinā bāhiyassa dhammadesanam paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyam ṭhitova tassa

dhammaṃ desesīti? Saccametaṃ. Adesetabbakāle adesaṇāya hi idaṃ udāharaṇaṃ. Tenāha “**akālo kho tāvā**”ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “antaragharaṃ paviṭṭhamhā”ti, tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanattamaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye. Tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihāratthaṃ bhagavā “akālo kho”ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadesa adesaṇāya pana udāharaṇaṃ “atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmim rukkhamaṇe nisīdi, vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdi”ti evamādikaṃ idha ādisaddena saṅgahitaṃ. “Sa kho so bhikkhave bālo idha pāpāni kammāni karitvā”ti evamādisu¹ padapūraṇamatte **kho**-saddo, “dukkhaṃ kho agāraṇo viharati appatisso”ti-ādīsu² avadhāraṇe, “kittāvatā nu kho āvuso satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusiikkhanti”ti-ādīsu³ ādikālatthe, vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaṇṇāsamattaṃ, avadhāraṇatthena pana niyamadassanaṃ. Tasmā “āmantesi evā”ti āmantane niyamo dassito hotīti.

“**Bhagavāti lokagarudīpanan**”ti kasmā vuttaṃ, nanu pubbe “bhagavā”ti padaṃ vuttanti? Yadi pi pubbe vuttaṃ, taṃ pana yathāvuttaṭṭhāne viharāṇakiriyāya kattuvisesadassanaparaṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna “bhagavā”ti pāḷiyaṃ vuttanti. Tassatthaṃ dassetuṃ “**bhagavāti lokagarudīpanan**”ti āha.

Kathāsavanayuttapuggalavacananti vakkhamānāya

paṭiccasamuppādadesaṇāya savanayogyapuggalavacanaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtāti sātisaṇḍaṇa sāsanaṃ sampatiggāhakabhāvadassanattamaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti āha. Tattha **bhikkhakoti bhikkhūti** bhikkhanasīlattā bhikkhanadhammattā bhikkhūti-attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatoti** buddhādīhi pi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatatā anuṭṭhitattā bhikkhu. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so

1. Ma 3. 203 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ.) 2. Am 1. 328 piṭṭhe. 3. Ma 1. 17 piṭṭhe.

kasigorakkhādīhi jīvikakappanam hitvā liṅgasampañicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatatā bhikkhu. Parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattam bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhu. Piṇḍiyālopabhojanam nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti bhikkhūti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ādinā nayanāti “bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānam akusalānam dhammānam bhikkhū”ti-ādinā **vibhaṅge**¹ āgatanayena. **Ñāpaneti** avabodhane paṭivedaneti attho. **Bhikkhanasīlatā**, na kasivāṇijjādīhi jīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** “uddissa ariyā tiṭṭhantī”ti² evam vuttabhikkhanasabhāvatā, na yācanākoḥaṇṇasabhāvatā. **Bhikkhane sādhuḥkārītā** “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti³ vacanam anussarivā tattha appamajjātā. Atha vā **sīlam** nāma pakatisabhāvo, idha pana tathādhiṭṭhānam. **Dhammoti** vataṃ. Apare pana **“sīlam** nāma vatavasena samādānam. **Dhammo nāma** paveṇi-āgataṃ cārittam. **Sādhuḥkārītā** sakkaccakārītā ādarakiriya”ti vaṇṇenti.

Hinādhikajanasevitavuttinti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā, ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaṇṇam mañṇanti, tesam ubhayesampi yathākkamam “bhikkhavo”ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaṇṇatam pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikam kappentehi sevitam vuttim pakāsento uddhatabhāvaniggaham karoti, adhikajanehi ulārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvasodhanattham sevitam vuttim pakāsento dīnabhāvaniggaham karotīti yojetabham. Yasmā “bhikkhavo”ti vacanam āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇam, pakaraṇato sāmattiyaṭo ca sussūsājananam, sakkaccasavanamanasikāraṇiyojanaṇca hoti, tasmā tamattham dassento **“bhikkhavoti iminā”**ti-ādimāha.

Tattha **sādhukam manasikārepīti** sādhuḥkam savane sādhuḥkam manasikāre ca. Katham pavattitā savanādayo sādhuḥkam pavattitā hontīti? “Addhā

1. Abhi 2. 254 piṭṭhe. 2. Khu 5. 162 piṭṭhe. 3. Khu 1. 38 piṭṭhe Dhammapade.

imāya paṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī”ti ādaragāravayogena kathādīsu aparibhavādinā ca. Vuttaṃ hi “pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho bhikkhave pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattan”ti¹. Tenāha “**sādhukaṃ manasikārāyattā hi sāsanasampatti**”ti. **Sāsanasampatti** nāma silādinipphatti. **Paṭhamāṃ uppannattā** adhigamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** silādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṃ yānānaṃ vasena anudhammapaṭipattisambhavato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā**.

Santikattāti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṃ saṃvuttibhāvato. **Yathānusiṭṭhanti** anusāsaniyānurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhū**ti ye paṭiccasamuppādadhamme desanāpasutā, te. Pubbe “sabbaparisasādhāraṇā hi bhagavato dhammadesanā”ti-ādinā bhikkhūnaṃ eva āmantanakāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvā dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ “**kimatthaṃ pana bhagavā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññaṃ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantā**ti hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṃ pati manasā avekkhantā. “Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkotī”ti imamevatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ “**te anāmantetvā**”ti-ādi vuttaṃ.

Bhikkhavoti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo “bhikkhavo itī”ti, ayaṃ hi iti-saddo hetuparisamāpanādipadatthavipariyāyapakārāvadhāraṇanidassanādi-anekatthapabhedo. Tathā hesa “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpaṃ’ti vuccatī”ti-ādīsu² hetumhi dissati, “tasmātiha me bhikkhave dhammādayādā bhavatha, mā āmisadāyādā”ti-ādīsu³ parisamāpane, “iti vā evarūpā visūkadassanā paṭivirato”ti-ādīsu⁴ ādi-atthe, “māgaṇḍiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā

1. Am 1. 154 piṭṭhe. 2. Saṃ 2. 71 piṭṭhe. 3. Ma 1. 15 piṭṭhe. 4. Dī 1. 6 piṭṭhe.

paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanaṃ abhilāpo”ti-ādīsu¹ padatthavipariyāye, “iti kho bhikkhave sappatibhayo bālo, appatibhayo paṇḍito. Sa-upaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito”ti-ādīsu² pakāre, “atthi idappaccayā jarāmarañanti iti puṭṭhena satā Ānanda atthītissa vacanīyaṃ. Kiṃ paccayā jarāmarañanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmarañanti iccassa vacanīyaṃ”ti-ādīsu³ avadhāraṇe, “sabbamatthīti kho Kaccāna ayameko anto, sabbam natthīti ayaṃ dutiyo anto”ti-ādīsu⁴ nidassane. Idhāpi nidassane eva daṭṭhabbo. **Bhikkhavoti** āmantanākāro, tamesa iti-saddo nidasseti “bhikkhavoti āmantesī”ti. Iminā nayena **bhaddanteti**-ādīsupi yathārahaṃ itisaddassa attho veditabbo.

Pubbe “bhagavā āmantesī”ti vuttatā “bhagavato paccassosun”ti idha “bhagavato”ti sāmivacanāṃ āmantanameva sambandhī-antaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena “**bhagavato āmantanaṃ paṭi-assosun**”ti vuttaṃ. **Bhagavatoti** idaṃ pana paṭissavasambandhena sampadānavacanāṃ. Ettāvataṃ yaṃ kāladesadesakaparisāpadesaṭimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ sambandho. Etthāha—kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanāṃ, nanu bhagavatā bhāsita vacanasseva saṅgaho kātābboti? Vuccate—desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo. Teneva cāyasmataṃ mahākassapena “paṭiccasamuppādasuttaṃ āvuso Ānanda kattha bhāsitaṃ”ti-ādinā desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena “evaṃ me sutan”ti āyasmataṃ ānandena imassa suttassa nidānaṃ bhāsitaṃ.

Apica satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanāṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi

1. Khu 7. 144, 148 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 47 piṭṭhe.

2. Ma 3. 107 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha
 appaṭihataññācārātāya ekappamāṇattā ca ñeeyadhammesu. Tathā
 ācariyamutṭhidhammacariyasatthusāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi.
 Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhā cassa
 parānuggahappavatti, evaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ
 diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi
 ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjanakehi ca saṃ
 buddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca
 antarāyikanīyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito
 pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo
 attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsītā hoti tattha tattha
 sampattaparīsāya ajjhāsayaṇurūpaṃ tṭhānuppattikapaṭibhānena
 dhammadesanādīpanato, idha pana mūladvayavasena antadvayarahitassa
 tisandhikālabandhassa catubbidhanayasaṅkhepagambhīrabhāvayuttassa
 paṭiccasamuppādassa bodhiyā nidassanato cāti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ
 “satthu sampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ”ti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ.
 Ñāṇakaruṇāpariggaḥitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā
 pavatti¹, attahitatthā vā, tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa
 sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ
 vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ
 sattānaṃ anusāsanatṭhena sāsanaṃ, na kabbaracana. Tayidaṃ satthucaritaṃ
 kāladesadesakaparīsāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi
 yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana dvādasapadikapaccayākāravibhāvanena
 tena. Tena vuttaṃ “sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ”ti.

Apica satthu pamāṇabhāvappakāsanena sāsanaṃ
 pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṃ
 heṭṭhā vuttanayānusārena “bhagavā”ti ca iminā padena vibhāvitanti
 veditabbaṃ. “Bhagavā”ti ca iminā Tathāgatassa
 rāgadosamohādisabbasaṃkilesamaladuccaritādidosaṃsappahānadīpanena
 vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhaññākaruṇā
 diguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvādīpanena
 ayamattho sabbatthā pakāsito hotīti. Idamettha nidānavacane
 payojananidassanaṃ.

Nikkhattassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādi-atthassa vineyyasantānesu nikkhipanato “nikkhepo”ti vuccatīti “suttanikkhepaṃ tāva vicāretvā vuccamānā pākaṭā hoti”ti sāmāññato bhagavato desanāya samuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā “etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā”ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Tato heṭṭhā “kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādavaseneva desanā āradadhā”ti kenaci codanāya katāya “parajjhāsayoyaṃ suttanikkhepo”ti parihāro sukathito hoti. Tattha yathā anekasata-anekasahassabhedānipi suttantāni saṃkilesabhāgiyādipadhānanayena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **“cattāro hi suttanikkhepā”**ti. Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāti saddhim saṃsaggabhedo sambhavati “attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca”ti ajjhāsayapucchānusandhisambhavato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā ajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādihi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti. Nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti “cattāro hi suttanikkhepā”ti vuttaṃ. Tادantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā, tathādassanañcetta ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho—nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo**, suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsayepi** eseva nayo. Pucchāya vasena pavattadhammo etassa atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāya vatthubhūtaṃ atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti, sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā

nikkhipīyati suttaṃ etenāti suttanikkhepo, attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana atthavikappe attano ajjhāsayo attajjhāsayo. Paresaṃ ajjhāsayo parajjhāsayo. Pucchīyatīti pucchā, pucchitvā ñātabbo attho. Tassa pucchāvasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena “pucchāvasiko”ti vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva aṭṭhuppattikoti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visum suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathaṃ aṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasika-aṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattitānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṃ. Paresaṃ hi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visum gahaṇaṃ. Tathā hi brahmaṃjāladhammadāyādasuttādīnaṃ vaṇṇāvaṇṇa-āmisuppādādidesanānimittaṃ “aṭṭhuppatti”ti vuccati. Paresaṃ pucchāṃ vinā ajjhāsayāṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena eva desito pucchāvasikoti pākaṭovāyamatthoti. **Attano ajjhāsayeneva katheti** dhammatantiṭṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Dasabalasuttantahārakoti** dasabalavagge anupubbena nikkhittānaṃ suttānaṃ āvali, tathā **candopamahārakādayo**.

Vimuttiparipācanīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsayanti** adhimuttiṃ. **Khantinti** diṭṭhijjhānakkhantiṃ. **Mananti** cittaṃ. **Abhinīhāranti** paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāvanti** bujghanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Ugghaṭitaññūti ugghaṭanaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇena ugghaṭitamatte eva dhammaṃ jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādihi netabboti **neyyo**. Byañjanapadaṃ paramaṃ assāti **padaparamo**. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāradhammassa uddese udāhaṭamatte eva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayogo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ “cattārosatipaṭṭhānā”ti-ādinaṃ nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena

ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhitaṃ samattho puggalo “ugghaṭṭitaññū”ti vuccati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇitaṃ samattho puggalo “vipaṇcitaññū”ti vuccati. **Uddesatoti** uddesahetu, uddisantassa uddisāpentassavāti¹ attho, “uddisato”tipi pāṭho, ayamevattho. **Paripucchatoti** paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotīti** tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetaṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ katvā ṭhitattā “padaparamo”ti vuccati.

Ekacarāti vivekābhiratiyā ekavihārino. **Dvucarāti** dve ekajjhāsayā hutvā ñāṇacariyādivasena vicarantā. Esa nayo sesesu. Sattasuññatāpakāsanena **suññataṃ**. Tato eva **saṇhaṃ sukhumaṃ**. “Paresaṃ² ajjhāsayavasena bhagavā idaṃ suttaṃ³ ārabhī”ti vatvā te pana “pare”ti vuttapuggalā aparikkammikā supārisodhitapubbabhāgapāṭipadā cāti duvidhā, tadubhayesu satthu paṭipattiṃ upamāṃmukhena pakāseṇa **“yathā hī”**ti-ādimāha. **Rūpaṃ na samuṭṭhāpeti** likhanavasena na uppādeti. **Akatābhīnivesanti** vipassanābhāvanāya akatānuyogaṃ. **Sīla -pa- sampadāyāti** asamādinnaṣīlaṃ sīlasampadāya, supārisuddhasīlaṃ samādhisampadāya, anujukatadiṭṭhijukammaṃ diṭṭhisampadāya yojentoti yojanā.

Yanti yaṃ pubbabhāgapāṭipadaṃ sandhāya. **Sīlanti** catupārisuddhisīlaṃ. **Diṭṭhi** cāti kammaṣakatādiṭṭhi ceva kammaṭṭhasammādiṭṭhi ca. **Tividhenāti** ajjhataṃ bahiddhā ajjhattabahiddhāti evaṃ visayabhāvato tippakārena. Yathāvuttadiṭṭhivissuddhiyā visesapaccayaṃ sīlaṃyeva bhāvanāya adhiṭṭhānanti vuttaṃ **“sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāyā”**ti.

Sudhantasuvannaṃ apagatasabbakāḷakaṃ. Caturassādidhoto **suparimajjitamaṇikkhandho**. Paccayadhammānaṃ avijjādīnaṃ tassa tassa paccayuppannaṃsa hetupaccayādibhāvo paccayākāro. So pana atthato avijjā

1. Uddisanatoti uddisanahetu. Uddisikassāti uddisāpitassāti (Ka)

2. Tesāṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Imaṃ desanaṃ (Ka)

evāti āha “**paṭiccasamuppādanti paccayākāraṇ**”ti. Tenāha “**paccayākāro hī**”ti-ādi.

Kāmaṃ vo-saddo padaparaṭṭhito paṭiyogī-atthavisesavācako nāmaparabhūto pana taṃ taṃ kattukammakaraṇādisādhanavisiṭṭhameva pabodheti, hi-nipātaparabhūto pana vacanālaṅkāramattamevāti āha “**voti -pa- dissatī**”ti. **Taṃdesananti** tassa paṭiccasamuppādassa desanaṃ. Sā hi idha ta-saddena paccāmasīyati. “**Suṇāthā**”ti sotaviññeyyatāvacanato na kevalaṃ paṭiccasamuppādo.

Ekatthametaṃ padaṃ ka-saddena padavaḍḍhanamattassa katattā, tasmā sādhu-saddassa kato atthuddhāro sādhu-kasaddassapi kato eva hotīti adhippāyo. **Sādhu bhanteti** yācāmaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha “**āyācane**”ti. Puna **sādhu bhanteti** evaṃ bhanteti ayamettha atthoti āha “**sampaṭicchane**”ti. **Sādhu sādhu**ti aho ahosi ayamettha atthoti vuttaṃ “**sampahaṃsane**”ti. **Sādhu dhammarucī**ti puññakāmo sundaroti attho. **Paññāṇavāti** paññavā. **Addubbhoti** adūsako. **Daḷīkammeti** thirīkaraṇe sakkaccakiriyāyaṃ. **Āṇattiyanti** āṇāpane. “**Suṇāthā sādhu**kaṃ manasi karoṭhā”ti hi vutte sādhu-kasaddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṃ hoti. **Āyācanatthatā** viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā.

Idānettha evaṃ yojanā veditabbāti sambandho.

Sotindriyavikkhepanivāraṇaṃ savane niyojanavasena kiriyantapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahathāti hi attho.

Manindriyavikkhepanivāraṇaṃ aññacintāpaṭisedhanato. **Purimanti** “**suṇāthā**”ti padaṃ. **Etthāti** “**suṇāthā, manasi karoṭhā**”ti padadvaye, etasmim vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhanivāraṇaṃ** manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṃ dhammaṃ upadhārentassa atthavipallāsaggāho hoti.

Dhammassavane niyojeti “**suṇāthā**”ti vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsūti** ettha upaparikkhaggahaṇeneva tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ saṅgaṇhāti. **Sabyañjanoti** ettha yathādhippetaṃ matthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha

byañjanehīti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagantabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho**, atthasampannoti attho. **Dhammagambhīro**ti-ādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthapitāya tantiyā desanā kathanam. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanā-atthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatiṭṭhāca, tasmā gambhīrā. Tena vuttam **“yasmā ayaṃ dhammo -pa- sādhuḥkaṃ manasi karoṭhā”**ti.

Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānam desanāññāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetum asakkuṇeyyattā tabbisayaññāṇupattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. **Desanam** nāma uddisanam saṅkhepadassanasadisam. Tathā hi **vibhaṅgasutte** “desessāmī”ti vatvā puna “bhāsissāmī”ti vuttam. Tassa niddisanam bhāsananti idhādhippetanti āha **“vitthāratopi nam bhāsissāmīti vuttam hotī”**ti. Paribyattam kathanam vā **bhāsanam**.

Sālikāyiva nigghosoti sālikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo. **Paṭibhānam** saddo. **Udīrayīti** uccārīyati, vuccatīti attho. **Evam vutte ussāhajātāti** evam “suṇātha sādhuḥkaṃ manasi karoṭha, bhāsissāmī”ti vutte “na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatī”ti saṅjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā.

Katamoti tassa padassa sāmāññato pucchābhāvo ñāyati, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvam kathento **“kathetukamyatā pucchā”**ti vatvā teneva pasaṅgena mahāniddese āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti **“pañcavidhā hi pucchā”**ti-ādinā. Tattha adiṭṭham joteti etāyāti **adiṭṭhajotanā**. Diṭṭham saṃsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṃsandanā**. Saṃsandanañcettha sākacchāvasena vinicchayakaraṇam. Vimatiṃ chindati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchanaṃ **anumatipucchā**. “Tam kiṃ maññatha bhikkhave”ti-ādipucchāya hi “kātumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā** kathetukamyatāya.

Lakkhaṇanti ñātum pucchito yo koci sabhāvo. **Aññātanti** yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. **Adiṭṭhanti** dassanabhūtena ñāṇena cakkhunā viya na diṭṭhataṃ. **Atulitanti** “ettakaṃ idan”ti tulanabhūtena ñāṇena na tulitataṃ. **Atīritanti** tīraṇabhūtena ñāṇena akataññakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūṭanti** ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvanti** ñāṇena apākaṭikatabhāvaṃ.

Pañcasu pucchāsu yā buddhānaṃ sabbato na santi, tā dassetvā idhādhippetapucchaṃ nigametum **“tatthā”**ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Yadi paṭiccasamuppādo paccayākāro, atha kasmā bhagavatā paṭiccasamuppādadesanāya saṅkhārādayo paccayuppannā kathitāti āha **“ettha cā”**ti-ādi. **Paccayuppannampi katheti** paccayuppannadassanena paccayadhammānaṃ paccayabhāvassa kathitabhāvato. **Āhāravaggassāti**-ādi “paccayākāro paṭiccasamuppādo”ti dassanatthaṃ vuttaṃ. “Sambhavantī”ti pāḷiyaṃ parato vuttaṃ kiriyāpadaṃ ānetvā yojeti, aññathā saṅkhārā kiṃ katāti vā karontīti vā na ñāyeyya. Pavattiyā anulomato **“avijjāpaccayā”**ti-ādikā **anulomapaṭiccasamuppādakathā**.

“Avijjāya tvevā”ti-ādikā pana tassa vilomato **paṭilomakathā**. Accantameva saṅkhāre virajjati etenāti **virāgo**, maggo. **Asesanirodhāti** asesetvā nirodhā samucchinānā. **Evaṃnirodhānanti** evaṃ anuppādanirodhena niruddhānaṃ saṅkhārānaṃ nirodhā. Iti avijjādīnaṃ nirodhavacanena arahattaṃ vadati. **Sakalassāti** anavasesassa. **Satthavirahitassāti** paraparikkapitajīvarahitassa. **Vinivattetvāti** anuppādanirodhadassanavasena viparivattetvā.

Attamanāti pītisomanassena gahitacittā. Tathābhūtā ca haṭṭhacittā nāma hontīti āha **“tuṭṭhacittā”**ti. “Tassa vacanaṃ abhinanditabban”ti ettha abhinandanasaddo anumodanattho, “abhinanditvā”ti ettha sampaṭicchanaṭtho. Idha pana ubhayatthopi vaṭṭatīti āha **“anumodimsu ceva sampaṭicchimsu cā”**ti.

Paṭiccasamuppādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

2. **Dutiye**pīti dutiyasuttepi. Pi-saddena tadaññesu suttesupīti attho. “**Visuddhimagge vuttā evā**”ti vatvāpi tadekadesaṃ idha viniyogakkhamam dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttam. **Tanti** mūlam. **Vitthāradesananti** “vibhajissāmi”ti padassa atthassa dassanavasena pavattam vibhaṅgadesanam. Uddesadesanā paṭhamasutte anulomadesanāsadisāva. **Puna vaṭṭavivaṭṭam** dassentoti “iti kho bhikkhave”ti-ādinā pavattimnivattiṇca dassento. Paṭhamam uddesavasena vibhajanavasena vivaṭṭam dassitam, tato eva byatirekanayena vivaṭṭampi dassitameva hotīti punaggahaṇam.

Tesaṃ tesaṃ sattānanti idam kiñci pakārato anāmasitvā sabbepi satte sāmāññato byāpetvā gahaṇanti āha “**saṅkhepato -pa- niddeso**”ti. **Gatijātivasenā**ti pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādihatthi-ādijātivasena ca. “Cittam mano”ti-ādīsu viya kiccavisesam, “mānasam”ti-ādīsu viya samāne atthe saddavisesam, “paṇḍaram”ti-ādīsu viya guṇavisesam, “cetasikam hadayan”ti-ādīsu viya nissayavisesam, “cittassa ṭhiti”ti-ādīsu viya aññassa avatthābhāvavisesam, “alubbhanā”ti-ādīsu viya aññassa kiriyābhāvavisesam, “alubbhitattan”ti-ādīsu viya aññassa abhāvatāvisesanti evamādikam anapekkhitvā dhammamattam vā dīpanā sabhāvaniddeso. Jīṇṇassa jīraṇavasena pavattanākāro **jīraṇatāti** āha “**ākāraniddeso**”ti.

Kālātikkame kiccaniddesāti kalalakālato pabhuti purimarūpānam jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇatapariṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānam paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjantīti “khaṇḍiccan”ti-ādayo kālātikkame jarāya kiccaniddesā. **Pakatiniddesā**ti phalavipaccanapakatiyā niddesā, jarāya vā pāpuṇitabbaphalameva pakati, tassā niddesā. **Na ca khaṇḍiccādīneva jarāti** udakādigatamaggesu tiṇarukkhasaṃbhaggatādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripuṇṇarūpesu labbhamānā khaṇḍiccādayo jarāya gatamaggā-icceva veditabbā, na jarāti.

Yasmā jaram pattassa āyu hāyati, indriyāni jajjarāni hontīti āyuhānādayo pakatiniddesā, tasmā vuttam **“pacchimā dve pakati niddesā”**ti. Tenāha **“imehi panā”**ti-ādi.

Aviññāyamānantarattā **avīcījarā** maṇi-ādīsu mandadasakādīsu ekekadasakesu ca khaṇe khaṇe jīṇṇavikārādīnam **duviññeyyattā. Tato aññesūti** maṇi-ādito aññesu ahicchattakādīsu, pāṇīnam ekabhavapariyāpanne sakala-āyusmiṃ gahitataruṇayuvājarākālesu, ekadvittidivasātikkamesu pupphādīsu vāti attho. Tattha hi jarāvisesassa suviññeyyattā **savīcījarā nāma.**

Cavanakavasenāti cavanakānam khandhānam vasena. Ekacatupaṇcakkhandhāya cutiyā cavanameva cavanatāti āha **“bhāvavacanena lakkhaṇanidassanan”**ti, pāḷiyam **“cutī”**ti vuttassa maraṇassa sabhāvadassananti attho. **Bhaṇḍupatti** bhijjamānatā. Tena **“bhedo”**ti iminā khandhānam bhijjamānatā bhedasamaṅgitā vuttāti dasseti. **Ṭhānābhāvaparidīpananti**, kenacipi ākārena avaṭṭhānābhāvādīpanam. **Ghaṭṭassevā**ti hi visadisūdāharaṇam. Yathā ghaṭṭe bhinne kapālādi-avayavaseso labbhati, na evam cutikkhandhesu bhaṇḍesu, na koci viseso tiṭṭhatīti dassetum **“antaradhānan”**ti vuttam. **Maccusaṅkhātāṃ maraṇanti** maccusaṅñītaṃ maraṇam. **“Kālamaraṇan”**ti vadanti. Santānassa accantasamucchedabhūtaṃ khīṇāsavānaṃ maraṇam **samucchedamaraṇam.** **Ādi**-saddena khaṇikamaraṇam saṅgaṇhāti. **Tassakiriyā**ti antakassa kiriyā, yā loke vuccati **“maccū”**ti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānam bhedaṇṇatīyeva. **“Maccu maraṇan”**ti vā ettha samāsam akatvā yo **“maccū”**ti vuccati bhedo, tameva maraṇam **“pāṇacāgo”**ti evamettha attho daṭṭhabbo.

Catuvokāravasenāti catuvokārabhavavasena. Tattha hi rūpakāyasaññito kaḷevaro natthi, yaṃ nikkhiṇeyya. Kiñcāpi ekavokārabhavepi kaḷevaranikkhepo natthi, rūpakāyassa pana tattha atthitāmattaṃ gahetvā **“ekavokāravasena kaḷevarassa nikkhepo”**ti vutto. **Catuvokāravasena cāti ca-**saddena **“sesadvayavasena khandhānam bhedo”**ti imamattam dasseti sabbattheva khandhabhedasabbhāvato.

sesadvayavasenāti sesabhadvayavaseneva kaḷavarassa nikkhepo. Yadi pi ekavokārabhave rūpakāyo vijjati¹, kaḷevaranikkhepo pana natthi ti “**kaḷavarassa sabbhāvato**” icceva vuttaṃ. Yasmā manussādīsu kaḷevaranikkhepo atthi, tasmā manussādīsu kaḷavarassa nikkhepoti yojanā. Kaḷevaraṃ nikkhipīyati etenāti maraṇaṃ **kaḷavarassa nikkhepo. Ekato katvā**ti ekajjhaṃ katvā, ekajjhaṃ gahaṇamattena.

Jāyanatthenāti-ādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā pariyādiyitvā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Keci pana “kattubhāvavasena padadvayaṃ vuttan”ti vadanti. “**Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jāti sañjāti**”ti pana kattari sāminiddesassa katattā ubhayatthāpi bhāvaniddeso. Sampuṇṇā jāti **sañjāti**. Pākāṭa nibbatti **abhinibbatti. Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ -pa- abhinibbatti**ti sattavasena pavattattā vohāradesanā.

Tatra tatrāti ekacatuvoḷārabhavesu dvinnāṃ, sesarūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmādhātuyaṃ vikalāvikalindriyānaṃ vasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ puna dasannaṃ ekādasannaṃca āyatanānaṃ vasena saṅgaho veditabbo.

Santatiyanti yena kammaṇā khandhānaṃ pātubhāvo, tena abhisankhatasantatiyaṃ. Taṅca kho paṭisandhikkhaṇavasena veditabbaṃ.

Kammaṇyeva **kammabhavo** “bhavati etasmā upapattibhavo”ti katvā. Kammena niyyādita-attabhāvupapattivasena bhavatīti bhavo, tathā tathā nibbattavipāko kaṭattārūpaṃ ca. Aṭṭhakathāyaṃ pana “bhavatīti katvā bhavo”ti upapattibhavassa vakkhamānattā “**kammaṃ phalavohārena bhavoti vuttan**”ti kathitaṃ.

Upādiyanti sattā daḷhaggāhaṃ gaṇhanti **etena** kilesakāmena. Na kevalaṃ idha karaṇasādhanaṃeva, atha kho kattusādhanampi labbhātīti vuttaṃ “**sayam vā**”ti. **Tanti** vatthukāmaṃ. Kāmo ca so kāmanatthena, upādānaṃca bhusamādānatthenāti **kāmupādānaṃ. Etanti** kāmupādānapadaṃ. Puna **etanti** kāmupādānasankhātāṃ.

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi dalhikaraṇavasena purimaṃ uttarā upādiyati, evaṃ “natthi dinnan”ti-ādikāpīti. Attaggahaṇaṃ pana “attavādupādānaṃ”ti idaṃ na diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. **Loko cāti** attaggahaṇavinimuttaggahaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhi-uttaradiṭṭhivacanehi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Yena micchābhinivesena gosīlagovatādiṃ samādiyati ceva anutiṭṭhati ca, so gosīlagovatādīnīti adhippetāni. Tenāha “**gosīla -pa- sayameva upādānāni**”ti. **Abhinivesatoti** abhinivesanato.

Attavādupādānanti “attā”ti vādassa paññāpanassa gahaṇassa kāraṇabhūtā diṭṭhīti attho. **Attavādamattamevāti** attassa abhāvā “attā”ti idaṃ vacanamattameva. **Upādiyanti** dalhaṃ gaṇhanti.

Cakkhudvārādīsu pavattāyāti idaṃ taṇhāya rūpaṇhādibhāvassa kāraṇavacanāṃ chadvārārammaṇikadhammānaṃ paṭiniyatārammaṇattā. **Javanavīthiyā pavattāyāti** idaṃ tassā pavattiṭṭhānadassanaṃ. Sabhāveneva uttāhātuṃ asakkontassa veḷu¹ viya nissayo ahutvā olumbhakabhāvena bhāvo upādānassa paccayabhāvato ārammaṇampi taṃsadisaraṃ vuttaṃ. **Rūpeti** visaye bhummaṃ. Sā tividhā hotīti sambandho. **Kāmatanḥā** kāmassādabhāvena pavattiyā. **Evaṃ assādentīti** sassatadiṭṭhiyā sahaajāta nissayasampayutta-atthi-avigatā dipaccayabhūtāya saṃsaṭṭhattā niccadhuvasassa tābhinivesamukhena assādentī. Bhavasahagatā taṇhā **bhavatanḥā**. Bhavati tiṭṭhati sabbakālanti hi bhavadiṭṭhi bhavo uttarapadalopena, bhavassādasena pavattiyā ca. Iminā nayena **vibhavatanḥāti** ettha attho veditabbo. Vibhavati ucchijjati vinassatīti evaṃ pavattā diṭṭhi vibhavo uttarapadalopena. **Evaṃ tāni aṭṭhārasāti** yā cha kāmatanḥā cha bhavatanḥā cha vibhavatanḥā vuttā, etāni aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni taṇhāpaccayo. **Ajjhattanti** sakasantatīyaṃ. **Bahiddhāti** tato bahiddhā. Atītārammaṇāni vā hontu itarārammaṇāni vā, sayaraṃ pana **atītāni chattirisa taṇhāvicarītāni**. Sesapadadvayepi eseva nayo. “Aṭṭhasataṃ

1. Veḷuvattḥūnaṃ (Ka)

taṇhāvicaritānī”ti-ādinā sambandho. Idāni aparenapi pakārena aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritāni dassetuṃ “**ajjhakkassā**”ti-ādimāha. Tattha **ajjhakkassā**ti ajjhakkakhandhapaṇcakaṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Upādāyā**ti gahetvā. **Asmīti hotī**ti yadetaṃ ajjhakkikaṃ khandhapaṇcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samudāyaggāhato asmīti gāho hoti, tasmim satīti attho. Idha pana rūpādi-ārammaṇavasena attho veditabbo. **Itthamasmīti hotī**ti khattiyādīsu “idampakāro ahan”ti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ.

Evamādīnīti ādi-saddena “evamasmi, aññathāsmi, ahaṃ bhavissam, itthaṃ bhavissam, evaṃ bhavissam, aññathā bhavissam, asmi, satasmi, ahaṃ siyam, itthaṃ siyam, evaṃ siyam, aññathā siyam, apāhaṃ siyam, apāhaṃ itthaṃ siyam, apāhaṃ evaṃ siyam, apāhaṃ aññathā siyam”ti etesaṃ saṅgaho. Upanidhāya gahaṇampi duvidhaṃ samato asamato vāti taṃ dassetuṃ “evamasmi, aññathāsmī”ti ca vuttaṃ. Tattha **evamasmīti** idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, evaṃ ahamasmīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyo tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissanti**-ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni, tesam purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asmīti** sassato asmi, niccassetam adhivacanaṃ. **Satasmi**ti asassato asmi, aniccassetam adhivacanaṃ. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siyanti**-ādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatutte vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siyanti**-ādīni pana cattāri “api nāmāhaṃ bhavēyyan”ti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tānapi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. Evametesu—

Dve diṭṭhisīsā cattāro, suddhasīsā sīsamūlakā¹.

Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Ete hi sassatucchedavasena vuttā dve **diṭṭhisīsā** nāma, “asmi, bhavissam, siyam, apāhaṃ siyam”ti ete cattāro **suddhasīsā** nāma,

1. Dve diṭṭhisīsāni aññe, cattāro sīsamūlakā. (Ka) (Abhi-Ṭṭha 2. 497 piṭṭhe pana passitabbaṃ.)

“itthamasmi”ti-ādayo tayo tayoti dvādasa **sīsamūlakā** nāmāti veditabbaṃ. Idha pāḷiyam rūpārammaṇādivasena taṇhā āgatāti āha **“ajjhattikarūpādinissitāni”**ti. Aṭṭhārasa taṇhāvicaritānīti ānetvā sambandho. **Iminā asmīti** iminā abhisekasenāpaccādinā “Khattiyo ahan”ti mūlabhāvato¹ “asmī”ti hoti sesaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. **Saṅgaheti** taṇhāya yathāvuttavibhāgassa saṃkhipanavasena saṅgaṇhane kariyamāne. “Chayime bhikkhave taṇhākāyā”ti-ādi **niddeso**. “Rūpe taṇhā rūpataṇhā”ti-ādi **niddesattho**. “Kāmarāgabhāvenā”ti-ādiko, “ajjhattikassupādāyā”ti-ādiko ca **niddesavittthāro**. “Rūpādīsu ārammaṇesu chaṭṭhevā”ti-ādiko **saṅgaho**.

Yasmā cakkhudvārādīsu ekekasmim dvāre uppajjanakaviññāṇāni viya anekā eva vedanā, tasmā tā rāsivasena ekajjham gahetvā “cha vedanākāyā”ti vuttanti āha **“vedanāsamūhā”**ti. Nissayabhāvena uppattidvārabhāvena nānāpaccayā honti cakkhudhātu-ādayo, tā kucchinā dhārentiyo viya posentiyo viya ca hontīti tāsāṃ mātusadisatā vuttā. **Cakkhusamphassahetūti** nissayādicakkhusamphassapaccayā. **Ayanti** ayaṃ vedanā “cakkhusamphassajā vedanā”ti-ādinā sādharmaṇato vuttā. **Etthāti** etasmim vedanāpade. **Sabbasaṅgāhikāti** kusalākusalavipākakiriyānaṃ vasena sabbasaṅgāhikā. Evaṃ vibhaṅge āgatanayena sādharmaṇato vatvāpi idhādhippetavedanameva dassetuṃ **“vipākavasena panā”**ti-ādimāha. **Cakkhumhi samphassoti** cakkhumhi nissayabhūte uppannaphasso. Esa nayo sesesu. Yasmā cakkhādīni visuddhimagge khandhaniddese lakkhaṇādivibhāgato, āyatananiddese visesato, sāmāññato ca saddatthadassanādivasena vibhāvitāni tasmā **“yaṃ vattabbaṃ -pa-vuttamevā”**ti āha.

Namanalakkhaṇanti ārammaṇābhimukhaṃ hutvā namanasabhāvaṃ tena² vinā appavattanato. **Ruppanalakkhaṇaṃ** heṭṭhā vuttameva. **Vedanākkhandho** pana ekāva vedanā. **Sabbadubbacittāni** nāma pañcaviññāṇāni. Nanu tattha

1. Mūlabhāvabhāsato (Ka)

2. Namanabhāvato na (Ka) Mūlapaṇṇāsake sammādiṭṭhisuttaṭīkāyaṃ passitabbaṃ.

jīvitacittatṭhitiyo ca santīti? Saccam, tāsam pana kiccaṃ na tathā pākaṭam,
yathā cetanādinanti te evettha pāḷiyam uddhaṭā. **Yena**
mahantapātubhāvādinā **kāraṇena**. **Etthā**ti etasmim mahābhūtaniddese. **Añño**
vinicchayanayoti “vacanatthato kalāpato”ti-ādinā lakkhaṇādinicchayato
añño vinicchayanayo. Nanu so catudhātuvavatthāne vutto, na
rūpakkhandhaniddeseti? Tattha vuttepi¹ “catudhātuvavatthāne vuttānī”ti
atidesavasena vuttattā “**rūpakkhandhaniddese vutto**”ti vuttam. **Upādāyāti**
paṭicca. Bhūtāni hi paṭicca uppajjamānam upādārūpaṃ “tāni gahetvā”ti
vuttam avissajjanato. **Nissāyātipi eke** tesam nissayapaccayabhāvato.
Pubbakālakiriya nāma ekamsato aparakālakiriyaṇṇekkhāti pāṭhasena attham
vadati. Vibhattivipallāsena vinā eva attham dassetuṃ “**samūhatthe vā**”ti-ādi
vuttam. Samūhasambandhe sāmīniddesena samūhattho dīpitoti tam dassento
āha “**samūham upādāyā**”ti. Dhammasaṅgaṇiyam² āgatanayena
“**tevīsatividhan**”ti vuttam. Tattha hi hadayavatthu na niddiṭṭham, “yam
rūpaṃ nissāyā”ti vā paṭṭhāne³ āgatattā hadayavatthumpi gahetvā
jātirūpabhāvena upacayasantatiyo ekato katvā “**tevīsatividhan**”ti vuttam.

Cakkhussa viññāṇanti vā **cakkhuvīññāṇam**. Asādhāraṇakāraṇena cāyam
niddeo. “Saṅkhārapaccayā viññāṇan”ti ettha sabbalokiyavipākaviññāṇassa
gahetabbattā “**tebhūmakavipākacittassetam adhivacanan**”ti vuttam.

Abhisāṅkharāṇalakkhaṇoti āyūhanasabhāvo. **Copanavasenāti**
viññattisaṃcopanavasena, kāyaviññattiyā samuṭṭhāpanavasenāti attho.
Vacanabhedavasenāti vacībheduppādavasena, vacīviññattiyā
samuṭṭhāpanavasenāti attho. Evaṃ copanam na bhaveyyāti dassetuṃ “**raho**
nisīditvā cintentassā”ti vuttam. **Ekūnatimsāti** ettha abhiññācetanāvinimuttā
eva ekūnatimsa cetanā veditabbā tassā vipākaviññāṇassa paccayattābhāvato.

Dukkheti ekampi idam bhumnavacanam
saṃsilesananissāyavisayabyāpanavasena⁴ attānam bhinditvā viniyogam
gacchatīti “**catūhi kāraṇehi**”ti-ādi vuttam.

1. Vuttopi (Ka)

3. Abhi 8. 5 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

4. Saṃsilesananissayacopanavasena (Ka)

Ekopi hi vibhattiniddeso anekadhā viniyogaṃ gacchati yathā taddhitatthe uttarapadasamāhāreti. **Tanti** aññāṇaṃ. **Dukkhasaccanti** hadaya vatthulakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ. **Assāti** aññāṇassa.

Nissayapaccayabhāvenāti purejātanissayabhāvena.

Sahajātanissayapaccayabhāvena pana taṃsahajāta phassādayo vattabbā.

Ārammaṇapaccayabhāvena dukkhasaccaṃ assa ārammaṇanti yojanā.

Dukkhasaccanti upayoga-ekavacanaṃ. **Etanti** aññāṇaṃ. **Tassāti** dukkhasaccassa. **“Paṭicchādeti”**ti ettha vuttaṃ paṭicchādanākāraṃ dassetuṃ **“yāthāvā”**ti-ādi vuttaṃ. Ñāṇavippayuttacittenapi ekadesena yāthāvato lakkhaṇapaṭivedho hotiyevāti **“yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā”**ti vatvā **“ñāṇapavattiyā cettha appadānenā”**ti vuttanti vadanti. Purimaṃ pana paṭivedhañāṇupattiyā nisedhakathādassanaṃ, pacchimaṃ anubodhañāṇupattiyā. Evamettha attho veditabbo. **Etthāti** dukkhasacce.

Sahajātassa aññāṇassa samudayasaccaṃ vatthu hoti nissaya paccayabhāvatoti vuttaṃ **“vatthuto”**ti. **Ārammaṇato** ārammaṇapaccayabhāvena. Yasmā samudayasaccaṃ aññāṇassa ārammaṇaṃ hoti tasmā **“dukkhasamudaye aññāṇan”**ti vuttanti attho. Paṭicchādanaṃ dukkhasacce vuttanayameva ekeneva kāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ asambhavato, kiṃ pana etaṃ ekaṃ kāraṇanti āha **“paṭicchādanato”**ti. Idaṃ vitthārato vibhāvetuṃ **“nirodhapaṭipadānaṃ hī”**ti-ādi vuttaṃ. **Tadārabbhāti** taṃ ārabha taṃ ārammaṇaṃ katvā. **Pacchimaṃ hi saccadvayanti** nirodho maggo. Taṃ hi nayagambhīrattā. **Duddasanti** saṃhasukhumadhammattā sabhāveneva gambhīratāya duddasaṃ duviññeeyaṃ duravaggāhaṃ. **Tatthāti** purime saccadvaye. **Andhabhūtanti** andhakārabhūtaṃ. **Napavattati** ārammaṇaṃ kātuṃ na visahati. **Vacanīyattenāti** vācakabhāvena tathā upaṭṭhānato. **Sabhāvalakkhaṇassa duddasattāti** pīḷanādi-āyūhanādivasena **“idaṃ dukkhaṃ, ayaṃ samudayo”**ti¹ yāthāvato sabhāvalakkhaṇassa duddasattā duviññeeyattā purimadvayaṃ **gambhīraṃ**. **Tatthāti** purimasmiṃ saccadvaye. **Vipallāsaggāhavasena pavattatīti** subhādiviparītaggāhānaṃ paccayabhāvavasena aññāṇaṃ pavattati.

1. Ma 2. 437; Ma 3. 85 piṭṭhesu.

Idāni “dukkhe aññāṇan”ti-ādīsu pakārantarenapi atthaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **dukkheti ettāvatāti** “aññāṇanti vuccamānāya avijjāya dukkhe”ti ettakena. **San̄gahatoti** samodhānato¹. **Kiccatoti** asampaṭivedhakiccato. **Aññāṇamivāti**² visayasabhāvaṃ yāthāvato paṭivijjhitaṃ appadānakiccamiva. “Dukkhe”ti-ādīnaṃ tattha avijjā pavattati, visesato niddiṭṭhaṃ hotīti katvā sabbattheva tathā avisiṭṭhasabhāvadassanaṃ idanti dassetuṃ “**avisesato panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Khaṇikanirodhassa idha anadhippetattā ayujjamānattā virāgaggahaṇato ca avijjādīnaṃ paṭipakkhavasena paṭibāhanaṃ idha “nirodho”ti adhippeto, so ca nesaṃ sabbaso anuppajjamevāti āha “**nirodho hotīti anuppādo hotī**”ti. “Avijjā nirujjhati etthāti avijjānirodho, saṅkhārā nirujjhanti etthāti saṅkhāranirodho”ti evaṃ sabbehi etehi nirodhapadehi nibbānassa desitā dāṭṭhabbā. Tenāha “**nibbānaṃ hī**”ti-ādi. **Vaṭṭavivaṭṭanti** vaṭṭaṇca vivaṭṭaṇca. “**Dvādasahi**”ti idaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ “anulomato dvādasahi padehi vaṭṭaṃ, paṭilomato dvādasahi vivaṭṭaṃ idha dassitaṃ”ti.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

3. Micchā paṭipajjati etāyāti micchāpaṭipadā, vaṭṭagāmimaggo dukkhāvahattā. Taṃ **micchāpaṭipadaṃ**. Tenāha “**aniyyānikapaṭipadā**”ti. So puññābhisāṅkhāro **kathaṃ micchāpaṭipadā hotīti**? Sampattibhave sukhāvahova hotīti adhippāyo. **Vaṭṭasīsattāti** vaṭṭapakkhiyānaṃ uttamaṅgabhāvato. **Antamasoti** ukkaṃsapariyantaṃ sandhāya³ vadati avakaṃsapariyantato³. “Idaṃ me puññaṃ nibbānādhigamāya paccayo hotū”ti evaṃ **nibbānaṃ patthetvā pavattitaṃ**. **Paṇṇamuṭṭhidānamattanti** sākapaṇṇamuṭṭhidānamattaṃ. **Appatvāti** antogadhahetu esa niddeso, apāpetvāti attho.

1. Samādhānato (Ka)

2. Aṭṭhakathāyaṃ na dissati.

3-3. Vadati. Avakaṃsapariyantanti (Ka)

Yadaggena vā paṭipajjanato arahattaṃ pattoti vuccati, tadaggena tadāvahā paṭipadāpi pattāti vuccatīti “**appatvā**”ti vuttaṃ. **Anulomavasenā**ti anulomapaṭiccasamuppādavasena. **Paṭilomavasenā**ti etthāpi eseṇa nayo. **Paṭipadā pucchitā**ti etena paṭipadā desetum āraddhāti ayampi attho saṅgahito yathāraddhassa atthassa kathetukamyatāpucchāya idhāgatattā. Anulomapaṭiccasamuppādadesanāyampettha byatirekamukhena avijjādinirodhā pana vijjāya sati hoti saṅkhārānaṃ asambhavoti vuttaṃ “**nibbānaṃ bhājitā**”ti. Sarūpena pana tāya vaṭṭameva pakāsitaṃ. Vakkhati hi pariyosāne “vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ”ti. **Niyyātaneti** nigamana. **Phalenā**ti pattabbaphalena **paṭipadāya** sampāpakahetuno **dassitattā**. Yathā hi tividho hetu nāpako nibbattako sampāpakoti, evaṃ tividhaṃ phalaṃ nāpetabbaṃ nibbattetabbaṃ sampāpetabbanti. Tasmā pattabbaphalena nibbānena taṃsampāpakahetubhūtāya paṭipadāya dassitattāti attho. Tenāha “**phalena hetthā**”ti-ādi. **Ayaṃ vuccatīti** evaṃ nibbānaphalā ayaṃ “sammāpaṭipadā”ti vuccati. **Asesavirāgā asesanirodhā**ti samucchedaṃpāhānavasena avijjāya asesavirajjanato asesanirujjhanato ca. Padadvayenapi anuppādanirodhameva vadati. Taṃ hi nibbānaṃ. Dutiyavikappe ayaṃ ettha adhippāyo—yena maggena karaṇabhūtena asesanirodho hoti, avijjāya asesanirodho yaṃ āgama hoti, taṃ maggaṃ dassetunti. **Evaṃ hi satīti** evaṃ padabhājanassa nibbānassa padatthe sati. **Sānubhāvā paṭipadā vibhattā hotīti** avijjāya asesanirodhahetupaṭipadā tattha sātisayasāmatthiyasamāyogato sānubhāvā vibhattā hoti. Micchāpaṭipadāgahaṇenettha vaṭṭassapi vibhattattā vuttaṃ “**vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ**”ti.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vipassīsuttavaṇṇanā

4. **Vipphandantīti** nimisanavasena. **Animisehīti** vigatanimisehi ummīlanteheva. **Tena vuttaṃ** mahāpadāne. **Etthāti** etasmiṃ “vipassī”ti pade, etasmiṃ vā “animisehī”ti-ādike yathāgate suttante.

Mahāpurisassa animisalocanato “vipassī”ti samaññāpaṭilābhassa kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ akāraṇaṃ aññesampi mahāsattānaṃ carimabhava animisalocanattāti codanaṃ sandhāya “**ettha cā**”ti-ādiṃ vatvā tato pana aññameva kāraṇaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Palālayamānassāti** tosentassa. Anādare cetāṃ sāmivacanaṃ. **Aṭṭassāti** atthassa.

Puññussayasaṅkhāto bhago assa atisayena atthīti bhagavāti “**bhāgyasampannassā**”ti vuttaṃ. **Sammāti** sammadeva yāthāvato, ñāyena kāraṇenāti vuttaṃ hotīti āha “**nayena hetunā**”ti. Saṃ-saddo “sāmaṇ”ti iminā samānatthoti āha “**sāmaṇ paccattapurisakārenā**”ti, sayambhuññānenāti attho. Sammā, sāmaṇ bujjhi etenāti **sambodho** vuccati maggañāṇaṃ, “bujjhati etenā”ti katvā idha Sabbaññūtaññāṇassapi saṅgaho. **Bodhimā satto bodhisatto**, purimapade uttarapadalopo yathā “sākapatthavo”ti. **Bujjhanakasattoti** ettha mahābodhiyānapaṭipadāya bujjhatīti bodhi ca so sattavisesayogato satto cāti **bodhisatto**. **Patthayamāno pavattatīti** “kudāssu nāma mahantaṃ bodhiṃ pāpuṇissāmī”ti sañjātacchando paṭipajjati. **Dukkanti** jāti-ādimūlakaṃ dukkhaṃ. Kāmaṃ cutupapātāpi maraṇajātiyo, “jāyati mīyati”ti pana vatvā “cavati upapajjati”ti vacanaṃ na ekabhavapariyāpannānaṃ tesaṃ gahaṇaṃ, atha kho nānābhavapariyāpannānaṃ ekajjhaṃ gahaṇanti dassento āha “**idaṃ -pa-vuttan**”ti. **Tassa nissaraṇanti** tassa jarāmarāṇassa nissaraṇanti vuccati. Yasmā mahāsatto jīṇabyādhimate disvā pabbajito, tasmāssa jarāmarāṇameva ādito upaṭṭhāsi.

Upāyamanasikārenāti upāyena vidhinā ñāyena manasikārena pathena manasikārassa pavattanato. **Samāyogo ahoṣīti** yāthāvato paṭivijjhanavasena samāgamo ahoṣi. **Yoniso manasikārāti** hetumhi nissakkavacananti tassa “yoniso manasikārenā”ti hetumhi karaṇavacanena āha. **Jātiyā kho sati jarāmarāṇanti** “kimhi nu kho sati jarāmarāṇaṃ hoti, kimpaccayā jarāmarāṇaṃ”ti jarāmarāṇe kāraṇaṃ pariggaṇhantassa bodhisattassa “yasmim sati yaṃ hoti, asati ca

na hoti, taṃ tassa kāraṇaṃ”ti evaṃ abyabhicārajātikāraṇapariggaṇhanena¹, “jātiyā kho sati jarāmarāṇaṃ hoti, jātipaccayā jarāmarāṇaṃ”ti yā jarāmarāṇassa kāraṇapariggāhikā paññā uppajji, tāya uppajjantiyā cassa² abhisamayo paṭivedho ahoṣīti attho.

Iti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Hīti** nipātamattaṃ. **Idanti** yathāvuttassa vaṭṭassa paccakkhato gahaṇaṃ. Tenāha “**evamidan**”ti. Idha avijjāya samudayassa āgatattā “**ekādasasu tḥānesū**”ti vuttaṃ. **Samudayaṃ sampiṇḍetvā**ti saṅkhārādīnaṃ samudayaṃ ekajjhaṃ gahetvā. Anekavāraṃ hi samudayadassanavasena ñāṇassa pavattattā samudayo samudayo”ti āmedītavacanaṃ. Atha vā “evaṃ samudayo hoti”ti idaṃ na kevalaṃ nibbattidassanaparaṃ, atha kho paṭiccasamuppādasaddo viya paṭiccasamuppādamukhena idha samudayasaddo nibbattimukhena paccayattaṃ vadati. Viññāṇādayo ca yāvanto idha paccayadhammā niddiṭṭhā, te sāmāññarūpena byāpanicchāvasena gaṇhanto “samudayo samudayo”ti avoca. Tenāha “**avijjāpaccayā saṅkhārānaṃ samudayo hoti**”ti. **Dassanaṭṭhena cakkhū**ti samudayassa paccakkhato dassanabhāvo cakkhu. **Ñātaṭṭhenā**ti ñātabhāvena. **Pajānanaṭṭhenā**ti “avijjāsaṅkhārāditaṃtaṃpaccayadhammapavattiyā etassa dukkhakkhandhassa samudayo”ti pakārato vā jānanaṭṭhena. **Paṭivedhanaṭṭhenā**ti “ayaṃ avijjādi paccayadhammo imassa saṅkhārādikassa paccayabhāvato samudayo”ti paṭivijjhanaṭṭhena. **Obhāsanaṭṭhenā**ti samudayabhāvapaṭicchādakassa mohandhakārassa kilesandhakārassa vidhamanavasena avabhāsanaavasena. **Taṃ panetaṃ** “cakkhun”ti-ādinā vuttaṃ ñāṇaṃ. **Nirodhavāre**ti paṭilomavāre. So hi “kissa nirodhā jarāmarāṇanirodho”ti nirodhakittanavasena āgato.

Vipassīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Sikhīsuttādivaṇṇanā

5-10. Na evaṃ yojetvāti “sikhissapī”ti-ādinā samuccayavasena evaṃ na yojetvā. **Kasmāti**-ādinā tattha kāraṇaṃ vadati. **Ekāsane**

1. Pariggaṇhane (Ka)

2. Upapajjati yāvassa (Ka)

adesitattāti vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**nānāṭhānesu hī**”ti-ādi vuttaṃ. Yadi pi tāni viṣuṃ viṣuṃ vuttabhāvena desitāni, atthavaṇṇanā pana ekasadisā tadatthassa abhinnattā. “Buddhā jātā”ti na añño ācikkhatīti yojanā. Na hi mahābodhisattānaṃ pacchimabhāve paropadesena payojanaṃ atthi.

Gatamaggenevāti paṭipattigamanena gatamaggeneva pacchimamahābodhisattā gacchanti, ayamettha dhammatā. **Gacchantī**ti catūsu satipaṭṭhānesu paṭiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yāthāvato bhāvetvā sammāsambodhiyā abhisambujjhanavasena pavattantīti attho. Yathā pana tesāṃ paṭhamavipassanābhiniveso hoti, taṃ dassetuṃ “**sabbabodhisattā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Buddhabhāvanānaṃ vipassanā, buddhatthāya vā vipassanā **buddhavipassanā**.

Sikhīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Buddhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Āhāravagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

11. **Āharantī**ti ānenti uppādentī, upatthambhenti attho. **Nibbattā**ti pasutā. **Bhūtā nāma** yasmā tato paṭṭhāya loke jātavohāro paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhanto, tāva sambhavesino, esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhavasaddo** cettha gabbhaseyyakānaṃ vasena pasūtipariyāyo, itaresāṃ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhama-iriyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattiṃ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā upapattiyā na suppatiṭṭhitattā, bhūtā eva sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantī**ti avadhāraṇena nivattitamattaṃ dasseti. Yo ca “kāla ghaso bhūto”ti-ādīsu bhūta-saddassa khīṇāsavavācītā datṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanatto** “agginā vā udakena vā”ti-ādīsu viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭhapanamevettha āhārehi kātappa-anuggaho hotīti adhippāyenāha “**vacanabhedo -pa- eko yevā**”ti. **Sattassa uppannadhammānanti** sattassa santāne uppannadhammānaṃ. Yathā “vassasataṃ tiṭṭhaṭi”ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ ṭhitiyāti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha “**avicchedāyā**”ti. Anuppabandhadhammupattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha “**anuppannānaṃ uppādāyā**”ti. **Etānīti** ṭhiti-anuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭhabbāni** na yathāsambandhato.

Vatthugatā oja vatthu viya tena saddhiṃ ajjhoharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ “**ajjhoharitabbako āhāro**”ti, nibbattita-ojaṃ pana sandhāya “kabalīkāro āhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī”ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya na vatthuno thūlatāya kathinatāya vā, tasmā yasmiṃ vatthusmiṃ parittā oja hoti, taṃ oḷārikaṃ. Sappādayo dukkhuppādatāya **oḷārikā** veditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachadditānaṃ pūtibhūtattā mudukatāti vadanti. Taracchakheḷatemitatāya pana tathābhūtānaṃ tesāṃ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. **Sasānaṃ āhāro sukhumo** taruṇaṭṭhasassa khādanato. **Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo** tiṇabijādikhādanato. **Paccantavāsīnaṃ āhāro sukhumo** māsamuggakurādibhojanattā. **Tesanti** paranimmitavasavattīnaṃ. **Sukhumotvevāti** na kiñci upādāya, atha kho sukhumo-icceva niṭṭhaṃ patto tato paramasukhumassa abhāvato.

Vatthuvassena panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādimāha. **Parissayanti** khudāvasena uppannaṃ vihiṃsaṃ sarīradarathaṃ. **Vinodetīti** vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. **Na pana sakkoti pāletunti** sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nirojattā. **Na sakkoti parissayaṃ vinodetuṃ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassaci phassassa anavasesitabbatamāha. Desanakkamenevettha phassādīnaṃ dutiyādītā, na aññena kāraṇenāti, āha “**desanānayo eva cesā**”ti-ādi. Manaso sañcetanā

na sattassāti dassanattamaṃ manogahaṇaṃ yathā “cittassa ṭhiti, cetovimutti cā”ti āha “**manosañcetanāti cetanāvā**”ti. **Cittanti** yaṃ kiñci cittameva. **Ekarāsim katvāti** ekajjhaṃ gahetvā vibhāgaṃ akatvā, sāmāññena gahitāti attho. Tattha labbhamānaṃ upādiṇṇakādivibhāgaṃ dassetuṃ “**kabaḷikāro āhāro**”ti-ādi vuttaṃ. **Āhārattham na sādheṇṭīti** tādissassa āhārassa anāharaṇato. **Tadāpīti** bhijjitvā vigatakālepi. **Upādiṇṇakāhāroti vuccantīti** keci. **Idaṃ pana ācariyānaṃ na ruccati** tadā upādiṇṇakarūpasseva abhāvato. **Paṭisandhicitteneva sahaajātāti** lakkhaṇavacanametam, sabbāyapi kammajarūpapariyāpannāya ojāya atthibhāvassa avicchedappavattisambhavadassanatttho. **Sattamāti** uppannadivasato paṭṭhāya yāva sattamadivasāpi. Rūpasantatiṃ **pāleti** pavenighaṭṭanavasena. **Ayamevāti** kammaja-ojā. Kammaja-ojaṃ pana paṭicca uppanna-ojā akammajattā anupādiṇṇa-āhārotveva veditabbo. Anupādiṇṇakā phassādayo veditabbāti ānetvā sambandho. Lokuttarā phassādayo kathanti āha “**lokuttarā pana ruḷhivasena kathitā**”ti. Yasmā tesam kusalānaṃ upetapariyāyo natthi, tasmā vipākānaṃ upādiṇṇapariyāyo natthevāti anupādiṇṇapariyāyopi ruḷhivasena vuttoti veditabbo.

Pubbe “āhārāti paccayā”ti vuttattā yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭhoti-ādinā codeti, **atha kasmā ime eva cattāro vuttāti** atha kasmā cattārova vuttā. Ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesappaccayattāti** etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca hoti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā “āhārāti vuttā”ti imamattham dasseti. Idāni taṃ atirekapaccayatam dassetuṃ “**visesapaccayo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Visesappaccayo rūpakāyassa kabaḷikāro āhāro upathambhakabhāvato. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “rūpārūpanaṃ upathambhakattena upakāraḷā cattāro āhārā āhārapaccayo”ti¹. Upathambhakattaṃ hi satīpi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ

1. Visuddhi 2. 170; Abhi-Tṭha 3. 350 piṭṭhesu.

āhārajarūpasamuṭṭhānakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upathambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upathambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upathambhayamāno eva janetīti upathambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso** visesapaccayo. “Phassapaccayā vedanā”ti hi vuttaṃ. “Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti vacanato **viññāṇassa manosañcetanā**. “Cetanā tividhaṃ bhavaṃ janetī”ti hi vuttaṃ. “Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ”ti pana vacanato **nāmarūpassaviññāṇaṃ** visesapaccayo. Na hi okkantaviññāṇābhāve nāmarūpassa atthi sambhavo. Yathāha “viññāṇaṃca hi Ānanda mātukucchismim na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismim samuccissathā”ti-ādi¹. Vuttamevatthaṃ suttana sādhetum **“yathāha”**ti-ādi vuttaṃ.

Evaṃ yadipi paccayattho āhārattho, visesapaccayattā pana imeva āhārāti vuttāti taṃ nesaṃ visesapaccayatāṃ avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetum **“ko panetthā”**ti-ādi āraddhaṃ. **Mukhe ṭhapitamatto eva**² asaṅkhādito, tattakenāpi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha **“aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti”**ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedanīyo**. **Sabbathāpīti** cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesāṃ vasena sabbappakāropi **phassāhāro** yathārahaṃ **tisso vedanā āharati**, anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenāti** kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajātādipaccayanayenāti** sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇaṃ hi attanā sahajātanāmassa sahajāta-aññamaññavipākendriyasampayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hontoyeva āhārapaccayatāya taṃ āhāreti vuttaṃ sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpānaṃ aññamaññapaccayaṃca ṭhapetvā itaresaṃ paccayānaṃ vasena yojanā kātābbā. **Tānīti** napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato. **Sāsavakusalākusalacetanāva vuttā** visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti, tenāha **“avisesena panā”**ti-ādi. **Paṭisandhiviññāṇameva vuttanti**

1. Dī 2. 53 piṭṭhe.

2. Ṭhapitamatteyeva (Ṭṭha) (Ma-Ṭṭha 1. 213 piṭṭhepi passitabbameva)

etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṃ āhārattho, evaṃ avisesatopīti dassetum **“avisesenā”**ti-ādi vuttam. Tattha **taṃsampayuttataṃsamuṭṭhānadhammānanti** tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṃsamuṭṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sampayutta**ggahaṇaṃ yathārahato daṭṭhabbaṃ, **samuṭṭhān**aggahaṇaṃ pana avisesato.

Upatthambhento āhārakiccaṃ sādhetīti upatthambhento eva rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakasamuṭṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccasiddhi. **Phusantoyevā**ti phusanakiccaṃ karonto eva. **Āyūhamānāvā**ti cetayamānā eva abhisandahantī eva¹. **Vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhāra kiccaṃ sādhetīti yojanā. Sabbattha āhāra kiccasādhanañca tesam vedanādi-uppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva. **Kāyatṭhapanenā**ti² kasmā vuttam, nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha **“kammajanitopi”**ti-ādi.

Upādiṇṇarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti **“dvinnam rūpasantatīnam”**ti vuttam. Upatthambhanameva sandhāya **“anupālako hutvā”**ti ca vuttam. Rūpakāyassa ṭhitihetutā hi yāpanā anupālana. **Sukhādivatthubhū**tanti sukhādīnam pavattiṭṭhānabhūtam. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantoyevā**ti idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttam. Na hi dhammānaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi, vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha **“sukhādi -pa-hoti”**ti. Na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūta vedanāpavattivaseva ṭhitiyā hetuno abyāpitattā³, tathā hi **“manosañcetanā -pa- bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hoti”**ti vuttā. Tato eva **viññāṇam vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantamevāti vuttovāyamattho.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantī**ti nikāmanā, rasataṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabalīkāre āhāre balavatī⁴, tenevettha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti bhayaṃ,

1. Abhisaddahantī-eva (Ka)

3. Abyāpitā (Ka)

2. Kāyatṭhambhanenāti (Ka)

4. Balavatāro saṃkilesa (Ka)

nikantiyeva bhayaṃ mahānatthahetuto¹. Upagamaṇaṃ visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādi-uppattihetutāya “bhayan”ti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanam vuttanayameva. Sesadvayepi eseva nayo. **Āyūhanam** abhisandahanam, samvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya “**bhayan**”ti vuttaṃ. **Abhinipāto** tattha tattha bhava paṭisandhiggahaṇavasena viññāṇassa nibbatti. So bhavūpapattihetukānam sabbesaṃ anattānaṃ mūlakāraṇatāya “**bhayan**”ti vuttaṃ. Idāni nikanti-ādīnaṃ sappāṭibhayataṃ vitthārato dassetuṃ “**kirīkārāṇa**”ti-ādi āradḍham. Tattha **nikantiṃ katvā**ti ālayaṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho. **Sītādīnaṃ purakkhatā**ti sītādīnaṃ purato thitā, sītādīhi bādhiyamānāti attho.

Phassaṃ upagacchantāti cakkhusamphassādibhedam phassaṃ pavattentā. **Phassassādinoti** kāyasamphassavasena phoṭṭhabbasāṅkhātassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭhabbatāṇhā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇam uddhaṭam “**paresaṃ rakkhitaḡopitesū**”ti-ādīnā. **Phassassādinoti** vā phassāhārassā dinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsati, tenāha “**phassassādamūlakan**”ti-ādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā “**tammūlakan**”ti vuttaṃ, kammāyūhananimittanti attho. **Bhayaṃ sabbanti** pañcavīsati, tividhamahābhayaṃ, aññañca sabbabhayaṃ **āgatameva hoti** bhayādhiṭṭhānassa attabhāvassa nipphādanato.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhava abhinipātasadisī. **Tammūlakattā**ti nāmarūpa nibbattimūlakattā. Sabbabhayaṇam **abhinipātoyeva bhayaṃ** bhāyati etasmāti katvā.

Appeti viyāti phalassa attalābhahetubhāvato kāraṇam, taṃ niyyādeti viya. **Tanti** phalam. **Tatoti** kāraṇato. **Etesanti**

1. Pahānatthahetuto (Ka)

āhārānaṃ. **Yathāvuttenāti** “phalaṃ nideṭi”ti-ādinā vuttappakārena **atthena**. **Sabbapadesūti** “vedanānirodhenā”ti-ādīsu sabbesu padesu.

Paṭisandhim ādim katvāti paṭisandhikkhaṇaṃ ādim katvā. Upādiṇṇaka-āhāre sandhāya “**attabhāvasaṅkhātānaṃ āhārānaṃ**”ti vuttaṃ. Te hi nippariyāyato taṇhānidānā. **Paripuṇṇāyatanānaṃ sattānaṃ sattasantativasenāti** paripuṇṇāyatanānaṃ sabhāvakānaṃ cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo bhāvo vatthūti imesaṃ sattannaṃ santatīnaṃ vasena. **Sesānaṃ** aparipuṇṇāyatanānaṃ andhabadhira-abhāvakānaṃ. **Ūna-ūnasantativasenāti** cakkhunā, sotena, tadubhayena, bhāvena ca ūna-ūnasantativasena. Paṭisandhiyaṃ jātā ()¹ **paṭisandhikā**. **Paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇādīti ādi-**saddena tadārammaṇacittassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Taṇhāyapi nidānaṃ jānātīti yojanā. Taṇhānidānantipi pāṭho. **Vatṭaṃ dassetvāti** sarūpato nayato ca sakalameva vatṭaṃ dassetvā. Idāni tamatthaṃ vitthārato vibhāvetuṃ “**imasmiṇca pana ṭhāne**”ti-ādimāha. **Atītābhimukhaṃ desanaṃ katvāti** paccuppannabhavato paṭṭhāya atītadhammābhimukhaṃ tabbisayaṃdesanaṃ katvā tathākāraṇena. **Atītena vatṭaṃ dassetīti** atītābhavena kammakilesavipākavatṭaṃ dasseti. **Attabhāvoti** paccuppanno attabhāvo. Yadi evaṃ kasmā “atītene vatṭaṃ dassetī”ti vuttanti? Nāyaṃ doso “atītenevā”ti anavadhāraṇato, evaṇca katvā atītābhimukhaggahaṇaṃ janakakammaṃ gahitaṃ taṇhāsīsenā nānantariyabhāvato. Na hi kammunā vinā taṇhā bhavanetti yujjati.

Taṃ kammanti taṇhāsīsenā vuttakammaṃ. **Dassetunti** taṃ atītaṃ attabhāvaṃ dassetuṃ. **Tassattabhāvassa janakaṃ kammanti** tassa yathāvuttassa attabhāvassa janakaṃ. Tato parampi attabhāvaṃ āyūhitaṃ kammaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Avijjā ca nāma taṇhā viya kammattāti kammasseva gahaṇaṃ. **Dvīsu ṭhānesūti** āhāraggaṇaṇena vedanādiggahaṇeṇāti dvīsu ṭhānesu. **Attabhāvoti** paccuppannakāliko atītakāliko ca attabhāvo. Puna **dvīsūti** taṇhāggahaṇe avijjāsaṅkhāraggaṇaṇeti dvīsu ṭhānesu. **Tassa janakanti** paccuppannassa ceva atītassa ca attabhāvassa janakaṃ kammaṃ vuttanti

1. ... (cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo bhāvo vatthūti) (Ka)

yojanā. Kammaggahaṇena cettha yattha taṃ kammaṃ āyūhitaṃ, sā atitā jāti atthato dassitā hoti. Tena saṃsāravaṭṭassa anamataggataṃ dīpeti.

Saṅkhepenāti saṅkhepena hetupañcakaphalapañcakaggahaṇampi hi saṅkhepo eva hetuphalabhāvena saṅghetabbadhammānaṃ anekavidhattā.

Yadi atītena vaṭṭaṃ dassitaṃ, evaṃ sati sappadesā paṭiccasamuppādadhammadesanā hotīti dassento **“tatrāyan”**ti-ādimāha. Tena hi yadipi sarūpato anāgatena vaṭṭaṃ idha na dassitaṃ, nayato pana tassapi dassitattā nippadesā eva paṭiccasamuppādadesanāti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **“yathā hī”**ti-ādi vuttaṃ. **Udakapiṭṭhe nippannanti** udakaṃ pariplavavasena nippannaṃ. **Parabhāganti** para-uttamaṅgabhāgaṃ. **Oratoti** tato aparabhāgato olokento. **Aparipuṇṇoti** vikalāvayavo. **Evamsampadanti**-ādi upamāya saṃsandanaṃ.

Yathā hi gīvā sarīrasandhārakakaṇḍarānaṃ mūlaṭṭhānabhūtā, evaṃ attabhāvasandhārakānaṃ saṅkhārānaṃ mūlabhūtā taṇhāti vuttaṃ **“gīvāya diṭṭhakālo”**ti. Yathā vedanādi-anekāvayavasamudāyabhūto attabhāvo, evaṃ phāsukapiṭṭhikaṇḍakādi-anekāvayavasamudāyabhūtā piṭṭhīti **“piṭṭhiyā -pa-tassa diṭṭhakālo”**ti vuttaṃ. **Taṇhāsaṅkhātanti** taṇhāya kathitaṃ. Idha desanāya paccayā avijjāsaṅkhārā veditabbāti **“naṅguṭṭhamūlassa diṭṭhakālo viyā”**ti vuttaṃ. Tathā hi pariyosāne **“naṅguṭṭhamūlaṃ passeyyā”**ti upamādasanaṃ kataṃ. Nayato paripuṇṇabhāvaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Pāliyaṃ anāgatassāpi paccayavaṭṭassa hetuvasena phalavasena vā paripuṇṇabhāvassa mukhamattadassanīyattā ādito phalahetusandhi, majjhe hetuphalasandhi, antepi phalahetusandhīti evaṃ tisandhikattā **catusaṅkhepameva vaṭṭaṃ dassitanti**.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Moḷiyaphaggunasuttavaṇṇanā

12. **Imasmimīveva ṭhāneti** “cattārome bhikkhu -pa- āhārā”ti evaṃ cattāro āhāre sarūpato dassetvā **“ime kho bhikkhave -pa- anuggahāyā”**ti nigamanavasena dassite imasmimīveva ṭhāne. **Desanaṃ**

niṭṭhāpesi catu-āhāravibhāgadīpakam desanam uddesavaseneva niṭṭhāpesi, upari āvajjetvā tuṇhī nisīdi. **Diṭṭhigatikoti** attadiṭṭhivasena diṭṭhigatiko.

Varagandhavāsitanti sabhāvasiddhena candanagandhena ceva tadaññanānāgandhena ca paribhāvitattā varagandhavāsitaṃ.

Ratanacaṅkoṭavarenāti ratanamayena uttamacaṅkoṭakena. **Desanānusandhim ghaṭentoti** yathādesitāya desanāya anusandhim ghaṭento, yathā uparidesanā vaddheyya, evaṃ ussāham karonto. **Viññāṇāhāram āhāretī**ti tassa āhāraṇakiriyāya vuttapucchāya taṃ diṭṭhigataṃ uppāṭento “**yo etaṃ -pa-bhuñjati vā**”ti āha.

Viññāṇāhāre nāma icchite tassa upabhuñjakenapi bhavitabbaṃ, so “ko nu kho”ti ayaṃ pucchāya adhippāyo. **Utusamayeti** gabbhavuṭṭhānasamaye. So hi utusamayassa mattakasamayattā tathā vutto. “Udakena aṇḍāni mā nassantū”ti **mahāsamuddato nikkhamitvā**. Gijjhapotakā viya āhārasaṅcetanāya tāni kacchapaṇḍāni manosaṅcetanāhārena yāpentīti ayaṃ tassa therassa laddhi. **Kiñcāpi ayaṃ laddhī**ti phassamanosaṅcetanāhāresu kiñcāpi therassa yuttā ayuttā vā ayaṃ laddhi. **Imaṃ pañhanti** “ko nu kho bhante viññāṇāhāram āhāretī”ti imaṃ pañham etāya yathāvuttāya laddhiyā na pana pucchati, atha kho sattupaladdhiyā pucchati adhippāyo. **Soti diṭṭhigatiko**. **Na niggahetabbo** ummattakasadisattā adhippāyaṃ ajānitvā pucchāya katattā. Tenāha “āhāretīti nāham vadāmi”ti-ādi.

Tasmiṃ mayā evaṃ vutteti tasmiṃ vacane mayā “āhāretī”ti evaṃ vutte sati. **Ayaṃ pañhoti** “ko nu kho bhante viññāṇāhāram āhāretī”ti ayaṃ pañho yutto bhaveyya. **Evaṃ pucchite pañheti** sattupaladdhim anādāya “katamassa dhammassa paccayo”ti evaṃ dhammapavattavaseneva pañhe pucchite. **Teneva viññāṇenā**ti teneva paṭisandhiviññāṇena saha uppannam nāmañca rūpañca atītabhave diṭṭhigatikassa vasena āyatim punabbhavābhiniṃbattīti idhādhippetaṃ. **Nāmarūpe jāte satī**ti nāmarūpe nibbatte tappaccayabhūtaṃ bhinditvā saḷāyatanam hoti.

Tatrāyaṃ paccayavibhāgo—nāmanti vedanādikhandhattayaṃ idhādhippetaṃ, rūpaṃ pana sattasantatipariyāpannam, niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni

jīvitindriyaṃ āhāro ca. Tattha vipākanāmaṃ paṭisandhikkhaṇe hadayavatthuno sahāyo hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa sahaajāta-aññamaññanissayasampayuttavipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti evaṃ ukkaṃsāvakaṃso veditabbo. Itaresaṃ pana pañcāyatanānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ sahāyo hutvā sahaajātanissayavipākavippayutta-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena kiñci āhārapaccayenāti sabbaṃ purimasadisāṃ. Pavatte vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa vuttanayena sattadhā paccayo hoti, avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa tato vipākapaccayaṃ apanetvā paccayo hoti. Cakkhāyatanādīnaṃ pana paccuppannaṃ cakkhupasādādivatthukampi itarampi vipākanāmaṃ pacchājātavippayutta-atthi-avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti, tathā avipākampi veditabbaṃ. Rūpato pana vatthurūpaṃ paṭisandhiyaṃ chaṭṭhassa sahaajāta-aññamaññanissayavippayutta-atthi-avigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ sahaajātanissaya-atthi-avigatapaccayehi catudhāpaccayo hoti. Rūpajīvitaṃ atthi-avigatindriyavasena tidhā paccayo hotīti ayaṃ hettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimaggato¹ gahetabbo.

Pañhassa okāsaṃ dentoti “ko nu kho bhante phusati”ti imassa diṭṭhigatikapañhassa okāsaṃ dento. Tato vivecetukāmoti adhippāyo. **Sabbapadesūti** diṭṭhigatikena bhagavatā ca vuttapadesu. **Sattoti** attā. So pana ucchedavādinopi yāva na ucchijjati, tāva atthevāti laddhi, pageva sassatavādinō. **Bhūtoti** vijjamāno **nipphattoti**² nipphanno. Na tassa dāni nippādetabbaṃ kiñci atthīti laddhi. **Idappaccayā idanti** imasmā viññāṇāhārapaccayā idaṃ nāmarūpaṃ. Puna **idappaccayā idanti** imasmā nāmarūpapaccayā idaṃ saḷāyatananti evaṃ bahūsu ṭhānesu bhagavatā kathitattā yathā paccayato nibbattaṃ saṅkhāramattamidanti saññattim upagato. **Tenāpīti** saññattupagatenāpi. **Ekābaddhaṃ katvāti** yathā pucchāya avasaro na hoti, tathā ekābaddhaṃ katvā. **Desanāruḷhanti** yato saḷāyatanapadato paṭṭhāya “saḷāyatanapaccayāphasso”ti-ādinā desanā paṭiccasamuppādavīthim āruḷhameva. **Tamevāti**

1. Visuddhi 2. 163 piṭṭhe.

2. Nibbattoti (Ka)

saḷāyatanapadameva gahetvā. **Vivajjentoti** vivatṭento. **Evamāhāti** “channaṃtvevā”ti-ādi ākārena evaṃ desite, “vineyyajano paṭivijjhatī”ti evamāha. Viññāṇāhāro āyatim punabbhavābhiniḃbattiyaṭi evaṃ purimabhavato āyatibhavassa paccayavasena mūlakāraṇavasena ca desitattā **“viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhī”**ti vuttaṃ. Tadaminā viññāṇaggahaṇena abhisankhāravīññāṇassāpi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

Moliyaphaggunasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

13. Ye paccayasamavāye tenattabhāvena saccāni paṭivijjhituṃ samatthā, te bāhirakaliṅge ṭhitāpi teneva tattha samatthatāyogena bhāvināṃ samitabāhitapāpataṃ apekkhitvā samaṇasammatāyeva brāhmaṇasammatā yevāti te nivattetuṃ **“saccāni paṭivijjhituṃ asamatthā”**ti vuttaṃ.

Dukkhasaccavasenāti dukkha-ariyasaccavasena. Aññathā kathaṃ bāhirakāpi jarāmarāṇaṃ dukkhanti na jānanti. Saccadesanābhāvato “saha taṇhāyā”ti vuttanti keci. Taṃ na suṭṭhu. Yasmā tattha tattha bhava paṭhamābhiniḃbatti idha jātīti adhippetā, sā ca taṇhā eva santānena, taṇheva sā jāti.

Jarāmarāṇaṇcetha pākaṭameva adhippetāṃ, na khaṇikaṃ, tasmā sataṇhā eva jātijarāmarāṇassa samudayoti bhūtakathanametāṃ daṭṭhabbaṃ.

Samudayasaccavasena na jānantīti yojanā. Esa nayo sesapadesupi.

Sabbapadesūti yattha taṇhā visesanabhāvena vattabbā, tesu sabbapadesu.

Yena samannāgatattā puggalo paramatthato samaṇo brāhmaṇoti vuccati, taṃ sāmāññaṃ brahmaññaṇcāti āha **“ariya -pa- brahmaññaṇcā”**ti. Yena hi pavattinimittena samaṇa-saddo brāhmaṇa-saddo ca sake atthe nirulho, tassa vasena abhinnopi veneyyajjhāsayato dvidhā katvā vuttuṃ arahatīti vuttaṃ

“ubhayatthāpi”ti. **Ekādasasu ṭhānesu cattāri saccāni kathesi**

avijjāsamudayassa anuddhaṭṭattā.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

14. **Ime dhamme katame dhammeti** ca ettha **iti-saddo ādi-attho** tena “imesaṃ dhammānaṃ katamesaṃ dhammānaṃ”ti imesaṃ padānaṃ saṅgaho. Etāni hi padāni jarāmarañādīnaṃ sādharmaṇabhāvena vuttāni imissā desanāya papañcabhūtānīti āha “**ettakaṃ papañcaṃ katvā kathitaṃ, desanaṃ -pa-ajjhāsayaṇā**”ti. Iminā tāneva jarāmarañādīni gahetvā puggalajjhāsayaivasena ādito “ime dhamme”ti-ādinaṃ sabbapadasādharaṇato desanā āradadhā. Yathānulomasāsaṇaṃ hi suttantadesanā, na yathādharmasāsananti.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kaccānagottasuttavaṇṇanā

15. Yasmā idha jānantāpi “sammādiṭṭhī”ti vadanti ajānantāpi bāhirakāpi sāsānikāpi anussavādivasenaṃ attapaccakkhenapi, tasmā taṃ bahūnaṃ vacanaṃ upādāya āmedītavasena “**sammādiṭṭhi sammādiṭṭhīti bhante vuccatī**”ti āha. Tathānidhiṭṭhatādasanattamaṃ hissa ayaṃ āmedītapayogo¹. Ayaṃ hettha adhippāyo—“aparehipi sammādiṭṭhīti vuccati, sā paṇāyaṃ evaṃ vuccamānā atthaṇa lakkhaṇaṇa upādāya kittāvatā nu kho bhante sammādiṭṭhi hotī”ti. Atthakathāyaṃ pana “sammādiṭṭhī”ti vacane yasmā viññū eva paṇāyaṃ, na aviññū, tasmā “**yaṃ paṇḍitā**”ti-ādi vuttaṃ. Dve avayavā assāti dvayaṃ, duvidhaṃ diṭṭhigāhavatthu, dvayaṃ diṭṭhigāhavasena nissito apassitoti **dvayanissito**. Tenāha “**dve koṭṭhāse nissito**”ti. Yāya diṭṭhiyā “sabboyam loko atthi vijjati sabbakālaṃ upalabbhatī”ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi atthitā, sā eva sadā sabbakālaṃ loko atthīti pavattagāhatāya sassato, taṃ **sassataṃ**. Yāya diṭṭhiyā “sabboyam loko natthi na hoti ucchijjatī”ti diṭṭhigatiko gaṇhāti, sā diṭṭhi natthitā, sā eva ucchijjatīti uppannagāhatāya ucchedo, taṃ **ucchedaṃ**.

1. Āmedītapaccayo (Ka)

loko nāma saṅkhāraloko tamhi gahetabbato. **Sammappaññāyāti** aviparītapaññāya yathābhūtapaññāya. Tenāha “**savipassanā maggapaññā**”ti. **Nibbattesu dhammesūti** yathā paccayuppannesu rūpārūpadhammesu. **Paññāyantesvevāti** santānanibandhanavasena paññāyamānesu eva. **Yā natthīti** yā ucchedadiṭṭhi tattha tattheva sattānaṃ ucchiḍḍanato vinassanato koci ṭhito nāma satto dhammo vā natthīti saṅkhāraloke uppajjeyya. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tathāpavattasaṅkhārārammaṇāva. **Sā na hotīti** kammāvijjātapaṇḍibhedanā paccayaṃ paṭicca saṅkhāralokassa samudayanibbattiṃ sammappaññāya passato sā ucchedadiṭṭhi na hoti nappavattati avicchedena saṅkhārānaṃ nibbattidassanato. **Lokanirodhanti** saṅkhāralokassa khaṇikanirodhaṃ. Tenāha “**saṅkhārānaṃ bhaṅgan**”ti. **Yā atthīti** hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇena saṅkhāraloke yā sassatadiṭṭhi sabbakālaṃ loko atthīti uppajjeyya. **Sā na hotīti** uppannuppannānaṃ nirodhassa navaṇavānaṇca uppādassa dassanato sā sassatadiṭṭhi na hoti.

Loko samudeti etasmāti lokasamudayoti āha “**anulomapaccayākāran**”ti. Paccayadhammānaṃ hi attano phalassa paccayabhāvo anulomapaccayākāro. Paṭilomaṃ paccayākāranti ānetvā sambandho. Taṃtaṃhetunirodhato taṃtaṃphalanirodho hi paṭilomapaccayākāro. Yo hi avijjādīnaṃ paccayadhammānaṃ hetu-ādipaccayabhāvo, so nippariyāyato lokasamudayo. **Paccayuppannassa** saṅkhārādikassa. **Anucchedaṃ** passatoti anucchedadassanassa hetu. **Ayampīti** na kevalaṃ khaṇato udayavayanīharaṇanayo, atha kho paccayato udayavayanīharaṇanayopi.

Upagamaṇaṭṭhena taṇhāva **upayo**. Tathā **diṭṭhupayo**. **Eseva nayoti** iminā upayehi upādānādīnaṃ anattahantarataṃ atidisati. Tathā ca pana tesu duvidhatā upādīyati. Nanu ca cattāri upādānāni aññattha vuttānīti? Saccāṃ vuttāni, tāni ca kho atthato dve evāti idha evaṃ vuttaṃ. Kāmaṃ “**aham maman**”ti ayathānukkamena vuttaṃ, yathānukkamaṃyeva pana attho veditabbo. **Ādi**-saddena paroparassa subhaṃ asubhanti-ādīnaṇca saṅgaho veditabbo. **Te dhammeti** tebhūmakadhamme.

Vinivisantī¹ virūpaṃ nivisanti, abhinivisantīti attho. **Tāhī** taṇhā dīṭṭhīhi. **Vinibaddhoti**² virūpaṃ vimuccituṃ vā appadānavasena niyametvā baddho.

“Abhiniveso”ti upayupādānānaṃ pavatti-ākāraviseso vuttoti āha
“tañcāyanti tañca upayupādānaṃ”ti. **Cittassā**ti akusalacittassa.
Paṭiṭṭhānabhūtaṃ ādhārabhūtaṃ. Dosamohavasenapi akusalacittappavatti
 taṇhādīṭṭhābhinivesūpanissayā evāti taṇhādīṭṭhiyo akusalassa cittassa
 adhiṭṭhānanti vuttā. **Tasminti** akusalacitte. **Abhinivisantī**ti “etaṃ mama, eso
 me attā”ti-ādinā abhinivesanaṃ pavattenti. **Anusentī**ti thāmagatā hutvā
 appahānabhāvena anusenti. **Tadubhayanti** taṇhādīṭṭhidvayaṃ. **Na**
upagacchatīti “etaṃ mamā”ti-ādinā taṇhādīṭṭhigatiyā na upasaṅkamati na
 allīyati. **Na** upādiyatīti na dalhaggāhaṃ gaṇhāti. **Na adhiṭṭhātī**ti na
 taṇhādīṭṭhigāhena adhiṭṭhāya pavattati. Attaniyagāho nāma sati attagāhe
 hotīti vuttaṃ **“attāme”**ti. Idaṃ dukkhaggahaṇaṃ upādānakkhandhāpassayaṃ
 tabbinimuttassa dukkhassa abhāvāti vuttaṃ **“dukkhamevāti**
pañcupādānakkhandhamattamevā”ti. “Saṅkhittena pañcupādānakkhandhā
 dukkhā”ti³ hi vuttaṃ. **Kaṅkhaṃ na karotī**ti saṃsayaṃ na uppādeti sabbaso
 vicikicchāya samucchindanato.

Na parappaccayenāti parassa asaddahanena. **Missakasammādiṭṭhiṃ**
āhāti nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sammādiṭṭhiyā vuttattā
 lokiyalokuttaramissakaṃ sammādiṭṭhiṃ avoca. **Nikūṭantoti** nihīnanto.
 Nihīnapariyāyo hi ayaṃ nikūṭa-saddo. Tenāha **“lāmakanto”**ti. **Paṭhamakanti**
 ca garahāyaṃ **ka**-saddo. **Sabbaṃ natthī**ti yathāsaṅkhatam bhaṅguppattiyā
 natthi eva, sabbaṃ natthi ucchiṇṇati vinassatīti adhippāyo. Sabbamatthīti ca
 yathā asaṅkhatam atthi vijjati, sabbakālaṃ upalabbhatīti adhippāyo. **Sabbanti**
 cettha sakkāyasabbaṃ veditabbaṃ “sabbadhammamūlapariyāyan”ti-ādīsu⁴
 viya. Taṃ hi pariññāṇāṇānaṃ paccayabhūtaṃ. **Iti**-saddo nidassane. Kiṃ
 nidasseti? Atthi-saddena vuttaṃ. “Atthitan”ti niccataṃ. Sassataggāho hi idha
 paṭhamo antoti adhippeto. Uccedaggāho dutiyoti tadubhayavinimuttā ca
 idappaccayatā. Ettha ca uppannanirodhakathanato sassatataṃ,
 nirujjhantānaṃ

1. Abhinivisanti (Tṭha)

3. Dī 2. 243; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 105 piṭṭhesu.

2. Vinibandho (Tṭha)

4. Ma 1. 1 piṭṭhe.

asati nibbānappattiyaṃ yathāpaccayaṃ punūpagamanakathanato
ucchedatañca anupagamma majjhimena bhagavā dhammaṃ deseti
idappaccayatānayaṇa. Tena vuttaṃ “ete -pa- ante”ti-ādi.

Kaccānagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

16. **Nibbindanattāyāti** nibbidānupassanāpaṭilābhāya. Sā hi
jarāmarasāsena vuttesu saṅkhatadhammesu nibbindanākārena pavattati.
Virajjanattāyāti virāgānupassanāpaṭilābhāya. **Sīlato paṭṭhāyāti**
vivattaṣaṇṇissitasīlasamādānato paṭṭhaya. Sotāpattiyaṅgehi samannāgato
vivattaṣaṇṇissitasīle paṭiṭṭhito upāsakopi pageva catupārisuddhisīle paṭiṭṭhito
bhikkhu sammāpaṭipanno nāma. Tenāha “**yāva arahattamaggā paṭipannoti
veditabbo**”ti. **Nibbānadhammassāti** nibbānāvahassa ariyassa maggassa.
Anurūpasabhāvabhūtaṃ nibbānādhigamassa anucchavikasabhāvabhūtaṃ.
Nibbidāti iminā vuṭṭhānagāminipariyosānaṃ vipassanaṃ vadati. **Virāgā
nirodhāti** padadvayaena ariyamaggam, itarena phalaṃ. **Etthāti** imasmim
sutte. **Ekena nāyena**ti paṭhamena nāyena. Tattha hi bhagavā tena bhikkhunā
dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito taṃ matthakaṃ pāpetvā vissajjesi. Yo
hi vipassanaṃ maggaṃ anupādāvimuttiṃ pāpetvā kathetuṃ sakkoti, so
ekantadhammakathiko. Tenāha “**dhammakathikassa pucchā kathitā**”ti.
Dvīhiti dutiyatatiyanāyehi. **Tanti** puccham. **Visesetvāti** visiṭṭhaṃ katvā.
Yathāpucchitamattameva akathetvā apucchitampi atthaṃ dassento
dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāya vimuttisaṅkhātāṃ viśesaṃ pāpetvā.
Bhagavā hi appaṃ yācito bahuṃ dento uḷārapuriso viya
dhammakathikalakkhaṇaṃ pucchito paṭiccasamuppādamukhena tañceva tato
ca uttariṃ dhammānudhammapaṭipattiṃ anupādāvimuttañca vissajjesi.
Tattha “nibbidāya -pa- dhammaṃ deseti”ti iminā dhammadesanaṃ
vāsanābhāgiyaṃ katvā dassesi. “Nirodhāya paṭipanno hoti”ti iminā
nibbedhabhāgiyaṃ, “anupādāvimutto hoti”ti iminā desanaṃ
asekhabhāgiyaṃ katvā dassesi. Tenāha “**sekkhāsekkhabhūmiyo
niddiṭṭhā**”ti.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Acelakassapasuttavaṇṇanā

17. **Liṅgena acelako**¹ti pabbajitaliṅgena acelako. Tena acelakacaraṇena acelo, na niccelatāmattenāti dasseti **nāmenāti** gottanāmena **kassapoti**. Deseti pavedeti saṃsayavigamanam etenāti deso, nicchayahetūti āha “**kiñcideva desan**”ti-ādi. So hi saṃsayavigamanam karotīti **kāraṇam**. **Okāsanti** avasaṃsandanaṇapadesam. Tenāha “**khaṇam kālan**”ti. **Antaragharam** antonivesanam. Antare gharāni etassāti **antaragharam**, antogāmo. **Yadākaṇkhasī**ti yaṃ ākaṇkhasi. Iti bhagavā sabbaññupavāraṇāya pavāreti tenāha “**yaṃ icchasi**”ti. **Yadākaṇkhasī**ti yaṃ ākaṇkhasi, kassapa tikkhattum paṭikkhipantopi pucchasi, yaṃ ākaṇkhasi, tameva pucchāti attho.

“Yāvatatiyaṃ paṭikkhipī”ti vuttattā “tatiyampi kho”ti-ādinā pāṭhena bhavitabbari. So pana nayavasena saṃkhitoti daṭṭhabbo. Yena kāraṇena bhagavā acelakassa tikkhattum yācāpetvā cassa pañham kathesi, tam dassetum “**kasmā panā**”ti-ādimāha. **Gāravajananattham yāvatatiyaṃ paṭikkhipi** tañca dhammassa sussūsāya. Dhammagarukā hi buddhā bhagavanto. Sattānam ṇāṇaparipākam āgamayamāno yāvatatiyaṃ yācāpetīti² vibhattivipariṇāmaṇasena sādharmaṇato padaṃ yojetvā puna “ettakena kālenā”ti kassapassa vasena yojetabbari.

Māti paṭisedhe nipāto. **Bhaṇī**ti punavacanavasena kiriyāpadaṃ vadati. **Mā evaṃ bhaṇi**, kathesīti attho. “Iti bhagavā avocā”ti pana saṅgītikāravacanam. **Sayaṃkatarā dukkhanti** purisassa uppajjamānadukkham, tena kataṃ nāma tassa kāraṇassa pubbe teneva kammaṃ upacittatīti ayaṃ nayo anavajjo. Diṭṭhigatiko pana pañcakkhandhavinimuttam niccam kāravavedaka lakkhaṇam attānam parikkappetvā tassa vasena “**sayaṃkatarā dukkhanti vatthum na vaṭṭati**”ti-ādi. Ettha ca yadi bāhirakehi parikkappito atthā nāma koci atthi, so ca nicco, tassa nibbikāratāya, purimarūpā vijahanato kassaci visesādhānassa kāmam asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanattham, hi te ca vattanattham upadeso canippayojano

1. Acelo (Tṭha)

2. Yācāpesīti (Tṭha)

siyā attavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattiyati? Vikārābhāvato. Evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā himsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavanabandho eva attavādino na yujjati kammabandhābhāvato. Jāti-ādīnañca asambhavato kuto vimokkho. Atha pana “dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca. Yassa vasenāyaṃ kiriyāvohāro”ti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ. Te vā panassa dhammā avatthābhūtā, tato aññe vā siyūṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi, yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ, tasmā tadattho eva yathāvuttadoso. Kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā. Atha anaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsāṃ viya uppādavināsasambhavato kuto niccatāvakaṃso. Tāsampi vā attano viya niccatāpattīti bandhavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjatevāyaṃ attavādo. Tenāha “**attā nāma koci dukkhassa kāraṇo natthīti dīpeti**”ti. Paratoti “paramkataṃ dukkhan”ti-ādike parasmaṃ tividhepi naye. **Adhiccasaṃuppannanti** adhicca yadicchāyakiñci kāraṇaṃ kassaci vā pubbaṃ vinā samuppannaṃ. Tenāha “**akāraṇena yadicchāya uppannaṃ**”ti. **Kasmā evamāhāti** evaṃ vakkhamānoti adhippāyo. **Assāti** acelassa. **Ayanti** bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Sodhentoti** sayāṃ visuddhaṃ katvā pucchitamattaṃ eva attano pucchāya suddhiṃ dassento. Laddhiyā “sayāṃkataṃ dukkhan”ti micchāgahaṇassa paṭisedhanatthāya.

So karotīti so kammaṃ karoti. **So paṭisaṃvedayatīti** kārakavedakānaṃ anaññattadassanaparaṃ etaṃ, na pana kammakiriyāphalānaṃ paṭisaṃvedanānaṃ samānakālatādassanaparaṃ. **Itīti** nidassanatthe nipāto. **Khoti** avadhāraṇe. “So evā”ti dassito. Aniyatādesā hi ete nipātā. **Āditoti** bhummatthe nissakkavacananti āha “**ādimhi yevā**”ti. “Sayāṃkataṃ dukkhan”ti laddhiyā pageva “so karoti, so paṭisaṃvedayatī”ti saññācittavipallāsā bhavanti. Saññāvipallāsato hi cittavipallāso, cittavipallāsato diṭṭhivipallāso, tenāha “**evaṃ sati pacchā sayāṃkataṃ dukkhanti ayaṃ laddhi hoti**”ti.

Evam sati saññācittavipallāsānaṃ brūhito micchābhiniveso, yadidaṃ “sayamkataṃ dukkhaṃ”ti laddhi. Tasmā paṇinissajjetuṃ pāpakam diṭṭhigatanti dasseti. Tenāha bhagavā “sayamkataṃ -pa- etaṃ pareti”ti. **Vatṭadukkhāṃ adhippetāṃ** avisesato atthīti ca vuttattā. **Sassatāṃ** sassatagāhaṃ **dīpeti** paresaṃ pakāseti, tathābhūto ca **sassatāṃ** daḥhaggāhaṃ **gaṇhātīti**. **Tassāti** diṭṭhigatikassa. Taṃ “sayamkataṃ dukkhaṃ”ti evaṃ pavattaṃ viparītadassanaṃ. **Etaṃ** sassataggahaṇaṃ. **Pareti** upeti. Tenāha “**kārakañca -pa- attho**”ti. **Ekameva gaṇhantanti** satipi vatthubhede ayoniso uppajjanena ekameva katvā gaṇhantaṃ.

Idha “ādimhiyevā”ti pade. “Paramkataṃ dukkhaṃ”ti laddhiyā pagevāti-ādinā hettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ hettha yojanā— “paramkataṃ dukkhaṃ”ti laddhiyā pageva añño karoti, añño paṭisaṃvedayatīti saññācittavipallāsā bhavanti sabbam heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbaṃ. **Evaṃ satīti** evaṃ muduke ucchedavipallāse paṭhamuppanne sati pacchā “paramkataṃ dukkhaṃ”ti ayaṃ laddhi hotīti sambandho. **Kārakoti** kammassa kārako. **Tena katanti** kammakārakena kataṃ. Kammunā hi phalassa vohāro abhedopacārakattā. **Evanti** diṭṭhisahagatā vedanā sātasaḥbhāvā kilesapariḥhādinā sapaṇissayā sa-upāyāsā, evaṃ. “Pageva itare”ti vuttavedanāya **abhitunnassa viddhassa**. Vuttanayena yojetabban”ti vatvā taṃ yojanaṃ dassento “**tatrāyan**”ti-ādimāha. **Ucchedanti** sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ, vibhavanti attho. Asato hi vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedo. Yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ satipi ekasantānapariyāpannānaṃ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalānaṃ paramatthato avinābhāvattā bhinnasantānapatitānaṃ viya accantabhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṃ ucchedābhinivesassa kāraṇaṃ, evaṃ hetuphalabhūtānaṃ dhammānaṃ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantābhedagahaṇampi kāraṇamevāti dassetuṃ “sattassā”ti vuttaṃ pāliyaṃ. Santānavasena hi vattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena ekattagahaṇanibandhano sattaḥgāho, sattassa ca atthibhāvaggāhanibandhano ucchedaggāho, yāvāyaṃ atthā

na ucchijjati, tāvāyaṃ vijjatiyevāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti “ucchedan”ti vuttaṃ. Visesena nāso vināso, abhāvo. So pana maṇsacakkhupaṇṇācakkhūnaṃ dasanapathātikkamoyeva hotīti vuttaṃ “adassanan”ti. Adassane hi nāsasaddo loke niruḥhoti. Sabhāvavigamo sabhāvāpagamo vibhavo. Yo hi nirudayavināse na so attano sabhāvena tiṭṭhati.

Ete teti vā ye ime tayā “sayāmkataṃ dukkhan”ti ca puṭṭhena mayā “so karoti, so paṭisaṃvedayati”ti-ādinā, “aṇṇo karoti, aṇṇo paṭisaṃvedayati”ti-ādinā ca paṭikkhittā sassatucchedasaṅkhātā antā, te ubho anteti yojanā. Atha vā **ete teti** yattha puthū aññatitthiyā anupacitañāṇasambhāratāya paramagambhīraṃ saṇhaṃ sukhumaṃ suññataṃ appajānantā sassatucchede nimuggā sīsaṃ ukkhipituṃ na visahanti, ete te ubho ante anupagammāti yojanā. **Desetīti** paṭhamaṃ tāva anaññasādhāraṇe paṭipattidhamme ñāṇanubhāvena majjhimāya paṭipadāya ṭhito, karuṇānubhāvena desanāddhamme majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ deseti. **Ettha hīti hi-**saddo hetu-attho. Yasmā kāraṇato -pa- niddiṭṭho, tasmā majjhimāya paṭipadāya ṭhito dhammaṃ desetīti yojanā. Kāraṇato phalaṃ dīpitanti yojanā, abhidheyānurūpaṃ hi liṅgavacanāni honti. **Assāti** phalassa. **Na koci kārako vā vedako vā niddiṭṭho**, aññadatthu paṭikkhitto hetuphalamattatādassanato kevalaṃ dukkhakkhandhagahaṇatoti. **Ettāvatāti** “ete te kassapa -pa- dukkhakkhandhassa nirodho hotī”ti ettakena tāva padena. **Sesapañhāti** “sayāmkatañca paramkatañca dukkhan”ti-ādikā sesā cattāro pañhā. Aṭṭhakathāyaṃ pana “kiṃ nu kho bho gotama natthi dukkhan”ti pañho pālīyaṃ sarūpeneva paṭikkhittoti na uddhato. **Paṭisedhitā hontīti** tatiyapañho tāva paṭhamadutiyaapañhapaṭikkhepeneva paṭikkhitto, so hi pañho visuṃ visuṃ paṭikkhepena ekajjhaṃ paṭikkhepena ca. Tenāha “ubho -pa- paṭikkhitto”ti. Ettha ca yassa attā kārako vedako vā icchito, tena vipariṇāmadhammo attā anuññāto hoti. Tathā ca sati anupubbaddhammappavattiyā rūpādidhammānaṃ

viya, sukhādidhammānaṃ viya cassa paccayāyattavuttitāya uppādavantaṭā āpajjati. Uppāde ca sati avassambhāvī nirodhoti anavakāsā niccatāti. Tassa “sayamkatan”ti paṭhamapañhapaṭikkhepo pacchā ce attano nirulhassa samudayo hotīti pubbe viya anena bhavitabbaṃ, pubbe viya vā pacchāpi. **Sesapañhāti** tatiyapañhādayo. **Tatiyapañho paṭikkhittoti** evaṇca tatiyapañho paṭikkhitto veditabbo—“avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā satataṃ samitaṃ paccayāyattassa dipanena dukkhassa adhiccasamuppannatā paṭikkhittā, tato eva tassa ajānanaṇca paṭikkhittaṃ. Tenāha bhagavā “evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hotī”ti¹.

Yaṃ parivāsaṃ samādiyivā parivasatīti yojanā.

Vacanasiliṭṭhatāvasenāti “bhagavato santike pabbajjaṃ labheyyaṃ upasampadan”ti yācanta tena vuttavacanasiliṭṭhatāvasena.

Gāmappavesanādīnīti ādi-saddena nātidivāpaṭikkamanāṃ, navesiyādigocaratā, sabrahmacārīnaṃ kiccesu dakkhatādi, uddesādīsu tibbacchandatā, titthiyānaṃ avaṇṇabhaṇane attamanatā, buddhādīnaṃ avaṇṇabhaṇane anattamanatā, titthiyānaṃ vaṇṇabhaṇane anattamanatā, buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇane attamanatātī² imesaṃ saṅgaho. **Aṭṭha vattānīti** imāni aṭṭha titthiyavattāni pūrentena. Ettha ca nātikālena gāmappavesanā tattha visuddhakāyavacīsamācārena piṇḍāyacaritvā “nātidivāpaṭikkamanan”ti idamekaṃ vattaṃ.

Ayamettha pāṭhoti etasmiṃ kassapasutte ayaṃ pāṭho. **Aññatthāti** sīhanādasuttā³ dīsu. **Ghaṃsitvā koṭṭetvāti** yathā suvaṇṇaṃ nighaṃsitvā adhikaraṇiyā koṭṭetvā niddosameva gayhati, evaṃ parivāsavattacaraṇena ghaṃsitvā suddhabhāvavīmaṃsanena koṭṭetvā suddho eva aññatitthiyapubbo idha gayhati. **Tibbacchandatanti** sāsaṇaṃ anupavisitvā brahmacariyavāse tibbacchandataṃ dalhatarābhīrucitaṃ. **Aññataraṃ bhikkhuṃ āmantesīti** nāmagottena apākaṭaṃ ekaṃ bhikkhuṃ āṇāpesi ehibhikkhu-upasampadāya upanissayābhāvato. **Gaṇe nisīditvāti** bhikkhū attano santike pattāsanavasena gaṇe nisīditvā.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 3. 109; Saṃ 1. 296; Vi 3. 1; Khu 1. 77 piṭṭhesu.

2. Vi 3. 100 piṭṭhe.

3. Dī 1. 165 piṭṭhe.

8. Timbarukasuttavaṇṇanā

18. Yasmā timbaruko “vedanā attā, attāva vedayati”ti evaṃladdhiko, tasmā tāya laddhiyā “sayamkataṃ sukhadukkhaṃ”ti vadati, taṃ paṭisaṃharitum bhagavā “sā vedanā”ti-ādiṃ avoca. Tenāha “**sā vedanāti-ādi sayamkataṃ sukhadukkhaṃ laddhiyā nisedhanatthaṃ vuttaṃ**”ti. Etthāpīti imasmimpi sutte. **Tatrā**ti yaṃ vuttaṃ “sā vedanā -pa- sukhadukkhaṃ”ti, tasmim paṭhe. **Ādimhiyevā**ti ettha bhumavacanena “ādito”ti to-saddo na nissakkavacane. **Eva**-kārena kho-saddo avadhāraṇeti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttameva. Tattha pana “vedanāto añño attā, vedanāya kārako”ti laddhikassa diṭṭhigatikassa vādo paṭikkhitto, idha “vedanā attā”ti evaṃladdhikassāti ayameva viseso. Tenāha “**evaṃ hi sati vedanāya eva vedanā katā hotī**”ti-ādi. **Imissāti** yāya vedanāya sukhadukkhaṃ kataṃ, imissā. **Pubbepīti** sassatākārato pubbepi. **Purimaṃ hi atthanti** anantarasutte vuttaṃ atthaṃ. **Aṭṭhakathāyanti** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Tanti** purimasutte vuttamatthaṃ. **Assāti** imassa suttassa. Yasmā timbaruko “vedanāva attā”ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “**ahaṃ sā vedanā -pa- na vadāmi**”ti.

Aññā vedanāti-ādisupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ anantarasutte vuttanayameva. **Kāravavedanāti** kattubhūtavedanā. **Vedanāsukhadukkhaṃ**ti vedanābhūtasukhadukkhaṃ kathitaṃ, na vaṭṭasukhadukkhaṃ. “**Vipākasukhadukkhaṃ eva vaṭṭati**”ti vuttaṃ “sayamkataṃ sukhaṃ dukkhaṃ”ti-ādivacanato.

Timbarukasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

19. Avijjā nīvaraṇā bhavādi-ādīnavassa nivāritapaṭicchādikā etassāti **avijjānīvaraṇo**, avijjāya nivutoti āha “**avijjāya nivāritassā**”ti. **Ayaṃ kāyoti** bālassa appahīnakilesassa paccuppannaṃ attabhāvaṃ rakkhaṃ katvā avijjāya paṭicchāditādīnave ayāthāvadassanavasena taṇhāya paṭiladdhacittassa taṃtambhavūpagā saṅkhārā saṅkharīyanti,

tehi ca attabhāvassa abhinibbatti, tasmā ayañca avijjāya kāyo nibbattoti. **Assāti** bālassa. **Ayam atthoti** “ayam kāyo nāmarūpanti ca vutto”ti attho dīpetabbo upādānakkhandhasaḷāyatanasaṅgahato tesam dhammānam. **Evametaṃ dvayanti** evaṃ avijjāya nivāritattā, taṇhāya ca saṃyuttattā evaṃ saparasantānagatasaviññāṇakakāyasankhātā dvayaṃ hoti. **Aññatthāti** suttantaresu. “Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇam, tiṇṇam saṅgati phasso”ti¹ādinā ajjhattikabāhirāyatanāni bhinditvā cakkhurūpādidvayāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā, idha pana abhinditvā cha ajjhattikabāhirāyatanāni paṭicca cakkhusamphassādayo vuttā “dvayaṃ paṭicca phasso”ti, tasmā **mahādvayaṃ nāma kiretaṃ** anavasesato ajjhattikabāhirāyatanānam gahitattā. **Ajjhattikabāhirāni āyatanāni**ti etthāpi hi saḷāyatanāni saṅgahitāneva. **Phassakāraṇāni**ti phassapavattiyā paccayāni. **Yehīti** hetudassanamattanti āha “**yehi kāraṇabhūtehi**”ti. Phasso eva phusanakicco na phassāyatanāni vuttam “**phassena phuttho**”ti. **Paripuṇṇavaseṇāti** avekallavasena. Aparipuṇṇāyatanānam hīnāni phassassa kāraṇāni honti tesam viyāti “etesam vā aññatarenā”ti vuttam. **Kāyanibbattanādimhīti** saviññāṇakassa kāyassa nibbattanam kāyanibbattanam, kāyo vā nibbattati etenāti kāyanibbattanam, kilesābhisankhārā. **Ādi-saddena** phassasaḷāyatanādisaṅgaho. Adhikaṃ payasati payuñjati etenāti adhippayāso, visesakāraṇanti āha “**adhikapayogo**”ti.

Bhagavā amhākaṃ uppādakabhāvena mūlabhāvena **bhagavarimūlakā**. **Ime dhammāti** ime kāraṇadhammā. Yehi mayaṃ bālapaṇḍitānam samānepi kāyanibbattanādimhi visesaṃ jāneyyāma, tenāha “**pubbe kassapasammāsambuddhena uppādītā**”ti-ādi. **Ājānāmāti** abhimukham paccakkhato jānāma. **Paṭivijjhāmāti** tasseva vevacanam, adhigacchāmāti attho. **Netāti** amhākaṃ santāne pāpetā. **Vinetāti** yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evaṃ visesato netā, tadaṅgavinayādivasena vā vinetā. **Anunetāti** anurūpaṃ netā. Antarantarā yathādhammapaññattiyā paññāpitānam dhammānam anurūpato dassanam hotīti āha

1. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṃ 1. 301, 302; Saṃ 2. 261; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

“yathāsabhāvato -pa- dassetā”ti. Āpātham upagacchantānaṃ bhagavā paṭisaraṇaṃ samosaraṇaṭṭhānanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā** dhammā. Tenāha “**catubhūmakadhammā**”ti-ādi. Paṭisarati paṭivijjhatīti paṭisaraṇaṃ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Tenāha “**api cā**”ti-ādi. **Phasso āgacchatīti** paṭivijjhanakavasena phasso ñāṇassa āpātham āgacchati, āpātham āgacchantoyeva so atthato “ahaṃ kinnāmo”ti nāmaṃ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ “**ahaṃ bhagavā**”ti-ādi. **Upaṭṭhātūti** ñāṇassa paccupaṭṭhātu. **Bhagavantaṃyeva paṭibhātūti** bhagavato eva bhāgo hotu, bhagavāva naṃ attano bhāgaṃ katvā vissajjetūti attho, bhagavato bhāgo yadidaṃ dhammassa akkhānaṃ, amhākaṃ pana savanaṃ bhāgoti ayamettha adhippāyo. Evaṃ hi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana paṭibhātūti atthaṃ vadanti ñāṇena dissatu desīyatūti vā attho. Tenāha “**tumheveva no kathetvā dethāti attho**”ti.

Bālassa paṇḍitassa ca kāyassa nibbattiyā paccayabhūtā **avijjā ca taṇhā ca**. Tenāha “**kammaṃ -pa- niruddhā**”ti. **Javāpetvāti** gahitajavanaṃ katvā, yathā paṭisandhim ākaḍḍhituṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katvā. Yadi niruddhā, kathaṃ appahīnāti vuttanti āha “**yathā panā**”ti-ādi. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “sā eva tittirī, tāneva osadhāni, tasseva kammassa vipākāvasesenā”ti ca. **Dukkhakkhayāyāti** tadatthavisesanatthanti āha “**khayatthāyā**”ti. **Paṭisandhikāyanti** paṭisandhigahaṇapubbakaṃ kāyaṃ. Pāliyaṃ “bālenā”ti karaṇavacanaṃ nissakketi āha “**bālato**”ti. Bhāvinā saha paṭisandhinā **sappaṭisandhiko**. Yo pana ekantato tenattabhāvena arahattaṃ pattuṃ bhabbo, so bhāvinā paṭisandhinā “appaṭisandhiko”ti, tato visesanatthaṃ “**sappaṭisandhiko**”ti vuttaṃ. Kiñcāpi vuttaṃ, so ca yāva ariyabhūmiṃ na okkamati, tāva bāladhammasamaṅgī evāti katvā “**sabbopi puthujjano bālo**”ti vuttaṃ. Tathā hi “appaṭisandhiko khīṇāsavo paṇḍito”ti khīṇāsava-saddena appaṭisandhiko visesito. Yadi evaṃ sekkhā kathanti āha “**sotāpannā**”ti-ādi. Tehi sikhāpattapaṇḍiccabhāvalakkhaṇābhāvato paṇḍitāti na vattabbā khīṇāsavā viya,

balavatarānaṃ pana bāladhammānaṃ pahīnattā bālātipi na vattabbā
puthujjanā viya. Bhajiyamānā pana catusaccasampañivedhaṃ upādāya
paṇḍitapakkaṃ bhajanti, na bālapakkaṃ vuttakāraṇenāti.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paccayasuttavaṇṇanā

20. Sabbampi saṅkhataṃ appaṭicca uppannaṃ nāma natthīti
paccayadhammopi attano paccayadhammaṃ upādāya paccayuppanno, tathā
paccayuppannadhammopi attano paccayuppannaṃ upādāya
paccayadhammoti yathārahaṃ dhammānaṃ paccayapaccayuppannatā.
Yesaṃ vineyyānaṃ paṭiccasamuppādadesanāyeva subodhato upaṭṭhāti,
tesaṃ vasena suṭṭhu vibhāgaṃ katvā paṭiccasamuppādo desito. Yesaṃ pana
vineyyānaṃ tadubhayasmiṃ vibhajja sute eva dhammābhisaṃmayo hoti, te
sandhāya bhagavā tadubhayaṃ vibhajja dassento “paṭiccasamuppādaṃ vo
bhikkhave desessāmi paṭiccasamuppanne ca dhamme”ti imaṃ desanaṃ
ārabbhīti imamatthaṃ vibhāvento “**satthā imasmiṃ sutte**”ti-ādimāha.
Paccayassa bhāvo paccayattaṃ, paccayanibbattatā. Asabhāvadhamme na
labbhatīti “**sabhāvadhamme**”ti vuttaṃ. Nanu ca jāti jarā maraṇaṃ
sabhāvadhammo na hoti, yesaṃ pana khandhānaṃ jāti jarā maraṇaṃ, te
eva sabhāvadhammā, atha kasmā desanāya te gahitāti? Nāyaṃ doso, jāti
jarāmarāṇaṃ hi paccayanibbattānaṃ sabhāvadhammānaṃ vikāramattaṃ,
naññesaṃ, tasmā te gahitāti. **Uppādā vā Tathāgatānanti** na
vineyyapuggalānaṃ maggaphaluppatti viya jātipaccayā jarāmarāṇuppatti
Tathāgatuppādāyattā, atha kho sā Tathāgatānaṃ uppādepi anuppādepi
hotiyeva. Tasmā sā kāmāṃ asaṅkhatā viya dhātu na niccā, tathāpi
“sabbakālikā”ti etena jātipaccayato jarāmarāṇuppattīti dasseti. Tenāha
“**jātiyeva jarāmarāṇassa paccayo**”ti. **Jātipaccayāti** ca jātisaṅkhātapaccayā.
Hetumhi nissakkavacanāṃ. Thitāva sā dhātu, yāyaṃ idappaccayatā jātiyā
jarāmarāṇassa paccayatā tassa byabhicārābhāvato. Idāni na **kadāci jāti**
jarāmarāṇassa paccayo na hoti hotiyevāti jarāmarāṇassa paccayabhāve
niyameti. Ubhayenapi yathāvuttassa paccayabhāvo

yattha hoti, tattha avassambhāvitam dasseti. Tenāha bhagavā “**ṭhitāva sā dhātū**”ti. **Dvīhi** padehi. **Tiṭṭhantīti** yassa vasena dhammānam ṭhiti, sā idappaccayatā **dhammaṭṭhitatā**. **Dhammeti** paccayuppanne dhamme. **Niyameti** viseseti. Hetugatavisesasamāyogo hi hetuphalassa evam dhammatānīyāmo evāti.

Aparo nayo—**ṭhitāva sā dhātūti** yāyam jarāmarañassa idappaccayatā “jātipaccayā jarāmarañan”ti, esā dhātu esa sabhāvo. Tathāgatānam uppādato pubbe uddhañca appaṭivijjhiyamāno, majjhe ca paṭivijjhiyamāno na Tathāgatehi uppādito, atha kho sambhavantassa jarāmarañassa sabbakālāni jātipaccayatato sambhavoti ṭhitāva sā dhātu, kevalam pana sayambhuñāṇena abhisambujjhanato “ayam dhammo Tathāgatena abhisambuddho”ti pavedanato ca Tathāgato “dhammasāmī”ti vuccati, na apubbassa uppādanato. Tena vuttam “**ṭhitāva sā dhātū**”ti. Sā eva “jātipaccayā jarāmarañan”ti ettha vipallāsā bhāvato evam avabujjhamānassa etassa sabhāvassa, hetuno vā tatheva bhāvato ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā**, jāti vā jarāmarañassa uppādaṭṭhiti pavatta-āyūhanasaṃyogapalibodhasamudayahetu paccayaṭṭhiti taduppādādibhāvenassā ṭhitatā “dhammaṭṭhitatā”ti phalam pati sāmattiyaṭṭhiti hetumeva vadati. Dhārīyati paccayehīti vā dhammo, tiṭṭhati tattha tadāyattavuttitāya phalanti ṭhiti, dhammassa ṭhiti **dhammaṭṭhiti**. Dhammoti vā kāraṇam paccayabhāvena phalassa dhāraṇato, tassa ṭhiti sabhāvo dhammato ca añño sabhāvo natthīti dhammaṭṭhiti, paccayo. Tenāha “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇan”ti¹. Dhammaṭṭhiti eva **dhammaṭṭhitatā**. Sā eva dhātu “jātipaccayā jarāmarañan”ti imassa sabhāvassa, hetuno vā aññathattābhāvato, “na jātipaccayā jarāmarañan”ti viññāyamānassa ca tabbhāvābhāvato² niyāmatā vavatthitabhāvoti **dhammanīyāmatā**. Phalassa vā jarāmarañassa jātiyā sati sambhavo dhamme hetumhi ṭhitatāti **dhammaṭṭhitatā**, asati asambhavo **dhammanīyāmatāti** evam phalena hetum vibhāveti, tam “**ṭhitāva sā dhātū**”ti-ādīnā vuttam. Imesaṃ jarāmarañādīnam paccayatāsankhātā idappaccayatam **abhisambujjhati**

1. Khu 9. 1 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Sambhavābhāvato (?)

paccakkhakaṇaṇa abhimukhaṃ bujjhati yāthāvato paṭivijjhati, tato eva **abhisameti** abhimukhaṃ samāgacchati, ādito kathento ācikkhati, uddisatīti attho. Tameva uddesaṃ pariyosāpento **deseti**. Yathā-uddiṭṭhamattaṃ niddisaṇavasena pakārehi ñāpento **paññāpeti**. Pakārehi eva paṭiṭṭhapento **paṭṭhapeti**. Yathāniddiṭṭhaṃ paṭiniddesaṇavasena **vivarati vibhajati**. Vivaṭaṇhi vibhattaṇca atthaṃ hetūdāharaṇadassanehi pākataṃ karonto **uttānīkaroti**. Uttānīkaronto tathā paccakkhabhūtaṃ katvā nigamaṇavasena **passathāti cāha**.

Jātipaccayā jarāmarañanti-ādīsūti jāti-ādīnaṃ jarāmarāṇapaccayabhāvesu. **Tehi tehi paccayehīti** yāvatakehi paccayehi yaṃ phalaṃ uppajjamānārahaṃ, avikalehi teheva tassa uppatti, na ūnādhikehīti. Tenāha “**anūnādhikeheva**”ti. Yathā taṃ cakkhurūpālokamaṇasikārehi cakkhuviññāṇassa sambhavoti. Tena taṃtaṃphalanipphādane tassā paccayasāmaggiyā tappakārata **tathatāti** vuttāti dasseti. **Sāmaggiṇi** samodhānaṃ, samavāyanti attho. **Asambhavābhāvatoti** anuppajjanassa abhāvato. Tathāvidhapaccayasāmaggiyaṃ hi satipi phalassa anuppajjane tassāvitathatā siyā. **Aññadhammapaccayehīti** aññassa phaladhammassa paccayehi. **Aññadhammānuppattitoti** tato aññassa phaladhammassa anuppajjanato. Na hi kadāci cakkhurūpālokamaṇasikārehi sotaviññāṇassa sambhavo atthi. Yadi siyā, tassā sāmaggiyā aññathatā nāma siyā, na cetam atthīti “**anaññathatā**”ti vuttaṃ. **Paccayatoti** paccayabhāvato. **Paccayasamūhatoti** etthāpi eseva nayo. Idappaccayā eva **idappaccayatāti tā-**saddena padaṃ vaḍḍhitaṃ¹ yathā “devoyeva devatā”ti, idappaccayānaṃ samūho **idappaccayatāti** samūhattho **tā-**saddo yathā “janānaṃ samūho janatā”ti imamatthaṃ sandhāyāha “**lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabban**”ti.

Na niccaṃ na sassatanti **aniccaṃ**. **Jarāmarāṇaṃ na aniccaṃ** saṅkhārānaṃ vikārabhāvato anipphannattā, tathāpi “aniccaṃ”ti pariyāyena vuttaṃ. Esa nayo saṅkhatādisupi. **Samāgantvā kataṃ** sahiteheva paccayehi nibbattetabbato yathāsabhāvaṃ samecca sambhuyya paccayehi katanti

saṅkhatam. Paccayāraham paccayam paṭicca na vinā tena sahitasametameva uppannanti **paṭiccasamuppannam.** Tenāha “**paccaye nissāya uppannan**”ti. **Khayasabhāvanti** bhijjanasabhāvaṃ. **Vigacchanakasabhāvanti** sakabhāvato apagacchanakasabhāvaṃ. **Virajjanakasabhāvanti** palujjanakasabhāvaṃ. **Nirujjanakasabhāvanti** khaṇabhaṅgavasena pabhaṅgusabhāvaṃ. **Vuttanayenāti** jarāya vuttanayena. **Janakappaccayānam** kammādīnam. **Kiccānubhāvakkhaṇeti** ettha **kiccānubhāvo** nāma yathā pavattamāne paccaye tassa phalaṃ uppajjati, tathā pavatti, evaṃ santassa pavattanakkhaṇe. Idaṃ vuttam hoti—yasmim khaṇe paccayo attano phaluppādanam pati byāvaṇṇo nāma hoti, imasmim khaṇe ye dhammā rūpādayo upalabbhanti tato pubbe, pacchā ca anupalabbhamānā, tesaṃ tato uppatti niddhārīyati, evaṃ jātiyāpi sā niddhāretabbā taṃ khaṇūpaladdhatoti. Yadi evaṃ nippariyāyatova jātiyā kutoci uppatti siddhi, atha kasmā “ekena pariyāyenā”ti vuttanti? Jāyamānadhammānam vikārabhāvena upaladdhabbattā. Yadi nipphannadhammā viya jāti upalabbheyya, nippariyāyatova tassā kutoci uppatti siyā, na cevaṃ upalabbhati, atha kho anipphannattā vikārabhāvena upalabbhati. Tasmā “**ekena pariyāyenettha aniccāti-ādīni yujjanti**”ti vuttam. Na pana jarāmarañe, janakappaccayānam kiccānubhāvakkhaṇe tassa alabbhanato. Teneva “ettha ca aniccanti -pa-aniccam nāma jātan”ti vuttam.

Savipassanāyāti ettha **saha**-saddo appadhānabhāvadīpano “samakkhikam, samakasan”ti-ādīsu viya. Appadhānabhūtā hi vipassanā, yathābhūtaḍḍassanamaggapaññā pajānāti. “Purimam antan”ti vuccamāne paccuppannabhāvassapi gahaṇam siyāti “**purimam antam atītan**”ti vuttam. **Vijjamānatañca avijjamānatañcāti** sassatāsaṅkam nissāya “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānan”ti atīte attano vijjamānatam, adhiccasamuppatti-āsaṅkam nissāya “yato pabhuti aham, tato pubbe na nu kho ahosiṃ”ti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppatti-ākāranissitatā dassitā eva. Āsappanaparisappanapavattikam katthacipi appaṭivattihetubhūtam vicikiccham kasmā uppādetīti na vicāretabbametanti dassento āha “**kimkāraṇanti na**

vattabban”ti. **Kāraṇaṃ** vā vicikicchāya ayonisomanasikāro, tassa andhabālaputhujjanabhāvo, ariyānaṃ adasāvitā cāti daṭṭhabbaṃ. **Jātiliṅgupapattiyoti** khattiyabrāhmaṇādiajātim, gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ, devamanussādi-upapattiṇca. **Nissāyāti** upādāya. Tasmim kāle yaṃ santānaṃ majjhimaṃ pamāṇaṃ, tena yutto pamāṇiko, tadabhāvato adhikabhāvato vā “appamāṇiko”ti veditabbo. **Kecīti** sārasamāsācariyā. Te hi “kathaṃ nu kho”ti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetīti vadanti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti. **Paramparanti** pubbāparappavattim. **Addhānanti** kālādhivacanāṃ, taṇca bhummatthe upayogavacanāṃ daṭṭhabbaṃ. **Vijjamānataṇca** **avijjamānataṇcāti** sassatāsaṅkaṃ nissāya “bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgataṃ addhānaṃ”ti anāgate attano vijjamānataṃ, ucchedāsaṅkaṃ nissāya “yasmiṇca attabhāve ucchedanaṅkhā, tato paraṃ nu kho bhavissāmi”ti anāgate attano avijjamānataṇca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Paccuppannaṃ addhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā “paṭisandhimādim katvā”ti-ādi vuttaṃ. “Idaṃ kathaṃ, idaṃ kathaṃ”ti pavattanato kathaṃ kathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathamkathī**. Tenāha “**vicikicchī**”ti. Kā ettha cintā? Ummattako viya bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. **Taṃ** mahāmātāya puttaṃ. **Muṇḍesunti** muṇḍena anicchantāṃ jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesuṃ kuladhammavasena yathā ekacce kulatāpasā. Rājabhayenāti ca vadanti. **Sitibhūtaṃ** idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanāṃ. “Setabhūtaṃ”tipi pāṭho, udaye ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī, sūtaputtasaññīti sūriyadevaputtassa puttasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya “ahan”ti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha “evampi siyā kaṅkhā”ti¹. **Manussāpi ca rājāno viyāti** manussāpi ca keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo. **Vuttanayameva** “saṇṭhānākāraṃ nissāyā”ti-ādinā. **Etthāti** “kathaṃ nu khosmi”ti pade. **Abbhantare**

1. Evaṃ hi siyā kaṅkhāti (Mūlapaṇṇāsake sabbāsavasuttaṭṭhikāyaṃ)

jīvoti paraparikappitaṃ antarattānaṃ vadati. **Soḷasaṃsādīnanti ādi-**saddena sarīraparimāṇa-aṅguṭṭha¹ yavaparamāṇuparimāṇatādike saṅgaṇhāti. Sattapaññatti jīvavisayāti diṭṭhigatikānaṃ matimattaṃ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha “**attabhāvassa āgatigatiṭṭhānaṃ**”ti. Yatāyaṃ āgato, yattha ca gamissati, taṃ ṭhānanti attho. **Sotāpanno adhippeto** vicikicchāpahānassa diṭṭhattā. **Itarepi tayoti** sakadāgāmī-ādayo avāritā eva. “Ayaṇca -pa- sudiṭṭhā”ti nippadesato saccasaṃpaṭivedhassa jotitattā.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dasabalavagga

1. Dasabalasuttavaṇṇanā

21. **Paṭhamam** dutiyasseva saṅkhepo paṭhamasutte saṅkhepavuttassa atthassa vitthāravasena dutiyasuttassa desitattā, taṇca pana bhagavā paṭhamasuttaṃ saṅkhepato desesi, dutiyam tato vitthārato. Paṭhamam vā saṅkhittarucīnaṃ puggalānaṃ ajjhāsayena saṅkhepato desesi, dutiyam pana attano ruciyā tato vitthārato. Sīhasamānavuttikā hi buddhā bhagavanto, te attano ruciyā kathentā attano thāmaṃ dassentāva kathenti, tasmā dutiyasuttavasena cettha atthavaṇṇanaṃ karissāma, tasmim saṃvaṇṇite paṭhamam saṃvaṇṇitameva hotīti adhippāyo.

Dasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā

22. **Tatthāti** dutiyasutte. **Dasati balehīti** dasahi anaññasādhāraṇehi nāṇabalehi, tāni Tathāgatasseva balānīti Tathāgatabalānīti vuccanti. Kāmaṇca tāni ekaccānaṃ sāvakānampi uppajjanti,

1. Sarīraparimāṇaparimaṇḍala-aṅguṭṭha (Mūlapaṇṇāsake sabbāsavasuttaṭīkāyam)

yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni uppajjanti, na tādisāni tadanñesaṃ kadācipi uppajjantīti. **Hatthikulānusārenāti** vakkhamānahatthikulānusārena. **Kālāvakanti** kulasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Esa nayo sesesupi. **Pakatihatthikulanti** giricaranadicaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisānanti** thāmamajjhimanāṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa Tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassāti** ca tathā hetṭhākathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ.

Nārāyanasaṅghātabalanti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti **nārāyaṇaṃ**, vajiraṃ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Tathāgatassa kāyabalanti** Tathāgatassa pākatikakāyabalaṃ. **Saṅghaṃ na gacchati** attano balābhāvato, tato evassa **bāhirakatā lāmakatā ca**. Tadubhayaṃ panassa kāraṇena dassetuṃ “**etaṃ hi nissāya**”ti-ādi vuttaṃ. **Aññanti** kāyabalato aññaṃ tato visumyeva. **Dasasu ṭhānesu** dasasu ñātabbaṭṭhānesu. Yāthāvapaṭivedhato sayaṅca akampayaṃ, puggalaṅca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha “**akampanaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā**”ti.

Ṭhānaṅca ṭhānatoti kāraṇaṅca kāraṇato. Kāraṇaṃ hi yasmā phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā “ṭhānaṃ”ti vuccati. Vipariyāyena **aṭṭhānanti** akāraṇaṃ veditabbaṃ. Tadubhayaṃ bhagavā yena ñāṇena ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānanti pajānāti. taṃ sandhāyāha “**ṭhānaṅca -pa- jānanaṃ ekaṃ**”ti. **Kammasamādānānanti** kammaṃ samādiyivā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammaññeva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ca hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu.

Sabbatthagāminipaṭipadājānanaṃ sabbagatigāminiyā agatigāminiyā ca paṭipadāya maggassa jānanaṃ, bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ hanantesu “imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminī”ti iminā nayena ekavattthusmimpi kusalākusalacetanāsankhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato

sabhāvajānanam. **Anekadhātunānādhātulokajānananti** cakkhudhātu-ādīhi kāmadhātu-ādīhi vā bahudhātuno, tasmaṃveva dhātūnam viparītātāya nānappakāradhātuno khandhāyatanadhātulokassa jānanam. **Parasattānanti** paresam sattānam. **Nānādhimuttikatājānananti** hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvassa jānanam. **Tesamīyevāti** parasattānamīyeva.

Indriyaparopariyattajānananti saddhādīnam indriyānam parabhāvassa aparabhāvassa vuddhiyā ceva hāniyā ca jānanam.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattinanti paṭhamādīnam catunnam jhānānam, “rūpī rūpāni passati”ti-ādīnam aṭṭhannam vimokkhānam, savitakkasavicārādīnam tiṇṇam samādhīnam, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnañca navannam anupubbasaṃpattinam.

Saṃkilesavodānavuṭṭhānājānananti hānabhāgiyassa, viśesabhāgiyassa “vodānampi vuṭṭhānam, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānam”ti¹ evaṃ vuttapaguṇajjhānassa ceva bhavaṇṇaphalasamāpattīnañca jānanam. Hetṭhimam hetṭhimam hi paguṇajjhānam uparimassa uparimassa padaṭṭhānam hoti, tasmā vodānampi “vuṭṭhānam”ti vuccati. Bhavaṇṇena pana asabbajhānehi vuṭṭhānam hoti. Phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānameva sandhāya “tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānam”ti vuttam. **Pubbenivāsajānananti** pubbenivāsānussatiñāṇena nivuṭṭhakkhandhānam jānanam.

Cutūpapātajānananti sattānam cutiyā upapattiyā ca yāthāvato jānanam. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** vuttanayeneva veditabbo. **Āsavakkhayaajānanam** āsavakkhayañāṇam, maggañāṇanti attho. Yattha panetāni vitthārato āgatāni saṃvaṇṇitāni, tāni dassento “**abhidhamme panā**”ti-ādimāha.

Byāmahabhayaavasena saraṇapariyesanam sārājjanam sārado, byāmahabhayaṃ. Vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjam**. Tam pana ñāṇasampadam pahānasampadam desanāvisesasampadam khemaṃ nissāya pavattam catubbidham paccavekkhañāṇam. Tenāha “**catūsu ṭhānesū**”ti-ādi. **Catūsūti** paraparikkappitesu vatthūsu, paraparikkappitesu vā vatthumattesu codanākāraṇesu. **Sammāsambuddhassa te paṭijānatoti** “aham sammāsambuddho”ti evaṃ paṭijānantena tayā. **Ime dhammāti** “idaṃ pañcamam ariyasaccam, ayam chaṭṭho upādānakkhandho,

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

idaṃ terasamaṃ āyatanan”ti veditabbā ime dhammā. **Anabhisambuddhā** appaṭividdhattāti.

Tatrāti tasmim̐ anabhisambuddhadhammasaṅkhāte codanāvatthusmim̐. **Kocī**ti samaṇādihi añño vā yo koci. **Saha dhammenā**ti saha hetunā. “Dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu viya hetupariyāyo idha **dhamma**-saddo. **Hetū**ti ca uppattisāadhanahetu veditabbo, na kārako sampāpako vā. **Nimittanti** kāraṇaṃ, taṃ panettha codanā vatthumeva. **Na samanupassāmi** sammāsambuddhabhāvato. **Khemappattoti** akhemappattarūpāya codanāya¹ anupaddavaṃ patto niccalabhāvappatto. **Vesārajappattoti** visāradabhāvappatto. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso—**ime āsavā**ti kāmāsavādīsu ime nāma āsavā na parikkhīṇāti āsavakkhayavacanenettha sabbakilesappahānaṃ vuttaṃ. Na hi so kilesa atthi, yo sabbaso āsavesu khīṇesu nappahīyeyye. **Antarāyikā**ti antarāyakarā, saggavimokkhādhigamassa antarāyakarāti attho, dhammo hi yo saṃkilesato niyyāti, so “niyyāniko”ti vutto. Dhamme niyyante taṃsamaṅgīpuggalo niyyānikoti voharito hotīti tassa paṭikkhipanto “**so na niyyāti**”ti āha. Kathaṃ pana desanādhhammo niyyātīti vuccati? Niyyānatthasamādhānato, so abhedopacārena “niyyāti”ti vutto. Atha vā “Dhammo desito”ti ariyadhammassa adhippetattā na koci virodho.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ**, asantasaṇaṭṭhena² āsabhaṃ viyāti **āsabhaṃ**, seṭṭhaṭṭhānaṃ Sabbaññutaṃ. Āsabaṭṭhānaṭṭhāyitāya **āsabhā** nāma **pubbabuddhā**. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, catasso vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā**. Catassopi hi parisā buddhābhimukhā eva tiṭṭhanti, na tiṭṭhanti parammukhā. **Idampī**ti “usabho”ti idampi padaṃ. **Tassā**ti nisabhassa. Yesaṃ baluppādāvaṭṭhānānaṃ vasena usabhassa āsabaṇḍānaṃ icchitaṃ, tato sātisaṃyānaṃ eva tesaṃ vasena āsabaṇḍhānaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ kiñci loke upamaṃ nāma buddhaguṇānaṃ nidassana bhāvena vuccati, sabbaṃ taṃ nihīnameva. **Tiṭṭhamāno cāti** atitiṭṭhantopi tiṭṭhamāno eva paṭijānāti nāma. **Upagacchatīti** anujānāti.

1. Vedanāya (Ka)

2. Asantāpanaṭṭhena (Ka)

Etanti “brahmacakkan”ti etaṃ padaṃ. **Paññāpabhāvanti** cirakālaparibhāvitāya pāramitāpaññāya vipassanāpaññāya ca uppāditaṃ. **Karuṇāpabhāvanti** “kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno”ti-ādinayappavattāya mahākaruṇāya uppāditaṃ. Yathā abhinikkhamanato pabhuti mahābodhisattānaṃ

mahābodhisattānam

ariyamaggādhigamanavirodhinī paṭipatti natthi, evaṃ tusitabhavanato niyatabhāvāpattito ca paṭṭhāyāti dutiyatatiyanayā ca gahitā. **Phalakkhaṇeti** aggaphalakkhaṇe. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ vajirūpamatāyeva sātisayo paṭivedhoti “**phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā**”vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti “**aññāsikoṇḍañña¹ sotāpatti -pa- phalakkhaṇe pavattanaṃ nāmā**”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṃ viya. **Ubhayampīti pi-saddena** lokiyadesanāñāṇassa itarena anaññasādhāraṇatāvasena samānataṃ sampiṇḍeti. Uraṣi jātātāya uraso sambhūtaṃ **orasam** ñāṇaṃ.

Iti rūpanti ettha **iti-saddo** anavasesato rūpassa sarūpanidassa natthoti tassa “**idaṃ rūpan**”ti etena sādharmaṇato ca sarūpanidassanamāha. **Ettakaṃ rūpanti** etena anavasesato “ito uddhaṃ rūpaṃ natthi”ti nimittassa aññaṃ abhāvaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**ruppanasabhāvañceva**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ruppanaṃ** sītādivirodhipaccayasamavāye visadisuppati. **Ādi-saddena** ajjhattikabāhirādibhedaṃ saṅgaṇhāti. **Lakkhaṇa -pa- vasenāti** kakkhaḷattādilakkhaṇavasena sandhāraṇādirasavasena sampaṭicchanādiappaccupaṭṭhānavasena bhūtattayādipadaṭṭhānavasena ca. Evaṃ **pariggahitassāti** evaṃ sādharmaṇato ca lakkhaṇādito ca pariggahitassa. **Avijjāsamudayāti** avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi atthibhāvo hoti, tasmā nirodhe asati atthibhāvo hoti, tasmā purimabhava siddhāya avijjāya sati imasmim bhava rūpassa samudayo rūpassa uppādo hotīti attho. **Taṇhāsamudayā kammamudayāti** etthāpi eseva nayo. Avijjādīhi ca tīhi atītakālikattā tesam sahaṅgikāraṇabhūtaṃ upādānampi gahitamevāti veditabbaṃ. Pavattipaccayesu kabalīkāra-āhārassa balavatāya so eva gahito, “āhārasamudayā”ti pana gahitena pavattipaccayatāmattena utucittānipi gahitāneva hontīti dvādasasamuṭṭhānikaṃ rūpassa paccayato dassanampi bhavitabbamevāti daṭṭhabbaṃ. **Nibbattilakkhaṇanti**-ādinā

1. Aññātakonḍaññaṃ (Ka)

kālavasena udayadassanamāha. Tattha bhūtavasena magge udayaṃ passitvā
 ʈhito idha santativasena anukkamena khaṇavasena passati. **Avijjānirodhā**
rūpaniroduhoti aggamaggañāṇena avijjāya anuppādanirodhato anāgatassa
 anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. **Paccayanirodhenāti**
 avijjāsāṅkhātassa paccayassa nirodhabhāvena. **Taṇhānirodhāti** etthāpi eseva
 nayo. **Āhāranirodhāti** pavattipaccayassa kabalīkārāhārassa abhāvā.
Rūpaniroduhāti taṃsamutṭhānarūpassa abhāvo hoti. Sesāṃ heṭṭhā
 vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Vipariṇāmalakkhaṇanti** bhavakālavasena
 hetudvayadassanaṃ. Tasmā taṃ padaṭṭhānavasena pageva passitvā ʈhito idha
 santativasena disvā anukkamena khaṇavasena passati.

Iti vedanāti-ādīsopi vuttanayena attho veditabbo. **Sukhādibhedanti**
 sukhadukkha-adukkhamasukhādivibhāgaṃ. **Rūpasaññādibhedanti**
 rūpasaññā, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabba, dhammasaññādivibhāgaṃ.
Phassādibhedanti phassacetanāmanasikārādivibhāgaṃ. **Lakkhaṇa -pa-**
vasenāti iṭṭhānubhavanalakkhaṇādilakkhaṇavasena
 iṭṭhākārasambhogarasādirasavasena kāyika-assādādivipaccupaṭṭhānavasena
 iṭṭhārammaṇādipadaṭṭhānavasena. “Phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti,
 phuṭṭho ceteti”¹ti vacanato tīsu vedanādīsū khandhesu **phassasamudayāti**
vattabbaṃ. “Viññāṇappaccayā nāmarūpan”ti vacanato **viññāṇakkhandhe**
nāmarūpasamudayāti vattabbaṃ. **Tesaṃyeva vassenāti** “avijjānirodho
 vedanānirodho”ti-ādinā tesaṃyeva avijjādīnaṃ vasena yojetabbaṃ.

Upādānakkhandhānaṃ samudayatthaṅgamavasena titthiyānaṃ
 avisayopi sappadeso sīhanādo dassito. Idāni nippadeso
 anulomapaṭilomavasena saṅkhepato vitthārato paccayākāravisaṃ
 anaññasādhāraṇo dassīyatīti āha “**ayampi aparo sīhanādo**”ti. **Tassāti**
 “imasmiṃ sati”ti-ādinā saṅkhepato vuttapaṭiccasamuppādapālīyā. Ettha ca
 “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti avijjādīnaṃ
 bhāve saṅkhārādīnaṃ bhāvassa, avijjādīnaṃ nirodhe saṅkhārādīnaṃ
 nirodhassa kathanena purimasmiṃ paccayalakkhaṇe niyamo dassito

1. Saṃ 2. 292 piṭṭhe.

“imasmim sati eva, nāsati, imassa uppādā eva, nānuppādā, nirodhā eva, nānirodhā”ti. Tenedaṃ lakkhaṇaṃ antogadhaniyamaṃ idha paṭiccasamuppādassa vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nirodhoti ca avijjādānaṃ virāgā vigamena¹ āyatim anuppādo appavatti. Tathā hi vuttaṃ “avijjāya tveva asesavirāga nirodhā”ti-ādi. Nirodhavirodhī ca uppādo, yena so uppādanirodhavibhāgena vutto “imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti. Tenetaṃ dasseti “asati nirodhe uppādo nāma, so cettha atthibhāvoti vuccatī”ti. “Imasmim sati idaṃ hotī”ti idameva hi lakkhaṇaṃ. Pariyā yantarena “imassa uppādā idaṃ uppajjati”ti vadantena parena purimaṃ visesitaṃ hoti. Tasmā na vattamānaṃyeva sandhāya “imasmim sati”ti vuttaṃ, atha kho maggena anirujjhanasabhāvañcāti viññāyati. Yasmā ca “imasmim asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti dvidhāpi uddiṭṭhassa lakkhaṇassa niddesaṃ vadantena bhagavatā “avijjāya tveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādinā nirodhova vutto, tasmā natthibhāvopi nirodho evāti natthibhāvaviruddho atthibhāvo anirodhoti dassitaṃ hoti. Tena anirodhasaṅkhātena atthibhāvena uppādaṃ viseseti. Tato idha na kevalaṃ atthibhāvamattaṃ uppādoti attho adhippeto, atha kho anirodhasaṅkhāto atthibhāvo cāti ayamatto vibhāvito hoti. Evametaṃ lakkhaṇadvayavacanāṃ aññamaññaṃ visesaṇavisesitabbabhāvena sātthakanti veditabbaṃ. Ko paṇāyaṃ anirodho nāma, yo “atthibhāvo, uppādo”ti ca vuttoti? Appahīnabhāvo ca anibbattitaphalabhāvena² phaluppādanārahata cāti ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ **udānatṭhakathāyaṃ**³ vuttanayena veditabbo.

Pañcakkhandhavibhajanādivasenāti pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasapadikassa paccayākārassa vibhajanavasena. Imasmim hi dasabalasutte dhammassa desitākāro pañcakkhandhapaccayākāramatto. Tenāha “**pañcakkhandhapaccayākāradhammo**”ti. Ācariyamutṭhiyā akaraṇena vibhūto, so pana atthato ca saddato ca pihito heṭṭhāmukhajāto vā na hotīti āha “**anikujjito**”ti. **Vivaṭoti** vibhāvito. Tenāha “**vivaritvā**

1. Saṅkhārādikkamena (Ka)

2. Anibbattitaphalārahataṭṭhapāhānchi (Ka)

3. Udāna-Ṭṭha 35 piṭṭhe.

ṭhapito”ti. **Pakāsito**ti nāṇobhāsenā obhāsito ādīpitoti āha **“dīpito jotito**”ti.

Tattha tattha chinnabhinnatṭhāne. **Sibbitagaṇṭhanti** vākaṃ gahetvā sibbitaṃ, sibbituṃ asakkuṇeyyatṭhāne vākena gaṇṭhitaṃca.

Chinnapilotikābhāvena vigatapilotiko dhammo, tassa chinnapilotikassa paṭilomatā chinnabhinnatābhāvenāti dassento **“na hetthā**”ādimāha.

Nivāsanapārupanaṃ **pariggahaṇaṃ**. Sayāṃ paṭibhānaṃ **kappetvā**.

Vaḍḍhentā attano samayaṃ. **Samaṇakacavaranti** samaṇavesadhāraṇavasena samaṇapaṭirūpatāya samaṇānaṃ kacavarabhūtaṃ. Attano rūpapavattiyā karaṇaṃ kucchitaṃ dhuttaṃ vāti pavattetīti kāraṇaḍavo, dussīlo. Taṃ **kāraṇaḍavaṃ**. **Niddhamathāti** nīharatha. **Kasambunti** samaṇakasaṭaṃ.

Apakassathāti apakaḍḍhatha nanti attho. **Palāpeti** palāpasadise. Tathā hi taṇḍulasāraṇahito dhañṇapaṭirūpako thusamattako palāpoti vuccati, evaṃ sīlādisāraṇahito samaṇapaṭirūpako palāpo viyāti palāpo, dussīlo. Te **palāpe**. **Vāhethāti** āpanetha. **Patissatāti** bālḥasatitāya patissatā hothāti.

Saddhāya pabbajitenāti rājūpaddavādīhi anupaddutena “evaṃ hi taṃ otiṇṇaṃ jāti-ādisaṃsārabhayaṃ vijinissāmī”ti vaṭṭanissaraṇatthaṃ āgatāya saddhāya vasena pabbajitena. **Ācārakulaputtoti** ācārena abhijāto. Tenāha **“yato kutoci**”ti-ādi. **Jātikulaputtoti** jātisampattiyā abhijāto. Viññuppasatthāni aṅgāni sammāpadhāniyaṅgabhāvena, kāye ca jīvite ca nirapekkhabhāvena vīriyaṃ ārabhantassa tathāpavattavīriyavasena **“taco ekaṃ aṅgaṃ**”ti vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Navasu ṭhānesu samādhātābanti** “kālavasena pañcasu, iriyāpathavasena catūsū”ti evaṃ navasu ṭhānesu vīriyaṃ samādhātābbaṃ pavattetabbāṃ.

So dukkhaṃ viharatīti kusītapuggalo niyyānikasāsane vīriyārambhassa akaraṇena sāmāññatthassa anupattiyā dukkhaṃ viharati. Sakaṃ vā atthaṃ **sadatthaṃ** ka-kārassa da-kāraṃ katvā. Kusītassa atthaparihāyanaṃ mūlato paṭṭhāya dassetuṃ **“cha dvārānī**”ti-ādi vuttaṃ. Nisajjāvasena pīṭhamaddanato **pīṭhamaddano**, nirassanavacanaṃ tassa, kassacipatthassa adhāraṇato kevalaṃ pīṭhabhārabhūtoti adhippāyo. Aññattha pana

“makhamaddano”ti vuccati, tattha dānamicchāya paresaṃ makhaṃ¹ passantoti attho. **Laṇḍapūrakoti** kucchipūraṃ bhuñjitvā vaccakuṭipūrako.

“Āraddhavīriyo”ti-ādisu “kusīto puggalo”ti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo, āsīsāya vasena thomito. **Āraddhavīriyeti** paggaḥitavīriye. **Pahitatteti** nibbānaṃ patipesitacitte. Etena sāvakaṇaṃ sammāpaṭipattim satthuvandanānisamsaṃ ca dassesi.

Hīnenāti vaṭṭanissitena dhammena. Tenāha “**hīnāya saddhāyā**”ti-ādi. **Aggenā**ti seṭṭhena vivaṭṭanissitena dhammena, īsakampi katakālusiya vigataṭṭhena maṇḍaṭṭhena ca pasannampi surādi na pātabbaṃ. **Sāsananti** pariyattipaṭipattipaṭivedhalakkhaṇaṃ sāsanaṃ. **Pasannaṃ** vigatadosamalattā pasādaniyattā ca. **Pātabbaṇca** pattena viya sukhena paribhuñjitabbato duccharitasabbakilesakasāvamalapapaṅkadosarahitattā ca.

Maṇḍabhūtā bodhipakkhiyadhammadesanāpi **desanāmaṇḍo**. Tassa ekasseva pana desanāmaṇḍassa paṭiggāhakā suppaṭipannā dosarahitā catasso parisā **paṭiggahamaṇḍo**. Maggabrahmacariyaṃ taggatikattā sakalopi bodhipakkhiyadhammarāsi **brahmacariyamaṇḍo**. Tenāha “**katamo desanāmaṇḍo**”ti-ādi. Tattha **viññātā**roti saccānaṃ abhisametāvino. Tathā hi ādito “catunnaṃ ariyasaccānaṃ ācikkhaṇā”ti-ādi vuttaṃ. Pubbabhāge “atthi ayaṃ loko”ti-ādinā idhalokaparalokagatasammosavigamena pavatto adhimokkhova **adhimokkhamaṇḍo**. **Chaddetvā** samucchavedasena vijahitvā. Catubhūmakassa saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍena maṇḍabhūtaṃ adhimokkhaṃ. **Ādi**-saddena “paggaḥamaṇḍo vīriyindriyaṃ kosajjakasaṭaṇ”ti-ādiṃ pālisesaṃ saṅgaṇhāti. **Etthāti** etasmiṃ sāsane, “maṇḍasmin”ti vā vacane. **Kāraṇavacanāṃ**, tena “sattā sammukhībhūto”ti sammukhabhāvanā yogo nirāsaṅkaphalāvahoti² dasseti. Tenāha “**asammukhā**”ti-ādi. **Pamāṇanti** anurūpaṃ bhesajjassa pamāṇaṃ. **Uggamananti** bhesajjassa vamaṇaṃ virecanaṃ, tassa vā vasena dosadhātūnaṃ vamaṇaṃ virecanaṃ. **Evamevāti** yathā bhesajjamaṇḍaṃ vejjasammukhā nirāsaṅkā pivanti,

1. Makhanti yaññaṃ.

2. Sammukhībhāvayogo puna tassa phalāvahoti (Ka)

evameva “satthā sammukhībhūto”ti nirāsaṅkā vīriyaṃ katvā. Maṇḍapeyya sāsanaṃ pivathāti yojanā. Abhiññāsamāpattiṇībhena **sānisamsā**. Maggaphalādhigamanena **savaḍḍhi**. **Paratthanti** attano diṭṭhānugati āpattiya, tathā sammāpaṭipajjantānaṃ paresaṃ atthanti evamettha attho daṭṭhabbo.

Dutiyadasabalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upanisasuttavaṇṇanā

23. **Jānato passatoti** ettha dassanaṃ paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetam, na maṃsacakkhunāti āha “**dvepi padāni ekatthāni**”ti. **Evam sante**piti padadvayassa ekatthattepi **ñāṇalakkhaṇaṇāṇappabhāva**visayassa tathādassanabhāvāvirodhanāti attho. Tenāha “**jānanalakkhaṇam hi ñāṇam**”ti-ādi. **Ñāṇappabhāvanti** ñāṇānubhāvena ñāṇakiccavisayobhāsanti attho. Tenāha “**ñāṇena vivaṇṇe dhamme passati**”ti. **Jānato passatoti** ca jānanadassanamukhena puggalādhīṭṭhānā desanā pavattāti āha “**ñāṇalakkhaṇam upādāyā**”ti-ādi. **Jānatoti** vā pubbabhāgañāṇena jānato, aparabhāgena ñāṇena **passato**. **Jānatoti** vā vatvā na jānanaṃ anussavākāraparivitakkamattavasena idhādhippetam, atha kho rūpāni viya cakkhuviññāṇena rūpādīni tesam ca samudayādi ke paccakkhe katvā dassananti vibhāvetum “**passato**”ti vuttanti evam vā ettha attho.

Āsavānaṃ khayanti āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana tesam anuppādanīrodho sabbena sabbaṃ abhāvo evāti āha “**asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo**”ti. Āsavakkhayasaddassa khīṇākārādīsu āgataṭṭhānaṃ dassetuṃ “**āsavānaṃ khayā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ujumaggānusārinoti** kilesavaṅkakāyavaṅkādināṃ pahānena ujubhūte savipassanāhetṭhimamaggadhamme anussarantassa. Yadeva hissa parikkhīṇam. **Khayasmim paṭhamam ñāṇam** “tato aññā anantarā”ti khayasaṅkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇam paṭhamam uppajjati, tadanantaram pana aññā arahattanti. Yadi pi gāthāya “khayasmim” icceva vuttaṃ, samucchēdavasena pana

“āsave khīṇe maggo khayoti”ti vuccatīti āha “maggo āsavakkhayoti vutto”ti. **Samaṇoti** samitapāpo adhippeto, so pana khīṇāsavo hotīti. **“Āsavānaṃ khayā”**ti idha phalaṃ, pariyaṇa pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

Jānato eva passato evāti evametthaniyamo icchito, na aññathā viśesābhāvato anīṭṭhāpannovāti tassa niyamassa phalaṃ dassetuṃ **“no ajānato no apassato”**ti vuttanti āha **“yo pana na jānāti, na passati, tassa no vadāmīti attho”**ti. Iminā khandhānaṃ pariññā āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenāti** “no ajānato, no apassato”ti etena vacanena. **Te paṭikkhittāti** ke pana teti? “Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti¹ ahetū appaccayā sattā visujjhantī”ti² evamādivādā. Tesu keci abhijātisaṅkantimattena saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikāraṇādivasena. Tayidaṃ sabbaṃ saṃsārādīhīti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Purimena padadvayenāti** “jānato, passato”ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** “āsavakkhayā”ti adhikārato. **Imināti** “no ajānato, no apassato”ti iminā padadvayena. Anupāyo hoti esa āsavānaṃ khayassa, yadidaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ apariññāti “jānato passato”ti imināva aniyamavacanena anupāyapaṭisedhopi atthato bodhito hotīti. Tameva hi atthato bodhitabhāvaṃ vibhāvetuṃ evaṃ saṃvaṇṇanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi “drabyo”ti vuccati “drabyaṃ vinassati nādrabyan”ti-ādīsu. **Dabbajātikoti** vā sārasabhāvo, sārappasīlācāroti attho. Yathāha “na kho dabbā dabbā evaṃ nibbeṭhenti”ti³. **Vattasīseṭṭhatvāti** vattaṃ uttamaṃ dhuraṃ katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ attano vā vassavātādipaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padatṭhānaṃ na hoti** na vattabbaṃ nāthakaraṇadhammatāvena maggaphalādhigamassa upanissayabhāvato. Vuttaṃ hi “yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha

1. Dī 1. 51; Ma 2. 187 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 50; Ma 2. 70, 185 piṭṭhesu.

3. Vi 1. 248 piṭṭhe.

dakkho hoti”ti-ādi¹. **Evaṃ jānatoti** evaṃ vejjakammādīnaṃ jānanahetu micchājīvapaccayā kāmāsavādayo āsavā vaḍḍhantiyeva, na pahīyanti. “Evaṃ kho -pa- āsavānaṃ khayoti”ti imāya pāliyā arahattasseva gahaṇaṃ yuttaṃ phalaggahaṇena hetuno avuttasiddhattā. Tenāha “**āsavānaṃ khayante jātattā**”ti.

Āgamaṇaṃ āgamo, taṃ āvahaṭṭi **āgamaṇīyā**, pubbabhāgaṭṭipadā. **Khayasminti** bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummaṃ, **khayeti** pana visaye. Tenāha “**āsavakkhayaṣaṅkhāte**”ti. Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ **upanisā**. **Arahattaphalavimutti** ukkaṭṭhaniddesato. **Sāti** vimutti. **Assāti** paccavekkhaṇaṇāṇassa. Manasmaṃ vivaṭṭanissite pana anantarūpanissayāpi paccayā sambhavantīti “**labbhamānavasena paccayabhāvo veditabbo**”ti vuttaṃ.

Virajjati asesasaṅkhārato etenāti **virāgo**, maggo. Nibbindati etāyāti **nibbidā**, balavavipassanā. Tenāha “**etenā**”ti-ādi. Paṭisaṅkhānupassanāpi muccitukamyatāpakkhikā evāti adhippāyena “**catunnaṃ ṇāṇānaṃ adhivacanan**”ti vuttaṃ. “Yāva maggāmaggaṇāṇadassanavisuddhi, tāva taruṇavipassanā”ti hi vacanato upakkilesavimutta-udayabbayaṇāṇato paraṃ balavavipassanā. Rūpārūpadhammānaṃ visesabhūto sāmāññabhūto ca yo yo sabhāvo yathāsabhāvo, tassa jānanaṃ **yathāsabhāvajānanaṃ**. Tadeva **dassanaṃ**. Paccakkhakarāṇatthena ṇātapariññā tīraṇapariññā ca gahitā hoti. Tenāha “**taruṇavipassanan**”ti-ādi. **Saṅkhārāparicchedeñāṇanti** nāmarūpapariggahaṇāṇaṃ vadati. **Kaṅkhāvitaraṇaṃ** paccayapariggaho dhammaṭṭhitiñāṇantiipi vuccati. Nayavipassanādikaṃ anupassanāñāṇaṃ **sammasanaṃ**. **Maggāmagge ñāṇanti** maggāmaggaṃ vavatthapetvā ṭhitaṃ ṇāṇaṃ. So hi pādaḥkajjhānasamādhī taruṇavipassanāya paccayo hoti. “Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti passatī”ti² hi vuttaṃ.

Pubbabhāgasukhanti upacārajjhānasahitasukhaṃ. **Darathapaṭippassaddhīti** kāmaccchandādikilesadarathassa paṭipassambhanaṃ. “Sukhaṃpāhaṃ bhikkhave sa-upanisaṃ vadāmi”ti ettha adhippetasukhaṃ dassetuṃ “**appanāpubbabhāgassa sukhasā**”ti vuttaṃ. “Passaddhakāyo sukhaṃ vedetī”ti³ vutta-appanāsukhassa passaddhiyā

1. Dī 3. 222 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363 piṭṭhesu.

3. Dī 1. 195; Dī 3. 252; Am 1. 245 piṭṭhesu.

paccayatte vattabbameva natthi. **Sukhanti** etthāpi eseva nayo. **Balavapīṭī** pharaṇalakkhaṇappattā pīti. Tādisā hi vitakkavicārasukhasamādhīhi laddhappaccayā nīvaraṇaṃ vikkhambhantī taṃnimittam daratham pariḷāham paṭipassambheti. Tenāha “**sā hi darathappassaddhiyā paccayo hotī**”ti. **Dubbalapīṭī** taruṇapīti. Tenāha “**sā hi balavapīṭiyā paccayo hotī**ti. **Saddhāti** ratanattayaguṇānaṃ kammaphalassa ca saddahanavasena pavatto adhimokkho, sā pana yasmā attano visaye punappunaṃ uppajjati, na ekavārameva, tasmā āha “**aparāparaṃ uppajjanasaddhā**”ti. Yasmā saddahanto saddheyyavatthusmiṃ pamudito hoti, tasmā āha “**sā hi dubbalapīṭiyā paccayo hotī**”. Dukkhadukkhādibhedassa sabbassapi dukkhassa vaṭṭadukkhantogadhattā tassa ca idhādhippetattā vuttaṃ “**dukkhanti vaṭṭadukkhan**”ti. Jarāmarāṇadukkhanti keci, sokādayo cāti apare. Tadubhayassapi saṅgaṇhanato paṭhamo evattho yutto. Yasmā dukkhappatto kamma phalāni saddahati, ratanattaye ca pasādaṃ uppādeti, tasmā vuttaṃ “**taṃ hi aparāparasaddhāya paccayo hotī**”ti. Yasmā “ācariyānaṃ santike dhammaṃ sutvā pavattidukkhan”ti cintayato “ekantato ayaṃ dhammo imassa dukkhassa samatikkamāya hotī”ti saddhā uppajjati. Tenāha “Dhammaṃ sutvā Tathāgate saddham paṭilabhati”ti-ādi¹. **Savikārāti** uppādavikārena savikārā **khandhajāti** jāyanaṭṭhena. Jātiyā pana asati tattha tattha bhava natthi dukkhassa sambhavoti āha “**sā hi vaṭṭadukkhassa paccayo**”ti. **Kammabhavoti** kammabhavādiko tividhopi kammabhavo. So hi upapattibhavassa paccayo. Evamādiṃ sandhāyāha “**etenupāyenā**”ti. **Sesapadānī**ti upādānādipadāni. Anulomañāṇaṃ saṅkhārupekkhāpakkhikattā nibbānaggahaṇena gahitaṃ, gotrabhuñṇaṃ paṭhamamaggassa āvajjanaṃ. So hi tena vipassanāya kiñci visesaṭṭhānaṃ kayiratīti taṃ anāmasitvā nibbidūpaniso virāgoti “virāgo” icceva vuttaṃ.

Kena udakena vidārayitvā gatapadesoti katvā **kandaro**. **Nitambotipi** udakassa. Yathā ninnam udakaṃ pavattati, tathā nivattanabhāvena **nadīkuñhotipī**² **vuccati**. Hemantagimha-utuvasena aṭṭha māse pavatto pathavīvivaroti katvā **padaro**. Khuddikā udakavāhiniyo sākā viyāti

1. Dī 1. 59 piṭṭhe.

2. Nadīkuñjotipi (Dī-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe)

sākhā, khuddakā sobbhā kusubbhā¹ o-kārassa u-kāraṃ katvā. **Evameva khoti**-ādi “seyyathāpi bhikkhave”ti-ādinā upanītāya upamāya upameyyena saṃsandananti taṃ yojetvā dassetuṃ “**avijjā pabbatoti daṭṭhabbā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha avijjā ca santānavasena ciraṃtanakālappavattanato pacurajanehi duppajahanato “pabbato”ti vuttā. Lokattayābhiyāpanato abhisandanato ca abhisāṅkhārā meghasadisā. Abhisāṅkhārā meghoti daṭṭhabbāti ānetvā sambandho. Tathā sesapadadvayepi. Viññāṇādivaṭṭaṃ anupavattito paramparapaccayato ca kandarādisadisā. Vimutti ekarasattā, hānivuddhi-abhāvato ca sāgarasadisāti upamāsaṃsandanam.

Tattha yasmā purimasiddhāya avijjāya sati abhisāṅkhārā, nāsati, tasmā te uparipabbate pavattā viya hotīti vuttaṃ “**avijjā -pa- vassanaṃ veditaḥ**”ti. **Assutavā hīti**-ādi vuttasseva atthassa samatthanaṃ. **Taṇhāya abhilāsaṃ katvāti** etena sabbassapi abhisāṅkhāravutṭhitemanattthaṃ dīpeti. Taṇhā hi “sneho”ti vuttā. Antimabhavikassa antabhavanibbattako abhisāṅkhāro nibbānaṃ na patto, tadantassa bhāgassa nibbānaṃ āhacca ṭhito viya hotīti “**mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitakālo viyā**”ti upamānidassanaṃ kataṃ. **Viññāṇādivaṭṭaṃ pūretvāpi** imināpi hi antimabhavikasseva viññāṇappavatti dassitā. Sā hi pūritāti vattabbā tato paraṃ viññāṇādivaṭṭasseva abhāvato. Jātassa puggalassa jātipaccayavaṭṭadukkhavedanāya dhammassavanaṃ icchitabbam, taṃ pana yadipi imasmim suttē na āgataṃ, suttantaesu pana āgatamevāti tato āharitvā taṃ vattabbanti dassento “**buddhavacanaṃ panā**”ti-ādimāha. Tayidaṃ sāvaka bodhisattānaṃ vasenāyaṃ desanāti katvā vuttaṃ. Itaresaṃ pana vasena vuccamānaṃ suttantaraggahaṇatthaṃ payojanaṃ natthīti “**yā hī**”ti-ādimāha. **Pāliya vasena gahitamevāti** saṅkhepato vutta-atthassa vitthārato dassanaṃ. **Nibbattīti** nibbattamānā khandhā gahitāti āha “**savikārā**”ti. Aniccatālakkhaṇādidīpanato **lakkhaṇāhaṭaṃ**. **Kammākammanti** vinicchayaṃ. **Nijjaṇanti** niggumbaṃ, suddhanti attho. **Pathavīkasiṇādīsu kammaṃ ārabhatīti**-ādi pāliyaṃ samathapubbaṅgamā vipassanā dassitāti katvā

1. Kusobbhā (Aṭṭhakathāyaṃ)

vuttaṃ. Evaṃ hi pāmojjādidadassanaṃ sambhavatīti. **Devassāti** meghassa. Kasmā panettha “khīṇāsavassa -pa- ʘhitakālo veditabbo”ti vuttaṃ, nanu pubbe devaʘṭṭhāniyo abhisañkhāro vutto, na abhisañkhāro khīṇāsavoti? Nāyaṃ doso, kāraṇūpacārena phalassa vuttattā. Abhisañkhāramūlako hi khandhasantāno khandhasantāne ca ucchinnasaṃyoge khīṇāsavasamaññāti.

Upanisasuttavaṇṇanā niʘṭṭhitā.

4. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

24. **Soti** sārīputtatthero. Yadi na tāva pavīṭṭho, kasmā “pāvisī”ti vuttanti āha “**pavisissāmi**”ti-ādi. Tena avassambhāvini bhūte viya upacāro hotīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento “**yathā kin**”ti-ādimāha. **Atippagoyeva nikkhantadivasoti** pakatiyā bhikkhācaraṇavelāya ativiya pāto eva vihārato nikkhantadivasabhāgo. **Etadahosīti** etaṃ “atippago kho”ti-ādikaṃ cintanaṃ ahosi. **Dakkhiṇadvārassāti** Rājagahanagare dakkhiṇadvārassa veḷuvanassa ca antarā ahosi, tasmā “tenupasaṅka missan”ti cintanā ahosīti adhippāyo. **Kimvādīti** catūsu vādesu kataraṃ vādaṃ vadasi. **Kimakkhāyīti** tasseva vevacanaṃ. Kim vadatīti pana cattāro vāde sāmāññato gahetvā napuṃsakalīṅgena vadati yathā kim te jātaliṅgaṃ. Sabbanāmaṃ hetam, yadidaṃ napuṃsakalīṅgaṃ. Vadati etenāti **vādo**, dassanaṃ. Taṃ sandhāyāha “kim ettha -pa- dassananti pucchanti”ti. “Dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu viya **dhamma**-saddo hetu-atthoti āha “**yaṃ vuttaṃ kāraṇaṃ, tassa anukāraṇaṃ**”ti. Vādassa vacanassa anuppatti vādappavatti.

Idaṃ vacananti “ekamidāhan”ti-ādivacanaṃ. **Sāti** “eke samaṇabrāhmaṇā kammavādā”ti evaṃ pavattakathā. Accharam aṅguliphoṭanaṃ arahatīti **acchariyaṃ**. **Abbhutanti** niruttinayena padasiddhi daṭṭhabbā. **Sabbavādānanti** sabbesaṃ catubbidhavādānaṃ. Paṭhamo hettha sassatavādo, dutiyo ucchedavādo, tatiyo ekaccasassatavādo, catuttho adhiccasamuppannavādo, tesam

sabbesaṃ paṭikkhepato paṭikkhepakāraṇaṃ vuttaṃ.

Paṭiccasamuppādakittanaṃ vā pacurajanañāṇassa alabbhaneyyapatiṭṭhatāya **gabbhīrañceva**, tathā avabhāsanato cetasi upaṭṭhānato **gambhīrāvabhāsañca karonto**. Tadeva **padanti** phassapadaṃyeva ādibhūtaṃ gahetvā.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

5. Bhūmijasuttavaṇṇanā

25. **Purimasutteti** anantare purime sutte. **Vuttanayeneva vedi tabbanti** padatthe tato visiṭṭhaṃ aniddisitvā itaraṃ atthato vibhāvetuṃ “**ayaṃ pana vireso**”ti-ādimāha. **Na kevalaṃ phassapaccayā uppajjati**, atha kho phassassa sahaṅkārikāraṇabhūta-aññapaccayā ca uppajjati. **Kāyenāti** copanakāyena, kāyaviññattiyāti attho. Sā hi kāmaṃ paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu kenaci paccayena cetanāya paccayo na hoti. Yasmā pana kāye sati eva kāyakammaṃ nāma hoti, nāsati, tasmā sā tassā sāmaggīyabhāvena icchitabbāti vuttaṃ “**kāyenapi kariyamānaṃ kariyati**”ti. Tenāha bhagavā “kāye vā hānanda sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhataṃ sukhaṃ dukkhaṃ”ti. **Vācāyapīti** etthāpi eseva nayo. **Manasāti** pātubhūtena manasā, na manamattenāti. **Attanā** parehi anussāhiteṇa. **Parenāti** pareṇa anussāheṇa. **Sampajānenāti** ñāṇasampayuttacittavasena pajānanteṇa. **Asampajānenāti** tathā na sampajānanteṇa. **Tassāti** sukhadukkhassa. **Kāyasañcetanāhetūti** kāyakammanimittaṃ, kāyikassa kammaṃ katattā upacittatīti attho. Esa nayo sesasañcetanāsupi. Uddhaccasahagatacetanā pavattiyā vipākaṃ detiyevāti “**visati cetanālabbhanti**”ti vuttaṃ. **Tathā vacīdvāreti** ettha “kāmaṃ vacarakusalākusalavasena vīsati cetanā labbhanti”ti idaṃ tathā-saddena upasaṃharati. **Rūpārūpacetanāhīti** rūpāvacarārūpāvacarakusalacetanāhi. **Tappaccayaṃ** yathārahanti adhippāyo. **Tāpi cetanāti** yathāvuttā ekūnavīsati cetanā avijjāpaccayā honti kusalānampi pageva itarādhiṭṭhahitāvijjasseva uppajjanato, aññathā anuppajjanato.

Yathāvuttacetanābhedanti yathāvuttaṃ kāyacetanādivibhāgaṃ. **Parehi anussā hito** saraseneva pavattamāno. **Parehi kāriyamānoti** parehi ussāhito hutvā kayiramāno. **Jānantopīti** anussavādivasena jānantopi. **Kammameva jānantoti** tadā attanā kariyamānakammameva jānanto.

Catūsūti “sāmaṃ vā pare vā sampajāno vā asampajāno vā”ti evaṃ vuttasu catūsu ṭhānesu. Yathāvutte ekūnavīsaticetanādhamme asaṅkhārikasasaṅkhārikabhāvena sampajānakatā sampajānakatabhāvena catuguṇe katvā vuttaṃ “**chasattati dvesatā cetanādhammā**”ti. Yesaṃ sahaṇṭakoti labbhati, tesampi upanissayakoti labbhate vāti “**upanissayakotiya anupatitā**”ti icceva vuttā. **Teti** yathāvuttā sabbepi dhammā. **So kāyo na hotīti** ettha pasādakāyopi gahetabbo. Tenāha “**yasmim kāye satī**”ti-ādi. **So kāyo na hotīti** so kāyo paccayanirodhena na hoti. **Vācāti** saddavācā. **Manoti** yaṃ kiñci viññāṇaṃ. Idāni kammavaseneva yojetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Eseva nāyo** “vācāpi dvārabhūtā manopi dvārabhūto”ti. Khīṇāsavassa kathaṃ kāyo na hoti, na tassa kāyakammādhīṭṭhānanti adhippāyo. **Avipākattāti** avipākadhammattāti attho. Kāyo na hotīti vuttaṃ akammakaraṇabhāvato.

Tanti kammaṃ. **Khettaṃ na hotīti** tassa dukkhassa aviruhanaṭṭhānattā. Viruhanaṭṭhānādayo byatirekavasena vuttā. Tenāha “**na hotī**”ti. **Kāraṇaṭṭhenāti** ādhārabhūtakāraṇabhāvena. **Sañcetanāmūlakanti** sañcetanānimittaṃ. **Viruhanādīnaṃ atthānanti** “viruhanaṭṭhenā”ti-ādina vuttānaṃ atthānaṃ. Iminā viruhanādībhāvena vedanā “sukhadukkhavedanā”ti kathitā, nayidha jeṭṭhalakkhaṇaṃ sukhadukkhaṃ nippayojakassa sukhassa dukkhassa ca adhippetattā. Upekkhāvedanāpettha sukhasaṇhasabhāvavipākabhūtā vedanāva.

Bhūmijasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Upavāṇasuttavaṇṇanā

26. **Vaṭṭadukkhameva kathitaṃ** itaradukkhassapi vipākassa saṅgaṇhanato.

Upavāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paccayasuttavaṇṇanā

27. **Paṭipāṭiyāti** paṭipāṭiyā ṭhapanena. Catusaccayojanam dassetuṃ **pariyosāna -pa- ādi vuttaṃ**. **Dukkhasaccavasenāti** pariññeyyabhāvavasena. Jarāmaraṇāpadesena hi pañcupādānakkhandhā vuttā, te cassa attano phalassa paccayā na honti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**paccayaṃ jānāti**”ti. Vineyyajjhāsayavasena hettha desanā pavattā. **Sampannoti** samannāgato. **Āgatoti** upagato, adhigatoti attho. **Passatīti** paccavekkhaṇañāṇena paccakkhato passati, maggapaññāya evaṃ asammohapaṭivedhavasena passati. **Maggañāṇeneva**, na phalañāṇena. **Dhammasotaṃ samāpannoti** ariyadhammasotaṃ sammadeva āpanno patto. Anaye na-iriyanto, aye ca iriyanto, sadevakena ca lokena “saraṇan”ti akaraṇīyato ariyapakkham bhajanto **puthujjanabhūmiṃ atikkanto**. **Nibbedhikapaññāyāti** catunnam ariyasaccānam nibbijjhanakapaññāya. **Āhacca tiṭṭhati** maggakkhaṇe, phalakkhaṇe pana āhacca ṭhito nāma.

Paccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bhikkhusuttavaṇṇanā

28. **Uttānameva** sabbasova sattame āgatanayattā, vineyyajjhā sayavasena hi idaṃ suttaṃ satthārā aññasmim āsane desitaṃ, parisāya vivaṭṭena sātthikāti satthu desanā āgatāti ayaṃ paṭiggāhakādhinā hotīti dhammagāravena saṅgaham āropentiyeva.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

29. **Akkharabhāṇakānanti** akkhararucīnaṃ. Upasaggena padavaḍḍhanampi ruccanti. Tenāha “**te hī**”ti-ādi.

Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

30. **Dvīsu suttesūti** navamadasamasuttesu.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kaḷārakhattiyavagga

1. Bhūtasuttavaṇṇanā

31. **Ajitamāṇavenāti** soḷasasu bāvariyaabrāhmaṇapariṇāsesu “ajito”ti laddhanāmena māṇavena. Saṅkhā vuccati paññā, saṅkhātā pariññātā dhammā yesaṃ te **saṅkhātadhammā**, paṭividdhasaccā khīṇāsavā. Sekkhā pana vipākassa apariññātattā “saṅkhātadhammā”ti na vuccanti. Sekkhadhammasamannāgamena te **sekkhā**. Te pana kāmāṃ puggalapaṭilābhavasena anekasahassāva honti, catumaggaheṭṭhimaphalattayassa pana vasena taṃsamaṅgitāsāmaññena na sattajanato uddhanti āha “**satta jane**”ti niyametvā viseseti. Saṃkilesavajjaṃ, tato vā attānaṃ viya vineyyalokaṃ nipāti rakkhatīti nipako, tassa bhāvo **nepakkaṃ**, ñāṇanti āha “**nepakkaṃ vuccati paññā, tāya samannāgatattā nipako**”ti.

“Ko nu kho imassa pañhassa attho”ti cintento pañhāya kaṅkhati nāma. “Kathaṃ byākaramāno nu kho satthu ajjhāsayaṃ na virodhemī”ti cintento ajjhāsayaṃ kaṅkhati nāma. Sujānanīyatthapariṇāsesaṃ katvā cintanā

hettha “kaṅkhā”ti adhippetā, na vicikicchāti. Pahīnavicikicchho hi mahāthero āyasmato assajimahātherassa santikeyeva, vicinanabhūtaṃ kukkuccasadiṣaṃ panetaṃ vīmaṇsanamattanti daṭṭhabbaṃ. **Pattaṃ ādāya carantoti** pabbajitabhāvalakkhaṇaṃ. Dhammasenāpatibhāvena vā mama pattadhammadesanāvāraṃ ādāya carantoti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Jātanti yathārahaṃ paccayato uppannaṃ, saṅkhatanti attho.

Pañhabyākaraṇaṃ upaṭṭhāsīti pañhassa byākaraṇatā paṭibhāsi.

“Sammappaññāya passaṭi”ti pāṭho aṭṭhakathāyaṃ pana “sammappaññāya passato”ti padaṃ uddharitvā “passantassā”ti attho vutto. Taṃ “bhūtaṃ -pa-paṭipanno hoti”ti imāya pāḷiyā na sameti, tasmā yathādassitapāṭho eva yutto.

Yāva arahattamaggā nibbidādīnaṃ atthāyāti samitāpekkhadhammasā padaṃ vadanti. **Āhārasambhavanti** paccayahetukaṃ. **Sekkhapaṭipadā kathitā** “nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti”ti vacanato. Esa nayo nirodhavārepi. **Nibbidāti** karaṇe paccattavacanāṃ, **virāgā nirodhāti** karaṇe nissakkavacananti āha “**sabbāni kāraṇavacanāni**”ti. **Anupādāti** anupādāya. **Bhūtamidanti-ādimāha** sabbasuttaṃ āhaccabhāsitaṃ jinavacanameva karonto.

Bhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kaḷārasuttavaṇṇanā

32. **Tassa therassa nāmaṃ** jātisamudāgataṃ. **Nivattoti** pubbe vaṭṭasotassa paṭisotaṃ gantum āraddho, taṃ avisahanto anusotameva gacchanto tato nivatto pariklesavidhame asaṃsaṭṭho viyutto hoti. Ettha cetanāti vā assāso. Hināyāvattanaṃ nāma kāmesu sāpekkhatāya, tattha ca nirapekkhatā tatiyamaggādhigamenāti dassento “**tayo magge**”ti-ādimāha. **Sāvakaṇāmaṇīyānaṃ** therassa arahattā dhigamena nipphannaṃ, tasmā tassa taṃ uparimakoṭiyā assāso vutto. **Ugghāṭitāti** vivaṭā, vūpasamitāti attho. **Tatthāti** arahattappattiyaṃ. **Vicikicchābhāvanti** nibbematikataṃ.

Na evaṃ byākatāti “khīṇā jātī”ti-ādikā evaṃ uttānakam na byākatā, pariyāyena pana byākatā. **Kenacīti** kenacīpi kāraṇena. **Evaṃ** uttānakam byākarissati.

Tassa paccayassa khayāti tassa kammabhavasāṅkhātassa paccayassa avijjāya sahakāritāyaṃ saṅgahitassa khayā anuppādānirodhā. **Khīṇasminti** khīṇe. Anuppādānirodhena niruddhe **jātiyā** yathāvutte **paccaye**. **Jātisāṅkhātam phalaṃ khīṇam** anuppattidhammataṃ āpāditanti. **Viditam** ñātam. Ājānāti catusaccam heṭṭhimamaggehi ñātam anatikkamitvāva paṭivijjhatīti **aññā** aggamaggo. Tadupacārena aggaphalaṃ idha “aññā” nāma. **Paccayoti** bhavūpapattiyā paccayo paṭiccasamuppādo.

Meti mayā. **Aññāsi** ākāraggaḥaṇena cittācāraṃ jānāti. **Tenāti** bhagavatā. **Byākaraṇam anumoditam** pañhabyākaraṇassa visayakatabhāvato.

Ayamassa visayoti ayaṃ vedanā assa sārīputtattatherassa savisayo tattha visayabhāvena pavattattā. **Kiñcāpīti** kiñcāpi sukhā vedanā ṭhitisukhā dukkhā vedanā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā.

Vipariṇāmakotiṇyāti aniccabhāvena **sabbāva** vedanā **dukkhā nāma**. Sukhapaṭikkhepatopi hi sukhapītiyā pharaṇatāya sukhāti tikkhamattena vipariṇāmadukkhāti vipariṇāmato abhāvādhigamena sukhanirodhakkhaṇamattena. Thathā hi vuttam **papañcasūdaniyam** “sukhāya vedanāya atthibhāvo sukhan”ti. Sukhakāmo dukkham titikkhati. Apariññātavatthukānam hi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, tasmāyamatto viyogena dīpetabbo. “Dukkhā vipariṇāmasukhā”ti etthāpi ese va nayo. Tathācāha **papañcasūdaniyam** “dukkhāya vedanāya natthibhāvo sukhan”ti. Dukkavedanuparamo hi vuttānam sukhato upaṭṭhāti evāti vadanti. Tassa yogassa vūpasamena “aho sukham jātan”ti majjhattavedanāya jānanabhāvo yāthāvato avabujjhanam sukham. Adukkhamasukhāpi vedanā vijānantassa sukham hoti tassa sukhumatāya viññeyyabhāvato. Yathā rūpārūpadhammānam salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramam sukham. Tenāha—

“Yato yato sammāsati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”¹.

Aññāṇadukkhati ajānanabhāvo adukkhamasukhāvedanāya dukkhaṃ. Sammāvibhāgajānanasabhāvo ñāṇassa sambhavo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇūpanissayā adukkhamasukhā vedanā pasatthākārā, yato sā itthā ceva itthaphalā cāti. Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. “Dukkhaṃti vidito”²ti pāli, atthakathāyaṃ pana viditanti paduddhāro kato, taṃ atthadassanamattanti daṭṭhabbaṃ.

Vedanāparicchedajānaneti “tisso imā vedanā”³ti evaṃ paricchedato jānane. **Aññāsīti** kadā aññāsī? Imasmim̐ desanākāleti vadanti, paṭivedhakāleti pana yuttaṃ. Yathāpaṭividdhā hi vedanā idha therena desitāti. **Iminā kāraṇenā**ti “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”⁴ti vedanānaṃ aniccatāya dukkhabhāvajānanasaṅkhātēna kāraṇena. Taṃnimittaṃ hissa vedanāsu taṇhā na uppajjati. **Atippapañcoti** ativittāro. **Dukkhasmim̐** antogadhaṃ dukkhapariyāpannattā. **Dukkhaṃti** sabbāṃ vedayitaṃ dukkhaṃ saṅkhāradukkhabhāvato. **Ñātamatteti** yāthāvato avabujjhanamatte. **Taṇhā na tiṭṭhatī**ti na santiṭṭhati nappavattati.

Kathaṃ vimokkhati ajjhatabhiddhābhedesu vimuttā. Hetumhi cetāṃ nissakkavacananti hetu-atthēna karaṇavacanena atthamāha “**katarena vimokkhenā**”⁵ti. Karaṇatthēpi vā etaṃ nissakkavacananti tathā vuttaṃ. **Abhinivesoti** vipassanārambho. **Bahiddhādhammāpi daṭṭhabbāye**va sabbassapi pariññeyyassa pari jānitabbato. **Ñāṇaṃ** pavattetvā. **Teti** ajjhattasaṅkhāre. **Vavatthapetvā**ti salakkhaṇato paricchinditvā. **Bahiddhā otāretī**ti bahiddhāsaṅkhāresu ñāṇaṃ otāreti. **Ajjhattaṃ otāretī**ti ajjhattasaṅkhāre sammāsati. **Tatra** tasmim̐ catukke. **Tesaṃ vavatthānakā**leti tesaṃ ajjhattasaṅkhārānaṃ vipassanākāle.

Sabbupādānakkhayāti sabbaso upādānānaṃ khayā. Kāmaṃ diṭṭhisilabbata-attavādupādānāni paṭhamamaggeneva khīyanti, kāmupādānaṃ pana aggamaggenāti

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

tassa vasena “sabbupādānakkhayā”ti vadanto thero attano arahattapattim byākaroti. Tenāha “**āsavā nānussavanti**”ti. **Satoti** iminā sativepullappattim dasseti. **Cakkhuto rūpe savantīti** cakkhuviññāṇavīthiyaṃ tadanugatamanoviññāṇavīthiyaṃ rūpārammaṇā āsavā pavattantīti. Kiñcāpi tattha kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇaka-asucibhāvena sandanti, tathā sesavāresu. Tenāha “**evan**”ti-ādi, tasmā te eva “āsavā”ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaka-asucimhi nirulho āsavasaddo. “Attānaṃ nāvajānāmī”ti vuttattā “**omānapahānaṃ kathitaṃ**”ti āha. Tena āsavesu samudāyupalakkaṇaṃ kathitanti daṭṭhabbaṃ. Na hi seyyamānādippahānena vinā hīnamānaṃyeva pajahati. **Pajānanāti** “nāparaṃ itthattāyā”ti vuttapajānanasampanno hotīti.

Sarūpabhedatopīti “cattāro”ti evaṃ parimāṇaparicchedatopi. Idaṃ bhagavā dassento āhāti sambandho. **Idanti** ca “ayampi kho”ti-ādivacanaṃ sandhāyāha.

Asambhinnāya evāti yathānisinnāya eva, avuṭṭhitāya evāti attho. **Puggalathomanatthanti** desanākusalānaṃ Ānandattherādīnaṃ puggalānaṃ pasaṃsanatthaṃ ukkaṃsanatthaṃ. **Dhammathomanatthanti** paṭipattidhammassa pasaṃsanattaṃ. **Tepīti** Ānandattherādayo bhikkhūpi. **Dhammapaṭiggāhakā** bhikkhū. **Attheti** sīlādi-atthe. **Dhammeti** pāḷidhamme.

Assāti bagavato. **Ānubhāvaṃ karissati** “divasañcepi bagavā”ti-ādinā. Nanti sārīputtattheraṃ. **Ahampi tatheva thomessāmi** “sā hi bhikkhū”ti-ādinā. **Evaṃ cintesīti** evaṃ vakkhamānena dhammadāyādadesanāya cintitākārena cintesi. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Ekajjhāsayaṭi** samānādhippāyāya. **Matiyāti** paññāya. **Ayaṃ desanā aggāti** bagavā dhammasenāpatim guṇato evaṃ paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Pakāsetvāti guṇato pākaṭaṃ paññātaṃ katvā sabbasāvakehiseṭṭhabhāve **ṭhapetukāmo**. **Cittagatiyā** cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti kāyasamānagatikattādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattena

cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittavipariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikam hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṃ sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”ti panādhīṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti hoti, tāva kāyagati-anulomeneva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandham avattitvā yathā lahukatipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattarūpatā viññāyatīti.

Adhippāyānurūpameva tassa bagavato thomanāya katattā. **Idaṃ nāma** atthajātaṃ bagavā **pucchissatīti** pubbe mayā **aviditaṃ** apassaṃ. **Āsayajānanatthanti** “evaṃ byākarontena satthu ajjhāsayo gahito hotī”ti evaṃ satthu ajjhāsayaajānanattham. **Dutiyaṃ pañham pucchanto** bagavā **paṭhamam pañham anumodi** dutiyaṃ pañham pucchanteneva paṭhamapañhavissajjanassa sampañcchitabhāvato.

Etaṃ ahoṣīti etaṃ parivitakkaṇaṃ ahosi. **Assāti** kaḷārakhattiyassa bhikkhuno. Dhamme dahatīti **dhammadhātu**, sāvakapāramiññaṇaṃ, sāvakavisaye dhamme dahati yāthāvato ajite katvā ṭhapetīti attho. Tenāha “**dhammadhātu**”ti-ādi. **Sabbaññūtaññānagatikameva** visaye. **Gocaradhammeti** gocarabhūte ñeyyadhamme.

Kaḷārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nāṇavattthusuttavaṇṇanā

33. **Nāṇameva nāṇavattthu** sampattīnaṃ kāraṇabhāvato. **Catūsūti** catusaccassa bodhanavasena vuttasu catūsu ñāṇesu. **Paṭhamanti** “jarāmaṇaṇe ñāṇaṇ”ti evaṃ vuttaṃ ñāṇaṇ, yena dhāraṇaparicayamanasikāravasena pavattaṃ sabbaṃ gaṇhi. Sannicayañāṇamayam **savanamayam** nāmatveva veditabbaṃ.

Sabhāvato paccayato cassa pariggaṇḥanañāṇaṃ **sammasanañāṇaṃ** tveva veditabbaṃ. Jarāmarasāsena cettha jarāmarasavantova dhammā gahitā. **Paṭivedhañāṇanti** asammohato paṭivijjanañāṇaṃ. **Iminā dhammenāti** hetumhi karaṇavacanāṃ. Imassa hi dhammassa adhigamahetu ayaṃ ariyo atītānāgate nayanapi catusaccadhamme abhisambujjhati. Maggañāṇameva pana atītānāgate nayanasadisaṃ katvā dassetuṃ “**maggañāṇadhammena vā**”ti dutiyavikkappa vutto. Evaṃ hi “akālikan”ti samatthitaṃ hoti.

Ñāṇacakkhunā diṭṭhenāti dhammacakkhubhūtena ñāṇacakkhunā asammohapativedhavasena paccakkhato diṭṭhena. **Paññāya viditenāti** maggapaññāya tatheva viditena. Yasmā tathā diṭṭhaṃ viditaṃ sabbaso pattaṃ mahā-upāyo hoti, tasmā vuttaṃ “**pariyogāḷhenā**”ti. **Diṭṭhenāti** vā dassanena, dhammaṃ passivā ṭhitenāti attho. **Viditenāti** cattāri saccāni viditvā pākaṭāni katvā ṭhitenā. **Akālikenāti** na kālantaravipākadāyina. **Pattenāti** cattāri saccāni patvā ṭhitattā dhammaṃ pattena. **Pariyogāḷhenāti** catusaccadhamme pariyogāhitvā ṭhitenā. **Atītānāgate nayaṃ netīti** atīte ca anāgate ca nayaṃ neti harati peseti idaṃ pana paccavekkhaṇaṇāṇassa kiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayanasadisaṃ kataṃ taṃmūlakattā. Atītamaggassa hi paccavekkhaṇaṃ nāma hoti, tasmā maggañāṇaṃ nayanasadisaṃ kataṃ nāma hoti, paccavekkhaṇaṇāṇena pana nayaṃ neti. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. Yathā pana tena nayaṃ neti. Taṃ ākāraṃ dassetuṃ “**ye kho kecī**”ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca nayanuppādanāṃ nayañāṇasseva pavattiviseso. Tena vuttaṃ “paccavekkhaṇaṇāṇassa kiccaṃ”ti. Kiñcāpi “imināti maggañāṇadhammena vā”ti vuttaṃ, duvidhaṃ pana maggaphalañāṇaṃ sammasanañāṇapaccavekkhaṇāya mūla kāraṇaṃ, na nayanassāti duvidhena ñāṇadhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā maggaphalasāṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā “nayaṃ hotū”ti tena “iminā dhammena”ti ñāṇassa visayabhāvena ñāṇasampayogena tadañātenāti ca attho na na yujjati. **Anu-ayeti** dhammañāṇassa anurūpavasena aye bujjhanañāṇe diṭṭhānaṃ adiṭṭhānayanato adiṭṭhassa diṭṭhatāya ñāpanato ca. Tenāha “**dhammañāṇassa anugamane ñāṇan**”ti. **Khīṇāsavassa sekkhabhūmi nāma**

aggamaggakkhaṇo. Kasmā panetaṃ evaṃ vuttanti ce? “Evaṃ jarāmaraññaṃ pajānāti”ti-ādinā vattamānavasena desanāya pavattattā.

Ñāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā

34. **Sattarīti** ta-kārassa ra-kārādesaṃ vuttaṃ. Sattatisaddena vā samānattho sattarisaddo. Byañjana-**rucivasena** byañjanaṃ bhaṇantīti **byañjanabhāṇakā**. Tenāha “bahubyañjanaṃ katvā”ti-ādi. Tiṭṭhati tattha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, paccuppannalakkhaṇassa dhammassa ṭhiti dhammaṭṭhiti. Atha vā dhammoti kāraṇaṃ, paccayoti attho. Dhammassa yo ṭhitisabhāvo, sova dhammato añño natthi dhammaṭṭhiti, paccayo. Tattha ñāṇaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇaṃ**. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ”ti¹. Tathā cāha “**paccayākāre ñāṇaṃ**”ti-ādi. Tattha **dhammānanti** paccayuppannadhammānaṃ. **Pavattiṭṭhikāraṇattāti** pavattisaṅkhātāya ṭhitiyā kāraṇattā. “Jātipaccayā jarāmaraññaṃ”ti-ādinā addhattaye anvayabyatirekavasena pavattiyā **chabbidhassa ñāṇassa**. **Khayo** nāma vināso, sova bhedoti. **Virajjanaṃ** palujjanaṃ. **Nirujjanaṃ** antarahānaṃ. **Ekekasminti** jarāmaraññādīsu ekekasmim. Pubbe “yathābhūtañāṇaṃ”ti taruṇavipassanaṃ āha. Tasmā idhāpi dhammaṭṭhitiñāṇaṃ vipassanāti gahetvā “**vipassanāpaṭivipassanā kathitā**”ti vuttaṃ.

Dutiyañāṇavatthusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

35. **Desanaṃ osāpesīti** yathāraddhakathaṃ ṭhapesi. Tattha nisinnassa diṭṭhigatikassa laddhiyā bhindanavasena upari kathetukāmo. Buddhānaṃ hi desanāvāraṃ pacchindāpetvā pucchitum samattho nāma koci natthi. Tenāha “**diṭṭhigatikassa okāsadānatthan**”ti. **Duppañho eso** sattūpaladdhiyā

1. Khu 9. 1 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

pucchitattā. **Sattūpaladdhivādapadenā**ti “satto jīvo upalabbhati”ti evaṃ pavattadiṭṭhidīpakapadavasena. Vadanti etenāti **vādo**. Diṭṭhi-saddo pana dvayasaṅgahito, brahmacariyavāso pana paramatthato ariyamaggabhāvanāti āha “**ariyamaggavāso**”ti. **Ayaṃ diṭṭhi**ti anaññe sarīrajīvāti diṭṭhi. “Jīvo”ti ca jīvitameva vadanti. **Vaṭṭanti** duvidhaṃ vaṭṭaṃ. **Nirodhentoti** anupattidhammataṃ āpādentoti. **Samucchindantoti** appavattiyaṃ pāpanena upacchindanto. Tadevaṃ maggena nirodhetabbaṃ vaṭṭaṃ nirujjhatīti yojanā. “Ayaṃ satto vināsaṃ abhāvaṃ patvā sabbaso ucchijjati”ti evaṃ ucchedadiṭṭhiyā gahitākārassa **sambhave** saccabhāve **sati**. **Nahotīti** sātthako na hoti.

Gacchatīti sarīrato nikkhamitvā gacchati. **Vivaṭṭentoti** appavattiṃ karontoti attho. **Vivaṭṭetum na sakkoti** niccassa appavattiṃ pāpetum asakkuṇeyyattā. Micchādiṭṭhi sammādiṭṭhiṃ vijjhati asamāhitapuggalasevanavasena tathā pavattitum appadānavasena ca pajahitabbāpajahanavasena sammādiṭṭhiṃ vijjhati. **Visūkamivāti** kaṇḍako viya. Na kevalaṃ ananuvattakova, atha kho virodhopi “niccaṃ”ti-ādina pavattanadhammatāya viññāpanato. Virūpaṃ bībhaccaṃ phanditaṃ **vipphanditaṃ**. Paṇṇapupphaphalapallavānaṃ avatthubhūto tālo eva tālavatthu “asive sivā”ti vohāro viya. Keci pana “tālavatthukatānī”ti paṭhanti, avatthubhūtatāya tālo viya katānīti attho. Tenāha “**matthakacchinnatālo viyā**”ti. **Anu-abhāvanti** vināsaṃ.

Avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā

36. **Iti vāti** evaṃ vā. Jarāmarasassa ceva jarāmarasāsamikassa ca khaṇavasena **yo vadeyya**. **Avisāradadhātuko** pucchitum acchekatāya maṅkubhāvena jāto. Tenāha “**pucchitum na sakkoti**”ti.

Dutiya-avijjāpaccayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Natumhasuttavaṇṇanā

37. Na tumhākanti kāyassa anattaniyabhāvadassanameva panetanti yā tassa anattaniyatā, taṃ dassetuṃ “**attani hī**”ti-ādi vuttaṃ. Yadi na attaniyaṃ, parakiyaṃ nāma siyāti, tampi natthīti dassento “**nāpi aññesan**”ti āha. **Nayidaṃ purāṇakammamevāti** “idaṃ kāyo”ti vuttasarīraṃ purāṇakammameva na hoti. Na hi kāyo vedanāsabhāvo. **Paccayavohārenāti** kāraṇopacārena. **Abhisāṅkhatanti**-ādi napuṃsakaliṅgavacanāṃ. **Purimaliṅgasabhāgatāyāti** “purāṇamidaṃ kamman”ti evaṃ vuttapurimanapūṃsakaliṅgasabhāgatāya. Aññamaññābhimukhehi samecca paccayehi kato abhisāṅkhatoti āha “**paccayehi katoti daṭṭhabbo**”ti. **Abhisāñcetaṃyitanti** tathā abhisāṅkhatattasaṅkhātena abhimukhabhāvena cetayaṃ pakappitaṃ, pavattitanti attho. **Cetanāvattthukoti** cetanāhetuko. **Vedaniyanti** vedanāya hitaṃ vatthārammaṇabhāvena vedanāya paccayabhāvato. Tenāha “**vedaniyavattthū**”ti.

Natumhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cetanāsuttavaṇṇanā

38. **Yañcāti** ettha **ca**-saddo aṭṭhāne. Tena cetanāya viya pakappānānusayānampi viññāṇassa ṭhitiyā vakkhamānaṃyeva avasiṭṭhaṃ ārammaṇabhāvaṃ joteti. Kāmaṃ tīsupi padesu “pavatteti” icceva attho vutto, vattanattho pana cetanādīnaṃ yathākkamaṃ cetayanapakappanānusayanarūpo visiṭṭhaṭṭho daṭṭhabbo. **Tebhūmakakusalākusalacetanā gahitā** kammaviññāṇassa paccayaniddhāraṇametanti. **Taṇhādiṭṭhikappā gahitā** yathārahanti adhippāyo. Aṭṭhasupi hi lobhasahagatacittesu taṇhākappo, tattha catūsveva diṭṭhikappoti. Kāmaṃ anusayā lokiyakusalacetanāsupi anusentiyeva, akusalesu pana pavatti pākaṭāti “**dvādasannaṃ cetanānaṃ**”ti vuttaṃ. **Sahajātakotiṃyāti** idaṃ paccuppannāpi kāmarāgādayo anusayāva vuccanti taṃsadisaṭāyāti vuttaṃ. Na hi kālabhedena lakkaṇappabhedo atthīti. Anāgatā eva hi kāmarāgādayo nippariyāyato “anusayā”ti vattabbataṃ arahanti.

Paccayuppanno vaṭṭatīti āha “ārammaṇaṃ paccayo”ti. **Kammaviññāṇassa** **ṭhitatthanti** kammaviññāṇasseva pavattiyā. **Tasmim paccaye satīti** tasmim cetanāpakappanānusayasaññite paccaye sati **paṭiṭṭhā viññāṇassa hoti**. Santāne phaladānasamatthatāyeva hotīti “**paṭiṭṭhā hoti, tasmim paṭiṭṭhite**”ti vuttaṃ. Sanniṭṭhāpakacetanāvasena **viruḷheti** paṭiṭṭhiteti hi iminā kammassa katabhāvo vutto, “viruḷhe”ti iminā upacitabhāvo. Tenāha “**kammaṃ javāpetvā**”ti-ādi. Tattha puretaraṃ uppannā hi kammacetanāhi laddhapaccayattā balappattāya sanniṭṭhāpakacetanāya kammaviññāṇaṃ laddhapatiṭṭhaṃ viruḷhamūlañca hotīti vuttaṃ “**nibbattamūle jāte**”ti. Tathā hi sanniṭṭhāpakacetanā vipākaṃ dentaṃ anantare jātivasena deti upapajjavedanīyakammanti.

Tebhūmakacetanāyāti tebhūmakakusalākusalacetanāya. **Appavattanakkhaṇoti** idha pavattanakkhaṇo jāyamānakkhaṇo. Na jāyamānakkhaṇo **appavattanakkhaṇo** na kevalaṃ bhaṅgakkhaṇo appahīnānusayassa adhippetattā. **Appahīnakoṭiyāti** asamucchinnabhāvena. Tadidaṃ tebhūmakakusalākusalacetanāsu appavattamānāsu anusayānaṃ sahaajāta koṭi-ādinā pavatti nāma natthi, vipakādisu appahīnakoṭiyā pavattati karontassa abhāvatoti imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ. **Avāritattāti** paṭipakkhehi avāritabbattā. **Paccayova hoti** viññāṇassa ṭhitiyā.

Paṭhamadutiyavārehi vaṭṭaṃ dassetvā tatiyavāre “**no ce**”ti-ādinā vivaṭṭaṃ dassitanti “**paṭhamapade tebhūmakakusalākusalacetanā nivattā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **nivattāti** akaraṇato appavattiyā apagatā. Taṇhādiṭṭhiyo nivattāti yojanā. **Vuttappakāresūti** “tebhūmaka. Vipākesū”ti-ādinā vuttappakāresu.

Etthāti imasmim sutte. Ettha cetanāpakappanānaṃ pavattanavasena dhammaparicchedo dassitoti “cetetīti tebhūmakakusalākusala cetanā gahitā”ti-ādinayo idheva hotīti dassito. **Catassoti** paṭighadvayamohamūlasamāgatā catasso akusalacetanā. **Catūsu akusalacetanāsūti** yathāvuttāsu eva catūsu akusalacetanāsu, itarā pana “na pakappeti”ti iminā paṭikkhepena nivattāti. **Sutte āgataṃ vāretvāti** “no ca pakappeti”ti evaṃ

paṭikkhepavasena sutte āgataṃ vajjetvā. “Na pakappeti”ti hi iminā aṭṭhasu lobhasahagatacittesu saha-jāta-koṭiyā pavatta-anusayo nivattito tesam cittānaṃ appavattanato, tasmā taṃ ṭhānaṃ ṭhapetvāti attho. **Purimasadisova** purimanayesu vuttanayena gahetabbo dhammaparicchedattā.

Tadappatiṭṭhiteti samāsabhāvato vibhattilopo, sandhivasena da-kārāgamo, tassa appatiṭṭhitam tadappatiṭṭhitam, tasmim tadappatiṭṭhiteti evamettha samāsapadasiddhi daṭṭhabbā. **Etthāti** etasmim tatiyavāre arahattamaggassa kiccaṃ kathitaṃ sabbaso anusayanibbattibhedanato. **Khīṇāsavassa kiccakaraṇantipi** vattum vaṭṭati sabbaso vedanādīnaṃ paṭikkhepabhāvato. **Nava lokuttaradhammātipi vattum vaṭṭati** maggapaṭipāṭiyā anusayasamugghātanato maggānantarāni phalāni, tadubhayārammaṇaṃ nibbānanti. **Viññāṇassāti** kammaviññāṇassa. Punabbhavasīsenā anantarabhava-saṅgahitaṃ nāmarūpaṃ paṭisandhiviññāṇameva vā gahitanti āha “**punabbhavassa ca antare eko sandhi**”ti. **Bhavajātīnanti** ettha “dutiya-bhavassa tatiya-bhave jātiyā”ti evaṃ paramparavasena gahetabbaṃ. Āyatim punabbhavābhini-bbattigahaṇena pana nānantariyato kammabhavo gahito, jāti-hetuphalasiddhipettha vuttā evāti vedita-bbaṃ. Ettha ca “no ce bhikkhave ceteti no ca pakappeti, atha kho anuseti”ti evaṃ bagavatā dutiyanaye pubbabhāge bhavanibbattakakusalākusalāyūhanaṃ, pakappanaṃ vināpi bhavesu diṭṭhādīnavassa yogino anusayapaccayā vipassanācetanāpi paṭisandhi-janakā hotīti dassanattaṃ kusala-kusalassa appavatti cepi, tadā vijjamānatebhūmakavipākādidhammesu appahīna-koṭiyā anusayitakilesappaccayā bhavavajjassa kammaviññāṇassa patiṭṭhitatā hotīti dassanattaṃ vutto. “Na ceteti pakappeti anuseti”ti ayaṃ nayo na gahito cetanaṃ vinā pakappanassa abhāvato.

Cetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā

39. **Viññāṇanāmarūpānaṃ antare eko sandhīti** hetuphalasandhi viññāṇaggahaṇena kammaviññāṇassa gahitattā. Nāmarūpaṃ pana vipākanāma rūpamevāti pākaṭameva. Sesam suviññeyyameva.

Dutiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā

40. **Rūpādīsu** chasu ārammaṇesu. Tena cettha bhavattayaṃ saṅgaṇhāti chaḷārammaṇapariyāpannattā. Tasseva bhavattayassa patthanā paṇidhānādi vasena **nati** nāma. **Āgatiṃhi gatīti** paccupaṭṭhānavasena abhimukhaṃ gati pavatti etasmāti āgati, kammādinimittaṃ. Tasmiṃ paṭisandhiviññāṇassa gati pavatti nibbatti hoti. Tenāha “**āgate**”ti-ādi. **Cutūpapātoti** cavanaṃ cuti, maraṇaṃ. Upapajjanaṃ nibbatti, upapāto. Cutito upapāto punaruppādo. Tenāha “**evaṃ viññāṇassā**”ti-ādi. **Itoti** nibbattabhavato. **Tatthāti** punabbhavasāṅkhāte āyatibhave. **Ekova sandhiti** eko hetuphalasandhi eva kathito.

Tatiyacetanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kaḷārakhattiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Gahapativagga

1. Pañcaverabhayaṣuttavaṇṇanā

41. **Yatoti** yasmiṃ kāle. Ayaṃ hi **to-saddo dā-saddo** viya idha kālavisaṃyo. Tenāha “**yadā**”ti. **Bhayaṣaveracetanāyoti** bhāyitabbaṭṭhena bhayaṃ, varapasavanaṭṭhena veranti ca laddhanāmācetanāyo. Paṇātipātādayo hi yassa pavattanti, yaṅca uddissa pavattiyanti, ubhaye sabhayaḥheravāti te eva bhāyitabbabhayaṣaverajanakāvāti. Sotassa ariyamaggassa ādito paṭṭhāya paṭipatti-adhigamo

sotāpatti, tadatthāya tattha paṭiṭṭhitassa ca aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni**, tadubhayaṃ sandhāyāha “**duvidham sotāpattiyā aṅgan**”ti, sotāpatti-attham aṅganti attho. **Yaṃ pubbabhāgeti** yaṃ sayam sotāpattimaggaphalapaṭilābhato pubbabhāge tadatthāya saṃvattati. Kim pana tanti āha “**sappurisasamsevo**”ti-ādi. Sappurisānaṃ buddhādīnaṃ ariyañāṇa saññāñajātā payirupāsana, **saddhammassavanaṃ** catusaccadhammassavanaṃ, yoniso upāyena aniccādito manasi karaṇam **yoniso manasikāro**, ussukkāpentena dhammassa nibbānassa anudhammapaṭipajjanaṃ **dhammānudhammapaṭipattī**ti etāni sotāpattiyā aṅgāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana sotāpatti-aṅganti padaṃ apekkhitvā “**evaṃ āgatan**”ti vuttaṃ. **Ṭhitassa** puggalassa **aṅgam**. Sotāpanno aṅgiyati ñāyati etenāti **sotāpannassa aṅganti**pi vuccati. **Idam** pacchā vuttaṃ aṅgam. Dosehi ārakāti **ariyoti** āha “**niddoso**”ti. Kathaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayoti-ādina kenacipi anupārambhiyattā **nirupārambho**. Ñāṇaṃ sandhāya “niddoso”ti vuttaṃ, paṭiccasamuppādaṃ sandhāya “nirupārambho”ti vadanti. Ubhayampi pana sandhāya ubhayaṃ vuttanti apare. **Paṭiccasamuppādo** ettha adhippeto. Tathā hi vuttaṃ “**aparāparaṃ uppannāya vipassanāpaññāyā**”ti. Na hi maggañāṇaṃ vipassanāpaññāti. Sammā-upāyattā tassa paṭiccasamuppanne yāthāvato ñāyatīti **ñāyo**, paṭiccasamuppādo. Ñāṇaṃ pana ñāyati so etenāti **ñāyo**.

Tatthāti niraye. **Maggasotanti** maggassa sotaṃ. **Āpannoti** adhigato. Apāyesu upajjanasaṅkhāto vinipātadhammo etassāti vinipātadhammo, na vinipātadhammo **avinipātadhammo**. Paraṃ ayananti ativiya savisaye ayitabbaṃ bujjhitabbaṃ. Yesaṃ hi dhātūnaṃ gahi-attho, buddhipi tesam attho. Tenāha “**avassaṃ abhisambujjhanako**”ti.

Pāṇātipātakammakāraṇāti pāṇātipātasāṅkhātassa pāpakammassa karaṇahetu. **Veram** vuccati virodho, tadeva bhāyitabbato **bhayanti** āha “**bhayaṃ veranti atthato ekan**”ti. **Idam bāhiraṃ veram nāma** tassa verassa mūlabhūtato verakārapuggalato bahibhāvattā. Teneva hi tassa verakārapuggalassa uppannaṃ veram sandhāya “**idam ajjhattikaveram nāmā**”ti vuttaṃ, tannissitassa verassa mūlabhūtā verakārapuggalacetanā uppajjati paharituṃ asamatthassapīti adhippāyo. Na hi nerayikā

nirayapālesu paṭipaharituṃ sakkonti. **Nirayapālassa cetanā uppajjati** etena “atthi niraye nirayapālā”ti dasseti. **Yam panetaṃ bāhiraveranti** yamidaṃ diṭṭhadhammikaṃ samparāyikaṃ bāhiraṃ veraṃ. **Puggalaveranti vuttaṃ** attakiccaṃ sādhetuṃ asakkonto kevalaṃ parapuggale uppannamattaṃ¹ veranti katvā. **Atthato ekameva** “cetasikaṃ”ti visesetvā vuttattā. **Sesapadesūti** “adinnādānapaccayā”ti-ādinā āgatesu sesakoṭṭhāsesu. **Attho bhaggoti** attho dhamṣito. **Adhigatenāti** maggena adhigatena. “Abhigatenā”tipi pāṭho, adhivuttenāti attho. Tenāha “**acalappasādenā**”ti.

Pañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā

42. **Bhikkhūnaṃ kathitabhāvamattameva visesoti** etena yā satthārā ekaccānaṃ desitadesanā, puna tadaññesaṃ veneyyadamakusalena kālantare teneva desitā, sā dhammasaṃgāhakehi “mā no satthudesanā sampaṭiggahaṃ vinā nassatū”ti visuṃ saṅgahaṃ āropitāti dasseti.

Dutiyapañcaverabhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dukkhasuttavaṇṇanā

43. Samudayaṃ **samudayo**, samudeti etamhāti **samudayo**, evaṃ ubhinnaṃ samudayānamatthatopi bhedo veditabbo. Paccayāva **paccayasamudayo**. Āraddhavipassako imaṃca imaṃca paccayasāmaggiṃ paṭicca ime dhammā khaṇe khaṇe uppajjanti”ti passanto “**paccayasamudayaṃ passantopi bhikkhu khaṇikasamudayaṃ passati**”ti vutto paccayadassanamukhena nibbattikkhaṇassa dassanato, so pana khaṇe khaṇe saṅkhārānaṃ nibbattiṃ passituṃ āraddho “imehi nāma paccayehi nibbattati”ti passati. “So khaṇika samudayaṃ passanto paccayaṃ passati”ti vadanti. Yasmā pana paccayato

1. Uppannamattaṃ (Ka)

saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto khaṇato tesaṃ udayadassanaṃ hoti, khaṇato etesaṃ udayaṃ passato pageva paccayānaṃ suggahitattā paccayato dassanaṃ sukhena ijjhati, tasmā vuttaṃ **“paccayasamudayaṃ passantopī”**ti-ādi. Atthaṅgamadassanepi eseva nayo. **Accantatthaṅgamoti** appavatti nirodho nibbānanti. **Bhedatthaṅgamoti** khaṇikanirodho. Tadubhayaṃ pubbabhāge uggahapariṭṭhādivasena passanto aññatarassa dassane itaradassanaṃpi siddhameva hoti, pubbabhāge ca ārammaṇavasena khayato vayasammasanādikāle bhedaṭṭhaṅgamaṃ passanto atireka vasena anussavādito accantaṃ atthaṅgamaṃ passati. Maggakkhaṇe paṇārammaṇato accanta-atthaṅgamaṃ passati, asammohato itaraṃpi passati. Taṃ sandhāyāha **“accantatthaṅgamaṃ passantopī”**ti-ādi. **Samudayatthaṅgamaṃ nibbattibhedanti** samudayaṣaṅkhātāṃ nibbattiṃ atthaṅgamaṣaṅkhātāṃ bhedañca. **Nissayavasenā**ti cakkhussa sannissayavasena paccayaṃ katvā. **Ārammaṇavasena**ñbhi rūpe ārammaṇaṃ katvā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **madhupiṇḍikasuttaṭīkāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Tiṇṇaṃ saṅgati phassoti** “cakkhu rūpāni viññāṇaṃ”ti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgati samāgame nibbatti phassoti vuttoti āha **“tiṇṇaṃ saṅgatiyā phasso”**ti. Tiṇṇanti ca pākaṭapaccayavasena vuttaṃ, tadanñepi pana manasikārādayo phassapaccayā hontiyeva. **Evanti** taṇhādīnaṃ asesavirāganirodhakkamena. **Bhinnam hotīti** anuppādanirodhena niruddhaṃ hoti. Tenāha **“appaṭisandhiyaṃ”**ti.

Dukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Lokasuttavaṇṇanā

44. **Ayamettha visesoti** “ayaṃ lokassā”ti samudayatthaṅgamānaṃ visesadassanaṃ. **Ettha** catutthasutte tatiyasuttato **viseso**.

Lokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nātikasuttavaṇṇanā

45. Aññaṃaññaṃ dvinnam ñātinaṃ gāmo ñātikoti vuttoti āha “**dvinnam ñātakānam gāme**”ti. Giṇjakā vuccanti iṭṭhakā, giṇjakāhi eva kato āvasatho **giṇjakāvasatho**. So kira āvāso yathā sudhāparikammena payojanaṃ natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā chādetvā kato. Tādisaṃ hi chadanaṃ sandhāya bagavatā iṭṭhakāchadanaṃ anuññātaṃ. Tena vuttaṃ “**iṭṭhakāhi kate mahāpāsāde**”ti. Tattha dvārabandhakavāṭaphalakādīni pana dārumayāniyeva. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattatīti pariyāyo, kāraṇanti āha “**dhammapariyāyanti dhammakāraṇan**”ti, pariyattidhammabhūtaṃ viśeṣādhigamaṃ hetunti attho. Upecca suyyati etthāti upassutīti vuttaṃ “**upassutīti upassutiṭṭhānan**”ti. Attano **kammanti** yadatthaṃ tattha gato, taṃ pariveṇasaṃmajjanakiriyaṃ. **Pahāyāti** akatvā. Evaṃ mahatthaṃ hi vimuttāyatanaṃ sīse ṭhatvā suṇantassa mahato atthāya saṃvattati. **Ekaṅgaṇaṃ ahoṣīti** sabbaṃ vivaṭaṃ ahoṣi. Tīsu hi bhavesu saṅkhāragataṃ paccayuppannavasena manasikaroto bagavato kiñci asesetvā sabbampi taṃ ñāṇamukhe āpāthaṃ upagacchi. Tena vuttaṃ “**yāvabhavaggā ekaṅgaṇaṃ ahoṣī**”ti. Tantivasena tamatthaṃ vācāya nicchārento “**vacasā sajjhāyaṃ karonto**”ti vutto. Paccayapaccayuppannavasena ca atthaṃ āharitvā tesam nirodhena vivaṭassa āhatattā “**yathānusandhinā**”ti vuttaṃ. **Addasa** ñāṇacakkhunā.

Manasā sajjhāyaṃ karonto “**tuṇhībhūtoḥva paṇaṇaṃ karonto**”ti vutto. **Padānupadanti** padaṇca anupadaṇca. Purimaṃ hi padaṃ nāma, tadanantaraṃ anupadaṃ. **Ghaṭetvā** sambandhaṃ katvā avicchinditvā. **Pariyāpuṇātīti** ajjhayati¹. **Ādhārappattanti** ādhāraṃ cittasantānappattaṃ appamuttāṃ gatattā ādhārappattaṃ nāma. **Kāraṇanissitoti** lokuttaradhammassa kāraṇasannissito. **Ādibrahmacariyakoti** ādibrahmacariyaṃ, tadeva **ādibrahmacariyakam**. Dhammapariyāyāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tīsupi imesūti** tatiyacatutthapaṇcamesu tīsu suttesu.

Nātikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ajjhāyati (sabbattha)

6. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

46. **Nāmavasenā**ti gottanāmasena ca kittivasena ca apākaṭṭo, tasmā “jātivasena brāhmaṇo”ti vuttaṃ.

Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

47. **Evam**laddhanāmoti “jāṇussoṇi”ti evamladdhanāmo rañño santikā adhigatanāmo.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

48. Āyatim hitam tena loko na yatati na ihatīti lokāyatam. Na hi tam laddhim nissāya sattā puññakiriyāya cittampi uppādentī, kuto payogo, tam etassa atthi, tattha vā niyuttoti **lokāyatiko**. Paṭhamasaddo ādi-atthavācakkattā jaṭṭhavevacanoti āha “**paṭhamam lokāyatan**”ti. Sādhāraṇavacanopi lokasaddo viṣiṭṭhaviṣayo idhādhippetoti āha “**bālaputhujjanalokassā**”ti. Ittarabhāvena laṇḍakabhāvena tassa vipulādibhāvena bālānam upaṭṭhānamattanti dassento “**āyatam**¹ **mahantan**”ti-ādimāha. **Parittanti** khuddakam.

Ekasabhāvanti ekaṃ sabhāvaṃ. Avipariṇāmadhammatāyāti āha “**niccasabhāvamevāti pucchatī**”ti. **Purimasabhāvena nānāsabhāvanti** purimasabhāvato bhinnasabhāvaṃ. **Pacchā na hotīti** pacchā kiñci na hoti sabbaso samucchiṇṇato. Tenāha “**ucchedam sandhāya pucchatī**”ti.

Ekattanti sabbakālam attasambhavaṃ. Tathā ceva gahaṇena **dvepi** vādā **sassatadiṭṭhiyo** honti. **Natthi** na hoti. **Puthuttam** nānāsabhāvaṃ, ekarūpaṃ na hotīti vā gahaṇena **dvepi** vādā **ucchedadiṭṭhiyoti**.

Lokāyatikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Āyatanam (Ka)

9. Ariyasāvakasuttavaṇṇanā

49. **Samṣayuppatti ākārādassananti** “kasmim̐ sati kim̐ hotī”ti kāraṇassa phalassa ca paccāmasanena vinā kevalaṃ idappacayatāya saṃsayassa uppajjanākārādassanaṃ. **Samudayati** samudetīti atthoti āha “**uppajjati**”ti.

Ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā

50. **Dvepi nayā ekato vuttāti** idaṃ “viññāṇe sati nāmarūpaṃ hotī”ti-ādinā navame vuttassa nayassa “avijjāya sati saṅkhārā hontī”ti-ādinā dasame vuttanaye antogadhattā. **Nānatthanti** purimato navamato dasamassa nānatthaṃ.

Dutiya-ariyasāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dukkhavagga

1. Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā

51. **Upaparikkhamānoti** pavattipavattihetuṃ, nivattinivattihetuṃ ca paritulentō. Kuto panetanti? “Sammā dukkhakkhayā”ti vacanato. Na hi sabbadukkhaparivīmaṃsaṃ vinā sammā dukkhakkhayo sambhavati. **Kasmā**ti-ādinā jarāmarāṇasseva gahaṇe kāraṇaṃ pucchati. Jāti-ādinampi pavatti dukkhabhāvinīti adhippāyo. Yasmā jarāmarāṇe gahite sati jātipi gahitā hoti tassā abhāve jarāmarāṇasseva abhāvato. Esa nayo bhavādīsopi. Evaṃ yāva jātidhammo jarāmarāṇe gahite gahitova hoti, jarāmarāṇapadesena tabbikāravanto sabbe tebhūmakā saṅkhārā gahitāti evampi jarāmarāṇaggahaṇena sabbampi vaṭṭadukkhaṃ gahitameva hoti. Tenāha “**tasmim̐ gahite sabbadukkhassa gahi tattā**”ti. **Anekavidhanti** bahuvīdhaṃ bahukoṭṭhāsaṃ. “Anekan”ti vā

pāṭho. **Anekanti** bahulavacanāṃ. **Vidhanti** khaṇḍiccapāliccādivasena viparītakoṭṭhāsaṃ. **Nānappakārakanti** tato eva nānappakāraṃ. **Nhatvā** **ṭhitam purisaṃ** viyāti bālānaṃ attabhāvassa subhākārena upaṭṭhānaṃ sandhāyāha.

“**Sāruppabhāvenā**”ti vuttaṃ, kim sabbathā sāruppabhāvenāti āha “**nikkilesatāya parisuddhatāyā**”ti. Na hi tassesā asaṅkhatatādibhāvena sadisā. **Paṭipannoti** paṭimukho abhisāṅkhāramukho hutvā panno adhigato. **Anugatanti** anucchavikabhāvena gataṃ, yathā ca nibbānassa adhigamo hoti, evaṃ tadanurūpabhāvena gataṃ. Ettha ca pāḷiyaṃ “pajānāti”ti pubbabhāgavasena pajānanā vuttā, “tathā paṭipanno ca hoti”ti niyatavasena. “Aparabhāgavasena”ti apare. Keci pana “yathā paṭipannassa jarāmarāṇaṃ nirujjhati, tathā paṭipanno”ti vadanti. Padavīmaṃsaṇā pubbabhāgavasena vedittabbā, na maggakkhaṇavasena. **Saṅkhāranirodhāyāti** ettha nayidaṃ avijjāpaccayasāṅkhārāggahaṇaṃ, atha kho saṅkhatasaṅkhārāggahaṇanti āha “**saṅkhārādukkhassa nirodhatthāyā**”ti. Tenāha “**ettāvata yāva arahattā desanā kathitā**”ti.

“Paccattaṃyeva parinibbāyati”ti-ādinā **arahattaphalapaccavekkhaṇaṃ** “so sukhaṇca vedanaṃ vedayati”ti-ādinā **satatavihāraṇca dassetvā desanā** sabbathāva vaṭṭadesanāto **nivattetabbā siyā**. **Avijjāgatoti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena evamādikaṃ idaṃ vaṭṭavivaṭṭakathanāṃ puna gaṇhāti. Puggalasaddo itarāsaṃ dvinnāṃ pakatīnaṃ vācakoti tato visesetvā gahaṇe paṭhamapakatimeva dassento “purisapuggalo”ti avocāti āha “**purisoyeva puggalo**”ti. **Ubhayenāti** purisapuggalaggahaṇena. Sammutiyā avijjamānāya kathā desanā **sammutikathā**. Paramatthassa kathā desanā **paramatthakathā**. **Tatthāti** sammutiparamatthakathāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha “**evaṃ pavattā sammutikathā nāmā**”ti-ādi. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ—yasmaṃ bhinne buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭāḍippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṃ nayo labbhati. Tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya “satto”ti-ādi vohāroti āha “**satto naro -pa- sammutikathā**

nāmā”ti. Yasmā rūpādayo paramatthadhammā “khandhā dhātuyo”ti-ādinā vuccanti, na vohāramattaṃ, tasmā **“khandhā -pa- paramatthakathā nāmā”**ti vuttaṃ. Nanu khandhakathāpi sammutikathāva, sammuti hi saṅketo khandhaṭṭho rāsaṭṭho vā koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu tājāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā. Khandhasīseṇa vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabbe pi sabhāvadhammā sammutimukheneva desanaṃ ārohani, na sammukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti. Tenāha **“paramatthaṃ kathentāpi sammutiṃ amuñcivāva kathenti”**ti. **Saccameva** aviparītameva kathenti.

Sammutiti samaññā. Paramo uttamo atthoti paramattho, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Taṃ **paramatthaṃ**, **sammuti** pana lokassa saṅketamattasiddhā. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatīti āha **“lokasammutikāraṇaṃ”**ti¹ lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesanaṃ vinā paññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya, na musā anatikkamitabbato tassā. Tenāha bagavā “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā”ti. **Dhammānaṃ** sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtalakkhaṇaṃ** bhāvassa lakkhaṇaṃ dīpentīti katvā.

Terasacetanābhedanti

aṭṭhakāmāvacarakusalacetanāpañcarūpāvacarakusalacetanābhedanā. Attano santānassa punanato pujjabhavaphalassa abhisāṅkharaṇato **puññābhisāṅkhāraṃ**. **Kamma**puññenāti kammabhūtena. **Vipāka**puññenāti vipākasaṅkhātena. Puññaphalampi hi uttarapadalopena “puññaṃ”ti vuccati “evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī”ti-ādīsu² viya. “Apuññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti idaṃ “puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti ettha vuttanayamevāti na uddhataṃ. Apuññaphalaṃ uttarapadalopena “apuññaṃ”ti vuccati. **Saṅkhāraṇti** saṅkhāraṇassa gahitattā “avijjāgatoyan”ti iminā saṅkhāraṇassa paccayo gahito, “puññūpagaṃ hoti viññāṇaṃ”ti-ādinā paccayuppannaṃ viññāṇaṃ.

1. Lokasammutikāraṇāti (Ka)

2. Dī 3. 84 piṭṭhe.

tasmiṃca gahite nāmarūpādi sabbaṃ gahitameva hoti. Tenāha “**dvādasa padiko paccayākāro gahitova hoti**”ti.

Vijjāti arahattamaggañāṇaṃ ukkaṭṭhaniddesena. Tassā hi uppādā sabbaso avijjā pahīnā hoti. **Paṭhamamevā**ti idaṃ avijjāpahānavijjuppādānaṃ samānakālatādassanaṃ. Tenāha “**yathā panā**”ti-ādi. **Padīpujjalenā**ti padīpujjalanahetunā saheva. **Vijjuppādā**ti vijjuppādahetu, evaṃ satīpi samakālatteti adhippāyo. **Na gaṇhātī**ti “etaṃ mamā”ti-ādinā na gaṇhāti. **Na taṇhāyati na bhāyati** taṇhā vuttino abhāvā, tato eva bhayavatthuno ca abhāvā.

Gilitvā pariniṭṭhāpetvāti gilitvā viya aññassa avisayaṃ viya karaṇena pariniṭṭhāpetvā. Sāmisasukhassa anekadukkhānubandhabhāvato, sukhābhinandassa dukkhahetubhāvato **ca sukhaṃ abhinandantoyeva dukkhaṃ abhinandati nāma** aggisantāpasukhaṃ icchanto dhūmadukkhānuññāto viya. **Dukkhaṃ patvā sukhaṃ patthanatoti** ettha dubbalagahaṇikādayo nidassanabhāvena veditabbā. Te hi yāva sāyanhasamayāpi abhutvā sāyamāsādīni karonto jighacchādīni uppādetvā bhuñjanādīni karonti. Sukhassa vipariṇāmadukkhato sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti yojanā. Keci pana dukkhassa abhāvato vipariṇāmasukhato taṃ sukhaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandatīti vadanti. Taṃ na, na hi tādisaṃ sukhanimittaṃ koci dukkhaṃ abhinandanto diṭṭho, dukkhahetuṃ pana sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto diṭṭho. Dukkahetuṃ sāmisaṃ sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāmāti vuttovāyamatto. Kāyoti pañcadvārakāyo, so pariyaṇto avasānaṃ etassāti **kāyapariyantikaṃ**. Tenāha “**yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattan**”ti. Jīvitapariyantikanti etthāpi eseṇa nayo.

Pacchā uppajjitvā paṭhamam nirujjhatīti ekasmim attabhāve manodvārikavedanāto pacchā uppajjitvā tato paṭhamam nirujjhati, tato eva siddhamatthaṃ sarūpeneva dassetuṃ “**Manodvārikavedanā paṭhamam uppajjitvā pacchā nirujjhatī**”ti vuttaṃ. Idāni tameva saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**sā hī**”ti-ādimāha. Yāva tettimsavassāpi **paṭhamavayo**. **Paṇṇāsavassakā**leti paṭhamavayato yāva pañṇāsavassakālā, tāva **ṭhitā**

hotīti vuḍḍhihāniyo anupagantvā sarūpeneva ʒhitā hoti. **Mandā**ti mudukā atikhiṇā. **Tadā**ti asītinavutivassakāle. Tathā ciraparivitakkepi. **Bhaggā** nittejā bhaggavibhaggā dubbalā. **Hadayakoṭṭimye**vāti cakkhādivatthūsu avattetvā tesam khīṇattā koṭṭibhūtaṃ hadayavatthumyeva. **Yāva esā** vedanā vattati.

Vāpiyāti mahātaḷākena. **Pañca-udakamaggasampannanti** pañcahi udakassa pavisananikkhamanamaggehi yuttaṃ. **Tato tato vissandamānaṃ** sabbaso punṇattā.

Paṭhamaṃ deve vassanteti-ādi upamāsaṃsandanaṃ. **Imaṃ vedanaṃ sandhāyā**ti imaṃ yathāvuttaṃ pariyosānappattaṃ manodvārikavedanaṃ sandhāya.

Kāyassa bhedāti attabhāvassa vināsato. “Uddhaṃ jīvitapariyādānā”ti pāḷi, aṭṭhakathāyaṃ pana jīvitapariyādānā uddhanti paduddhāro kato. Paralokavasena **agantvā**. Vedanānaṃ sītibhāvo nāma saṅkhāradarathapariḷāhabhāvo, so panāyaṃ appavattivasenāti āha “**pavatti -pa- bhavissanti**”ti. **Dhātusarīrānī**ti aṭṭhikaṅkalasaṅkhātadhātusarīrāni. Sarīrekadese hi sarīrasamaññā.

Kumbhakārapākāti kumbhakārapākato. Ettha paccatīti pāko, pacanaṭṭhānaṃ. Tadeva pācanavasena āvasanti etthāti āvāso, tasmā kumbhakārāvāsato. Avigatavūpasamaṃ saṅkharitaṃ kumbhaṃ uddharitvā ʒhapento chārikāya sati pidhānavasena ʒhapeti. Tathā ʒhapanam pana sandhāya vuttaṃ “**paṭisiseyyā**”ti. Kumbhassa padesabhūtatāya ābaddhā avayavā “**kumbhakapālānī**”ti¹ adhippetāni, na chinnabhinnāni. Avayavamukhena hi samudāyo vutto. Tattha kapālasamudāyo hi ghaṭo. Tenāha “**mukhavatṭhiyā ekabaddhānī**”ti. **Avasiseyyunti** vaṇṇavisesa-uṇhabhāvāpagatā ghaṭakārāneva tiṭṭheyyunti. **Āditta -pa- tayo bhavā dattṭhabbā** ekādasahi aggīhi ādittabhāvato. Yathā kumbhakāro kumbhakārāvāsaṃ ādittaṃ paccavekkhati, evaṃ āraddhavipassakopesa bhavattayaṃ rāgādīhi ādittanti āha “**kumbhakāro viya yogāvacaro**”ti.

1. Kumbhakapallānīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

Nīharaṇadaṇḍako viya arahattamaggañāṇaṃ bhavattayapākato nīharaṇato.
Samo bhūmibhāgo viya nibbānataḷaṃ¹ sabbavisamā nivattanato.

“Ādānanikkhepanato vayovuddhatthaṅgamato āhāramayato utumayato cittasamuṭṭhānato kammajato dhammatārūpato”²ti² imehi sattahi ākārehi sammasanto **rūpasattakaṃ** vipassati nāma. “Kalāpato yamakato khaṇikato paṭipāṭito diṭṭhi-ugghāṇato mānasamugghāṭato nikantipariyādānato”³ti³ imehi sattahi ākārehi sammasanto **arūpasattakaṃ** vipassati nāma, tasmā yathāvuttaṃ imaṃ **rūpasattakaṃ arūpasattakaṇca** nīharitvā **vipassantassa**. Yadipi arahato attabhāvo sabbabhavehipi uddhaṭo, yāva pana anupādisesaparinibbānaṃ na pāpuṇāti, tāva tasmimpi sugatibhave ṭhitoyevāti vattabbataṃ labbhatīti “**catūhi apāyehi attabhāvaṃ uddharitvā**” icceva vuttaṃ. Tenāha “**khīṇāsavo panā**”⁴ti-ādi. Tathā ca vakkhati “anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa vaṭṭavūpasamo veditabbo”⁴ti. **Na parinibbāti**⁴ anupādisesāya nibbānadhātuyāti adhippāyo, sa-upādisesāya pana nibbānadhātuyā parinibbānaṃ arahattappattiyeva. Abhisankhārahetuto hettha pariḷāhavūpasamassa upasamabhāvena adhippetattā uṇhakumbhanibbāna nidassanampi na virujjhati. **Anupādinnaḥkasaṇṇānī** utusamuṭṭhānikarūpakalāpe vadanti. **Bhikkhave**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho. **Idaṃ pana** vacanaṃ. **Anuyogāropanatthanti** kāyapariyantikaṃ vedanaṃ vedayamāno khīṇā savo api nu puññābhisaṅkhārādikammaṃ kareyyāti pañhaṃ kātuṃ. Atha vā **Anuyogāropanatthanti** “api nu kho khīṇāsavo bhikkhu puññābhisaṅkhāraṃ vā abhisankhareyyā”⁴ti-ādinā anuyogaṃ āropetuṃ vuttaṃ, na tāva yathāraddhadesanaṃ niṭṭhāpetunti attho.

Paṭisandhiviññāṇe siddhe tasmim bhava uppajjanārahānaṃ viññāṇaṃ siyā sambhavo, nāsatīti vuttaṃ “**viññāṇaṃ paññāyethāti paṭisandhiviññāṇaṃ paññāyethā**”⁴ti. Sabbaso saṅkhāresu asantesu paṭisandhiviññāṇaṃ api nu kho paññāyeyya. Tasmim hi apaññāyamāne sabbam viññāṇaṃ na paññāyeyya. **Therānanti** “bhikkhave”⁴ti

1. Nibbānaṃ (Ka)

3. Visuddhi 2. 261 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 253 piṭṭhe.

4. Na parinibbāyati (Ka)

ālapitattherānaṃ. Pañhabyākaraṇaṃ sampahaṃsati tassa Sabbaññutaññā
ṇena saṃsandanato. **Appaṇṇāṇanti** appaṇṇāyaṇaṃ. **Ādi**-saddena viññāṇe
asati nāmarūpassa appaṇṇāṇanti evamādiṃ saṅgaṇhāti.

Sanniṭṭhānasaṅkhātanti saddahanākārena pavattasanniṭṭhānasaṅkhātāṃ.
Adhimokkxanti nicchayākāra vimokkhaṃ saddhāvimokkhaṇca. Tenāha
pāḷiyaṃ “saddahatha metaṃ bhikkhave”ti. Saddhāsahitaṃ hi
nicchayākāravimokkhaṃ sandhāyāha “**sanniṭṭhānasaṅkhātāṃ**
adhimokkxan”ti. **Antoti** pariyaṇto. Parito chijjati etthāti **paricchedo**.

Parivīmaṃsanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upādānasuttavaṇṇanā

52. Ārammaṇādibhāvena saṃvattanato upādānānaṃ hitāni upādāniyāni,
tesu **upādāniyesu**. Tenāha “**catunnaṃ upādānānaṃ paccayesu**”ti. **Assādaṃ**
anupassantassāti asādetabbaṃ micchāññāṇena anupassato. **Tadāhāro**ti soḷasa
vā vīsaṃ tiṃsaṃ cattālīsaṃ paññāsaṃ vā āhāro paccayo etassāti tadāhāro.
Aggikkhandho viya tayo bhavā ekādasahi aggīhi ādittabhāvato etadeva
bhavattayaṃ. **Aggi -pa- puthujjano** aggikkhandhasadisassa bhavattayassa
paribandhanato.

Kammaṭṭhānassāti vipassanākammaṭṭhānassa. Tenāha
“**tebhūmakadhammesū**”ti. **Dhammapāsādanti** lokuttaradhammapāsādaṃ. So
hi accuggataṭṭhena “pāsādo”ti vuccati. **Satipaṭṭhānamahāvīthiyaṃ**
phalakkhaṇe pavattāyāti.

Upādānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Saṃyojanasuttadvayaṇṇanā

53-54. Mahantavaṭṭappabandha-opammabhāvena telapadīpassa āhatattā
“**mahantaṇca vaṭṭikapālaṃ gahetvā**”ti vuttaṃ. **Purimanayenevāti**
purimasmiṃ

upādānīyasutte vuttanayeneva. Tathā vinetabbānaṃ puggalānaṃ
ajjhāsayavasena hi imesaṃ suttānaṃ evaṃ vacanaṃ evaṃ desanā. Esa nayo
ito paresupī.

Samyojanasuttadvayaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Mahārukkhasuttadvayaṇṇanā

55-56. **Ojaṃ abhiharantī**ti rasaharaṇīyo viya purisassa sarīre
rukkhamūlāni rukkhassa pathavī-āporase upari āropenti. Tesāṃ tathā
āropanaṃ **“ojāyā”**ti-ādinā vibhāveti. Hatthasatubbedhamassāti
hatthasatubbedho, hatthasataṃ ubbidhassapi. **Etthā**ti etissaṃ
vaṭṭakathāyaṃ. **Kammārohananti** kammaṇṇaccayo.

Puna **etthā**ti etissaṃ vivaṭṭakathāyaṃ. Vaṭṭadukkhaṃ nāsetukāmassa
dalhaṃ uppannaṃvegaññaṃ sandhāya **“kuddālo viyā”**ti āha. Tato
nibbattitaññaṃ samādhīpacchīyā ṭhitaṃ nissāya
pavattetabbavipassanārambhaññaṃ. **Rukkhacchedanapharasu viyāti**
evaṃbhūtaṃ vipassanā ekantato vaṭṭacchedāya hotiyevāti āha **“rukkhassa
-pa- manasikarontassa paññā”**ti. Tattha **kammaṭṭhānanti**
vipassanākammaṭṭhānaṃ. Taṃ catubbidhāvavattṭhānavasena vīsati
pathavīkoṭṭhāsā, dvādasa āpokotṭhāsā, cattāro tejokotṭhāsā, cha
vāyokotṭhāsāti **dvecattālīsāya koṭṭhāsesu**. **Viññāṇassa cāti iti**-saddo ādi-attho
pakārattho ca. Tena bhūtarūpāni viññāṇasampayuttadhamme ca saṅgaṇhāti.
Sattasu sappāyesu yassa alabhantassa kammaṭṭhānaṃ vibhūtaṃ hutvā na
upaṭṭhāti, taṃ sandhāyāha **“aññataraṃ sappāyan”**ti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Mahārukkhasuttadvayaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā

57-59. **Palimajjeyyā**ti allakaraṇavasena parito pāḷim bandheyya. Tathā karonto yasmā ca tatthā tiṇagacchādīnaṃ mūlasantānaggahaṇena taṃ ṭhānaṃ sodheti nāma, tasmā vuttaṃ “**sodheyyā**”ti. **Paṃsunti** assa pavaḍḍhakāraṇaṃ, āgantukaṃ paṃsunti attho. **Dadeyyā**ti pakkhipeyya. Tenāha “**thaddhan**”ti-ādi. **Vuttanayenevā**ti “rukkaṃ nāsetukāmo puriso viyā”ti-ādinā pañcamasutte vuttanayena. Aṭṭhamanavamāni uttānatthāneva vuttanayattā.

Taruṇarukkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nidānasuttavaṇṇanā

60. **Bahuvacanavasena**ti kurū nāma jānapadino¹ rājakumārā tesāṃ nivāso ekopi janapado ruḥhivasena “**kurū**”ti **evaṃ bahuvacanavasena**. Yattha bagavato vasanokāsabhūto koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati yathā “sakkesu viharati devadahaṃ nāma sakyānaṃ nigamo”ti. “**Āyasmā**”ti vā “devānaṃ piyo”ti vā bhavanti vā piyasamudāhāro esoti āha “**āyasmāti piyavacanametana**”ti. Tayidaṃ piyavacanāṃ gāravavasena vuccatīti āha “**garuvacanametana**”ti. Atidūraṃ accāsannaṃ atisammukhā atipacchato uparivāto unnatappadesoti ime cha **nisajjadosā**. Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇānaṃ**.

Kulasaṅgahatthāyāti kulānuddayatāvasena kulānuggaṇhanatthāya. **Sahassabhaṇḍikaṃ nikkhipanto viya** bhikkhāpaṭiggaṇhanena tesāṃ abhivādanādisampañcchanena ca puññābhisandassa jananena. **Paṭisammajjitvā**ti antevāsikehi sammatṭhatṭhānaṃ sakkaccakāritāya puna sammajjitvā. **Ubhayantato paṭṭhāya majjhanti**-ādito paṭṭhāya vedanaṃ, jarāmarāṇato paṭṭhāya ca vedanaṃ pāpetvā sammasanamāha. **Tikkhattunti** “ādito paṭṭhāya

1. Janapadino (Ka)

antan”ti-ādinā vuttacaturākārupasaṃhite tayo vāre. Tena dvādasakkhattuṃ sammasanamāha. Amhākaṃ bagavatā gambhīrabhāveneva kathitattā sesabuddhehipi evameva kathitoti dhammanvaye ṭhatvā vuttaṃ “sabbabuddhehi -pa- kathito”ti.

Pamāṇātikkameti aparimāṇatthe “yāvañcidaṃ tena bagavatā”ti-ādīsu¹ viya. Atirekabhāvajotano hi yaṃ yāva-saddo. Tenāha “**atigambhīroti attho**”ti. **Avabhāsa**ti khāyati upaṭṭhāti nāṇassa. Tathā upaṭṭhānaṃ hi sandhāya “**dissati**”ti vuttaṃ. Nanu esa paṭiccasamuppādo ekantagambhīrova, atha kasmā gambhīrāvabhāsataṃ jotitāti? saccametaṃ, ekantagambhīratādassanattameva panassa gambhīrāvabhāsaggahaṇaṃ, tasmā aññattha labbhamānaṃ cātukoṭikaṃ byatirekamukhena nidassetvā tamevassa ekantagambhīrataṃ vibhāvetuṃ “**ekamhī**”ti-ādi vuttaṃ. **Etaṃ natthi**ti agambhīro agambhīrāvabhāso cāti ekaṃ dvayaṃ natthi. Tena yathādassite cātukoṭike pacchimā ekakoṭi labbhatīti dasseti. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi.

Yehi gambhīrabhāvehi paṭiccasamuppādo “gambhīro”ti vuccati, te catūhi upamāhi ulliṅgento “**bhavaggaggahaṇāyā**”ti-ādimāha. Yathā bhavaggaggahaṇatthaṃ hatthaṃ pasāretvā gahetuṃ na sakkā dūrabhāvato, evaṃ saṅkhārādīnaṃ avijjādipaccayasambhūtasamudāgatatto pakatiñāṇena gahetuṃ na sakkā. Yathā sineruṃ bhinditvā miñjaṃ pabbatarasaṃ pākati kapurisena nīharituṃ na sakkā, evaṃ paṭiccasamuppādagate dhammatthādi ke pakatiñāṇena bhinditvā vibhajja paṭivijjhanavasena jānituṃ na sakkā. Yathā mahāsamuddaṃ pakatipurisassa bāhudvayavasena pāraṃ tarituṃ na sakkā, evaṃ vepullaṭṭhena mahāsamuddasadisāṃ paṭiccasamuppādaṃ pakatiñāṇena desanāvasena pariharituṃ na sakkā. Yathā pathaviṃ parivattetvā pākati kapurisassa pathavojaṃ gahetuṃ na sakkā, evaṃ itthaṃ avijjādayo saṅkhārādīnaṃ paccayā hontīti tesāṃ paṭiccasamuppādasabhāvo pākati kañāṇena nīharitvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ catubbidhagambhīratāvasena catasso upamā yojetabbā. Pākati kañāṇavasena cāyamatthayojanā katā—diṭṭhasaccānaṃ tattha paṭivedhasabbhāvato, tathāpi yasmā sāvakānaṃ paccekabuddhānañca tattha

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

sappadesameva ñāṇaṃ, buddhānaṃyeva nippadesaṃ. Tasmā vuttaṃ “**buddhavisayaṃ pañhan**”ti.

Māti paṭisedhe nipāto. Svāyaṃ “uttānakuttānako viya khāyati”ti vacanaṃ sandhāya vuttoti āha “**mā bhaṇīti attho**”ti. **Ussādentoti** paññāvasena ukkaṃsantoti attho. **Apasādentoti** nibbhacchanto, niggaṇhantoti attho. **Tenāti** mahāpaññabhāvena.

Tatthāti therassa satipi uttānabhāve paṭiccasamuppādassa aññesaṃ gambīrabhāve. **Subhojanarasapuṭṭhassāti** sundarena bhojanarasena positassa. **Katayogassāti** nibbuddhapayoge kataparicayassa. **Mallapāsāṇanti** mallehi mahābaleheva khipitabbapāsāṇaṃ. **Kuhim imassa bhāriyatṭhānanti** kasmim passe imassa pāsāṇassa garutarapadesoti tassa sallahukabhāvaṃ dīpento vadati.

Timirapiṇḍaleneva dīpenti tassa mahāvippahārabhāvato. Tenāha “**tassa kirā**”ti-ādi. **Pakkudhatīti**¹ pakkudhantaṃ² viya parivattati parito vattati. Lakkhaṇavacanaṃ hetam. Piṭṭhiyaṃ sakalika-aṭṭhikā piṭṭhipattaṃ. **Kāyūpapannassāti** mahatā kāyena upetassa, mahākāyassāti attho. **Piñchavaṭṭīti** piñchakalāpo. **Supaṇṇavātanti** nāgaggahaṇādīsu pakkhapapphoṭanavasena uppajjanakavātaṃ.

“Pubbūpanissayasampattiya”ti-ādinā uddiṭṭhakāraṇāni vitthārato vivaritaṃ “**ito kirā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **itoti** ito bhaddakappato. **Satasahassimeti** satasahassame. **Harisavatī nāma nagaraṃ ahosi** jātanagaraṃ. **Dhurapattānīti** bāhirapattāni, yāni dīghatamāni.

Kaniṭṭhabhātāti vemātikabhātā kaniṭṭho yathā amhākaṃ bagavato nandatthero. Buddhānaṃ hi sahodarā bhātaro nāma na honti. Tattha jeṭṭhā tāva nuppajjanti, kaniṭṭhānaṃ pana asambhavo eva. **Bhoganti** vibhavaṃ. **Upasantoti** corajanitasāṅkhobhavūpasamena upasanto janapado.

1. Pakkudhatīti (Ka)

2. Pakkudhantaṃ (Ka)

Dve sātāke nivāsetvāti sātakadvayameva attano kāyaparihāriyaṃ katvā, itaraṃ sabbasambhāraṃ attanā mocetvā.

Pattaggahaṇatthanti antopakkhitta-uṇhabhojanattā pattassa aparāparam hatthe parivattentassa sukhena pattaggahaṇattham. **Uttarisātākanti** attano uttariyaṃ sātakaṃ. **Etāni pākāṭaṭṭhānāni**ti etāni yathāvuttāni bagavato desanāya pākāṭāni buddhe buddhasāvake ca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni, paccekabuddham pana bodhisattañca uddissa therassa puññakaraṇaṭṭhānāni bahūniyeva.

Paṭisandhiṃ gahetvāti amhākaṃ bodhisattassa paṭisandhiggahaṇadivaseyeva paṭisandhiṃ gahetvā.

Uggahanam pāliya uggāṇhanam, **savanam** atthasavanam, **paripucchanam** gaṇṭhiṭṭhānesu atthaparipucchanam, **dhāraṇam** pāliya pāli-atthassa ca citte ṭhapanam. Sabbañcetam idha paṭiccasamuppādasena veditabham, sabbassapi buddhavacanassa vasenātipi vaṭṭati. **Sotāpannānañca -pa- upaṭṭhāti** tattha sammohavigamena “yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbam taṃ nirodhadhammaṃ”ti attapaccakkhavasena upaṭṭhānato. **Nāmarūpaparicchedoti** saha paccayena nāmarūpassa paricchiṇṇa avabodho. **Catūhi**ti dhammagambhīrādīhi catūhi gambhīratāhi sabbāpi **gambhīratā**.

Sāvakehi desitā desanāpi pana satthu eva desanāti āha “**mayā dinnanaye ṭhatvā**”ti. “Sekkhena nāma nibbānam sabbākārena paṭividdham na hoti”ti na tassa gambhīratāti tassa gambhīrassa upādānassa gambhīratā viya suṭṭhu diṭṭhā nāma hoti. Tasmā āha “**idaṃ nibbānameva gambhīraṃ, paccayākāro pana uttānako jāto**”ti. Nibbānam hi sabbepi asekkhā sabbaso paṭivijjhanti nippadesattā, paccayākāraṃ pana sammāsambuddhāyeva anavasesato paṭivijjhanti, na itare. Tasmā paccayavasena “idaṃ aparaddhan”ti vuttaṃ theram apasādentena. Tameva hissa anavasesato paṭivedhābhāvaṃ vibhāvetum “**atha kasmā**”ti-ādi vuttaṃ. Asatipi dhammato bhedo saṃyojanattha-anusayatthavasena pana tesam labbhamānabhedam gahetvā “**ime cattāro kilese**”ti vuttaṃ. Añño hi tesam bandhanattho, añño thāmagamanatṭhoti. Esa nayo sesesupi. Iti imesam kilesānam appahīnattā tathārūpaṃ

upanissayasampadamā abhāvayatova anuttānameva dhammāṃ uttānanti na vattabbamevāti adhippāyo. **Cattāri aṭṭha soḷasa vā asaṅkhyeyyānī**ti idam mahābodhisattānaṃ santāne bodhiparipācakahammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvasiddhakālavisesadassanaṃ, taṅca kho mahābhinihārato paṭṭhāyāti vadanti. **Etehī**ti yathāvuttabuddhasāvaka-aggasāvakapaccekabuddhasammāsambuddhānaṃ visesādhigamehi. **Paccanīkanti** paṭikkūlaṃ viruddhaṃ. Sabbathā paccayākārapaṭivedho nāma sammāsambodhiyādhigamo evāti vuttaṃ **“paccayākāraṃ paṭivijjhitaṃ vāyamantassevā”**ti. **Navahi ākārehi**ti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Vuttaṃ hetuṃ **paṭisambhidāyaṃ**¹—

“Avijjāsaṅkhārānaṃ uppādatṭhiti ca pavattaṭṭhiti ca nimittaṭṭhiti ca āyūhanaṭṭhiti ca saṃyogaṭṭhiti ca palibodhaṭṭhiti ca samudayaṭṭhiti ca hetuṭṭhiti ca paccayaṭṭhiti ca, imehi navahākārehi avijjā paccayo, saṅkhārā paccayasamuppanā”ti-ādi.

Tattha **navahākārehi**ti navahi paccayabhāvūpagamanehi ākārehi. Uppajjati etasmā phalanti **uppādo**, phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati, tasmā avijjā saṅkhārānaṃ uppādo hoti. Tathā avijjāya sati saṅkhārā pavattanti ca nimiyanti ca. Yathā ca bhavādīsu khipanti, evaṃ tesāṃ avijjā paccayo hoti, tathā āyūhanti phaluppattiyā ghaṭenti saṃyujjanti attano phalena. Yasmim santāne sayāṃ uppannā, taṃ palibundhanti paccayantarasaṃvāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvaṃ upagacchati. Paṭicca avijjāṃ saṅkhārā ayanti pavattantīti evaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbāti. **Uppādatṭhiti**ti ca tiṭṭhati etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Uppādo eva ṭhiti uppādatṭhiti. Esa nayo sesesupi. Idaṅca paccayākāradassanaṃ yathā purimehi mahābodhimūle pavattitaṃ, tathā amhākaṃ bagavatāpi pavattitanti accariyavegābhīhatā dasasahassilokadhātu saṅkampi sampakampīti dassento **“diṭṭhamatte”**ti-ādimāha.

Etassa dhammassāti etassa paṭiccasamuppādasāññitassa dhammassa. So pana yasmā atthato hetupabhavānaṃ hetu. Tenāha **“etassa**

1. Khu 9. 48 piṭṭhe.

paccayadhammassā”ti. Jāti-ādīnaṃ jarāmaṇapaccayatāyāti attho. Nāmarūpaparicchedo tassa ca paccayapariggaho na paṭhamābhīnivesamattena hoti, atha kho tattha aparāparaṃ ñāṇupattisaññitena anu anu bujjanena. Tadubhayabhāvaṃ pana dassento **“ñātapariññāvasena ananubujjanā**”ti āha. Niccasaññādīnaṃ pajāhanavasena pavattamānā vipassanādhamme paṭivijjhati eva nāma hoti paṭipakkhaviikkhambhanena tikkhavisadabhāvāpattito, tadadhiṭṭhānabhūtā ca tīraṇapariññā ariyamaggo ca pariññāpahānābhisamayavasena pavattiyā tīraṇappahānapariññāsaṅgaho cāti tadubhayapaṭivedhābhāvaṃ dassento **“tīraṇappahānapariññāvasena appaṭivijjanā**”ti āha. Tantaṃ vuccati paṭavīnanatthaṃ tantavāyeti tantaṃ āvañchitvā pasāritasuttavaṭṭitaṃ nīyatīti katvā, taṃ pana tantākulatāya nidassanabhāvena ākulameva gahitanti āha **“tantaṃ viya ākulajātā**”ti. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassento **“yathā nāmā**”ti-ādi vuttaṃ. **Samānetunti** pubbenāparaṃ samaṃ katvā ānetuṃ, avisamaṃ ujum kātunti attho. Tantameva vā ākulaṃ tantākulaṃ, tantākulaṃ viya jātā bhūtā **tantākulakajātā**. Majjhimāṃ paṭipadaṃ anupagantvā antadvayapakkhanda¹ paccayākāre khalitvā ākulabyākulā honti, teneva antadvayapakkhanda taṃtaṃdiṭṭhiggāhavasena paribbhamantā ujukaṃ dhammaṭṭhititantaṃ paṭivijjhituṃ na jānanti. Tenāha **“na sakkonti paccayākāraṃ ujum kātun**”ti. **Dve bodhisatteti** paccēkabodhisattamahābodhisatte. **Attano dhammatāyāti** attano sabhāvena, paropadesena vināti attho. **Tattha tattha guḷakajātanti** tasmim tasmim ṭhāne jātaguḷakaṃ piṇḍisuttaṃ. Tato eva **gaṇṭhibaddhanti** vuttaṃ. **Paccayesu pakkhalitvāti** aniccadukkhānattādisabhāvesu paccayadhammesu niccādi bhāvavasena pakkhalitvā. **Paccaye ujum kātum asakkontoti** tasseeva niccādigāhassa avissajjanato paccayadhammanimittaṃ attano dassanaṃ ujum kātum asakkonto idaṃsaccābhīnivesakāyaganthavasena gaṇṭhikajātā hontīti āha **“dvāsaṭṭhi -pa- gaṇṭhibaddhā**”ti.

Ye hi keci samaṇā vā brahmaṇā vā sassatadiṭṭhi-ādi **diṭṭhiyo nissitā** allīnā, vinanato kulāti itthilīṅgavasena laddhanāmassa

1. Antadvayapatanena (Ka)

tantavāyassa gaṇṭhikaṃ nāma ākulabhāvena aggato vā mūlato vā duviññeyyāvayavaṃ khalitabandhasuttanti āha “**kulāgaṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaṇḍhiyasuttan**”ti. **Sakuṇikā**ti vaṭṭacāṭakasakuṇikā¹. Sā hi rukkkhasākhāsu olambanakulāvakaḥ hoti. Taṃ hi sā kulāvakaṃ tato tato tiṇahīradike ānetvā tathā tathā vinandhati, yathā tesāṃ pesakārakaṇḍhiyasuttam viya aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetum vivecetum vā na sakkā. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Tadubhayampīti** kulāgaṇṭhikanti vuttam kaṇḍhiyasuttam kulāvakaṇca. **Purimanayenevāti** “evameva sattā”ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Kāmaṃ muñjapabbajatiṇāni yathājātānipi dīghabhāvena patitvā araṇṇaṭṭhāne aññaṃaṇṇaṃ vinandhitvā ākulāni hutvā tiṭṭhanti, tāni pana tathā dubbiveciyāni yathā rajjubhūtānīti dassetum “**yathā hī**”ti-ādi vuttam. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva.

Apāyoti ayena sukhena, sukhahetunā vā virahito. **Dukkhasa gatibhāvato**ti apāyikassa dukkhassa pavattiṭṭhānabhāvato. **Sukhasamussayatoti** “abbhodayato vinipatitattā”ti virūpaṃ nipatitattā yathā tenattabhāvena sukkhasamussayo na hoti, evaṃ nipatitattā. **Itaroti** saṃsāro nanu “apāyan”ti-ādinā vuttopi saṃsāro evāti? Saccametam, nirayādīnaṃ pana adhimattadukkkhabhāvadassanattam apāyādiggahaṇaṃ gobalibaddaṇāyena ayamatto veditabbo. **Khandhānaṇca paṭipāṭīti** pañcannaṃ khandhānaṃ hetuphalabhāvena aparāparuppatti. **Abbhocchinnam vattamānāti** avicchedena pavattamānā.

Tam sabbampīti tam “apāyan”ti-ādinā vuttam sabbam apāyadukkhaṇceva vaṭṭadukkhaṇca. **Mahāsamudde vātakkhittā nāvā viyāti** idaṃ paribbhamanaṭṭhānassa mahantabhāvadassanattathāṇceva paribbhamanassa anavattitadassanattathāṇca veditabbaṃ. Sesam vuttanayameva.

Nidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vaṭṭacāṭakasakuṇikā (Ka)

7. Mahāvagga

1. Assutavāsuttavaṇṇanā

61. **Assutavā**ti sotadvārānusārena upadhāritam, upadhāraṇam vā sutam assa atthīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Vā-saddo cāyam pasamsāyam, atisayassa vā bodhanako, tasmā yassa pasamsitam, atisayena vā sutam atthi, so “sutavā”ti saṃkilesaviddhamsanasamattho pariyattidhammaparicayo “tam sutvā tatattāya paṭipatti ca sutavā”ti iminā padena pakāsito. Atha vā sotabbayuttam sutvā kattabbanipphattim suṇṭi sutavā. Tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā. Tenāhu porāṇā āgamādhigamābhāvā, ñeyyo assutavā iti”ti. Tathā cāha “khandhadhātu -pa-vinicchayarahito”ti. Tattha vācuggatakaraṇam **uggaho**, tattha paripucchanam **paripucchā**, kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayassa kāraṇam **vinicchayo**. **Puthūnanti** bahūnam. **Kilesādīnam** kilesābhisāṅkhārānam vitthāretabbaṃ paṭisambhidāmagganiddesesu¹ āgatanayena. **Andhaputhujano gahito** “nālam nibbinditun”ti-ādivacanato. āsannapaccakkhavācī **idam**-saddoti āha “**imasminti** **paccuppannapaccakkhakāyam dasseti**”ti. Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtikō**. Yathā pana mahāmattikāya nibbattam mattikāmayam, evamayam catūhi mahābūtehi nibbatto “**cātumahābhūtamayo**”ti vuttam. **Nibbindeyyā**ti nibbindanampi āpajjeyya. Nibbindanā nāma ukkaṇṭhanā anabhiratibhāvatoti vuttam “**ukkaṇṭheyyā**”ti. **Virajjeyyā**ti vītarāgo bhaveyya. Tenāha “**na rajjeyyā**”ti. **Vimucceyyā**ti idha pana accantāya vimuccanam adhippetanti āha “**muccitukāmo bhaveyyā**”ti. Catūhi ca rūpajanakapaccayehi āgato cayoti **ācayo**, vuddhi. Cayato apakkamoti **apacayo**, parihāni. **Ādānanti** gahaṇam, paṭisandhiyā nibbatti. **Bhedoti** khandhānam bhedo. So hi kaḷavarassa nikkhepoti vuttoti āha “**nikkhepananti bhedo**”ti.

Paññāyantiti pakārato ñāyanti. **Rūpaṃ pariggahetuṃ** pariggaṇhanavasenapi rūpaṃ ālambituṃ. **Ayuttarūpaṃ katvā** taṇhādīhi pariggahetuṃ arūpaṃ pariggaṇhituṃ

1. Khu 7. 113, 192 piṭṭhesu.

yuttarūpaṃ karoti tesaṃ bhikkhūnaṃ sappāyabhāvato. Tenāha “**kasmā**”ti-ādi. **Nikkaḍḍhantoti** tato gāhato nīharanto.

Manāyatanasseva nāmaṃ, nā samādhipaññattīnaṃ “cittaṃ paññañca bhāvayaṃ¹ citto gahapati”ti-ādīsu² viya. Cittikātabbabbhūtaṃ vatthu etassāti cittavatthu, tassa bhāvo **cittavatthutā**, tena kāraṇena cittabhāvamāha. **Cittagocaratāyā**ti cittavicittavisayatāya. **Sampayuttadhammacittatāyā**ti rāgādisaddhādisampayuttadhammavasena cittasabhāvattā. Tena cittatāya cittattamāha. **Vijānanatṭhena**ti bujjhanatṭhena. **Ajjhositanti** ajjhosaḥbhūṭāya taṇhāya gahitaṃ. Tenāha “**taṇhāyā**”ti-ādi. **Parāmasitvā**ti dhammasabhāvaṃ aniccatādiṃ atikkamitvā parato niccādito āmasitvā. **Aṭṭhasatanti** aṭṭhādhiḥkaṃ sataṃ. **Nava mānā**ti seyyassa “seyyohamasmi”ti-ādinā āgatā navavidhidhamānā. Brahmajāle āgatā sassatavādādayo **dvāsaṭṭhiḍṭhiyo**. **Evanti** vuttākārena. Yasmā taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena puthujjanena dalhaggāhaṃ gahitaṃ, tasmā so tattha **nibbinditum** nibbidāññaṃ uppādetum **na samatto**.

Bhikkhaveti ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “varaṇ”ti evamādiḥkaṃ saṅgaṇhāti. **Idaṃ** anusandhivacanaṃ **kasmā āhāti** kathetukāmatāya kāraṇaṃ pucchati. Tenāha “**paṭhamam hi**”ti-ādi. Assutavatā puthujjanena. **Tenāti** bagavatā. **Ayuttarūpaṃ kataṃ** “nibbindeyyā”ti-ādinā ādinavassa vibhāvitattā. Arūpe pana tathā ādinavassa avibhāvitattā vuttaṃ “**arūpaṃ** pariggahetum **yuttarūpaṃ**”ti, yuttarūpaṃ viya katanti adhippāyo. **Gāhoti** taṇhāmānadiṭṭhiggāho. “**Nikkhamitvā arūpaṃ gato**”ti idaṃ bagavatā ādinavaṃ dassetvā rūpe gāho paṭikkhitto, na arūpe, tasmā “kātabbo nu kho so tatthā”ti micchāgaṇhantānaṃ so tato rūpato nikkhamitvā arūpaṃ gato viya hotīti katvā vutthaṃ. **Titṭhamānanti** tiṭṭhantaṃ. “Āpajjitvā viya hotī”ti sabhāvena pavattamānaṃ “**paṭhamavaye**”ti-ādinā rūpassa bhedaṃ vayādīhi vibhajitvā dasseti.

Pādassa uddharaṇeti yathā ṭhapitassa pādassa ukkhipane. **Atiharaṇanti** yathā-uddhataṃ yathāṭṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā haraṇaṃ. **Vītiaraṇanti**

1. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

2. Dhammapada-Ṭṭha 1. 330 piṭṭhe.

uddhato pādo yathāṭṭhitam pādam yathā na ghaṭṭeti, evaṃ thokaṃ passato pariṇāmetvā haraṇaṃ. **Vossajjananti** tathā parapādam vītisāretvā bhūmiyaṃ nikkhipanattam avossajjanaṃ. **Sannikkhepananti** vossajjetvā bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ ṭhapaṇaṃ. **Sannirujjhananti** nikkhittassa sabbaso nirujjhanaṃ uppīḷanaṃ. **Tattha tatthevāti** tasmim tasmim paṭhamavayādi ke eva. Avadhāraṇena tesaṃ koṭṭhāsantarasaṅkamanābhāvamāha. **Odhīti** bhāvo, **pabbanti** sandhi. Paṭhamavayādayo eva hettha odhi pabbanti ca adhippetā. **Paṭapaṭāyantāti** “paṭapaṭā” iti karontā viya, tena nesaṃ pavattikkhaṇassa ittarataṃ dasseti. **Etanti** etaṃ rūpadhammānaṃ yathāvuttaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ evaṃ vuttappakārameva. **Vaṭṭippadesanti** vaṭṭiyā pulakaṃ barahaṃ. Tam hi vaṭṭiyā pulakaṃ anatikkamitvāva sā dīpajālā bhijjati. **Paveṇisambandhavasenāti** santativasena.

Rattinti rattiyaṃ. Bhummatthe hetam upayogavacanam. **Evaṃ pana attho na gahetabbo** anuppannaṃ nirodhābhāvato. **Purimapaveṇitoti** rūpe vuttapaveṇito. **Anekāni citta koṭṭisatasahassāni uppajjantīti** vuttamattham theravādena dīpetum “**vuttampi cetan**”ti-ādi vuttaṃ. **Adḍhacūḷanti** thokena ūnaṃ upaḍḍhiṃ, tassa pana upaḍḍham adhikārato vāhasatassāti viññāyati. “Adḍhacuddasan”ti keci, “adḍhacatutthan”ti apare. “Sādhikaṃ diyaḍḍhasataṃ vāhā”ti daḷhaṃ katvā vadantīti vīmaṃsitabbaṃ. Catunaḷiko tumbo. Mahāraññatāya pavaddham vanaṃ **pavananti** āha “**pavaneti mahāvane**”ti. **Tanti** paṭhamam gahitasākhāṃ. **Ayamattthoti** ayam bhūmiṃ anotaritvā ṭhitasākhāya eva gahaṇasaṅkhāto attho. Etadatthameva hi bagavā “araññe”ti vatvāpi “pavane”ti āha.

Araññamahāvanaṃ viyāti araññatṭhāne brahāraññe viya. **Ārammaṇolambananti** ārammaṇassa avalambanaṃ. **Na vattabbaṃ** ārammaṇapaccayena vinā anuppajjanato. **Ekajātiyanti** rūpādīnīlādi-ekasabhāvaṃ. “Dissati bhikkhave imassa cātumahābhūtikassa kāyassa ācayopi apacayopi”ti vadantena **rūpato nīharitvā arūpe gāho patiṭṭhāpito** nāma, “varaṃ bhikkhave assutavā puthujjano”ti-ādīṃ vadantena **arūpato nīharitvā rūpe** gāho patiṭṭhāpito nāma.

Nanti gāhaṃ. **Ubhayatoti** rūpato ca arūpato ca. **Harissāmīti** nīharissāmi. **Parivattetvāti** mantaṃ jappitvā. **Kaṇṇe dhumetvāti** kaṇṇe dhametvā. **Assāti** visassa. **Nimmathetvāti** nimmadditvā, nīharitvāti adhippāyo.

Maggoti lokuttaramaggo. “Nibbindan”ti iminā balavavipassanā kathitā.

Assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā

62. Paccayabhāvena sukhavedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha “**sukhavedanāya paccayan**”ti. Paccayabhāvo ca upanissayakoṭiyā, na sahaṇātakotiya. Tenāha “**nanu cā**”ti-ādi. **Javanavedanā yāti** javanacittasahagattāya vedanāya. **Taṃ sandhāyāti** taṃ upanissayapaccayataṃ sandhāya. **Etanti** etaṃ “sukhavedanāya paccayan”ti vacanaṃ vuttaṃ. **Eseva nayoti** iminā “nanu ca sotasaṃphasso sukhavedanāya paccayo na hoti”ti evamādiṃ atidisati. So saṃphasso jāti uppatitṭhānaṃ etassāti **tajjātikaṃ**, vedayitaṃ. Taṃ pana yasmā tassa phassassa anucchavikameva hoti, tasmā **tassāruppaṃ tassa phassassa anurūpanti ca attho** vutto. **Vuttanayenāti** “sukhavedanāya paccayo”ti-ādinā vuttavidhi-anusārena. Adharāraṇiyaṃ uttarāraṇiyā mantanavasena ghaṭṭanaṃ iva saṃghaṭṭanaṃ phassena yugaggāho, tassa pana ghaṭṭanassa nirantarappavattiyā piṇḍitabhāvo idha samodhānaṃ, na kesañci dvinnā tiṇṇaṃ vā sahāvatṭhānanti vuttaṃ “**saṃghaṭṭanasampiṇḍanenāti attho**”ti. **Aggicunṇoti** vipphuliṅgaṃ. **Vatthūti** cakkhādivatthu visayasamghaṭṭanato. Labbhamānova dhammo saṃghaṭṭanaṃ viya gayhatīti vuttaṃ “**saṃghaṭṭanaṃ viya phasso**”ti. **Usmādhātu viya vedanā** dukkhasabhāvattā.

Dutiya-assutavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā

63. **Vuttanayamevā**ti heṭṭhā āhāravaggassa paṭhamasutte vuttanayameva. **Lābhasakkārenā**ti lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci. Lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yo hi lābhasakkāranimittam paccayesu gedhena bhikkhūnam apaccavekkhitaparibhogo jāto, tam aṭṭhuppattim katvā bagavā imam desanam nikkhipi. **Yamakamahāmeghoti** heṭṭhā olambana-upari-uggamanavasena satapaṭalasahassa paṭalo yugaḷamahāmegho.

Tiṭṭhanti ceva bagavati katthaci nibaddhavāsam vasante, cārikampi gacchante anubandhanti ca. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassam tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjati vuttam “**evam bhikkhusaṃghassapī**”ti. **Sakkatoti** sakkārappatto. **Garukatoti** garukārappatto. **Mānitoti** bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjitoti** mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacitoti** apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā su-abhisāṅkhate paṇītapāṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvam paccupaṭṭhapetvā denti, so garukato. Yam manasā piyāyanti bahumaññanti, so bahumato. Yassa sabbametaṃ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāram karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṃghe ca loko evam paṭipanno. Tena vuttam “tena kho pana samayena -pa- parikkhārānan”ti¹. **Lābhaggayasaggappattanti** lābhassa ca yasassa ca aggaṃ ukkaṃsaṃ pattam.

Assāti bagavato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattam sahottappañāṇam **dhammasaṃvego**. Dhuvapaṭisevanaṭṭhānam hetam sattānam, yadidaṃ āhāraparibhogo, tasmā na tattha apaccavekkhaṇamattena pārājikam paññapetum sakkāti adhippāyo. **Āhārā**ti “paccayā”ti-ādinā pubbe āhāresu vuttavidhiṃ sandhāya āha “**āhārā**”ti-ādi. Idāni tattha kattabbam atthavaṇṇanam sandhāya “**heṭṭhā vuttatthamevā**”ti vuttam.

1. Khu 1. 89; Saṃ 1. 340 piṭṭhe.

Ādinavanti dosam. **Jāyāti** bhariyā. **Patīti** bhattā. Apekkhā saddā cete pitāputtasaddā viya pāliyam pana ā-kārassa rassattam sānunāsikañca katvā vuttam **“jāyampatikā”**ti. Sammā phalam vahaṭīti sambalam¹, sukhāvahanti attho. Tathā hi tam “pathe hitanti pātheyyan”ti vuccati. Maggassa kantārapariyāpannattā vuttam **“kantārabhūtam maggan”**ti. Dullabhatāya kam udakam tattha tāretīti kantāram, nirudakam mahāvanam. Ruḷīvasena itarampi mahāvanam tathā vuccatīti āha **“corakantāran”**ti-ādi. Pararājūnam veri-ādīnañca vasena sappaṭibhayampi araṇṇam etthava saṅgaham gacchatīti vuttam **“pañcavidhan”**ti.

Ghanaghanatṭhānatoti maṃsassa bahalabahalam thūlathūlam hutvā ṭhitatṭhānato. “Tādisam hi maṃsam gahetvā sukkhāpitaṃ **vallūram**. Sūle āvunitvā pakkamaṃsam **sūlamaṃsam**. **Viraḷacchāyāyam nisīdimṃsu** gantum asamatthā hutvā. **Govatakukkuravatadevatāyācanādīhīti** govatakukkuravatādivatacaraṇehi ceva devatāyācanādīhi paṇidhikammehi ca mahantam dukkham anubhūtam.

Yasmā pana sāsane sammāpaṭipajjantassa bhikkhuno āhāraparibhogassa opammabhāvena tesam jāyampatikānam puttamaṃsaparibhogo idha bagavatā ānīto, tasmāssa nānakārehi opammattam vibhāvetum **“tesam so puttamaṃsāhāro”**ti-ādi āraddham. Tattha **sajātimamaṃsatāyāti** samānajātikamaṃsabhāvena, manussamaṃsabhāvenāti attho. Manussamaṃsam hi kulappasutamanussānam amanuṇṇam hoti aparicitabhāvato² gārayhabhāvato ca, tato eva ñāti-ādimaṃsatāyāti-ādi vuttam. Taruṇamaṃsatāyāti-ādi pana sabhāvato anabhisaṅkhārato ca amanuṇṇati katvā vuttam. **Adhūpitatāyāti** adhūpitabhāvato. **Majjhatabhāveyeva ṭhitā**, tato eva **nicchandarāgaparibhoge ṭhitāti** vuttam kantārato nittharaṇajjhāsayatāya. Idāni ye ca te anapanītāhāro, na yāvadatthaparibhogo vīgatamaccheramalatā sammohābhāvo āyatim tattha patthanābhāvo sannidhikārābhāvo apariccajanamadatthabhāvo ahīlanā avivādaparibhogo cāti upamāyam labbhamānā pakāravisesā, te tathā nīharitvā upameyye yojetvā dassetum

1. Samalam (Ka)

2. Aparimitabhāvato (Ka)

“Na aṭṭhinhārucammanissitaṭṭhānānī”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ kāraṇanti taṃ tesāṃ jāyampatīnaṃ yāvadeva kantaranittharaṇatthāya puttamaṃsaparibhogasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ.

Nissandapāṭikulyataṃ paccavekkhantopi kabaḷikārāhāraṃ parivīmaṃsati. Yathā te jāyampatikāti-ādipi opammasaṃsandanaṃ. “Paribhuñjitabbo āhāro”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. Apakṅkhipitvāti anapanetvā¹. Vaṭṭakena viya kukkuṭena viya cāti visadisūdāharaṇaṃ. Odhiṃ adassetvāti mahantaggahaṇavasena odhiṃ akatvā. Sīhena viyāti sadisūdāharaṇaṃ. So kira sapadānameva khādati.

Agadhita-amucchitādibhāvena paribhuñjitabbato “amaccharāyitvā”ti-ādi vuttaṃ. Abbhantare attā nāma atthīti diṭṭhi attūpaladdhi, taṃsahagatena sammohena attā āhāraṃ paribhuñjatīti. Satisampajāññavasenapīti “asite pīte khāyite sāyite sampajānakārī hoti”ti ettha vuttasatisampajāññavasenapi.

“Aho vata mayaṃ -pa- labheyyaṃ”ti patthanaṃ vā, “hiyyo viya -pa- na laddhaṃ”ti anusocanaṃ vā akatvāti yojanā.

“Sannidhiṃ na akaṃsu, bhūmiyaṃ vā nikhaṇiṃsu, agginā vā jhāpayiṃsū”ti na-kāraṃ ānetvā yojanā. Evaṃ sabbattha.

Piṇḍapātāṃ vā ahīlentena dāyakaṃ vā ahīlentena paribhuñjitabboti yojanā. Sa pattapāṇīti so pattahattho. Navajāniyāti na ava jāniyā. Atimaññatīti atikkamitvā maññati, avajānātīti attho.

“Tīhi pariññāhi pariññāte”ti vatvā tāhi kabaḷikārāhārassa pari jānana vidhiṃ dassento “kathan”ti-ādimāha. Tattha savatthukavasenāti sasambhāravasena, sabhāvato pana rūpāharaṇaṃ ojamattaṃ hoti. Idaṃ hi kabaḷikārāhārassa lakkhaṇaṃ. Kāmaṃ rasārammaṇaṃ jivhāpasāde paṭihaññati, tena pana avinābhāvato sampattavisayagāhitāya ca jivhāpasādassa “ojaṭṭhamakarūpaṃ kattha paṭihaññati”ti vuttaṃ. Tassāti

1. Apakṅkhipitvāti anapanetvā (Ka)

jivhāpasādassa. **Ime dhammā**ti ime yathāvuttabhūtopādāyadhammā. **Tanti rūpakkhandaṃ**. **Pariggaṇhatoti** pariggaṇhantassa. **Uppannā phassapañcamakā dhammā**ti sabbepi ye yathānidhārītā, tehi sahappavattāva sabbepi ime. **Sarasalakkhaṇatoti** attano kiccato lakkhaṇato ca. **Tesaṃ** nāmarūpabhāvena vavatthapitānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ paccayo viññāṇaṃ. “Tassa saṅkhārā tesaṃ avijjā”ti evaṃ uddhaṃ ārohanavasena paccayaṃ. Adho-orohanavasena pana saḷāyatanādi **pariyesanto anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādaṃ passati**.

Saḷāyatanādayopi hi rūpārūpadhammānaṃ yathārahaṃ paccayabhāvena vavatthapetabbāti. **Yāthāvato diṭṭhattāti** “idaṃ rūpaṃ, ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo, idaṃ nāmaṃ, ettakaṃ nāmaṃ, na ito bhiyyo”ti ca yathābhūtaṃ diṭṭhattā. Aniccānupassanā dukkhānupassanā anattānupassanā anattānupassanā nibbidānupassanā virāgānupassanā nirodhānupassanā paṭinissaggānupassanāti imāsaṃ **sattannaṃ anupassanānaṃ vasena**. Soti kabalīkārahāro. **Tilakkhaṇa -pa- saṅkhātāyāti** aniccatādīnaṃ tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ paṭivijjhanavasena lakkhaṇavantasammasanavasena ca pavattañāṇasaṅkhātāya. **Pariññāto hoti** anavasesato nāmarūpassa ñātattā tappariyāpannattā ca āhārassa. Tenāha “**tasmim yevā**”ti-ādi.

Chandarāgāvakaḍḍhanenāti chandarāgassa pajahanena.

Pañca kāmagaṇā kāraṇabhūtā etassa atthīti **pañcakāmagaṇiko**. Tenāha “**pañcakāmagaṇasambhavo**”ti. Ekissā taṇhāya pariññā **ekapariññā**. Sabbassa pañcakāmagaṇikassa rāgassa pariññā **sabbapariññā**. Tadubhayassapi mūlabhūtassa āhārassa pariññā **mūlapariññā**. Idāni imā tissopi pariññāyo vibhāgena dassetuṃ “**yo bhikkhū**”ti-ādi āraddhaṃ. **Jivhādvāre ekarasataṇhaṃ pariṇātīti** jivhāya rasaṃ sāyitvā iti paṭisañcikkhati “yo yamettha raso, so vatthukāma vasena ojaṭṭhamakarūpaṃ hoti jivhāyatanam pasādo. So kiṃ nissito? Catumahābhūtanissito. Tamsahajāto vaṇṇo gandho raso oṇā jīvītindriyanti ime dhammā rūpakkhandaṃ nāma. Yo tasmim rase assādo, ayaṃ rasataṇhā. Taṃ sahagatā phassādayo dhammā cattāro arūpakkhandaṃ”ti-ādivasena. Sabbaṃ aṭṭhakathāyaṃ āgatavasena veditabbaṃ. Tenāha “**tena pañcakāma gaṇiko rāgo pariññātova hoti**”ti.

Tattha **tenā**ti yo bhikkhu jivhādvāre rasataṇhaṃ parijānāti, tena. Kathaṃ pana ekasmiṃ dvāre taṇhaṃ parijānato pañcasu dvāresu rāgo pariññāto hotīti āha “**kasmā**”ti-ādi. **Tassāyevā**ti taṇhāya eva taṇhāsāmaññato ekattanayavasena vuttaṃ. **Tatthā**ti pañcasu dvāresu. **Uppajjanatoti** rūparāgādibhāvena uppajjanato. Lobho eva hi taṇhāyanaṭṭhena “taṇhā”tipi, rajjanaṭṭhena “rago”tipi vuccati. Tenāha “**sāyeva hi**”ti-ādi. Idāni vuttamevattham “**yathā**”ti-ādinā upamāya sampiṇḍeti. **Pañcamagge hanatoti** pañcasu maggesu sañcarittaṃ karontena maggagāmino hananto “magge hanato”ti vutto.

Sabyañjane piṇḍapātasāññite bhattasamūhe manuññe rūpe rūpasaddādayo labbhanti, tattha pañcakāmaguṇarāgassa sambhavaṃ dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. **Satisampajaññena pariggahetvāti** sabbabhāgiyena kammaṭṭhānaparipālakena pariggahetvā. **Nicchandarāgaparibhogenāti** maggādhigamasiddhena nicchandarāgaparibhogena paribhutte. **Soti** kāmaguṇiko rāgo.

Tasmiṃ satīti kabaḷikārāhāre sati. **Tassāti** pañcakāmaguṇikarāgassa. **Uppattitoti** uppajjanato. Na hi āhārālābhena jighacchādubbalyaparetassa kāmāparibhogicchā sambhavati. **Upanijjhānacittanti** rāgavasena aññamaññaṃ olokanacittaṃ.

Natthi taṃ saṃyojananti pañcavidhampi uddhambhāgiyasaṃyojanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**tena rāgena -pa- natthī**”ti. **Tenāti** kāmarāgena. **Ettakenāti** yathāvuttāya desanāya. **Kathetuṃ vaṭṭatī**ti imaṃ paṭhamāhārakathaṃ kathentena dhammakathikena.

Paṭhamāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyāhāraṇṇanā

Dutiyeti dutiye āhāre. **Uddālitacammāti** uppāṭitacammā, sabbaso apanītacammāti attho. **Na sakkoti** dubbalabhāvato. Tathā hi itthī “abalā”ti vuccati. **Silākuṭṭādīnanti ādi**-saddena iṭṭhakakuṭṭamattikakuṭṭādīnaṃ saṅgaho. **Uṇṇanābhī**ti makkaṭakaṃ. **Sarabū**ti

gharagoḷiyā. **Uccāliṅgapāṇakā** nāma lomasā pāṇakā. **Ākāsanissitā**ti ākāśacārino. **Luñcivā**ti uppāṭetvā.

Tisso pariññāti heṭṭhā vuttā nātapariññādayo tisso pariññā.
Tammūlakattāti phassamūlakattā. **Desanā yāva arahattā kathitā** sabbaso vedanāsu pariññātāsu kilesānaṃ lesassapi abhāvato.

Dutiyāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyāhāraṇṇanā

Āṅgārakāsunti āṅgararāsinaṃ. **Phuṇantī**ti attano upari sayameva ākirantīti attho. Tenāha “narā rudantā paridaḍḍhagattā”ti. **Narā**ti purisāti attho, na manussā. **Bhayaṃ hi maṃ vindatī**ti bhayassa vasena karonto bhayaṃ labhati nāma. **Santarāmānovā**ti suṭṭhu taramāno eva hutvā. Porisaṃ vuccati purisappamāṇaṃ, tasmā **atirekaporisā** purisappamāṇato adhikā. Tenāha “**pañcaratanappamāṇā**”ti. **Assā**ti kāsuyā. **Tadabhāveti** tesaṃ jālādhūmānaṃ abhāve. **Ārakāvassā**ti ārakā eva assa.

Āṅgārakāsu viya tebhūmakavaṭṭaṃ ekādasannaṃ aggīnaṃ vasena mahāpariḷāhato. **Jivi -pa- puthujjano** tehi aggīhi dahitabbato. **Dve bala -pa- kammaṃ** anicchantasseva tassa vaṭṭadukkhe pātanato. Āyūhanūpakadḍhanānaṃ kālabhedo na cintetabbo ekantabhāvino phalassa nipphāditattāti āha “**kammaṃ hī**”ti-ādi.

Phasse vuttanayenevāti tattha “phasso saṅkhārakkhandho”ti vuttaṃ, idha “manosañcetanā saṅkhārakkhandho”ti vattabbaṃ. Sesam **vuttanayamevā**ti. “Taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo”ti vacanato mano sañcetanāya taṇhā mūlakāraṇanti āha “**taṇhāmūlakattā manosañcetanāyā**”ti. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Keci pana yasmā manosañce tanāya phalabhūtaṃ vedanaṃ paṭicca taṇhā uppajjati, tasmā evaṃ vuttanti vadanti.

Tatīyāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthāhāraṇṇanā

Aniṭṭhapāpanavasena taṃsamaṅgīpuggalaṃ āgacchatīti āgu, pāpaṃ, taṃ carati sīlenāti **āgucārī**. Tenāha “**pāpacārin**”ti.

Rājā viya kammaṃ paramissarabhāvato. **Āgucārī puriso viya -pa-puthujjano** dukkhavatthubhāvato. Ādinnappahāraṇṇanāni **tīṇi sattisatāni viya** puthujjanassa āturamānamahādukkhapatiṭṭhaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Tenāha “**satti -pa- dukkhan**”ti.

Tammūlakattāti paṭisandhiviññāṇamūlakattā ito paraṃ pavattanāmarūpassa.

Catutthāhāraṇṇanā niṭṭhitā.

Puttamaṃsūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atthirāgasuttavaṇṇanā

64. Catutthe soti lobho. **Raṇṇjanavasenāti** raṅgajātaṃ viya tassa cittassa anuraṇṇjanavaseṇa. **Nandanavaseṇāti** sappīṭikatāya ārammaṇassa abhinandanavaseṇa. **Taṇhāyanavaseṇāti** visayakattukāmatāya vaseṇa. Eko eva hi lobho pavatti-ākāravaseṇa tathā vutto. **Patitṭhanti** laddhasabhāvaṃ. **Tatthāti** vaṭṭe. Āhāreti keci. **Viññāṇanti** abhisāṅkhāraviññāṇaṃ. **Viruḷhanti** phalanibbattiyā viruḷhippattaṃ. Tenāha “**kammaṃ javāpetvā**”ti-ādi. Tattha **javāpetvāti** phalaṃ gāhāpetvā. Abhisāṅkhāraviññāṇaṃ hi attanā sahaajātānaṃ sahaajātādipaccayehi ceva āhārapaccayena ca paccayo hutvā tassa attano phaluppādane sāmattihiyattā viruḷhippattaṃ. Tenāha “kammaṃ santāne laddhabhāvaṃ viruḷhippattañcassa hotī”ti. Vaṭṭakathā esāti katvā “**yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhumman**”ti vuttaṃ. **Sabbatthāti** sabbesu. **Purimapade etaṃ bhumman**ti “yattha tatthā”ti āgataṃ etaṃ bhummaṇaṃ purimasmiṃ purimasmiṃ padevisayabhūte. Taṃ hi ārabha etaṃ “yattha tatthā”ti bhummaṇaṃ vuttaṃ. **Imasmiṃ vipākavaṭṭeti** paccuppanne vipākavaṭṭe. Āyatim vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ “yattha atthi āyatim punabbhavābhiniibatti”ti

vacanato. **Punabbhavābhiniḃbattī**ti ca paṭisandhi adhippetāti vuttam “yattha atthi āyatim punabbhavābhiniḃbatti, atthi tattha āyatim jātijarāmarāṇan”ti. **Jātī**ti cettha mātukucchito nikkhamanam adhippetam. **Yasmim ṭhāneti** yasmim kāraṇe sati.

Kāraṇaṇcettha saṅkhārā veditabbā. Te hi āyatim punabbhavābhiniḃbattiyā hetū, taṇhā-avijjāyo, kālagati-ādayo ca kammassa sambhārā. Keci pana kilesavaṭṭakammagatikālā cāti adhippāyena “kālagati-ādayo ca kammassa asambhārā”ti vadanti. Taṃtam bhavapatthanāya tathā tathā gato tividho bhavova **tebhūmakavaṭṭam**. Tenāha “yatthāti tebhūmakavaṭṭe”ti. Tathā cāha “**sasambhārakakammam bhavesu rūpam samuṭṭhāpeti**”ti. **Rūpanti** attabhāvam.

Saṅkhipitvāti tīsu akatvā viññāṇena ekasaṅkhepam katvāti attho. **Eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Vipākavidhanti** saḷāyatanādīkam vedanāvasānam vipākavidhim. “Nāmarūpena saddhin”ti padam ānetvā sambandho. **Nāmarūpenā**ti vā sahayoge karaṇavacanam. Idha **eko sandhī**ti eko hetuphalasandhi. **Āyatibhavassā**ti āyatim upapattibhavassa. Tena cettha eko sandhi hetuphalasandhi veditabbo.

Khīṇāsavassa aggamaggādhigamanatova pavattakammassa maggena sahāyavekallassa katattā avijjamānam. **Sūriyarasmisamanti** tato eva vuttanayeneva appatitṭhitasūriyarasmisamam. **Sā**ti rasmi. **Kāyādayoti** kāyadvārādayo. **Katakammanti** paccayehi katabhāvam upādāya vuttam na kammalakkhaṇapattato. Tenāha “**kusalākusalam nāma na hoti**”ti. **Kiriyamatteti** avipākadhammattā kāyikāḍipayogamatte ṭhatvā. **Avipākam hoti** tesam avipākadhammattā.

Atthirāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nagarasuttavaṇṇanā

65. Pañcamasutte “pubbeva me bhikkhave sambodhā”ti-ādi heṭṭhā saṃvaṇṇitamevāti avuttameva saṃvaṇṇetum “**nāmarūpe kho sati**”ti

āraddho. Tattha dvādasapadike paṭiccasamuppāde imasmim̐ sutte yāni dve padāni aggahitāni, nesaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ pucchitvā vissajjetu kāmo tesāṃ gahetabbakāraṇaṃ tāva dassento **“etthā”**ti-ādimāha. Paccakkhabhūtaṃ paccuppannaṃ bhavaṃ paṭhamaṃ gahetvā tadanantaraṃ anāgatassa **“dutiyaṃ”**ti gahaṇe atīto tatiyo hotīti āha **“avijjāsāṅkhārā hi tatiyo bhavo”**ti. Nanu cettha anāgatassa bhavassa gahaṇaṃ na sambhavati paccuppannabhavavasena abhinivesassa jotitattāti? Saccametāṃ, kāraṇe pana gahite phalaṃ gahitameva hotīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ. Apicettha anāgato addhā atthato saṅgahito eva yato **“nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ”**ti-ādinā anāgataddhasaṅgahitā desanā pavattā, catuvokāravasena viññāṇapaccayā nāmaṃti viseso atthi. Tasmā **“pañcavokāravasenā”**ti vuttaṃ. **Teti**ti avijjāsāṅkhārehi ārammaṇabhūtehi. **Ayaṃ vipassanā**ti addhāpaccuppannavasena udayabbayaṃ passantassa pavattavipassanā. **Na ghaṭṭiyatī**ti na samijjhati. **Mahā -pa-** abhinivittṭhoti na ghaṭṭane kāraṇamāha, heṭṭhā gahitattā pāṭiyekkaṃ sammasanīyaṃ na hotīti adhippāyo.

Adiṭṭhesūti anavabuddhesu. Catusaccassa anubodhena na bhavitabbanti āha **“na sakkā buddhena bhavitun”**ti. **Iminā**ti mahāsattena. **Teti**ti avijjāsāṅkhārā. **Bhava-upādānatanhāvasenā**ti bhava-upādānatanhādassanavasena. **Diṭṭhāva** **“taṃsahagatā”**ti samānayogakkhamattā. **Na parabhāgaṃ khaṇeyya** attanā icchitassa gahitattā parabhāge aññassa abhāvato ca. Tenāha **“kassaci natthitāyā”**ti. **Paṭinivattesī**ti paṭisaṃhari. Paṭinivattane pana kāraṇaṃ dassetuṃ **“tadetān”**ti-ādi vuttaṃ. **Abhinnaṭṭhānanti** akhaṇitaṭṭhānaṃ.

Paccayatoti hetuto, saṅkhāratoti attho. **“Kimhi nu kho sati jarāmarāṇaṃ hoti”**ti-ādinā hetuparamparavasena phalaparamparāya kittamānāya, kimhi nu kho sati viññāṇaṃ hotīti ca vicāraṇāya saṅkhāre kho sati viññāṇassa visesato kāraṇabhūto saṅkhāro aggahito, tato viññāṇaṃ paṭinivattati nāma, na sabbapaccayato. Tenevāha **“nāmarūpe kho sati viññāṇaṃ hoti”**ti. Kim nāma

hettha sahaajātādivaseneva paccayabhūtaṃ adhippetāṃ, na kammūpanissaya vasena paccuppannavasena abhinivesassa jotitattā. **Ārammaṇatoti** avijjāsaṅkhārāsaṅkhāta-ārammaṇato, atītabhavaśaṅkhāta-ārammaṇato. Atītaddhāpariyāpannā hi avijjāsaṅkhārā. Tato paṭinivattamānaṃ viññāṇaṃ atītabhavopi paṭinivattati nāma. **Ubhayampīti** paṭisandhiviññāṇaṃ vipassanāviññāṇampi. **Nāmarūpaṃ na atikkamatīti** paccayabhūtaṃ ārammaṇabhūtaṃ nāmarūpaṃ na atikkamati tena vinā avattanato. Tenaha “**nāmarūpato paraṃ na gacchatī**”ti. **Viññāṇe nāmarūpassa paccaye honteti** paṭisandhiviññāṇe nāmarūpassa paccaye honte. **Nāmarūpe viññāṇassa paccaye honteti** nāmarūpe paṭisandhiviññāṇassa paccaye honte. Catuvokārapaṇcavokārabhavavasena yathārahaṃ yojanā veditabbā. **Dvīsupi aññamaññaṃ paccayesu hontesūti** pana paṇcavokārabhavavasena. **Ettakenāti** evaṃ viññāṇanāmarūpānaṃ aññamaññaṃ upatthambhavasena pavattiyā. **Jāyetha vā upapajjetha vāti** “satto jāyati upapajjati”ti samañña hoti viññāṇanāmarūpavinimuttassa sattapaññattiyā upādānabhūtassa dhammassa abhāvato. Tenāha “**ito hī**”ti-ādi. **Etadevāti** “viññāṇaṃ nāmarūpan”ti etaṃ dvayameva.

Aparāparacutipāṭisandhīhīti aparāparacutipāṭisandhidīpakehi “cavati, upapajjati”ti dvīhi padehi. **Pañca padānīti** “jāyetha vā”ti-ādīni pañca padāni. Nanu tattha paṭhamatatiyehi catutthapañcamāni atthato abhinnānīti? Saccaṃ, viññāṇanāmarūpānaṃ aparāparuppattidassanattamaṃ evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**aparāparacutipāṭisandhīhī**”ti. **Ettāvatāti** vuttamevatthanti yo “ettāvatā”ti padena pubbe vutto, tameva yathāvuttamattham “yadidan”ti-ādinā niyyātentō¹ puna vatvā. **Anulomapaccayākāravasenāti** paccayadhammadassanapubbakapaccayuppannadhammadassanavasena. Paccayadhammānaṃ hi attano paccayuppannassa paccayabhāvo idappaccayatā paccayākāro, so ca “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā vutto saṅkhāruppattiyā anulomanato anulomapaccayākāro, tassa vasena.

1. Niyyādentō (Ka)

Āpatoti parikhāgata-udakato. Dvārasampattiyā tattha vasantānaṃ pavesananiggamanaphāsutāya upabhogaparibhogavatthusampattiyā sarīracittasukhatāya nagarassa manuññatāti vuttaṃ “**samantā -pa-ramaṇīyan**”ti. Pubbe suññabhāvena araññasadisam hutvā ʒhitam janavāsam karonte nagarassa lakkhaṇappattam hotīti vuttaṃ “**taṃ aparena samayena iddhañceva assa phītañcā**”ti.

“Pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo ca suparisuddho”ti vacanato tīhi viratīhi saddhiṃ pubbhāgamaggopi aṭṭhaṅgikavohāram laddhum arahatīti vuttaṃ “**aṭṭhaṅgikassa vipassanāmaggassā**”ti. **Vipassanāya ciṇṇanteti** vipassanāya sañcaritatāya tattha tattha tāya vipassanāya tīrite pariyesite. **Lokuttaramaggadassananti** anumānādivasena lokuttaramaggassa dassanam. Tathā hi nibbānanagarassa dassanam daṭṭhabbam. **Diṭṭhakāloti** adhigamavasena diṭṭhakālo. Maggaphalavasena uppannā **paropañṇāsa** anavajjadhammā, paccavekkhaṇañānam pana tesam vavatthāpakam. Yāpetvāti **carāpetvā**.

Avattamānakatṭhenāti buddhasuññe loka kassaci santāne appavattanato va uppādādivasena vattamānavasena. Tathā hi bagavā “anuppannassa maggassa uppādetā, asaṇjātassa aṇjanetā”ti-ādikehi thomito. Pubbakehi mahesīti paṭipanno hi ariyamaggo itarehi antarā kehici avaḷaṇjītoti vuttaṃ “**avaḷaṇjanatṭhena purāṇamaggo**”ti. **Jhānassādenāti** jhānasukhena jhānapītiyā. **Subhikkham** paṇītadhammāmatatāya titti-āvaham. **Pupphitam** upasobhitam. **Yāva dasasahassacakkavāleti** vuttaṃ “ekissā lokadhātuyā”ti paricchinna buddhahettattā. Tassa atthitāya hi paricchedo atthi. **Etasmim antareti** etasmim okāse.

Nagarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammasasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **assāti** bagavato. Saṇhasukhumadhammaparidīpanato **sukhumā**. Tīhi lakkhaṇehi aṅkiyattā **tilakkhaṇāhatā**, aniccādilakkhaṇaparidīpinīti attho. Ariyadhammādhigamassa upanissayabhūtena hetunā **sahetukā**. Tihetukapaṭisandhipaññāya paṭihāriyapaññāya ca atthitāya

paññavanto. Na kevaḷaṃ ajjhattika-aṅgasampattiyeva, bāhiraṅgasampattipi nesamatthīti dassetuṃ “**siniddhānī**”ti-ādi vuttaṃ. **Abbhantaranti** ajjhattaṃ. **Paccayasammasananti** paccayuppannānaṃ paccayavīmaṃsaṃ.

Ārambhānurūpā anusandhi **yathānusandhi.** Na **gatā**ti na sampattā. **Asambhinnapadanti** avomissakapadaṃ, aññattha evaṃ anāgataṃ vākyanti attho. Tenāha “**aññattha hi evaṃ vuttaṃ nāma natthī**”ti. **Evanti** “tenahānandā”ti ekavacanaṃ, “suṇātha manasi karoṭhā”ti bahuvacanaṃ katvā **vuttaṃ nāma natthī**ti attho. Keci pana “tenahānandā”ti idhāpi bahuvacanameva katvā paṭhanti “sādhū anuruddhā”ti-ādīsu viya. **Upadhīti adhippetam** upadhīyati ettha dukkhanti. **Uppajjati** uppādakkhaṇaṃ udayaṃ paṭilabhati “pākaṭabhāvo ṭhitiko, attalābho udayo”ti. **Nivisati** nivesaṃ okāsaṃ paṭilabhati. Ekavārameva hi uppannamattassa dhammassa dubbalattena okāse viya paṭiṭṭhahanaṃ natthi, punappunaṃ ārammaṇe pavattamānaṃ niviṭṭhaṃ paṭiṭṭhitaṃ nāma hoti. Tenāha “**nivisatīti punappunaṃ pavattivasena paṭiṭṭhahatī**”ti.

Piyasabhāvanti piyāyitabbajātikaṃ. **Madhurasabhāvanti** iṭṭhajātikaṃ. **Abhiniviṭṭhāti** taṇhābhinivesena otiṇṇā. **Sampattiyanti** bhavasampattiyaṃ. **Nimittaggahaṇānusārenāti** paṭibimbaggahaṇānusārena. Kaṇṇassa chidda padesaṃ **rajatanālikam**¹ **viya**, kaṇṇabaddhaṃ pana pāmaṅgasuttaṃ viya. Tuṅgā uccā dīghā nāsikā **tuṅganāsā**. Evaṃ laddhavohāraṃ attano **ghānaṃ**. “Laddhavohārā”ti vā pāṭho. Tasmim sati tuṅgā nāsā yesaṃ te tuṅganāsa. Evaṃ laddhavohārā sattā attano ghānanti yojanā vaṇṇasaṇṭhānato **rattakambalapāṭalaṃ viya**. Samphassato **mudusiniddhaṃ** kiccato **siniddhamadhurarasadaṃ**. **Sālalatṭhinti** sālakkhandhaṃ.

Addasaṃsūti passimsu. **Evaṃ vuttanti** “kaṃse”ti evaṃ vuttaṃ adhiṭṭhānavohārena.

Sampattinti vaṇṇādiguṇaṃ. **Ādīnavanti** maraṇaggaṭato.

Sattupānīyenāti sattuṃ pakkhipitvā ālolitapānīyena. **Cattāri pānāni viya cattāro maggā** taṇhāpipāsāvūpasamanato.

Sammasasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ratananāliyaṃ (Ka)

7. Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā

67. Sattame **kasmā pucchatīti** mahākoṭṭhikatthero sayam tattha nikkāṅkho samāno kasmā pucchatīti adhippāyo. **Ajjhāsaya jānanatthanti** idampi tassa mahāsāvakassa paracittajānanena appāṭihiraṃ siyā, tena taṃ aparitussanto “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha **dve aggasāvakāti** silādiguṇehi uttamasāvakāti attho, na hi mahākoṭṭhikatthero aggasāvakalakkaṇappatto, atha kho mahāsāvakalakkaṇappatto. **Idāneva kho mayanti**-ādi heṭṭhā paccayuppannaṃ anāloḥentena dassetvā desanā āhaṭā, na aññamaññapaccayatāvasena, idha pana yenādhippāyena taṃ āloḥetvā nivattetvā kathitaṃ mahātherena, tamevassa adhippāyaṃ teneva pakāsetukāmo mahākoṭṭhikatthero āha “idāneva kho mayan”ti-ādi. Tenāha “**idaṃ thero**”ti-ādi.

Ettake ṭhāneti “kim nu kho āvuso”ti-ādinā paṭhamārambhato paṭṭhāya yāva “nirodho hotī”ti padaṃ, ettake ṭhāne. Avijjāsāṅkhāre aggahetvā “nāmarūpapaccayā viññāṇan”ti desanāya pavattattā “**paccayuppannapaṇcavokārabhavavasena desanā kathitā**”ti vuttaṃ. “Phale gahite kāraṇaṃ gahitamevā”ti viññāṇe gahite saṅkhārā, tesaṅca kāraṇabhūtā avijjā gahitā eva hotīti vuttaṃ “**heṭṭhā vissajjitesu dvādasasu padesū**”ti. **Ekekasminti ekekasmim pade. Tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasenāti** “nirodhāya dhammaṃ desesi, nirodhāya paṭipanno hoti, nirodhā anupādāvimutto hotī”ti evamāgatānaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vārānaṃ vasena. “Atṭhārasahi vatthūhī”ti-ādīsu¹ viya idha vatthusaddo kāraṇapariyāyoti āha “**chattimsāya kāraṇehī**”ti. **Paṭhamo** anumodanāvidhi. **Dhammakathikagūṇoti** vipassanāvisayo abhedopacārena vutto. Sesadvayesupi eseṇa nayo. **Dutiyo** anumodanā, **tatiyaṃ** anumodananti abhidheyyānurūpaṃ vattabbaṃ. **Desanāsampatti kathitā** “nibbidāya -pa- dhammaṃ deseti”ti vuttattā. **Sekkhabhūmi** kathitā “nibbidāya -pa- paṭipanno hotī”ti vuttattā. **Asekkhabhūmi** kathitā “nibbidā -pa- anupādāvimutto hotī”ti vuttattā.

Naḷakalāpīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vi 3. 502 piṭṭhe.

8. Kosambisuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **parassa saddahitvā**ti parassa vacanaṃ saddahitvā. Tenāha “**yam esa bhaṇati, taṃ bhūtanti gaṇhāti**”ti. Parapattiyo hi eso paraneyyabuddhiko. **Yam kāraṇanti** yaṃ attanā cintitavattu. **Ruccatī**ti “evametaṃ bhavissati, na aññathā”ti attano matiyā cintentassa ruccati. **Ruciyā gaṇhātī**ti parapattiyo ahutvā sayameva tathā rocento gaṇhāti. **Anussavoti** “anu anu sutan”ti **evam** cirakālagatāya anussutiyā labbhamānaṃ “kathamidaṃ siyā, kasmā bhūtametan”ti anussavena gaṇhāti. **Vitakkayatoti** “evametaṃ siyā”ti parikappentassa. **Ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhātī**ti yathāparikappitavattu cittassa upaṭṭhāti. **Ākāraparivitakkenāti** attanā kappitākarena taṃ **gaṇhāti**. **Ekā diṭṭhi uppajjati**ti “yathāparikappitaṃ kiñci atthaṃ evametaṃ, nāññathā”ti abhinivisantassa eko abhiniveso uppajjati. **Yāyassāti** yāyaditṭhiyā assa puggalassa. **Nijjhāyantassāti** paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa. **Khamatī**ti tathā gahaṇakkhamo hoti. Tenāha “**so -pa-gaṇhāti**”ti. **Etānī**ti saddhādīni. Tāni hi saddheyyānaṃ vatthūnaṃ gahaṇahetubhāvato “kāraṇānī”ti vuttāni. **Bhavanirodho nibbānanti** navavidhopi bhavo nirujjhati ettha etasmiṃ adhigateti bhavanirodho, nibbānaṃ. Svāyaṃ bhavo pañcakkhandhasaṅgaho tabbinimutto natthīti āha “**pañcakkhandhanirodho nibbānan**”ti. **Bhavanirodho nibbānaṃ nāmāti** “nibbānaṃ nāma bhavanirodho”ti esa pañho sekkhehipi jānitabbo, na asekkheheva. **Imaṃ ṭhānanti** imaṃ yāthāvakāraṇaṃ.

Suṭṭhu diṭṭhanti “bhavanirodho nibbānan”ti mayā suṭṭhu yāthāvato diṭṭhaṃ bhavassa pīḷanasāṅkhatasantāpavipariṇāmatṭhānaṃ, bhavanirodhassa ca nissaraṇavivekāsaṅkhatāmataṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya diṭṭhattā. Anāgāmiphale ṭhito hi anāgāmimagge ṭhito eva nāma uparimaggassa anadhigatattāti vuttaṃ “**anāgāmimagge ṭhitattā**”ti. Nibbānaṃ ārabha pavattampi therassetam nāṇaṃ “nibbānaṃ paccavekkhatī”ti vuttañāṇaṃ viya na hotīti vuttaṃ “**ekūnavīsatiyā -pa-paccavekkhaṇañāṇan**”ti. Etena etaṃ nibbānapaccavekkhaṇā viya na hoti sappadesabhāvatoti dasseti. Evañca katvā idha udapānanidassanampi samatthitanti daṭṭhabbāṃ. **Paccavekkhaṇañāṇenāti** avasesakilesānaṃ,

nibbānasseva vā paccavekkhaṇaṇāṇena. **Upari arahattaphalasamayoti** upari sijjhanato arahattapaṭilābho tathā **atthi**, “yenāhaṃ taṃ pariyesato nibbānaṃ sacchikarissāmi”ti **jānāti**.

Kosambisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upayantisuttavaṇṇanā

69. Navame **udakavaḍḍhanasamayeti** sabbadivasesu mahāsamuddassa anto mahantacandakantamaṇipabbatānaṃ juṇhasamphassena¹ pahatattā jalābhisandanavasena udakassa vaḍḍhanasamaye. **Uparigacchantoti** pakatiyā udakassa tiṭṭhaṭṭhānassa tato upari gacchantoti attho. **Upari yāpetīti** udakaṃ tattha uparūpari vaḍḍheti. Tathābhūto ca taṃ brūhento pūrentoti vuccatīti āha “**vaḍḍheti pūretīti attho**”ti. Yasmā paccayadhammā attano phalasamavāyapaccaye honte tassa upari ṭhito viya hoti tassa attano vase vattāpanato, tasmā vuttaṃ “**avijjā upari gacchantī**”ti. Paccayabhāvena hi sā tathā vuccati. Tenāha “**saṅkhārānaṃ paccayo bhavituṃ sakkuṇantī**”ti. **Apagacchanto** yāyanto. Tenāha “**osaranto**”ti, avaḍḍhanto parihīyamānoti attho.

Upayantisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Susimasuttavaṇṇanā

70. Dasame **garukatoti** garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena garukato. **Mānitoti** sammāpaṭipattiyā mānito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatāti āha “**manena piyāyito**”ti. **Catupaccayapūjāya ca pūjitoti** idaṃ atthavacanāṃ. Yadatthaṃ saṃgītikārehi “tena kho pana samayena bagavā sakkato hotī”ti-ādinā imassa suttassa nidānaṃ nikkhittaṃ, tassa atthassa ullīngavasena vuttanti daṭṭhabbāṃ. Esa nayo sesapadesupī.

1. Juṇhasaṃpakkena (Ka)

Aṃsakūṭatoti uttarāsaṅgena ubho aṃsakūṭe paṭicchādetvā ṭhitā dakkhiṇa-aṃsakūṭato, ubhayato vā apanenti. Paricitaganthavasena¹
paṇḍitaparibbājako, yato pacchā visesabhāgi jāto. Vicittanayāya dhammakathāya kathanato “**kaviseṭṭho**”ti āhaṃsu.

Tejussadoti mahātejo. Purebhattakiccādinam niyatabhāvena **niyamamanuyutto**². **Vipassanālakkaṇaṃhīti** ñāṇam tattha kathitam. **Dhammanti** tassam tassam parisāyam therassa asammukhā desitam dhammam. **Āharitvā katheti** tathā varassa dinnattā.

Kiñcāpi susimo pūraṇādayo viya satthupaṭiñño na hoti, titthiyehi pana “ayaṃ brāhmaṇapabbajito paññavā vedaṅgakusalo”ti gaṇācariyaṭṭhāne ṭhapito, tathā cassa sambhāvito. Tena vuttam “**ahaṃ satthāti paṭijānanto**”ti, na sassatadiṭṭhikattā. Tathā hesa bagavato sammukhā upagantum asakkhi.

Aññāti arahattassa nāmaṃ aññindriyassa ciṇṇante pavattattā. **Tam pavattinti** yaṃ aññabyākaraṇam vuttam, tam sutvā. **Assa** susimassa. **Paramappamāṇanti** uttamakoṭi. **Ācariyaṃuṭṭhīti** ācariyassa muṭṭhikatadhammo.

Aṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnam paccanīkadhammānam vidūrabhāvena jhānaṅgānam vūpasantatāya. Nibbutasabbadarathapariḷāhatāya hi tesam jhānānam paṇītatarabhāvo. **Ārammaṇasantatāyāti** rūpapatibhāgavigamena saṇhasukhumādhāvappattassa ārammaṇassa santabhāvena. Yadaggena hi tesam bhāvanātisayasambhāvitasaṇhasukhumappakārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānam santatā veditabbā. **Ārammaṇasantatāya** vā tadārammaṇadhammānam santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. **Āruppavimokkhāti** arūpajjhānasaññāvimokkhā. **Paññāmatteveva vimuttā**, na ubhatobhāgavimuttā. Dhammānam ṭhitatā taṃsabhāvatā dhammaṭṭhiti, aniccadukkhānattatā, tattha ñāṇam **dhammaṭṭhitiñāṇanti** āha “**vipassanāñāṇan**”ti. **Evamāhāti** “pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇam, pacchā nibbāne ñāṇan”ti evamādi.

1. Parikkhāraganthavasena (Ka)

2. Niyamayutto (Ka)

Vināpi samādhinti samathalakkhaṇappattaṃ purimasiddhaṃ “vināpi samādhin”ti vipassanāyānikaṃ sandhāya vuttaṃ. **Evanti** vuttākārena. **Nasamādhinissando** anupubbavīhārā viya. **Na samādhi-ānisaṃso** lokiyābhiññā viya. **Na samādhissa nipphatti** sabbabhavaggaṃ viya. Vipassanāya nipphatti maggo vā phalaṃ vāti yojanā.

Rūpādīsu cetesu tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ parivattanavasena desanā **teparivaṭṭadesanā**. **Anuyogaṃ āropentoti** nanu vuttaṃ susima-idāni arahattādhigamena sabbaso paccayākāraṃ paṭivijjhivā tattha vigatasammohoti anuyogaṃ karonto. **Pākaṭakaraṇatthanti** yathā tvaṃ susima nijjhānako sukkhavipassako ca hutvā āsavānaṃ khayasammasane suppaṭiṭṭhito, evametepi bhikkhū, tasmā “api pana tumhe āyasmanto”ti-ādina na te tayā anuyūñjitabbāti.

Susimasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samaṇabrāhmaṇavagga

1. Jarāmarāṇasuttādivaṇṇanā

71-72. **Ekekaṃ** suttaṃ **katvā ekādasa suttāni vuttāni** avijjāya vasena desanāya anāgatattā, tathānāgamaṇāṇcassā catusaccavasena ekekassa padassa uddhaṭattā. Kāmaṇca “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti attheva aññattha suttaṇaṃ, idha pana veneyyājñhāsavavasena tathā na vuttanti daṭṭhabbāni.

Jarāmarāṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇabrāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Antaraṭṭhāyavagga

1. Satthusuttādivaṇṇanā

73. **Ayaṃ satthā nāmāti** ayaṃ ariyamaggassa atthāya sāsati vimuttidhammaṃ anusāsati satthā nāma. Adhisīlādivasena **tivīdhāpi sikkhā**. Yogoti bhāvanānuyogo. **Chandoti** niyyānetā **kattukamyatākusalacchando**. Sabbhaṃ bhāvanāya parissayaṃ sahati, sabbhaṃ vāssa upakārāvahaṃ sahati vāhetīti **sabbasahaṃ**. **Appaṭivānīti** na paṭinivattatīti appaṭivānī. Antarāya sahanaṃ mohanāsanavīriyaṃ ātappati kileseti **ātappaṃ**. Vidhinā īretabbattā pavattetabbattā **vīriyaṃ**. Satataṃ pavattiyamānabhāvanānuyogakammaṃ **sātaccanti** āha “**satatakiriyaṃ**”ti. **Tādisamevāti** yādisī sati vuttā, tādisameva ñāṇaṃ jarāmaraṇādivasena catusaccapariggāhakaṃ ñāṇanti attho.

Antaraṭṭhāyālo niṭṭhito.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyatṭhakathāya

Nidānasamāyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

2. Abhisamayasaṃyutta

1. Nakhasikhāsuttavaṇṇanā

74. **Sukhumā**ti taruṇā parittā kesaggamattabhāvato. Yathā kesā dīghaso dvaṅgulamattāyasabbasmim kāle etappamāṇāva, na tacchindanaṃ, evaṃ nakhaggāpi kesaggamattāva, na tesam chindanaṃ avaḍḍhanaṃ. **Paratoti** “sahassimaṃ satasahassimaṃ”ti vuttaṭṭhāne. **Abhisametvā**ti paṭivijjhivā, tasmā abhisametāvino paṭividdhasaccassāti attho. Kāmaṃ purimapadaṃ dukkhakkhandhassa atītabhāvaṃ upādāyapi vuttuṃ yuttaṃ, puretaraṃyeva pana vuttabhāvaṃ upādāya vuttanti dassetuṃ “**purimaṃ dukkhakkhandhan**”ti-ādi vuttaṃ. **Purimaṃ** nāma pacchimaṃ apekkhitvā. Purimapacchimatā hi taṃ taṃ upādāya vuccatīti idhādhippetam purimaṃ nīharitvā dassetuṃ “**katamaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. “Atītampi parikkhīṇaṃ”ti idhādhippetam parikkhīṇameva vibhāvetuṃ “**katamaṃ pana parikkhīṇaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Sotāpannassa dukkhakkhaya idha coditoti taṃ dassetuṃ “**paṭhamamaggassa abhāvitattā uppajjeyyā**”ti vatvā idāni taṃ sarūpato dassetuṃ puna “**katamaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Sattasu attabhāvesu yaṃ apāye uppajjeyya aṭṭhamam paṭisandhim ādim katvā yattha katthaci** apāyesu cāti yaṃ dukkham uppajjeyya, taṃ sabbaṃ parikkhīṇanti daṭṭhabbaṃ. **Assāti** sotāpannassa, yaṃ parimāṇaṃ, tato uddham ca upapātaṃ atthīti adhippāyo. Mahā attho guṇo mahattho, so etassa atthīti **mahatthiyo** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Tenāha “**mahato atthassa nipphādam**”ti.

Nakhasikhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pokkharāṇīsuttavaṇṇanā

75. **Ubbedhenā**ti avavedhena adhodisatāya. Tenāha “**gambhīratāyā**”ti.

Pokkharāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saṃbhejja-udakasuttādivaṇṇanā

76-77. **Sambhijjaṭṭhāneti** sambhijjasamodhānagataṭṭhāne. **Samenti** sametā honti. Tenāha “**samāgacchantī**”ti. Pāḷiyaṃ vibhattilopena niddesoti tamattham dassento “**tīṇi vā**”ti āha. Sambhijjati missībhāvaṃ gacchati etthāti sambhejjaṃ, missitaṭṭhānaṃ. Tattha udakaṃ **sambhejja-udakaṃ**. Tenāha “**sambhinnatṭhāne udakan**”ti.

Saṃbhejja-udakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pathavīsuttādivaṇṇanā

78-84. **Cakkavāḷabbhantarāyāti** cakkavāḷapabbatassa antogadhāya.

Chaṭṭhādīsū vuttanayenevāti idha chaṭṭhasuttādīsū paṭhamasuttādīsū vuttanayenevāti attho veditabbo visesābhāvato.

Pariyosāneti imassa abhisamayasaṃyuttassa osānaṭṭhāne.
Aññatitthiyasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānanti aññatitthiyānaṃ.
Guṇādhigamoti jhānābhiññāsahito guṇādhigamo. **Satabhāgampi -pa- na upagacchati** saccapaṭivedhassa mahānubhāvattā. Tenāha bagavā paccakkhasabbadhammo “evaṃ mahādhigamo bhikkhave diṭṭhisampanno puggalo evaṃ mahābhiñño”ti.

Pathavīsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Abhisamayasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

3. Dhātusaṃyutta

1. Nānattavagga

1. Dhātunānattasuttavaṇṇanā

85. **Paṭhamanti** imasmiṃ nidānavagge saṃyuttānaṃ paṭhamāṃ saṃgītattā. **Nissattaṭṭhasuññataṭṭhasaṅkhātenā**ti dhammamattatāya nissattatāsaṅkhātena niccasubhasukha-attasuññatatthasaṅkhātena. **Sabhāvaṭṭhenā**ti yathābhūtasabhāvaṭṭhena. Tato eva sabhāvassa dhāraṇaṭṭhena **dhātūti laddhanāmānaṃ. Nānāsabhāvo** aññamaññavisadisatā **dhātunānattaṃ**. Cakkhusaṅkhāto pasādo **cakkhupasādo**. So eva cakkhanaṭṭhena cakkhu, nissattasuññataṭṭhena dhātu cāti **cakkhudhātu**. Cakkhupasādavatthuraṃ adhiṭṭhānaṃ katvā pavattaṃ **cakkhupasādavatthukaṃ**. Sesapadesupi eseva nayo. Dve sampaṭicchana-manodhātuyo, ekā kiriyā manodhātūti **tisso manodhātuyo manodhātu** “mananamattā dhātū”ti katvā. **Vedanādayo -pa- nibbānañca dhammadhātu** visesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanato. Tathā hete dhammā āyatanadesanāya “dhammāyatanaṃ”teva desitā. Na hi nesaṃ rūpāyatanādīnaṃ viya viññāṇehi aññaviññāṇena gahetabbatākāro atthi. **Sabbampīti** chasattatividhaṃ **manoviññāṇaṃ. Kāmāvacarā** kāmādhātupariyāpannattā. **Avasāne dveti** dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** taṃsaṃvaṇṇanāsu daṭṭhabbo.

Dhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Phassanānattasuttavaṇṇanā

86. Jātipasuti-ārammaṇādibhedena nānābhāvo **phasso**. Jātipaccayabhedena hi paccayuppannassa bhedo hotiyeva. Dhammaparicchedavasena dhātudesanāyaṃ tisso mananamattā dhātuyova manodhātuyo. Kiriyāmayassa cittupattivibhāgena paccayuppannassa vasena

dhātudesanāyaṃ mananaṭṭhena dhātutāya sāmāññato manodvārāvajjanam
 “manodhātū”ti adhippetanti vuttam **“manosamphasso manodvāre
 paṭhamajavanasampayutto”**ti-ādi. **Tasmāti** yasmā kāmam
 sampañicchanamanodhātu-anantaram uppajjamāno santīraṇaviññāṇadhātuyā
 sampayutto phassopi manosamphasso eva nāma, dubbalattā pana so
 sabbabhavesu asambhavato ca gahito anavasesato gahaṇam na hotīti
 manodvāre javanasamphasso hoti, tasmā. **Ayamettha atthoti** ayaṃ idha
 adhippāyānugato attho.

Phassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nophassanānattasuttavaṇṇanā

87. **Manosamphassam paṭiccāti** manodvāre paṭhamajavanasampayutto
 phasso manosamphasso, tam manosamphassam paṭicca. **Manodhātūti**
 āvajjanakiriyamanodhātu. manoviññāṇadhātu manodhātūti
 veneyyajjhāsaya vasena vuttam. Tenāha **“manodvāre -pa- evamattho
 daṭṭhabbo”**ti. Tathā hi vakkhati “sabbāni cetānī”ti-ādi.

Nophassanānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vedanānānattasuttavaṇṇanā

88. **Sabbāpi tasmiṃ dvāre vedanā vatteyyum** cakkhusamphassavedanā
 upanissayapaccayabhāvitā. **Nibbattiphāsukatthanti** nibbattiyā
 upanissayabhāvena pavattiyā dassanasukhattham.
Sampañicchanavedanameva gahetum, vaṭṭati, tāya gahitāya itarāsam
 gahaṇam nāyāgatamevāti. **Vuttam** porāṇaṭṭhakathāyam.
Āvajjanasamphassanti āvajjanamanosamphassam.
 Anantarūpanissayabhūtam paṭicca paṭhamajavanavasena uppajjatīti yojanā.
Ayamadhippāyo upanissayassa adhippetattā.

Vedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā

89. **Tatīyacatutthesu vuttanayā**vāti “no cakkhusamphassaṃ paṭicca uppajjati cakkhudhātū”ti evaṃ vuttanayo, catutthe “cakkhudhātum bhikkhave paṭicca uppajjati cakkhusamphasso”ti-ādinā vuttanayo ca. **Ekato katvāti** ekajjhaṃ katvā desitā. Kasmā pana tesu suttesu evaṃ desanā pavattāti āha “**sabbāni cetāni**”ti-ādi. Paṭisedho pana tesam vedanānānattādīnaṃ phassanānattādikassa paccayabhāvato tathā-uppattiyā asambhavato. **Ito paresūti** “no pariyesanānānattaṃ paṭicca uppajjati pariḷāhanānattan”ti-ādīsu.

Dutiyavedanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā

90. **Pañca dhātuyo kāmāvacarā** rūpasabhāvattā.

Bāhiradhātunānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Saññānānattasuttavaṇṇanā

91. **Āpāthe patitanti** cakkhussa āpāthagataṃ sātākaveṭhanādisaññitaṃ bhūtasāṅghataṃ sammā nissitaṃ. Cakkhudvāre sampaṭicchanādisampayuttasaññānaṃ saṅkappagahitattā, cakkhuviññānasampayuttasaññāgahaṇeneva vā gahetabbato “**rūpasaññāti cakkhuviññānasampayuttā saññā**”ti vuttaṃ tattha saññāya eva labbhanato. Eteneva hi taṃsampayutto saṅkappoti idampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**saññāsaṅkappachandā ekajavanavārepi nānājavanavārepi labbhanti**”ti. Javanasampayuttassa vitakkassa chandagatikattā vuttaṃ “**tīhi cittehi sampayutto saṅkappo**”ti. **Chandikataṭṭhenāti** chandakaraṇaṭṭhena, icchitaṭṭhenāti attho. **Anuḍāhanaṭṭhenāti** pariḍāhanaṭṭhena. Sannissayaḍāharasā hi rāgaggi-ādayo, “rūpe”ti pana tassa ārammaṇadassanametaṃ. **Pariḷāhoti** pariḷāhasīsena apekkhaṃ vadati. Tenāha “**pariḷāhe uppanne**”ti-ādi. “Pariḷāho”ti

dalhajjhosānā balavākārappattā vuttāti āha “**pariḷāhapariyesanā pana nānājavanavāreyeva labbhanti**”ti. Tāsaṃ laddhūpanissayabhāvatoti dasseti. **Iminā nāyena**ti “upapajjati saññānānattan”ti ettha vuttanayena attho veditabbo. “Rūpasaññādinānāsabhāvaṃ saññāṃ paṭicca kāmasaṅkappādinānāsabhāvo saṅkappo upapajjati”ti-ādinā nāyena veditabbo.

Saññānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā

92. **Paṭisedhamattameva nānaṃ**, sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti adhippāyo.

Nopariyesanānānattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā

93. **Vuttappakāre ārammaṇeti** “āpāthe patitan”ti-ādinā heṭṭhā vuttappakāre rūpārammaṇe. **Saññāti** rūpasaññāva. Arūpadhammopi samāno yasmaṃ ārammaṇe pavattati, taṃ phusanto viya hotīti vuttaṃ “**ārammaṇaṃ phusamāno**”ti. Taṇhāya vatthubhūtaṃyeva rūpārammaṇaṃ labbhaṭīti katvā “rūpalābho”ti adhippetanti āha “**saha taṇhāya ārammaṇaṃ rūpalābho**”ti. **Sabbasaṅgāhikanayoti** ekasmiṃyeva ārammaṇe sabbesaṃ saññādīnaṃ dhammānaṃ uppattiyā sabbasaṅgaṇhanavasena dassitanayo, tenāha “**ekasmiṃyevā**”ti-ādi. **Sabbasaṅgāhikanayoti** vā dhuvaparibhogavasena nibaddhārammaṇanti vā āgantukārammaṇanti vā vibhāgaṃ akatvā sabbasaṅgāhikanayo. **Aparo** nayo. **Missakoti** āgantukārammaṇe nibaddhārammaṇe ca visayato nibaddhārammaṇena missako. **Nibaddhārammaṇe** sattānaṃ kilesaṃ mando hoti. Tathā hi saññāsaṅkappaphassavedanāva dassitā. **Yaṃ kiñci viyāti** yaṃ kiñci aññamaññaṃ viya. **Khobhetvāti** kutūhaluppādanavasena cittaṃ khobhetvā.

Upāsikāti tassa amaccaputtassa bhariyaṃ sandhāyāha. **Tasminti** āgantukārammaṇe. **Lābho** nāma “labbhatī”ti katvā.

Uruvallyavāsīti uruvallyaleṇavāsī, uruvallyavihāravāsīti vadanti. **Pāḷiyāti** “dhātunānattaṃ bhikkhave paṭicca uppajjati”ti-ādinayavattāya imissā suttapāḷiyā. **Parivaṭṭetvāti** majjhe gahitaphassavedanāpariyosāne ṭhapanavasena pāḷim parivaṭṭetvā. **Vuttappakāreti**-ādi parivaṭṭetabbākāradassanaṃ. Tattha **vuttappakāreti** āpāthagatarūpārammaṇe. **Avibhūtavāranti** avibhūtārammaṇavāraṃ. Ayameva vā pāṭho. **Gaṇhanti** kathenti. **Ekajavanavārepi labbhanti** cirataranivesābhāvā. **Nānājavanavāreyeva** daḷhataranivesatāya.

94. **Dasamaṃ uttānameva** navame vuttanayattā. Paṭisedhamattameva hettha nānattanti.

Bāhiraphassanānattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nānattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Sattadhātusuttavaṇṇanā

95. Ābhātīti ābhā, ālokabhāvena nipphajjati, upaṭṭhātīti vā attho. So eva niṭṭhāvattṭhena dhātūti **ābhādhātu**. **Ālokassāti** āloka kasiṇassa. Suṭṭhu, sobhanaṃ vā bhātīti **sutaṃ**. Kasiṇasahacaraṇato jhānaṃ sutaṃ. Sesaṃ vuttanayameva. Suparisuddhavaṇṇaṃ **kasiṇaṃ**. Ākāśānañcādayopi subhārammaṇaṃ evāti keci. **Desanaṃ niṭṭhāpesīti** desanaṃ uddesamatte eva ṭhapesi. Pāḷiyaṃ “andhakāraṃ paṭicca paññāyati”ti etthāpi ārammaṇameva gahitaṃ, tathā “ayaṃ dhātu asubhaṃ paṭicca paññāyati”ti etthāpi. Yathā hi idha suvaṇṇaṃ kasiṇaṃ subhanti adhippetam, evaṃ dubbaṇṇaṃ asubhanti.

Andhakāraṃ paṭiccāti andhakāraṃ paṭicchādakapaccayaṃ paṭicca. **Paññāyati**ti pākaṭo hoti. Tenāha “**andhakāro hi**”ti-ādi. Ālokopi

andhakārena paricchinno hotīti yojanā. Andhakāro tāva ālokena paricchinno hotu “yattha āloko natthi, tattha andhakāro”ti, āloko kathaṃ andhakārena paricchinno hotīti āha “**andhakārena hi so pākaṭo hotī**”ti. Paricchedalekhāya viya cittarūpaṃ andhakārena hi parito paricchinno hutvā paññāyati, yathā taṃ chāyāya ātapo. **Eseva nayoti** asubhasubhānaṃ aññamaññaparicchinnaṃ atidisitvā tattha adhippetameva dassento “**asubhe sati subhaṃ paññāyati**”ti āha. **Evamāhāti** “asubhaṃ paṭicca suttaṃ paññāyati”ti avoca. “Rūpī rūpāni passaṭi”ti-ādīsu viya uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha “**rūpaṃ paṭiccāti rūpāvacarasamāpattiṃ paṭiccā**”ti. Tāya hi sati adhigatāya. **Rūpasamatikkamā vā hotīti** sabhāvārammaṇānaṃ rūpajjhānānaṃ samatikkamā ākāsaṇācāyatanaśamāpatti nāma hotīti attho. **Eseva nayoti** iminā “ākāsaṇācāyatanaśamatikkamā viññāṇācāyatanaśamāpatti nāma hotī”ti-ādīnaṃ dvepi pakāre atidisati. **Paṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhāṇāṇena. **Appavattinti** yathāparicchinnaśālāṃ appavattanaṃ. Etena khaṇanirodhādīṃ paṭikkhipati.

Kathaṃ samāpatti pattabbāti imāsu sattaśu dhātūsu kā pakārā saññāśamāpatti nānā hutvā samāpajjitabbā. Tenāha “**kīdisā samāpattiyo**”ti-ādi. **Saññāya atthibhāvenāti** paṭukiccāya¹ saññāya atthibhāvena. **Sukhumasaṅkhārānaṃ** tattha samāpattiyaṃ avasissatāya. **Nirodhovāti** saṅkhārānaṃ nirodho eva.

Sattadhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sanidānasuttavaṇṇanā

96. **Bhāvanapuṇṇasakametaṃ** “visamaṃ candimasūriyā parivattanti”ti-ādīsu² viya. **Sanidānanti** attano phalaṃ nidadātīti nidānaṃ, kāraṇanti āha

1. Paṭakiccāya (Ka)

2. Am 1. 386 piṭṭhe.

“**sanidāno sappaccayo**”ti. **Kāmapaṭisaṃyuttoti** kāmarāgasāṅkhātena kāmena paṭisaṃyutto vā kāmapaṭibaddho vā. Takketīti **takko**. Abhūtakāraṇaṃ samāropetvā kappetīti **saṅkappo**. Ārammaṇe cittaṃ appetīti **appanā**. Visesaṇa appetīti **byappanā**. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropentaṃ viya pavattatīti **cetaso abhiniropanā**. Micchā viparīto pāpako saṅkappoti **micchāsaṅkappo**. Aññesu ca kāmapaṭisaṃyuttesu vijjamānesu vitakko eva kāmādhātusaddena niruḷho daṭṭhabbo vitakkassa kāmāpasāṅgappattisāṭṭisayattā. Esa nayo byāpādadhātu-ādīsūpi. **Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātu** hīnājjhāsayehi kāmetabbadhātubhāvato.

Kilesakāmassa ārammaṇabhāvattā sabbākusalasaṅgāhikāya kāmādhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathanāṃ **sabbasaṅgāhikā**. Tissannaṃ dhātūnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā**. **Imaṃ** kāmāvacarasāññaṃ kāmavitakkasaññaṃ **kāmādhātuṃ**. **Paṭiccāti** paccayabhūtaṃ labhitvā. **Tīhi kāraṇehīti** tīhi sārābhūtehi kāraṇehi.

Byāpādavitakko byāpādo uttarapadalopena, so eva nijjīvattāthena sabhāvadhāraṇattāthena dhātūti **byāpādadhātu**. Byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo**, doso. Byāpādopi dhātūti sojanā. **Sahajātapaccayādivasena**ti sahajāta-aññamaññaṇissayasampayutta-atthi-avigatapaccayavasena. Visesaṇa hi parassa attano ca dukkhāpanaṃ vihimā, sā eva dhātu, atthato rosanā parūpaghāto, tathāpavatto vā dosasahagatacittuppādo.

Tiṇagahane araṇṇeti tiṇehi gahanabhūte araṇṇe. **Anayabyasananti** apāyabyasanaṃ, pariharaṇūpāyarahitaṃ vipattinti vā attho. **Avadḍhiṃ vināsanti** avadḍhiṃ ceva vināsaṇcāti vadanti sabbaso vadḍhirahitaṃ. **Sukkhataṇadāyo viya ārammaṇaṃ** kilesaggisaṃvaddhanaṭṭhena. **Tiṇukkā viya akusalasañña** anudhanaṭṭhena. **Tiṇakatṭha -pa- sattā** anayabyasanāpattito. “Ime sattā”ti hi ayoniso paṭipajjamānā adhippetā. Tenāha “**yathā sukkhataṇadāye**”ti-ādi.

Samatābhāvato samatāvirodhato visamatāhetuto ca visamā rāgādayoti āha “**rāgavisamādīni anugatan**”ti. **icchitabbā** avassambhāvinibhāvena.

Samkilesato nikkhamanaṭṭhena nekkhammo, so eva nijjivattṭhena dhātūti **nekkhammadhātu**. Svāyaṃ nekkhammasaddo pabbajjādīsu kusalavitakke ca niruḷhoti āha “**nekkhammavitakkopi nekkhammadhātū**”ti. **Itarāpi dve dhātuyoti** abyāpāda-avihiṃsādhātuyo vadati. **Visum dīpetabbā** sarūpena āgatattā. **Vitakkādayoti** nekkhammasaṅkappacchandapariḷāhapariyesanā. **Yathānurūpaṃ** attano attano paccayānurūpaṃ. Kathaṃ panettha kusaladhammesu pariḷāho vuttoti? Saṅkhārapariḷāhamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, soḷasasu ākāresu dukkhasacce santāpaṭṭho viya vutto, yassa vigamena arahato sītibhāvappatti vuccati.

Sayaṃ na byāpajjati, tena vā taṃsamaṅgīpuggalo na kiñci byāpādetīti **abyāpādo**, vihiṃsāya vuttavipariyāyehi sā veditabbā. Hitesibhāvena mijjati siniyhatīti mitto, mittassa esāti **metti**, abyāpādo. **Mettāyanāti** mettākāraṇaṃ, mettāya vā ayanā pavattanā. **Mettāyitattanti** mettāyitassa mettāya pavattassa bhāvo. **Mettācetovimuttīti** mettāyanavasena pavatto cittasamādhi. Sesam vuttanayameva.

Sanidānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Giṇṇakāvasathasuttavaṇṇanā

97. **Ito paṭṭhāyāti** “dhātum bhikkhave”ti imasmā tatiyasuttato paṭṭhāya. Yāva kammavaggo, tāva netvā upagantvā seti etthāti āsayo, hīnādibhāvena adhīno āsayo ajjhāsayo, taṃ **ajjhāsayaṃ**, adhimuttanti attho. **Saññā uppajjati**ti-ādīsu hīnādibhedam ajjhāsayaṃ paṭicca hīnādibhedā saññā, tannissayadiṭṭhivikappanā, vitakko ca uppajjati sahaajātaakoṭiyā upanissayakoṭiyā ca. **Satthāresūti** tesam satthupaṭiññatāya vuttaṃ, na satthulakkhaṇasabbhāvato. **Asammāsambuddhesūti** ādhāre visaye ca bhummaṃ. Ekato

katvā vuttanti paṭhamam tāva dassento “mayam sammāsambuddhā”ti-ādim vatvā itaram dassento “tesu sammāsambuddhā etc”ti-ādimāha tesam “mayam sammāsambuddhā”ti uppannadiṭṭhi idha mūlabhāvena pucchitā, itarā anusāṅkitāti **pucchitīyevā**ti sāsāṅkam vadati.

Mahatīti ettha mahāsaddo “mahājano”ti-ādīsu viya bahu-atthavācekoti daṭṭhabbo. Avijjāpi hīnahīnatarahīnatamādibhedena bahupakārā. **Tassā**ti diṭṭhiyā. Kasmā panettha “yadidaṃ avijjā dhātū”ti avijjam uddharitvā “hīnam dhātum paṭicca”ti ajjhāsayaadhātu niddiṭṭhāti? Nakho panetaṃ evam daṭṭhabbam “aññam uddharitvā aññam niddiṭṭhā”ti, yato avijjāsīsenā ajjhāsayaadhātu eva gahitā. Avijjāgahito hi purisapuggalo diṭṭhajjhāsaya hīnādibhedam avijjādhātum nissāya tato saññādiṭṭhi-ādike saṅkappeti. **Paṇidhi** patthanā, sā pana tathā tathā cittassa ṭhapanavasena hotīti āha “**cittatṭhapanan**”ti. Tenāha “**sā panesā**”ti-ādī. **Eteti** hīnapaccayā saññādiṭṭhivittakkacetanā patthanā paṇidhisāṅkhātā hīnā dhammā. **Hīno** nāma hīnadhammasamāyogato. **Sabbapadānī**ti “paññāpetī”ti-ādīni padāni yojetabbāni hīnasaddena majjhimmuttamaṭṭhānantarassa asambhavato. Upapajjanam **upapattī**ti āha “**dve upapattiyo paṭilābho ca nibbatti cā**”ti. Tattha **hīnakulādī**ti ādisaddena hīnarūpabhogaparisādinam saṅgaho. **Hīnattikavasenā**ti hīnattike vuttattikapadavasenāti adhippāyo. **Cittuppādakkhaṇeti** idaṃ hīnattikapariyāpannānam cittuppādānam vasena tattha tattha laddhattā¹ vuttam. **Pañcasu nīcakulesū**ti caṇḍālavānesādarathakārapukkusakulesu. Dvādasa-akusalacittuppādānam pana yo koci paṭilābho hīnoti yojanā. Sesadvayepi eseva nayo. **Imasmim ṭhaneti** “yāyam bhante diṭṭhi”ti-ādinā āgate imasmim ṭhāne. “Dhātum bhikkhave paṭicca uppajjati”ti-ādinā āgatattā **nibbattiyeva adhippetā**, na paṭilābho.

Giñjakāvasathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā

98. **Ekato hontīti** samānacchandatāya ajjhāsayato ekato honti. **Nirantarā hontīti** tāya eva samānacchandatāya cittaena nibbisesā honti. Idha adhimutti nāma ajjhāsayadhātūti āha “**hīnādhimuttikāti hīnajjhāsayā**”ti.

Hīnādhimuttikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Caṅkamasuttavaṇṇanā

99. **Mahāpaññesūti** vipulapaññesu. **Nanti** sārīputtattheraṃ. **Khandhantaranti** khandhavibhāgaṃ, khandhānaṃ vā antaraṃ viseso atthīti **khandhantaro**. Esa nayo sesesupi. **Parikammanti** iddhividhādhigamassa pubbabhāgaparikammañceva uttaraparikammañca. **Ānisaṃsanti** iddhānisaṃsañceva ānisaṃsañca. **Adhiṭṭhānaṃ vikubbananti** adhiṭṭhānavidhānañceva vikubbanavidhānañca. **Vuttanayenevāti** “pathaviṃ pattharanto viyā”ti-ādinā.

Dhutaṅgaparihāranti dhutaṅgānaṃ pariharaṇavidhiṃ. Pariharaṇaggahaṇeneva samādānaṃ siddhiṃ hotīti taṃ na gahitaṃ. **Ānisaṃsanti** taṃtaṃdhutaṅgapariharaṇe daṭṭhabbaṃ ānisaṃsameva. **Samodhānanti** “ettakā piṇḍapāṭapaṭisaṃyuttā, ettakā senāsanapaṭisaṃyuttā”ti paccayavasena aññaṃaññañca antogadhattā. **Adhiṭṭhānanti** adhiṭṭhānavidhiṃ. **Bhedanti** ukkaṭṭhādibhedañceva bhinnākārañca.

Parikammanti “dibbacakkhu evaṃ uppādetabbaṃ, evaṃ visodhetabbaṃ”ti-ādinā parikammavidhānaṃ. **Ānisaṃsanti** paresaṃ ajjhāsayānurūpāyatanādi-ānisaṃsapabhedaṃ. **Upakkilesanti** sādharmaṇaṃ asādharmaṇaṃ duvidhaṃ upakkilesaṃ. Vipassanābhāvanupakkilesā hi dibbacakkhussa upakkilesāti veditabbā.

Saṅkhepavitthāragambhīruttānavacitrakathādīsūti saṅkhepo vitthāro gambhīratā uttānatā vicitrabhāvo neyyatthata nītatthatāti evamādīsū dhammassa kathetabbappakāresu taṃ taṃ kathetabbākāraṃ.

Iti-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena—

“Ādimhi sīlaṃ deseyya, majjhe cittaṃ viniddise.
Ante paññā kathetabbā, eso dhammakathāvidho”ti—

evaṃ kathetabbākāraṃ saṅgaṇhāti.

“Sithilaṃ dhanitaṇca dīgharassaṃ,
Garukaṃ lahukaṇca niggahītaṃ.
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ,
Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti¹—

evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ **byañjanabuddhiṃ. Aṭṭhuppattinti** tassa tassa
suttassa jātakassa ca aṭṭhuppattiṃ. **Anusandhinti** pacchānusandhi-ādi-
anusandhiṃ. **Pubbāparanti** sambandhaṃ. **Idaṃ** padaṃ **evaṃ vattabbaṃ,**
idaṃ pubbāparaṃ **evaṃ gahetabbanti.**

Kulasaṅgaṇhanaparihāraṇti lābhuppādanatthaṃ kulānaṃ
saṅgaṇhanavidhino parihaṇaṇaṃ tanniyamitaṃ ekantikaṃ
kulasaṅgahaṇavidhiṃ.

Caṅkamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sagāthāsuttavaṇṇanā

100. “Dhātuso saṃsandanti”ti idaṃ ajjhāsayato sarikkhatādassanaṃ, na
kāyena missibhāvadassananti āha **“samuddantare”**ti-ādi. **Nirantaroti**
nibbiseso. **Saṃsaggāti** pañcavidhasaṃsaggahetu. Saṃsaggagahaṇena cettha
saṃsaggavatthukā taṇhā gahitā. Tenāha **“dassana -pa- snehenā”**ti.

Vanati bhajati sajjati tenāti vanaṃ, vanathoti ca kilesa vuccatīti āha
“vanatho jātoti kilesavanaṃ jātan”ti. Itare saṃsaggamūlakāti tameva
paṭikkhipanto āha **“adassanenā”**ti. **Sādhujīvīti** sādhu suṭṭhu jīvī,
taṃjīvanasīlo. Tenāha **“parisuddhajīvitaṃ jīvamāno”**ti.

Sagāthāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭṭha 1. 159; Ma-Ṭṭha 2. 108; Vi-Ṭṭha 4. 247 piṭṭhesupi.

7. Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā

101. **Nirojā**ti saddhāsnehābhāvena nisnehā. Tato eva arasabhāvena **nirasā**. **Ekasadisāti** samasamā nibbisesā. Tenāha “**nirantarā**”ti. Alajjitāya ekasīmakatā **bhinnamariyādā**. Saddhā tesam atthīti **saddhā**. **Tantipālakā**ti saddhammatantiyā pālakā. **Vaṃsānurakkhakā**ti ariyavaṃsassa anurakkhakā. **Āraddhavīriyā**ti paggaḥitavīriyā. Yasmā tādisānaṃ vīriyaṃ paripuṇṇaṃ nāma hoti kiccasiddhiyā, tasmā vuttaṃ “**paripuṇṇaparakkamā**”ti. **Sabbakiccapariggāhikāyā**ti catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvanākiccapariggāhikāya.

Assaddhasaṃsandanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-12. Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā

102-106. **Aṭṭhamādī**ti aṭṭhamam navamam dasamam ekādasamam dvādasamanti imāni pañca suttānīti eke. Apare pana nava suttānīti icchanti. Svāyamattho aṭṭhakathāyaṃ vuttoyeva. Pāḷiyañca kesuci pothakesu likhīyati.

Assaddhamūlakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kammapathavagga

1-2. Asamāhitasuttādivaṇṇanā

107-108. **Ito paresū**ti ito dutiyavaggato paresu suttasu. **Paṭhamanti** paṭhamavagge paṭhamam. Kasmā panettha evaṃ desanā pavattāti āha “**evaṃ vuccamāne**”ti-ādi.

Asamāhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā

109-111. **Surāmerayasāṅkhātanti** piṭṭhasurādisurāsāṅkhātāṃ pupphāsavādimerayasāṅkhātāṇca. Majjanaṭṭhena **majjām**. **Surāmerayamajjappamādoti vuccati** “majjati tenā”ti katvā. **Tasmim tiṭṭhantīti** tasmim pamāde pamajjanavasena tiṭṭhantīti attho. Sesāṃ tatiyacatutthesu suviññeyyamevāti.

Pañcame tāni padāni saṃvaṇṇetum “**pañcame**”ti-ādi āradham. Tattha paṇo nāma vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ, taṃ **pāṇaṃ atipātentī** aticca antareyeve, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātentī, saṇikaṃ patitum adatvā sīghaṃ pātentīti attho. Kāyena vācāya vā **adinnam** parasantakaṃ. **Ādiyantīti** gaṇhanti. **Micchāti** na sammā, gārayhavasena. **Musāti** atathaṃ vatthu. **Vadantīti** visamvādanavasena vadanti. Piyasuññakaraṇato **pisuṇā**, pisati vā pare satte, himsatīti attho. **Mammacchedikāti**¹ etena parassa mammacchedavasena ekantapharusasañcetanā **pharusavācā** nāmāti dasseti. **Abhijjhāsaddo** lubbhane nirulḥhoti āha “**parabhaṇḍe lubbha nasīlāti attho**”ti. **Byāpānantī** dosavasena vipannaṃ. Pakativijahanena **pūtibhūtaṃ**. Sādhūhi garahitabbataṃ pattā “natthi dinnan”ti-ādinayappavattā natthikāhetuka-akiriyadiṭṭhi **kammappathapariyāpannā** nāma. Micchattapariyāpannā sabbāpi lokuttaramaggapaṭipakkhā viparītadiṭṭhi.

Tesanti kammappathānaṃ. **Vohāratoti** indriyabaddham upādāya paññattimattato. **Tiracchānagatādīsūti ādi**-saddena petānaṃ saṅgaho. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjatā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Yathāvuttapaccayavipariyāyepi taṃtaṃpaccayehi cetanāya balavabhāvavasena **appasāvajjamahāsāvajjatā** vā veditabbā. **Iddhimayoti** kammavipākiddhimayo dāṭhakoṭanādīnaṃ viya.

Methunasamācāresūti sadāraparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hīnādhimuttikehi kattabbato kāmā nāma. **Micchācāroti** gārayhācāro. Gārayhatā cassa ekantanihīnatāyāti

1. Paramammacchedikāti (Ka)

āha “ekantanindito lāmakācāro”ti. **Asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena. **Gottarakkhitā**ti sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā**ti sahadhammehi rakkhitā. Sassāmikā nāma **sārakkhā**. Yassā gamane daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyabhāvāya dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasatīti **chandavāsini**. Bhogatthaṃ vasatīti **bhogavāsini**. Paṭatthaṃ vasatīti **paṭavāsini**. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṭṭhaṃ apanetvā gahitā **obhaṭṭacumbaṭṭā**. Karamarānītā **johaṭṭā**. Taṅkhaṇikaṃ gahitā **muḥuttikā**. Abhibhavitvā vītikkamo micchācāro **mahāsāvajjo**, na tathā dvinnarū samānacchandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamanāssāti vadanti. Sevanācittē sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa ābhāvato. Tathā sati puretaraṃ sevanācittassa upaṭṭhānēpi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāve. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “**cattāro sambhārā**”ti vuttaṃ.

Āsevanamandatāyāti yāya akusalacetanāya samphaṃ palapati, tassā ittarakālatāya pavattiyā anāsevanāti paridubbalā hoti cetanā.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti **abhijjhāyati**ti padassa **parabhaṇḍābhimukhī**ti-ādi-attho vutto. **Tanninnatāyā**ti tasmim parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāya. Abhipubbo jhe-saddo lubbhane niruḥhoti daṭṭhabbo. Yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaguṇatāya **appasāvajjā**, mahāguṇatāya **mahāsāvajjā**ti-ādinā nayena tattha appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Tenāha “**adinnādānaṃ viyā**”ti-ādi. **Attano pariṇāmanaṃ** cittenevāti daṭṭhabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatiti yo naṃ uppādeti, yassa uppādeti, tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. **Aho vatāti** iminā yathā abhijjhāne vatthuno ekantato attano pariṇāmanaṃ

dassitaṃ, evamidhāpi vatthuno “aho vatā”ti iminā parassa vināsacintāya ekantato niyamitabhāvaṃ dasseti. Evaṃ hi nesaṃ dāruṇappavattiyā kammaopathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenātiyathātacchagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. **Samphappalāpo viyā**ti iminā āsevanassa appamahantatāhi micchādiṭṭhiyā appasāvajjamahāsāvajjatā. **Vatthunoti** gahitavatthuno. **Gahitākāraviparītātī** micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītātā. **Tathābhāvenā**ti attano gahitākāreneva tassa diṭṭhiyā, gahitassa vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ** “evametaṃ, na ito aññathā”ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti cittaṅgakoṭṭhāsato, yaṃkoṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādharmāvā**ti cetanāsabhāvā eva. **Paṭipāṭiyā sattā**ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaopathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattanaṃ kammaopathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaopathattā kammaopatharāsimhi avacanaṃ, kadāci panakammaopatho hoti, na sabbadāti kammaopathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā panassa kammaopathabhāvo hoti tadā kammaopatharāsisanṅaho na nivārito. Etthāha—yadi cetanāya sabbadā kammaopathabhāvābhāvato aniyato kammaopathabhāvoti kammaopatharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammaopathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammaopathabhāvoti tesampi kammaopatharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati, kammaopathatātaṃsabhāgatāhi tesaṃ tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo tassā kammaopathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi,¹ tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ”ti² ādivacanato kammabhāvo pākaṭo. Kammanīyeva ca sugatiduggatīnaṃ tatthupapajjanakasukhadukkhānaṃca pathabhāvena pavattaṃ kammaopathoti vuccatīti pākaṭo tassā kammaopathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena

1. Am 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

2. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammaṭṭhābhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme kammaṭṭhārasibhāvena vuttā. Atathājāṭiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvāti** mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ “pañca sikkhāpadā parittārammaṇā eva”ti imāya pāliya virujjhati. Yaṃ hi pāṇātipātādiddussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃ veramaṇiya ārammaṇaṃ. Vīṭikkamitabbavattthuto eva hi viratīti. “Sattārammaṇaṃ”ti vā sattasaṅkhātāṃ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttattā na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ**¹ “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇāni’ti vuttāni, tāni yasmā ‘satto’ti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī”ti. Ito paresupi eseva nayo. Visabhāgavattthuno “itthipurisā”ti gahetabbato **sattārammaṇotipi eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā”ti-ādinā samphappalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. **Tathā abhijjhāti** ettha **tathā-saddo** “diṭṭhasutamutaviññātavasena”ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammārammaṇā evāti adhippāyena tassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā mahaggatappattā dhammā² ārammaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. Natthi sukaṭadukkaṭāṇaṃ kammānaṃ phalaṃ vipākoti hi pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitāva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “coraṃ ghātethā”ti vadanti, hāso pana tesaṃ aññavisayoti āha “**sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hotī**”ti. **Majjhattavedano na hoti**, sukhavedanova. Tattha “kāmaṇaṃ samudaya”ti-ādinā vedanābhedo veditabbo. Lobhasamuṭṭhāno musāvādo sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano** siyā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ

1. Abhi-Tṭha 2. 369 piṭṭhe.

2. Sabbe tebhūmakadhammā (Mūlapaṇṇāsake sammādiṭṭhisuttaṭīkāyaṃ)

vedanānaṃ “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādinā¹ bhedo veditabbo.

Pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārabhāvo dosaviseso, nidānamūle pana gayhamāne lobhamohavasenapi vaṭṭati. Sammūlho āmisakiñjakkhakāmopi hi pāṇaṃ hanati. Tenevāha “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādi¹. Sesesupi eseva nayo.

Asamādinnaṣiḷassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Samādānena uppannā virati **samādānavirati**. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati**. kāmañcetta pāliyaṃ viratiyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “**cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi**”ti āha.

Adussīlyārammaṇā jīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. pāṇātipātādīhi viramaṇavasena pavattanato tadārammaṇabhāveneva tāni pajahanti. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahituṃ sakkā tato anissaṭabhāvato.

Anabhijjhā -pa- viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Pañcasikkhāpadasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dasaṅgasuttavaṇṇanā

113. **Micchattasammattavasenā**ti ettha micchābhāvo **micchattaṃ**, tathā sammābhāvo **sammattaṃ**. Tathā tathā pavattā akusalakkhandhāva micchāsati, evaṃ micchāñāṇampi daṭṭhabbaṃ. Na hi ñāṇassa micchābhāvo nāma atthi. Tasmā **micchāñāṇinoti** micchāsaññāṇāti attho, ayoniso

1. Am 1. 133 piṭṭhe.

pavattacittuppadāti adhippāyo. **Micchāpaccavekkhaṇenā**ti micchādiṭṭhi-
 ādīnaṃ micchā ayoniso paccavekkhaṇena. **Kusalavimuttī**
 pakatipurisasantarajānanāṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani¹ avaṭṭhānanti
 evamādiṃ akusalapavattiṃ “kusalavimuttī”ti gahetvā ṭhitā micchāvimuttikā.
Sammāpaccavekkhaṇāti jhānavimokkhādīsu sammā aviparītaṃ pavattā
 paccavekkhaṇā.

Dasāṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavagga

1. Catudhātusuttavaṇṇanā

114. **Paṭiṭṭhādhātū**ti saha-jātānaṃ dhammānaṃ paṭiṭṭhābhūtā dhātu.
Ābandhanadhātūti nahāniyacūṇassa udakaṃ viya saha-jātadhammānaṃ
 ābandhanabhūtā dhātu. **Paripācanadhātū**ti sūriyo phalādīnaṃ viya
 saha-jātadhammānaṃ paripācanabhūtā dhātu. **Vitthambhanadhātū**ti dutiyo
 viya saha-jātadhammānaṃ vitthambhanabhūtā dhātu. Kesādayo **vīsati**
koṭṭhāsā. **Ādi**-saddena pītṭādayo santappanādayo uddhaṅgamā vātādayo
 gahitā. **Etā**ti dhātuyo.

Catudhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pubbesambodhasuttavaṇṇanā

115. Ayaṃ pathavīdhātuṃ nissāya taṃ ārabha pavatto **assādo**. **Evam**
pavattānanti evaṃ kāye pabhāvassa pavedanavaseneva pavattānaṃ. **Hutvā**
abhāvākārenāti pubbe avijjamānā paccayasāmaggiyā hutvā uppajjitvā puna
 bhaṅgupagamanato uddhaṃ abhāvākārena. Na niccāti **aniccā** addhuvattā,
 dhuvam niccam. **Paṭipīlanākārenā**ti udayabbayavasena abhiṇham

1. Paramattani (?)

pīḷanākārena dukkhaṭṭhena. **Sabhāvavigamākārenā**ti attano sabhāvassa vigacchanākārena. Sabhāvadhammā hi appamattaṃ khaṇaṃ patvā nirujjhanti. Tasmā te “jarāya maraṇena cā”ti dvedhā vipariṇamanti. Tenāha “**vipariṇāmadhammā**”ti. Ādīnaṃ vāti pavattetīti **ādīnavo**, paramakāpaññatā. **Vinīyatī**ti vūpasamīyati¹. Accantappahānavasena nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**.

Sāyaṃ nipannā sabbarattiṃ khepetvā **pāto uṭṭhahāma**, māsapunnaghaṭo **viya no sarīraṃ** nissandābhāvato.

Phusitamattesupīti udakassa phusitamattesupī.

Atināmenti kālaṃ. **Evaṃ** vuttanayena **pavattā** puggalā **etā** pathavīdhātu-ādayo **assādenti nāma** abhirativasena tattha ākaṅkhuṇṇapādanato.

Abhivisiṭṭhena ñāṇenāti aggamaggañāṇena. Rukkho **bodhi** “bujjhati etthā”ti katvā. Maggo **bodhi** “bujjhati etenā”ti katvā. Sabbaññutaññāṇaṃ **bodhi** sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ bujghanato. Nibbānaṃ **bodhi** bujhitabbato. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Sāvakaṇāramiṇāṇanti** sāvakaṇāramiṇāṇaṃ yāthāvato dassanavatthu.

Akuppāti paṭipakkhehi akopetabbā. **Kāraṇatoti** ariyamaggato. Tato hissa akuppatā. Tenāha “**sā hī**”ti-ādi. **Ārammaṇatoti** nibbānārammaṇato nibbānārammaṇānaṃ lokiyaśamāpattīnaṃ abhāvato.

Vitthāravasenāti ekekadhātuvasenāti vadanti, ekekissā pana dhātuyā lakkhaṇavibhattidassanavasena. **Yanti** hetu-atthe nipāto, yaṃ nimittanti attho. Assādeti etenāti **assādo**, taṇhā. **Ayaṃ pathavīdhātuyā assādoti** ettha ayaṃ-saddo “pahānapaṭi vedho”ti etthāpi ānetvā sambandhitabbo “ayaṃ pahānapaṭivedho paṭivijjhitabbaṭṭhena samudayasaccaṃ”ti. Esa nayo sesasaccesupī. **Yāti** yathāvuttesu assādo ādīnavo nissaraṇanti imesu tīsu ṭhānesu

1. Vinayatīti vūpasamayati (Ka)

pavattā yā diṭṭhi -pa- yo samādhī, ayaṃ bhāvanāpaṭivedho maggasaccanti vuttanayeneva yojetabbam.

Pubbesambodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Acariṃsuttavaṇṇanā

116. Yathā yāvataṃ nissaraṇapariyesanaṭṭhāne ādīnavapariyesanā, evaṃ yāvataṃ ādīnavapariyesanaṭṭhāne assādapariyesanā sammāpaṭipannassāti vuttam **“acarinti ñāṇacārena acarim, anubhavanacārenā”**ti.

Acariṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nocaḍaṃsuttavaṇṇanā

117. **Nissaṭṭhi-ādīni** padāni, **ādito vuttapaṭisedhenā**ti “nevā”ti ettha vuttena nakārena. Tenāha **“na nissaṭṭhi”**ti-ādī. **Vimariyādikatenā**ti-ādī ca ettha viharāṇapekkhaṇe karaṇavacanam. **Dutiyanayeti** “yato ca kho bhikkhave”ti-ādīnā vuttanaye. Kilesavaṭṭamariyādāya sabbaso abhāvato **nimmariyādikatena** cittena. Tenāha **“tatthā”**ti-ādī. **Tisūti** dutiyādīsu tīsu.

Nocaḍaṃsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ekantaḍukkhassuttavaṇṇanā

118. **Ekanteneva dukkhā**ti avīcimahānirayo viya ekantato dukkhā eva sukhena avomissā. **Dukkhena anupattitā**ti dukkheneva sabbaso upagatā. **Dukkhena okkantā**ti bahiddhā viya antopi dukkhena avakkantā anupaviṭṭhā. Sukhavedanāpaccayatāya imāsaṃ dhātūnaṃ sukhataṃ viya dukkhavedanāpaccayatāpi veditabbā, saṅkhārādukkhatā pana sabbattha caritā

eva. **Sabbatthā**ti sabbāsu dhātūsu, sabbatṭhānesu vā. Paṭhamam sukham dassetvāpi pacchā dukkhassa kathitattā “**dukkhalakkhaṇam kathitan**”ti vuttam.

Ekantadukkhassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-10. Abhinandasuttādivaṇṇanā

119-123. Chaṭṭhasattamesu vaṭṭavivaṭṭam kathitam. Aṭṭhakathāyam pana “**vivaṭṭam kathitan**”ti vuttam. **Tīsu** suttasu. **Catusaccamevā**ti cattāri saccāni samāhaṭāni catusaccanti tesam ekajjham gahaṇam, niyamo pana tabbinimuttassa paramatthassa abhāvato.

Abhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya
Dhātusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Anamataggasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā

124. Upasaggo samāsavisaye sasāadhanam kiriyaṃ dassetīti vuttaṃ “**ñāṇena anugantvāpī**”ti. **Vassasataṃ vassasahassanti** nidassanamattametaṃ, tato bhiyyopi anugantvā anamataggo eva saṃsāro. **Agga-saddo** idha mariyādavacano, anuddesikañcetaṃ vacananti āha “**aparicchinnapubbāparakoṭiko**”ti. Aññathā antimabhavikaparicchinnakatavimuttiparipācanīyadhammādīnaṃ vasena aparicchinnapubbāparakoṭi na sakkā vuttuṃ. Saṃsaraṇaṃ **saṃsāro**. **Pacchimāpi na paññāyati** andhabālānaṃ vasenāti adhippāyo. Tenāha bagavā “**dīgho bālāna saṃsāro**”ti¹. **Vemajjiheveva pana sattā saṃsaranti** pubbāparakoṭīnaṃ alabbhanīyattā. **Attho paritto hoti** yathābhūtāvabodhābhāvato. **Buddhasamayeti** sāsaneti attho. **Attho mahā** yathābhūtāvabodhisambhavato, atthassa vipulatāya taṃsadisā upamā natthīti parittaṃyeva upamaṃ āharantīti adhippāyo. Idāni vuttamevatthaṃ “**pāḷiyaṃ hī**”ti-ādinā samattheti. **Mātu mātaro**ti mātu mātāmahiyo. **Tassevāti** dukkhasseva. **Tibbanti** dukkhapariyāyoti.

Tiṇakaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pathavīsuttavaṇṇanā

125. **Mahāpathavinti** avisesena anavaśesapariyādāyiniṭi āha “**cakkavāḷapariyantana**”ti. Parikappavacanañcetaṃ.

Pathavīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 22 piṭṭhe.

3. Assusuttavaṇṇanā

126. Kandanam sasaddam, rodanam pana kevalamevāti āha “**kandantānanti sasaddam rudamānānan**”ti. **Pavattanti** sandanavasena pavattam. “Sinerurasmīhi paricchinnesū”ti saṅkhepena vuttamattham vivaranto “**sinerussā**”ti-ādimāha. **Maṇimayanti** indanīlamaṇimayam. Sinerussa pubbadakkhiṇakoṇasamapadesā “pubbadakkhiṇapassā”ti adhippetā. Tehi nikkhantarajatarasmiyo indanīlarasmiyo ca **ekato hutvā**. **Tāsam rasmīnam antaresū**ti tāsam catūhi koṇehi nikkhantarasmīnam catūsu antaresu. **Cattāro**ti dakkhiṇādibhedā cattāro mahāsamuddā honti. **Viasananti**¹ visesena khepanam. Kim pana tanti āha “**vināsoti attho**”ti.

Assusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khīrasuttavaṇṇanā

127. **Mātuthaññanti** pītam mātuyā thanato nibbattakhīram bahutaranti veditabbam.

Khīrasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pabbatasuttavaṇṇanā

128. “Anamataggassa saṃsārassa dīghatamattā na sukaram nasukaran”ti aṭṭhakathāpāṭho. **Katham nacchindatī**ti katham na pariyosāpeti, kāyacipi gahaṇatāyāti adhippāyo. **Tayo kappāsaṃsū**ti tayo ekakappāsaṃsū. Yehi nam phuṭṭham, tatopi sukhumataram **sāsapamattam** khīyeyya pabbatam sabbabhāgehi aticiravelam parimajjante.

Pabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Viyasananti (Ka)

6. Sāsapasuttavaṇṇanā

129. **Nagaranti** nagarasaṅkhepena pākārena parikkhittatam sandhāya vuttaṃ. Anto pana sabbaso vicittasāsapehi eva puṇṇaṃ, evaṃ cuṇṇikābaddhaṃ. Tenāha “**na pana -pa- daṭṭhabban**”ti.

Sāsapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāvakasuttavaṇṇanā

130. **Tassa ṭhitaṭṭhānatoti** bhikkhuno anussarivā ṭhitaṭṭhānato, tena anussaritassa satasahassakappassa anantarakappato paṭṭhāyāti attho. **Evanti** vuttappakārena. **Cattāropi** bhikkhū abhiññā lābhino. **Cattāri kappasatasahassāni** divase divase **anussareyyunti** parikappanavasena vadanti.

Sāvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gaṅgāsuttavaṇṇanā

131. **Etasmiṃ antareti** etasmiṃ pabhavasamuddapadesapacicchinne āyāmato pañcayojanasatike atirekayojanasatike vā ṭhāne.

Gaṅgāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Daṇḍasuttavaṇṇanā

132. Navame **khittoti** punappunaṃ khitto. Ekavāraṃ hi khitto mūlādīsu ekeneva nipateyya. Tathā sati adhippeto pātassa aniyamo na nidassito siyā. Tattha ca dhammaṃ suṇantā bhikkhū manussaloke, te sandhāya “**asmā lokā**”ti āha, tadanñāṃ sandhāya “**paralokaṃ**”ti. Tassa tassa vā puggalassa yathādhippeto ayaṃ loko, tadanñō paraloko.

Daṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puggalasuttavaṇṇanā

133. **Samatṭhikā**loti samena ākārena laddhabba-aṭṭhikālo.
Giriparikkhepeti pañcahi girīhi parikkhattattā “giriparikkhepo”ti laddhanāme
 rājagahe.

Puggalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Duggatasuttavaṇṇanā

134. **Duggatanti** kicchajīvikattā sabbathā dukkhaṃ gataṃ upagataṃ.
 Tathābhūto pana daliddo varāko nāma hotīti vuttaṃ “**daliddaṃ kapaṇaṃ**”ti.
Haṭṭhapādehīti nidassanamattaṃ, aññehipi sarīrāvayavehi dussaṇṭhānehi
 upeto durupeto evāti.

Duggatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhitasuttavaṇṇanā

135. **Sukhitanti** sañjātasukhaṃ. Tenāha “**sukhasamappitan**”ti-ādi.
Susajjitanti sukhumupakaraṇehi sabbathā sajjitāṃ.

Sukhitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Timsamattasuttavaṇṇanā

136. **Dhutaṅgasamādānavasena**, na araṇṇavāsādimattena. **Sasaṃyojanā**
 sabbaso saṃyojanānaṃ appahīnattā, na puthujjanabhāvato.
Ekekavaṇṇakālova gahettabboti etena mahimsādīnaṃ rassadīghapiṅgalādīsu
 ekekāneva gahetvā dasseti.

Tamsamattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Mātusuttādivaṇṇanā

137-142. **Liṅganiyamena ceva cakkavāḷaniyamena cāti** “purisānaṃ hi mātugāmakālo, mātugāmānaṃ purisakālo”ti yathā sattasantāne liṅganiyamo natthi, evaṃ kadāci imasmiṃ cakkavāḷe nibbattanti, kadāci aññatarasminti cakkavāḷaniyamopi natthi. Evameva ṭhite cakkavāḷe mātugāmakāle namātābhūtapubbo natthīti-ādinā liṅganiyamena cakkavāḷaniyamo ca veditabbo. Tenāha “**tesū**”ti-ādi.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vepullapabbatasuttavaṇṇanā

143. **Ekam apadānaṃ āharitvā dasseti** “evaṃ saṃvegaṃ janetvā bhikkhū visesaṃ pāpessāmī”ti. **Catūhena ārohanti** catuyojanubbedhattā. **Dvinnam buddhānanti** kakuśandhassa koṇāgamanassa cāti imesaṃ dvinnam buddhānaṃ. “Tivarā rohitassā suppiyā”ti manussānaṃ tasmiṃ tasmiṃ kāle samaññā tattha desanāmasena jātāti veditabbā, yathā etarahi māgadhāti.

Puna vassasatanti paṭhamavassasatato uparivassasataṃ jīvanako nāma manusso natthi. **Parihīnasadisam katham** desanāya. **Vaḍḍhitvāti** dasavassāyukabhāvato paṭṭhāya yāva asaṅkhyeyyāyukabhāvā vaḍḍhitvā. “Parihīnan”ti vatvā taṃ parihīnabhāvaṃ dassento “**kathan**”ti-ādimāha. **Yaṃ āyuppaṃāṇesūti** yattakaṃ āyuppaṃāṇesūti.

Vepullapabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Anamataggasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Kassapasamyutta

1. Santuṭṭhasuttavaṇṇana

144. **Santuṭṭho**ti sakena uccāvacena paccayena samameva ca tussanako. Tenāha “**itarītareṇā**”ti-ādi. Tattha duvidhaṃ itarītaraṃ pākatikaṃ ñāṇasañjanitañcāti, tattha pākatikaṃ paṭikkhipitvā ñāṇasañjanitameva dassento “**thūlasukhumā**”ti-ādimāha. Itaraṃ vuccati hīnaṃ paṇītato aññattā. Tathā paṇītampi itaraṃ hīnato aññattā. Apekkhāsaddā hi itarītarāti. Iti yena kenaci hīnena vā paṇītena vā cīvarādipaccayena santussito tathāpavatto alobho itarītarapaccayasantoso, taṃ samaṅgitāya santuṭṭho. Yathālābhaṃ attano lābhānurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Labbhatīti vā lābho, yo yo lābho yathālābho, tena santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalaṃ. **Sāruppanti** bhikkhuno anucchavikatā.

Yathāladdhato aññassa apatthanā nāma siyā appicchatāya pavatti-ākāroti tato vinivattitameva¹ santosassa sarūpaṃ dassento “**labhantopi na gaṇhātī**”ti āha. **Taṃ parivattetvā**ti pakatidubbalādīnaṃ garucīvaraṃ na phāsubhāvāvahaṃ sarīrabādhāvahaṇca hotīti payoJanavasena, nātricchatādivasena parivattetvā. Lahukacīvaraparibhoge santosavirodhi na hotīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Mahagghacīvaraṃ bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā aññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ -pa- dhārentopi santuṭṭhova hotī**”ti. Evaṃ sesapaccayesu yathābalayathāsāruppaniddhesu **api-saddggahaṇe** adhippāyo veditabbo.

Pakatīti vācāpakati-ādikā. Avasesaniddāya abhibhūtattā paṭibujjhato sahasā pāpakā vitakkā pātubhavantīti.

1. Vinibandhitameva (Ka)

Muttaharītakaṃti gomuttaparibhāvitam, pūtibhāvena vā chaḍḍitattā muttaharītakaṃ. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjam nissāya yā pabbajjā”ti-ādinā sammāsambuddhādīhi pasattham.

Eko ekacco **santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇam na katheti** seyyathāpi āyasmā bākulatthero¹. **Na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇam katheti** seyyathāpi thero upanando sakyaputto. **Neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇam katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyī. **Ayanti** āyasmā mahākassapo. **Anesananti** ayoniso micchājīvavasena paccayapariyesanam. **Uttasatīti** “katham nu kho labheyyan”ti jātuttāsena uttasati. Tathā **paritassati. Ayanti** mahākassapatthero. **Evam** yathāvutta-ekaccabhikkhu viya na **paritassati**, alābhaparittāsena vighātappattiyā na parittāsaṃ āpajjati. Lobhoyeva ārammaṇena saddhiṃ ganthanaṭṭhena bajjhanaṭṭhena gedho **lobhagedho. Mucchanti** gedham momūhattabhāvaṃ. **Ādinavanti** dosaṃ. **Nissaraṇamevāti** cīvare idamatthitādassanapubbakaṃ alaggabhāvasaṅkhātaniyyānameva pajānanto. **Yathāladdhādīnanti** yathāladdhapiṇḍapātādīnam. Niddhāraṇe cetam sāmivacanam.

Yathā mahākassapattheroti attanā vattabbaniyāmena vadati, bagavatā pana vattabbaniyāmena “yathā kassapo bhikkhū”ti bhavitabbaṃ. **Kassapena** nidassanabhūtena. **Kathanam nāma bhāro** “mutto moceyyan”ti paṭiññānurūpattā. **Paṭipattiṃ paripūram katvā pūraṇam bhāro** satthu āṇāya sirasā sampaṭicchitabbato.

Santuṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anottappīsuttavaṇṇanā

145. **Tena rahitoti** tena sammāvāyāmena rahito. **Nibbhayoti** bhayarahito. Kusalānuppādanampi hi sāvajjameva aññāṇālasiyahetukattā. **Sambujjhanatthāyāti** ariyamaggehi sambujjhanāya. **Yogehi khemaṃ** tehi anupaddutattā.

1. Bāhulatthero (Ka)

Manuññavatthuntī manoramam lobhuppattikāraṇam. **Yathā vā tathā** vāti subhasukhādivasena. **Teti** lobhādayo. **Anuppannāti veditabbā** tathārūpe vatthārammaṇe tathā anuppannapubbattā. **Aññathāti** vuttanayeneva vatthārammaṇehi ayojetvā gayhamāne. **Vatthumhīti** upaṭṭhākādicīvarādivatthumhi. **Ārammaṇeti** manāpiyādibhede ārammaṇe. **Tādisena paccayenāti** ayonisomanasikārasativossaggādipaccayena. **Imeti** vuttanayena paccayaalābhena pacchā uppajjamānā pāliyaṃ tathā vuttāti daṭṭhabbari. Evaṃ uppajjamānatāya **nappahīyanti nāma**. Anuppādo hi paramatthato pahānaṃ kathitaṃ, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbanti adhippāyo.

Appaṭiladdhāti anuppattiyā. **Teti** yathāvuttasilādi-anavajjadhammā. **Paṭiladdhāti** adhigatā. “Silādidhammā”ti ettha yadi maggaphalānipi gahitāni, atha kasmā “parihānivasenā”ti vuttanti āha “**ettha cā**”ti-ādi. **Imassa pana sammappadhānassāti** catutthassa sammappadhānassa vasena. **Ayaṃ desanāti** “uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṃvatteyyun”ti ayaṃ desanā katā. **Dutiyamaggo vā -pa- saṃvatteyyāti** idaṃ āyatim sattu attabhāvesu uppajjamānadukkhasaṅkhātā-anatthupattiṃ sandhāya vuttaṃ. “Ātāpī ottappī bhabbo sambodhāyā”ti-ādivacanato “**ime cattāro sammappadhānā pubbabhāgavipassanāvasena kathitā**”ti vuttaṃ.

Anottappīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Candūpamasuttavaṇṇanā

146. Piyamanāpaniccanavakādiguṇehi cando upamā etesanti **candūpamā**. **Santhavādīni** padāni aññamanāvevacanāni. **Pariyuṭṭhānaṃ** puna citte kilesādhigamo. Sabbehipi padehi katthaci satte anurodhavirodhābhāvamāha. Attano pana sammabhāvena **mahājanassa piyo manāpo**. Yadatthamettha candūpamā āhaṭā, taṃ dassento “**evan**”ti-ādimāha. Na kevalam candūpamatāya ettako eva guṇo, atha kho aññepi santīti te dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evamādīhīti ādi-saddena** yathā

cando lokānuggahena ajavīthi-ādikā nānāvīthiyo paṭipajjati, evaṃ bhikkhu taṃ taṃ disaṃ upagacchati kulānuddayāya. Yathā cando kaṇhapakkhato sukkapakkhaṃ upagacchanto kalāhi vaḍḍhamāno hutvā niccanavo hoti, evaṃ bhikkhu kaṇhapakkhaṃ pahāya sukkapakkhaṃ upagantvā guṇehi vaḍḍhamāno lokassa vā pāmojjapāsaṃsattho niccanavatāya candasamacitto adhunupasampanno viya ca niccanavo hutvā carati.

Apakassitvāti kilesakāmaavatthukāmehi vivecetvā. Taṃ nekkhammābhimukhaṃ kāyacittānaṃ ākaḍḍhanaṃ kāyato apanayanañca hotīti āha “**ākaḍḍhitvā apanetvāti attho**”ti. Catukkañcetha sambhavatīti taṃ dassetuṃ “**yo hi bhikkhū**”ti-ādi vuttaṃ.

Niccanavayāti “niccanavakā” icceva vuttaṃ hoti. Ka-saddena hi padaṃ vaḍḍhitaṃ, ka-kārassa ca ya-kārādeso. **Evaṃ vicariṃsūti** kiñjakkhavasena pariggahābhāvena yathā ime, evaṃ vicariṃsu aññeti¹ anukampamānā.

Dvebhātikavatthūti dvebhātikattherapaṭibaddhaṃ vatthum. **Appatirūpakaraṇanti** bhikkhūnaṃ asārūppakaraṇaṃ. **Ādhāyitvāti** āropanaṃ ṭhapetvā. **Tathāti** yathā saṃghamajjhe gaṇamajjhe ca, tathā vuḍḍhatare puggale appatirūpakaraṇaṃ. **Evaṃādīti ādi**-saddena antaragharappavesane aññattha ca yathāvuttato aññaṃ asārūppakiriyaṃ saṅgaṇhāti. **Tatthevāti** saṃghamajjhe gaṇamajjhe **puggalassa ca** vuḍḍhassa **santike**.

Yathāvuttesu aññesu ca **tesu ṭhānesu**. **Pāpicchatāpi manopāgabbhiyanti** eteneva kodhūpanāhādīnaṃ samudācāro manopāgabbhiyanti dassitaṃ hoti.

Ekato bhāriyanti piṭṭhipassato onataṃ. **Vāyupatthambhanti** cittasamuṭṭhānavāyunaṃ upatthambhanaṃ. Anubbejetvā cittanti ānetvā sambandho. Cittassa hi tato anubbejanaṃ tadanunayanaṃ. Tenāha “**sampiyāya māno oloketi**”ti. **Vāyupatthambhakaṃ gāhāpetvāti** kāyaṃ tathā upatthambhakaṃ katvā.

1. Amhākanti (Ka)

Opammasaṃsandanaṃ suviññeyyameva. Kāmagiddhatāya **hīnādhimuttiko**, avisuddhasīlacāratāya **micchāpaṭipanno**.

Āṅgulīhi nikkhantapabhā ākāsañcalanena diguṇā hutvā ākāse vicarimsūti āha “**yamakavijjutaṃ cārayamāno viyā**”ti. “Ākāse paṇim cālesī”ti padassa aññattha anāgatattā “**asambhinnapadan**”ti vuttaṃ. **Attamanoti** pītisomanassehi gahitamano. Yaṃ hi cittaṃ anavajjaṃ pītisomanassasahitaṃ, taṃ sasantakaṃ hitasukhāvahattā. Tenāha “**sakamano**”ti-ādi. **Na domanassena -pa- gahitamano** sakacittassa tabbiruddhattā. **Purimanayenevāti** “idāni yo hīnādhimuttiko”ti-ādinā pubbe vuttanayeneva.

Pasannākāranti pasanhehi kātabbakiriyaṃ. Taṃ sarūpato dasseti “**cīvarādayo paccaye dadeyyun**”ti. **Tathabhāvāyāti** yadatthaṃ bagavatā dhammo desito, yadatthañca sāsane pabbajjā, tadatthāya. **Rakkhaṇabhāvanti** apāyabhayato ca rakkhaṇajjhāsayaṃ. **Candopamādivasenāti** ādisaddena ākāse calitapāṇi viya katthaci alaggaṭāya parisuddhajjhāsayaṭā sattesu kāruṇṇanti evamādīnaṃ saṅgaho.

Candūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kulūpakasuttavaṇṇanā

147. Kulāni upagacchatīti **kulūpako**. **Sandīyatīti** sabbaso dīyati, avakhaṇḍīyatīti attho. Sā pana avakhaṇḍīyanā dukkhāpanā aṭṭīyanā hotīti vuttaṃ “**aṭṭīyatī**”ti. Tenāha bagavā “so tatonidānaṃ dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedayatī”ti. **Vuttanayānusārena** heṭṭhā vuttanayassa anusaraṇena.

Kulūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jīṇṇasuttavaṇṇanā

148. **Chinnabhinnatṭhāne** chiddassa aputhulattā aggaḷaṃ adatvāva suttena saṃsibbanamattena aggaḷadānena ca chidde puthule. **Nibbasanānīti** ciranisevitavasanakiccāni, paribhogajīṇṇānīti attho. Tenāha “**pubbe -pa-laddhanāmānī**”ti. Saññāpubbako vidhi aniccoti “**gahapatānī**”ti vuttaṃ yathā “vīriyan”ti.

Senāpatinti senāpatibhāvināṃ, senāpaccārahanti attho. **Attano kammenāti** attanā kātabbakammena. **Soti** satthā. **Tasminti** mahākassapatthere karotīti sambandho. **Na karotīti** vuttamatthaṃ vivaranto “**kasmā**”ti-ādimāha. Yadi satthā dhutaṅgāni na vissajjāpetukāmo, atha kasmā “jīṇṇosi dāni tvaṃ”ti-ādimavocāti āha “**yathā panā**”ti-ādi.

Diṭṭhadhammasukhavihāranti imasmiṃ yeve attabhāve phāsuvihāraṃ. **Amānusikā savanaratīti** atikkantamānusikāya araṇṇasadduppattiya¹ araṇṇehaṃ vasāmīti vivekavāsūpanissayādhīnasaddasavanapaccayā dhammarati uppajjati. **Aparoti** añño, dutiyoti attho. **Tatthevāti** tasmim yeve ekassa viharatṭhāne viharāṇasamaye ca phāsu bhavati cittaviveka sambhavato. Tenāha “**ekassa ramato vane**”ti.

Tathāti yathā āraṇṇikassa rati, tathā piṇḍapātikassa labbhati diṭṭhadhammasukhavihāro. Esa nayo sesesu. Apiṇḍapātikādhīno itarassa visesajotakoti tamevassa visesaṃ dassetuṃ “**akālacārī**”ti-ādi vuttaṃ.

Amhākaṃ salākaṃ gahetvā bhattatthāya gehaṃ anāgacchantassa sattāhaṃ na pātetabbanti sāmikehi dinnattā **sattāhaṃ salākaṃ na labhati**, na katikavasena. Piṇḍacārikavatte avattanato “**yassa cesā**”ti-ādi vuttaṃ.

Paṭhamataraṃ kātabbaṃ yaṃ, taṃ **vattaṃ**, itaraṃ **paṭivattaṃ**. Mahantaṃ vā **vattaṃ**, khuddakaṃ **paṭivattaṃ**. Keci “vattapaṭipattin”ti paṭhanti, vattassa karaṇanti attho.

1. Araṇṇasaññuppattiya (Ka)

uddharaṇa-atiharaṇavīti haraṇavossajjanasannikkhepanasannirumbhanānaṃ
vasena **cha koṭṭhāse. Garubhāvenā**ti thirabhāvena.

“Amukasmim senāsane vasantā bahum vassavāsikaṃ labhanti”ti tathā
na vassavāsikaṃ pariyesanto carati vassavāsikasseva aggahaṇato. Tasmā
senāsanaphāsukaṃyeva cinteti. **Tena** bahuparikkhārabhāvena **phāsuvihāro**
natthi parikkhārānaṃ rakkhaṇapaṭijagganādidukkhahulatāya.
Appicchādīnanti appicchasantuṭṭhādīnaṃyeva labbhati
diṭṭhadhammasukhavihāro.

Jiṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ovādasuttavaṇṇanā

149. **Attano ṭhāneti** sabrahmacārīnaṃ ovādakaviññāpakabhāvena attano
mahāsāvakaṭṭhāne ṭhapanatthaṃ. Atha vā yasmā “ahaṃ dāni na ciraṃ
ṭhassāmi, tathā Sāriputtamoggallānā, ayaṃ pana vīsaṃvassasatāyuko,
ovadanto anusāsanto mamaccayena bhikkhūnaṃ mayā kātābbakiccaṃ
karissatī”ti adhippāyena bagavā imaṃ desanaṃ ārabhi. Tasmā **attano ṭhāneti**
satthārā kātābba-ovādadāyakaṭṭhāne. Tenāha “**evaṃ panassā**”ti-ādi. Yathāha
bagavā “ovada kassapa -pa- tvaṃ vā”ti. **Dukkheṇa vattabbā**
appadakkhiṇaggāhibhāvato. **Dubbacabhāvakarāṇehi**ti kodhūpanāhādīhi.
Anusāsaniyā padakkhiṇaggahaṇaṃ nāma anudhammacaraṇaṃ,
chinnapaṭipatti katā vāmaggāho nāmāti āha “**anusāsanin**”ti-ādi. **Atikkamma**
vadanteti aññamaññaṃ atikkamitvā atimaññitvā vadante. **Bahum bhāsissatī**ti
dhammaṃ kathento ko vipulaṃ katvā kathessati. **Asahitanti** pubbenāparaṃ
nasahitaṃ hetupamāviraṇaṃ. **Amadhuranti** na madhuraṃ na kaṇṇasukhaṃ
kaṇṇasukhaṃ na pemaṇīyaṃ. **Lahuññeva utṭhāti** appavattanena kūlaṭṭhānaṃ
viya tassa kathanāṃ.

Ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā

150. **Okappanasaddhā**ti saddheyyavatthum ogāhitvā “evametan”ti kappanasaddhā. **Kusaladhammajānanapaññā**ti anavajjadhammānaṃ sabbaso jānanapaññā. **Parihānanti** sabbāhi smpattīhi parihānaṃ. Na hi kalyāṇamittarahitassa kāci sampatti nāma atthīti.

Dutiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā

151. **Pubbeti** paṭhamabodhiyaṃ. **Etarahī**ti tato pacchime kāle. **Kāraṇapaṭṭhapaneti** kāraṇārambhe. **Tesu** vuttaguṇayuttesu **theresu**. **Tasminti** tasmim yathāvuttaguṇayutte puggale. **Evam sakkāre kayiramāneti** “bhaddako vatāyaṃ bhikkhū”ti ādaraajātehi bhikkhūhi sakkāre kayiramāne. **Ime** sabrahmacārī. “Ehi bhikkhū”ti taṃ bhikkhum attano mukhābhimukhaṃ karontā vadanti. **Yaṃ hi tanti** ettha **tanti** nipātamattaṃ. **Upaddavoti** vuccati anattahajananato. Patthayati bhajati bajjhatīti **patthanā**, abhisāṅgoti āha “**abhipatthanāti adhimattapatthanā**”ti.

Tatiya-ovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānābhiññasuttavaṇṇanā

152. **Yāvadevā**ti iminā samānattham “yāvade”ti idaṃ padanti āha “**yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī**”ti. Yadicchakaṃ jhānasamāpattīsu vasībhāvadassanattam tadetaṃ āradham. **Vitthāritameva**, tasmā tattha vitthāritameva gahetabbanti adhippāyo. **Āsavānaṃ khayāti** āsavānaṃ khayahetu ariyamaggena sabbaso āsavānaṃ khepitattā. **Apaccayabhūtanti** ārammaṇapaccayabhāvena apaccayabhūtaṃ.

Jhānābhiññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Upassayasuttavaṇṇanā

153. Lābhasakkārahetupī ekacce bhikkhū bhikkhunupassayaṃ gantvā bhikkhuniyo ovaḍanti, evamevaṃ ayaṃ pana thero na lābhasakkārahetu bhikkhunupassayagamaṇaṃ yācati, atha kasmāti āha “**kammaṭṭhānatthikā**”ti-ādi. Eso hi Ānandatthero ussukkāpetvā paṭipattiguṇaṃ dassento yasmā tā bhikkhuniyo catusaccakammaṭṭhānikā, tasmā pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ udayabbayādipakāsaniyā dhammakathāya vipassanāpaṭipattisampadaṃ dassesi. Aniccādilakkhaṇāni ceva udayabbayādike ca sammā dassesi. Hatthena gahetvā viya paccakkhato dassesi. **Samādapesi**ti tattha lakkhaṇārammaṇikavipassanaṃ samādapesi. Yathā vīthipaṭipanno hutvā pavattati, **evaṃ gaṇhāpesi**. **Samuttejesi**ti vipassanāya āraddhāya saṅkhārānaṃ udayabbayādīsu upaṭṭhahantesu yathākālaṃ paggahasamupekkhaṇehi bojjhaṅgānaṃ anupavattanena bhāvanāmajjhimaṃ vīthiṃ pāpetvā yathā vipassanāñāṇaṃ suppasannaṃ hutvā vahati, evaṃ indriyānaṃ visadabhāvakaraṇena vipassanācittaṃ sammā uttejesi, nibbānavasena vā samādapesi. **Sampahaṃsesi**ti tathā pavattiyamānāya vipassanāya samappavattabhāvanāvasena upari laddhabbabhāvanāvasena cittaṃ sampahaṃsesi, laddhassādasena suṭṭhu tosesi. Evamettha attho veditabbo.

Manute pariññādivasena saccāni bujjhatīti **muni**. Teti taṃ. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Uttarīti** upari, tava yathābhūtasabhāvato paratoti attho. Pakkhatito agatigamaṇaṃ **atireka-okāso**. **Upaparikkhīti** anuvicca nivārako na bahumato. **Buddhapaṭibhāgo** thero. “Bālā bhikkhunī dubbhāsitaṃ āhā”ti avatvā “khamatha bhante”ti vadantena pakkhapātena viya vuttaṃ hotīti āha “**ekā bhikkhuni na vāritā**”ti-ādi.

Cutā salīngato natṭhā, desantarapakkamena adassanaṃ na gatā. **Kaṇṭakasākhā** viyāti kuraṇṭaka-apāmaggaṇṭakalasikāhi sākhā viya.

Upassayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Cīvarasuttavaṇṇanā

154. Rājagahassa dakkhiṇabhāge giri Dakkhiṇāgiri ṇa-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā, tassa dakkhiṇabhāge janapadopi “**dakkhiṇāgiri**”ti vuccati “giritto dakkhiṇabhāgo”ti katvā. **Ekadivasenā**ti ekena divasena uppabbājesuṃ tesuṃ saddhāpabbajitābhāvato.

Yattha cattāro vā uttari vā bhikkhū akappiyanimantanaṃ sādhiyitvā pañcannaṃ bhojanānaṃ aññataraṃ bhojanaṃ ekato paṭiggaṇhitvā bhuñjanti, etaṃ gaṇabhojanaṃ nāma, taṃ tiṇṇaṃ bhikkhūnaṃ bhuñjitum vaṭṭatīti “**tikabhojanaṃ paññattan**”ti vacanena gaṇabhojanaṃ paṭikkhittanti vuttaṃ hoti. Tayo atthavase paṭicca anuññātattāpi “**tikabhojanan**”ti vadanti.

“Dummaṅkūnaṃ niggaho eva pesalānaṃ phāsuvihāro”ti idaṃ ekaṃ aṅgaṃ. Tenevāha “**dummaṅkūnaṃ niggahenevā**”ti-ādi. “Yathā devadatto -pa- saṅghaṃ bhindeyyun”ti **iminā kāraṇena** tikabhojanaṃ paññattaṃ.

Atha kiñcarahīti atha kasmā tvaṃ asampannagaṇaṃ bandhitvā carasīti adhippāyo. Asampannāya parisāya cārikācaraṇaṃ kulānuddayaṃ na hoti kulānaṃ ghātittatīti adhippāyena thero “**sassaghātaṃ maññe carasī**”ti-ādimavoca.

Sodhento tassā ativiya parisuddhabhāvadassanena. **Uddisitum na jānāmi** tathā cittasseva anuppannapubbattā. **Kiñcanaṃ** kilesavatthu. Saṅghetabbakhattavatthu **palibodho**, ālayo apekkhā. **Okāsābhāvatoti** bahukiccakaraṇīyatāya kusalakiriyāya okāsābhāvato. **Sannipātattāṇatoti** saṅketaṃ katvā viya kilesarajānaṃ tattha sannijjhavattanato.

Sikkhattayabrahmacariyanti adhisīlasikkhādisikkhattayasāṅgahaṃ brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyāṃ. Khaṇḍādibhāvāpādanena **akhaṇḍaṃ katvā**. Lakkhaṇavacanāṃ hetuṃ. Kiñci sikkhekadesaṃ asasetvā ekanteneva paripūretabbatāya **ekantaparipuṇṇaṃ**. Cittuppādamattampi saṅkilesamalaṃ anuppādetvā accantameva visuddhaṃ katvā pariharitabbatāya **ekantaparisuddhaṃ**. Tato eva saṅkhaṃ viya likhittanti **saṅkhalikhitaṃ**. Tenāha “**likhitasāṅkhasadisaṃ**”ti. Dāṭhikāpi taggahaṇeneva

gahetvā “massu” tveva vuttaṃ, na ettha kevalaṃ massuyevāti attho.

Kasāyena rattāni **kāsāyāni**.

Vaṅgasātakoti¹ vaṅgadese uppannasātakō. **Esāti** mahākassapatthero. **Abhinīhārato paṭṭhāya** paṇidhānato pabhūti, ayaṃ idāni vuccamānā. Aggasāvakaadvayaṃ upādāya tatiyattā “**tatīyasāvakan**” ti vuttaṃ. **Aṭṭhasaṭṭhibhikkhusatasahassanti** bhikkhūnaṃ satasahassañceva saṭṭhisahassāni ca aṭṭha ca sahasāni.

Ayañca ayañca guṇoti silato paṭṭhāya yāva aggaphalā guṇoti kittento mahāsamuddaṃ pūrayamāno viya kathesi.

Kolāhalanti devatāhi nibbattito kolāhalo.

Khuddakādivasena **pañcavaṇṇā**. **Taraṇaṃ**² **vā** hotu **maraṇaṃ**³ **vāti** mahoghaṃ ogāhanto puriso viya maccherasamuddaṃ uttaranto **pacchāpi** -**pa-** **pādamūle** **ṭhapesi** bagavato dhammadesanāya maccherapahānassa kathitattā.

Satthu guṇa kathitā nāma hontīti vuttaṃ “**satthu guṇe kathentassā**” ti. **Tato paṭṭhāyāti** tadā satthu sammukhā dhammassa vanato paṭṭhāya.

Tathāgatamañcassāti Tathāgatassa paribhogamañcassa. **Dānaṃ datvā** brāhmaṇassa **purohitaṭṭhāne** **ṭhapesi**. **Tādisasseva** seṭṭhino **dhītā hutvā**.

Adinnavipākassāti pubbe katūpacitassa sabbaso na dinnavipākassa. **Tassa kammaṣṣāti** tassa paccekabuddhassa patte piṇḍapātaṃ chinditvā kalalapūraṇakammaṣṣa. Tasmim yeva attabhāve **sattasu** **ṭhānesu** duggandhasarīratāya **paṇivattitā**. **Iṭṭhakapantīti** suvaṇṇiṭṭhakapanti. **Ghaṭaniṭṭhakāyāti** tassa pantiyaṃ paṭhamaṃ ṭhapita-iṭṭhakāya saddhiṃ ghaṭetabba-iṭṭhakāya ūnā hoti. **Bhaddake kāleti** īdisiyā iṭṭhakāya icchitakāleyeva āgatāsi. **Tena bandhanenāti** tena silesasambandhena.

1. Navasātakoti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Maraṇaṃ (Ka)

3. Amaraṇaṃ (Ka)

Olambakāti muttāmaṇimayā olambakā. **Puññanti** natthi no puññaṃ taṃ, yaṃ nimittaṃ yaṃ kāraṇaṃ ito sukhumatarassa paṭilābho siyāti attho.

Puññaniyāmenāti puññānubhāvasiddhena niyāmena. So ca **assa**¹ bārāṇasirajjaṃ dātuṃ katokāso².

Phussarathanti maṅgalaratham. Uṇhisaṃ vālabhijāni khaggo maṇipādukā setacchattanti **pañcavidham** **rājakakudhabhaṇḍam**. Setacchattam visum gahitam. Dibbavattham sādīyitum puññānubhāvacadito “nanu tātā thūlan”ti-ādimāha.

Pañca caṅkamanasatānīti ettha **iti**-saddena ādi-atthena aggisālādīni pabbajitasārappaṭṭhānāni saṅgaṇhāti.

Sādhukīlanti ariyānaṃ parinibbutaṭṭhāne kātābbasakkāraṃ vadati.

Nappamajji nirogā ayyāti pucchitākāradassanaṃ. **Parinibbutā devāti** devī paṭivacanaṃ adāsi. **Paṭiyādetvāti** niyyātetvā. **Samaṇakapabbajanti** samitapāpehi ariyehi anuṭṭhātabbapabbajjaṃ. So hi rājā paccekabuddhānaṃ vesassa diṭṭhattā “idameva bhaddakan”ti tādisaṃyeva liṅgaṃ gaṇhi.

Tatthevāti brahmalokeyeva. Vīsatiṃ vasse sampatteti āharitvā sambandho. Brahmalokeya āgantvā nibbattatā brahmacariyādhikāraṃ cirakālaṃ saṅgahitattā³ “**evārūpaṃ katham mākaṭṭhā**”ti-ādimāha.

Vīsati dharaṇāni “nikkhan”ti vadanti. Alabhanto na vasāmīti saññāpessāmīti sambandho.

Itthākaroti itthiratanassa uppattiṭṭhānaṃ. **Ayyadhītāti** amhākaṃ ayyassa dhītā, bhaddakāpilānīti⁴ attho. Pasādarūpena nibbisiṭṭhatāya “mahāgīvan”ti paṭimāya sadisabhāvamāha. Tenāha “**ayyadhītāyā**”ti-ādi.

Samānapaṇṇanti sadisapaṇṇaṃ, kumārassa kumāriyā ca vuttantapaṇṇaṃ. **Ito ca etto cāti** te purisā samāgamaṭṭhānato magadharatṭhe

1. Yathā (Ka)

2. Mātukatokāso (Ka)

3. Cirakālasambhūtattā (Aṅguttaranikāye paṭhamavagge mahākassapaṭṭheravattathūṭikāyaṃ)

4. Bhujissadāyikāti (Ka)

mahātitthagāmaṃ maddaraṭṭhe sāgalanagarañca uddissa pakkamantā aññaṃaññaṃ vissajjentā nāma hontīti “ito ca etto ca pesesun”ti vuttā.

Pupphadāmanti hatthihatthappamāṇaṃ pupphadāmaṃ. **Tāni** pupphadāmāni. **Teti** ubho bhaddā ceva pippalikumāro ca. **Lokāmisenāti** gehassitapemena, kāmassādenāti attho. **Asaṃsaṭṭhāti** na saṃsaṭṭhā. Vicārayimsu ghaṭe jalantena viya padīpena ajjhāsayena samujjalantena vimokkhabījēna samussāhitacittā. **Yantabaddhānīti** sassasampādanatthaṃ tattha tattha iṭṭhakadvārakavāṭayojanavasena yantabaddha-udakanikkhamanatumbāni. **Kammantoti** kasikammakaraṇaṭṭhānaṃ. **Dāsagāmāti** dāsānaṃ vasanagāmā.

Osāpetvāti pakkhipitvā. **Ākappakuttavasenāti** ākāravasena kiriyāvasena ca. **Ananucchavikanti** pabbajitavesassa ananurūpaṃ. **Tassa matthaketi** dvedhāpathassa dvidhābhūtaṭṭhāne.

Etesaṃ saṅgahaṃ kātuṃ vaṭṭatīti nisīdīti sambandho. Sā pana satthu tattha nisajjā edisīti dassetuṃ “**nisīdanto panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yā buddhānaṃ aparimitakālasaṅgahitā acinteyyāparimeyya puññasambhārūpacayanibbattā nirūpitasabhāvaḥbuddhaguṇavijjotitā lakkaṇānubyañjanasamujjalā byāmapabhāketumālālaṅkatā sabhāvasiddhatāya akittimā rūpakāyasirī, taṃyeva mahākassapassa adiṭṭhapubbaṃ pasādasamvaḍḍhanatthaṃ aniggahetvā nisinno bagavā “buddhavesaṃ gahetvā -pa- nisīdī”ti vutto. Asītiatthaṃ padesaṃ byāpetvā pavattiyā “**asītiatthā**”ti vuttā. **Satasākhoti** bahusākho anekasākho. **Suvaṇṇavaṇṇo ahosi** nirantaraṃ buddharasmīhi samantato samokiṇṇatā. **Evaṃ** vuttappakārena **veditabbā**.

Rājagahaṃ nālandanti ca sāmi-atthe upayogavacanāṃ antarāsaddayogatoti āha “**Rājagahassa ca Nālandāya cā**”ti. **Na hi me ito aññaṇa satthārā bhavituṃ sakkā** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi sattānaṃ yathārahaṃ anusāsanamatthassa aññaṇa sadevake abhāvato. **Na hi me ito aññaṇa sugatena bhavituṃ sakkā** sobhanagamanaguṇaṇayuttassa aññaṇa abhāvato. **Na hi me ito aññaṇa sammāsambuddhena bhavituṃ sakkā** sammā sabbadhammānaṃ sayambhuññaṇa abhisambuddhassa abhāvato. **Imināti** “satthā me bhante”ti iminā vacanena.

Ajānamānova sabbaññeyyanti adhippāyo. **Sabbacetasā**ti sabba-
ajjhattikaṅgaparipuṇṇacetasā. **Samannāgatanti** sampannaṃ sammadeva anu
anu āgataṃ upagataṃ. **Phaleyyā**ti vidāleyya. **Vilayanti** vināsaṃ.

Evam sikkhitabbanti idāni vuccamānākārena. Hirottappassa bahalatā
nāma vipulatāti āha “**mahantan**”ti. **Paṭhamataramevā**ti pageva
upasaṅkamanato. Tathā atimānapahīno assa, hiri-ottappaṃ yathā saṇṭhāti.
Kusalasannissitanti anavajjadhammanissitaṃ. **Aṭṭhikanti** tena dhammena
aṭṭhikaṃ. Ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā savanacittaṃ “sabbaceto”ti
adhippetanti āha “**cittassa thokampi bahi gantum adento**”ti. Tena
samodhānaṃ dasseti. **Sabbena -pa- samannāharitvā** ārambhato pabhuti yāva
desanā nipphannā, tāva antarantarā pavattena sabbena samannāhāracittena
dhammaṃyeva samannāharitvā. **Ṭhapitasototi** dhamme nihitasoto.
Odahitvāti apihitaṃ katvā. **Paṭhamajjhānavasenā**ti idaṃ asubhesu tasveva
ijjhato, itaratthañca sukhasampayuttatā vuttā.

Saṃsārasāgare paribbhamantassa iṇaṭṭhāne tiṭṭhanti kilesā
āsavasabhāvāpādanatoti āha “**saraṇoti sakilesa**”ti. **Cattāro hi paribhogā**-
ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggataṃ saṃvaṇṇanāsu vuttanayeneva
veditabbaṃ. Ettha ca bagavā paṭhamāṃ ovādaṃ therassa brāhmaṇajātikattā
jātimānapahānatthamabhāsi, dutiyaṃ bāhusaccaṃ nissāya uppajjanaka-
ahamkārapahānattham, tatiyaṃ upadhisampattiṃ nissāya uppajjanaka-
attasinehapahānattham. **Aṭṭhame divaseti** bagavatā samāgatadivasato
aṭṭhame divase.

Maggato okkamaṇaṃ paṭhamataram bagavatā samāgatadivaseyeve
ahosi. Yadi arahattādhigamo pacchā, atha kasmā pāliyaṃ pageva siddhaṃ
viya vuttanti āha “**desanāvārassā**”ti-ādi. “Sattāhameva khvāhaṃ āvuso
saraṇo raṭṭhapiṇḍaṃ bhuñjin”ti vatvā avasarappattaṃ arahattaṃ pavedento
“aṭṭhamiyā aññā udapādī”ti āha. Ayamettha desanā vārassa āgamo. Tato
paraṃ bagavatā attano kataṃ anaggahaṃ cīvaraparivattanaṃ dassento “atha
kho āvuso”ti-ādimāha.

Antantenāti catugguṇaṃ katvā paññattāya saṅghāṭiyā antantena.
Jātipaṃsukūlikena -pa- bhavitum vaṭṭatīti etena pubbe jāti-
 āraññakaggahaṇena ca terasa dhutaṅgā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ.
Anucchavikaṃ kātunti anurūpaṃ paṭipattiṃ paṭipajjitum. Thero pārupīti
 sambandho.

Bhagavato ovādaṃ bagavato vā dhammakāyaṃ nissāya urassa vasena
 jātoti **oraso**. Bhagavato vā dhammasarīrassa mukhato
 sattatiṃsabodhipakkhiyato jāto. Teneva
 dhammajātadhammanimmitabhāvopi saṃvaṇṇitoti daṭṭhabbo.
 Ovādadhammo eva satthārā dātabbato therena ādātabbato
ovādadhammadāyādo, ovādadhammadāyajjoti attho, taṃ arahatīti. Esa nayo
 sesapadesupi.

“Pabbajjā ca parisodhitā”ti vatvā tassā sammadeva sodhitabhāvaṃ
 byatirekamukhena dassetuṃ **“āvuso yassā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **evanti** yathā
 ahaṃ labhiṃ, evaṃ so satthu santikā labhatīti yojanā. **Sīhanādaṃ naditunti**
 etthāpi sīhanādanadanā nāma desanāva, thero satthārā attano
 katānuggahameva anantarasutte vuttanayena ulliṅgeti, na aññathā. Na hi
 mahāthero kevalaṃ attano guṇānubhāvaṃ vibhāveti. **Sesanti** yaṃ idha
 asaṃvaṇṇitaṃ. **Purimanayenevā**ti anantarasutte vuttanayeneva.

Cīvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Paraṃmaraṇasuttavaṇṇanā

155. Yathā atītakappe atītāsu jātīsu kammakilesavasena āgato, tathā
 etarahipi āgatoti **Tathāgato**, yathā yathā vā pana kammaṃ katūpacitaṃ,
 tathā taṃ taṃ attabhāvaṃ āgato upagato upapannoti **Tathāgato**, sattoti āha
“Tathāgatotisatto”ti. **Etenti** “evaṃ hoti bhavati tiṭṭhati sassatisaman”ti evaṃ
 pavattaṃ diṭṭhigataṃ. **Atthasannissitaṃ na hotīti**
 diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthato sukhanti pasatthasannissitaṃ na
 hoti. **Ādibrahmacariyakanti** ettha maggabrahmacariyaṃ adhippetam tassa
 padhānabhāvato. Tassa pana etaṃ diṭṭhigataṃ

ādipaṭipadāmatam na hoti anupakārakattā vilomanato ca. Tato eva itarabrahmacariyassapi anissayova. Sesam vuttanayena veditabbam.

Parammaraṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā

156. Ājānāti heṭṭhimamaggehi nātamariyādaṃ anatikkamitvāva jānāti paṭivijjhatīti **aññā**, aggamaggapaññā. Aññassa ayanti **aññā**, **arahattaphalaṃ**. Tenāha “**arahatte**”ti.

Obhāseti obhāsanimittam. “Cittam vikampatī”ti padadvayaṃ ānetvā sambandho. **Obhāseti** visayabhūte. Upakkilesehi cittam vikampatīti yojanā. Tenāha “**yehi cittam pavedhatī**”ti. Sesesupi ese va nayo.

Upaṭṭhāneti satiyam. **Upekkhāya cāti** vipassanupekkhāya ca. Ettha ca vipassanācittasamuṭṭhānasantānavinimuttam pabhāsanam rūpāyatanam **obhāso**. **Ñāṇā**dayo vipassanācittasampayuttāva. Sakasakakicce saviseso hutvā pavatto **adhimokkho** saddhādhimokkho. **Upaṭṭhānam** sati. **Upekkhāti** āvajjanupekkhā. Sā hi āvajjanacittasampayuttā cetanā. Āvajjana-
ajjhupekkhanavasena pavattiyā idha “āvajjanupekkhā”ti vuccati. **Puna** **upekkhāyāti** vipassanupekkhāva anena samajjhataṭṭhāya evam vuttā. **Nikanti** nāma vipassanāya nikāmanā¹ apekkhā. Sukhumatarakilesa vā siyā duviññeyyo.

Imāni dasa ṭhānāniti imāni obhāsādini upakkilesuppattiyā ṭhānāni upakkilesavatthūni. **Paññā yassa paricitāti** yassa paññā paricitavatī yāthāvato jānāti. “Imāni nissāya addhā maggappatto phalappatto ahan”ti pavatta-adhimāno **dhammuddhaccaṃ** dhammūpanissayo vikkhepo. Tattha kusalo hi tam yāthāvato jānanto **na ca** tattha **sammohaṃ gacchati**.

1. Nikāmā (Ka)

Adhigamasaddhammapatirūpakam nāma anadhigate adhigatamānibhāvāvahattā. Yadaggena vipassanāñāṇassa upakkilesa, tadaggena paṭipattisaddhammapatirūpakotipi sakkā viññātum. **Dhātukathā**ti mahādhātukatham vadati. **Vedallapiṭakanti** vetullapiṭakam¹. Tam nāgabhavanato ānīṭanti vadanti. Vādabhāsīṭanti apare². **Abuddhavadanā**ti buddhavadanena virujjhanato. Na hi sambuddho pubbāparaviruddham vadati. Tattha sallam upaṭṭhapenti kilesavinayaṃ na sandissati, aññadatthu kilesupattiyā paccayo hotīti.

Avikkayamānanti vikkayaṃ agacchantam. **Tanti** suvaṇṇabhaṇḍam.

Na sakkhimsu ñāṇassa avisadabhāvato. Esa nayo ito paresupi.

Idāni “bhikkhū paṭisambhidāppattā ahesun”ti-ādinā vuttameva attham kārāṇato vibhāvetum puna “**paṭhamabodhiyam hī**”ti-ādi vuttam. Tattha **paṭipattim pūrayimsūti** atīte kadā te paṭisambhidāvaham paṭipattim pūrayimsu? Paṭhamabodhikālikā bhikkhū. Na hi attasammāpaṇidhiyā pubbekatapuññatāya ca vinā tādisaṃ bhavati. Esa nayo ito paresupi. **Tadā paṭipattisaddhammo antarahito nāma bhavissatīti** etena ariyamaggena āsannā eva pubbabhāgapaṭipadā paṭipattisaddhammoti dasseti.

Dvīsūti suttābhidhammapiṭakesu antarahitesupi. **Anantarahitameva** adhisīlasikkhāyaṃ ṭhitassa itarasikkhādvayasamuṭṭhāpitato. **Kimkāraṇā**ti kena kāraṇena, aññasmiṃ dhamme antarahite aññatarassa dhammassa anantaradhānam vuccatīti adhippāyo. **Paṭipattiyā paccayo hoti** anavasesato paṭipattikkamassa paridīpanato. **Paṭipatti adhigamassa** paccayo visesalakkaṇapaṭivedhabhāvato. **Pariyattiyeva pamāṇam** sāsanaṃ ṭhitiyāti adhippāyo.

Nanu ca sāsanaṃ osakkitaṃ pariyattiyā vattamānāyāti adhippāyo. **Anārādhakabhikkhū**ti silamattassapi na ārādhako dussīlo. **Imasminti** imasmiṃ pātimokkhe. **Vattantāti** “silam akopetvā ṭhitā atthi”ti pucchi.

1. Vedallapiṭakanti vedallapiṭakam (Ka)

2. Bodhisattapiṭakasampayuttam bhāsīṭanti abhidhammasamuccaye vuttam.

Etesūti evaṃ mahantesu sakalaṃ lokaṃ ajjhottharituṃ samatthesu catūsu mahābhūtesu. **Tasmā**ti yasmā aññena kenaci atimahantenapi saddhammo na antaradhāyati, samayantarena pana vattabbameva natthi, tasmā. **Evamāhā**ti idāni vuccamānākāraṃ vadati.

Ādānaṃ ādi, ādi eva **ādikanti** āha “**ādikenāti ādānenā**”ti. **Heṭṭhāgamanīyā**ti adhobhāgagamanīyā, apāyadukkhassa saṃsāradukkhassa ca nibbattakāti attho. **Gāvararahitā**ti garukāra rahitā. Patissayanaṃ nīcabhāvena patibaddhavuttiyā, patisso patissayoti atthato ekaṃ, so etesaṃ natthīti āha “**appatissāti appatissayā anīcavuttikā**”ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saddhammappatirūpakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Kassapasamīyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Lābhasakkārasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Dāruṇasuttavaṇṇanā

157. **Thaddhoti** kakkhaḷo aṇiṭṭhassa padānato. **Catupaccayalābhoti** catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. **Sakkāroti** tehiyeva paccayehi susaṅkhatehi pūjanā, so pana atthato sampattiyevāti āha “**tesaṃyeva -pa- lābho**”ti. **Vaṇṇaghosoti** guṇakittanā. Antarāyassa anativattanato **antarāyiko** anattāhāvahattā.

Dāruṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Baḷisasuttavaṇṇanā

158. Baḷisena carati, tena vā jīvati **bālisiko**. Tenāha “**baḷisaṃ gahetvā caramāno**”ti. **Āmisagatanti** āmisūpagataṃ āmisapatitaṃ. Tenāha “**āmisamakkhitan**”ti. Bhinnādhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hotevāti āha “**āmise cakkhudassanan**”ti. Ayo vuccati sukhaṃ, tabbidhuratāya **anayo**, dukkhanti āha “**dukkhaṃ patto**”ti. **Assāti** etena. Kattu-atthe hi etaṃ sāmivacanāṃ. Yathā kilesā vattanti, evaṃ pavattamāno puggalo kilesavippayogo na hotīti vuttaṃ “**yathā kilesamārassa kāmo, evaṃ kattabbo**”ti.

Baḷisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Kummasuttādivaṇṇanā

159-160. Aṭṭhikacchapā vuccanti yesaṃ kapālamatthake tikhiṇā aṭṭhikoṭi hoti, tesaṃ samūho **aṭṭhikacchapakulaṃ**. Macchakacchapādīnaṃ sarīre lambandhī papatatīti **papatā**, vuccamānākāro ayakantaṅko.

ayakosaketi¹ ayomayakosake. **Kaṇṇikasallasanṭhānoti** attanikāpanasallasanṭhāno. **Ayakaṇṭakoti** ayomayavaṇkakaṇṭako. **Nikkhamati** ettha athāvarato. Pavesitamatto hi so. **Idāni tvam** “amhākan”ti na vattabbo. **Ito anantarasutteti** catutthasuttamāha.

Kummasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mīlhakasuttavaṇṇanā

161. **Mīlhakā**ti evaṃ itthilingavasena vuccamānā. **Gūthapāṇakā**ti gūthabhakkhapāṇakā. **Antoti** kucchiyaṃ.

Mīlhakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asanisuttavaṇṇanā

162. “Ime lābhasakkāraṃ anāharantā jighacchādidukkhaṃ pāpuṇantū”ti evaṃ na sattānaṃ dukkhakāmatāya evamāhāti ānetvā sambandho. **Anantadukkhaṃ anubhoti** aparāparaṃ uppajjanaka-akusalacittānaṃ bahubhāvato.

Asanisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Diddhasuttavaṇṇanā

163. Acchavisayuttāti vā diddhe gatena² **gatadiddhena**³. Tenāha “visamakkhitenā”ti.

Diddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ayakantakosaketi (Aṭṭhakathāyaṃ) 2. Diṭṭhe gatena (Ka) 3. Gatadiṭṭhena (Ka)

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

164. **Jarasiṅgā**lotveva vuccati sarīrasobhāya abhāvato. Sarīrassa uggatakaṇṭakattā **ukkaṇṭakena nāma. Phuṭatīti** phalati bhijjati.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Verambhasuttavaṇṇanā

165. **Kāyaṃ na rakkhati nāma** chabbīsatiyā sārubbānaṃ pariccajanato. **Vācaṃ na rakkhati nāma** rāgasāmantā ca kodhasāmantā ca yāva nicchāraṇato.

Verambhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sagāthakasuttavaṇṇanā

166. “**Yassa sakkariyamānassā**”ti ettha **asakkārena cūbhayanti** asakkārena ca ubhayaṇca, kadāci sakkārena, kadāci asakkārena, kadāci ubhayenāti attho. Tenāha “**asakkārenā**”ti-ādi. Satatavihārānaṃ sampattiyā **sātatikoti āha “arahatta -pa- sukhumadiṭṭhī**”ti-ādi. Tathā hi sā “**vajirūpamañāṇan**”ti vuccati. **Āgatattāti** phalasamāpattiṃ samāpajjitum tassā pubbaparikkammaṃ upagatattā.

Sagāthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1-2. Suvāṇṇapātisuttādivaṇṇanā

167-168. **Cāletum na sakkoti** sīlapabbatasannissitattā. **Aññaṃ vā kiccaṃ karoti** pageva sīlassa chaḍḍitattā. Tatiyādīsū apubbaṃ natthi.

Suvāṇṇapātisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Mātugāmasuttavaṇṇanā

170. Yaṃ visabhāgavatthu purisassa cittaṃ pariyādāya ṭhātum sakkotīti vuccati, tato visesato lābhasakkārova sattānaṃ cittaṃ pariyādāya ṭhātum sakkotīti dassento bagavā “na tassa bhikkhave”ti-ādimavocāti dassento “**na tassā**”ti-ādimāha.

Mātugāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kalyāṇīsuttavaṇṇanā

171. **Dutiyaṃ uttānameva**, tasseva atthassa kevalaṃ janapadakalyāṇīvasena vuttaṃ.

Kalyāṇīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-6. Ekaputtakasuttādivaṇṇanā

172-175. **Saddhāti** ariyamaggena āgatasaddhā adhippetāti āha “**sotāpannā**”ti.

Ekaputtakasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

176. **Evamādīti ādi**-saddena bāhusaccasaṃvarasīlādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Lābhasakkārassa samudayaṃ** uppattikāraṇaṃ samudayasaccavasena dukkhasaccassa uppattihetutāvasena.

Tatiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Chavisuttavaṇṇanā

177. **Lābhasakkārasiloko narakādīsu nibbattentoti** idaṃ tannissayaṃ kilesagaṇaṃ sandhāyāha. **Nibbattentoti** nibbattāpento. **Imaṃ** manussa **attabhāvaṃ nāseti** manussattaṃ puna nibbattitum appadānavasena. **Tasmāti** duggatinibbattāpanato idha maraṇadukkhāvahanato ca.

Chavisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rajjusuttavaṇṇanā

178. **Kharā pharusā** chavi-ādīni chindane samatthā.

Rajjusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bhikkhusuttavaṇṇanā

179. **Taṃ sandhāyāti** diṭṭhadhammasukhavihārassa okāsābhāvaṃ sandhāya.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavagga

1-4. Bhindisuttādivaṇṇanā

180-183. **Devadatto sagge vā nibbatteyyāti**-ādi parikappavacanāṃ. Na hi paccekabodhiyaṃ niyatagatiko antarā maggaphalāni adhigantum bhabboti. **Soti** anavajjadharmo. **Assāti** devadattassa. **Samucchedamagamā** katūpacitassa mahato pāpadhammassa balena tasmim attabhāve samucchedabhāvato, na accantāya. Akusalaṃ nāmetaṃ abalaṃ, kusalaṃ viya na mahābalaṃ, tasmā tasmimyeva attabhāve tādisānaṃ puggalānaṃ atekicchatā, aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmo

accantiko siyā. Yadi evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā kathanti? Āsevanāvasena, tasmā yathā “sakiṃ nimuggo nimuggo eva bālo”ti vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇukajotanā. Yādise hi paccaye paṭicca puggalo taṃ dassanaṃ gaṇhi, tathā ca paṭipanno, puna acintappativatte paccaye patitato sīsukkhīpanamassa na hotīti na vattabbaṃ.

Bhindisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Acirapakkantasuttavaṇṇanā

184. **Kāle samaptteti** gabbhassa paripākagatattā vijāyanakāle sampatte. **Potanti** assatariyā puttaṃ. **Etanti** “gabbho assatariṃ yathā”ti etaṃ vacanaṃ.

Acirapakkantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pañcarathasatasuttavaṇṇanā

185. Abhiharīyatīti abhihāro, bhattaṃyeva abhihāro **bhattābhihāro**ti āha “abhiharitabbaṃ bhattan”ti. **Macchapittanti** vāḷamaccha pittaṃ. **Pakkhipeyyunti** uragādinā osiñceyyuṃ.

Pañcarathasatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-13. Mātusuttādivaṇṇanā

168-187. **Mātupi hetūti** attano mātuyā uppanna-anatthāvahassa pahānahetupi. **Ito paresūti** “pitupi hetū”ti evamādīsu.

Mātusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Lābhasakkārasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

7. Rāhulasamyutta

1. Paṭhamavagga

1-8. Cakkhusuttādivaṇṇanā

188-195. **Ekavīhārī**ti catūsupi iriyāpathesu ekākī hutvā viharanto. **Vivekaṭṭho**ti vivittaṭṭho. Tenāha “**nissaddo**”ti. **Satiyā avippavasantoti** satiyā avippavāsena ṭhito, sabbadā avijahanavasena pavatto. **Ātāpīti vīriyasampannoti** sabbaso kilesānaṃ ātāpanaparitāpanavasena pavattavīriyasamaṅgībhūto. **Pahitattoti** tasmiṃ visesādhigame pesitacitto, tattha ninno tappabbhāroti attho. **Hutvā abhāvākārenāti** uppattito pubbe avijjamāno paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā bhaṅguparamasaṅkhātena abhāvākārena. **Aniccanti** niccadhuvatābhāvato. **Uppādavayavantatāyāti** khaṇe khaṇe uppajjitvā nirujjhanato. **Tāvakālikatāyāti** taṅkhaṇikatāya. **Vipariṇāmakoti**yāti vipariṇāmavantatāya. Cakkhuṃ hi upādāya vikārāpajjanena vipariṇāmantam vināsam paṭipīlam pāpuṇāti. **Niccapaṭikkhepatoti** niccatāya paṭikkhipitabbato lesamattassapi anupalabbhanato. **Dukkhamanattāthenāti** nirantaradukkhatāya dukkhena khamitabbato. **Dukkhavatthukatāthenāti**¹ nānappakāradukkhadhiṭṭhānato. **Satatasampīlanattāthenāti** abhiṇhatāpasabhāvato. **Sukhapāṭikkhepenāti** sukhabhāvassa paṭikkhipitabbato. **Taṇhāgāho** mamaṅkārabhāvato. **Mānagāho** ahaṅkārabhāvato. **Diṭṭhi**gāho “attā me”ti vipallāsabhāvato. **Virāgavasenāti** virāgaggahaṇena. Tathā **vimuttivasenāti** vimuttiggahaṇena.

Pasādāva gahitā dvārabhāvappattassa adhippetattā.
Sammasanacāraccittam dvārabhūtamanoti adhippāyo.

Chaṭṭhe ārammaṇe **tebhūmakadhammā** sammasanacārassa adhippetattā.
Yathā paṭhamasutte pañca pasādā gahitā, na sasambhāracakkhu-ādayo,

1. Dukkhavatthubhāvenāti (Ka)

evaṃ tatiyasutte na pasādavatthukacittameva gahitaṃ, na taṃsampayuttā dhammā. Evaṃ hi avadhāraṇaṃ sātthakaṃ hoti aññathā tena apanetabbassa abhāvato. **Sabbatthā**ti sabbesu catutthasuttādīsu. **Javanappattā**ti javanacittasaṃyuttā.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhātusuttavaṇṇanā

196. Ākāśadhātu rūpaparicchedatāya rūpapariyāpannanti adhippāyena “**sesāhi rūpan**”ti vuttaṃ. **Nāmarūpan**ti tebhūmakāṃ nāmaṃ rūpañca kathitaṃ.

Dhātusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

19. **Sabbasaṅgāhikaparicchedenā**ti dhammasaṅgaṇhanapariyāyena. **Idhā**ti imasmim sutte. **Tebhūmakā**ti **gahetabbā** sammasanacārassa adhippetatthā.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

11. Anusayasuttavaṇṇanā

200. Dutiyavagge **attan**oti āyasmā rāhulo attano saviññāṇakāṃ kāyaṃ dasseti. **Parassā**ti parassa aviññāṇakakāyaṃ dasseti. Parasantāne vā arūpe dhamme aggahetvā rūpakāyameva gaṇhanto vadati. Apare “asaññasattānaṃ attabhāvaṃ sandhāya tathā vuttan”ti vadanti. **Purimenā**ti “imasmim saviññāṇake kāye”ti iminā padena. **Pacchimenā**ti “bahiddhā”ti iminā padena. **Ete kilesā**ti

ete diṭṭhitapaṇhāmānasaññitā kilesā. **Etesu vatthūsūti** ajjhatabahiddhāvatthūsu. **Samma -pa- passasīti** pubbabhāge vipassanāñāṇena sammasanavasena, maggakkhaṇe abhisamayavasena suṭṭhu attapaccakkhena ñāṇena passati.

Anusayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Apagatasuttavaṇṇanā

201. “Ahametan”ti ahaṃkāradīnaṃ anavasesappahānena accantameva **apagataṃ**.

Apagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvīsūti paṭhamavaggādīsu. Desanāya asekkhabhūmiyā desitattā **asekkhabhūmi kathitā**. **Paṭhamoti** paṭhamavaggo “sādhu me bhante bagavā”ti-ādinā **āyācantassa, dutiyo anāyācantassa** therassa ajjhāsayaavasena kathito. **Vimutti-paripācanīyadhammā** nāma vivaṭṭasannissitā saddhindriyādayo. Te pana vipassanāya kathitattā kathitā evāti. Taṃtaṃdesanānusārena hi thero te dhamme paripākaṃ pāpesi. Tathā hi bagavā dutiyavaggaṃ anāyācitopi desesi.

Rāhulasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Lakkhaṇasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Aṭṭhisuttavaṇṇanā

202. **Āyasmā ca lakkhaṇoti**-ādīsu “ko nāmāyasmā lakkhaṇo, kasmā ca ‘lakkhaṇo’ ti nāmaṃ ahosi, ko cāyasmā moggallāno, kasmā ca sitaṃ pātvākāsī” ti taṃ sabbaṃ pakāsetuṃ “**yvāyan**” ti-ādi āradhmaṃ.

Lakkhaṇasampannenāti purisalakkhaṇasampanna.

Īsaṃ hasitaṃ “sitaṃ” ti vuccatīti āha “**mandahasitaṃ**” ti.

Aṭṭhisāṅkhalikanti nayidaṃ aviññāṇakaṃ aṭṭhisāṅkhalikamattaṃ, atha kho eko petoti āha “**petaloke nibbattaṃ**” ti. **Ete attabhāvā**ti petattabhāvā. **Na āpāthaṃ āgacchayanti**ti devattabhāvā viya na āpāthaṃ āgacchanti pakatiyā. Tesāṃ pana ruciyā āpāthaṃ āgaccheyyūṃ manussānaṃ.

Dukkhābhībhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā karuṇāti āha “**kāruṇṇe kattaṃ**” ti. Attano ca sampattiṃ buddhaññāssa ca sampattinti paccekāṃ sampattisaddo yojetabbo. Tadubhayaṃ vibhāvetuṃ “**taṃ hī**” ti-ādi vuttaṃ. Tatta attano sampattiṃ anussarivā sitaṃ pātvākāsīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Dhammadhātū**ti Sabbaññutaññāṇaṃ sandhāya vadati. **Dhammadhātū**ti vā dhammānaṃ sabhāvo.

Itaroti lakkhaṇatthero. **Upapattī**ti jāti. Upapattisīsena hi tathārūpaṃ attabhāvaṃ vadati. **Lohatuṇḍakehī**ti lohamayeheva tuṇḍakehi. **Caranti**ti ākāsaṃ gacchanti. **Acchariyaṃ vatā**ti garahacchariyaṃ nāmetaṃ. **Cakkhubhūtā**ti sampattadibbacakkhukā, lokassa cakkhubhūtāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Yatrāti hetu-atthe nipātoti āha “**yatrāti kāraṇavacanaṃ**” ti. Aññatra hi “yatra hi nāma” ti attho vuccati. **Appamāṇe sattanikāye** te ca kho vibhāgena kāmabhavādibhede bhava, nirayādibhedā gatiyo, nānattakāyaṇānattasaññi-ādiviññāṇaṭṭhitiyo, tathārūpe sattāvāse ca Sabbaññutaññāṇaṃ me upanetuṃ paccakkhaṃ karontena.

Goghātakoti gunnaṃ abhiñhaṃ hananako. Tenāha “**vadhitvā vadhitvā**”ti. **Tassāti** gunnaṃ vadhakakammasa. **Aparāpariyakammasāti** aparāpariyavedanīyakammasa. Balavatā goghātakakammena vipāke dīyamāne aladdhokāsaṃ aparāpariyavedanīyaṃ tasmim vipakkavipāke idāni laddhokāsaṃ “**avasesakamman**”ti vuttaṃ. **Paṭisandhīti**¹ pāpakammajanitā paṭisandhi. **Kammasabhāgatāyāti** kammasadisabhāvena. **Ārammaṇasabhāgatāyāti** ārammaṇassa sabhāgabhāvena sadisabhāvena. Yādise hi ārammaṇe pubbe taṃ kammaṃ tassa ca vipāko pavatto, tādiseyeva ārammaṇe idaṃ kammaṃ imassa vipāko ca pavattoti katvā vuttaṃ “**tasseva kammasa vipākāvasesenā**”ti. Bhavati hi taṃsadisepi tabbohāro yathā “so eva tittiro, tāniyeva osadhāni”ti. **Nimittaṃ ahosīti** pubbe katūpacitassa petūpapattinibbattanavasena katokāsassa tassa kammasa nimittabhūtaṃ idāni tathā upaṭṭhahantaṃ tassa vipākassa nimittaṃ ārammaṇaṃ ahosi. **Soti** goghātakoti. **Aṭṭhisāṅkhalikapeto jāto** kammasarikkhakavipākatāvasena.

Aṭṭhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pesisuttavaṇṇanā

203. **Gomaṃsapesiyo**² katvāti gāviṃ vadhitvā vadhitvā gomaṃsaṃ phāletvā pesiyo katvā. **Sukkhāpetvāti** kālantaraṃ ṭhapanatthaṃ sukkhāpetvā. Sukkhāpiyamānānaṃ maṃsapesīnaṃ hi vallūrasamaññā.

Pesisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Piṇḍasuttavaṇṇanā

204. **Nippakkhacammeti** vigatapakkhacamme.

4. Nicchavisuttavaṇṇanā

205. Urabbhe hanatīti **orabbhiko**. **Elaketi** aje.

1. Pāpaṭisandhīti (Ka)

2. Pesiyo (Ka)

5. Asilomasuttavaṇṇanā

206. **Nivāpapaṭṭheti** attanā dinnanivāpena posite. **Asinā vadhitvā vadhitvā** vikkiṇanto.

6. Sattisuttavaṇṇanā

207. **Ekam miganti** ekam dīpakamigaṃ.

7. Usulomasuttavaṇṇanā

208. **Kāraṇāhīti** yātanāti. **Ñatvāti** kammaṭṭhānaṃ ñatvā.

8. Sūcilomasuttavaṇṇanā

209. Suṇoti pūretīti **sūto**, assadamakādiko.

9. Dutiyasūcilomasuttavaṇṇanā

210. Pesuññūpasamhāravasena ito sutam amutra, amutra vā sutam idha sūcetīti **sūcako**. Anayabyasanaṃ pāpesi manusseti sambandho.

10. Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā

211. **Vinicchayāmaccoti** raññā aḍḍakaraṇe ṭhapito vinicchayamahāmatto. So hi gāmajanakāyaṃ kūṭeti¹ vañcetīti **gāmakūṭakoti** vuccati. Keci “tādiso eva gāmajeṭṭhako gāmakūṭako”ti vadanti. **Samena bhavitabbaṃ**, “dhammaṭṭho”ti vattabbato. Rahassaṅge nisīdanavasena **visamā nisajjāva ahosi**.

Kumbhaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Sasīsakasuttavaṇṇanā

212. **Phusantoti** theyyāya phusanto.

3. Nicchavitthisuttavaṇṇanā

214. **Mātugāmo** sassāmiko attano phasse anissaro. **Vaṭṭitvāti**¹ bhassitvā aparaṃ gantvā.

4. Maṅgulitthisuttavaṇṇanā

215. Maṅganavasena ulatīti **maṅguli**, virūpabībhacchabhāvena pavattatīti attho. Tenāha “**virūpaṃ duddasikaṃ bībhacchan**”ti.

5. Okilinīsuttavaṇṇanā

216. Uddhaṃ uddhaṃ agginā pakkasarīratāya **uppakkaṃ**. Heṭṭhato paggharaṇavasena kilinnasarīratāya **okilinī**. Ito cito ca aṅgārasamparikiṇṇatāya **okirinī**. Tenāha “**sā kirā**”ti-ādi. **Aṅgārakitaketi** aṅgārasañcaye. **Sarīrato paggharanti** asuciduggandhajegucchāni sedagatāni. **Tassa kira raññoti** tassa kāliṅgassa rañño. **Nāṭakinī**² nacce adhikatā itthī. **Sedanti** sedanaṃ, tāpananti attho.

Okilinīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Asīsakasuttavaṇṇanā

217. **Asīsaṃ kabandhaṃ hutvā nibbatti** kammāyūhanakāle tathā nimittaggahaṇapariyāyato.

1. Dhamsitvāti (Ka)

2. Nāṭakitthīti (Ka)

7-11. Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā

218-222. **Lāmakabhikkhū**ti hīnācāratāya lāmakō, bhikkhu vesatāya bhikkhāhārena jīvanato ca bhikkhu. **Cittakeḷinti** cittaruciyaṃ taṃ taṃ kīlanto. **Ayamevā**ti bhikkhuvatthusmim vuttanayo eva.

Pāpabhikkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Lakkhaṇasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Opammasaṃyutta

1. Kūṭasuttavaṇṇanā

223. **Kūṭaṃ** gacchantīti kūṭacchiddassa anupavisanavasena kūṭaṃ gacchanti. Yā ca gopānasiyo gopānasantaragatā, tāpi kūṭaṃ āhacca ṭhānena **kūṭaṅgamā**. Duvidhāpi kūṭe samosaraṇā. **Kūṭassa samugghātena** vināsena bhijjanena. **Avijjāya samugghātenā**ti avijjāya accantameva appavattiyā. Tena ca mokkhadhammādhigamena tadanurūpadhammādhigamo dassito. **Appamattā**ti pana iminā tassa upāyo dassito.

Kūṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nakhasikhasuttavaṇṇanā

224. **Evaṃ** appakā yathā nakhasikhāya āropitapaṃsu, sugatisaṃvattaniyassa kammassa appakattā **evaṃ deve**supīti hīnūdāharaṇavasena vuttaṃ. Appatārā hi sattā ye deve su jāyanti, tañca kho kāmadevesu. Itaresu pana vattabbameva natthi.

Nakhasikhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kulasuttavaṇṇanā

225. **Vidhaṃsayanti** viheṭṭhayanti. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivāsena paribrūhitā. **Punappunam katā**ti bhāvanāya bahulikaraṇena aparāparaṃ pavattitā. **Yuttayānam viya katā**ti yathā yuttaṃ ājaññarathaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitaṃ yathārucci pavattati, evaṃ yathārucci pavattiyā gamitā. **Paṭiṭṭhānaṭṭhena**ti adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katā** sabbaso upakkilesavisodhanena suvisodhitamariyādaṃ viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena avikampaneyyatāyā ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanūpacayaṃ gamitā. Tenāha

“suvaḍḍhitā”ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti mettābhāvanāya matthakappattiyā sammadeva sampāditā.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkhāsuttavaṇṇanā

226. **Mahāmukha-ukkhālī**anti mahāmukhānaṃ mahantakoḷumbānaṃ satam. **Paṇītabhojanabharitā**anti sappimadhusakkarādīhi upanītapaṇītabhojanehi paripuṇṇānaṃ. **Tassā**ti pāṭhassa. **Goduhanamattanti** godohanavelāmattam. Tam pana kittakam adhippetanti āha “**gāviyā**”ti-ādi. **Sabbasattesu hitapharaṇanti** anodhisomettābhāvanamāha, mettacittam appanāppattam bhāvetum sakkoṭṭi adhippāyo. Tampi tato yathāvuttadānato **mahapphalataranti**.

Okkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattisuttavaṇṇanā

227. **Agge paharivā**ti tiṇhaphalasattiyā agge hatthena vā muṭṭhinā vā pahāram datvā. **Kappāsavaṭṭim viyā**ti pahatakappāsapiṇḍam viya. **Niyyāsavaṭṭim viyā**ti phalasaṇṭhānam niyyāsapiṇḍam viya. **Ekato katvā**ti kalikādibhāvena vīsatiṃsapiṇḍāni ekajjham katvā. **Alliyāpento** piṇḍam karonto. **Paṭileṇetī**ti paṭilīnayaṭi nāmeti. **Alliyāpento** te dvepi dhārā ekato samphusāpento. **Paṭikoṭṭetī**ti paṭipaharati. Tattha khaṇḍam viya niyyāso. **Kappāsavaṭṭanakaraṇī**anti vihatassa kappāsassa paṭisaṃharaṇavasena bandhanadaṇḍam. **Pavattentoti** kappāsassa saṃvellanavasena pavattento.

Sattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dhanuggahasuttavaṇṇanā

228. **Daḷhadhanunoti** thirataradhanuno. Idāni tassa thiratarabhāvaṃ paricchedato dassetuṃ “**daḷhadhanū**”ti-ādi vutaṃ. Tattha **dvisahassathāmaṇi** palānaṃ dvisahassathāmaṇi. Vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **yassāti** dhanuno. **Āropitassāti** jiyāṃ āropitassa. **Jiyābaddhoti** jiyāya baddho. Pathavito muccati, etaṃ “dvisahassathāmaṇi”ti veditabbaṃ. **Lohasīsādīnanti** kāḷalohatambalohasīsādīnaṃ. **Bhāroti** purisabhāro, so pana majjhimapurisassa vasena edisaṃ tassa balaṃ daṭṭhabbaṃ. **Uggahitasippā** dhanuvedasikkhāvasena. **Ciṇṇavasībhāvā** lakkhesu avirajjhanasarakkhepavasena. Kataṃ rājakulādīsu upagantvā asanaṃ sarakkhepo etehi **katūpasanāti** āha “**rājakulādīsu dassitasippā**”ti.

“Bodhisatto cattāri kaṇḍāni āharī”ti vatvā tameva atthaṃ vitthārato dassento “**tadā kirā**”ti-ādimāha. Tattha **javissāmāti** dhāvissāma. **Aggi utṭhahīti** sīghapatanasantāpena ca sūriyarasmisantāpassa āsannabhāvena ca usumā utṭhahi. **Pakkhapañjarenāti** pakkhajālantarena.

Nivattitvāti “nippayojanamidaṃ javanaṃ”ti nivattitvā. **Pattakaṭāhena otthaṭapatto viyāti** pihitapatto viya ahosi, vegasā patanena nagarassa upari ākāsaṃ nirikkhaṇaṃ ahosi. Sañcāritattā **anekahaṃsasahassasadiṣo paññāyi** seyyathāpi bodhisattassa dhanuggahakāle sarakūṭādidassane.

Dukkaranti tassa adassanaṃ sandhāyāha, na attano patanaṃ. Sūriyamaṇḍalaṃ hi atisīghena javena gacchantampi paññāsāyojanāyāmaṃvitthataṃ attano vipulatāya pabhassaratāya ca sattānaṃ cakkhussa gocarabhāvaṃ gacchati, javana haṃso pana tādīsena sūriyena saddhiṃ javena gacchanto na paññāyeyya. Tasmā vuttaṃ “**na sakkā tayā passitun**”ti. **Cattāro** akkhaṇavedhino. Gantvā gahite sotuṃ ghaṇḍaṃ piḷandhāpetvā sayāṃ puratthābhimukho nisinno. Puratthimadisābhimukhaṃ gatakaṇḍaṃ sandhāyāha “**paṭhamakaṇḍeneva saddhiṃ uppatitvā**”ti. Te cattāri kaṇḍāni ekakkhaṇeyeva khipimsu.

Āyuppi saṅkharoti etenāti **āyusaṅkhāro**. Yathā hi kammajarūpānaṃ pavatti jīvitindriyapaṭibaddhā, evaṃ attabhāvassa pavatti tappaṭibaddhāti. Bahuvacananiddeso pana pāḷiyāṃ ekasmiṃ khaṇe anekasatasāṅkhassa jīvitindriyassa upalabbhanato. **Taṃ** jīvitindriyaṃ. **Tato** yathāvuttadevatānaṃ javato **sīghataraṃ khīyati** ittarakhaṇattā. Vuttaṃ hetuṃ—

“Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.

Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo”ti¹.

Bhedoti bhaṅgo. **Na sakkā paññāpetuṃ** tatopi ativiya ittarakhaṇattā.

Dhanuggahasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āṇisuttavaṇṇanā

229. Aññe rājāno ca bhāgaṃ gaṇhantā ime viya dasabhāgaṃ gaṇhantīti tesamayaṃ anugati paññāyati. Mahājanassa ānayanato **ānakoti āha** “**evamīladdhanāmo**”ti. Idāni taṃ ādito paṭṭhāya āgamanānukkamaṃ dassetuṃ “**himavante kirā**”ti-ādimāha. **Kareṇunti** kareṇukaṃ, hatthininti attho. **Sakkarimsūti** anattapariharaṇavasena pasatthūpahāraṇavasena ca pūjesuṃ. **Otarīti** kulīradahaṃ pāvīsi. **Paṭikkamitvā** ṭhapanavasena apakkamitvā **pati**.

Suvaṇṇarajatādimayanti kismiñci chidde suvaṇṇamayaṃ kismiñci rajatamayaṃ kismiñci phalikamayaṃ **āṇiṃ ghaṭayimsu** bandhimsu. Pubbe pharivā tiṭṭhantassa dvādasa yojanāni pamāṇo etassāti **dvādasayojanappamāṇo**, saddo. Athassa anekasatakāle gacchante **antosālāyampi dukkhena suyyittha** āṇisaṅghāṭamattattā.

Gambhīrāti agādhā dukkhogāḷhā. Sallasuttaṃ hi “animittamanaññātan”ti-ādinā pālivasena gambhīraṃ, na atthagambhīraṃ. Tathā hi tattha tā tā gāthā duviññeyyarūpā tiṭṭhanti, duviññeyyaṃ nāṇena dukkhogāhanti katvā

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

“gambhīran”ti vuccati. Pubbāparampettha kāsāñci gāthānaṃ duviññeeyatāya dukkhogāhameva, tasmā taṃ pāḷivasena “gambhīran”ti vuttaṃ **“pāḷivasena gambhīrāsallasuttasadisā”**ti. Iminā nayena “atthavasena gambhīrā”ti ettha attho. Veditabbo. Mahāvedallasuttassa atthavasena gambhīratā pākāṭāyeva. Lokam uttaratīti lokuttaro, navavidha-appamāṇadhammo, so atthabhūto etesaṃ atthīti **lokuttarā**. Tenāha **“lokuttara-atthadīpakā”**ti.

Sattasuññatadhammamattamevāti sattena attanā suññataṃ kevalaṃ dhammamattameva. **Uggahetabbaṃ pariyāpūṇitabbanti** ca liṅgavacanavipallāsena vuttanti āha **“uggahetabbe ca pariyā pūṇitabbe cā”**ti. **Kavitāti** kavino kammaṃ kavikatā. Yassa pana yaṃ kammaṃ, taṃ tena katanti vuccatīti āha **“kavitāti kavīhi katā”**ti. **Itaraṃ** “kāveyyā”ti padaṃ, kabbanti vuttaṃ hoti. “Kabban”ti ca kavinā vuttanti attho. Tenāha **“tasseva vevacanan”**ti. **Cittakkharāti** vicitrākāra-akkharā. **Sāsanato bahibhūtāti** na sāsanāvacarā. **Tesaṃ sāvakehīti** “buddhānaṃ sāvakā”ti apaññātānaṃ yesaṃ kesañci sāvakehi. **Anuggayhamānāti** na ugghayhamānā savanadhāraṇaparicaya-atthūpaparikkhādivasena anuggayhamānā. **Antaradhāyanti** adassanaṃ gacchanti.

Āṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kaliṅgarasuttavaṇṇanā

230. Kaliṅgaraṃ vuccati khuddakadārūkhaṇḍaṃ, taṃ upadhānaṃ etesanti **kaliṅgaṃrūpadhānā**. Licchavī pana khadiradaṇḍaṃ upadhānaṃ katvā tadā viharimsu. Tasmā vuttaṃ **“khadiraghaṭṭikāsū”**ti-ādi. Pakativijjusaññito natthi etesaṃ khaṇo vijjhaneti **akkhaṇavedhino** tato sīghataraṃ vijjhanato. “akkhaṇaṃ”ti vijju vuccati ittarakhaṇattā. Akkhaṇobhāsena lakkhaṇavedhakā **akkhaṇavedhino**. Anekadhā bhinnassa vālassa vijjhanena **vāavedhino**. Vālekadeso hi idha “vālo”ti gahito.

Bahudeva divasabhāgaṃ padhānānuyogato uppannadarathaparissamavinodanattamaṃ **nhāyitvā**. **Te sandhāyāti** te tathārūpe padhānakammikabhikkhū sandhāya. **Idaṃ** idāni vuccamānaṃ atthajātaṃ **vuttaṃ** porāṇaṭṭhakathāyaṃ. **Ayampi**

dīpoti tambapaṇṇidīpamāha. Padhānānuyuñjanavelāya nivedanavasena tattha tattha ekajjhaṃ pahataghaṇḍinigghoseneva **ekaghaṇḍinigghoso**, tattha tattha paṇṇasālādīsu vasantānaṃ bhikkhūnaṃ vasena ekapadhānabhūto. Nānāmukhoti¹ anurādhapurassa pacchimadisāyaṃ eko vihāro, **pi**licchikoḷi²nagarassa puratthimadisāyaṃ. Ubhayattha pavattaghaṇḍisaddā antarāpavattaghaṇḍisaddehi missetvā osaranti. **Kalyāṇiyaṃ** pavattaghaṇḍisaddo tathā nāgadīpe.

Kalīngarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

231. **Atikkantavelanti** bhattānumodana-upanisinnakathāvelato atikkantavelaṃ. **Asambhinnenā**ti sarasampattito asambhinnena, sarassa uccāraṇasampattiṃ aparihāpetvāti attho. Aparisuddhāsayaṭāya **neva guṇavaṇṇāya na ñāṇabalāya hoti**. Tanti taṃ tathā paccayaṇaṃ paribhuñjanaṃ, taṃ tathā micchāpaṭipajjanaṃ.

Nāgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Bilārasuttavaṇṇanā

232. **Gharānaṃ sandhī**ti gharena gharassa sambandhaṭṭhānaṃ. Saha malena vattatīti **samalaṃ**, gehato gāmato ca nikkhamanacandanikaṭṭhānaṃ. **Saṅkāraṭṭhānanti** saṅkārakūṭaṃ. Keci “sandhisāṅkārakūṭaṭṭhānaṃ”ti vadanti. **Vuṭṭhānanti** āpanna-āpattito, na kilesato vuṭṭhānaṃ, suddhante adhiṭṭhānaṃ. Taṃ pana yathā-āpannāya āpattiya “desanā”tveva vuccatīti āha “**desanā paññāyati**”ti.

Bilārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ṭhānamukhanti (Ka)

2. Silacchikoli (Ka)

11. Siṅgālasuttavaṇṇanā

233. **Ettakampī**ti iminā jarasiṅgālena laddhabbaṃ cittassādamattampi na labhissati sakalameva kammaṃ sabbaso avīcijālāhi nirantaraṃ jhāyamānatāya niccadukkhāturabhāvato.

Siṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā

234. **Katajānananti** katūpakārajānanam. **Kataveditā**ti tasseva paresaṃ pākāṭakaraṇavasena jānanameva. **Ācāramevā**ti katāparādhameva.

Dutiyasiṅgālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Opammasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Bhikkhusaṃyutta

1. Kolitasuttavaṇṇanā

235. **Sāvakaṇaṃ ālāpo**ti sāvakaṇaṃ sabrahmacāriṃ uddissa ālāpo. **Buddhehi sadisā mā homā**ti buddhāciṇṇaṃ samudācāraṃ akathentehi sāvakehi “āvuso bhikkhave”ti ālapitā bhikkhū “āvuso”ti paṭivacanaṃ denti, na “bhante”ti. **Dutiya**jjhāne **vitakkavicārā nirujjhanti** tesaṃ nirodheneva tassa jhānassa uppādetabbato. **Yesaṃ nirodhā**ti yesaṃ vacīsaṅkhārānaṃ vitakkavicārānaṃ nirujjhanena suvikkhambhitabhāvena saddāyatanāṃ appavattiṃ gacchati kāraṇassa dūrato passambhitattā. **Ariyoti** niddoso. Parisuddho **tupphbhāvo**, na titthiyānaṃ mūgabbataggahaṇaṃ viya aparisuddhoti adhippāyo. **Paṭhamajjhānādīnī ādi**-saddena tatiyajjhānādīni saṅgaṇhāti.

Ārammaṇabhūtena vitakkena saha gatā pavattāti **vitakkasahagatā**ti āha “**vitakkārammaṇā**”ti. Vitakkārammaṇatā ca saññāmanasikārānaṃ sukhuma-ārammaṇaggahaṇavasena daṭṭhabbā. Tenāha “**na santato upaṭṭhahimsū**”ti. **Na paṇaṇaṃ** sammadeva vasībhāvassa anāpāditattā. **Saññāmanasikārāpī**ti tatiyajjhānādhigamāya pavattiyamānā saññāmanasikārāpi hānabhāgiyāva ahesuṃ, na visesabhāgiyā. **Sammā ṭhapehī**ti bahiddhā vikkhepaṃ pahāya sammā ajjhattameva cittaṃ ṭhapehi. **Ekaggaṃ karohī**ti teneva vikkhepapaṭibāhanena avihaṭamānasatāya cittasamādhānavasena ekaggaṃ karohi. **Āropehī**ti īsakampi bahumpi apatitaṃ katvā kammaṭṭhānārammaṇe āropehi. Dutiya-aggasāvakabhūmiyā pāripūriyā āyasmā mahābhiñño, na yathā tathāti āha “**mahābhiññatanti chaḷabhiññatan**”ti. **Iminā upāyenāti** iminā “atha kho maṃ āvuso”ti-ādinā vuttena upāyena. **Vaḍḍhetvāti** uttari uttari visesabhāgiyabhāvāpādanena samādhim paññaṃca brūhetvā brūhetvā.

Kolitasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upatissasuttavaṇṇanā

236. **Ati-ulāraṃpisattaṃ vā saṅkhāraṃ vā sandhāya vuttaṃ** sabbatthameva sabbaso chandarāgassa suppahīnattā. **Jānanatthaṃ** pucchati satthugūṇānaṃ ativiya ulāratamabhāvato.

Upatissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ghaṭasuttavaṇṇanā

237. **Pariveṇaggenā**ti pariveṇabhāgena. Keci “**ekavihāreti** ekacchanne ekasmim āvāse”ti vadanti. **Teti** te dvepi therā. **Pāṭiyekkesu** **ṭhānesūti** visum visum **ṭhānesu**. **Nisīdanti**ti divāvihāraṃ nisīdanti. **Oḷāriko nāma jāto** parittadhammārammaṇattā tassa. **Teti** thero bagavā ca.

Paripuṇṇavīriyoti catukiccasāadhanavasena sampuṇṇavīriyo.
Paggahitavīriyoti īsakampi saṅkocaṃ anāpajjitvā pavattitavīriyo.
Upanikkhepanamattassevāti samīpe ṭhapanamattasseva.

Catubhūmakadhammesu labbhamānattā paññāya “**catubhūmakadhamme** **anupavisitvā** **ṭhitaṭṭhenā**”ti vuttaṃ. Lakkhitabbaṭṭhena samādhī eva **samādhilakkhaṇaṃ**. **Evaṃ vipassanālakkhaṇaṃ** veditabbaṃ. **Aññaṃaṇṇassāti** aññaṃaṇṇassa aññaṃaṇṇaṃ nānālakkhaṇāti veditabbaṃ. **Aññaṇṇassāti** itarassa. **Dhuranti** vahitabbabhāraṃ. **Dvīsūpi etesūti** samādhilakkhaṇavipassanālakkhaṇesu sammāsambuddho nipphattiṃ gato.

Ghaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Navasuttavaṇṇanā

238. Abhicetasi nissitā **ābhicetasikā**. Paṭipakkhavidhamanena abhivisiṭṭhaṃ cittaṃ **abhicittaṃ**. Yasmā jhānānaṃ taṃsampayuttaṃ cittaṃ nissāya paccayo hotiyeva, tasmā “**nissitānaṃ**”ti vuttaṃ. **Nikāmalābhīti**

yathicchitalābhī. **Yathāparicchedenā**ti yathākatena kālaparicchedena. **Vipulalābhī**ti appamāṇalābhī. “Kasiran”ti hi parittam vuccati, tappaṭipakkhena **akasiram** appamāṇam. Tenāha “**paṇṇajjhānoti attho**”ti. **Sithilamārabbhā**ti sithilam vīriyārambham katvāti atthoti āha “**sithilam vīriyam pavattetvā**”ti.

Navasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sujātasuttavaṇṇanā

239. **Aññāni rūpānī**ti paresam rūpāni. **Atikkantarūpoti** attano rūpasampattiyā rūpasobhāya atikkamitvā ṭhitarūpo, sucirampi velam olokentassa tuṭṭhi-āvaho. Dassanassa cakkhussa hitoti **dassanīyo**. Pasādam āvahaṭṭi **pāsādiko**. **Chavivaṇṇasundaratāyā**ti chavivaṇṇassa ceva sarīrasaṇṭhānassa ca sobhanabhāvena.

Sujātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā

240. **Virūpasarīravaṇṇanti** asundarachavivaṇṇaṇceva asundarasāṇṭhānaṇca. **Pamāṇavasenā**ti sarīrappamāṇavasena. **Ichchiticchitanti** attanā icchiticchitam. **Mahāsārajanti** mahanto maṅkubhāvo.

Guṇe āvajjetvāti attanā jānanakaniyāmena satthuno kāyaguṇe ca cārittaguṇe ca āvajjetvā manasi katvā.

Yojanāvattanti yojanaparikkhepaṁ.

“Kāyasmī”ti gāthāsukhattham niranunāsikam katvā niddesoti vuttam “**kāyasmin**”ti. **Akāraṇam kāyappamāṇanti** sarīrappamāṇam nāma appamāṇam. Sīlādiguṇāva pamāṇanti adhippāyo.

Lakuṇḍakabhaddiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Visākhasuttavaṇṇanā

241. Purassa esāti **porī**, cāturiyayuttatā. Tenāha “**puravāsīnan**”ti-ādi. Sā pana dutavilambitakhalitavasena appasannalūkhatādidosaarahitā hotīti āha “**pura -pa- vācāyā**”ti. **Asandiddhāyā**ti muttavācāya. Tenāha “**apalibuddhāyā**”ti-ādi. Na elam dosam galetīti **anelagalā**, avirujjhanavācā. Tenāha “**niddosāyā**”ti. Catusaccassa pakāsakā, na kadāci saccavimuttāti āha “**catusaccapariyāpannāyā**”ti. Tā hi cattāri saccāni paricchijja āpodenti paṭipādentī pavattenti. Tenāha “**cattāri saccāni amuñcitvā pavattāyā**”ti. **Dhajo nāma** sabbadhammehi samussitaṭṭhena.

Visākhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nandasuttavaṇṇanā

242. **Ārañṇīkoti**-ādīsu araṇṇākathāsīsena senāsanapaṭisaṃyuttānam dhutaṅgānam, piṇḍapātākathāsīsena piṇḍapāṭapaṭisaṃyuttānam, paṃsukūlikasīsena cīvaraapaṭisaṃyuttānam, taggahaṇeneva vīriyanissitadhutaṅgassa ca samādāya vattanam dīpanti veditabban. **Āgatenā** bagavatā **aparabhāge** kathitam.

Nandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tissasuttavaṇṇanā

243. **Bhaṇḍakanti** pattacīvaram. **Nisīdiyeva** vattassa asikkhitattā. Tujjanatthena vācā eva sattiyoti āha “**vācāsattīhī**”ti.

Vācāya sannitodakenāti vacanasāṅkhātena samantato niccam katvā upatudanato sannitodakena. Vibhatti-alopena so niddeso. Tenāha “**vacanapatodenā**”ti.

Uccakule jāti etassāti **jātimā**, brahmajātiko isi. **Mātaṅgoti** caṇḍālo. **Tatthāti** kumbhakārasālāyam. **Okāsaṃ**

yāci kumbhakāraṃ. Mahantataṃ disvā āha “**paṭhamataraṃ paviṭṭho pabbajito**”ti. **Tatthevāti** tassāyeva sālāya dvāraṃ nissāya dvārasamīpe. **Meti** mayā. **Khama mayhanti** mayhaṃ aparādhaṃ khamassu. **Teti** tayā. Puna **teti** tava. **Gaṇhi** uggantuṃ appadānavasena. Tenāha “**nāssa uggantuṃ adāsī**”ti. **Pabujjhiṃsūti** niddāya pabujjhiṃsu pakatiyā pabujjhanavelāya upagatattā.

Chavoti nihīno. **Anantamāyoti** vividhamāyo mayāvī.

Soti mattikāpiṇḍo. “Sattadhā bhijjī”ti etthāyamadhippāyo—yaṃ tena tāpasena pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāvihārasamāpattiparipūritāhi sīladiṭṭhisampadādīhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte bodhisatte ariyūpavādakammaṃ abhisapasaṅkhātāṃ pharusavacanaṃ pavattitaṃ, taṃ mahāsattassa khettaṃvisesabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, taṃ kakkhaḷaṃ hutvā vipaccanasabhāvaṃ jātāṃ, khamāpite pana mahāsatte payogasampattiṇṇaṃ āvīṇṇaṃ avipākadhammataṃ āpajjati ahoṣikkamabhāvato. Ayaṃ hi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā. Yaṃ taṃ bodhisattena sūriyuggamananivāraṇaṃ kataṃ, ayaṃ bodhisattena diṭṭho upāyo. Tena hi ubbālāha manussā bodhisattassa santike tāpasāṃ ānetvā khamāpesuṃ. Sopi ca mahāsattassa guṇe jānitvā tasmim cittaṃ pasādesi. Yaṃ panassa matthake mattikāpiṇḍassa ṭhapanāṃ tassa sattadhā phālaṇaṃ kataṃ, taṃ manussānaṃ cittānurakkhaṇatthaṃ. Aññathā hi ime pabbajitā samānā cittaṃ vasaṃ vattanti, na pana cittaṃ mattano vasaṃ vattāpentīti mahāsattampi tena sadisaṃ katvā gaṇheyyuṃ, tadassa nesaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti. **Patirūpanti** yuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Theranāmakasuttavaṇṇanā

244. **Atīte khandhapañcaketī** atīte attabhāve. **Chandarāgappahānenāti** chandarāgassa accantameva jahanena. **Pahīnaṃ nāma hoti** anapekkhapaṇṇāgato. **Paṭinissatṭhaṃ nāma hoti** sabbaso chaḍḍitattā.

tayo bhaveti iminā upādiṇṇakadhammānaṃyeva gahaṇaṃ. **Sabbā khandhāyatanadhātuyo cāti** iminā upādiṇṇānampi anupādiṇṇānampi dvidhā pavatta lokiyadhammānaṃ gahaṇaṃ avisesetvā vuttattā. **Viditaṃ pākaṭaṃ katvā ʘhitaṃ** pariññābhisamayavasena. **Tesvevāti** tebhūmakadhammesu eva. **Anupalittaṃ** amathitaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ taṇhādiṭṭhisāṃkilesābhāvato. **Tadeva sabbanti** heṭṭhā tīsupi padesu idha sabbaggahaṇena gahitaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ. **Jahitvāti** pahānābhisamayavasena. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhaya**saṃkhāte nibbāne **vimuttaṃ**. **Tamahanti** taṃ uttamapuggalaṃ ekavīhāriṃ brūmi taṇhādutiyaṃ abhāvato. Ettha ca pariññāpahānābhisamayakathanena itarampi abhisamayaṃ atthato kathitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Theraṇāmakasuttavaṇṇanā niṭṭhita.

11. Mahākappinasuttavaṇṇanā

245. **Mahākappinoti** pūjāvacanametaṃ yathā “mahāmogallāno”ti. **Tathārūpanti** “buddho dhammo “ti-ādikaṃ guṇavisesavantapaṭibaddham. **Sāsananti** desantarato āgatavacanaṃ. **Jaṅghavāṇijāti** jaṅghacārino vāṇijā. **Kiñci sāsananti** apubbapavattidīpaṃ kiñci vacananti pucchi. **Pīti uppajji** yathā taṃ suciraṃ katābhinihāratāya paripakkañāṇassa. **Aparimāṇaṃ** guṇassa aparimāṇato sabbaññugūṇaparidīpanato, sesaratanadvaye niyyānikabhāvadīpanato diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatabhāvadīpanatoti vattabbaṃ. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhato saṃsāradukkhato ca apatante dhāretīti **dhammo**. Suparisuddhadiṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatoti **saṃghoti**. Ratanattho pana tiṇṇampi sadiso evāti.

Navasatasahassāni adāsi devī. **Tumheti** rājiniṃ gāravena bahuvacanena vadati. **Rāgoti** anugacchantarāgo.

Janiteti kammakilesehi nibbattite. Kammakilesehi pajātattā pajāti pajāsaddo janitasaddena samānatthoti āha “**janite, pajāyāti attho**”ti. **Aṭṭhahi vijjāhīti Ambaṭṭhasutte**¹ āgatanayena. Tattha hi vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saha cha abhiññā “aṭṭha vijjā”ti.

āgatā. **Tapati** paṭipakkhavidhamanena vijjotati, taṃ sūriyassa virocanti āha “**tapatīti virocati**”ti. Jhānaṃ samāpajjitvā samāhitena cittaena vipassanaṃ vadḍhetvā phalasamāpattiṃ samāpajjitvā nisinnoti āha “**duvidhena jhānena jhāyamāno**”ti. **Sabbamaṅgalagāthā**ti sabbamaṅgalāvirodhī gāthāti vadanti. Tathā hi vadanti—

“Maṅgalaṃ bagavā buddho, dhammo saṃgho ca maṅgalaṃ.
Sabbesampi ca sattānaṃ, sa puñṇavitamaṅgalaṃ”ti.

Pūjaṃ kāretvā ekaṃ agārikadhammakathikaṃ upāsakaṃ āha. Ettha ca “jhāyī tapati”ti iminā ārammaṇūpanijjhānānaṃ gahitattā dhammaratanaṃ gahitameva. “Brāhmaṇo”ti iminā saṃgharatanaṃ gahitameva. Buddharatanaṃ pana sarūpeneva gahitanti.

Mahākappinasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Sahāyakasuttavaṇṇanā

246. Sammā saṃsandanavasena eti pavattatīti sameti, sammādiṭṭhi-ādi. Sammā cirarattaṃ cirakālaṃ sameti etesaṃ atthīti **cīrarattaṃsametikā**. Tenāha “**dīgharattan**”ti-ādi. **Idāni imesanti** etarahi etesaṃ. **Ayaṃ sāsanaḍḍhammo** ajjhāyasayato payogato ca sammā **saṃsandati sameti**, tasmā majjhe bhinnaṃ viya samameva na visadisāṃ. Kiñca tato eva buddhena bagavatā paveditadhammavinaye **etesaṃ** paṭipatti **sāsanaḍḍhammo sobhati** virocātīti attho. **Ariyappavediteti** ariyena sammāsambuddhena sammadeva pakāsīti ariyadhamme. Sammadeva samucchedapaṭippassaddhivinayānaṃ vasena **suṭṭhu vinītā** sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasameva.

Sahāyakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Bhikkhusaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

Niṭṭhitā ca sāratthappakāsiniyā

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya nidānavaggavaṇṇanā.

Suttantapiṭaka

Khandhavagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Khandhasamyutta

1. Nakulapituvagga

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā

1. Bhaggā nāma jānapadino rājakumārā tesam nivāso ekopi janapado ruḥhīvasena “bhaggā” tveva vuccatīti katvā vuttaṃ “**evamñāmake janapade**”ti, evaṃ bahuvacanavasena laddhanāmeti attho. **Tasmiṃ vana saṇḍeti** yo pana vanasaṇḍo pubbe migānaṃ abhayatthāya dinno, tasmiṃ vanasaṇḍe. Yasmā so gahapati tasmiṃ nagare “Nakulapitā”ti puttassa vasena paññāyittha, tasmā vuttaṃ “**nakulapitā**”ti. Nakulassa nāma dārakassa pitāti attho. Bhariyāpissa “nakulamātā”ti paññāyittha.

Jarājijjhoti jarāvasena jijjho, na byādhi-ādīnaṃ vasena jijjho. **Vayovuḍḍhoti** jijjhattā eva vayovuḍḍhippattiyā vuḍḍho, na silādivuḍḍhiyā. Jātiyā mahantatāya cirarattatāya **jātimahallako**. **Tiyaddhagatoti** paṭhamo majjhimo pacchimoti tayo addhe gato. Tattha paṭhamam dutiyañca atikkantattā pacchimaṃ upagatatā **vayo-anuppatto**. **Āturakāyoti** dukkhavedanāpavisatāya anassādakāyo. Gelaññaṃ pana

dukkhagatikanti “**gilānakāyo**”ti vuttaṃ. Tathā hi **saccavibhaṅge**¹ dukkhasaccaniddese dukkhaggaṇeṇeva gahitattā byādhi na niddiṭṭho. **Niccapaggharaṇaṭṭhenā**ti sabbadā asucipaggharaṇabhāvena. So panassa āturaḥhāve nāti āha “**āturaṃyeva nāmā**”ti. **Visesenā**ti adhiḥabhāvena. Āturaṭṭi āturo, saṅgāmapatto santattakāyo. Jarāya āturaṭṭa **jarāturaṭṭa**. Kusalapakkhavaḍḍhanena mano bhāventi **manobhāvanīyā**. Manasā vā bhāvanīyā sambhāvanīyāti **manobhāvanīyā**. **Anusāsātū**ti anu anu sāsātūti ayamettha atthoti āha “**punappunam sāsātū**”ti. **Aparāparam** pavattitaṃ hitavacanam. **Anotiṇṇe vatthusmiṃ** yo evaṃ karoti, tassa ayaṃ guṇo dosoti vacanam. **Tantivasenā**ti tantisannissayena ayaṃ anusāsānī nāma. **Paveṇi**ti tantiyā eva vevacanam.

Aṇḍam viya bhūtoti adhiḥkopamā kāyassa aṇḍakosato abaladubbalabhāvato. Tenāha “**aṇḍam hī**”ti-ādi. **Bāloyeva** tādīsattabhāvasamaṅgī muhuttampi ārogyaṃ paṭijānanto.

Vippasannāti pakatimākāraṃ atikkamitvā visesena pasannāni. Tenāha “**suṭṭhu pasannā**”ti. Pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi tāhi tassa mukhavaṇṇassa pārisuddhīti āha “**parisuddhoti niddoso**”ti. Tenevāha “**nirupakkilesatāyā**”ti-ādi. Etenevassindriyavippasannatākāraṇampi samvaṇṇitanti daṭṭhabbam. **Esa** mukhavaṇṇo. **Nayaggāhapaññā kiresā**ti idaṃ anāvajjanavaseneva vuttabhāvaṃ sandhāyāha.

Yaṃ neva puttassāti-ādi “ovadatu no bhante bagavā yathā mayam. Paralokepi aññamaññaṃ samāgaccheyyāmā”ti vuttavacanam sandhāya vuttameva. **Madhuradhammadesanāyeva** satthu sammukhā paṭiladdhā tassa attano pemaḡāravagahitattā “**amatābhiseko**”ti veditabbo.

Idaṃ padadvayaṃ. **Ārakattā kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anayeti** avaḍḍhiyaṃ, anatheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Na iriyanato** avattanato. **Ayeti** vaḍḍhiyaṃ atthe upāye ca. **Araṇīyatoti** payirupāsitaḡbato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu

1. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

atthavikappesu, pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipi ariyasaddo “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakamantā”ti-ādīsu¹ visuddhāsaya payogesu puthujjanesu vaṭṭati, idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha “**buddhā cā**”ti-ādi. Tattha **paccekabuddhā Tathāgatasāvakā ca sappurisā**ti idam “ariyā sappurisā”ti idha vuttapadānam attham asaṅkarato dassetuṃ vuttam. Yasma pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnaśabhāvā, tasmā “**sabbeva vā**”ti-ādi vuttam.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto, tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo paratoghosa mantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesato cassa bagavāva “kalyāṇamitto”ti adhippeto. Vuttam hetam “mamaṃ hi Ānanda kalyāṇamittam āgama jātiddhammā sattā jātiyā parimuccanti”ti-ādi². So eva ca aveccapasādhigamena daḥhabhatti nāma. Vuttampi cetam “yam mayā sāvakānam sikkhāpadaṃ paññattam, tam mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamanti”ti³. **Kataññutādīhi paccekabuddhabuddhā**ti ettha kataṃ jānātīti kataññū. Kataṃ viditam pākāṭam karotīti katavedī. Paccekabuddhā hi anekesu kappasatasahassesu kataṃ upakāram jānanti, kabhañca pākāṭam karonti satijanana-āmisapaṭiggahaṇādinā. Tathā saṃsāradukkhadukkhitaṃ sakkaccaṃ karonti kiccaṃ, yam attanā kātum sakkā. Sammāsambuddho pana kappānam asaṅkhyeyyasahassesu kataṃ upakāram maggaphalānam upanissayañca jānanti, pākāṭaṃ karonti, siho viya ca evaṃ sabbattha sakkaccameva dhammaḍḍesaṃ karontena buddhakiccaṃ karonti. Yāya paṭipattiyā ariyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanam, tattha ca ādarābhāvo **ariyānam adassanasīlatā, na ca dassane sādhu-kāritā**ti veditabbā. **Cakkhunā adassāvī**ti ettha cakkhu nāma na maṇsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha “**dibbacakkhunā vā**”ti. **Ariyabhāvoti** yehi yogato “ariyā”ti vuccanti, te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti ñāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthūti** adhippetatthañāpanakāraṇam. **Evam vuttepīti** evaṃ aññāpadesena attupanāyikam

1. Ma 1. 20 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 88; Saṃ 3. 3 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 142; Vi 4. 421 piṭṭhesu.

katvā vuttepi. **Dhammanti** lokuttaradhammaṃ, catusaccadhammaṃ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo, vipassiyamānā vā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto adhisīlasikkhādīnaṃ vasena na sikkhito. Yesaṃ saṃvaravinayādīnaṃ abhāvena ayaṃ “avinīto”ti vuccati, te tāva dassetuṃ “**duvidho vinayo nāmā**”ti-ādimāha. Tattha **sīlasaṃvaroti** pātimokkhasaṃvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. **Satisaṃvaroti** indriyārakkhā, sāca tathāpavattā satiyeva. **Ñāṇasaṃvaroti** “sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi”ti¹ vatvā “paññāyete pidhīyare”ti¹ vacanato sotaṃkhātānaṃ taṇhādītṭhiduccarita-avijjā-avasītṭhakilesānaṃ saṃvaro pidahanāṃ samucchedañāṇanti veditabbaṃ. **Khantisaṃvaroti** adhivāsanaṃ, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā, “paññā”ti keci vadanti. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyameva. Tena tena aṅgena tassa tassa aṅgassa pahānaṃ **tadaṅgappahānaṃ**. Vikkhambhanavasena pahānaṃ **vikkhambhanappahānaṃ**. Sesapadattayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṃvarenāti-ādi sīlasaṃvarādīnaṃ vivaraṇaṃ. Tattha **samupetoti iti**-saddo ādi-attho. Tena “upagato”ti-ādinā **vibhaṅge**² āgataṃ saṃvaravibhaṅgaṃ dasseti. **Kāyaduccaritādīnanti** dussīlyasaṃkhātānaṃ kāyavacīduccaritādīnaṃ muṭṭhasaccasaṃkhātassa pamādassa, abhijjhādīnaṃ vā akkhanti-aññāṇakosajjānaṃ. **Saṃvaraṇatoti** pidahanato. **Vinayanatoti** kāyavācācittānaṃ virūpapavattiyā vinayanato, kāyaduccaritādīnaṃ vā apanayanato, kāyādīnaṃ vā jimhapavattiṃ vicchinditvā ujukanayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva saṃvaraṇaṃ vinayanaṃ veditabbaṃ.

Yaṃ pahānanti sambandho. “**Nāmarūpaparicchedādīsū vipassanāñāṇesū**”ti kasmā vuttaṃ, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṃkhāvitaraṇāni na vipassanāñāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṃ, vipassanāñāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttaṃ. Nāmarūpamattamidaṃ, “natthi ettha attā vā

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

attaniyaṃ vā”ti evaṃ pavattañāṇaṃ **nāmarūpavavattānaṃ**. Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayam vā satī tasmim kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi**, sā ca “rūpaṃ attato samanupassati”ti evaṃ pavattā attadiṭṭhi. Tassa nāmarūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanañāṇaṃ **paccayapariggaho**. “Natthi hetu, natthi paccayo sattānaṃ saṅkilesāyā”ti-ādinayappavattā **ahetudiṭṭhi**. “Issarapurisapajāpatipakati-aṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā”ti tathā tathā pavattā diṭṭhi **visamahetudiṭṭhi**. **Tassevāti** paccayapariggahasēva. **Kaṅkhāvitaraṇenāti** yathā etarahi nāmarūpassa kammādiṭṭhaya uppatti, evaṃ atīte anāgatepi tīsu kālesu vicikicchāpanayanañāṇena. **Kathamkāṭhābhāvassāti** “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”ti-ādinayapavattāya¹ saṃsayappavattiyā.

Kalāpasammasanenāti “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ”ti-ādinā² khandhapañcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkipitvā sammasanavasena pavattena vipassanāñāṇena. **Ahaṃ mamāti gāhassāti** “attā attaniyaṃ”ti gahaṇassa. **Maggāmaggaṇṇāyāti** maggāmaggañāṇavisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyāti** amagge obhāsādiṭṭhi “maggo”ti uppannasaññāyā. Yasmā sammadeva saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto “evamete saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchiṇṇānti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ “**udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā**”ti. Yasmā pana saṅkhārānaṃ vayaṃ “yadipime saṅkhārā avicchinna vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhantevā”ti passato kuto sassataggāho, tasmā vuttaṃ “**vayadassanena sassatadiṭṭhiyā**”ti. **Bhayadassanenāti** bhayaṭupatṭhānañāṇena. **Sabhayeti** sabbabhayānaṃ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyāti** “abhayaṃ khemaṃ”ti uppannasaññāyā. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādanavasena pavattasaññā, yo “ālayābhiniveso”tipi vuccati. **Abhiratisaññā** tattheva abhiramaṇavasena pavattasaññā, yā “nandī”tipi vuccati. **Amuccitukāmatā** ādānaṃ. **Anupekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṃ, sālāyatāti attho. **Dhammatṭhitiyaṃ** paṭiccasamuppāde. **Paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā.

1. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 39, 41 piṭṭhesu.

Nibbāne ca paṭilomābhāvo saṅkhāresu nati¹, nibbānapaṭicchādakamoho vā. **Saṅkhāranimittaggāho**ti yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā saṅkhāranimittam na muñcati, so kilesa, yo “saṃyogābhiniveso”tipi vuccati, **saṅkhāranimittaggāhassa**, atikkamanameva vā **pahānam**.

Pavatti eva **pavattibhāvo**, pariyuṭṭhānanti attho.

Nīvaraṇādiddhammānanti ādi-saddena nīvaraṇapakkhiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti. Catunnam ariyamaggānam bhāvitattā accantam appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho. Kena pana pahānanti? “Ariyamaggehevā”ti viññāyamāno yamattho tesam bhāvitattā appavattivacanato. **“Samudayapakkhikassā”**ti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayasāṅkhātena lobhena saha pahātabbattā samudayasabhāvattā ca. **Saccavibhaṅge** ca sabbakilesānam samudayabhāvassa vuttattā “samudayapakkhikā”ti diṭṭhi-ādayo vuccanti. **Paṭipassaddhattam** vūpasantatā.

Saṅkhatanissatā saṅkhārasabhāvābhāvo. **Pahīnasabbasaṅkhatanti** virahitasabbasaṅkhatam, visaṅkhāranti attho. Pahānañca tam vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena. Dutiyena pana pahīyatīti pahānam, tassa vinayoti yojetabbo.

Bhinnasamvarattāti naṭṭhasamvarattā, samvarābhāvatoti attho. Tena asamādinnaśamvaropi saṅgahitova hoti. Samādānena hi sampādetabbo samvaro, **tadabhāve** na hotīti. **Ariyeti** ariyo. Paccattavacanam hetam. **Eseseti** eso eso, atthato anaññoti attho. **Tajjātet** atthato tamsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisasbhāvoti attho.

So ahanti attanā parikappitam attānam diṭṭhigatiko vadati. “Aham buddhinibandhano attā”ti hi attavādino laddhi. **Advayanti** dvayatārahitam. Abhinnaṃ vaṇṇameva “accī”ti gahetvā “accīti vaṇṇo evā”ti tesam ekattam passanto viya yathāparikappitam attānam “rūpan”ti, yathādiṭṭham vā rūpam “attā”ti gahetvā tesam ekattam passanto daṭṭhabbo. Ettha ca

“rūpaṃ attā”ti imissā pavattiyā abhāvepi rūpe attaggahaṇaṃ pavattamānaṃ acciyaṃ vaṇṇaggahaṇaṃ viya “advayadassanaṃ”ti vuttaṃ. Upamāyo ca anaññattādigahaṇanidassanavaseneva vuttā, na vaṇṇādīnaṃ viya attano vijjamānadassa natthaṃ. Na hi attani sāmibhāvena rūpañca sakiñcanabhāvena samanupassati. **Attani vā rūpanti** attānaṃ rūpassa sabhāvato ādhāraṇabhāvena. **Rūpasmim vā attānanti** rūpassa attano ādhāraṇabhāvena diṭṭhipassanāya passati. **Pariyuṭṭhaṭṭhāyīti** pariyuṭṭhānappattāhi diṭṭhitaṇhāhi “rūpaṃ attā, rūpavā attā”ti-ādinā khandhapañcakaṃ micchā gahetvā tiṭṭhanato. Tenāha “**pariyuṭṭhānākārenā**”ti-ādi. **Eseva nayoti** yo “idhekacco rūpaṃ attato samanupassati”ti-ādinā rūpakkhandhe vutto saṃvaṇṇanānayo, vedanākkhandhādīsupi eso eva nayo veditabbo.

Suddharūpamevāti arūpena amissitaṃ kevalaṃ rūpameva. **Arūpanti** suddha-arūpaṃ rūpassa aggahitattā. **Catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vassenāti** catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ gahaṇavasena rūpārūpamissako attā kathito tasmim tasmim gahaṇe vedanādivinimutta-arūpadhamme kasiṇarūpena saddhim sabbarūpadhamme ca ekajjhaṃ gahaṇasiddhito. **Pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā** te te eva dhamme “attā”ti gahaṇato tesañca ucchedabhāvato, avasesesu pana pannarasasu ṭhānesu rūpaṃ “attā”ti gahetvāpi diṭṭhigatiko tattha niccasaññaṃ na vissajjeti kasiṇarūpena taṃ missetvā tassa ca uppādādīnaṃ adassanato, tasmāssa tatthapi hotiyeva **sassatadiṭṭhi** ekaccasassatagāhavasenapi. **Maggāvaraṇā** viparītadassanato. **Na saggāvaraṇā** akammaopathappattatāya. Akiriyaḥetukanatthikadiṭṭhiyo eva hi kammaopathadiṭṭhiyo.

Kāyoti rūpakāyo. So **āturoyeva** asavasabhāvato. **Rāgadosamohānugatanti** appahīnarāgadosamohasantāne pavattaṃ. **Idhāti** imasmim sutte. **Dassitaṃ** āturabhāvena. **Nikkilesatāyāti** sayam pahīnakilesasantānagatatāya. **Sekhā neva āturacittā** pahīnakilese upādāya, appahīne pana upādāya āturacittā. **Anāturacittatamyeva bhajanti** vaṭṭānusārimahājanassa viya tesaṃ cittassa kilesavasena āturattābhāvato.

Nakulapitusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Devadahasuttavaṇṇanā

2. **Devā vuccanti rājāno** “dibbanti kāmagaṇehi kīḷanti laḷanti, attano vā puññānubhāvena jotantī”ti katvā. Tesam dahoti **devadaho**. Sayamjāto vāso hoti, tasmāpi “**devadaho**”ti vutto. **Tassa avidūre nigamo “devadahan”**tveva **saṅkham gato** yathā “varaṇānagaram, godhāgāmo”ti. Pacchābhūmiyaṃ aparadisāyaṃ niviṭṭhajanapado pacchābhūmaṃ, taṃ gantukāmā **pacchābhūmagamikā**. **Te sabhāreti** te bhikkhū therassa vasena sabhāre kātukāmatāya. Yadi thero tesam bhāro, therassapi te bhārā evāti “**te sabhāre kātukāmatāyā**”ti vuttaṃ. Evaṃ hi thero te ovaditabbe anusāsitabbe maññatīti. Idāni tamatthaṃ vivaranto “**yo hī**”ti-ādimāha. **Ayaṃ nibbhāro nāma** kañci puggalaṃ attano bhāraṃ katvā avattanato.

Catubbidhenāti dhātukosallaṃ āyatanakosallaṃ paṭiccasamuppādakosallaṃ ṭhānāṭṭhānakosallanti evaṃ catubbidhena.

Te mahallakābādhikātidaharapuggale gaṇhitvāva gacchati. Te hi divasadvayena vūpasantaparissamā eva. **Hatthivānaratittirapaṭibaddham vatthum kathetvā**. “**Elakālagumbe**”ti¹ kālāṭiṇagacchamaṇḍape”tipi vadanti.

Vividham nānābhūtaṃ rajjaṃ virajjaṃ, virajjameva **verajjaṃ**, tattha gataṃ, paradesagatanti attho. Tenāha “**ekassā**”ti-ādi. **Cittasudattādayoti** Cittagahapati-anāthapiṇḍikādayo. **Vīmaṃsakāti** dhammavicārakā. **Kinti** kīdisaṃ. **Dassananti** siddhantaṃ. **Ācikkhati** kīdisanti adhippāyo. **Dhammassāti** bagavatā vuttadhammassa. **Anudhammanti** anukūlaṃ avirujjhanadhammaṃ. So pana veneyyajjhāsayanurūpadesanāvithhāroti āha “**vuttabyākaraṇassa anubyākaraṇa**”ti. Dhāreti attano phalanti **dhammo**, kāraṇanti āha “**sahadhammikoti sakāraṇa**”ti. **Imināpi** pāṭhantarena **vādo** eva **dīpito**, na tena pakāsītā kiriyā.

Taṇhāvaseneva channampi padānaṃ attho **veditabbo**. Yasmā rāgādayo taṇhāya eva avatthāvisesāti. Tenāha “**taṇhāhī**”ti-ādi. Vihananti kāyaṃ cittañcāti **vighāto**, dukkhanti āha

1. Elagalāgumbeti (Aṭṭhakathāyaṃ)

“**avighātoti nidukkho**”ti. Upāyāseti upatāpetīti upāyāso upatāpo. Tappaṭipakkho pana **anupāyāso nirupatāpo** daṭṭhabbo. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Devadahassuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Hāliddikānisuttavaṇṇanā

3. “Avantidakkhiṇāpathe”ti aññesu suttapadesu āgatattā āha “**avantidakkhiṇāpathasaṅkhāte**”ti. Majjhimapadesato hi dakkhiṇadisāya avantiraṭṭhaṃ. Pavattayittha ettha laddhīti **pavattaṃ**, pavattitabbaṭṭhānanti āha “**laddhipavattaṭṭhāne**”ti. Ruppanasabhāvo dhammoti katvā **rūpadhātūti rūpakkhando** vutto. **Rūpadhātumhi** ārammaṇapaccayabhūtena **rāgena** sahaajātenapi asahajātenapi upanissayabhūtena appahīnabhāveneva **vinibaddhaṃ** paṭibaddhaṃ **kammaviññāṇaṃ**. **Okasārīti** vuccati “tasmiṃ rūpadhātusaññi te oke sarati pavattatī”ti katvā. Avati ettha gacchati pavattatīti **okaṃ**, pavattiṭṭhānaṃ. Tenāha “**gehasārī ālayasārī**”ti.

Ugacchati vā ettha vedanādīhi saddhiṃ samavetīti **oko**, cakkhurūpādi. **Paccayoti** ārammaṇādivasena paccayo. **Paccayo hotīti** anantarasamanantarādīnā ceva kammūpanissaya-ārammaṇādīnā ca. “Viññāṇadhātu kho gahapatī”ti evaṃ vutte “kammaviññāṇavipākaviññāṇesu kataraṃ nu kho”ti **sammohobhaveyya**. **Tassa** sammohassa **vighātattamaṃ** apagamanattamaṃ. **Asambhinnāvāti** asaṅkiṇṇāva desanā katā. **Ārammaṇavasena catasso abhisāṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyo vuttā** “rūpupayaṃ vā bhikkhave viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭheyya, rūpārammaṇaṃ”ti-ādinā¹. **Tā** viññāṇaṭṭhitiyo **dassetumpi**.

Daḷhaṃ abhinivesavasena ārammaṇaṃ upentīti **upayā**, taṇhādiṭṭhiyo. **Adhiṭṭhānabhūtāti** patiṭṭhānabhūtā. **Abhinivesabhūtāti** taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivissa ajjhosāya pavattiyā kāraṇabhūtā. **Anusayabhūtāti** rāgānusayadiṭṭhānusayabhūtā. **Uparimakoṭiyāti** pahānassa uparimakoṭiyā. Buddhānaññeva hi te savāsanaṃ pahīnā. Pubbe aggahitaṃ viññāṇaṃ aggahitamevāti katvā kasmā idha desanā katāti codeti

1. Saṃ 2. 43 piṭṭhe.

“**idha viññāṇaṃ kasmā gahitaṃ**”ti. Pubbe “viññāṇadhāturāgavinibandhaṇca viññāṇaṃ”ti vuccamāne yathā yathā sammoho siyā paccayapaccayuppannavibhāgassa dukkarattā, idha pana sammohassa okāsova natthi avisesena pañcasu khandhesu kilesappahānavasenāti. Tenāha “**kilesappahānadassanattā**”ti-ādi. “**Kammaviññāṇena okaṃ asarantenā**”ti itthambhūtalakkhaṇa karaṇavacanāṃ. **Asarantenā**ti anupagacchantena.

Paccayatṭhenāti ārammaṇādipaccayabhāvena. **Nimittaṃ** uppattikaṃ. **Ārammaṇa -pa-** **niketanti** ārammaṇakaraṇasaṅkhātēna nivāsaṭṭhānabhūtena rūpameva niketanti rūpanimittaniketāṃ.

Chandarāgassa balavadubbalatāyāti ajjhatakkhandhapañcake chandarāgassa balavabhāvena taṃ “oko”ti, bahiddhā chasu ārammaṇesu tassa dubbalatāya tāni “niketan”ti vuttāni. Idāni yathāvuttamattham vākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**samānepi hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Okoti vuccati** gehameva rattiṭṭhānabhāvato. **Niketanti vuccati** uyyānādi divāṭṭhānabhāvato. **Tato dubbalataro hoti** chandarāgo.

Gehassitasukhenāti gehanissitena cittassa sukheṇa **sukhito** sukhappatto hoti. **Kiccakaraṇīyesū**ti khuddakesu ceva mahantesu ca kattabbatthesu. **Sayanti** attanā. **Antoti** cittaajjhāsaye.

Evamrūpoti idisarūpo. Vaṇṇasaddo viya rūpasaddo rūpāyatanassa viya saṇṭhānassapi vācakoti adhippāyena “**dīgharassakāḷodātā dīsu rūpesū**”ti vuttaṃ. **Sukhādīsū**ti somanassādīsū. Tattha hi “abhiñhaṃ somanassito bhaveyyaṃ”ti patthanā siyā. **Evamsañño nāmā**ti visayavasena saññāvisesapatthanamāha. **Evamviññāṇoti** pana idha visayamukheṇa viññāṇavisesapatthanam vadati “evamnipuṇarūpadassanasamattham, evampañcapasādapaṭimaṇḍitanissayaṇca me viññāṇam bhaveyyā”ti.

Vatṭaṃ purato akurumānoti loke cittaṃ apatthento. **Asiliṭṭhaṃ** pubbenāparaṃ asambaddhaṃ. Vadanti etenāti **vādo**, dosoti āha “**tuyhaṃ doso**”ti-ādi. **Idheva** imasmiṃyeva samāgame. **Nibbeṭhehi** dosato attānaṃ mochehi.

Hālidikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā

4. **Cūlachakkapañheti** mūlapaṇṇāse cūlatanḥāsāṅkhayasutte¹. **Mahāsakkapañhepi** mahātanḥāsāṅkhayasuttepi². **Etanti** “ye te samaṇabrāhmaṇā”ti-ādisuttapaḍaṇṇam. Taṇhā sammadeva khīyati etthāti **taṇhāsāṅkhayo**, asaṅkhatā dhātūti āha “**taṇhāsāṅkhaye nibbāne**”ti. **Antarāmatikkantaniṭṭhāti** antarahitaniṭṭhā. Tenāha “**satataniṭṭhā**”ti. **Sesapadesūti** “accantayogakkhemino”ti-ādisu.

Dutiyahāliddikānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samādhisuttavaṇṇanā

5. **Samādhīti** appanāsamādhi, upacārasamādhi vā. **Kammaṭṭhānanti** samādhipādakaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. “Phātim gamissatī”ti pāṭho. **Patthetīti** “aho vata me īdisaṃ rūpaṃ bhaveyyā”ti. **Abhivadatīti** taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṃ vadati. Tenāha “**tāya abhinandanāyā**”ti-ādi. “Aho piyaṃ iṭṭhan”ti vacībhede asatipi tathā lobhuppāde sati abhivadatiyeva nāma. Tenāha “**vācaṃ abhindanto**”ti. “Mama idan”ti attano pariṇāmetvā anaññagocaraṃviya katvā gaṇhanto **ajjhosāya tiṭṭhati** nāmāti dassento āha “**gilitvāti pariniṭṭhapetvā gaṇhātī**”ti. “Abhinandatī”ti-ādayo pubbabhāgavasena vuttā, “uppajjati nandī”ti dvārappattavasena. Paṭhamehi padehi anusayo, pacchimena pariyuṭṭhānanti keci “gahaṇaṭṭhena upādānaṃ”ti katvā. **Nābhinandati nābhivadatīti** ettha heṭṭhā vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Na “iṭṭhaṃ kantaṃ”ti vadatīti** “iṭṭhan”ti na vadati, “kantaṃ”ti na vadati. **Nābhivadatiyeva** taṇhāya anupādiyattā.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 318 piṭṭhe.

2. Ma 1. 323 piṭṭhe.

6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā

6. **Ñatvā āhāti** “sati kāyaviveke cittaviveko, tasmiṃ sati upadhiviveko ca imesaṃ laddhum vaṭṭatī”ti ñatvā āha.

Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

7. **Gahaṇena uppannaṃ paritassananti** khandhapañcake “ahaṃ mamā”ti gahaṇena uppannaṃ taṇhāparitassanaṃ diṭṭhiparitassanañca. **Aparitassananti** paritassanābhāvaṃ, paritassanapaṭipakkhaṃ vā. **Ahu vata metaṃ** balayobbanādi. **Kammaviññāṇanti** vipariṇāmaṛammanāṃ taṇhādiṭṭhisahagataṃ viññāṇaṃ tadanuvatti ca. **Anuparivatti** nāma taṃ ārammaṇaṃ katvā pavatti. Tenāha “**vipariṇāmaṛammanacittato**”ti. **Akusaladhammasamuppādā**ti taṇhāya aññākusala dhammasamuppādā. **Pariyādiyitvāti** khepetvā tassa pavattitum okāsaṃ adatvā. **Sa-uttāsoti** taṇhādiṭṭhivasena sa-uttāso. **Gaṇhitvāti** taṇhādiṭṭhiggāhehi gahetvā tesañceva vasena **paritassako**. **rūpabhedānuparivatti** cittaṃ na hoti. **Vaṭṭatī** sabbākārena vattum yuttanti attho.

Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

8. **Taṇhāmānadiṭṭhivasena desanā katā** “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti desanāya āgatattā. **Catūsu suttesūti** pañcamādīsu catūsu suttesu. Catutthe pana vivaṭṭameva kathitaṃ.

Dutiya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā

9. Yadi atītānāgataṃ etarahi natthibhāvato aniccaṃ, paccuppannampi tadā natthīti **ko pana vādo** tassa aniccatāya, **paccuppannamhi kathāva kā** udayabbayaparicchinnattā tassa. Vuttaṃ hetam “nibbattā ye ca tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā”ti¹.

Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Kālattaya-dukkhasuttādivaṇṇanā

10-11. **Tathārūpenevāti** yathārūpeneva puggalajjhāsayena navamaṃ suttaṃ kathitaṃ, tathārūpenevāti. Te kira bhikkhū atītānāgataṃ “dukkhaṃ”ti sallakkhetvā, tathā “anattā”ti sallakkhetvā paccuppanne kilamimsu. “Atha nesaṃ”ti-ādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayena vattabbaṃ.

Kālattaya-dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nakulapituvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aniccavagga

1-10. Aniccādisuttavaṇṇanā

12-21. **Pucchāvasikaṃ** Ānandattherassa pucchāvasena desitattā.

Aniccādisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhāravagga

1. Bhārasuttavaṇṇanā

22. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā**. **Parihārabhāriyatṭhenāti** parihārassa bhāriyabhāvena garutarabhāvena. Vuttameva

1. Khu 7. 32 piṭṭhe.

atthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**etesañhi**”ti-ādimāha. Tattha yasmā etāni
 ṭhānagamanādīni rūpārūpadhammānaṃ paṅgulajaccandhānaṃ viya
 aññaṃaññūpassayavasena ijjhanti, na paccekaṃ, tasmā “**etesan**”ti
 avisesavacanaṃ kataṃ. **Puggalanti** khantasantānaṃ vadati. Khandhasantāno
 hi avicchedena pavattamāno yāva parinibbānā khandhabhāraṃ vahanto viya
 loke khāyati tabbinimuttassa sattassa abhāvato. Tenāha “**puggalo**”ti-ādi.

Bhārahāroti jātoti bhārahāro nāma jāto.

Punabbhavakaraṇaṃ punabbhavo, taṃ phalaṃ arahati, tattha niyuttāti
 vā **ponobhavikā**. **Tabbhāvasahagataṃ** yathā “sanidassanā dhammā”ti, na
 saṃsaṭṭhasahagataṃ, nāpi ārammaṇasahagataṃ. “Tatra tatrā”ti yaṃ yaṃ
 uppattiṭṭhānaṃ, rūpādi-ārammaṇaṃ vā patvā **tatratatrābhinandinī**. Tenāha
 “**upapattiṭṭhāne vā**”ti-ādi. **Pañcakāmaguṇikoti** pañcakāmaguṇārammaṇo.
 Rūpārūpupapattibhave rāgo **rūpārūpabhavarāgo**. **Jhānanikanti** jhānasankhāte
 kammabhavā rāgo. **Sassatadiṭṭhīti** bhavadiṭṭhi, taṃsahagato rāgo. **Ayanti**
 rāgo **bhavataṇhā nāma**. **Ucchedadiṭṭhi** vibhavadiṭṭhi nāma, taṃsahagato
 chandarāgo **vibhavataṇhā nāma**. **Esa puggalo khandhabhāraṃ ādiyati**
 taṇhāvasena paṭisandhiggahaṇato. “Asesamettha taṇhā virajjati palujjati
 nirujjhati pahīyati”ti-ādinā sabbapadāni nibbānavaseneva veditabbānī āha
 “**sabbaṃ nibbānasseva vevacanan**”ti.

Bhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariññasuttavaṇṇanā

23. **Parijānitabbeti** pahānapariññāya parijānitabbe. Tathā parijānanaṃ
 ca tattha chandarāgappahānaṃ, tesāṃ atikkamoti āha “**samatikkamitabbeti**
attho”ti. **Accantapariññanti** nibbānaṃ vadati. Tenāha “**samatikkamanti**
attho”ti.

Pariññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Abhijānasuttavaṇṇanā

24. **Ñātapariññā kathitā** “abhivisiṭṭhāya paññāyajānanan”ti kātvā. **Dutiyapadenā**ti “parijānan”ti padena. **Tatiyacatutthehī**ti “virājayam pajahan”ti padehi.

Abhijānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā

25-30. **Dhātusaṃyutte vuttanayeneva veditabbāni**, kevalam hi ettha khandhavasena desanā āgatā, tattha dhātuvasenāti ayameva viseso. **Cattāri saccāni kathitāni** assādādīnavanissaraṇavasena desanāya pavattattā.

Chandarāgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aghamūlasuttavaṇṇanā

31. Agham vuccati pāpam, aghanimittatāya **agham** dukkham. Idam hi dukkham nāma visesato pāpahetukam kammaphalasaññitam. Tathā vaṭṭadukkham avijjātaṇhāmūlakattā. Aghassa nimittatāya agham dukkham. Vaṭṭānusārī mahājano hi dukkhābhibhūto tassa patikāram maññamāno tam tam karotīti.

Aghamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā

32. **Pabhijjanasabhāvanti** khaṇe khaṇe pabhaṅgusabhāvaṃ¹.

Pabhaṅgusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Parāmasanabhāvaṃ (Ka)

4. Natumhākavagga

1. Natumhākasuttavaṇṇanā

33. **Chandarāgappahānenā**ti tappaṭibaddhassa chandarāgassa pajahanena. Dabbādi pākatiḱaṭiṇaṃ pākāṭamevāti apākāṭaṃ dassetuṃ **tālanāḷikerādi** dassitaṃ, tiṇakaṭṭhānaṃ vā bhedadassanattamaṃ. **Piyālo** phārusakaṃ.

Natumhākasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

35. **Yadi rūpaṃ anuseti**ti rūpadhamme ārabba yadi rāgādayo anusayanavasena pavattanti. **Tena saṅkhaṃ gacchatī**ti tena rāgādinā taṃsamaṅgīpuggalo saṅkhātabbataṃ “ratto duṭṭho”ti-ādinā voharitabbataṃ upagacchatīti. Tenāha “**kāmarāgādīsū**”ti-ādi. **Abhūtenā**ti ajātena anusayavasena appavattena. Anusayasīsenā hettha abhibhavaṃ vadati. Yato “**ratto duṭṭho mūḷhoti saṅkhaṃ na gacchatī**”ti vuttaṃ. Nippariyāyato hi maggavajjhakilesā anusayo.

Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Duttiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

36. **Taṃ anusayitaṃ rūpanti** taṃ rāgādinā anusayitaṃ rūpaṃ marantena anusayena anumarati. Tena vuttaṃ “**na hī**”ti-ādi. **Yena anusayena** marantena taṃ **anumarati**. **Tena saṅkhaṃ gacchatī**ti tathābhūtaṃ tena “ratto”ti-ādivohāraṃ labhati. **Yena anusayena** kāraṇabhūtena **anumīyati**, tena.

Duttiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā

37-38. Thitiyā thitikkhāṇena sahitaṃ **thitaṃ**. **Thitassa aññathattanti** uppādakkhaṇato aññathābhāvo. **Paññāyatī**ti upalabbhati. Paccayavasena dharamānattā eva **jīvamānassa** jīvitindriyavasena **jarā paññāyati** uppādakkhaṇato aññathattappattiyā. Vuttameva atthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**thitī**”ti-ādi vuttaṃ. **Jīvi -pa- nāmaṃ**. Tathā hi **abhidhamme**¹ “āyu thitī”ti niddiṭṭhaṃ. Aññathattanti jarāya nāmanti sambandho.

Tīṇi lakkhaṇāni honti saṅkhatasabhāvalakkhaṇato. **Yo koci** rūpadhammo vā arūpadhammo vā lokiyo vā lokuttaro vā **saṅkhāro**. **Saṅkhāro, na lakkhaṇaṃ** uppādādisabhāvattā. **Lakkhaṇaṃ, na saṅkhāro** uppādādirahitattā. **Na ca -pa- sakkā** saṅkhāradhammattā lakkhaṇassa. **Nāpi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhāro** paññāpetuṃ sakkā saṅkhārabhāvena. Tenāha “**lakkhaṇenā**”ti-ādi. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yathā**”ti-ādimāha. Tattha **lakkhaṇanti** kāḷarattasabalādhāvalakkhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti “ayaṃ asukassa gāvī”ti.

Evaṃ saṅkhāropi paññāyati sabhāvato upadhārentassa uppādalakkhaṇampi uppādāvattathāti katvā. **Kālasaṅkhātō**ti uppajjamānakālasaṅkhātō. **Tassa** saṅkhārassa. **Khaṇopī**ti uppādakkhaṇopi paññāyati. **Uppādupī**ti uppādalakkhaṇopi. **Jarālakkhaṇanti** uppannajīraṇalakkhaṇaṃ, taṃ “thitassa aññathattan”ti vuttaṃ. “Bhaṅgakkhaṇe saṅkhāropi taṃlakkhaṇampi kālasaṅkhātō tassa khaṇopi paññāyati”ti pāṭho. Keci pana “jarāpī”ti padampettha pakkhipanti. Evañca vadanti “na hi tasmim khaṇe taruṇo hutvā saṅkhāro bhijjati, atha kho jīyyamāno mahallako viya jiṇṇo eva hutvā bhijjati”ti, bhaṅgeneva pana jarā abhibhuyyati khaṇassa ati-ittarabhāvato na sakkā paññāpetuṃ thitiyāti tesam adhippāyo. **Tānī**ti arūpadhammānaṃ tīṇi lakkhaṇāni. **Atthikkhaṇanti** arūpadhammavijjamānakkhaṇaṃ, uppādakkhaṇanti adhippāyo. **Sabbadhammānanti** sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ thitiyā na bhavitabbaṃ. **Tassevāti** tassā eva thitiyā. **Tamattanti** jarālakkhaṇassa paññāpetuṃ asakkuṇeyyabhāvaṃ. Aññe pana “santativasena thānaṃ thitī”ti vadanti,

1. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

5. Attadīpavagga

1. Attadīpasuttavaṇṇanā

43. Dvīhi bhāgehi āpo ettha gatāti dīpo, dīpo viyāti dīpo oghehi anajjhottharanīyatāya. Yo paro na hoti, so attā, idha pana dhammo adhippeto. Attā dīpo etesanti **attadīpā**. Paṭisaraṇattho dīpaṭṭhoti āha “**attasaraṇāti idaṃ tasseva vevacanan**”ti. **Lokiyalokuttaro dhammo attā nāma** ekantanāthabhāvato. Paṭhamena padena vutto eva attho dutiyapadena vuccatīti vuttaṃ “**tenevāhā**”ti-ādi. Yavati etasmā phalaṃ pasavatīti **yoni**, kāraṇaṃ. Kiṃ pabhuti uppattiṭṭhānaṃ etesanti **kiṃ pabhutikā**. **Pahānadassa natthaṃ āradhaṃ**. Tenevāha “**pubbe ceva -pa- te pahīyanti**”ti. Na **paritassati** taṇhāparittāsassa abhāvato. **Vipassanaṅgenāti** vipassanāsāṅkhātena kāraṇena.

Attadīpasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

44. Sabhāvatosanto vijjamāno kāyo rūpādidhammasamūhoti **sakkāyoti** āha “**sakkāyo dukkhan**”ti. Diṭṭhi eva samanupassanā, diṭṭhisahitā vā samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā**, diṭṭhimaññanāya saddhiṃ itaramaññanā. **Saha vipassanāya catumaggaññānaṃ samanupassanā** “catunnaṃ ariyasaccānaṃ sammadeva anurūpato passanā”ti katvā.

Paṭipadāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aniccasuttavaṇṇanā

45. Virāgo nāma maggo, vimutti phalanti āha “**maggakkhaṇe virajjati, phalakkhaṇe vimuccati**”ti. **Agga hetvāti** evaṃ nirujjhamānehi āsavehi “**ahaṃ mamā**”ti kañci dhammaṃ anādiyitvā. “Cittaṃ virattaṃ, vimuttaṃ hoti”ti

vuttattā phalaṃ gayhati, “khīṇā jāti”ti-ādinā paccavekkhaṇāti āha “**saha phalena paccavekkhaṇadassanatthan**”ti. Upari kattabbakiccābhāvena **ṭhitaṃ**. Tenāha “**vimuttattā ṭhitaṃ**”ti. Yaṃ **pattabbaṃ**, taṃ aggaḥpalassa **pattabhāvena** adhigatattā **santuṭṭhaṃ** parituṭṭhaṃ.

Aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā

46. **Pubbantaṃ** atītakhandhakoṭṭhāsaṃ. **Anugatā**ti sassatādīni kappe tvā gahaṇavasena anugatā. **Aṭṭhārasa diṭṭhiyoti** catasso sassatadiṭṭhiyo, catasso ekaccasassatadiṭṭhiyo, catasso antānantikadiṭṭhiyo, catasso amarāvikkhepadiṭṭhiyo, dve adhiccasamuppannadiṭṭhiyoti evaṃ aṭṭhārasa diṭṭhiyo na honti paccayaghātena. **Aparantanti** anāgataṃ khandhakoṭṭhāsaṃ sassatādibhāvaṃ kappetvā gahaṇavasena anugatā. Soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti evaṃ **catucattālīsa diṭṭhiyo na honti** paccayaghātena. Sassatadiṭṭhihāmaso ceva sīlabbatadiṭṭhiparāmāso ca na **hoti** paccayaghātena. Tenāha “**ettā vatā paṭhamamaggo dassito**”ti anavasesadiṭṭhipahānakittanato. **Pahīnā** vikkhambhitā. **Idaṃ** panāti “rūpasmin”ti-ādi.

Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā

47. **Paripuṇṇagāhavasenāti** pañcakkhandhe asasetvā ekajjhaṃ “attā”ti gahaṇavasena. **Etesaṃ** pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ **aññataraṃ** “attā”ti samanupassanti. **Itīti** evaṃ. **Yassa** puggalassa **ayaṃ** attadiṭṭhisāṅkhātā samanupassanā **atthi** paṭipakkhena avihatattā saṃvijjati. **Pañcannaṃ indriyānanti** cakkhādīnaṃ indriyānaṃ.

Ārammaṇanti kammaviññāṇassa ārammaṇaṃ. Mānavasena ca diṭṭhivasena “asmi”ti gāhe sijjhante taṃsahagatā taṇhāpi taggaḥhitāva

hotīti vuttam **“taṇhāmānadiṭṭhivasena asmīti evampissa hotī”**ti. Gahetvāti ahaṃkāravatthuvaseṇa gahetvā. **Ayaṃ ahamasmīti** ayaṃ cakkhādiko, sukhādiko vā ahamasmi. **“Rūpī attā arogo paraṃ maraṇā”**ti evamādigahaṇavaseṇa pavattanato vuttam **“rūpī bhavissanti-ādīni sabbānisassatameva bhajantī”**ti. Vipassanābhinivesato pubbe yathevākārāni pañcendriyāni, **atha** vipassanābhinivesato paraṃ **tenevākārena ṭhitesu** cakkhādīsu indriyesu **avijjā pahīyati** vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggassa uppādanena, atha maggaparamparāya **arahattamaggavijjā uppajjati**. **Taṇhāmānadiṭṭhiyo** kamma sambhārabhāvato. **Kamassa -pa- eko sandhīti** hetuphalasandhi. Puna **eko sandhīti** phalahetusandhimāha. **Tayo papañcā atīto addhā** atītabhava-addhānaṃ tesam adhippetattā. **Anāgataṃ paccayo dassito** assutavato puthujjanassa vaseṇa. Sutavato pana ariyasāvakassa vaseṇa vaṭṭassa vūpasamo dassitoti.

Samanupassanāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Khandhasuttavaṇṇanā

48. **Tathevāti** ārammaṇabhāveneva. **Ārammaṇakaraṇavaseṇa** upādānehi upādātabbanti **upādāniyaṃ**. **Idhāpīti** upādānakkhandhesupi. Vibhāgatthe gayhamāne anīṭṭhappasaṅgopi siyā, abhidhamme ca rāsaṭṭho eva āgato, **“tadekajjhaṃ abhisamīyuhitvā”**ti vacanato **“rāsaṭṭhena”**¹ icceva vuttam.

Khandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā

49-50. **Visiṭṭhoti** padhāno. **Uttamoti** ukkaṭṭho. **Aññaṃ kiṃ bhaveyyāti** aññaṃ kiṃ kāraṇaṃ bhaveyya tathā samanupassanāya aññesaṃ avijjamānatāya vacanapariṭṭhitipabhinnato². **Vajirabhedadesanaṃ** nāma atthato teparivaṭṭadesanā.

Soṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sāsavaṭṭhena (Ka)

2. Vacanasadisīdiṭṭhi tassābhinandanato (Ka)

9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā

51-52. **Navamadasamesūti** suddhadvayaṃ saheva uddhaṭaṃ dvīsupi atthavaṇṇanāya sarikkhabhāvato. Nandanatṭhena **nandī**. Rañjanatṭhena **rāgo**. Satipi saddatthato bhedo “**imesaṃ atthato ninnānākaraṇatāyā**”ti vatvāpi pahāyakadhammabhedena pana labbhateva bhedaṃ attāti dassetuṃ “**nibbidānupassanāya vā**”ti-ādi vuttaṃ. Virajjanto rāgaṃ pajahatīti sambandho. **Ettāvatāti** “nandikkhayā rāgakkhayo”ti ettāvatā. **Vipassanaṃ niṭṭhapetvā** vipassanākiccassa pariyoṣānena. **Rāgakkhayāti** vuṭṭhānagāminipariyoṣānāya vipassanāya rāgassa khepittā. Anantaraṃ uppanna ariyamaggena samucchedavasena **nandikkhayoti**. Tenāha “**idha maggaṃ dassetvā**”ti. Anantaraṃ pana uppanna ariyaphaleṇa paṭipassaddhivasena **nandirāgakkhayā** sabbaṃ saṃkilesato cittaṃ vimuccatīti. Tenāha “**phalaṃ dassitaṃ**”ti.

Nandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Attadīpavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapaṇṇāsako samatto.

(6) 1. Upayavagga

1. Upayasuttavaṇṇanā

53. Upeti **upayo**. Kathamupeti? Taṇhāmānādivasenāti āha “**taṇhāmānādiṭṭhivasenā**”ti. Kathamidam labbhatīti? “Avimutto”ti vacanato. Taṇhādiṭṭhivasena hi baddho, kiṃ upeti āha “**pañcakkhandhe**”ti tabbinimuttassa tathā upetassa abhāvato. Ko panupeti? Taṃsamaṅgīpuggalo. Taṇhādiṭṭhivasena upagamassa vuttattā **viññāṇanti** akusalakammaviññāṇamevāti vadanti. **Javāpetvāti** gahita javaṃ katvā. Yathā paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ samatthaṃ, evaṃ katvā. Tenāha “**paṭisandhi**”ti-ādi. **Aggaḥaṇe kāraṇaṃ vuttameva** “okaṃ pahāya aniketasāri”ti gāthāya vissajjane. Kammanimittādivasena paṭisandhiyā

paccayabhūtaṃ **ārammaṇaṃ** paṭisandhijanakassa kammassa vasena **vocchijjati. Paṭiṭṭhā na hoti** sarāgakāle viya anupaṭṭhānato. **Appatiṭṭhitaṃ** viññāṇaṃ vuttappakārena. **Anabhisaṅkharitvā**ti anuppādetvā paccayaghātena.

Upayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bījasuttavaṇṇanā

54. **Bijajātā**ti jāta-saddo padapūraṇamattanti āha “**bijā**”ti. **Vacanti** setavacaṃ. **Ajjukanti** tacchakaṃ. **phaṇijjakaṃ** tulasi. **Abhinnā**ti ekadesenapi akhaṇḍitāni. **Bijatthā**yāti bijakiccāya. **Na upakappatī**ti paccayo na hotīti dasseti. **Na pāpitā**ti pūtitaṃ na upagatāni. Taṇḍulasārassa ādānato **sārādā**ni¹. **Ārammaṇaggaṇa**vasena viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti **viññāṇaṭṭhitiyo**. **Ārammaṇa vasa**ṇāti ārammaṇabhāvavasena. **Sinehanatṭhenā**ti taṇhāyanavasena siniddhatāpādanena, yato “nandūpasecena”ti vuttaṃ. Tathā hi viropitaṃ taṃ kammaviññāṇaṃ paṭisandhi-aṅkuruppādanasamatthaṃ hoti. **Sappaccaya**nti avijjā ayonisonamanasikārādipaccayehi sappaccayaṃ. **Viruhati** vipākasantānuppādanasamattho hutvā.

Bījasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udānasuttavaṇṇanā

55. **Udānaṃ udāharī**ti attamanavācaṃ nicchāresi. **Esa** vuttappakāro udāhāro. Bhuso nissayo upanissayo, dānameva upanissayo, **dānūpanissayo**. Esa nayo sesesupi. Tattha dānūpanissayo annādivatthūsu balavāti balavabhāvena hoti, tasmā upanissayabahulo kāmarāgappahānena kataparicayattā vipassanamanuyuñjanto na cirasseva anāgāmiphalaṃ pāpuṇāti, tathā suvisuddhasīlūpanissayo kāmadosajigucchana. Yadi evaṃ kasmā ime dve upanissayā dubbalāti

1. Sārārādāyini (Ka)

vuttā? Vijjūpamaññasseva paccayabhāvato. Sopi bhāvanūpanissayasahāyalābheneva, na kevalaṃ. Bhāvanā pana paṭivedhassa visesahetu bhāvato balavā upanissayo. Tathā hi sā vajirūpamaññasassa visesapaccayo. Tenāha “**bhāvanūpanissayo arahattaṃ pāpeti**”ti.

Soti milakatthero. **Vihāra**nti vasaṇaṭṭhānaṃ. Vihārapaccante hi paṇṇasālāya thero viharati. **Upaṭṭhā**ti ekalakkaṇaṇa. **Kūṭagoṇo** viya gamanavīthiṃ. **Tatthā**ti allakaṭṭharāsimhi. **Udakamaṇikā**ṇanti udakathevānaṃ.

Attaniyeva upanesi udānakathāya vuttadhammānaṃ paripuṇṇānaṃ attani saṃvijjamānattā. Tenāha “**uṭṭhānavatā**”ti-ādi. Ayaṃ hi milakatthero sikkhāya gāravo sappattisso vattapaṭivattaṃ pūrento visuddhasīlo hutvā ṭhito, tasmā “**dubbalūpanissaye**”ti vuttaṃ. Tenāha bagavā udānento “no cassaṃ -pa- saññojanānī”ti.

Sace ahaṃ na bhaveyyanti yadi ahaṃ nāma koci na bhaveyyaṃ tādissa ahaṃ saddavacanīyassa kassaci atthassa abhāvato. Tato eva **mama parikkhāropi na bhaveyya** tassa ca pabhaṅgubhāvena anavaṭṭhitabhāvato. Evaṃ attuddesikabhāvena padadvayassa atthaṃ vatvā idāni kammaphalavasena vattum “**sace vā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Atītapaccuppannavasena suññataṃ dassetvā idāni paccuppannānāgatavasena taṃ dassanto “**idāni panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evaṃ adhimuccantoti** edisaṃ adhimuttiṃ pavattento. **Vibhavissatī**ti vinassissati. Vibhavo hi vināso. Tenāha “**bhijjissatī**”ti. Vibhavadassanaṃ **vibhavoti** uttarapadalopena vuttanti āha “**vibhavadassanena**”ti. Vibhavadassanaṃ **nāma** accantāya vināsassa dassanaṃ. **Tanti** ariyamaggaṃ. Sāmaññajotanaṃ hesā visesaniṭṭhā¹ hotīti tatiyamaggavasena attho veditabbo.

Upaṇi maggaphalanti aggamaggaphalaṃ. Natthi etissā jātiyā antaranti **anantarā**, anantarā vipassanā maggassa. Gotrabhū pana anulomavīthipariyāpannattā² vipassanāगतिकāṃ vā siyā, nibbānārammaṇattā maggagatikāṃ vāti na tena maggo antariko nāma hoti. Tenāha “**vipassanā maggassa**

1. Visesapatiṭṭhā (Ka)

2. Anulomavīthipaṭisahagataṃ (Ka)

āsannānantaraṃ nāmā”ti. Phalaṃ pana nibbānārammaṇattā kilesānaṃ pajahanavasena pavattanato lokuttarabhāvato ca kammamaggagatikameva, kuslavipākabhāvena pana nesaṃ attho pabhedoti vipassanāya phalassa siyā anantaratāti vuttaṃ “**phalassa**¹ **dūrānantaraṃ nāmā**”ti. “Āsavānaṃ khayoti”ti pana aggamagge vuccamāne vipassanānaṃ āsannaṭāya vattabbameva natthi. **Atasitāyoti** na tasitabbe tāsāṃ anāpajjitabbe. **Tāsoti** tāsahetu “tasati etasmā”ti katvā. **Soti** assutavā puthujjano. **Tilakkhaṇāhatanti** aniccatādilakkhaṇattayalakkhitaṃ. **Manamhinatthoti** īsakaṃ natthomhi, tato parampi tattheva **ṭhatvā**² kiñci apūritattā eva muttoti adhippāyo. “**Na taso nāma hoti**”ti vatvā tassa atāsabhāvaṃ dassetuṃ “**na hī**”ti-ādi vuttaṃ. Kalyāṇaputhujjano hi bhayatupaṭṭhānañāṇena “sabhayā saṅkhārā”ti vipassanto na uttasati.

Udānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā

56. **Catunnaṃ parivaṭṭanavasena**ti paccekakkhandhesu catunnaṃ ariyasaccānaṃ parivaṭṭanavasena. **Rūpaṃ abbaññāsinti** sakalabhūtopādārūpaṃ kucchitabhāvato tattha ca tucchavipallāsātāya “dukkhasaccaṃ”ti abhivisiṭṭhena ñāṇena aññāsīm paṭivijjhim. Āhārasena rūpakāyassa hānivuddhādīnaṃ pākaṭabhāvato visesapaccayato ca tassa “**āhārasamudayā**”ti vuttaṃ. Dukkhasamudayakathā nāma vaṭṭakathāti “sacchandarāgo”ti visesetvā vuttaṃ. **Chandarāgaggahaṇena** ca upādānakammāvijjāpi gahitā eva. **Paṭipannā** hontīti attho. Vattamānakālappayogo hesa yathā “kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti. **Patitṭhahantīti** patitṭhaṃ labhanti. **Kevalinoti** idha vimuttiguṇena pāripūrīti āha “**sakalino katasabbakiccā**”ti. **Yena teti yena** avasiṭṭhena te asekkhe paññāpentā paññāpeyyuṃ, taṃ nesaṃ vaṭṭaṃ sekkhānaṃ viya natthi paññāpanāya. **Vaṭṭanti kāraṇaṃ** vaṭṭanaṭṭhena phalassa pavattanaṭṭhena. **Asekkhabhūmivāroti** asekkhabhūmippavatti.

Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vipassanā phalassa (Ka)

2. Tatheva vatvā (Ka)

5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. **Sattasu okāsesūti** rūpapajānanādīsu sattasu okāsesu. **Vusitavāsoti** vusita-ariyavāso. **Ettāti** imasmim uddese. **Sesam** nāma idha vuttāvasesam. **Vuttanayenāti** heṭṭhā vuttanayena veditabham. **Ussadanandiyanti** ussannaguṇavato tosanam sammodāpanam. Guṇakittanena **palobhanīyam** sekkhakalyāṇaputhujjanānam pasāduppādanena. Idāni vuttameva attham pākaṭam katurim “**yathā hī**”ti-ādi vuttam.

Ettāvatāti pañcannam khandhānam vasena sattasu ṭhānesu kosalladīpanena ettakena desanākkamena. **Tanti** ārammaṇam. **Dhātu-ādimattamevāti** dhātāyatanapaṭiccasamuppādamattameva. **Imesu dhammesūti** imesu jātādīsu. **Kammam katvāti** sammasanakammam niṭṭhapetvāti attho. Evamettha pañcannam khandhānam vasena sattaṭṭhānakosallapavattiyā pabhedena vibhajitvā “**tipidhūpaparikkhī**”ti dasseti dhammarājā.

Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā

58. Adhikam savisesam payasati payuñjati etenāti **adhippayāso** viṣiṭṭhapayogo. Tenāha “**adhikapayogo**”ti. **Imañhi magganti** aṭṭhaṅgikam ariyamaggamāha. **Idhāti** imasmim sutte. **Avattamānaṭṭhenāti** buddhuppādato pubbe na vattamānabhāvena. **Maggam jānātīti** samudāgamato paṭṭhāya sapubbabhāgam sasambhāravisayam saphalam sa-udrayam ariyam maggam jānāti avabujjhatīti **maggaññū**. **Viditanti** aññesampi ñātam paṭiladdham hatthatale āmalakam viya **pākaṭam akāsi**, tathā katvā desesi. Amagge parivajjanena magge paṭipattīti tassa maggakusalatā viya amaggakusalatāpi icchitabbāti āha “**magge ca amagge ca kovido**”ti. **Aham paṭhamam gatoti** aham paṭhamamaggena samannāgato.

Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

59. **Purāṇupaṭṭhāketi** pubbe padhānapadahanakāle upaṭṭhākabhūte. “Avasavattanaṭṭhena assāmikaṭṭhena suññataṭṭhena attapaṭikkhepaṭṭhena”ti evaṃ **pubbe vuttehi. Ettakena ṭhānenāti** “rūpaṃ bhikkhave anattā”ti ārabhitvā yāva “evaṃ me viññāṇaṃ mā ahoṣī”ti ettakena suttapadesena. Akathitasseva kathanāṃ uttaraṃ, na kathitassāti vuttaṃ **“tāni dassetvā”**ti. **Samodhānetvāti** sampiṇḍitvā. **Vitthārakathāti** vitthārato aṭṭhakathā. **Anattalakkhaṇamevāti** tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṃ. Aniccatādīnampi hi tattha taṃdīpanatthameva vuttattā tadeva jeṭṭhaṃ padhānaṃ tathā veneyyajjhāsayato.

Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Mahālisuttavaṇṇanā

60. **Ekantadukkhanti-ādīni** padāni vuttanayāneva, tasmā tattha vuttanayeneva attho veditabbo. Ettha ca yathā sarāgo hetu paccayo saṃkilesāya, evaṃ savipassano maggo hetu, paccayo ca visuddhiyāti daṭṭhabbāṃ.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ādittasuttavaṇṇanā

61. **Ekādasahīti** rāgādīhi upāyāsapariyosānehi ekādasahi santāpanaṭṭhena aggīhi. **Dvīsūti** aṭṭhamanavamesu. **Dukkhalakkhaṇamevāti** tabbahulatāya tappadhānatāya ca vuttaṃ.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Niruttipathasuttavaṇṇanā

62. **Niruttiyova niruttipathāti** patha-saddena padavaḍḍhanamāha yathā “bījāniyeva bījajātānī”ti. **Niruttivasenāti** nibbacanavasena. **Pathā**

ca atthānurūpabhāvato¹. **Tiṇipīti** nirutti-adhivacanapaññattipathapadāni, tathā hi “phusatīti phasso”ti-ādinā nīharitvā vacanam **nirutti**, “sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako”ti-ādinā vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattam **adhivacanam**, “takko vitakko”ti-ādinā taṃtaṃpakārena ñāpanato **paññatti**. Atha vā taṃtaṃmatthappakāsanena nicchitam, niyatam vā vacanam **nirutti**. Adhi-saddo uparibhāge, upari vacanam **adhivacanam**. Kassa upari? Pakāsetabbassa atthassāti pākaṭoyamattho. Adhīnam vacanam **adhivacanam**. Kena adhīnam? Atthena. Atthassa paññāpanatthena **paññattīti** evam nirutti-ādipadānam sabbavacanesu pavatti veditabbā. Aññathā “phusatīti phasso”ti-ādippakārena niddhāraṇavacanānamyeva niruttitā, sirivaḍḍhakadhanavaḍḍhakapakārānameva abhilāpanam adhivacanatā, “takko vitakko”ti evam pakārānameva ekameva attham tena tena pakārena ñāpentānam vacanānam paññattitā ca āpajjeyya. **Asaṃkiṇṇāti** na saṃkiṇṇā. Tenāha “**avijahitā -pa- achadditā**”ti. **Na saṃkiyanti**ti na saṃkirīyanti, na **saṃkiyissanti** na saṃkirīyissanti attho. **Appaṭikuttāti** na paṭikkhattā. Yasmā bhaṅgam atikkantaṃ uppādādi atikkantameva hoti, tasmā vuttam “**bhaṅgamevā**”ti. Yasmā desantaraṃ saṅkantopi atikkantanti vuccati, tasmā tadābhāvaṃ dassetuṃ “**desantaraṃ asaṅkamitvā**”ti vuttam. Yattha yattha hi saṅkhārā uppajjanti, tattha tattheva bhijjanti nirujjhanti vipariṇamanti vināsaṃ āpajjanti. Tenāha “**vipariṇatanti -pa- natthān**”ti. **Apākaṭibhūtam** ajātattā eva.

Vasabhaṇagottatāya **vassabhaññā**. **Mūladiṭṭhigatikā**ti mūlabhūtā diṭṭhigatikā, imasmiṃ kappe sabbapaṭhamam tādīsadiṭṭhisamuppādakā. **Punappunam āvajjentassāti** ahetuvādaṭṭisaṃyuttagantham uggahetvā pariyāpūṇitvā tadattham vīmaṃsantassa “natthi hetu, natthi paccayo sattānam saṃkilesāyā”ti-ādinayappavattāya laddhiyā ārammaṇe micchāsati santiṭṭhati, “natthi hetū”ti-ādivasena anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivitakkanehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evametan”ti nijjhānakkhamabhāvūpagamanena nijjhānakkhantiyā tathāgahite punappunam tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvitakkena samādiyamānā micchāvāyāmūpatthambhitā atamsabhāvaṃ

1. Vijjānurūpabhāvato (Ka)

“taṃsabhāvan”ti gaṇhantī micchāsātīti laddhanāmā taṃladdhisahagatā taṇhā santiṭṭhati, yathāsakaṃ vitakkādipaccayaalābhena tasmim ārammaṇe adhiṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya cittaṃ ekaggataṃ appitaṃ viya hoti micchāsamādhinā. Sopi hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakiccakaro hotiyeva vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi anekakkhattuṃ tenākārena pubbabhāgiyesu javanavāresu pavattesu sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. Tattha paṭhame satekiccho hoti, tathā dutiyādīsu. Sattame pana javane sampatte atekiccho hoti. Tenāha “assādentassā”ti-ādi. **Imesupīti** dvīsipi ṭhānesu.

Paccuppannaṃ vāti ettha **iti-saddo** ādi-attho. Tena “yadetaṃ anāgataṃ nāma, nayidaṃ anāgataṃ”ti-ādikaṃ saṅgaṇhāti. **Tepīti** te vassabhaññāpi **na maññīmsu** lokasamaññāya anatikkamanīyato. Tenāha “**atītaṃ panā**”ti-ādi. **Khandhānaṃ** upari nirulhā **paṇṇatti**.

Niruttipathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Upayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Arahantavagga

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā

63. **Gaṇhamānoti** “etaṃ mamā”ti-ādinā gaṇhamāno. **Pāsenāti** rāgapāsenā. Tañhi māro mārapāsoti maññati. Tenāha “antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti¹. **Mutto nāma hoti** anupādiyato sabbaso khandhassa abhāvato.

Upādiyamānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.

2-6. Maññamānasuttādivaṇṇanā

64-68. “Etaṃ mamā”ti-ādinā **maññanā abhinandanā** ca. Taṇhāchandoti taṇhā eva chando. Sā hi taṇhāyanaṭṭhena taṇhā, chandikataṭṭhena chando. Catutthaṃ aniccalakkhaṇamukhena vuttaṃ, pañcamaṃ dukkhalakkhaṇamukhena, chaṭṭhaṃ anattalakkhaṇamukhena. Sesaṃ tīsopi sadisamevāti vuttaṃ “**eseva nayo**”ti.

Maññamānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anattaniyasuttavaṇṇanā

69. **Anattaniyanti** na attaniyaṃ. Tenāha “**na attano santakan**”ti.

Anattaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā

70-72. **Rajanīyenāti** rajanīyena rāguppadakena. Tenāha “**rāgassa paccayabhāvenā**”ti. **Rāhulasāmyutte** rāhulattherassa pucchāvasena āgatā, idha rādhattherassa surādhattherassa ca pucchāvasena, pāḷi pana sabbattha sadisā. Tenāha “**vuttanayeneva veditabbānī**”ti.

Rajanīyasaṇṭhitasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantavaggavaṇṇā niṭṭhitā.

(8) 3. Khajjanīyavagga

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā

73-75. **Catusaccameva kathitaṃ** assādādīnañceva samudayādīnañca vasena desanāya pavattattā. Yasmā assādo samudayasaccaṃ, ādīnavo dukkhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccaṃ nirodhasaccañcāti vuttovāyamatto, dutiye

samudayassādo samudayasaccaṃ, ādinavo dukkhasaccaṃ, atthaṅgamo nirodhasaccaṃ, nissaraṇaṃ maggasaccanti vuttovāyamattho, tatiyaṃ ariyasāvakassevavasena vuttaṃ.

Assādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Arahantasuttavaṇṇanā

76. **Yattakā sattāvāsā**ti tasmim tasmim sattanikāye āvasanaṭṭhena sattā eva sattāvāsā. Tena yattakā sattāvāsā, tehi sabbehipi ete aggā ete seṭṭhā, ye ime arahantāti dasseti. **Purimanayenevā**ti purimasminṃ sattaṭṭhānakosallasutte vuttanayena.

Tadatthaparidīpanāhīti “pañcakkhandhe pariññāya. Taṇhā tesam na vijjati. Asmimāno samucchinnō”ti-ādinā tassa yathāniddiṭṭhassa suttassa atthadīpanāhi ceva “anejaṃ te anuppattā, cittaṃ tesam anāvilan”ti-ādinā visesatthaparidīpanāhi ca. Jhānamaggaphalapariyāpannaṃ atisayitasukhaṃ etesamatthīti **sukhinoti** āha “**jhāna -pa- sukhita**”ti. **Taṇhā tesam na vijjatī**ti ettha tesam apāyadukkhajanikā taṇhā na vijjatīti vuttaṃ. Vaṭṭamūlikāya taṇhāya abhāvā “nandī tesam na vijjatī”ti ettha vuccatīti. **Imassapī**ti pi-saddena dukkhassābhāvenapīti dukkhābhāvo viya vaṭṭamūlikataṇhābhāvo sampiṇḍiyatīti daṭṭhabbaṃ. Tena hi te anupādisesanibbānappattiyā accantasukhitā evāti vuccantīti. “Seyyohamasmi”ti-ādinayappavattiyā **navavidho. Nāṇenā**ti aggamaggañāṇena.

Arahattaṃ anuppattā. **Alittā**ti amakkhitā. **Brahmabhūtā**ti brahmabhāvaṃ pattā, brahmato vā ariyamaggañāṇato bhūtā ariyāya jātiyā jātā. Satta saddhammā gocaro pavattiṭṭhānaṃ etesanti **sattasaddhammagocarā**.

Nirāsankacāro nāma gahito kutocipi tesam āsankāya abhāvato. Sammādiṭṭhi-ādīhi **dasahi aṅgehi** sammāvimuttisammāñāṇapariyosānehi. “Āgum na karotī”ti-ādīhi **catūhi kārāṇehi**. **Taṇhā tesam na vijjatī**ti idampi taṇhāpahānassa bahūpakāratādassanaṃ. Tenāha “**dāsakārikā taṇhāpi tesam natthī**”ti.

Na vikampanti “seyyohamasmī”ti-ādinā.

Uddham tiriyaṃ apācīnanti ettha “uddham vuccatī”ti-ādinā rūpamukhena attabhāvaṃ gahetvā pavatto paṭhamanayo. Kālattayavasena dhammappavattiṃ gahetvā pavatto dutiyanayo. Tṭhānavasena sakalalokadhātum gahetvā pavatto tatiyanayo. **Buddhā**ti cattāri saccāni buddhavanto.

Sīhanādasamodhānanti sīhanādānaṃ saṃkalanaṃ. Loke attano uttaritarassābhāvā **anuttarā**. Uttaro tāva tiṭṭhatu puriso, sadisopi tāva natthīti **asadisā**. Sakalampi bhavaṃ uttaritvā **bhavapiṭṭhe thatvā** vimuttisukhena sukhittatādivasena ekavīsatiyākārehi **sīhanādaṃ nadanti**.

Arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā

77. **Suddhikamevā**ti suddhasaṃkhittabandhameva katvā.

Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sīhasuttavaṇṇanā

78. **Sīhoti** parissayasahanato paṭipakkhahananato ca “sīho”ti laddhanāmo migādhipati. **Cattāro**ti ca samānepi sīhajāti kabhāve vaṇṇavisesādisiddhena visesena cattāro sīhā. Te idāni nāmato vaṇṇato āhārato dassetvā idhādhippetasīhaṃ nānappakārato vibhāvetum “**tiṇasīho**”ti-ādi āraddhaṃ. Tiṇabhakkho sīho **tiṇasīho** purimapade uttarapadalopena yathā “sākapattivo”ti¹. Kāḷavaṇṇatāya **kāḷasīho**. Tathā **paṇḍusīho**. Tenāha “**kāḷasīho kāḷagāvisadiso**², **paṇḍusīho paṇṇupalāsavaṇṇagāvisadiso**”ti. Rattakambalassa viya kesaro kesarakalāpo etassa atthīti **kesarī**. Lākhārasaparikkamakatehi viya pādapariyantehīti yojanā.

1. Pāṇinī 2. 1. 60 vārtikasuttaṃ passitabbaṃ.

2. Kāḷavaṇṇagāvisadiso (Ka)

Kammānubhāvasiddha-ādhipaccamahesakkhatāhi **sabbamigagaṇassa rājā. Suvannaḡuhato vāti**-ādi “sīhassa vihāro kiriyā evaṃ hoti”ti katvā vuttam.

Samam patiṭṭhāpetvāti sabbabhāgehi samameva bhūmiyaṃ patiṭṭhāpetvā. **Ākaḡḡhitvāti** purato ākaḡḡhitvā. **Abhiharitvāti** abhimukhaṃ haritvā¹. **Sanḡhātanti** vināsaṃ. Vīsatiyaṭṭhikaṃ ṭhānaṃ **usabham**.

Samasīhoti samajātiko samabhāgo ca sīho. **Samānosmīti** desanāmatam, samappabhāvatāyapi na bhāyati. **Sakkāyadiṭṭhibalavatāyāti** “ke aññe amhehi uttaritarā, atha kho mayameva mahābalā”ti evaṃ balātimānananimittāya ahaṅkārahetubhūtāya sakkāyadiṭṭhiyā balavabhāvena. **Sakkāyadiṭṭhipahīnattāti** sakkāyadiṭṭhiyā pahīnattā nirahaṅkāratā attasinehassa suṭṭhu samugghāṭitattā **na bhāyati**.

Tathā tathāti sīhasadisatādinā tena tena pakārena attānaṃ kathesīti vatvā tamattham vivaritvā dassetuṃ “**sīhoti kho**”ti-ādi vuttam.

Katābhinihārassa lokanāthassa bodhiyā niyatabhāvappattiyā ekantabhāvībuddhabhāvoti katvā “tisu pāsādesu nivāsakālo, magadharañño paṭiññādanakālo, pāyāsassa paribhuttakālo”ti-ādinā abhisambodhito purimāvatthāpi sīhasadisam katvā dassitā. Bhāvinī bhūtopacāropi hi lokavohāro. Vijjābhāvasāmaññato bhūtavijjā itaravijjāpi² ekajjham gahetvā paṭiccasamuppādasammasanato taṃ puretaraṃ siddham vipākaṃ viya katvā āha “**tisso vijjā visodhetvā**”ti. Anulomapaṭilomato pavattañāṇavasena “**yamakaññāmanathanenā**”ti vuttam.

Tattha viharantassāti ajapālanigrodhamūle viharantassa. **Ekādasame divaseti** sattasattāhato param ekādasame divase. **Acalapallaṅketi** isipatane dhammacakkapavattanattham nisinnapallaṅke. Tampi hi kenaci

1. Abhimukhaṃ pāde karitvā (Ka)

2. Dvivijjā itaravijjampi (Catukkaṅguttaraṭīkāyaṃ), itaravijjāya (?)

appaṭivattiyadhammacakkapavattanatthaṃ nisajjāti katvā vajirāsaṇaṃ viya acalapallaṅkaṃ vuccati. **Imasmiṃ ca pana padeti** “dveme bhikkhave antā”ti-ādi nayappavatte imasmiṃ saddhammakotṭhāse. **Dhammaghoso -pa-dasasahassilokadhātum paṭicchādesi** “sabbattha ṭhitā suṇantū”ti adhiṭṭhānena. **Soḷasahākārehīti** “dukkhapariññā, samudayappahānaṃ, nirodhasacchikiriya, maggabhāvanā”ti evaṃ ekekasmim magge cattāri cattāri katvā soḷasahi ākārehi.

Vuttoyeva, na idha vattabbo, tasmā tattha vuttanayeneva veditabboti adhippāyo. Yasmā ca aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi bagavā Tathāgatoti ārabhitvā **udānatṭhakathā**dīsupi¹ Tathāgatapadassa attho vutto eva, tasmā tattha vuttanayena attho veditabbo. Yadipi bagavā na bodhipallaṅke nisinnamattova abhisambuddho jāto, tathāpi tāya nisajjāya nisinnova panujja sabbaparissayaṃ abhisambuddho jāto. Tathā hi taṃ “aparājita-pallaṅkaṃ”ti vuccati. Tasmā **“yāva bodhipallaṅkā vā”**ti vatvā tena aparitussanto **“yāva arahattamaggañāṇā vā”**ti āha.

Iti rūpanti ettha **iti**-saddo nidassanatto. Tena rūpaṃ sarūpato parimāṇato paricchedato dassitanti āha **“idaṃ rūpaṃ”**ti-ādi. “Idaṃ rūpaṃ”ti hi iminā bhūtopādāyabhedarūpaṃ sarūpato dassitaṃ. **Ettakaṃ rūpanti** iminā taṃ parimāṇato dassitaṃ. Tassa ca parimāṇassa ekantabhāvadassanena **“na ito bhiyyo rūpaṃ atthī”**ti vuttaṃ. **Sabhāvatoti** salakkhaṇato. **Sarasatoti** sakiccatto. **Pariyantatoti** parimāṇapariyantato. **Paricchedatoti** yattake ṭhāne tassa pavatti, tassa paricchedanato. **Paricchindanatoti**² pariyosānappattito. **Taṃ sabbam dassitam hoti** yathāvuttena vibhāgena. **Ayaṃ rūpassa samudayo nāmāti** ayaṃ āhārādi rūpassa samudayo nāma. Tenāha **“ettāvata”**ti-ādi. **Atthaṅgamoti** nirodho. “Āhārasamudayā āhāranirodhā”ti ca asādhāraṇameva gahetvā sese ādi-saddena saṅgaṇhāti.

1. Udāna-Ṭīha 112; Itivuttaka-Ṭīha 111 piṭṭhesu.

2. Parivaṭumatoti (catukkaṅguttaraṭīkāyaṃ)

Paṇṇāsalaṅkhaṇapaṭimaṇḍitanti paṇṇāsa-
 udayabbayalakkaṇavibhūsitam samudayatthaṅgamagahaṇato.
Khīṇāsavattāti anavasesam sāvasesaṇca āsavānam parikkhīṇattā.
 Anāgāmīnampi hi bhayaṃ cittutrāso ca na hotīti. **Ñāpasamvego**
 bhayatūpaṭṭhānañānam. **Itaresam pana devānanti** akhīṇāsava deve sandhāya
 vadati. **Bhoti dhammālapanamattanti** vācasikaṃ tathālapanamattam¹.

Cakkanti satthu āṇacakkaṃ, tam pana dhammato āgatanti
dhammacakkaṃ. Tattha ariyasāvakānam paṭivedhadhammato āgatanti
dhammacakkaṃ. Itaresam desanādhhammato āgatanti **dhammacakkaṃ**.
 Duvidhepi ñānam padhānanti ñānasīsenā vuttam **“paṭivedhaññānampi**
desanāññānampi”ti. Idāni tam ñāṇadvayaṃ sarūpato dassetuṃ
“paṭivedhaññānam nāmā”ti-ādi vuttam. Yasma cassa ñāṇassa
 suppaṭividdhattā bagavā tāni saṭṭhi nayasahassāni veneyyānam dassetuṃ
 samatto ahosi, tasmā tāni saṭṭhi nayasahassāni tena ñāṇena saddhim yeva
 siddhānti katvā dassento **“saṭṭhiyā ca nayasahashehi paṭivijjhī”**ti āha.
Tiparivaṭṭanti idam dukkhanti ca, pariññeyyanti ca, pariññātanti ca evam
 tiparivaṭṭam, tamyeva **dvādasākāram**. Tanti desanāññānam **pavatteti esa**
 bagavā. **Appaṭipuggaloti** patinidhibhūtapuggalarahito. **Ekasadisassā**ti
 nibbikārassa.

Sīhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā

79. **Vipassanāvasenā**ti etarahi rūpavedanādayo anussaritvā
“pubbepāham evamvedano ahosin”ti atītānam rūpavedanādīnam
 paccuppannehi visesābhāvadassanā vipassanā, tassā vipassanāya vasena.
 Yvāyam **“na idam abhiññāvasenā”**ti paṭikkhepo kato, tassa kāraṇam
 dassento **“abhiññāvasena hi”**ti-ādimāha. **Khandhapaṭibaddhā** nāma
 gottavaṇṇāhārādayo. **Evam anussarantoti** yathāvuttavipassanāvasena
 anussaranto. Sabhāvadhammānam eva anussaraṇassa vuttattā
“suññatāpabban”ti² vuttam.

1. Koti dhammālapanamattanti sabhāvakathanamattam (catukkaṅguttaraṭīkāyam)

2. Suññatāvutṭhanti (Ka)

Yasmā te eva rūpādayo neva attā, na attaniyā asārā anissarā, tasmā tato suññā, tesam bhāvo **suññatā**, tassā **lakkhaṇam** ruppanādikaṃ **dassetum**.

Kiñcāti hetu-atthajotake kāraṇe paccattavacananti āha “**kiñcāti kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṃ vadethā**”ti. Etanti etaṃ bhūtopādāyabhedam dhammajātam. **Kena kāraṇena rūpaṃ nāmati** kiṃkāraṇam nissāya rūpanti vuccatīti attho. **Kāraṇuddesoti** kāraṇassa uddisanaṃ. **Ruppatīti** ettha **rūpaṃ** nāma sītādivirodhipaccayasannipātena visadisuppatti. Tenāha “**sītenapī**”ti-ādi. **Pabbatapādeti** cakkavālapabbatapāde, so pana tattha accuggato pākāro viya ðhito. Tathā hi tattha sattā olambantā tiṭṭhanti. **Hatthapāsāgatāti** hatthapāsam āgatā upāgatā. **Tatthāti** tasmim hatthapāsāgate satte. **Chijjivāti** mucchāpattiyā mucchivā. Aṅgapaccaṅga-ucchedavasena vā paricchijjivā. **Accantakhāre udaketi** ātapasantāpābhāvena atisītabhāvameva sandhāya accantakhārātā vuttā siyā. Na hi tam kappasaṇṭhāna-udakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭham pathavīsandhāraṇam kappavināsa-udakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati, tathā sati pathavīpi vilīyeyyāti. **Mahimsakaraṭṭham** nāma himavantapadesa ekaṃ raṭṭham.

Avīcimahānirayeti sa-ussadam avīcinirayaṃ vuttaṃ. **Gaṅgāpiṭṭheti** gaṅgātīre.

Sarantā gacchantīti sarīsapapadassa attham vadati. **Etanti** ruppanam. Yathā kaṭhinatā pathaviyā paccattalakkhaṇam, evam ruppanam rūpakkhandhassa paccattalakkhaṇam, sabhāvabhūtalakkhaṇanti attho.

Purimasadisanti purime rūpakkhandhe vuttena sadisaṃ. Tam “kinti kāraṇapucchā”ti-ādinā **vuttanayeneva veditabbaṃ**. **Sukhaṃ** iṭṭhārammaṇam. **Sukhādīnaṃ** vedanānaṃ. **Paccayatoti** ārammaṇapaccayato. **Ayamatthoti** “sukhārammaṇam sukhanti vuccatī”ti ayamattho. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Vedayatīti**¹ anubhavati. **Vedayitalakkhaṇāti** anubhavanalakkhaṇā.

Nīlapuppheti nīlavaṇṇapupphe. **Vatthe vāti** nīlavatthe. **Vā-saddena** vaṇṇadhātu-ādim saṅgaṇhāti. **Appanam vā** jhānam **pāpento**. **Uppajjanasaññāpīti**

yaṃ kiñci nīlaṃ rūpāyatanaṃ ārabha uppajjanasaññāpi, yā
pakiṇṇakasaññāti vuccati.

Rūpattāyāti rūpabhāvāya. **Yāgumevāti** yāgubhāvinameva vatthum.
Yāgutṭāya yāgubhāvāya. **Pacati nāma** puggalo. **Evanti** yathā yāgu-
ādivatthum puriso yāgu-ādi-atthāya pacati nipphādeti, ayaṃ evaṃ
ruppanādisabhāve dhammasamūhe yathāsakaṃ paccayehi
abhisaṅkharīyamāne cetanāpadhāno dhammasamūho pavattanatthaṃ
visesapaccayo hutvā te abhisaṅkharoti niropeti nibbatteti. Tenāha
“**paccayehi**”ti-ādi. **Rūpamevāti** rūpasabhāvameva, na aññaṃ sabhāvaṃ.
Abhisaṅkharotīti itarehi paccayadhammehi adhikaṃ suṭṭhu paccayatam
karoti. “Upagacchati yāpeti āyūhatī”ti tasseva vevacanāni.
Abhisaṅkharāṇameva hi āyūhanādīni. **Nibbattetīti** tesam dhammānaṃ
ruppanādibhāvena nibbattiya paccayo hotīti attho. **Cetayitalakkhaṇassa**
saṅkhārassāti idaṃ saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāpadhānattā
vuttaṃ. Tathā hi bagavā suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhaṃ vibhajantena
cetanāva vibhattā.

Vātiṇṇaṇaṃ brahatiphalaṃ. **Caturassavallīti** tivutālātā¹. **Akhārikanti**
khārarasarahitaṃ, taṃ pana paṇṇaphalādi². Yattha loṇaraso adhiko, taṃ
loṇikanti āha “**loṇayāgū**”ti-ādi. **Ambilādibhedam** rasaṃ.

Ākārasaṅṭhānagahaṇavasenāti nīlapītādi-ākāragahaṇavasena ceva
vaṭṭacaturassādisaṅṭhānagahaṇavasena ca. **Vināpi ākārasaṅṭhānāti**
ākārasaṅṭhānehi vinā, te ṭhapetvāpi. **Paccattabhedagahaṇavasenāti** tassa
tassa ārammaṇassa pabhedaḥgahaṇavasena. **Asammohatoti** yāthāvato. **Viseso**
visesatthadīpanato, **aviseso** ayaṃ dhammo avisesadīpanato. Tenāha “**viseso**
veditabbo”ti. Jānaṇaṃ hi avisiṭṭhaṃ, taṃ samāsapadato upasaggā visesenti.
Tathā hi sañjānaṇapadaṃ paccabhiññāṇanimittaṃ ākāragahaṇamattaṃ
bodheti, vijānaṇapadaṃ tato visiṭṭhavisayagahaṇaṃ. Pajānaṇapadaṃ pana
tatopi visiṭṭhataraṃ pakārato avabodhaṃ bodheti. Tenāha “**tassāpi**”ti-ādi.
Ārammaṇasañjānaṇamattamevāti nīlādibhedassa

1. Caturassavalli dhitivibhattilatā (Ka)

2. Pacca-ādi, pañca-ādi (Ka)

ārammaṇassa sallakkhaṇamattameva. Avadhāraṇena lakkhaṇapaṭivedhattaṃ nivatteti. Tenāha “**aniccan**”ti-ādi. Ñāṇasampayuttacittehi vipassantassa vipassanāya paṇaḥbhāve sati ñāṇavippayuttena cittenapi vipassanā hotiyevāti āha “**aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhañca pāpeti**”ti.

Paṭivedhanti ca upaladdhimeva vadati, na paṭivijjhaṇaṃ. Tenāha “**ussakkitvā panā**”ti-ādi. **Ussakkitvāti** ussakkāpetvā maggapātubhāvampi pāpeti asammohasabhāvattā. Yathā lakkhaṇapaṭivedhakāle sañjānanalakkhaṇavasena saññāṇa-anurūpavaseneva pavattaṃ, evaṃ viññāṇavijānanavasena vāyaṃ anurūpavaseneva pavattatīti daṭṭhabbaṃ.

Idāni tamatthaṃ heraññikādi-upamāya vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādimāha. Hiraññaṃ vuccati kahāpaṇaṃ, hiraññajānane niyutto **heraññiko**. Lokavohāre ajātā asañjātā buddhi etassāti **ajātabuddhi**, bāladārako. Vohārukusalo gāmaṇāsī puriso **gāmikapuriso**. Upabhogaparibhogārahattā **upabhogaparibhogam**. Tambakaṃsamayattā¹ **kūṭo**. Mahāsārattā **cheko**. Aḍḍhasārattā **kaṛaṭo**. Nihīnasārattā **saṇho**. Ettha ca yatā heraññiko kahāpaṇaṃ cittādiabhāvato uddhaṃ kūṭādiabhāvaṃ rūpadassanādivasena uppattiṭṭhānatopi jānanto anekākārato jānāti, evaṃ paññā ārammaṇaṃ nānappakārato jānāti paṭivijjhati, tāya saddhiṃ pavattamānaviññāṇampi yathāvisayaṃ ārammaṇaṃ jānāti.

Evaṃ svāyaṃ² nesaṃ jānane viseso aññesaṃ avisayo, buddhānaṃ eva visayoti idaṃ visesaṃ milindapañhena vibhāvetuṃ “**tenāhā**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Attasuññānaṃ sabhāvadhammānaṃ dhammamattatāya kathitattā “**anattalakkhaṇaṃ kathetvā**”ti vuttaṃ. Heṭṭhimamaggā ca yadi adhigatā, arahattassa anadhigatattā “**ekadesamattenā**”ti vuttaṃ, taṃ aniccalakkhaṇaṃ dassetuṃ idaṃ pabbamāraddhaṃ, itarāni dve lakkhaṇāni tassa parihārabhāvenāti adhippāyo.

1. Sajjhakaṃsamāsasamattā (Ka)

2. Tayidaṃ (Ka)

Yasmā panettha “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave”ti-ādidesanāya tīsu lakkhaṇesu idameva padhānabhāvena dassitaṃ, idaṃ appadhānabhāvenāti na sakkā vuttuṃ, tasmā “**tīṇi lakkhaṇāni samodhānetvā dassetumpī**”ti vuttaṃ. **Apacinātī**ti apacayaḡāmidhamme nivatteti ekaṃsato apacayaḡāmiṇiṇi padāya pariṇāṇato. Tenāha “**no ācinātī**”ti-ādi. **Vaṭṭaṃ vināsetī**ti vidhamati adassanaṃ gameti. **Neva cinātī**ti na vaḍḍheti. **Tadevāti** taṃ vaṭṭaṃ eva. **Vissajjetī**ti chaḍḍeti. **Vikarātī**ti viddhamseti. **Vīdhūpetī**ti vaṭṭattayaśāṅkhātāṃ aggikkhandhaṃ vigatadhūmaṃ vigatasantāpaṃ karotīti atthoti āha “ **nibbāpetī**”ti.

Evaṃ passanti-ādi anāḡāmiṇiṇiṇi ṭhitassa ariyasāvakassa aggaṃaggaphalādhigamāya desanāti adhippāyena āha “**vaṭṭaṃ vināsetvā ṭhitaṃ mahākhīṇāsavaṃ dassessāmi**”ti. Khīṇāsavassa anāḡatabhāvadassanaṃyeva, sabbā cāyaṃ heṭṭhimā desanā suddhavipassanākathā, sahapaṭṭhamamaggā vā sahaviḡjūpamadhammā vā vipassanākathāti dassento “**ettakena ṭhānenā**”ti-ādimāha.

Namassantiyeva mahatā ḡaravabahuṃānena. Tenāha “**namo te purisājaṇṇā**”ti-ādi. Tattha nidassanaṃ dassento “**āyasmantaṃ nitattheraṃ viyā**”ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ “**thero**”ti-ādimāha. Tattha **khuraggeyevāti** kesoropanatthaṃ khuradhārāya agge sīse ṭhapite tacapaṇcakaḡammatṭhānamukhena bhāvanaṃ anuyuṇjanto **arahattaṃ patvā**. **Brahmavimānāti** brahmaṇaṃ nivāsabhūtā vimānā.

Khajjanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā

80. Apakarīyati etenāti **apakaraṇaṃ**¹, padaṃ. Apakaraṇaṃ pakaraṇaṃ kāraṇanti atthato ekaṃ. Tenāha “**kismiṇcideva kāraṇe**”ti. **Nīharitvāti** attano samīpacārabhāvato apanetvā. Tathākaraṇaṇca

1. Pakaraṇaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

evamete ettakampi appaṭirūpaṃ akatvā āyatim sammā paṭipajjissanti.

Laddhabalāti laddhañāṇabalā.

Ekadvīhikāyāti ekekassa ceva dvinnam dvinnaṇca ihikā gati upasaṅkamanā ekadvīhikā. Tenāha “**ekeko ceva dve dve ca hutvā**”ti. Puthujjanānaṃ samuditānaṃ nāma kiriyā tādisīpi siyāti vuttam “**keḷimpi kareyyun**”ti. Parikappanavasena sammāsambuddhaṃ uddissa pesalā bhikkhūpi evaṃ karontīti.

Yugandharapabbatādīnaṃ antare sīdantaraṃ samuddaṃ nāma. Tattha kira vāto na vāyati, patitaṃ yaṃ kiñcīpi sīdantaraṇadiyaṃ viliyantā sīdanteva, tasmā taṃ parivāretvā ʘhitā yugandharādayopi sīdapabbatā nāma. Taṃ sandhāya vuttam “**sīdantare sannisinnaṃ mahāsamuddaṃ viyā**”ti. **Āhārahetū**ti āmisahetu sappitelādinimittaṃ, tesam paṇāmanā.

Pacchimanti nihīnaṃ. Tenāha “**lāmakana**”ti, lāmakanto idhādhippeto—

“Migānaṃ koṭṭhuko anto, pakkhīnaṃ pana vāyaso.

Eraṇḍo anto rukkhānaṃ, tayo antā samāgatā”ti—

ādīsu¹ viya. **Ulatī**ti abhicarati. Abhisapanti etenāti **abhisāpo**. Abhisāpavatthu **piṇḍolyaṃ**. Attho phalaṃ vaso etassāti atthavasam, kāraṇaṃ, tampi tesu atthi, tattha niyuttāti **atthavasikā**.

Anto hadayassa abbhantare **anupaviṭṭhā** sokavatthūhi.

Abhiḷhāyitāti abhiḷhāyanasīlo. Abhiḷhappavattiyā ceva bahulabhāvena ca **bahalarāgo**. **Pūtibhāvenā**ti kuthitabhāvena. Byāpādo hi uppajjamāno cittaṃ apagandhaṃ karoti, na sucimānaññabhāvaṃ. **Bhattanikkhattakā** **vīyā**ti idaṃ bhattaṭṭhānassa asaraṇena kākassa naṭṭhasatitā paññāyatīti katvā vuttam, na bhattanikkhattatāya. **Asaṇṭhitoti** asaṇṭhitacitto. **Kaṭṭhatthanti** kaṭṭhena kattabbakiccaṃ.

Pāpavitakkehi kato, tasmā te anavasesato pahātabbāti **dassanattamaṃ**. Dvinnam vuttattā eko pubbabhāgo, itaro missakoti vattum

1. Khu 5. 90 piṭṭhe Jātake.

yuttanti adhippāyena **“ettha cā”**ti-ādi vuttaṃ. Evaṃ taṃ bhāventassa nirujjhanti evāti ekekaṃissakatāvasena gahetabbanti porāṇā. Upari tiparivaṭṭadesanāya animittasamādhieva dīpito. Tenāha **“yāvañcidan”**ti. **Niddosoti** vītarāgādinā niddoso.

Piṇḍolyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pālileyyasuttavaṇṇanā

81. **Pariyādiṇṇarūpacittāti** rāgādihi pariyādiyitvā khepetvā gahitacittā.

Bhagavato cāro vidito paricayavasena. **Satthā paribhogam karoti** anuggaṇhanto “evaṃ hissa duggatimokkho bhavissatī”ti. **Aññatṛāti** vinā.

Nāgenāti buddhanāgena aṅkusarahitena. Tato eva ujjbhūtena **cittena**. **Īsānantassa** naṅgalasadisadantassa hatthino evaṃ cittaṃ sameti. Tattha kāraṇamāha **“yadeko ramatī vane”**ti. Etena kāyavivekena ratisāmaññaṃ vadati.

Attano dhammatāyāti pakatiyā sayameva.

Āsavānaṃ khayoti idha arahattaṃ adhippetam, taṃ pana aggamaggānantaramevāti āha **“maggānantaram arahattaphalan”**ti. Vicayo desanāpañña adhippetā, sā ca anekadhā pavattā evāti vuttaṃ **“vicayaso”**ti. Anekakkhattum pavattamānāpi vicayo evāti katvā **“vicayenā”**ti. Attho vutto. **Sāsanadhammoti** sīlakkhandhādiparidīpano pariyattidhammo. **Parivitakko udapādi** “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā, evaṃ koṭṭhāsato paricchijja desite mayā dhamme katamassa jānanassa antarā āsavānaṃ khayoti hotīti ekaccassa kaṅkhā hotiyevāti adhippāyo. Diṭṭhi eva samanupassanā **diṭṭhisamanupassanā**. **Diṭṭhisāṅkhāro**ti diṭṭhipaccayo saṅkhāro. Tato eva taṇhāpaccayo hotīti vuttaṃ **“tatojo so saṅkhāro”**ti. **Tato taṇhāto so saṅkhāro jātoti** catūsu esa diṭṭhisāṅkhāro diṭṭhūpanissayo saṅkhāro jāyati.

Avijjāsamphassoti avijjāsampayuttasamphasso. Evamettha bagavā saḷāyatananāmarūpaviññāṇāni saṅkhārapakkhikāneva katvā dasseti.

Ettake **ṭhāneti** “idha bhikkhave assutavā puthujjano”ti-ādiṃ katvā yāva “na me bhavissatī”ti ettake **ṭhāne**. **Gahitagahitadiṭṭhinti** sakkāyadiṭṭhiyā “so attā, so loko”ti-ādinā pavattaṃ sassatadiṭṭhiṃ, “no cassaṃ, no ca me siyā”ti-ādinā pavattaṃ ucchedadiṭṭhinti tathā tathā gahitadiṭṭhiṃ. “Iti kho bhikkhave sopi saṅkhāro anicco”ti-ādidesanāya **vissajjāpento āgato**. Tattha tatthevāssa uppannadiṭṭhivivecanato imissā desanāya **puggalajjhāsayena** pavattitatā veditabbā, tevīsatiyā **ṭhānesu** arahattapāpanena **desanāvilāso**. **Tatojo so saṅkhāro**ti tato vicikicchāya paccayabhūtatañhāto jāto vicikicchāya sampayutto saṅkhāro. Yadi sahajātādipaccayavasena tato taṇhāto jātoti tatojo saṅkhāroti vucceyya, idamayuttanti dassento “**taṇhāsampayutta -pa-jāyati**”ti codeti. Itaro upanissayakoṭi idhādhippetāti dassento “**appahīnattā**”ti vatvā “**yassahī**”ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. Na hi taṇhāya vicikicchā sambhavati. Yadi asati sahajātakoṭiyā upanissayakoṭiyā taṇhāpaccayā vicikicchāya sambhavo eva. **Diṭṭhiyāpīti** dvāsaṭṭhidiṭṭhiyāpi. Tenāha “**catūsu hī**”ti-ādi. Vīsati sakkāyadiṭṭhiyo sassatadiṭṭhiṃ ucchedadiṭṭhiṃ vicikicchāya pakkhipitvā¹ paccekam aniccatāmukhena vipassanaṃ dassetvā arahattaṃ pāpetvā desanā niṭṭhāpitāti āha “**tevīsatiyā ṭhānesū**”ti-ādi.

Pāḷileyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā

82. Dissati apadissatīti **deso**, kāraṇaṃ, taṃ ca kho ñāpakaṃ datṭhabbaṃ. Yaṃ hi so jānitukāmo ruppanādisabhāvaṃ, paṭhamam pana

1. Uddharitvā (Ka)

sarūpaṃ pucchitvā puna tassa vireso pucchitabboti paṭhamam **“ime nu kho”**ti-ādinā puccham karoti¹, idhāpi ca so vireso eva tassa bhikkhuno antanti dasseti. **Ajānanto viya pucchati** tesam hetunti adhippāyo.

Taṇhāchandamūlakā pabhavattā. **Pañcupādānakkhandhā**ti ettha vireseto taṇhupādānassa gahaṇam itarassa taggahaṇeneva gahitam tadavinā bhāvatoti chandarāgo eva uddhaṭo. **Idanti** tappaṇhapaṭikkhipanam. Yadi pi khandhā upādānehi asahajātāpi honti upādānassa anārammaṇabhūtāpi, upādānam pana tehi sahajātameva, tadārammaṇam ca hotiyevātti dasseti. Na hi asahajātam anārammaṇaṇca upādānam atthīti. Idāni tamattham vivaritvā dassetum **“taṇhāsampayuttasmin”**ti-ādi vuttam, tam suviññeyyameva. **Ārammaṇatoti** ārammaṇakaraṇato. “Evaṃrūpo siyan”ti evaṃpavattassa chandarāgassa “evaṃvedano siyan”ti evaṃpavattiyā abhāvato tattha tattheva natasaṅkhārā bhijjanti, tasmā rūpavedanārammaṇānam chandarāgādīnam abhāvato attheva **chandarāgavemattatā**. Chandarāgassa pahānādivasena chandarāgapaṭisaṃyuttassa apucchitattā **“anusandhi na ghaṭiyatī”**ti vuttam. **Kiñcāpi na ghaṭiyatī**ti aññasseva pucchitattā, tathāpi **sānusandhikāva pucchā**, tato eva **sānusandhikam vissajjanam**. Tattha kāraṇamāha **“tesam tesan”**ti-ādinā. Tena ajjhāsayānusandhivasena sānusandhikāneva pucchāvissajjanānīti dasseti.

Puṇṇamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khajjanīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Theravagga

1. Ānandasuttavaṇṇanā

83. **Paṭiccā**ti nissayam katvā. “Esohamasmī”ti diṭṭhiggāho, “seyyohamasmī”ti mānaggāho ca taṇhāvaseneva hontīti taṇhāpi tathāpavattiyā paccayabhūtā tathāpavatti evāti vuttam **“asmīti evam**

1. Katvā (Ka)

pavattaṃ taṇhāmānadiṭṭhipapañcattayaṃ hotī”ti. Daharasaddo bāladārakepi pavattatīti tato visesanatthaṃ **“yuvā”**ti vuttaṃ. Yuvāpi eko amaṇḍanasīloti tato visesanatthaṃ **“maṇḍanakajāṭiko”**ti vuttaṃ. Tena mukhanimittapaccavekkhaṇassa sabbhāvaṃ dasseti. **Tanti** ādāsamaṇḍalaṃ olokayato. **Parammukhaṃ hutvā paññāyeyyā**ti yadi puratthimadisābhimukhaṃ hutvā ṭhitaṃ, mukhanimittampi puratthimadisābhimukhameva hutvā paññāyeyyāti attho. Yadi pi parassa sadisassa mukhaṃ bhavye, tathāpi kāci asadisatā bhavye, yati vuttaṃ **“vaṇṇādīhi asadisāṃ hutvā paññāyeyyā”**ti. **Nibhāsarūpaṇi** paṭibhāsarūpaṃ. Nibhāsarūpaṃ tāva kamsādimaye pabhassare maṇḍale paññāyatu, udake pana kathanti **“kena kāraṇenā”**ti pucchati. Itaro **“mahābhūtānaṃ visuddhatāyā”**ti vadanto tatthāpi yathā laddhapabhassara bhāvenevāti dasseti. Ettha ca maṇḍanajāṭiko puriso viya puthujjano, ādāsatalādayo viya pañcakkhandhā, mukhanimittaṃ viya **“asmī”**ti gahaṇaṃ, mukhanimittaṃ upādāya dissamānarūpādi viya **“asmī”**ti sati **“ahamasmī”**ti **“parasmī”**ti-ādayo gāhavesesā. **Abhisametoti** abhisamito, ayameva vā pāṭho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tissasuttavaṇṇanā

84. Madhurakaṃ vuccati kāye vibhāraṇti āha **“madhurakajāto viyāti sañjātagarubhāvo viyā”**ti. Garubhāve sati lahutā anokāsāva, tathā mudutā kammaññatā cāti vuttaṃ **“akammañño”**ti **“kāye”**ti ānetvā vattabbaṃ. **Na pakkhāyanti**ti pakāsā hutvā na khāyanti. Tenāha **“na pākāṭā honti”**ti. **Upaṭṭhahanti**ti upatiṭṭhanti. **Na dissatīti** gahaṇaṃ na gacchati. **Mahāvicikicchāti** atṭhavatthukā soḷasavatthukā ca vimati. **Na hi uppajjati** paripakkakusalamūlattā.

Kāmānametaṃ adhivacananti padaṃ uddharitvā yena adhippāyena bagavatā ninnāṃ pallalaṃ kāmānaṃ nidassanabhāvena ābhaṭaṃ, taṃ adhippāyaṃ vibhāvetuṃ **“yathā hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Tissasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yamakasuttavaṇṇanā

85. Diṭṭhi eva **diṭṭhigataṃ** “gūthagataṃ muttagatan”ti¹ yathā.
Diṭṭhigataṃ nāma jātaṃ khandhavinimuttassa sattassa gahitattā.

Kupiteti diṭṭhisāṅkhātarogena² kupite. **Paggayhāti** tesaṃ bhikkhūnaṃ
 santike viya therassa sāriputtassa sammukhā attano laddhiṃ paggayha
 “evaṃ khvāhan”ti evaṃ nicchayena **vattuṃ asakkonto**.

Anuyogavattaṃ nāma yena yutto, tassa attano gāhaṃ
 nijjhānakkhantiyāva yāthāvato pavedana. **Therassa anuyoge bhumanti**
 “taṃ kiṃ maññasi āvuso yamakā”ti-ādinā therena kathitapucchāya
 bhummaniddeso. **Sace taṃ āvusoti idanti** “sace taṃ āvuso”ti evamādikam
 idaṃ vacanaṃ. **Etanti** yamakattheraṃ. **Aññanti** arahattaṃ. Vattabbākārena
 vadanto atthato arahattaṃ byākaronto nāma hotīti adhippāyena vadati.

Etassa paṭhamamaggassāti etassa idāniyeva tiparivaṭṭadesanāvasāne
 tayā adhigatassa paṭhamamaggassa. **Catūhi yogehīti** attato piyato udāsinato
 veritoti catūhipi uppajjana-anatthayogehi.

Upetīti taṇhupayadiṭṭhupayehi upādiyati taṇhādiṭṭhivatthum pappoti.
Upādiyatīti dalhaggāhaṃ gaṇhāti. **Adhitiṭṭhatīti** abhinivissa tiṭṭhati. Kinti?
 “Attā me”ti. **Paccatthikā me eteti** ete rūpavedanādayo
 pañcupādānakkhandhā mayhaṃ paccatthikā anatthāvahattāti
 vipassanāñāṇena ñatvā. **Vipassanāya yojetvāti** vipassanāya khandhe yojetvā.

Yamakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anurādhasuttavaṇṇanā

86. **Tasseva vihārassāti** mahāvane yasmim vihāre bagavā viharati,
 tasseva vihārassa. **Imeti aññatitthiyā**. Yasmā ayaṃ

1. Ma 2. 87; Am 3. 181 piṭṭhesu.

2. Diṭṭhisāṅkhātarogena (Ka)

thero ṭhapanīyaṃ pañhaṃ ṭhapanīyabhāvena na ṭhapesi, tasmā aññatitthiyā -pa- etadavocum. Tenāha “**ekadesena sāsanasamayaṃ jānantā**”ti.

Gahitameva hoti tato pageva siddhattā. Tenāha “**tassa mūlattā**”ti. **Evanti** “dukkhañceva paññapemi dukkhassa ca nirodhan”ti evaṃ.

Vatṭavivaṭṭamevāti pañcannaṃ pana khandhānaṃ samanupassanāya vasena vaṭṭaṃ, “evaṃ passan”ti-ādinā vivaṭṭaṃ kathitameva.

Anurādhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vakkalisuttavaṇṇanā

87. **Nagaramajjhe mahā-ābādho uppajjī**ti nagaramajjhena āgacchanto kammamuṭṭhāno mahanto ābādho uppajjati. **Samantato adhosī**ti sabbabhāgena paripphandi. **Iriyāpathaṃ yāpetunti** sayananisajjādibhedam iriyāpathaṃ pavattetum. **Nivattantī**ti osakkanti, parihāyantīti attho. **Adhigacchantī**ti¹ vadḍhanti. Satthu guṇasarīraṃ nāma navavidhalokuttaradhammādhigamamūlanti katvā vuttaṃ “**navavidho hi -pa- kāyo nāmā**”ti, yathā sattānaṃ kāyo paṭisandhimūlako.

Kāḷasilāyaṃ katavihāro **kāḷasilāvihāro**. **Maggavimokkhatthāyā**ti aggamaggavimokkhādhigamāya. **Devatā**ti suddhāvāsadevatā. **Alāmakam** nāma puthujjanakālakiriyāya abhāvato. Tenāha “**thero kirā**”ti-ādi. **Ekam dve ñāṇānī**ti ekam dve paccavekkhaṇañāṇāni sabhāvato avassaṃ uppajjanti, ayaṃ dhammatā. Maggaphalanibbānapaccavekkhaṇāni taṃtaṃmaggavuṭṭhāne uppajjanti eva. **Ekam dveti** vacanaṃ uppannabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ.

Dhūmāyanabhāvo dhūmakārata, tathā **timirāyanabhāvo**.

Vakkalisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhigacchantīti (Ka)

6. Assajisuttavaṇṇanā

88. **Passambhitvā**ti nirodhetvā. **No ca svāhanti**¹ no ca su ahaṃ. **Parihāyi** kuppadhammattā. **Etanti** samādhimattasāraṃ, sīlamatte pana vattabbameva natthi. **Kathaṃ hotīti** kathaṃ abhinandanā hoti. **Dukkhaṃ patvā**ti dukkhupattihetu sukhaṃ pattheti “evaṃ me dukkhapariḷāho na bhavissatī”ti. **Yadaggenā**ti yena bhāgena. “**Dukkhaṃ patthetiyevā**”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**sukhavipariṇāmena hī**”ti-ādi. Sukhaparivatte sukhavipariṇāmadukkhaṃ, tasmā sukhaṃ abhinandanto atthato dukkhaṃ abhinandati nāma.

Assajisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khemakasuttavaṇṇanā

89. **Attaniyanti** diṭṭhigatikaparikkappitassa attano santakaṃ. Tenāha “**attano parikkhārajātan**”ti. **Taṇhāmāno adhigato** arahattassa anadhigatattā, no diṭṭhimāno adhigato, tathā kāmarāgabyāpādāpi. Anāgāmī kira khemakatthero, “sakadāgāmī”ti keci vadanti. **Sandhāvanikāyā**ti sañcaraṇena. Tenāha “**punappunaṃ gamanāgamanenā**”ti. **Catukkhattuṃ gamanāgamanenā**ti catukkhattuṃ gamanena ca āgamanena ca. Tenāha “**taṃ divasaṃ dviyojanaṃ addhānaṃ āhiṇḍī**”ti. **Ñatvā**ti ajjhāsayāṃ ñatvā. **Theroti** khemakatthero.

Rūpameva asmīti vadatīti rūpakkhandhameva “asmī”ti gāhassa vatthum katvā vadati. **Adhigato**² taṇhāmāno.

Aṇusahagatoti aṇubhāvaṃ gato. Tenāha “**sukhumo**”ti. **Tayo khārā viya tisso anupassanā** cittasaṃkilesassa visodhanato. **Sīlagandhādīhi** guṇagandhehi.

Kathetunti uddesavasena kathetum. **Pakāsetunti** niddesavasena tamatthaṃ pakāsetum. **Jānāpetunti** kāraṇavasena jānāpetum. **Patitṭhāpetunti** kathāpetum. **Vivaṇṇam kātunti** udāharaṇaṃ vaṇṇetvā pākaṇam

1. No cassāhaṃ (Pāḷiyaṃ)

2. Adhigatā (Ka)

kātuṃ. **Suvibhattaṃ kātunti** anvayato byatirekato suṭṭhu vibhattaṃ kātuṃ. **Uttānakam kātunti** upanayanigamehi tamatthaṃ vibhūtaṃ kātuṃ. **Aññaena nīhārenā**ti vipassanāvimuttana cittaḥbhinihārena.

Khemakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Channasuttavaṇṇanā

90. **Makkhīti** guṇamakkhanalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsīti** yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Etaṃ avocāti** “ovadantu maṃ -pa- passeyyan”ti etaṃ avoca.

Theranti channattheraṃ. Attano duggahaṇena kañci upārambhampi kareyya. Tena vuttaṃ “**evaṃ kira nesaṃ ahoṣī**”ti-ādi. **Niddosamevassa katvā**ti ādito anurūpattameva katvā saddhammaṃ kathessāmāti.

Paritassanā upādānanti bhayaaparitassanā diṭṭhupādānaṃ. Anattani sati anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantīti bhayaaparitassanā ceva diṭṭhupādānaṃ upapajjati. **Paṭinivattatīti** yathāraddhavipassanāto paṭinivattati, nāsakkhībhi attho. Kasmā panetassa vipassanamanuyuñjantassa evaṃ ahoṣīti tattha kāraṇaṃ vadati “**ayaṃ kirā**”ti-ādinā. **Evanti** “ko nu kho me attā”ti evaṃ na hoti. **Tāvaticā vissatthīti** “mayhaṃ dhammaṃ desetū”ti vuttavissāso atthīti attho. Idaṃ kaccānasuttaṃ addasāti yojanā. “Dvayanissito kaccāna loko”ti-ādi **diṭṭhiviniveṭhanā**. “Ete te kaccāna ubho ante anupagammā”ti-ādi **buddhabaladīpanā**.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā

91-92. **Etāni** suttāni. **Idhāgatānīti** imasmim vagge ānītāni saṅgītikārehīti.

Rāhulasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Theravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Pupphavagga

1. Nadīsuttavaṇṇanā

93. **Pabbateyyā**ti pabbatato āgatā. Tato eva **ohārinī**. Tenassā caṇḍasotataṃ dasseti. Dūraṃ gacchatīti **dūraṅgamā**. Tenassā mahoghatam dasseti.

Soteti vaṭṭasote. **Catūhi gāhehi**¹ “rūpaṃ attato samanupassatī”ti-ādinayappavattehi catūhi gāhehi². **Palujjanattā**ti chinnattā. **Sokādi**byasanappattīti sokādi-anatthupattī.

Nadīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pupphasuttavaṇṇanā

94. **Vivadati**ti vivādaṃ karoti. **Vadantoti** ayathāsabhāvena vadanto. **Vivadati** dhammatāya viruddham katvā vadati. **Lokadhammoti** lujjanasabhāvadhammo. Ko pana soti āha “**khandhapañcakan**”ti. Tenāha “**taṃ hī**”ti-ādi. **Katham karomī**ti kena pakārenāhaṃ bālaṃ ajānantaṃ karomi. Tenāha “**mayhaṃ hī**”ti-ādi. Tathā cāha “akkhāto vo mayā maggo”ti-ādi³. “**Tayo lokā kathitā**”ti vatvā taṃ vivaritaṃ “**nāhaṃ bhikkhave**”ti-ādimāha.

Pupphasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Phenapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā

95. Kenaci kāraṇena yujjhivā gahetuṃ na sakkāti **ayujjhānāma**. **Nivattanaṭṭhāneti** udakappavāhassa nivattitaṭṭhāne.

Anusotāgamaneti anusotaṃ āgamanahetu, “anusotāgamanenā”ti vā pāṭho. **Anupubbena pavaḍḍhitvā**ti tattha tattaha uṭṭhitānaṃ

1. Bhāgehīti (Ka)

2. Bhāgehi (Ka)

3. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

khuddakamahantānaṃ pheṇapiṇḍānaṃ saṃsaggena pakārato vuddhiṃ patvā. **Āvaheyyāti** ānetvā vaheyya. **Kāraṇena upaparikkheyyāti** nāṇena vīmaṃseyya. **“Sāro nāma kiṃ bhaveyya”**ti vatvā sabbaso tadabhāvaṃ dassento **“vilīyitvā viddhamseyyevā”**ti āha. Tena rūpampi nissārātāya bhijjatevāti dasseti. Yathā hi aniccatāya asāratāsiddhi, evaṃ asāratāyapi aniccatāsiddhīti aniccatāya eva nīccasāraṃ thirabhāvasāraṃ dhuvasāraṃ sāmīnivāsīkārakabhūtaṃ attano vasa pavattanampettha natthīti āha **“rūpampi -pa- nissāramevā”**ti. Soti pheṇapiṇḍo. **Gahitopi** upāyena **tamatthaṃ na sādheti** anarahattā. **Anekasandhighaṭṭito** tathā tathā ghaṭṭito hutvā.

Byāmaṃmattampi etarahi manussānaṃ vasena. **Avassameva bhijjati** taraṅgabbhāhataṃ hutvā.

Tasmiṃ tasmiṃ udakabindumhi patite. **Udakatalanti** udakapiṭṭhiṃ. Aññato patantaṃ **udakabindum**. **Udakajallanti** santānakaṃ hutvā ṭhitaṃ udakamalaṃ. Taṃ hi saṃkaḍḍhitvā tato udakaṃ puṭaṃ karoti, tasmiṃ puṭe pubbuḷasamaññā. **Vatthunti** cakkhādivatthum. **Ārammaṇanti** rūpādi-ārammaṇaṃ. **Kilesajallanti** purimasiddhaṃ, paṭilabbhamānaṃ vā kilesamalaṃ. **Phassasaṃghaṭṭananti** phassasamodhānaṃ. **Pubbuḷasadisā** mututtaramaṇīyatāya. Yasmā ghammakāle sūriyātapasantāpābhiniḃbattarasmijālanipāte tādise bhūmipadese ito cito samuggatavātavegasamuddhaṭṭavirūḷhasaṅkhātesu paribbhamantesu aṇuparamāṇutaṭṭajjāriṇipakāresu bhūtasāṅghātesu marīcisamaññā, tasmā sabbaso sāraviraḥitāti vuttaṃ **“saññāpi asāraḥatṭhena marīcisadisā”**ti. Yasmā ca passantānaṃ yebhuyyena udakākārena khāyati, tasmā **“gahetvā pivitum vā”**ti-ādi vuttaṃ. **Nīlādi-anubhavanatthāyāti** nīlādi-ārammaṇassa anubhavanatthāya. **Phandatīti** phandaṇākārappattā viya hoti appahīnataṇhassa puggalassa. **Vippalambheti** appahīnavipallāsaṃ puggalaṃ. Tenāha **“idaṃ nīlakaṇ”**ti-ādi. Saññāvipallāsato hi cittavipallāso, tato diṭṭhivipallāsoti. **Vippalambhanenāti** vippakāravaseneva ārammaṇassa lambhanena. Vippakāravasena hi etaṃ lambhanaṃ, yadidaṃ anudakameva udakaṃ katvā dassanaṃ anagameva nagaraṃ katvā gandhabbanāṭakādidassanaṃ.

Kukkukam vuccati kadalikkhandhassa sabbapattavaṭṭīnaṃ abbhantare daṇḍakanti āha “**akukkukajātanti anto asaṇjātaghanadaṇḍakan**”ti. Na tathā hotīti yadattāya upanītaṃ, tadattāya na hoti. **Nānālakkhaṇoti** nānāsabhāvo. **San̄khārakkhandhovāti** eko saṅkhārakkhandhotveva vuccati.

Assāti purisassa. **Apagatapaṭalapiḷakanti** apagatapaṭaladosaṃ ceva apagatapiḷakadosaṇca. **Asārabhāvadassanasamatthanti** asārassa asārabhāvadassanasamatthaṃ. **Ittarāti** parittakālā, na ciraṭṭhitikā. Tenāha “**lahupaccupaṭṭhānā**”ti. **Aññadeva ca āgamanakāle cittanti** idaṇca oḷārikavaseneva vuttaṃ. Tathā hi ekaccharakkhaṇe anekakoṭīśasahasasaṅkhāni cittāni uppajjitvā nirujjhanti. Māyāya dassitaṃ rūpaṃ **māyāti**¹ vuttaṃ. **Yamkiñcideva** kapāliṭṭhakapāsāṇavālikādiṃ. **Vañceti**ti asuvaṇṇameva suvaṇṇanti, amuttameva muttāti-ādinā vañceti. Nanu ca saññāpi marīci viya vippalambheti vañceti, idampi viññāṇaṃ māyā viya vañceti ti ko imesaṃ visesoti? Vacanattho nesaṃ sādharmaṇo. Tathāpi saññā anudakamīeva udakaṃ katvā gāhāpentī, apurisaññeva purisaṃ katvā gāhāpentī vippalambhanavasena appavisayā, viññāṇaṃ pana yaṃ kiñci atamsabhāvaṃ taṃ katvā dassenti māyā viya mahāvisayā. Tenāha “**yamkiñcidevā**”ti-ādi. **Evampīti** ativiya lahuparivatti bhāvenapi māyāsadisanti.

Desitāti evaṃ desitā pheṇapiṇḍādi-upamāhi.

Bhūri vuccati pathavī, saṇhaṭṭhena vipulaṭṭhena ca bhūrisadisapaññatāya **bhūripaṇṇo**. Tenāha “**saṇhapaññena cevā**”ti-ādi. **Kimigaṇādīnanti ādi-**saddena anekagijjhādike saṅgaṇhāti. **Paveṇīti** dhammapabandho. **Bālalāpini** “ahaṃ mamā”ti-ādinā. **Sesadhātuyo gahetvāva bhijjati** ekuppādekanirodhattā, vatthurūpanissayapaccayattā “ayan”ti na visuṃ gahitaṃ. **Vadhabhāvatoti** vadhassa maraṇassa atthibhāvato. **Saraṇanti** paṭisaraṇaṃ.

Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

1. Mahājānassa gamanamukhaṃ tathā (Ka)

4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā

96-98. Sassataṃ sabbakālaṃ yāva kappavuṭṭhānā hontīti **sassatiyo**, sineru-ādayo. Tāhi **samaṃ** samakālaṃ. **Anenā**ti bagavatā. **Nayidanti ya-kāro** padasandhikaro, **idanti** nipātapadaṃ. Taṃ pana yena yena sambandhīyati, taṃ tiliṅgoḥ hotīti **“ayaṃ maggabrahmacariyavāso”**ti vuttaṃ. **“Napaññāyeyyā”**ti vatvā tamatthaṃ vivarituṃ **“maggo hī”**ti-ādi vuttaṃ. **Vivaṭṭentoti** vinivaṭṭento appavattiṃ karonto.

Rājadhānīti rañño nivāsanagaraṃ. **Suttamayanti** cittavaṇṇavaṭṭikāmayāṃ.

Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā

99. **Yaṃ mahāsamuddoti** ettha **yanti** samayassa paccāmasanaṃ. Bhummatthe cetāṃ paccattavacananti āha **“yasmim samaye”**ti. So ca samayo ayanti dassento **“pañcame sūriye utṭhite”**ti āha. **Paricchedaṃ na vadāmi** paricchedakārikāya aggamaggavijjāya anadhigatattā. **Sunakho viya vaṭṭanissito bālo** asavasabhāvato. **Gaddulo viya diṭṭhibandho**. **Sakkāyo** tassa asavasabhāvato. **Puthujjanassa sakkāyānuparivattananti** “santāne sattavohāro”ti taṃ tato aññaṃ katvā bhedenā niddeso.

Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā

100. **Diṭṭhigaddulanissitāyā**ti saha-jātā dipaccayavasena diṭṭhigaddulanissitāya. **Nissāyeva pavattati** tato attānaṃ vivecetum asakkuṇeyyattā. **Cittasamkilesenevā**ti dasavidhakilesavatthuvasena cittassa samkiliṭṭhabhāvena. Ariyamaggādhigamanena **cittassa vodānattā** vodāyanti **visujjhanti**.

Vicaraṇacittanti gahetvā vicaraṇavasena vicaraṇacittāṃ. **Sanḅhā**¹ **nāmāti** evaṃnāmakā. **Brāhmaṇapāsaṇḍikāti** jātiyā brāhmaṇā channavutiyā pāsaṇḍesu taṃ saṅkhāsaññitaṃ pāsaṇḍaṃ paggayha vicaraṇakā. **Paṭakoṭṭhakanti** dussāpaṇakāṃ. **Dassentāti** yathāgatikammavipākacittataṃ dassentā. **Taṃ cittanti** taṃ paṭakoṭṭhakacittāṃ **gahetvā vicaranti**. **Cintetvā katattāti** “imassa rūpassa evaṃ hatthapādā, evaṃ mukhaṃ likhitabbaṃ, evaṃ ākāravatthaggaṇāṇi, evaṃ kiriyāvisesā, evaṃ kiriyāvibhāgaṃ, sattavisesānaṃ vibhāgaṃ kātabban”ti tassa ubbattanakhīpanapavattanādi payojanañcāti sabbametaṃ tathā cintetvā katattā **cittena** manasā **cintitaṃ nāma**. **Upāyapariyesanacittanti** “hatthapādā evaṃ likhitabbā”ti-ādinaṃ yathāvutta-upāyassa ceva pubbe pavattassa bhūmiparikammavaṇṇadhātusammāyojanupāyassa ca vasena pavattaṃ cittāṃ. **Tatopi cittataranti** tato cittakammatopi cittataraṃ cittakārena cintitappakārānaṃ sabbesaṃyeva cittakamme anipphajjanato. **Kammacittenti** kammaviññāṇena. **Kammacittenti** vā kammassa cittabhāvena. So kammassa vicittabhāvo taṇhāvasena jāyatīti veditabbo. Svāyamattho **aṭṭhasālīnīṭīkāyaṃ**² vibhāvito. **Evaṃ cittāti** evaṃ cittarūpavisesā. **Yoniṃ upaneti** ti taṃ taṃ aṇḍajādibhedāṃ yoni visesaṃ pāpeti vaṇṇaviseso viya phalīkamaṇikāṃ. Na hi visesā hitavicittasāmatthiyakammaṃ yoniṃ upaneti, tassa tassa vipākuppattiyā paccayo hoti. **Yonimūlako tesāṃ cittabhāvoti** yaṃ yaṃ yoniṃ kammaṃ satte upaneti, taṃtaṃyonimūlako tesāṃ sattānaṃ cittavicittabhāvo. Tenāha “**yoni-upagatā**”ti-ādi. **Sadisacittāva** sadisacittabhāvā eva. **Itti**-ādi vuttasseva atthassa uppaṭipāṭiyā nigamaṇaṃ.

Tiracchānagatacittabhāvato cittasseva savisesaṃ cittabhāvakarāṇaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha cittaṃ nāmetaṃ cittatameva veditabbanti sambandho. **Sahajātadhammacittatāyāti** rāgādisaddhādidhammavicitta bhāvena. **Bhūmicittatāyāti** adhiṭṭhānacittatāya. Kammanānattaṃ mūlaṃ kāraṇaṃ etesanti **kammanānattamūlakā**, tesāṃ. **Liṅganānattaṃ** itthiliṅgādinānattavasena ceva taṃtaṃsaṇṭhānanānattavasena ca veditabbāṃ. **Saññānānattaṃ**

1. Maṅkhā (Ka)

2. Anuṭṭi 1. 71 piṭṭhe.

itthipurisadevamanussādisaññānānattavasena. **Vohāranānattam** tissoti-
ādivohāranānattavasena. **Cittānam** vicittānam. Taṃtaṃvohāranānattampi
citteneva paññapīyati. Raṅgajātarūpasamuṭṭhāpanādinā¹ vattham rañjayatīti
rajako, vaṇṇakāro. Puthujjanassa attabhāvasaññitarūpasamuṭṭhāpanatā niyatā
ekantikāti puthujjanaggahaṇam. “Abhirūpaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpetī”ti ānetvā
sambandho.

Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā

101. **Atthassāti** hitassa. **Asādhikā** “bhāvanānuyogaṃ ananuyuttassā”ti
ananuyuttassa vuttattā. **Itarāti** sukkapakkha-upamā. **Sādhikā** bhāvanāyogassa
anuyuttattā. Tañhi tassa sādhikā veditabbā. **Sambhāvanattheti**
paramatthasambhāvane². Evaṃ hi kaṇhapakkhepi apisaddaggahaṇam
samatthitam hoti. **Sambhāvanattheti** vā parikappanattheti attho. Saṅkhātabbe
atthe aniyamato vuccamāne saṅkhāto aniyamattho vāsaddo vattabboti “**aṭṭha**
vā”ti-ādi vuttam. **Ūnādhikānīti** ūnānīpi adhikānīpi kiñcāpi honti, ekaṃso
pana gahetabboti “**aṭṭha vā dasa vā dvādasa vā**”ti vuttam. Evaṃ vacanaṃ
sandhāya “**vacanasiliṭṭhatāyā**”ti-ādi vuttam. Pādanakhasikhāhi
akopanavasena **sammā adhisayitāni**. **Utunti** uṇha-utum kāyusmāvasena.
Tenāha “**usmīkatāni**”ti. **Bhāvitānīti** kukkuṭavāsanāya vāsītāni. Sammā-
adhisayanāditividhakiriyākaraṇena imaṃ appamādaṃ katvā. **Sotthinā**
abhinibbhijjītunti anantarāyena tato nikkhamitum. Idāni tamattham
vivaranto “**te hī**”ti-ādimāha. **Sayampīti** aṇḍāni. **Pariṇāmantī** paripakkam
bahinikkhamanayoggaṭam.

Tanti opammasamapaṭipādanam. **Evanti** idāni vuccamānākārena.
Atthenāti upameyyatthena. **Saṃsanditvā** sammā yojetvā.
Sampayuttadhammavasena ñāṇassa tikkhādibhāvo veditabbo. Ñāṇassa hi
sabhāvato sati nepakkato ca tikkhabhāvo, samādhivasena sūrabhāvo,
saddhāvasena

1. Raṅgajātānurūpasamuṭṭhāpanādinā (Ka)

2. Paramatthasabhāve (Ka)

vippasannabhāvo, vīriyavasena pariṇāmaabhāvo. **Pariṇāmakāloti** balavavipassanākālo. **Vaḍḍhitakāloti**¹ vuṭṭhānagāminivipassanākālo. Anulomaṭṭhānassa hi vipassanā gahitaḡabbhā nāma tadā maggaḡabbhassa gahitattā. **Tajjātikanti** tassa vipassanānuyogassa anurūpaṃ. **Satthāpi gāthāya avijjāṇḍakosaṃ paharati** bhindāpeti.

Olambakasaṅkhātanti olambakasuttasaṅkhātaṃ. **Palanti** tassa suttassa nāmaṃ. **Dhāretvāti** dārūnaṃ heyyādiḡānanatthaṃ upanetvā. **Dārūnaṃ gaṇḍaṃ haratīti palagaṇḍhoti** etena palena gaṇḍahāro “palagaṇḍo”ti pacchimapade uttarapadalopena niddesoti dasseti. **Gahaṇaṭṭhāneti** hatthena gaheṭabbaṭṭhāne. Sammadeva khepīyanti etena kāyaduḡcaritā dīnīti **saṅkhepo**, tena. Vipassanaṃ anuyuṇḡjantassa puggalasseva divase divase āsavānaṃ parikkhayo idha “vipassanāyānisāṃso”ti adhippeto. **Hemantikena** karaṇabhūtena. Bhummatthe vā etaṃ karaṇavacanaṃ, hemantiketi attho. **Paṭippassambhantīti** paṭippassaddhaphalāni honti. Tenāha “pūṭikāni bhavantī”ti.

Mahāsamuddo viya sāsanaṃ sabhāvagambhīrabhāvato. **Nāvā viya yogāvacaro** mahoghuttaraṇato. **Pariyādānaṃ viyāti** parito aparipūraṇaṃ viya. **Khajjamānānanti** saṅkhādantena viya udakena khepiyamānānaṃ bandhanānaṃ. **Tanubhāvoti** pariuyuṭṭhānuppattiyā asamatthatāyā dubbalabhāvo. **Vipassanāñānapītipāmojjehīti** vipassanāñāṇasamuṭṭhitehi pīti pāmojjehi. **Okkhāyamāne pakkhāyamāneti** vividhapaṭipattiyā ukkhāyamāne paṭisaṅkhānupassanāya pakkhāyamāne. **Dubbalatā dīpitā** “appakasireneva saṃyojanaṇi paṭippassambhanti, pūṭikāni bhavantī”ti vuttattā.

Vāsijaṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccaaññāsuttavaṇṇanā

102. **Bhāventassāti** vipassanāya maggaṃ bhāventassa **uppannasaññā**. Tenāha “sabbāṃ kāmarāgaṃ pariyādiyati”ti-ādi. **Santānetvāti**

1. Vuṭṭhitakāloti (Ka)

kasaṇaṭṭhānaṃ sabbaso vitanetvā pattharitvā. **Kilesāti**¹ upakkilesappabhedā kilesā. **Aniccasaññāñāṇenāti** aniccasaññāsahagatena ñāṇena.

Lāyananti lāyanaṃ viya nayanam viya nicchoṭanaṃ viya ca **aniccasaññāñāṇam**. **Iminā atthenāti** iminā yathāvuttana pāḷiyā atthena. **Upamā saṃsandetabbāti** ettha pabbajalāyako viya yogāvacaro. Lāyanādinā tassa tattha katakiccatāya parituṭṭhi viya imassa kilese sabbaso chinditvā phalasamāpattisukhena kālassa vītināmanā.

Kūṭam gacchantiti pārimantena kūṭam gacchanti. **Kūṭam pavisanabhāvenāti** kūṭacchiddam aggena pavisanavasena. **Samosaritvāti** chidde anupavisanavasena ca āhacca avaṭṭhānena ca samosaritvā ṭhitā. **Kūṭam viya aniccasaññā** aniccānupassanāvasena avaṭṭhānassa mūlabhāvato. **Gopānasiyo viya catubhūmakakusalā dhammā** aniccasaññāmūlakattā. **Kūṭam aggam** sabbagopānasīnam tathā-adhiṭṭhānassa padhānakāraṇattā. **Aniccasaññā aggāti** etthāpi eseṇa nayo. **Aniccasaññā lokiyāti** idaṃ aniccasaññānupassanaṃ sandhāya vuttam. Aniccānupassanāmukhena adhigata-ariyamagge uppannasaññā aniccasaññāti vattabbataṃ labhatīti “aniccasaññā bhikkhave bhāvitā bahulikātā sabbam kāmārāgam pariyādiyati”ti-ādi vuttam. Tathā hi **dhammasaṅgahe**² “yasmim samaye lokuttaram saññam bhāveti”ti-ādinā saññāpi uddhaṭā. **Sabbāsu upamāsūti** mūlasantāna-upamādīsu pañcasu upamāsu. **Purimāhīti** kassakapabbajalāyana-ambapiṇḍi-upamāhi **aniccasaññāya kiccam** vuttam mūlasantānakapadālanapabbajalāyanavaṇṭacchedanapadesena aniccasaññāya paṭipakkhapacchedanassa dassitattā. **Pacchimāhi balaṃ** dassitam paṭipakkhātibhāvassa jotitattā.

Aniccasaññāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pupphavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimaṇṇāsako samatto.

1. Vipulā kilesāti (Ka)

2. Abhi 1. 87, 88 piṭṭhesu.

(11) 1. Antavagga

1. Antasuttavaṇṇanā

103. Aññamaññaṃ asaṃsaṭṭhabhāvena eti gacchatīti **anto**, bhāgoti āha “**antāti koṭṭhāsā**”ti. “Sakkāyanirodhanto”ti nirodhapaccayassa gahitattā vuttaṃ “**catusaccavasena pañcakkhandhe yojetvā**”ti. **Antoti -pa-ajjhāsaya**vasena vuttaṃ yathānulomadesanattā suttantadesanāya.

Antasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

104-105. **Dutiyampīti api**-saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṃ paṭhamasuttameva, atha kho dutiyampīti.

Tatīyampi tathēvāti iminā “pañcakkhandhe catusaccavasena yojetvā”ti idaṃ upasaṃharati.

Dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā

106. **Pariññeyyeti** ettha tisso pariññā ñātapariññā, tīraṇapariññā, pahānapariññāti. Tāsu **ñātapariññā** yāvadeva tīraṇapariññatthā. **Tīraṇapariññā ca** yāvadeva pahānapariññatthāti. Tattha ukkaṭṭhāya pariññāya kiccadassanavasena atthaṃ dassento “**pariññeyyeti parijānitabbe samatikkamītabbe**”ti, pahātabbati attho. Tenāha bagavā “katamā ca bhikkhave pariññā? Rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo”ti, tasmā **samatikkamanti** samatikkantaṃ pahānassa upāyaṃ. **Samatikkamītvā** ṭhitanti pajahitvā ṭhitanti ayamettha attho.

Pariññeyyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. **Cattāri saccāni kathitāni**-assādādīnaṃ samudayādīnaṃca desitattā.

Kilesappahānaṃ kathitaṃ rāgappahānassa jotittā.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Antavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Dhammakathikavagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

113-114. **Yāvatāti** yasmā. **Imāya -pa- samannāgatoti** “idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ nappajānāti”ti-ādīnaṃ nayena vuttāya catūsu ariyasaccesu aññāṇasabhāvāya avijjāya sammohena samannāgato. **Ettāvatāti** ettakena kāraṇena **avijjāgato** samaṅgībhūtena upagato, avijjāya vā upeto nāma hoti.

Dutiyepīti vijjāsutte. “Vijjāvasena desanā”ti ayameva visesoti āha “eseva nayo”ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

115. **Paṭhamena dhammakathiko** kathito “dhammaṃ deseti”ti vuttattā. **Dutiyena sekhabhūmi** kathitā “paṭipanno hoti”ti vuttattā. **Tatiyena asekkhabhūmi** kathitā “anupādāvimutto hoti”ti vuttattā. **Dhammakathikaṃ pucchitena** bagavatā. **Visesetvāti** dhammakathikabhāvato visesetvā ukkaṃsetvā. **Dve bhūmiyoti** sekkhāsekkhabhūmiyo.

Dhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā

116. **Tīṇi vissajjanānī**ti yathāpuccham tīṇi vissajjanāni.

Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā

117-121. **Tīraṃ vuccati vaṭṭaṃ** orimatīranti katvā. Tenāha “athāyaṃ itarā pajā, tīramevānudhāvati”ti¹. **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsāraṣa pārimanti katvā. **Baddho**ti anusayappahānassa akatattā **kilesabandhanena baddho**, sukkapakkhepi diṭṭhisamanupassanāya rūpādibandhanassa paṭikkhepamattameva vuttaṃ, na vimokkhanti adhippāyo. **Imasmim sutte vaṭṭadukkhaṃ kathitanti** “tīradassī pāradassī, parimutto so dukkhasmāti vadāmi”ti āgatattā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti vattum sakkā.

Chaṭṭhādīni uttānatthāneva heṭṭhā vuttanayattā.

Bandhanasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sīlavantasuttavaṇṇanā

122. **Ābādhaṭṭhenāti** ādito uppattito paṭṭhāya bādhanatṭhena rujanatṭhena. **Antodosatṭhenāti** abbhantare eva dussanatṭhena kuppanatṭhena. **Khaṇanatṭhenāti** sasanatṭhena. **Dukkhaṭṭhenāti** dukkhamattā dukkhabhāvena. Dukkhaṃ hi loke “aghan”ti vuccati ativiya hananato. **Visabhāga -pa-paccayaṭṭhenāti** yathāpavattamānānaṃ dhātādīnaṃ visabhāgabhūtamahābhūtasamuṭṭhānassa ābādhassa paccayabhāvena. **Asakaṭṭhenāti** anattaniyato. **Palujjanaṭṭhenāti** pakārato bhijjanatṭhena. **Sattasuññataṭṭhenāti** sattasaṅkhāta-attasuññataṭṭhena. **Attābhāvenāti** diṭṭhigatikaparikappitassa attano abhāvena. **Suññato anattatoti** ettha “parato”ti padassa saṅgaho kātabbo, tasmā “**dvīhi anattamanasikāro**”ti vattabbaṃ.

Sīlavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

11. Sutavantasuttavaṇṇanā

123. **Tathā ekādasameti** ettha **tathā**-saddena “uttānamevā”ti idaṃ ākaḍḍhati. **Idhā**ti ekādasame. Kammatṭhānassa uggahadhāraṇaparicaya manasikāravasena pavattañāṇaṃ kammattṭhānasutavasena nipphajjanato “**sutan**”ti vuttaṃ.

Sutavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12-13. Kappasuttādivaṇṇanā

124-125. **Rāhulovādasadisānī**ti rāhulovādasutte¹ āgatasuttasadisāni.

Kappasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammakathikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Avijjāvagga

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā

126-135. **Imasminti** avijjāvagge. **Catusaccameva kathitaṃ**, tasmā heṭṭhā vuttanayattā uttānamevāti adhippāyo.

Samudayadhammasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Kukkuḷavagga

1-14. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā

136-149. Anto aggi mahanto chārikarāsi, tattha ukkuḷavikulato akkamantaṃ yāva kesaggaṃ anudahatāya kucchitaṃ kuḷanti

kukkuḷaṃ, rūpavedanādi pana tatopi kañci kālaṃ anudahanato mahāpariāhanaṭṭhena ca kukkuḷaṃ viyāti **kukkuḷaṃ**. **Aniccalakkhaṇādīnīti** aniccadukkhānattalakkhaṇāni.

Kukkuḷasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Kukkuḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Diṭṭhivagga

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā

150-158. **Paccayaṃ katvāti** abhinivesapaccayaṃ katvā. Ādisaddena micchādiṭṭhisakkāyadiṭṭhi-attānudiṭṭhisaññojanābhinivesa vinibandhajjhosānāni saṅgaṇhāti. Tattha **abhinivesā** taṇhāmānadiṭṭhiyo. **Vinibandhā** “kāye avītarāgo hoti”ti-ādinā¹ āgatacetasovinibandhā. **Ajjhosānāti** taṇhādiṭṭhijjhosānāni. Senāni suviññeyyāneva.

Ajjhattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

159. **Dharamānakāletī** jīvamānakāle. **Pahānaṃ apassantoti** therassa kira bagavati pemaṃ adhimattaṃ. **Cittaṃ gaṇhissāmīti** cittaṃ ārādhessāmi. **Gantabbaṃ hoti**, tasmā sapalibodho. **Cittaṃ sampahamsamānoti** cittassa vibodhano. **Vimutti -pa- jāto** āyatim paṭivedhapaccayattā, na pana tadā visesāvahabhāvā nibbedhabhāgiyo.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Uparipaṇṇāsako samatto.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Khandhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ samattā.

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

2. Rādhasaṃyutta

1. Paṭhamavagga

1. Mārasuttavaṇṇanā

160. Mārasaddoyaṃ bhāvasādhanaṃ dassento “**māro vā assāti maraṇaṃ vā bhaveyyā**”ti āha. **Māretā**ti maritabbo māraṃ maraṇaṃ etabboti āha “**māretabbo**”ti. **Anupādānibbānatthā**ti phalavimuttisaṅkhātā arahato arahantatā nāma yāvadeva anupādānibbānatthā. **Nibbānabbhantare**ti anupādānibbānādhigamassa abbhantare tato orameva idaṃ maggaṃ brahmacariyaṃ vussati, na tato paraṃ. **Assāti** brahmacariyassa.

Mārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Sattasuttādivaṇṇanā

161-169. **Laggapucchā**ti lagganassa bajjhanassa pucchā. Yadi rūpādīsu sattattā satto, khīṇāsavā kathaṃ sattāti? Sattabhūtapubbāti katvā. **Kīḷāvigamaṇi** kīḷāya apanayanaṃ oramaṇaṃ. Yantarajju viya bhavapabandhassa nayanato **bhavarajjū**ti taṇhā vuttā.

Sattasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā

170-181. **Rūpādivinimuttaṃ maraṇaṃ nāma natthi** rūpādīnaṃyeva vibhave maraṇasamaññāti. **Maraṇadhammoti** vināsabhāvo.

Mārasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā

182-205. **Sukhumam kāraṇam upaṭṭhāti**, tenasa thero
paṭibhāneyyakānaṃ etadagge ṭhapito.

Vimutti-paripācanīyadhammavaseneva, na paṭivedhāvahabhāvena.

Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyācanavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsinīyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Rādhasaṃyuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Diṭṭhisamyutta

1. Sotāpattivagga

1. Vātasuttavaṇṇanā

206. Na ete vātāti ye ime rukkkhasākhādibhañjanakarā, ete sattakāyattā vātā nāma na honti. Te hi niccā dhuvā sassatā. Tenāha “vāto panā”ti-ādi. Tena sattasu kāyesu catuttham kāyamāha. Rukkkhasākhādibhañjanako eso vātaleso nāma, vātasadisoti attho. Esikatthambho viyāti iminā niccalabhāvameva dasseti, pabbatakūṭam viyāti iminā pana sassatisamanvāpi. Ayañhi vāyu kāyassa niccataṃ abhinivissa ʒhito “mā ca aniccatā paro hotū”ti na vātā vāyantīti bādhati. Esa nayo nadiyo sandantīti-ādīsu. Udakam panāti dutiyam kāyam sandhāyāha. Gabbho pana na nikkhamati kūṭaṭṭhādibhāveneva¹ tassa labbhanato. Neva te uidenti yathā vātā, evam tiṭṭhanato² lokassa pana tathā matimattanti adhippāyo.

Vātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-4. Etaṃmamasuttādivaṇṇanā

207-209. Diṭṭham rūpāyatanam cakkhunā daṭṭhabbato. Sutam saddāyatanam sotena sotabbato. Mutam gandhāyatanādi tividham sampattagāhihi ghānādīhi patvā gahetabbato. Avasesāni cakkhādīni sattāyatanāni viññātam nāma kevalam manoviññāṇena vijānitabbato. Pattanti anuppattam, yam kiñci pāpuṇitabbam pariyesitvā gavesitvā sampattanti anuppattam. Pariyesitanti pariyaṭṭham. Cittena anusañcaritanti manasā cintitam. “Pattam pariyesitan”ti etasmim padadvaye catukkam sambhavatīti tam dassetvā tassa vasena pattapariyesitapadāni, tato manasā anuvicaritañca nīharitvā

1. Aṭṭhādīṭṭhādibhāveneva (Ka)

2. Yathā vānam, evam aṭṭhānato (Ka)

dassetum **“lokasmim hī”**ti-ādi vuttam. Tattha **pariyesitvā pattam nāma** pariyesanāya pariggāhabhāvato. **Pariyesitam nāma** kevalam pariyesitamevāti katvā pariyesitvā pattassa manasānuvicaritassa vuttattā. Paṭhamavikappe saṅkaro atthīti asaṅkarato ca dassetum **“atha vā”**ti-ādi vuttam. **Sabbanti** viññātādi. Tañhi manoviññāṇena gahitattā manasā anuvicaritam nāma na diṭṭham sutam mutam.

Etammamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Natthidinnasuttavaṇṇanā

210. **Dinnanti** deyyadhammasīsenā dānam vuttanti āha **“dinnassa phalābhāvaṃ sandhāyā”**ti, dinnam pana annādivatthum katham paṭikkhipanti. Esa nayo **“yitṭham hutan”**ti etthāpi. **Mahāyāgoti** sabbasādhāraṇam mahādānam. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānam kātabbasakkāro. **Phalanti** ānisaṃsaphalam nissandaphalaṇca. **Vipākoti** sadisaphalam. **Paraloke** ṭhitassa **ayam loko natthīti** paralokeṭhitassa kammunā laddhabbo **ayam loko** na hoti. **Idhaloke** ṭhitassapi **paraloko natthīti** idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha **“sabbe tattha tattheva ucchijjanti”**ti. Ime sattā yattha yattha bhava yoni-ādīsu ca ṭhitā, tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena nassanti. **Phalābhāvavassenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnam phalassa abhāvavasena **“natthi mātā, natthi pitā”**ti vadanti, na mātāpitūnam, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsakkārānam abhāvavasena tesam lokapaccakkhattā. Pubbuḷakassa viya imesaṃ sattānam uppādo nāma kevalo, na bhavato cavitvā āgamanapubbakoti dassanattam **“natthi sattā opapātikā”**ti vuttanti āha **“cavitvā uppajjanakasattā nāma natthi”**ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññatena bhavitabbari, aññathā āhopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchijjanatoti āha **“ye imaṇca -pa- pavedenti”**ti.

Catūsu mahābhūtesu niyuttoti **cātumahābhūtikō**. Yathā pana mattikāya nibbattaṃ bhājanam mattikāmayam, evamayam catūhi mahābhūtehi nibbattoti āha “**cātumahābhūtamayo**”ti. **Ajjhattikā pathavīdhātū**ti sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhiram pathavīdhātunti** bahiddhā mahāpathaviṃ. **Anuyātī**ti tassa anurūpabhāvena yāti upeti. **Upagacchatī**ti pubbe bāhirapathavīkāyato tadekadesabhūtā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappattiyā sattaabhāvena saṇṭhitā idāni ghaṭṭadipathavī viya tameva bāhirapathavīkāyam upeti upagacchati, sabbaso tena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchatīti attho. **Āpādīsūpi ese va nayoti** ettha pajjunnena mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddam, sūriyaramsīto gahita-indaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaramsīm, mahāvāyukhandhato niggatamahāvāyo viya tameva vāyukhandham upeti upagacchatīti diṭṭhigatiko sayameva attano vādam bhindati. Ummattakapacchisadisañni diṭṭhigatikadassanam. **Manacchatṭhāni indriyāni ākāsaṃ pakkhandanti** tesam visayabhāvā visayāpīti vadati. Visayiggahaṇena hi visayā gahitā eva hontīti. **Guṇāguṇapadānīti** guṇadosakotṭhāsā. **Sarīrameva padānīti adhippetam** sarīrena taṃtaṃkiriyāya pajjitabbato. Dabbanti muyhantīti dattū, muḥhapuggalā. Tehi **dattūhi bāla manussehi paññattam**.

Natthidinnasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Karotosuttavaṇṇanā

211. **Sahatthā karontassāti** sahatthena karontassa.

Nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnīti** hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanam dahanam vibādhananti āha “**daḍḍena pīlentassā**”ti. **Papañcasūdanīyam** “tajjentassa cā”ti attho vutto, idha pana **sumaṅgalavilāsiniyam** viya tajjanam paribhāsanam daḍḍeneva saṅgahetvā “daḍḍena pīlentassa”icceva vuttam. **Sokaṃ sayam karontassāti** parassa sokakāraṇam sayam karontassa, sokaṃ vā uppādentassa. **Parehi** attano vacanakarehi. **Sayampi phandatoti** parassa

vibāḍhanappayogena sayampi phandato. **Atipātayatoti** padaṃ suddhakattu-atthe hetukattu-atthe ca vattatīti āha “**hanantassapi hanāpentassapī**”ti.

Kāraṇavasenāti kāraṇapanavasena.

Gharassa bhitti anto ca bahi ca sandhitā hutvā ṭhitāva **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo **nillopo**. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Parito sabbaso panthe hananaṃ **paripantho**. **Pāpaṃ na karīyati** pubbe asato uppādetuṃ asakkuṇeyyattā, tasmā **natthi pāpaṃ**. Yadi evaṃ kathaṃ sattā pāpe pavattantīti āha “**sattā pana karomāti evaṃsaññino hontī**”ti. Evaṃ kirassa hoti—imesaṃ hi sattānaṃ himsādikiriyaṃ na attānaṃ phusati tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmim vikopitepi na kiñci pāpanti. **Khuraneminā**ti nisitakhuramayanaṃ, khurasadisanaṃ attho.

Gaṅgāya dakkhiṇādisā appatirūpadeso, uttaradisā patirūpadesoti adhippāyena “dakkhiṇaṇcepi”ti-ādi vuttanti āha “**dakkhiṇatīre manussā kakkhalā**”ti-ādi. **Mahāyāganti** mahāvijitayaññasadisamaṃ mahāyāgaṃ. **Uposathakammenā**ti uposathakammena ca. Ca-saddo hettha luttaniddiṭṭho. Damasaddo hi indriyasamvarassa uposathasīlassa ca vācako idhādhippeto. Keci pana “uposathakammenā”ti idaṃ indriyadamaṇassa visesaṃ, tasmā “uposathakammabhūtena indriyadamaṇa”ti atthaṃ vadanti. **Sīlasaṃyamenā**ti sīlasamvarena. **Saccavacanenā**ti saccavācāya. Tassā visuṃ vacanaṃ loke garutarapuññasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garu, evaṃ puññadhammesu saccavācā. Tenāha bagavā “ekaṃ dhammaṃ atītassā”ti-ādi¹. **Pavattīti** yo karotīti vuccati, tassa santāne phalassa nibbattiyā paccayabhāvena pavatti. **Sabbathāti** “karoto”ti-ādinā vuttena sabbappakārena **kiriyaṃeva paṭikkhipanti**.

Karotosuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 207 piṭṭhe.

7. Hetusuttavaṇṇanā

212. **Ubhayenā**ti hetupaccayaapaṭisedhavadanena. **Samkilesapaccayanti** samkilisanassa malīnabhāvassa kāraṇaṃ. **Visuddhipaccayanti** samkilesato visuddhiyā vodānassa kāraṇaṃ. **Natthi balanti** sattānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānasampatti-āvaham balaṃ nāma kiñci natthi. Tenāha “**yamhī**”ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, samkilesikampi cāyaṃ paṭikkhipateva. **Aññamaññavevacanā**nīti tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balam**, sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyam**, tameva daḥhaggāhabhāvato porisaṃ dhuraṃ vahantena pavattetabbato **purisathāmo**, paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanappavattiyā **purisaparakkamoti** vuttoti veditabbaṃ.

Satvayogato, rūpādīsu vā sattatāya **sattā**, pāṇanato assāsanapassāsanavasena pavattiyā **pāṇā**, te pana so ekindriyā divasena vibhajitvā vadatīti āha “**ekindriyo**”ti-ādi. Aṇḍakosādīsu bhavanato **bhūtā**ti vuccantīti āha “**aṇḍa -pa- vadantī**”ti. Jīvanato pāṇaṃ dhārentā viya vadḍhanato **jīvā**ti sāliyavādike vadanti. Natthi etesaṃ samkilesavisuddhīsu vasoti **avasā**. Natthi tesam balaṃ vīriyanti **abalā avīriyā**. **Niyatatā**ti acchejjasuttāvutābhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyamo. **Tattha tattha gamananti** channaṃ abhijātīnaṃ vasena tāsu tāsu gatīsu upagamaṇaṃ. Samavāyena samāgamo **saṅgati**. **Sabhāvoyevā**ti yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kapitthaphalānaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākārātā, evaṃ sabbassapi lokassa hetupaccayehi vinā tathā tathā pariṇāmo, ayaṃ sabhāvo eva akittimo eva. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi. Chaḷabhijātiyo parato vitthārīyanti. **Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī**ti vadantā adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbaṃ na jānantīti ulliṅgento “**aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassentī**”ti āha.

Hetusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā

213-215. **Akatā**ti samena vā visamena vā kenaci hetunā na katā eva. Kenaci kataṃ karaṇaṃ vidhānaṃ natthi etesanti **akatavidhānā**. Padadvayenapi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ abhinibbattitābhāvaṃ dasseti. **Iddhiyāpi na nimmitā**ti kassaci iddhimato devassa brahmuno vā iddhiyāpi na nimmitā. **Animmitā**ti vā kassaci animmāpakā. **Ajanakā**ti etena pathavīkāyādīnaṃ rūpādījanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavīkāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ kassaci ca anibbattakaṃ, evameteṭṭi āha “**kūṭaṭṭhā**”ti. Yamidaṃ “bījādito aṅkurādi jāyati”ti vuccati, taṅca vijjamaṇameva tato nikkhamati, nāvijjamaṇaṃ, aññathā yato kutoci yassa kassaci uppatti siyāti adhippāyo. **Ṭhitā**ti nibbikārabhāvena ṭhitā. **Na calanti**ti na vikāraṃ āpajjanti. Vikārābhāvena hi tesāṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikaṭṭhāyiṭṭhitatā. Aniñjanaṅca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**”ti. Avipariṇāmadhammattā eva ca ne **aññamaññaṃ na byābādhenti**. Sati hi vikāraṃ āpādetabbatāya byābādhakatāpi siyā, tathā anuggahetabbatāya anuggahakatāti tadabhāvaṃ dassetuṃ pāḷiyaṃ “**nālan**”ti-ādi vuttaṃ. Pathavī eva kāyekadesattā **pathavīkāyo**. Jīvasattamaṇaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārābhāvato na hantabbatā na ghāṭetabbatā cāti neva koci hantā ghāṭetā vā. Tenāha “**sattannantvevā**”ti-ādi. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ satthappahāroti āha “**yathā muggarāsi-ādīsū**”ti-ādi. **Kevalaṃ saññāmatameva hoti**, na ghātanādi, paramatthato sattannantveva kāyānaṃ avikopaniyabhāvatoti adhippāyo.

Pamukhayonīnanti manussatiracchānādīsū

khattiyabrāhmaṇādisihabyagghādivasena padhānayaonīnaṃ. **Saṭṭhisatāni** chasahassāni. “Pañca ca kammuno satāni”ti padassa atthadassanaṃ “**pañca kammāsātāni cā**”ti. **Esevanayoti** iminā “kevalaṃ takkamattena niratthakadiṭṭhiṃ dīpeti”ti imeva atthaṃ atidisati. Ettha ca **takkamattakenā**ti iminā yasmā takkikā niraṅkusatāya parikappanassa yaṃ kiñci attano parikappitaṃ

sārato maññamānā tatheva abhinivissa takkadiṭṭhigāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesam diṭṭhivatthūsu viññūhi vicāraṇā kātabbāti dasseti. **Kecīti** uttaravīhāravāsino. Te hi “pañca kammānīti cakkhusotaghānājivhākāyā, imāni pañcendriyāni ‘pañca kammānī’ti paññāpentī”ti vadanti. **Kammanti laddhīti** oḷārikabhāvato paripuṇṇakammanti laddhi. Manokammaṃ anoḷārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā. “Dvāsaṭṭhipaṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānantā “**dvatṭhipaṭipadā**”ti vadanti. **Ekasmim kappeti** ekasmim mahākappe. Tatthāpi ca vivaṭṭatṭhāyisaññite **ekasmim asaṅkhyeyya kappe**.

Urabbhe hanantīti **orabbhikā**. Evaṃ **sūkarikā**dayo veditabbā. **Luddāti** aññepi ye keci māgavikanesādādayo, te pāpakammapasutatāya **kaṇḥābhijātīti vadanti**. **Bhikkhūti** buddhasāsane bhikkhū. **Te kira** “sacchandarāgā paribhuñjantī”ti adhippāyena **catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādantīti** vadanti. Kasmāti ce? Yasmā te paṇītapāṇīte paccaye paṭisevantīti tassa micchāgāho. Ñāyaladdhepi paccaye paribhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadantīti apare. **Eke pabbajitā**, ye visesato attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya hontīti **kaṇṭakavuttikāti** vuttā. Tathvā bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena **paṇḍaratarā**. **Acelakasāvakehi** ājīvakasāvake vadati. Te kira ājīvakasamaye ājīvakaladdhiyā dalhagāhitāya nigaṇṭhahipi paṇḍaratarā. Nandādayo kira tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā tṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi ca paṇḍaratarā vuttā. **Paramasukkābhijātīti** ayaṃ tesam laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānapuggalena niddeso. Itthīnampetā bhūmiyo icchanteva. **Bhikkhu ca pannakoti**-ādi tesam pāli eva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicāraṇako, tesam vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jinṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkhe jinitvā tṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na katheti. Tenāha “**na kiñci āhā**”ti. Niṭṭhuhānādivippakāre¹ kenaci katepi

1. Oṭṭhavadanādivippakāre (Ka)

khamanavasena na kiñci vadatīti vadanti. **Alābhinti** “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī”ti-ādinā¹ nayena vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tato eva jighacchādubbalyaparetatāya sayanaparāyaṇaṃ **samaṇaṃ pannabhūmīti vadanti**.

Ājīvavuttisatānīti sattānaṃ ājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. **Pasuggahaṇena** eḷakajāti gahitā, **migaggahaṇena** rurugavayādisabbamigajāti. **Bahū devāti** cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena tesāṃ antarabhedavasena bahū devā. Tattha cātumahārājikānaṃ ekacce antarabhedā **mahāsamayasuttavasena**² dīpetabbā. **Manussāpi anantāti** dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgena manussāpi anantabhedā. Pisācā eva **pesācā**, te mahantamahantā ajagarapetādayo. Chaddantadahamandākiniyo kuḷīramucalindanāmena³ vadanti.

Pavuṭāti⁴ sabbagaṇṭhikā. **Paṇḍitopi -pa- uddhaṃ na gacchati**. Kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa niyatabhāvato.

Aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittaṃ sīlādinā **paripāceti nāma** sīghaṃyeva visuddhippattiyā. **Paripakkaṃ** kammaṃ **phussa phussa** patvā patvā kāle paripakkabhāvāpādanena **byantī karoti nāma**. **Suttaḡeṭi** suttavaṭṭiyaṃ. **Nibbeṭhiyamānameva paletīti** upamāya sattānaṃ saṃsāro anukkamena khīyateva, na tassa vaḍḍhīti dasseti paricchinnarūpattā. **Nibbeṭhiyamānameva** suttaguḷaṃ **gacchatīti** vuccati. Tañca kho suttapamāṇena, sutte pana asati kuto gacchati suttaguḷaṃ. Tenāha “**sutte khīṇe na gacchati**”ti. **Tattheva tiṭṭhati** suttapariyantanti adhippāyo. **Kālavasenāti** attani veḥetvā ṭhitaṃ sukhadukkhaṃ yathāvuttassa kālassa vasena nibbeṭhiyamāno bālo ca paṇḍito ca paleti gacchati, nātikkamati saṃsāraṃ.

Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 157 piṭṭhe.

2. Dī 2. 203 piṭṭhe.

3. Kuvāḷiyamucalindanāmena (Dī-Ṭī 1. 225 piṭṭhe), tiyaggalamucalindanāmena (Ka)

4. Sapuṭāti (Ka)

11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā

216-223. **Ekato vaḍḍhitanimittanti** ekapassena vaḍḍhitam kasiṇanimittam. **Gāhenāti** lābhī jhānacakkhunā passitvā gahaṇena. **Takkenāti** na lābhī takkamattena. **Uppannadiṭṭhīti** “loko”ti uppannadiṭṭhi. **Sabbato vaḍḍhitananti** samantato appamāṇakasiṇanimittam. **Ekamevāti** “ekameva vatthū”ti uppannadiṭṭhi. **Aṭṭhārasa veyyākaraṇānīti** veyyākaraṇalakkhaṇappattāni aṭṭhārasa suttāni. **Ekam gamananti** ekam veyyākaraṇagamanam.

Antavāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā

224-301. **Dukkhasena vuttanti** “iti kho bhikkhave dukkhe sati dukkham upādāyā”ti-ādidukkhasena vuttam. Tādisameva dutiyam veyyākaraṇagamanam. Tenāha “**tatrāpi aṭṭhāraseva veyyākaraṇānī**”ti. **Tehīti** “rūpī attā hotī”ti-ādinayapavattehi veyyākaraṇehi saddhim. **Tanti** dutiyam gamanam.

Ārammaṇamevāti kasiṇasaṅkhātāni ārammaṇameva. **Takkisaddena** suddhatakkikānaṃ gahaṇam dāṭṭhabbam.

Aniccadukkhasenāti “yadaniccā, taṃ dukkham, tasmim sati tadupādāya evaṃ diṭṭhi uppajjati”ti vutta-aniccadukkhasenāti. **Tehiyevāti** dutiye peyyāle vuttappakārehiyeva. **Tiparivaṭṭavasenāti** tehiyeva chabbāsatiyā suttehi catutthapeyyāle tiparivaṭṭavasena vuttoti yojanā.

Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhisāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkantasaṃyutta

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

302-311. **Saddhādhimokkhanti** saddahanavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ, na sanniṭṭhānamattavasena pavattaṃ adhimokkhaṃ. Dassanampi sammattaṃ, taṃsijjhanavasena¹ pavattaniyāmo **sammattaniyāmo**, ariyamaggo. **Anantarāyataṃ dīpeti** kappavināsapāṭibhāgena pavattattā. Tathā cāha “**tenevāhā**”ti-ādi. Kappasīsena bhājanalokaṃ vadati. So hi uḍḍayhati, na kappo, **uḍḍayhanavelāti** jhāyanavelā. Thito kappo thitakappo, so assa atthīti **thitakappī**, kappaṃ thapetuṃ samatthoti attho. **Olokananti** saccābhisamayasaṅkhātāṃ dassanaṃ. **Khamanti** saṃhanti, ñāyantīti attho.

Cakkhusuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Okkantasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā

312-321. **Sabbaṃ pākaṭameva** apubbassa abhāvato.

Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kilesasaṃyuttavaṇṇanā

322-331. **Esoti** cakkhusmiṃ chandarāgo. Upecca kilesetīti **upakkilesa**. **Cittassāti** sāmāññavacanāṃ anicchanto codako “**kataracittassā**”ti āha. Itaro kāmāṃ upatāpanamalīnabhāvakaraṇavasena upakkilesa lokuttarassa natthi, vibādhanattho pana attheva uppattinivāraṇatoti adhippāyenāha “**catubhūmakacittassā**”ti. Codako “**tebhūmakā**”ti-ādinā attano adhippāyaṃ vivarati, itaro “**uppattinivāraṇato**”ti-ādinā. Ariyaphalapaṭippassaddhipahānavasena

1. Samattānaṃ sijjhanavasena (Ka)

pavattiyā sabbasaṃkilesato nikkhantattā nekkhammaṃ, magganibbānānaṃ pana nekkhammabhāvo ukkaṃsato gahito evāti āha “**nekkhammaninnanti navalokuttaradhammaninnan**”ti. **Abhijānitvā**ti abhimukhabhāvena jānitvā. **Sacchikātabbesūti** paccakkhakātabbesu. **Chalābhiññādhammesūti** ariyamaggasampayuttadhammesu.

Kilesasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasāmyutta

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā

332-340. **Na evaṃ hotīti** ettha “ahaṃ samāpajjāmī”ti vā, “ahaṃ samāpanno”ti vā mā hotu tadā tādisābhogābhāvato. “Ahaṃ vuṭṭhito”ti pana kasmā na hotīti? Sabbathāpi na hotveva ahaṅkāraṃ sabbaso pahīnattā.

Vivekajasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā

341. **Tasmīṃ vacane paṭikkhitteti** “adhomukho bhuñjasi”ti paribbājikāya vuttavacane “na khvāhaṃ bhaginī”ti paṭikkhitte. **Vādanti** dosaṃ. **Ubbhamukhoti** uparimukho. Puratthimādikā **catasso disā**. Dakkhiṇapuratthimādikā **catasso vidisā**.

Ārāma-ārāmaavatthu-ādīsu

bhūmiparikammabījābhisaṅkharāṇādi paṭisaṃyuttā vijjā **vatthuvijjā**, tassā pana micchājīva bhāvaṃ dassetuṃ “**tesaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Tesaṃ tesaṃ** attano paccayadāyakānaṃ. **Tattha tattha gamananti** tesaṃ sāsanaharaṇavasena taṃ taṃ gāmantaradesantaraṃ. **Evamārocesīti** attukkaṃsanaparavambhanarahitaṃ kaṇṇasukhaṃ pemaṇīyaṃ hadayaṅgamaṃ therassa

dhammakathaṃ sutvā pasannamānasā evaṃ “dhammikaṃ samaṇā sakyaputtiyā”ti-ādinā sāsanaassa guṇasaṃkittanavācaṃ kulānaṃ ārocesi.

Sucimukhīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāriputtasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nāgasam̐yutta

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

342. **Aṇḍajā**ti aṇḍe jātā. **Vatthikoseti** vatthikosasaññite jarāyupute **jātā**. **Saṃsedeti** saṃsinne kilinnaṭṭhāne uppannā. **Upapatitvā viyāti** kutoci pi avapatitvā viya nibbattā. **Puggalānanti** tathā vinetabbapuggalānaṃ.

Suddhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā

343-391. **Vissatṭhakāyā**ti “ye cammena vā rudhirena vā aṭṭhinā vā atthikā, te sabbaṃ gaṇhantū”ti tattha nirapekkhacittatāya adhiṭṭhitasīla tāya pariccattasarīrā. **Duvidhakārinoti** “kālena kusalaṃ, kālena akusalaṃ”ti evaṃ kusalākusalakārino. Saha byayati pavattatīti saḥabyo, saḥacāro. Tassa bhāvo saḥabyatā, taṃ **saḥabyataṃ**. Adanīyato **annaṃ**. Khādanīyato **khajjaṃ**. Pātabbato **pānaṃ**. Nivasanīyato **vatthaṃ**. Nivasitabbaṃ **nivāsanaṃ**. Parivaritabbaṃ **pāvuraṇaṃ**. Yanti tenāti **yānaṃ**, upāhanādiyānāni. Ādisaddena vayhasivikādīnaṃ saṅgaho. Chattampi parissayātapadukkhaparirakkhaṇena maggagamanasāadhananti katvā “**chattupāhanan**”ti-ādi vuttaṃ. Tena vuttaṃ “**yaṃ kiñci gamanapaccayan**”ti. **Patthanaṃ katvā -pa-** tattha nibbattanti Campeyyanāgarājā viyāti daṭṭhabbaṃ.

Paṇītatarasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāgasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā

392-437. **Pattānanti** ubhosu pakkhesu pattānaṃ. **Vaṇṇavantatāyāti** atisayena vicittavaṇṇatāya. Atisayattho hi ayaṃ **vanta**-saddo.

Purimanayenāti nāgasamīyutte paṭhamasutte vuttanayena. **Uddharantīti** samuddato uddharanti, pathavantarapabbatantarato pana tesāṃ uddharaṇaṃ dukkameva. **Paṇītatareti** balena paṇītatare, balavanteti attho.

Anuddharaṇīyanāgāti ānubhāvamahantatāya ca vasanaṭṭhānaviduggatāya ca uddharitum asakkuṇeyyā nāgā. Te “sattavidhā”ti vatvā sarūpato vasanaṭṭhānato ca dassento “**kambalassatarā**”ti-ādimāha. Tattha

kambalassatarā dhataratṭhāti ime jātivasena vuttā. **Sattasīdantaravāsīnoti** sattavidhasīdasamuddavāsīno. **Pathaviṭṭhakāti** pathavantaravāsīno, tathā **pabbataṭṭhakā**. Te ca vimānavāsīno. Te nāge koci supaṇṇo uddharitum na sakkotīti sambandho. **Sesanti** “kāyena dvayakārīno”ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ **nāgasamīyutte vuttanayameva**, tattha ca vuttanayeneva attho vedittabboti adhippāyo.

Supaṇṇasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā

438-549. Mūlagandhādibhedam gandham avanti apayunījantīti¹ gandhabbā, tesāṃ kāyo samūho gandhabbakāyo, gandhabbadevanikāyo. Cātumahārājikesu ekiyāva te daṭṭhabbā, tappariyāpannatāya tattha vā niyuttāti **gandhabbakāyikā**. Tesāṃ tesāṃ rukkhagacchalatānaṃ mūlaṃ paṭicca pavatto gandho mūlagandho, tasmim **mūlagandhe**. **Adhivatthāti** mūlagandham adhiṭṭhāya, abhibhuyya vā vasantā. Esa nayo sesesupi. **Tam nissāyāti** tam mūlagandham rukkham paccayam katvā nibbattā. Na kevalam tattha gandho eva, mūlameva vā tesāṃ paccayoti dassento “**So hī**”ti-ādimāha. **Upakappatīti** nivāsaṭṭhānabhāvena viniyuṇjati. **Gandhagandheti** gandhānaṃ gandhasamudāye. **Mūlādigandhānaṃ gandheti** mūlādigata-avayavagandhānaṃ gandhe, timūlādigatasamudāyabhūtetī attho. Pubbe hi “mūlagandhe”ti-ādinā rukkhānaṃ

1. Avabhuṇjantīti (Ka)

avayavagandho gahito, idha pana sabbaso gahitattā samudāyagandho veditabbo. Tenāha “**yassa hi rukkhassā**”ti-ādi. **Soti** so sabbo mūlādigato gandho gandhasamudāyo idha gandhagandho nāma. **Tassa gandhassa gandheti** tassa samudāyagandhassa tathābhūte gandhe. Sarikkhaṃ sadisaṃ paṭidānaṃ etissāti **sarikkhadānaṃ**, patthanā. Yathādhippetaphalāni sarikkhadānattāva adhippetaphalaṃ dentu, asarikkhadānaṃ kathanti? Tampi detiyeva puññassa sabbakāmadadattāti āha “**asarikkhadānampi**”ti-ādi.

Gandhabbakāyasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā

550-606. Lokaṃ vālentā saṃvarantā chādentā ahanti pariyesantīti valāhā, devaputtā. Tesāṃ samūho valāhakadeva kāyoti āha “**valāhakakāyikā**”ti-ādi. **Sītakaraṇavalāhakā**ti sītaharaṇavalāhakā. **Sesapadesū**ti uṇhavalāhakādipadesu. **Eseva nayoti** “uṇhakarāṇavalāhakā”ti-ādinā attho veditabbo. **Cittatṭhapananti** “sītaṃ hotū”ti evaṃ cittassa uppādanāṃ. **Vassā**neti vassakāle. **Utusamuṭṭhānamevā**ti pākātikasītamevāti attho. **Uṇhepī**ti uṇhakāle. **Abbhamaṇḍapoti** maṇḍapasadisa-abbhapaṭalavitānaṃ māha. **Abbhā**ṃ **uppajjati**ti tahaṃ tahaṃ paṭalaṃ uṭṭhahati. **Abbheyevā**ti abbhakāle eva, vassāneti attho. **Ati-abbhanti** sabhapaṭalasahassapaṭalaṃ hutvā abbhūṭṭhānaṃ. **Cittavesākhamāsesū**ti vasantakālaṃ sandhāyāha. Tadā hi viddho vigatavalāhako devo bhavituṃ yutto. **Uttaradakkhiṇā**di-ādi-saddena pacchimavātādiṃ saṅgaṇhāti. **Pakativā**toti pakatiyā sabhāvena vāyanakavāto. **Taṃ utusamuṭṭhānamevā**ti āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ sādharāṇakammūpanissaya-utusamuṭṭhānameva. Esa nayo utusamuṭṭhānasītuṇhavātesupi. Tampi hi āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ sādharāṇakammūpanissayamevāti.

Gītanti meghagītaṃ. **Saccakiriya**yāti tādisānaṃ purisavisesānaṃ saccādhīṭṭhānena. **Iddhibalenā**ti iddhimantānaṃ iddhi-ānubhāvena.

vināsameghenāti kappavināsakameghena. Aññenapi kaṇhapāpikasattānaṃ pāpakammaṃpaccayā uppannavināsameghena vuṭṭhena so so deso vinassateva.

Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā

607-661. **Aññānā**ti aññāṇahetu, saccapaṭicchādakasammohahetūti attho. Atṭhakathāyaṃ pana imameva atthaṃ hetu-atthena karaṇavacanena dassetuṃ “**aññāṇenā**”ti vuttaṃ. **Sabbānī**ti “aññāṇā adassanā anabhisamayā”ti-ādinī padāni ekādasasu suttesu āgatāni pañcapaññāsa veyyākaraṇāni vuttāni suttesu pañcannaṃ khandhānaṃ vasena veyyākaraṇassa āgatattā.

Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Jhānasaṃyutta

1. Samādhimūlakasaṃpattisuttavaṇṇanā

662. **Samādhikusalo**ti samādhismiṃ kusalo. Tayidaṃ samādhikosallattaṃ saha jhānaṅgayogena catubbidho jhānasamādhi, tasmā taṃ taṃ vibhāgaṃ jānantassa siddhaṃ hotīti āha “**paṭhamam jhānan**”ti-ādi. Tattha vitakkavicārapītisukhekaggatāvasena paṭhamam pañcaṅgikaṃ, pītisukhekaggatāvasena dutiyam tivaṅgikaṃ, sukhekaggatāvasena tatiyam duvaṅgikaṃ, upekkhekaggatāvasena catuttham duvaṅgikamevāti evam tasmiṃ tasmiṃ jhāne taṃtaṃaṅgānaṃ vavatthāne kusalo. **Samāpattikusalo**ti samāpajjane kusalo. **Hāsetvā**ti tosetvā. **Kallaṃ katvā**ti samādhānassa paṭipakkhadhammānaṃ dūrīkaraṇena sahaṅkārīkaraṇaṇca samādhānena samāpajjane cittaṃ samatthaṃ katvā. **Sesapadānī**ti sesā tayo koṭṭhāsā. Tatiyādīsu nāyesu akusalopī jhānatthāya paṭipannattā “jhāyītevā”ti vutto.

Samādhimūlakasaṃpattisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-55. Samādhimūlakathitisuttādivaṇṇanā

663-716. Dutiyādisuttesu **ṭhitikusalo**ti ettha antogadhahetu-attho **ṭhiti-**saddo, tasmim ca pana kusalo atthoti āha “**jhānaṃ ṭhapetum akusalo**”ti. **Sattaṭṭha-accharāma**nti sattaṭṭha-accharāmaṃ khaṇaṃ jhānaṃ ṭhapetum na sakkoti adhiṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. **Yathāparicchedena** kālena **vuṭṭhātum na sakkoti** vuṭṭhānavasībhāvassa anipphāditattā. Kallaṃ jātaṃ assāti **kallitaṃ**, tasmim kallite kallitabhāvena kaṣiṇārammaṇesu “idaṃ nāma asukassā”ti visayavasena samāpajjitum asakkonto **na samādhismiṃ ārammaṇakusalo**. **Na samādhismiṃ gocarakusalo**ti samādhismiṃ nipphāditabbe tassa gocare kammaṭṭhānaṣaṇṇite pavattiṭṭhāne **bhikkhācāragocare ca** satisampajaṇṇavirahito **akusalo**. Keci pana “kammaṭṭhānagocaro paṭhamajjhānādikaṃ, ‘evaṃ samāpajjitabbaṃ, evaṃ bahulīkātabbaṃ’ti ajānanto tattha akusalo nāmā”ti vadanti. **Kammaṭṭhānaṃ abhinīharitum**ti kammaṭṭhānaṃ visesabhāgiyatāya abhinīharitum **akusalo**. **Sakkaccakārī**ti cittikārī. **Sātaccakārī**ti niyatakārī. **Samādhissa upakāra**kadhammāti appanākosallā. **Samāpatti-ādi**hīti ādi-saddena sakkaccakāripadādīnaṃyeva saṅgaho daṭṭhabbo catukkānaṃ vuttattā. Tenāha “**yojetvā catukkā vuttā**”ti. **Lokiyajjhānavaseneva kathitaṃ** “samādhikusalo”ti-ādinā nayena desanāya pavattattā. Na hi lokuttaradhammesu akosallaṃ nāma labbhati. Yadi akosallaṃ, na kusalasaddena visesitabbatā siyāti.

Samādhimūlakathitisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānaṣaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca sārattappakāsiniyā

Samyuttanikāyaṭṭhakathāya khandhavaggavaṇṇanā.

Suttantapiṭaka

Salāyatanavagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Salāyatanaśamyutta

1. Aniccavagga

1. Ajjhātanīyasuttavaṇṇanā

1. Cakkhatīti **cakkhu**, ñāṇaṃ, yathāsabhāvato ārammaṇassa jānanena samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattatīti attho. Tathā maṃsacakkhu. Tampi hi rūpadassane cakkhatīti **cakkhu**. Buddhānaṃyeva cakkhūti **buddhacakkhu**, asādhāraṇato hi sattasantānesu sassatucchedadīṭṭhi anulomikañāṇayathābhūtañāṇaṃ ceva kāmarāgānusayādīnaṃ yāthāvato vibhāvitañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ. Heṭṭhimātayo maggā catusaccadhammesu vuttākārena pavattiyā dhamme cakkhūti **dhammacakkhu**, tathā tesāṃ phalāni taṃtaṃpaṭipakkhesu paṭippassaddhipahānavasena pavattanato. Samantato sabbadhammesu cakkhukiccasādhanato **samantacakkhu**, Sabbaññutaññāṇaṃ. Dibbavihārasannissayena laddhabbato devānaṃ dibbacakkhu viyāti taṃ **dibbacakkhu**, abhiññāviseso. Ālokaṃ vaḍḍhetvā rūpadassanato “**ālokapharaṇenā**”ti¹ vuttaṃ. “Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti me bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu cakkhuṃ udapādī”ti-ādina²

1. Ālokaḥvaḍḍhanena (Ka)

2. Saṃ 3. 370; Vi 3. 16 piṭṭhe.

nayena āgatattā catusaccaparicchedakañāṇaṃ “paññācakkhū”ti vuttaṃ.
Tadidaṃ “vipassanāñāṇaṃ”ti vadanti,
“vipassanāmaggaḥapaccavekkhaṇaṇāṇā”ti apare.

Paccayabhūtehi etehi abhisambharīyanti sambhārā, upatthambhabhūtā catusamuṭṭhānikarūpā. Saha sambhārehīti **sasambhāraṃ**. Mahābhūtānaṃ upādāya pasīdatīti **pasādo**. **Akkhikūpake akkhipaṭalehīti** ubhohi akkhidalehi. **Sambhavoti** āpodhātumeva sambhavabhūtamāha. Idha “**terasa sambhārā**”ti vuttaṃ. **Aṭṭhasālīniyaṃ**¹ pana saṇṭhānena saddhiṃ “cuddasa sambhārā”ti āgataṃ. Tattha **saṇṭhānanti** vaṇṇāyatanameva parimaṇḍalādisaṇṭhānabhūtaṃ. Visuṃ vacanaṃ pana nesaṃ tathābhūtānaṃ atathābhūtānaṃ āpodhātuvavaṇṇāyatanānaṃ yathāvutte maṃsapiṇḍe vijjamaṇattā. Sambhavassa catudhātunissitehi saha vuttassa dhātuttayanissitatā yojetabbā. **Diṭṭhimaṇḍaleti** abhimukhaṃ ṭhitānaṃ paṭibimbapaññāyanatṭhānabhūte cakkhusaññitāya diṭṭhiyā pavattiṭṭhānabhūte maṇḍale. **Sanniviṭṭhanti** etena cakkhupasādassa anekakalāpagatabhāvo dassito. Tathā hi so satta akkhipaṭalāni abhiyāpetvā vattati, yasmā so satta akkhipaṭalāni byāpetvā ṭhitehi attano nissayabhūtehi katūpakāraṃ taṃnissite heva āyuvavaṇṇādīhi anupālita-parivāritaṃ tisantatirūpasamuṭṭhāpakehi utucittāharehi upatthambhiyamānaṃ hutvā tiṭṭhati. **Rūpadassanasamatthanti** attānaṃ nissāya pavattaviññāṇassa vasena rūpāyatanadassanasamattham. **Vitthārakathāti** tassa cakkhuno sotādīnaṃ hetupaccayādivasena ceva lakkhaṇādivasena ca vitthārakathā.

Sammasanacāraccittanti vipassanāya pavattiṭṭhānabhūtaṃ vipassitabbaṃ cittaṃ. Keci “vipassanupagatakiriyaamayacittan”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ tīṇi lakkhaṇāni dassetvā vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattassa pāpanavasena desanāya pavattattā.

Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-3. Ajjhata dukkhasuttādivaṇṇanā

2-3. **Dve lakkhaṇānī**ti dukkhānattalakkhaṇāni. **Ekam lakkhaṇanti** anattalakkhaṇaṃ. **Sesānī**ti vuttāvasesāni lakkhaṇāni. **Tehī**ti yehi dutiyatatiyāni suttāni desitāni, tehi. **Sallakkhitānī**ti sammadeva upadhāritāni. **Ettakenā**ti dvinnāṃ ekasseva vā lakkhaṇassa kathanena.

Ajjhatta dukkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Bāhirānīcasuttādivaṇṇanā

4-6. **Vuttasadisovā**ti “dve lakkhaṇānī”ti-ādinā vuttasadisō eva. **Nayoti** atidesanayo.

Bāhirānīcasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-12. Ajjhataṇīcātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. **Sallakkhetvā**ti atītānāgatānaṃ avijjamānattā gahassa daḷhatāya sallakkhetvā. **Paccuppannesu** vijjamānattā balavatā taṇhādigāhena vipassanāvīthiṃ paṭipādetuṃ **kīlamantānaṃ** vineyyānaṃ **vasena**.

Ajjhattānīcātītānāgatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Yamakavagga

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Dvīsūpi suttēsi āyatanānaṃ vasena desanā ekarasāvāti “**paṭhamadutīyesū**”ti ekajjhaṃ paduddhāro kato. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Attānamadhi ajjhataṃ, tappariyāpannattā tattha bhavāni ajjhattikāni, tesāṃ **ajjhattikānaṃ**.

Ajjhattañca nāma ajjhatajjhattaṃ niyakajjhattaṃ gocarajjhattaṃ visayajjhattanti catubbidhaṃ tattha ajjhatajjhattaṃ ajjhatte bhavanti ajjhattikanti āha “**ajjhatajjhattavasena ajjhattikānaṃ**”ti. Tesāṃ cakkhādīnaṃ ajjhattesupi ajjhattikabhāvo adhikasinehavatthutāyāti āha “**chandarāgassa adhimattabalavatāyā**”ti. Idāni tattha tamatthaṃ paṭiyoginā saddhiṃ udāharaṇavasena dassento “**manussānaṃ hī**”ti-ādimāha. Taṃ uttānameva. **Bāhirānī**ti ajjhattikato bahi bhavāni.

Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā

17-18. **Nikkhantā**ti lokato nikkhantā. Viśaṃyuttā saṃyogahetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā **no saṃyuttā. No adhimuttā**ti na ussukkajātā. **Vimariyādī -pa-** cetasāti vigatakilesavaṭṭamariyādatāya nimmariyādīkatena cittaena. **Catusaccameva kathitaṃ** cakkhādīnaṃ assādādino kathitattā.

Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā

19-22. **Vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ** abhinandanānaṃ uppādanirodhānañca vasena desanāya pavattattā. **Anupubbakathā**ti ādito paṭṭhāya padatthavaṇṇanā. **Nesanti** suttānaṃ.

Paṭhamābhinandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbavagga

1. Sabbasutavaṇṇanā

23. Sabba-saddo pakaraṇavasena katthaci sappadesepi pavattaṭīti tato nivattanattham anavasesavisayena sabba-saddena visesetvā vuttam **“sabbasabban”**ti, sabbameva hutvā sabbanti attho. Āyatanabhāvaṃ sabbaṃ **āyatanasabbaṃ**, sesadvayepi eseva nayo.

Tassa avisayābhāvato **na addiṭṭhamidhatthi kiñcīti**. **Idhāti** nipātamattaṃ, idha vā sadevake loke, dassanabhūtena ñāṇena adiṭṭham nāma kiñci natthīti attho. Yadi evaṃ anumānavisayaṃ nu kho kathanti āha **“atho aviññātan”**ti, aññesaṃ apaccakkhampi aviññātaṃ tassa kiñci natthīti adiṭṭham aviññātaṃ natthi. Paccuppannaṃ atītameva ñeyyaṃ gahitaṃ, anāgataṃ nu kho kathanti āha **“ajānitasabban”**ti, tassa kiñci natthīti ānetvā sambandho. Jānituṃ ñātuṃ asakkuṇeyyaṃ nāma tassa kiñci natthīti dassento āha **“sabbaṃ abhiññāsi”**ti-ādi.

Sakalassa sakkāyadhammassa pariggahitattā **sakkāyasabbaṃ**. **Sabbadhammesūti** pañcannaṃ dvārānaṃ ārammaṇabhūtesu sabbesu dhammesu. Yasmā chasupi ārammaṇesu gahitesu padesasabbaṃ nāma na hoti, tasmā **“pañcārammaṇamattan”**ti vuttam. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ na pāpuṇāti tassa tebhūmakadhammesu ekadesassa asaṅgaṇhanato. Sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti lokuttaradhammaṇaṃ asaṅgaṇhanato. Āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Yasmā āyatanasabbena catubhūmakadhammāva pariggahitā, na lakkhaṇapaññattiyo, yasmā sabbasabbaṃ dassentena buddhañāṇavisayo dassito, tasmā **“sabbasabbaṃ na pāpuṇāti”**ti etthāpi **“kasmā -pa- natthitāyā”**ti sabbaṃ ñātārammaṇeneva pucchāvissajjanaṃ kataṃ. “Āyatanasabbepi idha vipassanupagadhammāva gahetabbā abhiññeyyaniddesavasenapi sammasanacārasseva icchitattā”ti vadanti.

Paṭikkhipitvāti “idaṃ sabbaṃ nāma na hotī”ti evaṃ paṭikkhipitvā. **Tassāti** “aññaṃ sabbaṃ paññāpessāmī”ti vadantassa. **Vācāya vattabbavatthumattakamevāti** vañjhāputtagaganakusumādivācā viya etassa vācāya kevalaṃ vattabbavatthukameva bhaveyya, na attho, vacanamattakamevāti

attho. **Atikkamitvā**ti anāmasitvā aggahetvā. **Taṃ kissahetūti** vighātāpajjanam kena hetunā. **Yathā taṃ avisayasminti** yathā aññopi koci avisaye vāyamanto, evanti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā pāliyaṃ “taṃ kissa hetū”ti vuttakāraṇameva upanayanavasena dassetuṃ “**yathā tan**”ti-ādi vuttam. Kāraṇopanayanañca kāraṇamevāti “**yathāti kāraṇavacanan**”ti vuttanti daṭṭhabbam. Tenevāha “**evam imasmimpi avisaye**”ti-ādi.

Sabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. **Sabbassāti** dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattassa. **Pahānāyāti** tappaṭibaddhachandarāgapahānavasena pajahanāya. **Cakkhusamphassanti** cakkhusannissitaphassam. **Mūlapaccayanti** mūlabhūtam paccayaṃ, katvā, sahaṇāvedanāya cakkhusamphassapaccayabhāve vattabbameva natthi. **Eseva nayoti** apadesena “sotasamphassam mūlapaccayaṃ katvā”ti-ādinā vattabbanti dasseti. **Manoti** bhavaṅgacittam manodvārassa adhippetattā. **Ārammaṇanti** dhammārammaṇam. **Sahāvajjanakajavananti** sahamanodvārāvajjanakam javanam. Tampubbakattā manoviññāṇaphassavedanānam mūlapaccayabhūtā sabbesveva cakkhudvārādīsu vuttittā tadanurūpato “**bhavaṅgasahajāto samphasso**”ti vuttam. **Sahāvajjanavedanāya javanavedanā**¹ “vedayitan”ti adhippetā, **bhavaṅgamayuttāya pana** vedanāya gahaṇe vattabbameva natthi. **Bhavaṅgato amocetvā** bhavaṅgacittena saddhiṃyeva āvajjanam gahetvā manodvārāvajjanabhavaṅgam daṭṭhabbam. **Yāpanettha**² **desanāti** yā ettha “pahānāyā”ti-ādinā pavattadesanā satthu anusitṭhi āṇā, **ayam paṇṇatti nāma** tassa tassa atthassa pakārato ñāpanato. Ettha sabbaggahaṇena sabbe sabhāvadhammā gahitā, paññatti pana katamāti vicāraṇāya tam dassetuṃ “**yāpanettā**”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbam.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sahaṇāvedanā (Ka)

2. Yāpi ca kho (Ka)

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. **Abhiññā**ti abhiññāya. Ya-kāralopavasenāyaṃ niddeso “sayam abhiññā”ti-ādīsu¹ viya, tathā “pariññā”ti etthāpi. **Sabbanti** āyatanasabbam. Tam hi abhiññeyyam. **Abhijānitvā**ti abhiññāya jānitvā. **Parijānitvā**ti tīraṇapariññāya aniccādito parijānitvā. **Pajahanatthāyā**ti pahānapariññāya anavasesato pajahanāya.

Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā

26. “Abhijānan”ti-ādinā ettha bagavā paṭhamam kaṇhapakkham dassetvā sukkapakkham dasseti veneyyajjhāsayavasena. Tenettha vaṭṭavivaṭṭam kathitam.

Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiya-aparijānanasuttavaṇṇanā

27. Cakkhuviññāṇaviññātabbadhammo nāma rūpāyatanaevāti āha “**heṭṭhā gahitarūpamevā**”ti. **Idha anāpāthagataṃ** “cakkhuviññāṇaviññātabbā dhammā”ti vuttattā. **Heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva** “ye ca rūpā”ti anavasesato vuttattā. **Te hi** vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā **saha cakkhuviññāṇena viññātabbattā**. Tathā hi cakkhuviññāṇam tehi ekuppādam ekavatthukam ekanirodham ekārammaṇameva. **Sesapadesūti** sesesu “yañca sotam ye ca saddā”ti-ādinā āgatesu kaṇhapakkhe pañcasu, sukkapakkhe chasupi padesu. **Eseva nayoti** yvāyam “heṭṭhā gahitarūpameva gaṇhitvā”ti attho vutto, eso eva tatthapi atthavaṇṇanānayo.

Dutiya-aparijānanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 1. 11, 166; Ma 1. 110 piṭṭhesu.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Gayānāmikāya nadiyā avidūre pavatto gāmo gayā nāma, tassaṃ **gayāyaṃ viharatī**ti samīpatthe cetaṃ bhumma vacanaṃ. Gayāgāmassa hi āsanne gayāsīsanāmake piṭṭhipāsāṇe bagavā tadā vihāsi. Tenāha “**bagavā tattha viharatī**”ti.

Tatrāti “bhikkhū āmantesī”ti ye bhikkhū āmantesi, yathā cāyaṃ desanā tesaṃ sappāyā jātā, tatra tasmim atthadvaye vibhāvetabbe **ayaṃ anupubbikathā** samudāgamato paṭṭhāya anupaṭipāṭikathā. **Itoti** imasmā kappato. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto. Pāramitāparibhāvanāya **paripākagate**. **Ñāṇeti** bodhiñāṇe. **Kaṇiṭṭhaputto** vemātikabhātā bagavato. **Veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā** bahiddhā, anto pana paṭasāṇhi.

Sabbesaṃ sattānaṃ **puññacetanaṃ anto** abbhantare **paveseti**. Bhagavāpi tassa puttoti katvā “**aññe tayoputtā**”ti vuttaṃ. **Avippakiritvā**ti parājayena avippakiriya apalāyitvā. **Pidahī**ti dātuṃ na sakkomīti tathā akāsi. **Saccavāditāya gaṇhimsūti** rājakulassa saccavāditāya attano varam gaṇhimsu.

Vinivattituntī paṭiññāya nivattitum. **Antarā**ti tumhehi paricchinna kālassa antarā eva matā. Atṭhavīsati hatthaṭṭhānaṃ **usabhaṃ** nāma. **Usabhe atṭhavīsati hatthappamāṇe** ṭhāne. **Dānagge byāvaṭoti** pasuto.

Soti bagavā. Tathārūpaṃ hi buddhānaṃ desanāpāṭihāriyaṃ, yathā desanāya gahito attho paccakkhato vibhūto hutvā upaṭṭhāti. Tenāha “**imesaṃ -pa- desessāmī**”ti. **Sanniṭṭhānanti** cirakālaparicitā ditta-aggikānaṃ ādittapariyāyadesanāva sappāyāti nicchayamakāsi. **Padittanti** padīpitaṃ ekādasahi aggīhi ekajālībhūtaṃ. Tenāha “**sampajjalitaṃ**”ti. **Dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ** cakkhādīnaṃ ekādasahi aggīhi ādittabhāvena dukkhamatāya dukkhassa kathitattā.

Ādittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Adhisaddena samānattho addhasaddoti āha “**addhabhūtanti adhibhūtan**”ti-ādi. Sesam vuttanayameva.

Addhabhūtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samugghātasārūppasuttavaṇṇanā

30. Maññitaṃ nāma taṇhāmānadiṭṭhihi gahetabbaṃ maññitaṃ. Sabbasmiṃ maññitanti sabbamaññitaṃ, tassa samugghāto setughāto, tadāvahaṃ **sabbamaññitasamugghātasārūppaṃ**. Aṭṭhakathāyaṃ pana “maññitaṃ nāma cakkhādīsu eva uppajjati, nāññasmin”ti dutiyanayo vutto. **Anucchavikanti** anurūpaṃ avilomaṃ. **Idhāti** idheva sāsane aññattha tadabhāvato. “Taṇhāmānadiṭṭhimaññitānaṃ”ti vuttaṃ maññitattayaṃ saparasantānesu paṭipakkhavasena yojetvā dassetuṃ “**cakkhum ahanti vā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “cakkhum ahan”ti iminā ajjhattavisayaṃ diṭṭhimaññitaṃ dasseti attābhinivesāhaṃkāradīpanato. “Maman”ti iminā taṇhāmaññitaṃ mānamaññitampi vā, pariggahamukhenapi seyyādito mānuppajjanato. Sesapadadvayepi iminā nayena maññitavibhāgo veditabbo. **Ahanti** attāva, so ca cakkhusmiṃ tadadhīnavuttittā “paro”ti na maññati. **Mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṃ** sati labbhanato, asati na maññati tathāmaññitassa paccayaghātato. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Ahaṃ cakkhuto niggatoti “ahan”ti vattabbo ayaṃ satto cakkhuto niggato tattha sukhumākārena upalabbhanato. **Mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato** tasmiṃ sati eva upalabbhanato. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha **paroti** paro satto. **Mama cakkhūti na maññati** yassa taṃ cakkhu, tassa “ahan”ti vattabbasseva abhāvato. **Mamattabhūtanti** mama kāraṇaṃ. Sesam uttānameva. Evametasmim sutte cakkhurūpacakkhuviññācakkhusamphassasukhadukkhādukkhamasukhavas ena satta vārā cakkhudvāre, tathā sotadvārādīsūti cha satta dvecattālīsa. Puna sakkāyavasena “sabbam na maññati”ti-ādinā vuttaṃ, tena tecattālīsa. Puna tebhūmakavattaṃ “loko”ti gahetvān”a kiñci loke

upādiyatī”ti vuttaṃ, tena catucattālīsa honti. Evaṃ sabbathāpi **catucattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitāti** veditabbā. “Catucattālīsādhikasatesū”ti kesuci potthakesu likhanti, sā ca pamādalekhā.

Samugghātasārappasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. **Upakārabhūtā** tadāvahattā. **Tatoti** maññitākārato. **Tanti** maññanāvattum. **Aññenākārenāti** yathā maññati aniccādi-ākārato, aññena aniccādinā ākārena hoti. **Aññathābhāvaṃ vipariṇāmaṃ** upādavayatāya aññathābhāvaṃ jarāya maraṇena ca dvedhā vipariṇāmetabbaṃ, taṃ **upagamanena aññathābhāvī**, evāmbhūto **hutvāpi** jīraṇabhijjanasabhāvesu **bhavesu satto loko** uparipi **bhavaṃyeva abhinandati**. **Heṭṭhā gahitameva saṅkaḍḍhitvāti** “cakkhum na maññatī”ti-ādinā heṭṭhā gahitameva khandhadhātu-āyatanāti khandhādipariyāyena ekato gahetvā punapi maññanāvattum dasseti. Avasāne “tato taṃ hotī”ti vuttapadena saddhim sabbavāresu aṭṭha aṭṭha hontīti **“aṭṭhacattālīsāya ṭhānesū”**ti vuttaṃ.

Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. **Dassetvāti** ettha lakkhaṇe ayaṃ **tvā-saddo**, hetumhi vā. Anādisattasantānagatagāhattayalakkhitā hi satthu tiparivaṭṭadesanā taṃnimittam yāvadeva tappahānāya pavattitabhāvato. Arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ **“saha vipassanāya cattāropi maggā kathitā”**ti.

Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. **Nibbattanasabhāvanti** hetupaccayehi uppajjanasabhāvaṃ. Uppādānantaraṃ buddhippattiyā **jīraṇasabhāvaṃ**. Yattha cakkhādayo, tattheva visabhāgasamuṭṭhānalakkhaṇena byādhino **uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṃ**. **Maraṇasabhāvanti** vināśasabhāvaṃ. **Sokasabhāvanti** ñātibyasanādinā ḍayhamānadukkasabhāvaṃ. **Saṃkilesikasabhāvanti** taṇhādivasena saṃkilissanasabhāvaṃ.

Jātidhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā

43-52. **Ñātapariññā āgatā** visayavasena tabbisayassa dhammassa jotitattā. **Itarā dve** tīraṇapahānapariññāpi āgatā evāti veditabbā tāsāṃ abhiññeyyadhammavisayattā ñāṇassa ca tīraṇapahānapariññāsambhavato. Pariññeyyapade tīraṇapariññāva āgatā, pahātabbapade pahānapariññāva āgatāti yojanā. **Itarāpi dve gahitā yeva** tāhi vinā atthasiddhiyā abhāvato. **Paccakkhaṃ kātabbhaṃ** ārammaṇato asammohato paṭivijjhanena. **Avuttāpi gahitāyeva** parijānanassa yāvadeva pahānatthattā. Ekasabhāvena vinābhāvo **anekaggaṭṭho**. Upasaṭṭharogena viya anto eva abhihataṣabbatā **upahataṭṭho**.

Sabba-aniccavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo paṇṇāsako.

(6) 1. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. **Catūsu saccesu aññānaṃ** tappaṭicchādakasammoho. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti katvā vijjāya paṭipakkhova **avijjā**. Vijjāya uppannāya anavasesato avijjā pahīyati, taṃ dassento “**vijjāti**”

arahattamaggavijjā”ti āha. Na kevalaṃ aniccānupassanāvaseneva maggavutṭhānaṃ, atha kho itarānupassanāvasenapīti dassento “**dukkhā -pa-pahīyatiyevā**”ti āha. **Sabbatthā**ti uparisuttante sandhāyāha. Tato aparepi taṃatthalakkhaṇavasena kathitasuttantepe. Tānipi hi tathā bujjhanakapuggalānamajjhāsayaena vuttānīti.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(7) 2. Migajālavagga

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccanti vuttacakkhuviññāṇena passitabbanti āha “**iṭṭhārammaṇabhūtā**”ti. **Kamanīyā**ti kāmatabbā. Maṇaṃ appāyantīti **manāpā**ti āha “**manavaḍḍhanakā**”ti. Piyāyitabbasabhāvā **piyarūpā**. **Kāmūpasamhitā**ti kāmapaṭisaṃyuttā. Ālambitabbatā eva cettha upasamhitatāhi “**ārammaṇaṃ katvā**”ti-ādimāha. Taṇhāsankhātā nandī **taṇhānandī**, na tuṭṭhinandīyeva “nandiṃ caratī”ti-ādīsu viya. **Gāmanta**ti gāmasamīpaṃ. “**Anupacāratṭhāna**”ti vatvā taṃ dasseti “**yatthā**”ti-ādinā.

Etthāti yathānīhate pāṭhe. “**Imaṃ ekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā**”ti vuttaṃ tassa “pantānī”ti padena saṅgahitattā. **Appasaddāni appanigghosānī**ti ettha **appa**-saddo abhāvattho.

Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. **Āyācanasuttato paṭṭhāyā**ti migajālavagge dutiyasuttato paṭṭhāya. Paṭhamasutte pana dutiyakavīhārādibhāvo vuttoti.

Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Upasena-āsivisasuttavaṇṇanā

69. **Gahetvā**ti pārupanassa sithilakaraṇena vāmaṃsato mocetvā. **Leṇacchāyāyāti** purimadisāya leṇacchāyāyaṃ. **Patitvāti** leṇacchadanato bhassitvā. **Phuṭṭhavisoti** catūsu āsivisesu so phuṭṭhavisō. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Pariyādiyamānamevāti** khepentameva, vināsentamevāti attho. **Yathāparicchedenāti** attano visaparicchedānurūpaṃ. **Aññathābhāvanti** vaḍḍhabhāvādipakatijahanāṃ. **Sabhāvavigamoti**¹ vināso.

Upasena-āsivisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. **Rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** ñātapariññāvasena. **Rūparoganti** nīlādibhde rūpadhamme rāgaṃ. **Paṭisaṃviditaṃ karoti** “ayaṃ me rāgo appahī no”ti. Etena sekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā. Tena vuttaṃ “evampi kho upavāṇa sandiṭṭhiko dhammo hoti”ti-ādi. **Rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti** “natthi me ajjhataṃ rūpesu rāgo”ti pajānāti. Asekkhānaṃ hāyaṃ paccavekkhaṇā.

Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

71. **Phassākarānanti** channaṃ phassānaṃ ākarānaṃ uppattiṭṭhānānaṃ, cakkhādīnanti attho. **Natṭho nāma ahanti vadati**, yo channaṃ phassāyatanānaṃ samudayādiṃ yathābhūtaṃ pajānāti, so vusitavā, itaro avusitavā ahaṇca tādīsoti. **Ayamevāti** ayaṃ cakkhusmiṃ “netāṃ mamā”ti-ādinaṃ tiṇṇaṃ gāhānaṃ abhāvo eva.

Paṭhamachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Idam padam pāliyam aṭṭhakathāyaṇca na dissati.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. **Apunabbhavoti** punabbhavābhāvo.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. **Panassasanti** ekaṃsena naṭṭhoti ayamettha atthoti āha “**atinaṭṭho**”ti, dhurato eva naṭṭhoti attho.

Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Migajālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(8) 3. Gilānavagga

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. **Appaṇṇātoti** nāmagottato ceva sīlādiguṇehi ca appaṇṇāto avissuto. Theramajjhimabhāvaṃ appattatāya **navo**.

Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Aniccādivasena abhinivisanam **abhiniveso**, so eva dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāso**, so eva **gāho**. Tena abhinivesaparāmāsaggāhena **gaṇhitum na yuttā** aniccādisabhāvattā. Saṅkhārā eva pavattiyā kāraṇabhāvato **saṅkhāranimittāni**. Yo saṅkhāresu apariṇṇātābhinivesena passitabbo atthākāro, so na hotīti añño anattākāro, **tato aññato passati**. **Pariṇṇātābhinivesoti** tīraṇapariṇṇāya paricchiḍḍa **ñātamicchā** bhiniveso, **pariṇṇātābhinivesoti** vā pariṇṇātavipassanābhiniveso. **Vipassanāti** arūpasattakavasena vipassanāya pariḍānitabbā.

Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. **Kevalanti** itaralakkhaṇehi avomissam.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Taṇhāya pahīnāya diṭṭhimānāpi pahīnā evāti “**taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce**”ti vuttam. Dutiyapadepi eseṇa nayo. Idha sattavohāro cakkhādāsu vijjamaṇesu eva hoti, tasmā parinibbutānaṃca vohāro cakkhādāsu sannissayeneva, nāññathāti **atikkantabuddhehi pariharitāni cakkhusotādāni pucchāmīti pucchati** “atthi nu kho bhante”ti-ādina. **Cakkhusotādivatṭam** vaṭṭe pavatteyya.

Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(9) 4. Channavagga

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. **Aniccalakkhaṇameva kathitam**, taṇca pariyāyena, aniccalakkhaṇe kathite itaralakkhaṇāni kathitāneva honti byabhicārabhāvato.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Attano idanti **attaniyanti** āha “**attano santakenā**”ti.

3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. **Vuttanayeneva veditabbanti** khandhiyavagge khandhavasena āgataṃ, idha āyatanavasenāti ayameva viṣeso.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Sabbanimittehi paṭisallīyati etenāti **paṭisallānam**, phalasamāpatti. **Jīvitahāraṇasattham** jīvitassa haraṇato, sattānaṃca, sasanato

himsanato. **Paricaritoti** payirupāsito. Tena yathānusiṭṭhaṃ paṭipajji dīpeti.

Anupavajjanti parehi na upavaditabbaṃ. Taṃ panettha āyatim appaṭisandhibhāvato hotīti āha “**appavattikan**”¹. “Netam mamā”²ti-ādīni vadanto **arahatte pakkhipitvā kathesi**. **Puthujjanabhāvameva dīpento vadati** akatakkiccabhāvadīpanena. Kiñcāpi thero pucchitaṃ pañhaṃ arahatte pakkhipitvā kathesi, “na samanupassāmi”³ti pana vadanto kiñci nipphattim na kathesi, tasmā “idampi manasi kātabban”⁴ti idaṃ ānetvā sambandho.

Kilesapassaddhīti kilesapariḷāhavūpasamo. **Bhavatthāya** puna bhavatthāya. **Ālayanikantipariyuṭṭhāneti** bhavantare apekkhāsaññite ālaye nikantiyā ca pariyuṭṭhānappattiyā **asati** avijjamānāya. Paṭisandhivasena aññabhavato idhāgamaṇaṃ **āgati nāma**. **Cutivasena gamananti** cavanavasena ito gati. Anurūpagamaṇaṃ gati nāma tadubhayaṃ na hoti. Cutūpapāto aparāparabhavanavasena **cuti**, upapajjanavasena **upapāto**, tadubhayampi na hoti. Evaṃ pana cutūpapāte asati **nevidha** na idha loke. **Na huram** na paraloke hoti. Tato eva **na ubhayattha hoti**. **Ayameva anto** ayam idhaloke paraloke ca abhāvoyeva dukkhassa pariyosānaṃ. **Ayamevāti** yathāvutto eva **ettha** etasmim pāṭhe paramparāgato pamāṇabhūto **attho**.

Ye panāti sammavādino sandhāya vadati. **Antarābhavaṃ icchanti** “evaṃ bhavena bhavantarasambandho yujjeyyā”⁵ti. **Niratthakaṃ** antarābhavassa nāma kassaci abhāvato. Cutikkhandhānantaraṃ hi paṭisandhikkhandhānaṃyeva pātubhāvo. Tenāha “**antarābhavassa -pa-paṭikkhittoyevā**”⁶ti. Tattha **bhāvoti** atthitā. **Abhidhamme Kathāvatthuppakaraṇe**⁷ **paṭikkhittoyeva**. Yadi evaṃ “antarenā”⁸ti idaṃ kathanti āha “**antarenā**”⁹ti-ādi. Vikappato aññaṃ **vikappantaraṃ**, tassa dīpanaṃ “antarenā”¹⁰ti vacanaṃ, na antarābhavadīpanaṃ tādissassa anupalabbhanato payoḥjanābhāvato ca. Yattha hi vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa

1. Na anupavattikanti (Ka)

2. Abhi 4. 270 piṭṭhe.

sahabhāvīnaṃ khandhānaṃ sambhavoti saddhiṃ attano nissayena viññāṇaṃ uppajjatevāti nāssa uppattiyaṃ desadūratā veditabbā. “Neva idha na huran”ti vuttadvayato aparaṃ vikappena “na ubhayan”ti, tatthapi na hotiyevāti adhippāyo. **“Antarenā”**ti vā “vinā”ti iminā samānattho nipāto, tasmā nevidha na huran ubhayaṃ vināpi nevāti attho.

Āharīti chinnavasena gaṇhi. Tenāha **“kaṇṭhanālaṃ chindī”**ti. **Parigaṇhantoti** sammasanto. **Parinibbuto** dīgharattaṃ vipassanāyaṃ yuttapayutta bhāvato. **“Anupavajjaṃ channena bhikkhunā satthaṃ āharitan”**ti kathesiṭi asekkhakāle byākaraṇaṃ viya katvā kathesi.

Imināti “upavajjakulānī”ti iminā vacanena. **Theroti** sārīputtatthero. **Evanti** evaṃ pubbakālesu saṃsatthavihārī hutvā tṭhito pacchā arahattaṃ pāpuṇissatīti āsaṅkanto pucchati. Sesaṃ uttānameva.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. **Tanti** cakkhurūpadvayaṃ. Tenāha **“cakkhuñceva rūpañcā”**ti. **Nandisamudayāti** nandiyā samudayatanaṃ sesakāraṇehi nandiyā samuditi samodhānaṃ nandisamudayo, tasmā nandisamudayā. Tenāha **“tanhāya samodhānenā”**ti. Pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhassa samodhānena samuditi pavattiyevāti saha samudayena dukkhassa dassitattā **“vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā”**ti vuttaṃ, nirodhūpāyena saddhiṃ nirodhassa dassitattā **“vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā”**ti. Pucchānusandhi-ādīsu aññataro na hotīti āha **“pāṭiyekko anusandhī”**ti.

Caṇḍāti kodhanā. **Duṭṭhāti** dosavantoti attho. **Kibbisāti** pāpā. **Kakkhaḷāti** dāruṇā. **Ghaṭikamuggarenāti** ekasmiṃ pakkhe ghaṭikaṃ dassetvā katena rassadaṇḍena. Sattānaṃ sasanato satthaṃ, tato eva jīvitassa haraṇato hārakañcāti **satthahārakaṃ**. **Indriyasamvaro** “damo”ti vutto manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damanato. **Paññā** “damo”ti vuttā kilesavisevitānaṃ damanato vūpasamanato. **Uposathakammaṃ**

“**damo**”ti **vuttaṃ** kāyadvārādīhi uppajjanaka-asamassa damanato. **Khanti**
 “**damo**”ti **veditabbā** akkhantiyā damanato vūpasamanato. Tenāha
 “**upasamoti tasseva vevacanan**”ti.

Etthāti sunāparantajanapade. **Ete dveti** ayaṃ puṇṇatthero tassa
 kaniṭṭhoti ete dve bhātaro. **Āhacca aṭṭhāsī** ulāraṃ buddhārammaṇaṃ pītiṃ
 uppādetvā. **Satta sīhanāde naditvā**ti mammacchedakānampi
 akkosaparibhāsānaṃ khamane santosābhāvadīpanaṃ, pāṇippahārassa,
 leḍḍuppahārassa, daṇḍappahārassa, satthappahārassa, jīvitāvoropanassa
 khamane santosābhāvadīpanaṃcāti evaṃ satta sīhanāde naditvā. Catūsu
 ṭhānesu vasiṭṭhā pāḷiyaṃ vasanaṭṭhānaṃ anuddesikaṃ katvā
 “**sunāparantasmim janapade viharati**”icceva vuttaṃ.

Catūsu ṭhānesūti abbuhatthapabbate¹ samuddagirivihāre mātulagirimhi
 makuḷakārāmaṇavihāreti imesu catūsu ṭhānesu. **Tanti** caṅkamaṃ āruyakoci
 bhikkhu caṅkamituṃ samattho natthi mahatā samuddaparissayena
 bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. **Uppātikanti** uppātakaraṃ²
 mahāsaṅkhotāṃ utthapetvā. **Sammukheti** anilapadese. **Paṭivedesunti**³
 pavedetuṃ.

Āraddhakālato paṭṭhāyāti maṇḍalamāḷassa kātuṃ pathavīmitakālato
 pabhuṭi. Saccabandhena pañcasatāni paripūretuṃ “**ekūnapañcasatāna**”ti
 vuttaṃ. **Gandhakuṭinti** jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiṃ.

Saccabandhanāmoti saccabandhe pabbate ciraṇivāsītāya
 “saccabandho”tveva laddhanāmo. **Arahattaṃ pāpuṇīti**
 pañcābhīṇṇāparivāraṃ arahattaṃ adhigacchi. Tenāha “**maggenevassa**
abhiṇṇā āgatā”ti.

Tasmiṃ sannipatitā mahājanā keci sotāpannā, keci sakadāgāmino, keci
 anāgāmino, keci arahanto ahesuṃ. Tatthāpi keci tevijjā, keci chaḷabhiṇṇā,
 keci paṭisambhidappattā ahesuṃ. Taṃ sandhāya vuttaṃ “**mahājanassa**
bandhanamokkho jāto”ti. Ye pana tattha
 saraṇagamanapañcasīladasasīlasamādānena laddhānuggahā, tesāṃ,
 devatānaṃca vasena “**mahantaṃ buddhakolāhalaṃ aho**”ti. vuttaṃ.

1. Adhiṭṭhapabbate (Ka) 2. Uppādikanti uppādakaraṃ (Ka) 3. Paṭidesesunti (Ka)

Aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭiyaṃyeva uṭṭhapesi
devatānuggahatthañceva kulānudaya ca. **Apāyamagge otārito** “koci lokassa
sajitā atthi, tassa vasena pavattisaṃhārā honti, tenevāyaṃ pajā sanāthā hoti,
taṃ yuñjati ca tasmim̐ tasmim̐ kamme”ti micchāgāhehi. **Paricaritabbaṃ yāci**
“ettha mayā ciraṃ vasitabbaṃ”ti.

Chaṭṭhanti Bāhiyasuttaṃ. Taṃ **uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Puṇṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Ejati chaḷārammaṇanimittaṃ kampaṭīti **ejā**. Tenāha
“**calanaṭṭhena**”ti. **Ābādhanaṭṭhena** pīlanaṭṭhena. **Anto dosanaṭṭhena**ti
antocitte eva padussanaṭṭhena. **Nikantaṭṭhena**ti chindanaṭṭhena.
Heṭṭhāgahitamevāti heṭṭhā maññitasamugghātasārappasutte āgatameva.
Vuttanayameva maññitasamugghātasutte.

Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. **Dvayanti** dukāṃ. Pāḷiyaṃ āmeditalopena niddesoti āha “**dve dve**
koṭṭhāse”ti. **Evametanti** evaṃ aniccādi bhāvena etaṃ cakkhurūpañcāti
dvayaṃ. **Calatī**ti anavaṭṭhānena pacalati. **Byathatī**ti jarāya maraṇena ca
pavedhati. **Hetu ceva** uppattinimittattā. **Sahagatī**ti sahappavatti, tāya¹
gahetabbattā “saṅgati”ti phasso vutto. Esa nuyo sesapadadvayepi. Yasmā ca
saṃgacchamānadhammavimuttā saṅgati nāma natthi, tathā
sannipātasamavāyā, tesāṃ vasena nibbatto phasso tathā vuccatīti. Tenāha
“**iminā**”ti-ādi.

1. Sahapavattiyā (Ka)

Vatthūti cakkhu nissayapaccayādibhāvena. **Ārammaṇanti** rūpaṃ ārammaṇapaccayādibhāvena. **Sahajātā tayo khandhā** vedanādayo, te sahajātādipaccayabhāvena. **Ayaṃ hetū**ti ayaṃ tividho hetu. **Phasse nāti-**ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—yasmā rūpārammaṇe phasse attano phusanakiccaṃ karonte eva vedanā anubhavanakiccaṃ, saññā sañjānanakiccaṃ karoti, tasmā “**phassena phutthamevā**”ti-ādivuttameva atthaṃ idāni puggalādhiṭṭhānena dassetuṃ “**phuttho**”ti-ādi vuttaṃ. Pañceva khandhā bagavatā samatimsāya ākārehi vuttā, kasmāti āha “**kathan**”ti-ādi. Rukkhasākāsu rukkhavohāro viya ekekaḍḍhammepi khandhavohāro hotiyeva. Tenāha bagavā “viññāṇaṃ viññāṇakkhandho”ti¹.

Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Channavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(10) 5. Saḷavagga

1. Adanta-aguttasuttavaṇṇanā

94. **Adamitā**ti damaṃ nibbisevanabhāvaṃ anītā. **Agopitā**ti satisaṅkhātāya vatiyā na rakkhitā. **Apihitā**ti satikavāṭena na pihitā. Catūhipi padehi indriyānaṃ anāvaraṇamevāha. Adhikaṃ vahantīti adhivāhā, dukkhassa adhivāhā **dukkhādhivāhā**. Nirayesu uppajjanakaṃ **nerayikaṃ**. **Ādi**-saddena sesapāḷim saṅgaṇhāti.

Saḷevāti cha-kārassa sa-kāro, ḷa-kāro padasandhikaro. **Yatthā**ti nimittatthe bhummaṃ. **Anavassutā atintā**ti rāgena atemitā.

Assāditanti assādaṃ itaṃ upagataṃ. Tenāha “**assādavantan**”ti. **Sukhadukkhanti** iṭṭhāniṭṭhaṃ. Anvayatīti anvayo, hetu. Phassoti anvayo etassāti **phassanvayanti** āha “**phassahetukan**”ti. “**Aviruddha**”iti vibhattilopena niddeso

1. Abhi 5. 17 piṭṭhe.

Papañcasaññāti taṇhādisamadhūpasamhataśaṇṇā. Tenāha “**kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā**”ti. Papañcasaññā etesaṃ atthīti **papañcasaññā**, itarītārā narā. **Papañcayantā**ti saṃsāre papañcaṃ cirāyaṇaṃ karontā. **Saññinoti** gehassitaśaṇṇāya saññāvanto. **Manomayaṃ vitakkanti** kevalaṃ manasā sambhāvitaṃ micchāvitakkaṃ. **Irīyatīti** iriyaṃ paṭipattiṃ irīyati paṭipajjati.

Suṭṭhu bhāvitoti suṭṭhubhāvaṃ subhāvaṇaṃ ito bhāvitabhāvito. **Phuṭṭhassa cittanti** tena yathāvuttaphassena phuṭṭhaṃ assa cittaṃ. **Na vikampate kvacīti** kismiñci itthāniṭṭhārammaṇe na kampati. **Pāragāti** pāragāmino bhavatha.

Adanta-aguttasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mālukiya puttasuttavaṇṇanā

95. **Apasādetīti** tajjeti. **Ussādetīti** ukkaṃseti. **Ayaṃ kira** thero mālukiya putto. **Pamajjitvāti** yonisomanasikārassa ananuyujjanaṇaṇa pamajjitvā.

Yatrābhi paccattaṃ vacanālaṅkāre. **Nāmāti** asambhāvane apasādanapakkhe, ussādanapakkhe pana sambhāvane. **Kim jātanti** kiṃ tena mahallakabhāvena jātanti mahallakabhāvaṃ tiṇāyapi amaññaṃ māno vadati. Tenāha “**yadi -pa- anuggaṇhanto**”ti. **Anuggaṇhantoti** acintento. Mādisānaṃ bagavato ovādo upakārāvahoti etarahi **ovādañca pasamsanto**.

“**Adiṭṭhā adiṭṭhapubbā**”ti-ādinā parikappavasena vuttanidassanaṃ “yathā etesu chandādayo na honti, evamitaṇṇesupi pariññātesu”ti nayapaṭipajjanatthaṃ, tesampi imehi samānetabbattā¹. Tena vuttaṃ “supinakūpamā kāmā”ti².

Cakkhuviññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattanti cakkhuviññāṇassa rūpāyatanaṃ yattako gahaṇākāro, tattakaṃ. Kittakaṃ pamāṇanti attasaṃvediyaṃ parassa

1. Samānayo sabbe mattā (Ka) 2. Ma 1. 182; Ma 2. 29; Vi 2. 176; Vi 4. 69 piṭṭhesu.

na disitabbaṃ, kappanāmatthaṃ rūpaṃ. Tenāha “**cakkhuviññāṇaṃ hi**”ti-ādi. **Rūpeti** rūpāyatane. **Rūpamattamevāti** nīlādibhedanā rūpāyatanamattam, na nīlādi. Visesanivattanatto hi ayaṃ matta-saddo. Yadi evaṃ **eva-kāro** kimatthiyo? cakkhuviññāṇaṃ hi rūpāyatane labbhamānampi nīlādivisesaṃ “idaṃ nīlaṃ nāma idaṃ pītaṃ nāmā”ti na gaṇhāti. Kuto niccāniccādisabhāvatthanti saṃhitassapi¹ nivattanatthaṃ evakāraggaṇaṃ. Tenāha “**na niccādisabhāvan**”ti. **Sesaviññāṇehi**ti javanaviññāṇehi.

Diṭṭhaṃ nāma cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatanassa dassananti katvā. Tenāha “**rūpe rūpavijānana**”ti. **Cakkhuviññāṇamattamevāti** yattakaṃ cakkhuviññāṇaṃ rūpāyatane gahaṇamattam, tamattameva me sabbaṃcittaṃ bhavissatīti attho. “Rāgādira henā”ti vā pāṭho. **Diṭṭhaṃ nāma** padatthato cakkhuviññāṇena diṭṭhaṃ rūpaṃ. **Tatthevāti** cakkhuviññāṇena diṭṭhamatte rūpe. **Cittattayaṃ** diṭṭhamattam nāma cakkhuviññāṇaṃ viya rāgādivirahena pavattanato. Tenāha “**yathā tan**”ti-ādi.

Manodvārāvajjanena viññātārammaṇaṃ viññātanti adhippetam rāgādivarahena viññeyyato. Tenāha “**yathā āvajjanenā**”ti-ādi².

Tadāti tasmiṃ kāle, na tato paṭṭhāyāti ayamettha atthoti dasseti. “Diṭṭhamattan”ti-ādinaṃ yesaṃ rāgādīnaṃ nivattanāṃ adhippetam, te “tenā”ti ettha ta-saddena paccāmasīyantīti “**tena rāgena vā ratto**”ti-ādi vuttaṃ. **Tatthāti** visaye bhummaṃ, visayabhāvo ca visayinā sambandhavasena icchitabboti vuttaṃ “**paṭibaddho**”ti-ādi.

Satīti rūpassa yathāsabhāvasallakkhaṇā sati **mutṭhā** piyanimittamanasikārena anuppajjanato na dissati nappavattati. **Ajjhosāti** ajjhosāya. **Gilitvā** pariniṭṭhapetvā attaniyakaraṇena.

Abhijjhā ca vihesā cāti karaṇatthe paccattavacananti āha “**abhijjhāya ca vihesāya cā**”ti. Atthavasena vibhattipariṇāmoti āha “**abhijjhāvihesāhi**”ti. **Ācinantassāti** vaddhentassa. **Paṭissatoti** patissato sabbattha satiyā yutto. **Sevato cāpīti** ettha **ca-saddo api-saddo** ca nipātamattanti “**sevantassa**” icceva attho vutto.

Mālukyaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Samātassāpi (Ka)

2. Āvajjananti-ādi (Ka)

3. Parihānasuttavaṇṇanā

96. **Parihānasabhāvantī** anavajjadhammehi parihāyanasabhāvaṃ. **Abhibhavitānī**ti abhibhūtāni nibbisevanabhāvākārena. **Sarasaṅkappā**ti tasmim tasmim visaye anavaṭṭhitabhāvena saṅkappā. **Samyojanīyā**ti samyojetabbā. Samyojanānaṃ hi punappunaṃ uppattiyā okāsaṃ dento kilesajātaṃ adhivāseti nāma. Kilesa eva **kilesajātaṃ**. **Ārammaṇaṃ** pana citte karonto adhivāseti nāma. **Chandarāgappahānena na pajahati** ārammaṇaṃ, kilesaṃ pana anuppattidhammatāpādanena eva. **Abhibhavitānaṃ āyatananti kathitaṃ** adhivāsanādinā. Kathaṇca bhikkhave parihānadhammo hotī”ti **dhammaṃ pucchitvā** taṃ **vibhajantena bagavatā** “tañce bhikkhu adhivāseti”ti-ādinā **puggalena** puggalādhiṭṭhānena **dhammo dassito**.

Parihānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. **Na pidahitvā** cakkhundriyaṃ na pidahitvā sañchāditvā ṭhitassa. **Byāsiṅcatī**ti kilesehi visesena āsiṅcati. **Kilesatintanti** kilesehi avassutaṃ. **Dubbalapī**ti taruṇā na balappattā. **Balavapī**ti ubbegā pharaṇappattā ca pīti. **Darathappassaddhī**ti kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi. **Na uppajjanti** paccayaparamparāya asiddhattā. “Kathaṇca bhikkhave pamādavihārī hotī”ti-ādinā **puggalaṃ pucchitvā** “pāmojjaṃ na hoti pāmojjaṃ jāyati”ti-ādinā ca, **dhammena** “pamādavihārī appamādavihārī”ti ca **puggalo dassito**.

Pamādavihārīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. **Idanti** “kathaṇca bhikkhave asaṃvaro”ti idaṃ vacanaṃ. **Pahātabbadhammakkhānavasenā**ti pahātabbadhammasseva kathanāṃ¹ vuttaṃ. “Kathaṇca bhikkhave

1. Kathanavasena (Ka)

asaṃvaro hotī”ti **dhammaṃ pucchitvā** “santi bhikkhave cakkhuviññeyyā rūpā”ti-ādinā **dhammo va vibhatto**.

Saṃvarasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. **Cittekaggatāyāti** samathavasena cittekaggatāya. **Parihāyamāneti** tassa alābhena parihāyamāne. **Kammaṭṭhānanti** vipassanākammaṭṭhānaṃ, samathameva vā.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. **Kammaṭṭhānanti** samathavipassanākammaṭṭhānaṃ.

8-9. Paṭhamanatumhākasuttādivaṇṇanā

101-102. **Upamaṃ¹ parivāretvāti** upamaṃ pariharitvā. **Suddhikavasenāti** upamāya vinā kevalameva.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. **Udakoti** tassa nāmaṃ. **Vedaṃ** ñāṇaṃ. Sabbaṃ jītavāti **sabbaji**. **Avakhatanti²** nikhataṃ. **Ucchādanadhammoti** ucchādetabbasabhāvo. **Parimaddanadhammoti** parimadditabbasabhāvo. **Parihatoti** pariharito. Odanakummāsūpacayucchādanaparimaddanapadehīti vattabbaṃ. **Ucchādanaṃ vā** parimaddanamattamevāti katvā na gahitaṃ.

Udakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako.

1. Upamāya (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Palikhatanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

(11) 1. Yogakkhemivagga

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. **Catūhi yogehī**ti kāmāyogādīhi catūhi yogehi. **Khemino**ti khemavato kusalino. **Kāraṇabhūta**nti kattaḅba-upāyassa kāraṇabhūtaṃ. Pariyāyati pavattiṃ nivattiṃca nāpetīti pariyāyo, dhammo ca so pariyattidhammattā pariyāyo cāti dhammapariyāyo, taṃ **dhammapariyāyaṃ**, yasmā pana so tassādhiḡamassa kāraṇaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **“dhammakāraṇaṃ”**ti. **Yuttinti** samathavipassanādhammaṇīti vā catusaccadhammaṇīti vā. “Tasmā”ti padaṃ uddharitvā “kasmā”ti kāraṇaṃ pucchanto **“kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattā”**ti vibhajitvā pucchi. Yasmā pana chandarāḡappahānaṃ yogakkhemibhāvassa kāraṇaṃ, na kathaṇaṃ, tasmā **“pahīnattā”**ti-ādi vuttaṃ.

Yogakkhemisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. **Vedanāsukhadukkha**nti vedanāsaṅkhātāṃ sukhaṇca dukkhaṇca kathitaṃ. “Ajjhattaṃ sukhaṃ dukkhaṇ”ti vuttattā vimuttisukhassa ca saḷāyatanadukkhassa ca kathitattā vivaṭṭasukhaṃ cettha kathitamevāti sakkā viññātuṃ. Kāmaṃ khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, na āyatanavasena, ettha pana vattabbaṃ atthajātaṃ khandhiyavagge vuttanayamevāti.

Upādāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Yogakkhemivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(12) 2. Lokakāmaguṇavagga

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Āvasati ettha kilesamāroti **āvāso**, kāmaguṇa-ajjhattikabāhirāṇi āyatanāṇi. Kilesamārassa āvāsaṃ

gato **vasaṃ gato**. Tivissoti papañcasaññāsaṅkhātassa tividhassapi māraṣṣa, tato eva devaputtamāraṣṣapi vasaṃ gatoti sakkā viññātum.

Paṭhamamārapāsaṣuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Lokiyaṇti ettha sattakāyabhūtagāmaḍḍi **loko**, cakkavālo. Saṅkhāro pana lujjanapalujjanatṭhena **loko**. **Antanti** osānaṃ. **Sabbaññutaññāṇena saṃsanditvā**ti Sabbaññutaññāṇagatiyā samānetvā avirodhetvā. **Thomessāmi**ti pasamsissāmi.

Evamsampattikanti evamsampajjanakaṃ evaṃ passitabbaṃ idaṃ mama ajjhesanaṃ. Tenāha “**īdisanti attho**”ti. **Jānaṃ jānāti**ti Sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānāti eva. Na hi padesaññāṇe tṭhito jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkatṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “jānaṃ”ti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggayhatīti tabbisayāya jānanakiriyaṃ Sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Pakaraṇavasena “bagavā”ti padasannidhānena ca ayamatto vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhupaññācakkhudhammacakkhubuddhacakkhusamantacakkhusaṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānāti**ti yathā aññe savipallāsākāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bagavā, bagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa abhāvā passanto passati evāti attho.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti yathā cakkhu sattānaṃ dassanattānaṃ pariṇeti sādheti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanaṭṭopi dassanakicca pariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**, paññācakkhumayattā vā sayambhūñāṇena paññācakkhum bhūto pattoti vā **cakkhubhūto**. **Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā vā bodhipakkhiyā, tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ patto adhigatoti **dhammabhūto**. “Brahmā” vuccati seṭṭhatṭhena maggañāṇaṃ, tena uppannattā

lokassa ca taduppādanato tañca sayambhūñāṇena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā**. **Atthaṃ nīharitvā**ti dukkhādi-atthaṃ uddharitvā. Paramatthā vā nibbānaṃ pāpayitā. Amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti **amatassa dātā**. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**. Punappunaṃ yācāpento bhāriyaṃ karonto **garuṃ karoti** nāma, tathā duviññeyyaṃ katvā kathentopi.

Cakkhunā vijjamānena **lokasaññī hoti**, na tasmiṃ asati. Na hi ajjhattikāyatanavirahena lokasamaññā atthi. Tenāha “**cakkhuṃ hi loko**”ti-ādi. **Appahīnadiṭṭhī**ti asamūhataśakkāyadiṭṭhiko ghanavinibbhogaṃ kātuṃ asakkonto samudāyaṃ viya avayavaṃ “loko”ti sañjānāti ceva maññati ca. Tathāti iminā “lokoti sañjānāti ceva maññati cā”ti padattayaṃ ākaḍḍhati. **Tassāti** puthujjanassa, cakkavāḷalokassa vā. Cakkhādimeva hi saḥokāsena “cakkavāḷo”ti puthujjano sañjānāti. **Gamanenāti** padasā gamanena. **Na sakkā** tesāṃ anantattā. **Lujjanatṭhenāti** abhisankhārālokavasena lokassa antaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tassa **anto** nāma nibbānaṃ, taṃ pattuṃ sakkā sammāpaṭipattiyā pattabbattā. Cakkavāḷalokassa pana anto nāma natthi tassa gamanena appattabbattā.

Imehi padehīti imehi vākyavibhāgehi padeti. Tāni pana akkharasamudāyalakkhaṇānīti āha “**akkharasampiṇḍanehī**”ti. **Pāṭiyekka-akkharehīti** tasmiṃ tasmiṃ pade paṭiniyatasannivesehi visuṃ visuṃ cittena gayhamānehi akkharchīti attho.

Gamanatṭhena “paṇḍā” vuccati paññā, tāya ito gato pattoti **paṇḍito**, paññavā. Mahāpaññatā nāma paṭisambhidāvasena veditabbāti āha “**mahante atthe**”ti-ādi. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattaṃ paṭhamavikappe, dutiyavikappe pana paccāmasananti āha “**taṃ byākatan**”ti.

Lokantagamanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. **Cetasoti** karaṇe sāmivacanāṃ. Cittena saṃphusanāṃ nāma anubhavoti āha “**cittena anubhūtapubbā**”ti. Ututtayānurūpatāvasena **pāsādattayaṃ**, taṃvasena **tividhanātakabhedo**. Manorammatāmattena kāmaguṇaṃ katvā dassitaṃ, na kāmavasena. Na hi abhinikkhamanato uddhaṃ bodhisattassa kāmavitakkā bhūtapubbā. Tenāha māro pāpimā—

“Satta vassāni bagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ.

Otāraṃ nādhigacchissāṃ, sambuddhassa satīmato”ti¹.

Metteyyo nāmāti-ādi anāgatārammaṇadassanamattaṃ, na bodhisattassa evaṃ uppajjatīti. Attā piyāyitabbarūpo etassāti **attarūpo** uttarapade purimapadalopenāti “**attano hitakāmajātikenā**”ti attho vutto. **Attarūpenāti** vā pītisomanassehi gahitasabhāvena tuṭṭhapahaṭṭhena udaggudaggena. **Appamādoti** appamajjanaṃ kusaladhammesu akhaṇḍakāritāti āha “**sātaccakiriyā**”ti. **Avossaggoti** cittassa kāmaguṇesu avossajjanaṃ pakkhandituṃ appadānaṃ. Purimo vikappo kusalānaṃ dhammānaṃ karaṇavasena dassito, pacchimo akusalānaṃ akaraṇavasena. **Dve dhammāti** appamādo satīti dve dhammā. Appamādo sati ca tathā pavattā cattāro kusaladhammakkhandhā veditabbā. **Kattabbāti** pavattetabbā.

Tasmiṃ āyataneti tasmiṃ nibbānasaññite karaṇe paṭivedhe. **Taṃ karaṇanti** channaṃ āyatanānaṃ karaṇaṃ. Saḷāyatanāṃ nirujjhati etthāti **saḷāyatananirodho vuccati nibbānaṃ**. Tenāha “**nibbānaṃ, taṃ sandhāyā**”ti-ādi. **Nibbānasminti** nibbānamhi.

Kāmaguṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. **Diṭṭheti** paccakkhabhūte. **Dhammeti** upādānakkhandhadhamme. Tattha hi attāti bhavati saññā diṭṭhi cāti attabhāvasaññā. Tenāha

1. Khu 1. 343 piṭṭhe Suttanipāte.

“diṭṭheva dhammeti imasmiṃyeva attabhāve”ti. “Tannissitan”ti ettha taṃ-saddena heṭṭhā abhinandanādipariyāyena vuttā taṇhā paccāmaṭṭhāti āha “taṇhānissitan”ti. Taṃ upādānaṃ etassāti tadupādānaṃ. Tenāha “taṃgahaṇaṃ”ti-ādi. Taṇhupādānaśāṅkhātaraṃ gahaṇaṃ etassāti taṃgahaṇaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva pañcame vuttanayattā.

Sakkapañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasaddhivihārīkasuttavaṇṇanā

120. Ghaṭessatīti pubbenāparaṃ ghaṭitaṃ sambandhaṃ karissati. Vicchedanti brahmacariyassa virodhipaccayasamuppattiyā ucchedaṃ.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Ye dhammā sammadeva bhāvitā bahulīkatā vimuttiyā arahattassa sacchikiriyaṃ saṃvattanti, te saddhādayo sambhārā vimutti-paripācaniyāti adhippetā. Paripācentīti paripākaṃ pariṇāmaṃ gamenti. Dhammāti kāraṇabhūtā dhammā. Visuddhikāraṇavasenāti visuddhikāraṇatā vasena, sā pana saddhindriyādīnaṃ kāraṇato visuddhi. Yathā nāma jātisampannassa khattiyakumārassa vipakkhavigamena pakkhasaṅgahena pavattiṭṭhāna sampattiyā ca parisuddhi hoti, evamevaṃ daṭṭhabbāti dassento “vuttaṃ hetan”ti-ādimāha.

Assaddhādayopi puggalā saddhādīnaṃ yāvadeva parihānāya honti, saddhādayo pāripūriyāva, tathā pasādaniyasuttantādipaccavekkhaṇā, pasādaniyasuttantā nāma sampasādaniyasuttādayo. Sammappadhāneti sammappadhānasuttante. Satipaṭṭhāneti cattāro satipaṭṭhāne. Jhānavimokkheti jhānāni ceva vimokkhe ca uddissa pavattasuttante. Gambhīrañānacariyeti khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādapāṭisaṃyuttasuttante.

Kalyāṇamittatādayoti kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikapaññāti ime kalyāṇamittādayo pañca dhammā, ye “idha megghiya bhikkhu kalyāṇamitto hoti”ti-ādina

Udāne¹ kathitā. **Lokaṃ volokentassāti** āyasmato rāhulassa tāsāñca devatānaṃ indriyaparipākaṃ passantassa. Tato yena andhavanaṃ, tattha divāvihārāya mahāsamāgamo bhavissatīti. Tathā hi vakkhati “ettakāti gaṇanāvasena paricchedo natthī”ti.

Rukkhapabbatanissitā **bhūmaṭṭhakā**, ākāśacārivimānavāsino **antalikkhaṭṭhakā**. **Dhammacakkhunti veditabbāni** catusaccadhammānaṃ dassanaṭṭhena.

Rāhulovādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lokakāmaguṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(13) 3. Gahapativagga

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. **Dvīsūti** imasmiṃ gahapativagge paṭhamadutiyesu **tatiye ca vuttatthameva** pāḥajātāṃ apubbaṃ natthīti attho.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Kāmaṃ aññepi pabbajitā yuttakāle piṇḍaṃ ulamānā carantiyeva, ayaṃ pana odarito, teneva kāraṇena pabbajitoti dassento **“piṇḍaṃ ulamāno”**ti-ādimāha. **Ghaṃsantovāti** bhūmiyaṃghaṃsanto eva pattam ṭhapeti. **Parikkhīṇanti** samantato parikkhīṇaṃ. **Nāliko -pa- jātāṃ**, atirekapattaṭṭhapanassa paṭikkhittatā aññaṃ na gaṇhāti. **“Indriyabhāvananti** cakkhādipañcindriyabhāvanan”ti keci vadanti, tathā vipassanābhinivesaṃ katvā uparivipassanaṃ vaḍḍhitvāti adhippāyo. Apare pana “saddhāpañcamānaṃ indriyānaṃ vasena vipassanābhinivesaṃ katvā tena sukhena abhiññāpahānānaṃ sampādanavasena indriyaṃ bhāvetvā”ti vadanti.

1. Khu 1. 119 piṭṭhe.

Upasaṅkamatīti ettha yathā so rājā upasaṅkami, tam āgamanato paṭṭhāya dassetuṃ “**thero kirā**”ti-ādi āraddhaṃ. **Mahāpānaṃ** nāma aññaṃ kammaṃ akatvā pānapasuto hutvā sattāhaṃ tadanurūpaparijanassa surāpivanaṃ. Tenāha “**mahāpānaṃ nāma pivitvā**”ti. **Sālithusehī**ti rattasālithusehi. **Dayhamānaṃ viya** kipillikadaṃsanajātāhi dukkhavedanāhi. **Mukhasattīhi vijjhimsu** vallabhatāya. Itthilolo hi so rājā.

Paveṇinti tesaṃ samādānapaveṇiṃ brahmacariyapabandhaṃ. **Paṭipādentī**ti sampādentī. **Garukārammaṇanti** garukātabba-ārammaṇaṃ, avitikkamitabbārammaṇanti attho. **Assāti** rañño. **Cittaṃ anotarantanti** pasādavīthiṃ anotarantaṃ anupagacchantāṃ. **Viheṭhetunti** vibādhituṃ.

Lobhassa aparāparuppattiyā bahuvacanavasena “**lobhadhammā**”ti vuttaṃ. **Uppajjantītipi atthoyeva**, yasmā uppajjamāno lobhadhammo attano hetupaccaye pariggahāpento jānāpento viya sahati pavattatīti. **Imameva kāyanti** ettha samūhatthe eva **kāya**-saddo gabbhāsayaḍi ṭhānesu¹ uppajjanadhammasamūhavisayattā, itare pana kāyūpalakkhitatāya “kāyo”ti veditabbā. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Bhāradvājasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. **Rūpā ca manāpāti** nīlādibhedā rūpadhammā ca manasā manuññā piyarūpā saṃvijjanti, idaṇca² sukhavedaniyassa phassassa sabhāvadassanattāhaṃ. Evaṃ “**rūpā ca manāpā upekkhāvedaniyā**”ti etthāpi yathārahaṃ vattabbaṃ. **Cakkhuviññāṇa -pa-** phassanti vuttaṃ. Upanissayaakoṭiyā hi cakkhuviññāṇasampayuttaphasso sukhavedaniyo, na sahaajātakotiya. Tenāha “**ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjati**”ti. **Sesapadesūti** “saṃvijjati kho gahapati sotadhātū”ti āgatesu pañcasu koṭṭhāsesu.

1. Paṃsuṭṭhānesu (Ka)

2. Pagatañcattha (Ka)

Tevīsati dhātuyo kathitā channam dvārānam vasena vibhajjagahaṇena. **Vatthunissitanti** hadayavatthunissitam. Pañcadvāre vīsati, manodvāre tisso evam tevīsati.

Ghositasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-8. Hāliddikānisuttādivaṇṇanā

130-131. **Tam itthetanti**¹ cakkhunā yaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, tam itthanti² attho. **Tam sukhavedaniyanti** tam sukhavedanāya upanissayakoṭiyā paccayabhūtaṃ cakkhuvīññāṇaṇceva, yo ca yathārahaṃ upanissayakoṭiyā vā, anantaro ce anantarakoṭiyā vā, sahajāto ce sampayuttakoṭiyā vā sukhavedanāya paccayo phasso, tam sukhavedaniyaṇca phassaṃ paṭicca uppajjati sukhavedanāti yojanā. **Esa nayo sabbattha** sabbesu sesesu sattasu vāresu. **Manodhātuyeva vā samānāti** abhidhammanayena. Suttantanayena pana suññataṭṭhena nissattaniṭṭhitaṭṭhena ca manodhātusamaññaṃ labhateva. **Aṭṭhamam uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Hāliddikānisuttādivaṇṇanā niṭṭhatā.

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. **Tepi māṇavakātveva vuttā, na** brāhmaṇakumārā eva. **Seleyyakānīti** aññaṃamaññaṃ silissanalaṅghanakīlanāni.

Upaṭṭhānavasena ibhaṃ harantīti **ibbhā**, hatthigopakā. Te pana nihīnakuṭumbassa bhoggaṃ upādāya gahapatibhāvaṃ upādāya “gahapatikā”tipi vuccantīti āha “**gahapatikā**”ti. **Kaṇhāti** kaṇhābhijātikā. **Raṭṭham bharantīti** yasmim raṭṭhe vasanti, tassa raṭṭhassa balim bharaṇena, attano vā kuṭumbassa bharaṇena bharatā. **Pariyāyantāti** parito saṃcarantā kīlanti.

Sīlajetṭhakāti sīlappadhānā. Ye purāṇaṃ saranti, te sīluttamā ahesum. **Dvārāni** cakkhādidvārāni.

1. Itthetanti (Ka)

2. Itthanti (Ka)

Apakkamitvā apeta virahitā hutvā. **Visamānīti** vigatasamāni duccharitasabhāvāni. **Nānāvidhadaṇḍā** nānāvidhadaṇḍanipātā.

Anāhārakāti kiñci abhuñjanakā. Paṅko viya **paṅko**, malaṃ. Dantapaṅko purimapaḍalopena paṅkoti vuttoti “**paṅko nāma dantamalan**”ti vuttaṃ. Ajehi kātābbakānaṃ akopetvā karaṇaṃ samādānavasena **vataṃ**. Esa nayo sesesupi. Kohaññaṃ nāma attani vijjamānadosaṃ paṭicchādetvā asantaḡuṇapakāsanāti āha “**paṭicchanna -pa- kohaṇñañceva**”ti. **Parikkhārabhaṇḍakavaṇṇāti** parikkhārabhaṇḍā kappakāti te ca kho attano jīvikatthāya āmisakiñjakkhassa attanibandhanatthāya amocanatthāya katā.

Akhilanti cetokhilarahitaṃ brahmavīhāravasena. Tenāha “**modu-athaddhan**”ti.

Adhimuttoti abhirativasena yuttapayutto. **Parittacittoti** parito khaṇḍitacitto. **Appamāṇacittoti** ettha “ko ayaṇ”ti paṭikkhituṃ sakkuṇeyyacitto.

Lohicca suttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Brāhmaṇiṃ dhammasavanāya codento māṇavako “**yagghe**”ti avoca. Tenāha “**yaggheti codanatthe nipāto**”ti.

Verahaccānisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gahapativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(14) 4. Devadahavagga

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. **Manāṃ ramayantāti** āpāthagatā manassa ramaṇavasena piyāyitabbatāvasena pavattantā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. **Chaphassāyatani**kāti chahi phassāyatanehi anittḥasaṃvedaniyā. **Chadvāraphassapaṭivīññattī**¹ chahipi dvārehi ārammaṇassa paṭisaṃvedanā hotiyeva sabbaso dukkhānubhavanatthaṃ. **Tāvatiṃsapuranti** sudassanamahānagaraṃ. **Abhāvo nāma natthi** sabbathā sukhānubhavanato. **Nirayeti** iminā duggatibhavasāmañña itarāpāyāpi gahitā eva. **Maggabrahmacariyavāsaṃ vasi**tuṃ na **sakkā**ti iminā pana sabbesampi acchindikaṭṭhānānaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Idhevā**ti imasmim̐ manussaloke eva. **Apāyopi paññā**yati apāyadukkhasadisassa dukkhassa kadāci paṭisaṃvedanato. **Saggopi paññā**yati devabhogasadisasampattiyā kadāci paṭilabhitabbato.

Ayaṃ kammabhūmīti ayaṃ manussaloko purisathāmakaraṇāya kammabhūmi nāma tāsāṃ yogyaṭṭhānabhāvato. Tattha padhānakammaṃ dassento “**idha maggabhāvanā**”ti āha. **Ṭhānā**nīti kāraṇāni. **Samvejaniyā**nīti² saṃvegajananāni bahūni jāti-ādīni. Tathā hi jāti, jārā, byādhi, maraṇaṃ, apāyabhavaṃ, tatthapi nirayūpapattihetukaṃ tiracchānupapattihetukaṃ, asūrakāyūpapattihetukaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakanti bahūni saṃvegavatthūni paccavekkhitvā **saṃvegajā**to sañjātasamvego yoniso padhānamanuyuñjassu. **Samvegā**ti saṃvegamaṃpajjassu.

Khaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. **Sammuditā** sammodappattā, **pamoditā** sañjātapamodā. **Dukkhā**ti dukkhavanto sañjāta dukkhā. Tenāha “**dukkhitā**”ti. Sukhaṃ etassa atthīti **sukho**, sukhī. Tenāha “**sukhito**”ti. **Yattakā** rūpādayo dhammā loke **atthi**ti **vuccati**. **Passantā**nanti saccapaṭivedhena sammadeva passantānaṃ. “**Paccanīkaṃ hoti**”ti vatvā taṃ paccanīkabhāvaṃ dassetuṃ

1. Chadvāraphassāyatana paññattīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Samvejaniyāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

“loko hī”ti-ādi vuttaṃ. **Asubhāti** “āhū”ti padaṃ ānetvā sambandho. **Sabbametanti** “sukhaṃ diṭṭhamariyebhi -pa- tadariyā sukhato vidū”ti ca vuttaṃ sabbametam nibbānameva sandhāya vuttaṃ. Nibbānameva hi ekantato sukhaṃ nāma.

Pañcanavuttipāsaṇḍino¹ tesañca pāsaṇḍibhāvo papañcasūdaniṭṭhakathāyaṃ pakāsito eva. **Kilesanīvaraṇena nivutānanti** kilesakhandhā kilesanīvaraṇaṃ, tena nivāritānaṃ. **Nibbānadassanaṃ nāma** ariyamaggo, tena tassa paṭivijjhanañca **kāḷamegha-avacchāditaṃ viya candamaṇḍalaṃ**.

Paricchinditvāti asubhabbhāvaparicchindanena sammāviññāṇadassanena ca paricchinditvā. **Maggadhammassā**ti ariyamaggadhammassa.

Anupannehīti anu anu avihāya paṭipannehi. **Ko nu añño jānituṃ arahati**, añño na jānātīti dasseti.

Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. **Suddhikaṃ katvā** gāthābandhanena vinā kevalaṃ cuṇṇiyapada vaseneva. **Tathā tathā**ti ajjhattikāni bāhirāni ca āyatanāni aniccalakkhaṇa dukkhānattalakkhaṇehi ca yojetvā dassanavasena.

Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Devadahavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(15) 5. Navapurāṇavagga

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Sampati vijjamānassa cakkhussa taṃnibbattassa kammassa ca adhippetattā “**na cakkhu purāṇaṃ, kammameva purāṇaṃ**”ti vatvā yathā tassa cakkhussa

1. Channavuttipāsaṇḍino (Aṭṭhakathāyaṃ) Mūlapaṇṇāsake cūlasīhanādasuttaṭīkāyaṃ passitabbaṃ.

purāṇapariyāyo vutto, taṃ dassento āha “**kammato panā**”ti-ādi.
Paccayanāmenāti purimajāṭisaṃsiddhattā “purāṇan”ti vattabbassa
 paccayabhūtaṃ kammassa nāmena. **Evam vuttanti** “purāṇakamman”ti
 evaṃ vuttaṃ. **Paccayehi abhisamāgantvā** katanti taṇhāvijjādipaccayehi
 abhimukhabbhāvena samāgantvā samecca nibbattitaṃ. **Cetanāyāti**
 kammacetanāya. **Pakappitanti** abhisamīhitaṃ. **Vedanāyāti** attānaṃ nissāya
 ārammaṇaṃ katvā pavattāya vedanāya. **Vatthūti** nibbattikāraṇaṃ
 pavattaṭṭhānanti¹ vipassanāpaññāya **passitabbaṃ**. **Kammassa nirodhenāti**
 kilesānaṃ anuppādanirodhasiddhena kammassa nirodhena. **Vimuttiṃ**
phusatīti arahattaphalavimuttiṃ pāpuṇāti. **Ārammaṇabhūto nirodho**
 nibbānaṃ “**kammanirodho**”ti vuccati “kamman nirujjhati etthā”ti katvā.
 “Jhāyatha bhikkhave, mā pamādatthā”ti vuttattā “**pubbabhāgavipassanā**
kathitā”ti vuttaṃ.

Kammanirodhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. **Nibbānassāti** nibbānādhigamassa, kilesanibbānasseva vā.
Upakārapaṭipadanti upakārāvahaṃ paṭipadaṃ. **Catūsūti** dutiyādisu catūsu.
 Nibbānasappāyā paṭipadā desitāti katvā “**saha vipassanāya cattāro maggā**
kathitā”ti vuttaṃ.

Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Anta-saddo samīpatthe vattati “udakantaṃ vanantan”ti-ādīsu,
 kilesa pana atī-āsanne vasati abhantaravuttiṭṭhāyāti “**antevāsikan**”ti vutto
 vibhatti-alopena yathā “vane kusalo, kūlerukkhā”ti. Tenāha “**anante**
vāsikanti antovasanakilesavirahitaṃ”ti. **Ācaraṇakakilesavirahitanti**
 samudācaraṇakilesarahitaṃ.

1. Paṭṭiṭṭhānanti (Ka)

Anto assa vasantīti assa puggalassa anto abbhantare citte vasanti pavattanti. **Te etaṁ adhibhavantīti** te kilesā etaṁ puggalaṁ abhibhavitvā attano vase vattenti. Tenāha “**ajjhottharanti sikkhāpentī vā**”ti. **Tehi ācariyehīti** tehi kilesasaṅkhātehi satte attano gatiyaṁ ṭhapentehi ācariyehi. **Sattamaṁ heṭṭhā kathitanayamevāti** yasmā heṭṭhā khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanaṁvasenāti ayameva viseso.

Antevāsikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Pariyāyati parigacchati phalaṁ etassāti **pariyāyo** hetūti āha “**yaṁ pariyāyanti yaṁ kāraṇaṁ**”ti. Paccakkhadiṭṭhe aviparīte atthe pavattasaddhā **paccakkhasaddhā** yathā “sammāsambuddho bagavā, svākhāto dhammo”ti¹ ca. **Evaṁ kirāti** iti kirāya uppanno saddahanākāro saddhāpatirūpako. **Etanti** “aññatreva saddhāyā”ti etaṁ vacanaṁ. **Rucāpetvāti** kiñci atthaṁ attano matiyā rocetvā. **Khamāpetvāti** tasseva vevacanaṁ, cittaṁ tathā khamāpetvā. Tenāha “**atthetanti gahaṇākāro**”ti. Paramparāgatassa atthassa evaṁ kirassāti **anussavanaṁ**. **Kāraṇaṁ cintentassāti** yuttim cintentassa. **Kāraṇaṁ upaṭṭhātīti** “sādhū”ti attano cittassa upaṭṭhāti. **Atthetanti** “etaṁ kāraṇaṁ evamayamattho yujjati”ti cittena **gahaṇaṁ**. **Ākāraparivitakkoti** yutti-parikappanā. **Laddhīti** nicchayena gahaṇaṁ, sā cakho diṭṭhi ayāthāvaggahaṇena aññānamevāti daṭṭhabbaṁ. **Tanti** laddhim. **Atthesāti** esā laddhi mama uppannā atthi yuttarūpā hutvā upalabbhati. Evaṁ gahaṇākāro **diṭṭhiniijjhānakkhanti nāma**, paṭhamuppannaladdhisāṅkhātāya diṭṭhiyā nijjhānaṁ khamanākāro **diṭṭhiniijjhānakkhanti nāma**. **Pañcaṭṭhānānīti** yathāvuttāni saddhādīni pañca kāraṇāni **muñcivā** aggahetvā. **Heṭṭhimamaggavajjhānaṁ** rāgādīnaṁ abhāvaṁ sandhāya “natthi me ajjhattaṁ rāgadosamoho”ti ayaṁ sekkhānaṁ paccavekkhaṇā, sabbaso abhāvaṁ sandhāya asekkhānanti āha “**sekkhāsekkhānaṁ paccavekkhaṇā kathitā**”ti.

1. Ma 1. 233 piṭṭhe.

“santaṃ vā ajjhattan”ti-ādinā **sekkhānaṃ**, “asantaṃ vā ajjhattan”ti-ādinā **asekkhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā**ti daṭṭhabbam.

Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. “Sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti-ādīsu¹ viya paripuṇṇattho idha **sampanna**-saddoti āha “**paripuṇṇindriyo**”ti. Indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hotīti sambandho. Evaṃ sati samannāgamasampatti vuttā hotīti āsaṅkanto “**cakkhādīni vā**”ti-ādimāha. **Taṃ sandhāyā**ti dutiyavikappena vuttamattham sandhāya. Heṭṭhā khandhiyavagge khandhavasena desanā āgatā, idha āyatanavasenāti āha “**vuttanayamevā**”ti.

Indriyasampannasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Navapurāṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako.

(16) 1. Nandikkhayavagga

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. **Atthatoti** sabhāvato. Ñāṇena ariyato ñātabbato **attho**, sabhāvoti. Evaṃ hi abhijjanasabhāvo nandanatṭhena **nandī**, rañjanatṭhena **rāgo**. **Vimuttivasenāti** vimuttiyā adhigamavasena. **Etthāti** imasmim paṭhamasutte. **Dutiyaḍḍisūti** dutiyatatīyacatutthesu. **Uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Samādhivikalānaṃ cittekaggataṃ labhantānaṃ¹,
paṭisallānavikalānaṃ kāyavivekañca cittekaggatañca labhantānanti yojanā.
Pākaṭaṃ hotīti vibhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti. **Okkhāyati paccakkhāyatīti**
catusaccadhammānaṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānassa kathitattā vuttaṃ
“dvīsupi -pa- kathitā”ti.

Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Aniccānupassanādayo eva **vimutti-paripācaniyā dhammā**
nāma. Therassa tadā saddhādīni indriyāni na paripākaṃ upagatāni, thero
imāhi desanāhi indriyaparipākamagamāsi.

Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10-12. Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. **Pāṭiyekanti** visuṃ visuṃ. **Vuttanayenevāti** heṭṭhā
vuttanayeneva apubbassa vattabbassa abhāvā.

Micchādiṭṭhipahānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Nandikkhayavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(17) 2. Saṭṭhipeyyālavagga

1-60. Ajjhata-aniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. “Yaṃ bhikkhave aniccaṃ, tatra vo chando pahātabbo”ti-ādinaṃ
tesaṃ tesaṃ puggalānaṃ ajjhāsaya-vasena saṭṭhi suttāni

1. Alabhantānaṃ (Ka)

kathitāni, tāni ca peyyālanayena desanaṃ āruḷhānīti “**saṭṭhipeyyālo nāma hoti**”ti vuttaṃ. Tenāha “**yāni panetthā**”ti-ādi.

Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṭṭhipeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(18) 3. Samuddavagga

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Yadi “duppūraṇaṭṭhena samuddanaṭṭhena”ti iminā atthadvayena sāgaro “samuddo”ti vuccati, cakkhussevetam nippariyāyato yujjatiṭi dassetuṃ “**yadi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **duppūraṇaṭṭhena**ti pūretuṃ asakkuṇeyyabhāvena. **Samuddanaṭṭhena**ti sabbaso uparūparipakkhittagamanena. Mahāgaṇḍādimahānadīnaṃ mahatā udakoghena anusarṇvaccharaṃ anupakkhandamānopi hi samuddo pāripūriṃ na gacchati, yañca bhūmipadesaṃ ottharati, taṃ samuddabhāvaṃ neti, abhāvaṃ vā pāpuṇāti apayāte samuddodake, taṃ vā anudakabhāvapattiyā atathameva hoti. Kāmañcesa duppūraṇaṭṭho samuddanaṭṭho sāgare labbhati, tathāpi taṃ dvayaṃ cakkhusmiṃ yeva viśesato labbhatiṭi dassento “**tassa hi**”ti-ādimāha. **Samosarantanti** sabbaso nīlādibhāgehi osarantaṃ, āpāthaṃ āgacchantanti attho. **Kātuṃ na sakkoti** duppūraṇīyattā. **Sadosagamanena gacchati** sattasantānassa dussanato. Dussanaṭṭhata¹ cassa cakkhudvārikataṇhāvasena veditabbā. Yathā samudde aparāparaṃ parivattamāno ūmiyā vego samuddassati vuccati, evaṃ cakkhusamuddassa purato aparāparaṃ parivattamānaṃ nīlādibhedaṃ rūpārammaṇaṃ cakkhussati vattabbataṃ arahati anaññasādhāraṇattāti vuttaṃ “**rūpamayo vego**”ti. **Asamapekkhiti** sammādasane rūpe manāpabhāvaṃ amanāpabhāvañca gahetvā “idaṃ nāma mayā diṭṭhaṃ”ti anupadhārentassa kevalaṃ samūhaghanavasena gaṇhantassa gahaṇaṃ asamapekkhanaṃ. **Sahati**ti adhibhavati, taṃnimittaṃ kañci vikāraṃ nāpajjati.

1. Duppādanaṭṭhena (Ka)

Ūmīti vīciyo. **Āvaṭṭo** āvaṭṭanavasena pavattaṃ udakaṃ.

Gāharakkhasamakarādayo **gāharakkhaso**. Yathā samudde ūmiyo uparūpari vattamānā attani patitapuggalaṃ ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādeti, tathā āvaṭṭagāharakkhasā, evamete rāgādayo kilesā sayam uppannakasatte ajjhottharivā anayabyasanaṃ āpādeti, kilesupattinimittatāya sattānaṃ anayabyasanāpattihetubhūtaṃ ūmibhayassa ārammaṇavasena cakkhusamuddo “sa-ūmisāvaṭṭo sagāho sarakkhaso”ti vutto.

Ūmibhayanti ettha bhāyati etasmāti bhayaṃ, ūmīva bhayaṃ ūmibhayaṃ. Kujjhanaṭṭhena **kodho**, sveva cittaṃ ca abhimaddanavasenuppādanatthena dāḥaṃ āyāsanaṭṭhena **upāyāso**. Ettha ca anekavāraṃ pavattitvā satte ajjhottharivā sīsaṃ ukkhipituṃ adattvā anayabyasananiṭṭhādanena kodhūpāyāsassa **ūmisadisatā** daṭṭhabbā. Tathā kāmagaṇā kilesābhībhūte satte māne viya rūpādivisayaṣaṅkhāte attani saṃsāretvā yathā tato bahībhūte nekkhamme cittampi na uppajjati, evaṃ āvaṭṭetvā byasanāpādanena **āvaṭṭasadisatā** daṭṭhabbā. Yadā pana gāharakkhaso ārakkharahitaṃ attano gocarabhūmigataṃ purisaṃ abhībhuyya gahetvā agocare tītaṃ pi gocaraṃ netvā bheravarūpadassanādīnā attano upakkamaṃ¹ kātuṃ asamaṭṭhaṃ katvā anvāvisitvā vaṇṇabalabhoga-āyusukhehi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmopi yonisomanasikārarahitaṃ avīrapurisaṃ² attano rūpādīhi palobhanavasena abhībhuyya gahetvā vā vīrajātiyampi itthikuttaḥbhūtehi attano hāvaḥbhāvavilāsehi³ itthimāyāya anvāvisitvā vā avasaṃ attano upakāradhamme sīlādayo sampādetuṃ asamaṭṭhaṃ karonto gaṇavaṇṇādīhi viyojetvā mahantaṃ anayabyasanaṃ āpādeti, evaṃ mātugāmaṃ **gāharakkhasasadisatā** daṭṭhabbā. **Ūmibhayanti** lakkhaṇavacanāni. Yathā hi ūmi bhāyitaḥbhāṭṭhena bhayaṃ, evaṃ āvaṭṭagāharakkhasāpīti ūmi-ādibhayaṇa sabhayanti attho veditaḥbhā. **Antaṃ** avasānaṃ gato, evaṃ pāraṃ nibbānaṃ gatoti vuccati.

Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Upakāraṃ (Ka)

2. Adhīrapurisaṃ (Ka)

3. Kāmabhāvavilāsehi (Ka)

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Kilesānaṃ allabhāvūpanayananti āha “**temanatṭhenā**”ti.
Ariyasāvaketi anāgāmino. Te hi kāmabhavavasena atintatāya na samunnā.
Tayo maccūti kilesābhisaṅkhāradevaputtamāre. **Tīhi upadhīhi**ti
 kilesābhisaṅkhārakāmaguṇānaṃ vasena tīhi upadhīhi. Khandhupadhinā pana
 so na nirūpadhi sa-upādisesasseva nibbānassa adhigatattā. **Gatoti**
 paṭipattigamanena gato.

Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. **Appahīnatṭhenā**ti maggena asamugghāṭitabhāvena. **Atthīti**
 vijjati. Sati paccaye vijjamānakiccakaraṇato pariyuṭṭhānaṃ appakaṃ
 mūsikāvisaṃ viya **parittaṃ nāma hoti** appānubhāvattā. **Evarūpāpīti**
 appakāpi. **Assāti** appahīnakilesassa. **Adhimattānanti** iṭṭhānaṃ rajanīyānaṃ,
 vatthuvaseṇa parittakampi iṭṭhārammaṇaṃ adhimattameva. Tenāha
 “**nakhapitṭhippamāṇampī**”ti-ādi. **Daharoti-ādīni tīṇipi** padāni. **Ābhindeyyāti**
 bhindeyya. **Taṃ ubhayanti** taṃ cakkhurūpanti ubhayampi āyatanāni.

Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. **Itipīti** imināpi kāraṇena. **Aniccenāti** aniccabhāvena
 anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ. Yasmā hetupaccayā viññāṇassa uppatti sati ca
 uppāde nirodhena bhavitabbaṃ, uppādavayavantatāya aniccaṃ viññāṇaṃ,
 yadi ca attā siyā paccayehi vinā sijjheyya, na ca tathāssa siddhi, tasmā
 “**viññāṇaṃ anattā**”ti aniccatāya anattatā kathitā.

Udāyīsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Kilesānaṃ anu anu byañjanato paribyattiyā uppattipaccayabhāvato **anubyañjanaṃ**, hatthapādādi-avayavāti āha “**hatthā sobhanā**”ti-ādi.

Nimittaggāhoti kilesupattiyaṃ nimittabhūto gāho. **Samsandetvā gahaṇanti** avayave samodhānetvā “itthipuriso”ti-ādinā ekajjhaṃ gahaṇaṃ.

Vibhattigahaṇanti vibhāgena anavasesaggahaṇaṃ. **Kumbhīlasadisoti** kumbhīlagāhasadiso. Tenāha “**sabbameva gaṇhātī**”ti. Hatthapādādisu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ vibhajitvā gahaṇaṃ **rattapāsadiso** jalūkagāhasadiso.

Ekajavanavārepi labbhantiti idaṃ cakkhudvārānusārena uppannamanodvārikajavanaṃ sandhāya vuttaṃ.

Nimittassādena ganthitanti yathāvutte nimitte assādagāhena ganthitaṃ sambaddhaṃ. **Bhavaṅgenevā**ti mūlabhavaṅgeneva. **Kilesabhayaṃ dassentoti** tathā kilesupattiyaṃ sati akusalacittena antaritaṃ ce maraṇacittaṃ bhavēyya, ekantato niraye vā tiracchānāyoniyaṃ vā uppatti siyāti kilesānaṃ bhāyitabbaṃ dassento. “**Samayavasena vā evaṃ vuttaṃ**”ti vatvā tamatthaṃ vivaranto “**cakkhudvārasmīhi**”ti-ādimāha. **Rattacittaṃ vā**ti rāgavasena rattacittaṃ vā. Duṭṭhacittena kathaṃ ārammaṇarasānubhavananti? Domanassavedanuppatti eva tassa ārammaṇarasānubhavanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Imassa samayassāti** maraṇasamayassa.

Ubhinnaṃ nāsacchiddānaṃ majjhe ṭhita-aṭṭhitudanaṃ saha khuraṭṭhena chindanaṃ. **Daṇḍakavāsī**ti dīghadaṇḍakā mahāvāsī. **Nipajjitvā niddokkamananti** iminā pacalāyikaniddaṃ paṭikkhipati. Tattha hi kadāci antarā micchāvitakkānaṃ sallakānaṃ avasaro siyā, nattheva nipajjitvā mahāniddaṃ okkantakāle. **Vitakkānanti** micchāvitakkānaṃ.

Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navamaṃ “paññāyatī”ti vuccamāne buj्jhanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttanti āha “**dasame na hotīti vuccamāne**”ti-ādi. Ettakameva hi dvinnāṃ suttānaṃ visesoti.

Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Samuddavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

(19) 4. Āsīvisavagga

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Ye bhikkhū tadā bagavantaṃ parivāretvā nisinnā, tesu keci ekavihārino, keci attadutiyā, keci attatatiyā, keci attacatuṭṭhā, keci attapañcamā hutvā araññāyatanesu viharantīti vuttaṃ “**ekacārīka -pa-pañcacrīke**”ti. Samānajjhāsayatā **sabhāgavuttino**. Kammatṭhānānuyuñjanassa **kārake**. Tato eva tattha **yuttapayutte**. **Puggalajjhāsayena** kāraṇabhūtena. **Paccayabhūtaṃ** apassayabhūtaṃ. “Seyyathāpi bhikkhave”ti ārabhitvā yāva “tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”ti ayaṃ mātikanikkhepo. Tesāṃ mātikāya vitthāra bhājanaṃ. **Vāsanaṃ bhavissatīti** vāsanāvahaṃ bhavissati. **Sineruṃ ukkhipanto viyāti**-ādi imissā desanāya anaññasādhāraṇatāya sudukkarabhāvadassanaṃ.

Mañcaṭṭhesu mañcasamaññā viya mukhaṭṭhaṃ visaṃ “mukhaṇ”ti adhippetāṃ. Sukkhakaṭṭhasadisabhāvāpādanato “kaṭṭhaṇ”ti vuccatīti kaṭṭhaṃ mukhaṃ etassāti **kaṭṭhamukho**, daṃsanādinā kaṭṭhasadisabhāvakaro sappo. Atha vā kaṭṭhasadisabhāvāpādanato kaṭṭhaṃ visaṃ vā mukhe etassāti **kaṭṭhamukho**. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. **Ime cattāro**ti ime visakiccabhedena cattāro. Idāni taṃ nesaṃ visakiccabhedāṃ dassetuṃ “tesū”ti-ādi vuttaṃ. **Ayasūlasamappitaṃ viyāti** abbhantare ayasūlaṃ anuppavesitaṃ viya. **Pakkapūtipanasāṃ viyāti** paccitvā kālātikkame

kuthitapanasaphalaṃ viya. **Caṅgavāreti** rajakānaṃ khāraparissāvane surāparissāvane vā¹. Anavasesaṃ chijjanena **asanipātattṭhānaṃ viya**. **Mahānikhādanenāti** mahantena nikhādanena.

Visavegavikārenāti visavegagatena vikārena. **Vātenāti** tassa sappassa sarīraṃ phusitvā uggatavātena. Nāsavāte pana vattabbameva natthi. **Puggalapaṇṇattivāsenāti** tesāmyeva soḷasannaṃ sappānaṃ āgatavisoti-ādipuggalanāmassa vasena **catusatṭhi honti** paccekaṃ catubbidhabbhāvato. **Āgatavisoti** āgacchavisoti, sīghataraṃ abhiruhanavisoti attho. **Ghoravisoti** kakkhaḷavisoti duttikicchavisoti. **Ayaṃ sīta-udakaṃ viya hoti** gālhadubbinimmocayabhāvena. Udukasappo hi ghoravisoti hotiyevāti vuttaṃ “**udakasappādīnaṃ visaṃ viyā**”ti. **Paññāyati** gaṇḍapiḷakādivasena paññāyati. **Anelakasappo** nāma mahā-āsiviso. **Nīlasappo** nāma sākhaṇṇo² rukkhaggādīsū vicaraṇakasappo. **Iminā upāyenāti** yoyaṃ kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisānaṃyeva “āgatavisoti no ghoravisoti”ti-ādīnā catubbidhabbhāvo vutto, iminā upāyena. **Kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayoti** kaṭṭhamukhesu daṭṭhavisoti phuṭṭhavisoti vātavisoti tayo, **pūtimukhādīsū ca daṭṭhavisādayo** cattāro cattāro veditabbā.

Ekekanti catusatṭhiyo ekekaṃ. **Catudhāti** aṇḍajādivibhāgena catudhā vibhajitvā. **Chapaṇṇāsānāti** chapaṇṇāsādhikāni. **Gatamaggassāti** yathāvuttasaṅkhyāgatamaggassa **paṭilomato saṃkhippamānā** anukkamena cattārova honti. **Kulavāsenāti** kaṭṭhamukhādijātivāsenā.

“**Sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisāti** hi tesāṃ phuṭṭhavisatā vātavisatā vuccati. **Evanti** “āsittavisā”ti-ādīnā. **Etthāti** āsivisasadde **vacanattho** niruttinayena **veditabbo**. **Uggatatejāti** udaggatejā, attano visatejena nesaṃ kurūradabbatā vā. **Dunnimmaddanavisāti** mantāgadehi animmaddanīyavisā. **Cattāro āsivisāti** ettha **iti-saddo** ādi-attho. Tenettha avasesapāḷiṃ saṅgaṇhāti.

1. Caṅgavāreti usmiyaṃ paripacantantipi vuccati (Ka)

2. Sāmavaṇṇo (Ka)

Āsīvisesūti ime āsīvisā daṭṭhavisā evāti veditabbā. **Sarīraṭṭhakesu** yevāti tena purisena tesaṃ kassaci anīṭṭhassa akatattā āyusesassa ca vijjamānattā naṃ na daṃsimsūti daṭṭhabbaṃ. **Pucchi** yathābhūtaṃ pavedetukāmo. **Durupaṭṭhāhāti** durupaṭṭhānā. **Sotthimaggoti** sotthibhāvassa upāyo.

Antaracaroti antaraṃ caro sukhassattu viśāsaghātī. Tenāha “**vadhako**”ti. Idāni tāsāṃ pesane kāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭhaman**”ti-ādi vuttaṃ. Abhimukhagataṃ viya **abhimukhagataṃ**. Īdisīpi hi vacoyutti loke nirūpīyati santiyaṃ purisaṃ ṭhapetīti viya¹, tasmā **abhimukhagatanti** abhimukhaṃ tena sampattanti attho. **Vaṅkasaṇṭhānaṃ phalakam** rukkhamaṃ āgatāgatānaṃ nisīdanatthāya **atthataṃ**.

Arittahattho puriso santāreti etāyāti **santāraṇī**. Orimatīrato uttaraṇāya setu **uttarasetu**. Ekena dvīhi vā gantabbo rukkhamaṃ setu **rukkhasetu**. Jaṅghasatthena gamanayoggo setu **jaṅghasetu**. Sakaṭena gantuṃ sakkuṇeyyo **sakaṭasetu**. Na kho esa **brāhmaṇo** paramatthato. Tadattho pana ekadesena sambhavatīti tathā vuttanti dassento “**ettakānaṃ paccatthikānaṃ bāhitattā**”ti-āha. **Desananti** uddesadesanaṃ. **Vinivattenti** paṭisaṃharanto. Na laddho **vatāsīti** na laddho vata āsi.

Rājā viya kammaṃ sattesu issariyassa vattāpanato. **Rājā -pa-**puthujjano vaṭṭadukkhasaṅkhātāparādhatāya. **Ñāṇapalāyanenāti** mahābhūtehi nibbinditvā virajjitvā vimuccitukāmatāvasena uppannañāṇapalāyane maggādhigamasiddheneva ñāṇapalāyanena. Evaṃ hettha upamāsaṃsandanaṃ matthakaṃ pāpitameva hoti.

Yatheva hīti-ādinā ekadesanāsamudāyassa nidassanaṃ āraddhaṃ. Yathāvuttavacanāṃ aṭṭhakathācariyānaṃ vacanena samattheti “**patthaddho bhavati**”ti-ādinā. Tattha **kaṭṭhamukhena vāti vā**-saddo upamattho, yathā kaṭṭhamukhena sappena daṭṭho patthaddho hoti, evaṃ pathavīdhātuppakopena

1. Nirūpīyatissanti yaṃ purisaṃ daṭṭhapetīti viya (Ka)

so kāyo kaṭṭhamukheva hoti, kaṭṭhamukhagato viya patthaddho hotīti attho. Atha vā **vā**-saddo avadhāraṇattho. So “pathavīdhātupakopena vā”ti evaṃ ānetvā sambandhitabbo, ayañhettha attho—kaṭṭhamukhena daṭṭhopi kāyo pathavīdhātuppakopeneva patthaddho hoti, tasmā pathavīdhātuyā aviyutto so kāyo sabbadā kaṭṭhamukhagato viya hotīti. **Vā**-saddo vā aniyamattho. Tatrāyamattho—kaṭṭhamukhena daṭṭho kāyo patthaddho hoti vā, na vā mantāgadavasena, pathavīdhātuppakopena pana mantāgadarahito so kāyo kaṭṭhamukhagato viya hoti ekantapatthaddhoti. Tattha **kāyoti** pakatikāyo. **Pūtikoti** kuthito. **Santattoti** sabbaso tatto mahādāhappatto. **Sañchinnoti** sabbaso chinno cuṇṇavicuṇṇabhūto, yadā kāyo patthaddhādibhāvappatto hoti, tadā puriso kaṭṭhamukhādisappassa mukhe vattamāno viya hotīti attho.

Visesatoti kaṭṭhamukhādivisesato ca pathavī-ādivisesato ca. **Anatthaggaṇatoti**-ādi acetanesupi bhūtesu sacetanesu viya anattādināṃ paccakkhatāya nibbedajananattham āraddham. Tattha **āsayatoti** pavattiṭṭhānato. **Etesanti** mahābhūtānaṃ. **Sadisatāti** vammikāsayasusiragahanasaṅkāraṭṭhānāsayatāya ca sadisatā.

Paccattalakkhaṇavasenāti visum visum lakkhaṇavasena. Pathavī-ādināṃ kakkhaḷabhāvādi, taṃ samaṅgino puggalassa kakkhaḷabhāvāpādanādinā vikāruppādanato **visavegavikārato sadisatā veditabbā**.

Anattāti byasanā. **Byādhinti** kuṭṭhādibyaḍhim. **Bhave jātābhinandinoti** bhavesu jātiyā abhinandanasilā. Pañcavokāre hi jātiyā abhinandanā nāma mahābhūtābhinandanā eva.

Durupaṭṭhānatarānīti duppaṭikātarānī. **Durāsadāti** durupasaṅkamanā. “Upaṭṭhāmī”ti **upasaṅkamtum na sakkonti**. Parijānāma kammanāmāni, upakārā nāma natthi. **Anantadosūpaddavatoti** aparimāṇadosūpaddavahetuto. **Ekapakkhalanti** ekadukkham.

Rūpakkhandho bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati arūpakkhandhānaṃ ekanirodhattā. **Vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti** pañcavokāre arūpakkhandhesu bhinnesu rūpakkhandhassa avatṭhānābhāvato. **Ettāvatāti** lobhuppādanamattena. Paññā nāma attabhāve uttamaṅgaṃ paññuttarattā kusaladhammānaṃ, sati ca kilesuppattiyaṃ paññāya anuppajjanato vuttaṃ “**ettāvatā paññāsīsāṃ patitaṃ nāma hoti**”ti. **Yoniyo upaneti** tadupagassa kammaṃpaccayassa bhāve. “Jātibhayaṃ jarābhayaṃ maraṇabhayaṃ corabhayaṃ”ti-ādinā āgatāni **pañcavīsati mahābhayāni**, “hatthampi chindati”ti-ādinā āgatāni **dvattimsa kammakāraṇāni āgatāneva honti** kāraṇassa samavatṭhitattā. **Nandīrāgo saṅkhārakkhandhoti** saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttaṃ.

Pāḷiyamyeva āgatā “cakkhuto cepi naṃ bhikkhave”ti-ādinā. **Kiñci alabhivāti** tasmim suññagāme corānaṃ gayhūpagassa alābhavacaneneva tassa purisassa attano paṭisaraṇassa alābho vutto eva hotīti na uddhaṭo, purisaṭṭhāniyo bhikkhu, corā pana bāhirāyatanaṭṭhāniyā. **Abhinivisitvāti** vipassanābhinivesaṃ katvā. Ajjhakkāyatanavasena desanāya āgatattā vuttaṃ “**upādārūpakammaṭṭhānavasenā**”ti.

Bāhirānanti bāhirāyatanānaṃ. **Pañca kiccānīti** corehi tadā kātābbāni pañca kiccāni. **Hatthasāranti** attano santake hatthehi gahetabbasārabhaṇḍaṃ. Pātānādivasena **hatthaparāmāsaṃ karonti**. **Pahāraṭṭhāneti** pahaṭaṭṭhāne. Ṭhānaso tasmim eva khaṇeti vadanti. Attano sukhāvaham **kusaladhammaṃ pahāya** dukkhāvahena akusalena samaṅgitā sukhāvaham bhaṇḍaṃ pahāya **bahi nikkhamanaṃ viyāti** vuttaṃ sukhanissayattā tassa. **Hatthaparā -pa- āpajjanakālo** guṇasarīrassa tadā pamādena bādhitattā. **Pahāra -pa- kālo** tato dalhataṃ guṇasarīrassa bādhitattā. **Pahāraṃ -pa- assamaṇakālo** guṇasarīrassa maraṇappattisadisattā. **Avasesajanassa dāsaparibhogena paribhuñjitabbatā** aññathattappattigihbhāvāpattiyā nidassanabhāvena vuttā. Yaṃ “chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate”ti vuttaṃ, tameva ārammaṇaṃ nissāya samparāyiko dukkhakkhandho veditabboti yojanā.

Rūpādīnīti rūpasaddagandharasāni. **Tesanti** yathāvuttabhūtopādārūpānaṃ. **Lahutādivasenā**ti tesam lahutādivasena¹. **Duruttaraṇaṭṭhoti** uttaritum asakkuṇeyyabhāvo **oghaṭṭho**. **Vuttanayenā**ti “sampayuttā vedanā vedanākkhandho”ti-ādinā vuttanayena. **Catumahābhūtādīhī**ti ādisaddena upādānakkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ. **Cittakiriyadassanattanti** cittapayogadassanattamaṃ. **Vuttavāyāma**nevāti “sammāvāyāmo”ti yo ariyamagge vutto. **Bhaddekarattādīnī**ti “ajjeva kiccaṃ ātappaṇ”ti-ādinā² vuttāni Bhaddekarattasuttādīni.

Kuṇṭhapādoti chinnapādova hutvā gativikalo. **Mānasam bandhatī**ti tasmim citte kiccaṃ nibandhati. “Ayaṃ ariyamaggo mayhaṃ oghuttaranupāyo”ti tattha cittassa sanniṭṭhānaṃ puna tattha pavattanaṃ vīriyārambho cittabandhanaṃ.

Tassa nāmarūpassa ime nandīrāgādayo taṇhāvijjādayoti katvā paccayo **dhammāyatane**kadeso. Ariyamagganibbānataṇhāvajjo idha dhammāyatane kadesoti ca. **Soḷasahākārehī**ti pīḷanādīhi soḷasahi ākārehi. Satipaṭṭhānavibhaṅge āgatanayena **saṭṭhinayasahas**sehi. **Desanāpariyosāne -pa- patiṭṭhimsū**ti vipaṇcitaññū evettha gahaṇavasena adhigatavisesā paricchinditā. Te hi tadā dhamma paṭiggāhakabhāvena satthu santike sannisinna. Ugghaṭitaññūnaṃ pana neyyānañca visesādhigamo aṭṭhakathāyaṃ na ruḷhoti idha na gahitoti.

Āsīvisopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Susaṃvutindriyassa bhojane mattaññuno satassa sampajānassa viharato kilesanimittaṃ dukkhaṃ anavasaraṇti **sukhasomanassabahu**latā vuttā. Yavati tena phalaṃ missitaṃ viya hotīti **yoni**, ekantikaṃ kāraṇaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. **Paripunṇanti** avikalaṃ. Anavasesaṃ āsave khepetīti **āsavakkh**ayo, aggamaggo. **Yaṃ yaṃ** dandhaṃ majjhaṃ javoti javādīsu yaṃ yaṃ **gama**naṃ. **Rakkhaṇatthāyā**ti kilesacorehi

1. Lahutāyoti tesam lahutādayo (Ka)

2. Ma 3. 226, 228, 229 piṭṭhesu.

rakkhaṇatthāya. **Veganiggahaṇatthāyā**ti kilesahetukassa indriyavegassa niggaṇhanatthāya. **Nibbisevanatthālā**ti visevanassa vipphanditassa¹ nirodhanāya. **Kilesūpasamatthāyā**ti kilesānaṃ uparūpari samanatthāya vūpasamanatthāya.

Samaṇarati nāma samathavipassanāmaggaḥasukhāni. Dantānampi sindhavānaṃ sārathino payogena siyā kāci visevanamattāti tadabhāvaṃ dassento “ **nibbisevane katvā pesento**”ti vuttaṃ. **Ñānaṃ gacchatī**ti asaṅgamaṇaṃ pavattati pageva indriyabhāvanāya katattā, kilesaniggahassa sukheneva siddhattā. **Dāyakassa** ajjhāsayo **vaso** uḷāro lāmakko. **Deyyadhammassa** pamāṇaṃ **vaso** appakaṃ bahukaṃ ca.

Mahāmaṇḍapaṭṭhānaṃ nāma lohapāsādassa purato eva mahābhikkhu saṃghassa sannipātakāle tesāṃ pahonakavasena mahāmaṇḍapassa kattabbaṭṭhānaṃ. **Gahaṇamānanti** parivisaḡahaṇabhājanaṃ.

Pakatiyā bhattakārakicce adhigato **upaṭṭhākupāsako**². Mudusamakharasaññitehi, dahanapacanaḡhajjanaññitehi vā **tīhipākehi**.

Parisodhetvāti rañño anucchavikabhāvaṃ parisodhetvā. **Bhūmiyaṃ chaḡḡdesi** “bhikkhūnaṃ adatvā mayā mukhe pakkhittan”ti. **Mukhena gaṇhi** tassa niddosabhāvaṃ dassetuṃ. Mattaṃ jānāpetuṃ **pamajji**, “tvaṃ kuto āgato”ti pucchane **pamādaṃ āpajji**. **Anubhāgoti** avasiṭṭhabhāgo. **Idamatthiyanti** idaṃ payojanaṃ. **Itaranti** pāḷiyaṃ anāgatampi āhāre pamāṇajānaṃ.

Sayanaṃ seyyā, kāmaḡbhogīnaṃ seyyā **kāmaḡbhogiseyyā**. **Dakkhinaḡpassena sayāno nāma natthi** dakkhinaḡhatthena kātabbakiccakaraṇato. **Tejussadattā**ti idaṃ anutrāsasseva sīhassa sayananti dassetuṃ vuttaṃ. **Dve purimaḡpāde ekasmiṃ, pacchimaḡpāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā**ti hi idaṃ pādānaṃ avikkhittabhāvakaraṇadassanaṃ.

Catutthajjhānaseyyāti catutthajjhānikaṃ phalasamāpattiṃ vadati. Yebhuyyena hi Tathāgatā phalasamāpattiṃ samāpajjitvāva sayanti. Sā ca nesaṃ catutthajjhānato vuṭṭhāya, kilesaparinibbānassa ca katattāti

1. Nibbinditassa (Ka)

2. Upaṭṭhakakārato (Ka)

vadanti. **Idha sīhaseyyā āgatā**¹ pādaṃ accādhāya pubbenāparaṃ ajahitasamlakkhaṇā seyyāti katvā. Tenāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. **Evanti** “dakkhiṇena passenā”ti-ādinā vuttākārena seyyaṃ kappeti.

Kathaṃ niddāyanto sato sammajāno hoti? Bhavaṅgacittena hi niddūpagamananti adhippāyo. **Appahānenā**ti tadadhimuttatāya tadappahānaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā tesu niddokkamanassa ādipariyosānesu ajahitasatisampajaññaṃ hoti. Tenāha “**niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti**”ti. Etaṃ **panāti** “niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti”ti vuttanayaṃ vadati. **Ñāṇadhātukanti na rocayimsūti** niddokkamanepi jāgaraṇe pavattañāṇasabhāvamēvāti na rocayimsu porāṇā. Nirantaraṃ bhavaṅgacittesu vattamānesu satisampajaññasambhavoti adhippāyo. Purimasmim hi naye sati sampajaññaassa asaṃvaro, na bhavaṅgassa. Indriyaṃvaro, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogoti imehi **tivaṅgikā**, nimittānubyañjanaparivajjanādi sabbāṃ vipassanāpakkhikamevāti adhippāyo.

Tānevāti vipassanākkhaṇe pavattāni indriyādini. **Yāva arahattā desanā** vitthārato **kathetabbā**. Pāliyaṃ pana “yoni cassa āraddhā hoti āsavānaṃ khayāyā”ti saṅkhepena kathitā.

Rathopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. **Aṭṭhikummoti** piṭṭhiyaṃ tikhiṇaṭṭhiko kummo. **Tantibandhoti** byāvaṇo. **Samugge viya** attano kapāle **pakkhipitvā**. **Samodahanto** sammā odahanto ajjhataṃveva dahanto. **Ārammaṇakapāleti** ārammaṇakaṭāhe. **Samodahantoti** diṭṭhamattasseva ca gahaṇato manovitaṃkatte tattheva sammadeva odahanto. Taṃ hi visayavasena pavattitum adento. **Pañca dhammeti** “kālena vakkhāmī”ti-ādinā² vuccamāne.

Kummopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Adhippetā (Ka)

2. Vi 5. 283 piṭṭhe.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. **Vilāsamāno** viya **sāgarāṃ patvā**. **Antosākhoti** gaṅgāya tīrassa anto onatasākho. **Temetīti** tinto hoti. **Tiriyāṃ patito** daṇḍasetu viya ṭhitattā mahājanassa **paccayo jāto**, tathā mahantabhāvena gaṅgāsotaṃ otaraṇādi natthi.

Ayaṃ hīti anantaraṃ vuttapuggalo. **Ariyamaggāṃ oruyhāti** catubbidhaṃ ariyamaggavīthiṃ otarivā. “Cittaṃ nāmetan”ti-ādinā cintetvā ghibbandhanaṃ na vissajjetīti sambandho. **Attano bhajamānaketi** attano bhajante. Jīvikatthāya payujjitabbato **payogo**, khattavattthādi. Tato payogato **utthitaṃ āyaṃ**. **Kiñcāpi bhikkhūnaṃ kāyasāmaggiṃ deti** bhikkhatthāya.

Muṇḍaghaṭanti bhinnotttham¹ ghaṭaṃ. **Khandheti** aṃse. **Samṅhabhoganti** samṅhasantakaṃ bhogagāmaṃ gantvā. **Atthato evaṃ vadantīti** tathā atthassa sambhavato evaṃ vadantā viya honti. **Yāgumattake yāgunti** yāguṃ pivivā tāya aparipakkāya eva aññaṃ yāguṃ ajjoharivāti ambandho.

Kilesānurañjitovāti yonisomanasikārassa abhāvena kilesānugatacitto eva. **Akkhīni nīharitvāti** kodhavasena akkhike karonto akkhīniniharitvā vicarissati. **Uddhato hoti** avūpasanto.

Diṭṭhigatikoti sāsaniko evaṃ ayoniso ummujjitvā sāsanaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpento ariṭṭhasadiso. Tenāha “so hi”ti-ādi. **Arūpabhava rūpaṃ atthi**, aññathā tato cutassa kuto rūpakkhandhassa sambhavo. **Asaññībhava cittaṃ atthīti** etthāpi eseva nayo. **Bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo** “yo ime cattāro satipaṭṭhāne bhāveyya sattavassānī”ti-ādivacanato². **Anusayo cittavippayutto**, aññathā sāvajjānavajjadhammānaṃ ekajjhaṃ uppatti siyā. **Te ca sattāsandhāvanti saṃsaranti**, aññathā kammaphalānaṃ sambandho na siyāti. **Iti vadanto** evaṃ micchāvādaṃ paggayha vadanto.

Temanarukkho viya -pa- dullabhadhammassavano ca puggalo saddhāsinehena atemanato. **Katavinayo** sikkhitavinayo yathā “kataviṃṇo”ti.

1. Kinnovaddaṃ (Ka)

2. Dī 2. 251; Ma 1. 90 piṭṭhesu.

Dhammakathikānaṃ vicārethāti idaṃ deyyadhammaṃ dhammakathikānaṃ ayyānaṃ tassa tassa yuttavasena vicārethāti niyyātanavasena **vatvā**.

Divākathiko sarabhāṇako sāyanhe katheti, purimayāmaṃ kathento **rattikathiko** bhāṇakapuggalo.

Nandanavanābhiraṃeti nandanavanaṃ viya manorame. **Assa bhārahārabhikkhū**ti assa kiccavāhakabhikkhū upajjhāyādayo. **Sukhanisinnakathanti** paṭisanthārakathāpubbakāṃ upanisinnakathaṃ **sutvā**.

Ṭhitasanṭhāneneva ṭhitākāreneva **ṭhitaṃ**, nappayuttanti attho. Cittakammamūlādini ṭhitasanṭhāneneva ṭhitāti yojanā. **Mudutāyāti** muduhadayatāya sāpekkhatāya.

Paṭipadanti samathavipassanāpaṭipattiṃ. **Dīpetvā** pakāsetvā pākaṭaṃ katvā. **Tatruppādoti** tatra uppajjanaka-āyuppādo. Khettaṃ sandhāya vadati. **Tela -pa- hatthā**ti telaghaṭamadhughaṭaphāṇitaḥaṭādiḥatthā. **Apakkamimsu** dubbicāritattā. **Pūresīti** heṭṭhā ca tattha tattha atītāni kālavacanāni porāṇaṭṭhakathāya āgatattā kira vuttāni.

Upagamanānupagamanādīni¹ orimassa pārimassa ca upagamanānupagamanāni ceva majjhe saṃsīdanāni ca. **Paṭivijjhanti** jānituṃ. **Etanti** yathāvuttaṃ cakkhusabhāvaṃ. **Domanassanti** tasseva mandabhāvapaccayaṃ domanassaṃ **āpajjantopi upagacchati nāma** tannimittasaṃkilesassa uppāditattā. **Ṭiṇṇaṃ lakkhaṇānanti** hutvā abhāvato ādi-antavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepatoti-ādīnaṃ ṭiṇṇaṃ lakkhaṇaṃ sallakkhaṇavasena.

Vāmatoti micchā. **Dakkhiṇatoti** sammā. Yathā tassa tassa sattassa orabhāvattā ajjhāttikāni āyatanāni **orimaṃ tīraṃ** katvā vuttāni, evaṃ nesaṃ parabhāvattā bāhirāni āyatanāni **pārimaṃ** vuttāni. Apāyamaṃ majjhe saṃsaraṇahetutāya nandīrāgova “majjhe saṃsādo”ti vutto.

Unnatoti “seyyohamasmī”ti-ādīnā unnatiṃ upagato. Attukkaṃsane paṃsukūlikabhāvena attānaṃ dahanato aññākāratāgahe tabbo. **Pāsāṇo nu kho esa khāṇukoti** gahetabbadārukkhandha sadiso vutto.

1. Upagacchamānānupagacchamānādīni (Ka)

Cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti āvaṭṭavegassa balavabhāvato. **Catūsu apāyesūti** pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo manussālokepi guṇasarīrabhedanena dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇaṃ āpajjatiyeva tassa tathā āpannattā. Evaṃ hi so apāyesu tādisesu jāyati.

Sīlassa duṭṭhaṃ nāma natthi, tasmā abhāvattho idha du-saddoti āha “**nissīlo**”ti. “Pāpaṃ pāpena sukaraṃ”ti-ādīsu¹ viya pāpa-saddo nihīnapariyāyoti āha “**lāmakadhammo**”ti. **Na sucīti** kāyavācācittēhi na suci. **Saṅkāya vāti** attano vā saṅkāya paresaṃ samācārakiriyaṃ sarati āsaṅkati. Tenāha “**tassahī**”ti-ādi. **Tāni kammāni pavisaṭṭi** tāni kammāni karontānaṃ antare pavisati. **Guṇānaṃ pūtibhāvenāti** guṇabhāvena gahitānaṃ sīladhammānaṃ saṅkiliṭṭhabhāvappattiyā. **Kacavarajātoti** abbhantaraṃ sañjātakacavaro, kacavarabhūto vā.

Aṇaṇā pabbajjāti aṇaṇasseva pabbajjā. Orimatīrādīnaṃ upagamanānupagamanādīnaṃ jotitattā **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ**.

Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Yā āpatti vuṭṭhānagāminī desanāgāminī, taṃ paṭicchāditakālato paṭṭhāya **saṅkiliṭṭhā** nāma antarāyikabhāvato. Āvīkatā pana anāpattiṭṭhāne tiṭṭhatīti **asaṅkiliṭṭhā** nāma. Tenāha “**āvīkatā hissa phāsu hoti**”ti. **Evarūpaṃ saṅkiliṭṭhanti** paṭicchāditatāya vā duṭṭhullabhāvena vā saṅkiliṭṭhaṃ.

Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. **Santhāgāranti** saññāpanāgāraṃ. Tenāha “**uyyogakālā dīsū**”ti-ādi. **Ādi-saddena** maṅgalamahādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Santharantīti**

1. Khu 1. 150 piṭṭhe Udāne.

vissamanti, parissamaṃ vinodentīti attho. **Sahā**ti sannipātavasena ekajjhaṃ. **Saha atthānusāsanaṃ agāra**nti tasmīṃ atthe **ttha**-kāraṣṣa **ntha**-kāraṃ katvā “santhāgāraṇ”ti vuccatīti daṭṭhabbaṃ, paṭhamam tattha sammantanavasena santharanti vicārentīti attho.

Tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ āgatameva **bhavissatī**ti buddhavacanassa āgamanasīsena ariyaphaladhammānampi āgamaṇam vuttameva. Tiyaṃmarattim tattha vasantānaṃ phalasamāpattivaḷaṇjanaṃ hotīti. Tasmīṃ ca bhikkhusaṃghe kalyāṇadhammā kalyāṇaputhujjanā vipassanaṃ ussukkāpentā hontīti ariyamaggadhammānampi tattha āgamaṇam hotiyeva.

Allaggomayenāti acchena allagomayarasena. **Opuṇḍāpetvā**ti vilimpetvā. **Catujjātiyagandhehī**ti kuṇkumaturukkhayavanapupphatamālapattagandhehi. **Nānāvaṇṇeti** nīlādivasena nānāvaṇṇe, bhittivisesavasena nānāsaṇṭhānarūpe. **“Mahāpiṭṭhikako**javeti hatthipiṭṭhi-ādīsu attharitaḥḥatthāya ‘mahāpiṭṭhikā’ti laddhasamaññe kojave”ti vadanti, kuttake pana sandhāyetaṃ vuttaṃ, “caturaṅgulādhikapupphā mahāpiṭṭhikakojavā”tipi vadanti. **Hatthathara**-**assattharā** hatthi-assapiṭṭhīsu attharitaḥḥatthā hatthi-assarūpavicittā ca attharakā. **Sīhattharakā**dayo pana sīharūpādivicittā eva attharakā. **Cittattharakam** nānāvidharūpehi ceva nānāvidhamālākammādihi ca vicittam attharakam.

Upadhānanti apassayanaṃ. **Upadahitvā**ti apassayayoggabhāvena ṭhapetvā. Gandhehi katamālā **gandhadāmaṃ**. Tamālapattādihi katamālā **pattadāmaṃ**. Ādi-saddena hiṅgulatakkolajātiphalajātipupphādihi katadāmaṃ saṅgaṇhāti. Pallaṅkākārena katapiṭṭham **pallaṅkapīṭham**. Tīsu passesu ekapasse eva vā sa-upassayaṃ **apassayapīṭham**. Anapassayaṃ **muṇḍapīṭham**. **Yojanāvatteti** yojanaparikkhepokāse.

Samvidhāyāti antaravāsakassa koṇapadesaṃ itarapadesaṃca samaṃ katvā vidhāya. Tenāha **“kattariyā padumaṃ kantento viyā”**ti, **“timaṇḍalaṃ paṭicchā**mento”ti ca. Yasmā buddhānaṃ rūpasampadā viya ākappasampadāpi paramukkamaṃsataṃ gatā, tasmā tadā bagavā evaṃ sobheyyāti dassento **“suvaṇṇapāmaṇḍenā”**ti-ādimāha. Tattha “asamena

buddhavesenā”ti-ādinā tadā bagavā buddhānubhāvassa niguhane
kāraṇābhāvato tattha sannipatitadevamanussanāgayakkhagandhabbādīnaṃ
pasādajananatthaṃ attano sabhāvapakatīyāva kapilavatthum pāvisīti dasseti.
Buddhānaṃ kāyapabhā nāma pakatīyā asītihatthamattapadesaṃ visaratīti āha
“asītihatthattāhānaṃ aggahesi”ti. Nīlapītalohitodātamañjīṭṭhapabhassarānaṃ
vasena **chabbanṇā buddharasmiyo**.

Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaḡgā samantato phullo
vikasito. **Paṭipāṭiyā ṭhapitānanti**-ādi parikappūpamā, **yathā taṃ -pa-**
alaṅkatam aññaṃ virocati, evaṃ virocittha, samatimsāya pāramitāhi
abhisankhatattā evaṃ virocitthāti vuttam hoti. “**Pañcavīsatiyā gaṅgānanti**
satamukhā hutvā samuddam paviṭṭhāya mahāgaṅgāya mahantamahantānaṃ
gaṅgānaṃ pañcavīsati”ti vadanti. **Papañcasūdaniyam**¹ “pañcavīsatiyā
nadīnaṃ”ti vuttam, gaṅgādīnaṃ candabhāgāpariyosānānaṃ pañcavīsatiyā
mahānadīnanti attho. Parikappavacanam hetam. **Sambhijjāti** sambhedam
missībhāvaṃ patvā. **Mukhadvāreti** samuddam paviṭṭhatṭhāne.

Nāgasupannagandhabbayakkhādīnanti-ādi parikappavasena vuttam.
Sahassenāti padasahassena, bhāṇavārappamāṇena ganthenāti attho.

Kampayanto vasundharanti attano guṇavisesehi pathavīkammaṃ
unnādentō, evaṃ bhūtopi aheṭṭhayanto pāṇāni. Sabbapadakkhiṇattā
buddhānaṃ **dakkhiṇam paṭhamam pādam uddharanto**. **Samam samphusate**
bhūmim suppatiṭṭhitapādatāya. Yādipi bhūmim samam phusati, **rajasā**
nupalippati sukhumattā chaviyā. **Ninnaṭṭhānam unnamatīti**-ādi buddhānaṃ
suppatiṭṭhitapādatā saṅkhātamahāpurisalakkhaṇapaṭilābhassa
nissandaphalam. **Nātidūre uddharatīti** atidūre ṭhapetum na uddharati.
Naccāsanne ca nikkhipanti accāsanne ca ṭhāne anikkhipanto niyyāti.
Hāsayinganto sadevake loke tosentō. Catūhi pādehi caratīti **catucārī**.

Buddhānubhāvassa pakāsanavasena gatattā **vaṇṇakālo nāma esa**².
Sarīraṇaṇṇe vā guṇaṇaṇṇe vā kathiyamāne **dukkathitanti na vattabbam**.
Kasmā? **Appamāṇavaṇṇā hi buddhā** bagavanto, buddhaguṇasaṃvaṇṇanā
jānantassa

1. Ma-Ṭṭha 3. 16 piṭṭhe.

2. Ayam (Ka)

yathā raddhasaṃvaṇṇanaṃ yeva anupavisati. **Dukūlacumbaṭakenā**ti ganthitvā gahita dukūlavatthena.

Nāgavikkanta cāraṇoti hatthinā gasadisapadanikkhepo.

Satapuññalakkhaṇoti anekasatapuññābhinibbattamahāpurisalakkhaṇo.

Maṇiverocano yathāti caturāsītisahassamaṇiparivārito ativiya virocamaṇo vijjotamaṇo maṇi viya. “Verocano nāma eko maṇi”ti keci. **Mahāsālovāti** mahanto sālurukkho viya, suddhaṭṭhito koviḷārādi mahārukko viya vā.

Padumo kokanado yathāti kokanadasaṅkhātama mahāpadumaṃ viya, vikasamānapadumaṃ viya vā.

Ākāsagaṇaṃ otārento viyāti-ādi tassā pakīṇṇakakathāya aññesaṃ sudukkarabhāvadassanañceva suṇantānaṃ

accantasukhāvahabhāvadassanañca. **Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viyāti** nāliyaṇaṃ yojetvā mahāpathaviyā heṭṭhimatale pappākojaṃ uddhaṃ mukhaṃ katvā ākaḍḍhanto viya. **Yojanikanti** yojanapamaṇaṃ.

Madhubhaṇḍanti madhupaṭalaṃ.

Mahantanti vipulaṃ ulārapuññaṃ. **Sabbadānaṃ dinnameva hotīti** sabbameva paccaya jātaṃ āvāsadāyakena dinnameva hoti. Tathā hi dve tayo gāme piṇḍhāya caritvā kiñci aladdhā āgatassapi chāyūdakasampannaṃ āramaṃ pavisitvā nhāyitvā paṭissaye muhuttaṃ nipajjitvā utthāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti, bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, paṭissayaṃ pavisitvā dvāraṃ vidhāya muhuttaṃ nisinnassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti, bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭakā vijjhanti, khāṇu paharati, sarīsapādi parissayā ceva corabhayañca uppajjati, paṭissayaṃ pavissitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa pana sabbepete parissayā na honti. Sajjhāyantaṃ dhammapātisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa upasamasukhaṃ uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhini phandanti, senāsanaṃ pavisanakkhaṇe mañcapīṭhādini na paññāyanti, muhuttaṃ nisinnassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapānamañcapīṭhādini paññāyanti. Etasmiṃ ca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ “**āvāsadānasmim hi dinne sabbadānaṃ dinnameva hotīti**”ti. **Bhūmaṭṭhaka -pa-**

na **sakkā**ti ayamattho mahāsudassanavatthunā¹ dīpetabbo. **Mātukucchi** **asambādhova hotī**ti ayamattho antimabhavikānaṃ mahābodhisattānaṃ paṭisandhivasena dīpetabbo.

Sītanti ajjhataṃ dhātukkho bhavasena vā bahiddhā utuvipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇ**hanti aggisantāpaṃ, tassa ca davadāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭi**hantīti paṭihanati. Yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ ābādho na hanati, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahituṃ na sakkoti. **Vā**lamigānīti sīhabyagghādīvālamige. Guttasenāsanāṃ hi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarī**sapeti ye keci sarantā gacchante dīghajāṭike sappādike aññe ca tathārūpe. **Mak**aseti nidassanamattametaṃ, ḍaṃsādīnaṃ eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sis**ireti sītakālavasena sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphasse. **Vuṭṭhi**yoti yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihanatīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ubbahanabhañjanādivasena pavattiyā ghorō saraja-araṇḍadibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghorō sūriyātapo ca. **Paṭi**haññatīti paṭibāhiyati. **Le**ṇatthanti nānārammaṇato cittaṃ nivattitvā paṭisallāṇārāmatthaṃ. **Suk**hatthanti vuttaparissayābhāvena phāsuviḥaratthaṃ. **Jhā**yitunti aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yattha katthaci cittaṃ upanibandhitvā samādahanavasena jhāyituṃ. **Vip**assitunti aniccādivasena saṅkhāre sammāsituṃ.

Vihāreti paṭissaye. **Kā**rayeti kārāpeyya. **Ram**meti manorame vāsayettha **bahussut**eti kāretvā pana ettha vihāresu bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya. Te nivāsento pana **tesaṃ** bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **anna**ñca **pāna**ñca **vatthas**enāsanāni ca **dade**yya **ujubhū**tesu ajjhāsayasampannesu kammaphalānaṃ ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippas**annena **cetasā**. Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakārataṃ dassetuṃ “**te tassā**”ti gāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassā**ti upāsakassa. **Dhamma**ṃ **desentī**ti

1. Dī 2. 139 piṭṭhe.

sakalavaṭṭadukkhapanūdanam niyyānikam dhammam kathenti. **Yaṃ so dhammam idhaññāyāti** so puggalo yaṃ saddhammam imasmiṃ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamena anāsavo hutvā parinibbāyati.

Āvāseti āvāsadāne. **Ānisaṃsoti** udrayo. Pūjāsakkāravasena paṭhamayāmo khepito, satthu dhammadesanāya appāvaseso majjhimayāmo gatoti pāliyaṃ “bahudeva rattin”ti vuttanti āha **“atirekataram diyaḍḍhayāman”**ti. **Saṅgataṃ nārohati** vipulavitthārabhāvato. Buddhānam hi bhattānumodanāpi thokaṃ vaḍḍhetvā vuccamānā dīghamajjhimapamāṇāpi hoti. Tathā hi suphusitaṃ dantāvaraṇam, jivhā tanukā, bhavaṅgaparivāso paritto, natthi vegāyitaṃ, natthi vitthāyitaṃ, natthi abyāvaṭṭamano, Sabbaññutaññānam samupabyūḷham, aparikkhayā paṭisambhidā.

Sandassetvāti—ādīsu sandassetvā āvāsadānapaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ katham katvā. Tato param mahārāja itipi sīlam itipi samādhi itipi paññāti sīlādiguṇe tesam sammā dassetvā hatthena gahetvā viya paccakkhato pakāsetvā. **Samādapetvāti** evaṃ sīlam samādātabbam, sīle paṭiṭṭhitena evaṃ samādhipaññā bhāvetabbāti yathā te sīlādiguṇe sammā ādiyanti, tathā gaṇhāpetvā. **Samuttejetvāti** yathāsamādinnaṃ sīlam suvisuddham hoti, samathavipassanā ca bhāviyamānā yathā suṭṭhu visodhitā uparūpari visesāvahā honti, evaṃ samuttejetvā nisāmanavasena vodāpetvā. **Sampahamsetvāti** yathānusiṭṭham ṭhitasīlādiguṇehi sampati paṭiladdhaguṇānisaṃsehi ceva upariladdhabbaphalavisesehi ca cittaṃ sampahamsetvā laddhassāsavasena suṭṭhu tosetvā. Evametesam padānam attho veditabbo. Sakyarājāno yebhuyyena bagavato dhammadesanāya sāsane laddhassādā laddhapatiṭṭhā ca.

Upasaggasaddānam anekatthattā abhi-saddo ati-saddena samānatthopi hotīti vuttaṃ **“abhikkantāti atikkantā”**ti.

Tatra kirāti—ādī kecivādotibaddhopi na hoti. Tenāha **“akāraṇametan”**ti—ādi. **Kāyacittalahutādayo uppajjantīti** idaṃ kāyikacetasika-aññathābhāvassa kāraṇavacanā, lahutādi-uppanne savanānuttariyapaṭilābhena laddhabbadhammatthavedasamadhigamato. Vuttaṃ hetam—

“Yathā yathāvuso bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniko sabrahmacārī, tathā tathā so tasmim dhamme labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitam pāmojjan”ti-ādi¹.

Piṭṭhivāto uppajji upādinnaśarīrassa tathārūpattā saṅkhārānañca aniccatāya dukkhānubandhattā. **Akāraṇaṃ vā etanti** yenādhippāyena vuttaṃ, tameva adhippāyaṃ vivarituṃ “**pahoti**”ti-ādi vuttaṃ. **Ekapallaṅkena nisīdituṃ pahoti** yathā taṃ Veluvagāmake. **Ettake ṭhāneti** ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannanti yojanā. **Taṅca khoti** vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapaṇaṃ. **Dhammakathaṃ suṇamāno** dhammagāravena.

Avassutassāti avassutabhāvassa rāgādivasena. **Avassutassa kāraṇanti** tintabhāvakāraṇaṃ. **Kilesādhimuccanenāti** kilesavasena paripphanditavasena. **Nibbāpanaṃ viyāti** vūpasamo viya. **Nibbisevanānanti** paripphandanarahitānaṃ.

Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. **Dukkhadhammānanti** dukkhakāraṇānaṃ. Tenāha “**dukkhasambhavadhammānaṃ**”ti-ādi. Tattha kiṃ dukkhaṃ, kā dukkhadhammāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**pañcasu hī**”ti vuttaṃ. **Teti** pañcakkhandhā. **Dukkhasambhavadhammattāti** dukkhupattikāraṇattā. **Assāti** tena. Karaṇe hetam sāmivacanaṃ. **Kāmeti** vatthukāme kilesakāme ca. Puna **assāti** sāmi-atthe eva sāmivacanaṃ. **Cāranti** cittācāraṃ. **Vihāranti** pañcadvārappavatticāravihāraṃ. “**Ekaṭṭhā**”ti ca vadanti. Teneva hi “anubandhitvā carantaṃ”icceva vuttaṃ. **Anubandhitvāti** ca vithicittappavattito paṭṭhāya yāva tatiyajavanavārā anu anu bandhitvā. **Pakkhandanādīti ādi**-saddena kasigorakkhādivasenapi kāmānaṃ pariyesanadukkhaṃ saṅgaṇhāti.

1. Dī 3. 200, 234; Am 2. 18 piṭṭhesu. (Atthato samānaṃ.)

Dāyatīti **dāyo**, vanam. Tenāha “**aṭavin**”ti. **Kaṇṭakagabbhanti** ovarakasadisam vanam. Nāmapadam nāma kiriyāpadāpekkhanti “**vijjhī**”ti vacanasesena kiriyāpadam gaṇhāti.

Dandhāyitattam uppannakilesānam avaṭṭhānam. Tenāha “**uppannamattāyā**”ti-ādi. **Tāyā**ti satiyā. **Kāci kilesā**ti cuddasavidhe cittassa kicce javanacicce eva cittakilesānam uppattim katvā tathā vuttam. **Niggahitāva honti** pavattitum appadānavasena. Tenāha “**na saṇṭhātum sakkontī**”ti. **Cakkhudvārasminti** pāḷiyam tassa paṭhamam gahitatāya vuttam, tena nayena sesadvārānipi gahitāneva honti. **Rāgādīsu uppannesu** paṭhamajavanavāre. Satisammosena “**kilesā me uppannā**”ti **ñatvā** tathā paccāmāsasatiyā labbhanato. Tenāha “**anacchariyam cetan**”ti. **Āvaṭṭetvāti** ayoniso āvaṭṭetvā. **Āvajjanādīsūti** tato eva ayoniso āvajjanādīsu uppannesu iṭṭhārammaṇassa laddhattā paccayasiddhiyā sampattam pavattanāraham. **Nivattetvāti** dutiyajavanavārepi kilesupattim nivattetvā. Katham panassa evam laddhum sakkāti āha “**āraddhavipassakānam hī**”ti-ādi. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāneti** bhāvanāyam paṭisaṅkhāne ca yogino patiṭṭhitabhāvo. Tassa **ayamānisamso**—yam paccayalābhena uppajjitum laddhokāsāpi kilesā pubbe pavattabhāvanānubhāvena vikkhambhitā tathā tathā niggahitā eva hutvā nivattanti, kusalā dhammāva laddhokāsā uparūpari vaḍḍhanti.

Abhihaṭṭhanti abhiharitvā. **Anudahantīti** anudahantā viya honti. **Anusentīti** etthāpi eseva nayo. **Anāvaṭṭanteti** anivattante sāmāññatoti adhippāyo. **Vipassanābalameva dīpitaṃ** maggaḥphalādhigamassa ajotitattā.

Dukkhadhammasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kimsukopamasuttavaṇṇanā

245. Catunnam ariyasaccānam pariññābhisamayādivasena vividhadassananti kiccavasena nānādassanam hotīti vuttam “**dassananti paṭhamamaggassetam**

adhivacanan”ti. Tayidaṃ uparimaggesu bhāvanāpariyāyassa niruḥhattā paṭhamamaggassa paṭhamam nibbānadassanato. Tenāha “**paṭhamamaggo hī**”ti-ādi. Koci yathāvuttaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānanto ñāṇadassanaṃ nāma ārammaṇakaraṇassa vasena atippasaṅgaṃ āsaṅkeyyāti taṃ nivattetuṃ “**gotrabhū panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Na dassananti vuccatīti** ettha rājadassanaṃ udāharanti. **Cattāropi maggā dassanameva** yathāvuttanatthena, bhāvanāpariyāyo pana upari tiṇṇaṃ maggānaṃ paṭhamamagga-upāyassa bhāvanākārena pavattanato. Dassanaṃ visuddhi etthāti **dassanavisuddhikaṃ**, nibbānaṃ. Phassāyatanam kammaṭṭhānaṃ assa atthīti **phassāyatanakammaṭṭhāniko**. Esa nayo sesesupi padesu.

Padesasaṅkhāresūti saṅkhārekadesesu. Heṭṭhimaparicchedenā pathavi-ādike dhammamatte diṭṭhe rūpapariggaho, cakkhuviññāṇādike taṃsahagatadhammamatte diṭṭhe arūpapariggaho ca sijjhatīti vadanti.

Adhigatamaggameva kathesīti yena mukhena vipassanābhinivesaṃ akāsi, tamevassa mukhaṃ kathesi. **Ayaṃ panāti** kammaṭṭhānaṃ pucchanto bhikkhu. **Imesanti** phassāyatanakammaṭṭhānikaṃ pañcakkhandhakammaṭṭhānikānaṃ vacanaṃ. “**Aññamaññaṃ na sametī**”ti vatvā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti “**paṭhamenā**”ti-ādinā. Pañcakkhandhavimuttassa saṅkhārassa abhāvā “**nippadesesū**”ti vuttaṃ. **Tathevāti** yatheva phassāyatanakammaṭṭhānikaṃ, tatheva taṃ pañcakkhandhakammaṭṭhānikaṃ pucchitvā.

Samappavattā dhātuyoti rasādayo sarīradhātuyo samappavattā. Na visamākārasaṅgīhitā ahesuṃ. Tenāha “**kallasarīraṃ balappattan**”ti. “**Atītā saṅkhārā**”ti-ādi vipassanābhinivesavasena vuttaṃ. Sammasanaṃ sabbatthakameva icchitabbaṃ. **Cāribhūminti** gocarattānaṃ.

Kārakabhāvanti bhāvanānuyuñjanabhāvaṃ. **Paṇḍurogapuriso**ti paṇḍurogī puriso. **Aritṭhanti** suttaṃ. **Bhesajjaṃ katvāti** bhesajjapayogaṃ katvā. **Karissāmīti** bhesajjaṃ karissāmi. **Jhāmathuṇo viyāti** daḍḍhathuṇo viya khārakajālanaddhattā taruṇamakulasantānasañchannattā.

Dakkhiṇadvāragāmeti dakkhiṇadvārasamīpe gāme. **Lohitakoti** lohitavaṇṇo. **Ocirakajātoti** jāta-olambamānacirako viya.

ādinnaṣipāṭikoti gahitaphalapotako. **Sandacchāyoti** bahalacchāyo. Yasmā tassa rukkhassa sākhā aviraḷā ghanappattā aññamaññaṃ saṃsanditvā **ṭhitā**, tasmā chāyāpissa tādisīti vuttam **“sandacchāyo nāma saṃsanditvā ṭhitacchāyo”**ti, ghanacchāyoti attho. **Tatthāti**-ādi upamāsaṃsandanam.

Yena yenākārena adhimuttānanti chaphassāyatanādīmukhena yena yena vipassanābhinivesena vipassantānaṃ nibbānañca adhimuttānaṃ.

Suṭṭhuvisuddhaṃ pariññābhisaṃmayādisiddhiyā. **Tena tenevākārenāti** attanādhimuttākārena. Idāni taṃ taṃ ākāraṃ upamāya saddhiṃ yojetvā dassetuṃ **“yathā hī”**ti-ādi āraddhaṃ. Taṃ suviññeyyameva.

Idanti nagaropamaṃ. **Taṃ sallakkhanti** kimsukopamadīpitaṃ atthajātaṃ sace sallakkhitaṃ. **Assa** bhikkhuno. **Dhammadesanatthanti** yathāsallakkhitassa atthassa vasena laddhavisessassa upabrūhanāya. **Tassevatthassāti** tassa dassanavisuddhisāṅkhātassa atthassa. **Corāsaṅkā na honti** majjhimaḍḍarasajjassa pasannabhāvato. **Tipurisubbedhānāti** ubbedhena tipurisappamāṇāni nānābhittivicittāni thambhānaṃ upari vividhamālākammādivicittadhanurākāralakkhitāni manoramāni. Tenāha **“nagarassa alaṅkāratthan”**ti. Nagaradvārassa thirabhāvāpādanavasena ṭhapetabbattā vuttam **“coranivāraṇatthānīpi hontiyevā”**ti. **Piṭṭhasaṅghātassāti** dvārabāhassa. **“Ime āvāsikā, ime āgantukā, tatthāpi ca imehi nagarassa nagarasāmikassa ca attho, imesaṃ vasena anattho siyā”**ti jānanaññāsaṅkhātena **paṇḍiccena samannāgato**. Aññātanivāraṇe paṭubhāvasaṅkhātena **veyyattiyena samannāgato**. **Ṭhānuppattikapaññāsaṅkhātāyāti** tasmim tasmim atthakicce taṅkhaṇuppaṇṇakapaṭibhānaṣaṅkhātāya.

Raṇṇā āyutto niyojito **rājāyutto**, tattha tattha raṇṇo kātābbakicce ṭhapitapuriso. **Katipāheyyevāti** katipayadivaseyeva akiccakaraṇena tassa ṭhānaṃ vibbhāmo jātoti katvā vuttam **“sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā”**ti.

Sīsamassa chindāhīti sīsabhūtaṃ uttamaṅgaṭṭhāniyaṃ tattha tassa rājakiccaṃ chindāti attho. Aññathā tassa pākātike atthe gayhamāne

pāṇātipāto āṇatto nāma siyā. Na hi cakkavattirājā tādisaṃ āṇāpeti aññesampi tato nivārakattā. Atha vā **chindāhī**ti mama āṇāya assa sīsaṃ chindanto viya attānaṃ dassehi, evaṃ so tattho vādapaṭikarattapatto odameyyāti, tathā ceva upari paṭipatti āgatā. **Tatthāti** etasmiṃ paccantimanagare.

Uppannenāti samathakammaṭṭhāne uppanna.

Tassevāti sakkāyasaṅkhātassa nagarassa “dvārānī”ti vuttānīti ānetvā sambandho. “Sīghaṃ dūtayugan”ti vuttāti yojanā. Hadaya vatthurūpassa majjhe sīghāṭakabhāvena gahitattā **“hadayavatthussa nissayabhūtānaṃ mahābhūtānaṃ”**ti vuttaṃ. Yadi evaṃ vatthurūpameva gahetabbaṃ, tadevettha aggahetvā kasmā mahābhūtaggahaṇanti āha **“vatthurūpassa hī”**ti-ādi. **Yādisoti** sammādiṭṭhi-ādīnaṃ vasena yādiso eva pubbe āgatavipassanāmaggo. **“Ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādiso evā”**ti vatvā ariyamaggo **“yathāgatamaggo”**ti vutto. **Idaṃ tāvetthāti** ettha etasmiṃ sutte dhammadesanattaṃ ābhatāya yathāvutta-upamāya idaṃ saṃsandanaṃ.

Idaṃ saṃsandananti idāni vakkhamānaṃ upamāya saṃsandanaṃ. **Nagarasāmi-upamā** pañcakkhandhavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhataṃ. Sīghāṭakūpamā catumahābhūtavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhataṃ yojanā. **“Catusaccameva kathitaṃ”**ti vatvā tāni saccāni niddhāretvā dassetuṃ **“sakalenapi hī”**ti-ādi vuttaṃ. Idha nagarasambhāro chadvārādayo. Tena hi chaphassāyatanādayo upamitā. Te pana dukkhasaccapariyāpannāti vuttaṃ **“nagarasambhārena dukkhasaccameva kathitaṃ”**ti.

Kimsukopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Viṇopamasuttavaṇṇanā

246. **Bhikkhussa vā bhikkhuniyā vāti** kāmaṃ pāḷiyaṃ parisādvayameva gahitaṃ, sesaparisānaṃ pana tadaññesampi devamanussānanti sabbasādhāraṇovāyaṃ dhammasaṅgahoti imamatthaṃ upamāpubbakaṃ katvā dassetuṃ **“yathā**

nāmā”ti-ādi āradḍhaṃ. **Yajantoti** dadanto. **Vinditabboti** laddhabbo, adhigantabboti attho.

Chandoti taṇhāchando. Tenāha “dubbalataṇhā so rañjetuṃ na sakkoti”ti. **Pubbupattikā** ekasmiṃ ārammaṇe paṭhamāṃ uppannā. Sā hi anāsevanattā mandā. **Soti** chando. **Rañjetuṃ na sakkoti** laddhāsevanattā. **Doso nāma** cittadūsanattā. **Tānīti** daṇḍādānādīni. **Tammūlakā**ti lobhamūlakā tāva māyāsāṭheyyamānātimānadiṭṭhicāpalādayo, dosamūlakā upanāhamakkhapalāsa-issāmacchariyathambhasārambhādayo, mohamūlakā ahirika-anottappathinamiddhavicikicchuddhaccaviparītanamanasikārādayo saṃkilesadhammā gahitāva honti taṃmūlakattā. Yasmā pana sabbepi saṃkilesadhammā dvādasākusalacittupādapariyāpannā eva, tasmā tesampettha gahitabhāvaṃ dassetuṃ “**chando rāgoti vā**”ti vuttaṃ.

Bhāyitabbaṭṭhena **sabhayo**. Bheravaṭṭhena **sappaṭibhayo**. Kusalapakkhassa vikkhambhanaṭṭhena **sakaṇṭako**. Kusala-anavajjadhammehi duravagāhaṭṭhena **sagahano**. Bhavasampattibhavanibbānānaṃ appadānabhāvato **ummaggo**. Duggatigāmiaggattā **kummaggo**. **Iriyanā**ti vattanā paṭipajjanā. Duggatigāmitāya kilesa eva **kilesamaggo**. **Na sakkā sampattibhavaṃ gantuṃ** kuto nibbānagamananti adhippāyo.

Asubhāvajjanādīhīti ādi-saddena aniccamanasikārādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Cittam nivattati** sarāgacittam na uppajjati paṭipakkhamanasikārena vinoditattā. **Majjhattārammaṇeti** aññāṇupekkhaṭṭhāniye ārammaṇe. **Uddesa -pa- āvajjantassāti** uddisāpanavasena uddesaṃ, paripucchāpanavasena paripuccham, garūnaṃ santike vasanavasena garuvāsaṃ āvajjantassa. **Cittanti** gambhīraññācariyapaccavekkhaṇapaññavantapuggalasevanavasena tadadhimuttisiddhiyā aññāṇacittam nivattati.

Yathā “pujjabhavaphalaṃ puññaṃ”ti vuttaṃ “evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhati”ti¹, evaṃ kiṭṭhasambhavattā “kiṭṭhaṃ”ti vuttanti āha “**kiṭṭhanti kiṭṭhaṭṭhāne uppannasassan**”ti.

Ghaṭāti siṅgayugam idhādhippetanti āha “dvinnam siṅgānam antare”ti.

Ghaṭāti goṇādīnam goṇādīnam siṅgantaraṭṭhassa samaññāti vadanti.

Nāsārajjuketi nāsārajjupātaṭṭhāne.

Dameti puthuttārammaṇato nivāreti. **Nanti** cittaṃ. Yaṃ suttam **subhāsitaṃ** mayā. **Tadassāti** tadā assa bhikkhuno. **Ārammaṇeti** kammaṭṭhānārammaṇe.

Sudujitanti nibbisevanabhāvakaraṇena jitaṃ. **Sutajjitanti** suṭṭhu dūrakaraṇena jitaṃ, tathābhūtañca tajjitaṃ nāma hotīti tathā vuttaṃ. **Gocarajjhantanti** ajjhatabhūto gocaro. Kammaṭṭhānārammaṇaṃ hi bahiddhārūpādi-ārammaṇavidhuratāya ajjhantanti vuccati. Samatho anurakkhaṇaṃ etassāti **samathānurakkhaṇaṃ**, yathā indriyasamvarasīlaṃ samathānurakkhaṇaṃ hoti, tathā kathitanti attho. Yathā hi indriyasamvarasīlaṃ samathassapaccayo, evaṃ samathopi tassa paccayoti.

Vādiyamānāya vīṇāyā. Cittaṃ rañjetīti rajjanena. Avissajjanīyatāya cittaṃ bandhatīti **bandhanīyo**. **Veṭṭhaketi** tantīnaṃ āsajjanaveṭṭhake. **Koṇanti** kavaṇato vīṇāya saddakaraṇato koṇanti laddhanāmaṃ dārudaṇḍam siṅgādīsu yena kenaci kataṃ ghaṭikaṃ. Tenāha “**caturassaṃ sāradaṇḍakan**”ti.

Yasmā so rājā rājamahāmatto vā saddaṃ yathāsabhāvato na aññāsi, tasmim tassa ajānanākārameva dassetuṃ “**saddaṃ passissāmī**”ti-ādi vuttaṃ.

Asatī kirāyanti pāḷiyaṃ līṅgavipallāsena vuttanti yathālīṅgameva vadanto “**asā**”ti āha. “**Asatīti lāmakādhivacanan**”ti vatvā tattha payogaṃ dassetuṃ “**asā lokitthiyo nāmā**”ti vuttaṃ, loke itthiyo nāma asatīyoti attho, tattha kāraṇamāha “**velā tāsam na vijjati**”ti. Pakatiyā loke jeṭṭhabhātā kaniṭṭhabhātā mātuloti-ādikā **velā** mariyādā **tāsam na vijjati**. Kasmā? **Sārattā ca pagabbā ca** sabbesampi sambhogavasena viniyogaṃ gacchanti. Kathaṃ? **Sikhī sabbaghaso yathā**. Tenevāha—

“Sabbā nadī vaṅkagatī, sabbe kaṭṭhamayā vanā.
Sabbitthiyo kare pāpaṃ, labhamāne nivātake”¹.

Aññampi tanti baddhaṃ caturassa-ambhaṇavāditādīni. **Vīṇā viya pañcakkhandhā** anekadhammasamūhabhāvato. **Rājā viya yogāvacaro** tappaṭibaddhadhammagavesakattā. **Assāti** yogāvacarassa.

Nirayādito aññasmimpi **gati**-saddo vattati, tato visesanatthaṃ “**gati**gati”²ti vuttaṃ “dukkhadukkhāṃ, rūparūpan”²ti ca yathā, gatisaññitaṃ pavattiṭṭhānanti attho. Tenāha “**etthantare saṃsarati vattati**”²ti. Sañjāyanapadeso eva gatiṃ **sañjāti**gati.

Taṃ pana gatiṃ sattānaṃ saṃvegavatthubhūtaṃ paccakkhassa gabbhāsayaṃ vasena dassetuṃ “**ayamassa kāyo**”²ti-ādi vuttaṃ. Rūpadhammassa salakkhaṇaṃ gatiṃ niṭṭhā, tato paraṃ aññaṃ kiñci natthīti **salakkhaṇagati**. **Abhāvo** accantābhāvo. Santānavicchedo **vibhavagati** taṃniṭṭhānabhāvā. **Bhedoti** khaṇanirodho, idhāpi taṃniṭṭhānatāyeva pariyāyo. **Yāva bhavaggāti** yāva sabbabhavaggā. Salakkhaṇavibhavagatibhedagatiyo “eseva nayo”²ti imināva pakāsītati na gahitā. **Tassa khīṇāsavassa na hoti** aggamaggena samucchinnattā.

Sīlaṃ kathitaṃ rūpādīsu chandādinivāraṇassa kathitattā. **Majjhe samādhibhāvanā kathitā** “ajjhataṃeva santiṭṭhati -pa- samādhiyati”²ti jotitattā. **Pariyosāne ca nibbānaṃ kathitaṃ** “yampissa -pa- na hoti”²ti vacanato.

Vīṇopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. **Vaṇasarīro**ti vaṇitasarīro. **Pakkattā**ti kuthitattā². Saradaṇḍesu sarasamaññāti kaṇḍha-saddo sarapariyāyoti āha “**saravananti kaṇḍavanā**”²ti. **Arugatto -pa- veditabbo** guṇasarīrassa khaṇḍachiddasīlādīhi heṭṭhā majjhe uparibhāge ca bhedavisamacchinnavikāradosattā.

1. Khu 6. 123 piṭṭhe Jātake.

2. Kudhitattā (Ka)

ettha kusā “kaṇṭakā”ti adhippetā kaṇṭakasadisattā, kusatiṇānaṃ eva vā vuttākārapadeso “**kusakaṇṭako**”ti vutto.

Gāmavāsīnaṃ **vi**jḡhanaṭṭheṇāti nārahova hutvā tesāṃ kārānaṃ paṭiggahaṇavasena pīḷanaṭṭhena.

Pakkhinti hatthiliṅgasakuṇaṃ. Tassa kira hatthisoṇḍasadiṣaṃ mukhaṃ, tasmā “**hatthisoṇḍhasakuṇa**”ti vuttaṃ. **Vissaj**jeyyāti rajjuyā yathābaddhaṃ eva vissajjeyya.

Bhogehīti attano sarīrabhogehi. **Maṇḍala**ṃ **band**hitvāti yathā sarīraṃ maṇḍalākārena tiṭṭhati, evaṃ katvā. **Supissā**mīti niddaṃ okkamissāmi. **De**tukāmoti uppatitukāmo. **Disā** **dis**anti disato diṣaṃ.

Cha pāṇakā **vi**ya **cha** āyatanāni nānajiḡhāsayaṭṭā, nānajiḡhāsayaṭṭā ca nesaṃ nānāvisayaninnatāya daṭṭhabbā. **Da**ḷharajju **vi**ya **taṇ**hā tesāṃ bandhanaṭṭo. **Maj**jhe gaṇṭhi **vi**ya **avij**ḡ bandhanaṣṣa dubbinimmocanahetuto. **Ā**rammaṇaṃ **ba**lavaṃ **ho**ti manuññabhāvena ceva tattha taṇḡabhiniṣesaṣṣa daḷhabhāvena ca.

Sarikkhakena vā upamāya āharaṇapakkhe. **Ap**panāti saṃsandaṇā. **Pā**ḷiyaṃyeva **ap**pitā upamā “evameva kho”ti-ādinā. **Rū**pacittādivisaṃaninnatā **ca**kkhussa **vi**samaḡjiḡhāsayaṭṭā. Esa nayo sesesupi.

Kaṇṇacchiddakūpaketi kaṇṇacchiddasaññite āvāṭe. **Ta**ssāti sotassa. **Pac**cayo **ho**tīti upanissayo **ho**ti tena vinā saddaggaṇaṣṣa abhāvato. “**A**jaṭākāsopi **va**ṭṭati **evā**”ti vatvā tassa paccayaḡbhāvaṃ dassetuṃ “**an**toleṇasmin”ti-ādi vuttaṃ. **Dhā**tuparamparā **gha**ṭṭentoti bhūtaparamparaṣaṃghaṭṭento¹.

Evaṃ **sa**nteti evaṃ bhūtaparamparāvasena sadde sotapathamāgacchante. **Sa**mpattaḡgocaratā **ho**ti² sotassa. Ghānādīnaṃ **vi**ya “**dū**resaddo”ti **jā**naṇaṃ **na** **sa**mbhaveyya sampattaḡgāhibhāvato. **Ta**thā **tathā** **jā**naṇākāro **ho**ti manoviññāṇaṣṣa gahaṇākāravisesato. Sotaviññāṇappavatti pana ubhayattha samānāva. Dūre ṭhitopi saddo tādise.

1. Bhūtaparamparaṣaṃsando (Ka)

2. Siyā (Ka)

ṭhāne paṭighosādīnaṃ paccayo hoti ayokanto viya ayocalanassāti¹
 daṭṭhabbaṃ. **Dhammatāti** dhammasabhāvo, saddassa so sabhāvoti attho.
Tato tato savanaṃ hoti ākāsaññitassa upanissayassa labbhanato. Yadi
 pana sotam sampattagāhī siyā, cittasamuṭṭhānasaddo sotaviññāṇassa
 ārammaṇapaccayo na siyā, paṭṭhāne ca avisesena “saddāyatanam
 sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti vutto, bahiddhā ca cittajassa
 saddassa sambhavo natthi. Atha vā cittajo saddo dhātuparamparāya
 sotapasādam ghaṭṭeti, na so cittajo saddo, yo paramparāya pavatto. Utujo hi
 so, tasmā yathuppanno saddo, tattha ṭhitova sotapasādassa āpātham
 āgacchatīti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Tena vuttam
 “asampattagocaramevetan”ti.

Tadā ekaggacittatam āpajjati parissayānaṃ abhāvato.
 Nāsacchiddasaṅkhāta-ākāsaśannissaye vattanato **ghānaṃ ākāśajjhāsayam**
 vuttam. Vātena vinā gandhagahaṇassa asambhavato
vātūpanissayagandhagocaram. Tenāha “**tathā hī**”ti-ādi.

Gāmato laddhabbaṃ āhāraṃ gāmaṃ, tanninnatāya **gāmajjhāsayatā**
vuttā. Tathā hi jīvitanimittam raso jīvitam, tasmim ninnatāya tam avhāyatīti
 jivhā. **Na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānitum**, tasmā
 āposannissitarasārammaṇā jivhāti.

Āmakasusānato **bahi**. **Upādiṇṇakajjhāsayoti** upādiṇṇakaninno.
 Kāyapasādasannissayabhūtāya pathaviyā phoṭṭhabbārammaṇe ghaṭṭite eva
 tattha viññāṇupatti, na aññathāti vuttam
 “**pathavīsannissitaphoṭṭhabbārammaṇo**”ti. **Tathā hī**ti-ādi kāyassa
 upādiṇṇakajjhāsayatāya sādhaṃ. **Ajjhattikabāhirāti** ajjhattikā bāhirā vā.
Assāti kāyassa. **Susanthatassāti**-ādi tassa pathaviyā paccayabhāvadassanaṃ.

Nānajjhāsayoti nānārammaṇaninno. Tena manassa makkaṭassa viya
 anavaṭṭhitatam dasseti. Tenāha “**diṭṭhapubbepī**”ti-ādi.
Mūlabhavaṅgaggahaṇena piṭṭhibhavaṅgaṃ nivatteti. **Assāti** manassa. Evaṃ
 kiriyaṃayaṃ viññāṇam daṭṭhabbaṃ. **Nānattanti** bhedo.

Yathārucippavattiyā nivāraṇavasena **baddhānaṃ**. **Nibbisevanabhāvantī** lolatāsankhātāparipphandassa abhāvaṃ. **Nākaḍḍhatī** savisaṃyā rūpārammaṇe cittasantānaṃ, taṃsaṃgaṇaṃ vā puggalaṃ nākaḍḍhati. **Pubbabhāgavipassanā va kathitā** āyatanamukhena “evaṃ hi vo bhikkhave sikkhitabban”ti vuttatā.

Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. **Yavapuñjoti** supariṇikkayavasamudāyo. **Kājahatthā**ti daṇḍahatthā. **Potheyyunti** yathā yavasāṅkhātāṃ dhaññaṃ vaṇṇato muccati, evaṃ pethēyyuṃ. **Yave sāvetvā**ti yavasīsato yave pothanena mocetvā vivecetvā.

Catumahāpatho viya cha āyatanāni ārammaṇadaṇḍakehi hananaṭṭhānattā. **Yavakalāpī viya satto** tehi haññaṃanattā. **Chabyabhaṅgiyo viya** sabbhāvato chadhāpi paccekāṃ iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni yavakalāpaṭṭhāniyassa sattassa hananato. Bhavapatthanāya aparāparupattim sandhāya “**bhavapatthanā kilesā**”ti bahuvacananiddeso. Bhavapatthanā ca tassa paccaṃyabhūtā kilesā cāti **bhavapatthanākilesā**ti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Yasmā sattānaṃ vaṭṭadukkhāṃ nāma sabbampi taṃ bhavapatthanāmūlakāṃ, tasmā vuttaṃ “evaṃ sattā”ti-ādi. **Bhavapatthanākilesā**ti ca bhavapatthanāmūlakāṃ kilesāṃ.

Bhumanti samīpatthe bhummaṃ. Tenāha “**sudhammāya**¹ **dvāre**”ti. **Na katanti** dukkhuppādanāṃ na kataṃ. **Navagūṭhasūkaraṃ** viyāti navagūṭhabhakkhasūkaraṃ viya. **Cittenevā**ti yo bajjhati, tassa citteneva. **Tasmāti** yasmā vepacittibandhanassa bandhanamuccanaṃ viya, tasmā “vepacittibandhanan”ti vuttaṃ. **Ñāṇamokkhaṃ bandhananti** ñāṇena muccanaṃ bandhanaṃ.

Maññaṃānoti parikappitatanhāvasena “etaṃ mama”ti, diṭṭhivasena “eso me attā”ti, mānavasena “esohamasmi”ti maññaṃto. Khandhavinimuttassa maññaṃānavatthuno abhāvā “**khandhe maññaṃto**”ti vuttaṃ. **Etanti**

1. Devasabhāya (Aṭṭhakathāyaṃ)

“mārassā”ti etaṃ sāmivacanam. **Kilesamārena baddhoti** kilesamārena teneva kilesabandhanena baddho. **Muttoti** etthāpi eveda nayo.

Taṇhā maññanāya sati diṭṭhimānamaññanānaṃ pasaṅgo eva natthīti yathā “asmī”ti padena diṭṭhimānamaññanā vuttā honti, evaṃ taṇhāmaññitāpīti vuttam **“asmīti padena taṇhāmaññitam vuttan”**ti.

Ayamahamasmīti padena diṭṭhimaññitanti etarahi labbhamānadiṭṭhivattavaseneva. **Bhavissanti** anāgatadiṭṭhivattu parikkappanavaseneva diṭṭhimaññitam. Yebhuyyena hi anāgatāliṅganā sassatadiṭṭhi. Uccedavasena diṭṭhimaññitamevāti ānetvā sambandho. **Rūpīti-ādīni** padāni. **Sassatassevāti** sassatagāhasseva pabhedadīpanāni. Yasmā maññitam ābādhavasena **rogo**, antodosavasena **gaṇḍo**, aṅganikantavasena **sallam**, **tasmā imehi** taṇhādīhi kilesehi pākāṭacalanavasena **iñjanti ceva** apākāṭasañcalanavasena **phandanti ca**. **Papañcitam** saṃsāre cirāyanam daṭṭhabbam, khandhasantānassa vā vitthāraṇam. **Pamattākārappattā** mucchanākārappattā. **Tesanti** taṇhādiṭṭhikilesānam. **Ākāradasanattanti** pavatti-ākāradasanattam.

Māno nāma “seyyohamasmī”ti-ādīnā majjanākārappavatti. **Taṇhāya sampayuttamānavasenāti** kasmā vuttam, nanu sabbo māno taṇhāsampayutto. Sati hi byabhicāre visesanam icchitabbanti? Saccametam, taṇhā pana atthi mānassa paccayabhūtā, atthi mānassa appaccabhūtā, yato māno aniyato vuccati. Tathā hi paṭṭhāne “saṃyojanam dhammam paṭicca saṃyojano dhammo uppajjati hetupaccayā”ti ettha saṃyojanāni saṃyojanehi yathālābham yojetvā dassitayojanāya “kāmarāgasamyojanam paṭicca mānasamyojanam avijjāsamyojanan”ti vatvā “kāmarāgasamyojanam paṭicca avijjāsamyojanan”ti, “mānasamyojanam paṭiccabhavarāgasamyojanam avijjāsamyojanan”ti ca vatvā “bhavarāgasamyojanam paṭicca avijjāsamyojanan”ti vuttam. Ettha ca kāmarāgabharāgasamyojanehi mānassa aniyatabhāvo pakāsito. Tattha yā taṇhā balavatī, tam sandhāya idaṃ vuttam **“taṇhāya sampayuttamānavasenā”**ti. Balavataṇhāsampayutto hi māno sayampi balavā hutvā asmīti savisesam majjanavasena pavattatīti.

Diṭṭhivasenāti mānamūlakadiṭṭhivasena. “Seyyohamasmī”ti-ādinā hi bahulamānupetassa puggalassa rūpādīsu ekaṃ uddissa ayamahamasmīti diṭṭhiyā uppannāya mānassa appahīnattā mānopi tattha tattheva uppajjati, iti mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyāha “**ayamahamasmīti diṭṭhivasena vuttan**”ti. Codako pana imamatthaṃ ajānanto anupalabbhamānameva sampayogattthaṃ gahetvā “**nanu cā**”ti-ādinā codeti. Itaro “**āma natthī**”ti tamatthaṃ sampañicchitvā “**Mānassa panā**”ti-ādinā parihāramāha. Tassattho vutto eva.

Yavakalāpisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsīvisavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako.

Salāyatanasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāsaṃyutta

1. Sagāthāvagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. **Vedanā ca pajānāti**ti saccābhisambodhavasena vuccamānavedanānaṃ pajānanaṃ sātisaṃsamādhānapubbakanti bagavatā “samāhito”ti vuttanti āha “**upacārena vā appanāya vā samāhito**”ti. **Vedanā**ti tissopi vedanā. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena, pariṇānavaśenāti attho. **Sambhavanti** samudayaṃ taṇhāvijjākammaphassādippabhedanā uppatikāraṇaṃ. Tenāha “**samudayasaccavasena pajānāti**”ti. **Yatthā**ti yaṃnimittaṃ, yaṃ āgama kāmataṇhāvijjādinirodhā vedanānirodho, tesāṃ ayaṃ nirodho. Nibbānaṃ ārabha ariyamaggappavattiyā hi nibbānaṃ vedanānirodhoti vutto. Khayaṃ gametīti khayagāmī, taṃ **khayagāminā**ṃ. Chātaṃ vuccati taṇhā kāmānaṃ pātukāmatāvasena pavattanato, accantameva samucchinnatā natthi etasmiṃ chātanti **nicchāto**. Tenāha “**nittaṇho**”ti. **Sammasanacāravedanā**ti sammasanūpacāravedanā. **Dvīhi padehī**ti “samāhito sampajāno”ti imehi dvīhi. “Sato”ti pana idaṃ sampajānapadasseva upabrūhananti adhippāyo. **Sesehi** catūhi **catusaccaṃ kathitaṃ**, itarehi pana dvīhi catusaccabujjhanameva kathitaṃ. **Sabbasaṅgāhikoti** sabbasabhāvadhammānaṃ saṅgaṇhanako. Tenāha “**catubhūmakadhammaparicchedo vutto**”ti.

Samādhisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dukkhaṃ na hotīti **adukkhaṃ**, sukhaṃ na hotīti **asukhaṃ**, **ma-kāro** padasandhikaro. **Adukkhamasukhanti** vedayitasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. Sapaṇasantānagate sandhāya ajjhatabhiddhāgahaṇanti āha “**attano ca parassa cā**”ti. Tena sabbampi vedayitaṃ gahitanti daṭṭhabbāṃ. **Nassanasabhāvanti**

ittarakhaṇatāya bhaṅgato uddham apassitabbasabhāvaṃ. Paloko bhedo etassa atthīti **palokinam**. Tenāha “**bhijjanasabhāvan**”ti. **Ñāṇena phusitvā phusitvā**ti pubbabhāge vipassanāñāṇena aniccā pabhaṅgunoti ārammaṇato, uttarakālaṃ asammohato maggaparamparāya phusitvā phusitvā **vayaṃ passanto**. **Virajjatī**ti maggavirāgena virajjati. **Sammasanacāravedanā kathitā** āraddhavipassakānaṃ vasena desanāti. Lokiyalokuttarehi ñāṇehi yāthāvato pariḷānaṃ paṭivijjhaṃ **ñāṇaphusaṇam**.

Sukhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. **Sabbampi** atṭhasatapabhedaṃ **taṇhaṃ chindi** samucchedaḥpahānavasena pajahi. Tenāha “**samucchindī**”ti. Yadaggena taṇhā sabbaso samucchinnā, tadaggena sabbānipi saññojanānīti āha “**dasavidhampī**”ti-ādi. **Sammā**ti suṭṭhu. Pahānañca nāma upāyena ñāyena pahānanti āha “**hetunā kāraṇenā**”ti. **Dassanābhisamayā**ti asammohapaṭivedhā. Arahattamaggo hi uppajjamānova sabhāvapaṭicchādakaṃ moham viddhamśento eva pavattati, tena māno yāthāvato diṭṭho nāma hoti, **ayamassa dassanābhisamayo**. Yathā hi sūriye uṭṭhite andhakāro viddhamsiyamāno vihato, evaṃ arahattamagge uppajjamāne so sabbaso pahīno eva hoti, na tasmim̐ santāne paṭiṭṭhaṃ labhati, **ayamassa pahānābhisamayo**. Tena vuttaṃ “**arahattamaggo hī**”ti-ādi. **Kiccavasenā**ti asammohapaṭivedhasaṅkhātassa dassanakiccassa anipphādanavasena.

Ye ime cattāro antāti sambandho. **Mariyādantoti** mariyādasāṅkhāto anto. Esa nayo sesattayepi. **Tesū**ti catūsu antesu. **Adur̐ catutthakoṭisaṅkhātam** sabbasseva vaṭṭadukkhassa **antam** paricchedaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā pahīnattā ca **akāsī**ti yojanā. **Samussayo** attabhāvo.

Na riñcatīna viveceti na vissajjeti. Tenāha “**sampajaññaṃ na jahatī**”ti, sampajaññaṃ na pariccajati attho. **Saṅkhyam̐ nopetī**ti imassa

“diṭṭhadhamme anāsavo”ti imassa vasena atthaṃ vadanto **“rattoduṭṭho”**ti avoca sa-upādisesanibbānavasena. **Saṅkhyam nopenīti** vā diṭṭhe dhamme anāsavo dhammaṭṭho vedagū kāyassa bhedaṃ manusso devoti vā paññattin na upeti anupādisesanibbānavasenapi attho vattabbo. Ettha ca sukhādīsu vedanāsu yathākkamaṃ rāgānusayādayo kathitāti āha **“imasmim sutte ārammaṇānusayo kathito”**ti. Yo hi rāgādi paccayasamavāye ati-iṭṭhādīsu uppajjanāraho maggena appahīno, so “rāgānusayo”ti-ādinā vutto, appahīnattho so maggena pahātabbo, na pariyuṭṭhānābhivhavatthoti.

Pahānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Pātālasuttavaṇṇanā

152. Yattha paṭiṭṭhā natthi ekantikāti ekantikassa mahato pātassa alanti ayamettha attho adhippetoti āha **“natthi ettha paṭiṭṭhā”**ti. **Asambhūtatthanti** na sambhūtatthaṃ, musāti attho. **Soti** assutavā puthujjano. Yam taṃ udakaṃ patatīti yojanā. Yasmā samuddapiṭṭhe antaranarā verambhavātasadiso mahāvato uṭṭahitvā mahāsamudde udakaṃ uggacchāpeti, taṃ kadāci cakkavāḷābhimukhaṃ, kadāci sinerupādābhimukhaṃ gantvā taṃ patihanati, tasmā vuttam **“balavāmukhaṃ mahāsamuddassā”**ti-ādi. **Vegena pakkhanditvāti** mahatā vātavegena samuddhataṃ teneva vegena pakkhandantaṃ ca hutvā. **Mahānarakapapāto viyāti** yojanāyāma vitthāragambhīrasobbhapapāto viya hoti. **Tathārūpānanti** tattha vasitum samatthānaṃ. **Asantanti** abhūtaṃ. Atthavasena hi vācā abhūtaṃ nāma.

Na paṭiṭṭhāsīti paṭiṭṭhaṃ na labhi. **Anibaddhanti** anibandhanatthaṃ yaṃkiñci. **Dubbalaññānoti** ñāṇabalarahito. “Assutavā puthujjano”ti vatvā “sutavā ariyasāvako”ti vuttattā **“sotāpanno dhuraṇ”**ti vuttam. Itaresu ariyasāvakesu vattabbameva natthi. Tesam hi vedanā supariññatā. **Balavavipassako -pa- yogāvacaropi vaṭṭati** mattaso vedanānaṃ pariññatattā.

Pātālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. **Vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhabbā**ti kiñcāpi sukhā, pariṇāmadukkhataṃ pana sukhavedanāya ekantikāti. **Vinivijjhanatṭhenā**ti pīḷanavasena attabhāvassa vijjhanatṭhena. **Hutvā**ti paccayasamāgamena uppajjitvā. Tena pākabhāvapubbako attalābho vutto. **Abhāvākārenā**ti bhaṅgupagamanākārena. Tena viddhamśabhāvo vutto. Ubhayena udayabbayapariicchinnatāya sikhappattaṃ aniccataṃ dasseti. Svāyaṃ hutvā abhāvākāro itarāsupi vedanāsu labbhateva, adhiko ca pana dvinnāṃ dukkhasabhāvo, dukkhatāvasena purimānaṃ vedanānaṃ daṭṭhabbatāya dassitattā pacchimāya vedanāya evaṃ daṭṭhabbatā dassitā. **Addā**ti ñāṇagatiyā sacchikatvā adakkhi. Ñāṇagamanāṃ hetuṃ, yadidaṃ dukkhato dassanaṃ. **Santasabhāvaṃ** sukhadukkhato upasantarūpattā.

daṭṭhabbasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sallasuttavaṇṇanā

254. **Dvīsu janesū**ti sutavanta-assutavantesu dvīsu janesu. **Anugatavedhanti** pubbe pavattavedhassa anugatavedhaṃ. **Balavatarā** diguṇā viya hutvā dalhatarapavattiyā. **Evamevā**ti yathā viddhassa purisassa anuvedhanā balavatarā, evameva. **Samādhimaggaphalāni nissaraṇaṃ** vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhivasena. Samādhisīsenā hettha jhānaṃ ca gahitaṃ. **So na jānāti** anadhigatattā. **Nissaraṇanti jānāti** anissaraṇameva. **Tāsaṃ** samadhigatānaṃ **sukhadukkhavedanānaṃ**. **Na vippayutto** appahīnakilesattā. **Saṅkhātadhammassā**ti saṅkhāya paññāya pariññātacatukkhandhassa. Tenāha “tulitadhammassā”ti. **Imasmimpi sutte** purimasutte viya **ārammaṇānusayova kathito**, so pana tattha vuttanayeneva veditabbo. Anurodhavirodhapaṇānassa vuttattā **khīṇāsavo dhuraṃ**. **Anāgāmīpi vaṭṭati**, tassa virodhappahānaṃ labbhati.

Sallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Saddahitvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissantīti yojanā. **Tatthāti** tasmim̐ ṭhāne. Kammatṭhānānuyogo sappāyo yesaṃ te **kammattṭhānasappāyā**, satipaṭṭhānaratāti attho. **Aniccataṃ anupassantoti** kāyaṃ paṭicca uppannāya vedanāya ca aniccataṃ anupassanto. **Vayaṃ anupassantoti**-ādīsupi eseva nayo. **Vayanti** pana tāya eva khayasaṅkhātāṃ. **Virāganti** virajjanaṃ. **Paṭinissagganti** pariccāgapāṭinissaggaṃ, pakkhandanapaṭinissaggampi vā.

Āgamanīyapaṭipadāti āriyamaggassa āgamanatṭhāniyā pubbabhāgapāṭipadā. **Pubbabhāgāyeva** na lokuttarā, **sampajaññaṃ** pubbabhāgiyameva. **Tisso anupassanā pubbabhāgāyeva** vipassanāpariyāpannattā. **Missakāti** lokiyalokuttaramissakā. **Bhāvanākālo dassito** “nīrodhānupassino viharato, paṭinissaggānupassino viharato rāgānusayo pahīyati”ti vuttattā.

Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. **Phassaṃ paṭiccāti** ettha phassasīsenā phassāyatanaṇaṃ gahaṇaṃ. Na hi phassāyatanehi vinā phassassa sambhavo. Tenāha “**kāyova hi ettha phassoti vutto**”ti, phassasīsenā vuttoti adhippāyo. **Navamaṃ uttānameva** heṭṭhā vuttanayattā.

Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Sukhavedanāya hitaṃ **sukhavedaniyaṃ**. So panesa hitabhāvo paccayabhāvenāti āha “**sukhavedanāya paccayabhūtaṃ**”ti. **Imasmimpi**

suttadvayeti imasmimṃ navame dasame ca suttepi. **Sammasanacāra**vedanāti sammasanīyavedanā eva kathitā, na lokuttarāti adhippāyo.

Phassamūlakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sagāthāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rahogatavagga

1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. **Yamkiñci vedayitanti** “sukhaṃ dukkhaṃ adukkhamasukhaṃ”ti vuttaṃ vedayitaṃ dukkhasmimṃ antogadhaṃ, dukkhanti vattabbataṃ labhati pariyāyenāti attho. Tenāha “**taṃ sabbaṃ dukkhanti attho**”ti. **Yā esāti**-ādīsu yo saṅkhārānaṃ aniccatāsankhāto hutvā abhāvākāro, yā khayasabhāvatā vinassanasabhāvatā jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmanasabhāvatā, etaṃ sandhāya uddissa sabbaṃ vedayitaṃ dukkhanti mayā vuttanti ayaṃ saṅkhepattho. **Sāti** saṅkhārānaṃ aniccatā. **Vedanānampi aniccato eva** saṅkhārasabhāvatā. Tāsaṃ aniccatā ca nāma maraṇaṃ bhaṅgoti katvā tato uttari dukkhaṃ nāma natthīti **sabbā vedanā “dukkhā”ti vuttā**, yathā “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti ca, “pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti ca vuttaṃ. **Idaṃ** suttapadaṃ. **Cattāro āruppāti** catasso arūpasamāpattiyo. **Etthāti** ca etasmimṃ paṭippassaddhivāre.

Rahogatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Agārasuttavaṇṇanā

262. **Puratthimāti** vibhattilopena niddeso, nissakke vā etaṃ paccattavacanāṃ. **Paṭhamajjhānādivasenāti** paṭhamadutiyaajjhānavasena. **Anussativasenāti** nidassanamattaṃ aññassapi upacārajjhānaggahitassa savitakkacārassa nirāmisassa sukhassa labbhanato, tassapi vā **paṭhamajjhānādīti** ettha **ādi**-saddena saṅgaho daṭṭhabbo. Kāmahetu dukkhappattānaṃ dukkhavedanā

kāmāmisena **sāmisā vedanā**. **Anuttaravimokkhā** nāma arahattaphalaṃ.
 “Kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi”ti evaṃ pīhaṃ
 upatthāpayato tasmīṃ anijjhamāne pīhappaccayā **uppannadomanassavedanā**.
 Nekkhammanissitā upekkhāvedanā **nirāmisā adukkhamasukhā** nāma.
 Savisesarī pana dassetuṃ “**catutthajjhānavasena uppannā**
adukkhamasukhavedanā”ti vuttaṃ.

Agārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

263-266. **Heṭṭhā kathitanayāneva**, veneyyajjhāsayato pana tesāṃ
 desanāti daṭṭhabbāṃ. **Etthā**ti etesu catūsu suttasu. **Purimāni dve** “paṭhamāṃ
 jhānaṃ samāpannassa vācā paṭippassaddhā hotī”ti-ādinā nayena yāva
 khīṇāsavassa kilesapaṭippassaddhi, tāva desanāya pavattattā
 “**paripunṇapassaddhikāni**”ti vuttāni. Tāva paripūraṃ katvā adesitattā
 “**pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni, desanāyā**”ti-ādi vuttaṃ.

Paṭhama-Ānandasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. **Daṇḍamuggaraṃ** aggasaṇḍamuggaraṃ.
 Kāḷasuttapakkippanaṃ **kāḷasuttanāḷi**. Vāsi-ādini pañca aṅgāni assāti
pañcakaṅgo. Vatthuvijjāya vuttavidhinā kattabbanissayāni ṭhapetīti **ṭhapati**.
Paṇḍita-udāyitto, na Lāḷudāyitto. **Dvepānandā**ti aṭṭhakathāya
 paduddhāro kato, “dvepi mayā Ānandā”ti pana pāḷiyaṃ.
 Pasādakāyasannissitā **kāyikā**, cetosannissitā **cetasikā**. Ādhipaccaṭṭhena
 sukhaveva indriyanti **sukhindriyaṃ**. **Upavicāravasenā**ti rūpādini upecca
 vicāraṇavasena. **Atīte** ārammaṇe. **Paccuppanneti** addhāpaccuppanne. **Evaṃ**
 aṭṭhādhiḥkaṃ satam **aṭṭhasatam**.

Pāṭiyekko anusandhīti pucchānusandhi-ādīhi viṣuṃ tehi asammisso eko
 anusandhi. **Ekāpi vedanā kathitā** “tatra bhikkhave sutavā ariyasāvako”ti
 āharitvā “phassapaccayā vedanā”ti. Yasmā

bagavā catutthajjhānupekkhāvedanaṃ vatvā “atthānanda etasmā sukhā aññaṃ sukhan”ti-ādiṃ vadanto **thapatino vādaṃ upatthambheti** nāma. Tena hi upekkhāvedanā “sukhan”teva vuttā santasabhāvattā. **Abhikkantataranti** ativiya kantataraṃ manoramatarāṃ. Tenāha “**sundarataran**”ti. **Paṇītataranti** padhānabhāvaṃ nītatāya ulāratarāṃ. Tenāha “**atappakataran**”ti. **Sukhanti vuttā** paṭipakkhassa suṭṭhu khādanena, sukaraṃ okāsādānamassāti vā. **Nirodho sukhaṃ nāma** sabbaso udayabbayābhāvato. Tenāha “**niddukkhabhāvasaṅkhātena sukhaṭṭhenā**”ti.

Sukhasmimīyevāti sukhamicceva paññāpeti. **Nirodhasamāpattiṃ sīsaṃ katvāti** nirodhasamāpattidesanāya sīsaṃ uttamaṃ katvā. Desanāya uddesādhimutte uṭṭhāpetvā vitthāritattā “**neyyapuggalassa vasenā**”ti vuttaṃ. **Dasamaṃ** anantarasutte vuttanayattā **uttānatthameva**.

Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Rahogataavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aṭṭhasatapariyāyavagga

1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Cūḷā pana assa mahatī atthi savisesā, tasmā “**moḷiyasīvako**”ti vuccati. **Channaparibbājakoti** kambalādinā kopīnapaṭicchādakaparibbājako. **Pittapaccayānī**ti pittaahetukāni. “**Tisso vedanā**”ti vatvā tāsāṃ sambhavaṃ dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. **Kusalavedanā uppajjati** pittapaccayā. **Pittabhesajjaṃ karissāmī**ti bhesajjasambharaṇatthañceva tadatthaṃ āmisakiñjakhasambharaṇatthañca pāṇaṃ hanatīti yojanā. **Majjhatto** bhesajjakaraṇe udāsīno.

Tasmāti yasmā pittādipaccayahetukanti attano ca lokassa ca paccakkhaṃ atidhāvanti ye samaṇā vā brāhmaṇā vā, tasmā tesāṃ micchā. Pittādīnaṃ tiṇṇampi samodhānasannipāte jātāni **sannipātikāni**. Purima-utuno visadiso utuvipariṇāmoti āha “**visabhāga-ututo**

jātānī”ti. Anudako thaddhalūkhabhūmivibhāgo **jaṅgaladeso**, vuttavipariyāyena **anupadeso** veditabbo. **Malayaṃ** himasītabahulo, itaro uṇhabahulo.

Attano pakaticariyānaṃ visamaṃ kāyassa pariharaṇavasena, jātāni pana asayhasahana-adesa-akālacaraṇādinā veditabbānīti āha **“mahābhāravahanā”**ti-ādi. Parassa upakkamato nibbattāni **opakkamikānī**ti āha **“ayaṃ coro vā”**ti-ādi. **Ekavalanti** bāhirapaccayaṃ anapekkhitvā kevalaṃ teneva. Tenāha **“kammavipākatova jātānī”**ti. **Sakkā paṭibāhituṃ** patikārena. **Lokavohāro nāma kathito** pittasamuṭṭhānādisamaññāya lokasiddhattā. Kāmaṃ sarīrasannissitā vedanā kammanibbattāva, tassā pana paccuppannapaccayavasena evamayaṃ lokavohāroti vuttañceva gahetvā paravādapariṣedho katoti daṭṭhabbaṃ.

Sīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Vedanānaṃ aṭṭhādhikaṃ sataṃ, tassa aṭṭhasatassa tabbhāvassa pariyāyo kāraṇaṃ ettha atthīti **aṭṭhasatapariyāyo**, suttaṃ. Tenāha **“aṭṭhasatassa kāraṇabhūtaṃ”**ti. **Dhammakāraṇanti** pariyattidhammabhūtaṃ kāraṇaṃ. **Kāyikā**ti pañcadvāraṇakāyikā. Tenāha **“kāmaṇvacareyeva labbhanti”**ti, kāmaṇbhūmikāti attho. **Arūpāvacare natthi**, tībhūmikāti attho. Tenāha **“arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ, na lokiyaṃ”**ti. **Itarā** upekkhāvedanā. **Upavicaranti** upecca pajjantīti attho. **Taṃ sampayuttānanti** vicārasampayuttānaṃ.

Paṭilābhatoti paṭiladdhabhāvato. **Samanupassatoti** paccavekkhato passato. **Atītaṃ** khaṇattayātikkaṃmena atikkantaṃ, niruddhappattiyā¹ **niruddhaṃ**, pakativijāhanena **vipariṇataṃ**. **Samanussaratoti** cintayato. **Gehassitanti** kāmaguṇanissitaṃ. Kāmaguṇā hi idha gehanissitadhammena gehapariyāyena vuttā.

1. Niccappavattiyā (Ka)

Vipariṇāmavirāga*nirodhanti* vipariṇāmaṇaṃ virajjanalakkhaṇaṃ nirujjhanañca veditvā. **Pubbeti** atīte. **Etarahīti** idāni vattamānā. **Sammappaññāya** passatoti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca yāthāvato passato. **Ussukkāpetunti** vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggapaṭivedhaṃ pāpetuṃ. Nibbānaṃ uddissa pavattitattā **nekkhammassitasomanassāni nāma**. **Lokāmisapaṭisaṃyuttānanti** kāmagaṇanissitānaṃ. **Tadāyatananti** taṃ āyatanam taṃ kāraṇam arahattaṃ. **Anuttaresu vimokkhesūti** ariyaphaladhammesu. **Pihanti** adhigamicchaṃ.

Upekkhāti somanassarahita-aññāṇupekkhā. Bālyayogato **bālassa**, tato eva **mūlhasa puthujjanassa**, kilesodhīnaṃ maggodhīhi ajitattā **anodhi**jinassa, sattamabhavādito uddham pavattanavipākassa ajitattā **avipākajinassa**, anekādīnave vaṭṭe ādīnavassa ajānana **anādīnavadassāvino**, paṭipattiapaṭivedhabāhusaccābhāvena **assutavato puthujjanassa**. **Rūpaṃ sā nātivattati** na atikkamati ñāṇasampayuttā bhāvato. **Sabbasaṅgāhakoti** sabbadhamme saṅgaṇhanako. **Tatiyādīni** yāva dasamā heṭṭhā vuttanayattā **uttānatthāneva**.

Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ārammaṇato sampayogato ca kilesāmisena **sāmisā**. **Nirāmisāyāti** nissakkavacanaṃ. **Nirāmisatarāvāti** ekaṃsavacanaṃ tassā tathā nissametabbatāya. Sā hi pīti sabbaso santakilesāmise santāne pavattiyā accantasabhāvadhammārammaṇavisayatāya sayampi sātisaṃyamaṃ santasabhāvākārena pavattiyā nirāmisāyapi nirāmisatarā vuttā. Tenāha “**nanu cā**”ti-ādi. Idāni tamatthaṃ upamāya sādhetuṃ “**yathā hī**”ti-ādimāha. **Appaṭihārikanti** paṭiharaṇarahitaṃ appaṭihāraṃ, kenaci anāvaṇṇanti attho. **Sesavāresūti** sukhavāra-upekkhāvāresu.

Vimokkhavāro pana na atidiṭṭho itarehi visadisattā. Tenāha “**vimokkhavāre panā**”ti-ādi. **Rūpapaṭisaṃyuttoti** bhāvitarūpapaṭisaṃyutto. Sāmisō nāma yasmā sāmisa-rūpapaṭibaddhavutti ceva

sāmisarūpapaṭibhāgaṃ ca, tasmā “rūpāmisā”ti vuccati, tena rūpāmisena **sāmiso nāma**. Arūpāmisassa abhāvato **arūpapaṭisaṃyutto** vimokkho **nirāmiso nāma**.

Nirāmisasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhasatapariyāyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mātugāmasaṃyutta

1. Paṭhamapeyyālavagga

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. **Aguṇaṅgehīti** aguṇakoṭṭhāsehi. Rūpayatīti rūpaṃ, sarīrarūpaṃ. Sarīrarūpaṃ pāsaṃsaṃ etassa atthīti rūpavā, tappaṭikkhepena **na ca rūpavā**, sampannarūpo na hotīti attho. Ñātikulato aññato vā āgatāya bhogasampadāya abhāvena **na bhogasampanno**. **Dussīloti** nissīlo. Nissīlatāya eva cassā pubbuṭṭhāyitādi-ācārābhāvo vutto. **Ālasiyoti** ālasiyatāya yutto. **Pajañcassa na labhatīti** pajābhāvasīsena tassā parivārahāni vuttā. **Parivattetabbanti** purisavasena parivattetabbaṃ.

Mātugāmasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āveṇikadukkkhasuttavaṇṇanā

282. Āveṇitabbato mariyādāya visum asādhāraṇato passitabbato **āveṇikāni**. Paṭipacceke puggale niyuttānīti **pāṭipuggalikāni**. **Paricārikabhāvanti** upaṭṭhāyikabhāvaṃ.

Āveṇikadukkkhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. **Maccheramalapariyuṭṭhitenāti** macchariyamalena abhibhūtena. **Tenāti** kassaci kiñci adānena ca. **Etam** “maccheramalapariyuṭṭhitenā”ti-ādi vuttaṃ. **Vilokento vicarati** issāpakatacittatāya. **Pañcamādīni** yāva ekadasamā **uttānatthāneva**.

Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Balavagga

1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. **Rūpasampatti rūpabalaṃ** taṃsamaṅgino upatthambhakabhāvato. Esa nayo sesesupi. Balāni hi sattānaṃ¹ vuḍḍhiyā upatthambhakapaccayo hoti yathā taṃ āhāro. Tenāha “**imāni**”ti-ādi.

Visāradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

—

2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. **Abhibhavitvā** sabbaṃ antojanaṃ sāmikañca. **Nāsentīti** nāsaṇaṃ adassaṇaṃ nenti nīharantīti attho.

Pasayhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Mātugāmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pāṇānaṃ (Ka)

4. Jambukhādakasaṃyutta

1. Nibbānapañhasuttavaṇṇanā

314. **Nibbānaṃ āgammāti** ettha **āgammāti** sabbasaṅkhārehi nibbinnassa viśaṅkhāraninnassa gotrabhunā vivatṭitamānasassa maggena sacchikaraṇenāti attho. Sacchikiriyamānaṃ hi taṃ adhigantvā ārammaṇapaccayabhūtaṃ ca paṭicca adhipatipaccayabhūte ca tasmim paramassāsabhāvena vimuttasaṅkhārassa paramagatibhāvena ca patiṭṭhānabhūte patiṭṭhāya khayasaṅkhāto maggo rāgādiḥ khepetīti taṃsacchikaraṇābhāve rāgādīnaṃ anuppattinirodhagamanābhāvato “**nibbānaṃ āgama rāgo khīyati**”ti vuttaṃ.

Imināva suttenāti imināva jambukhādakasuttena. **Kilesakkhayamattaṃ nibbānanti vadeyya** “rāgakkhayo”ti-ādinaṃ sutte āgatattā. “Kilesakkhayamattaṃ”ti avisesena vuttattā āha “**kassā**”ti-ādi. **Addhā-attanoti vakkhati** “parassa kilesakkhayena parassa nibbānasampatti na yuttā”ti. Nibbānārammaṇakaraṇena gotrabhukkhāṇe kilesakkhayappattitā ca āpannāti āha “**kiṃ pana tesu akhīṇesuyevā**”ti-ādi. Nanu ārammaṇakaraṇamattena kilesakkhayo anuppattoti na sakkā vuttum. Cittaṃ hi atītānāgatādisabbaṃ ālambanaṃ karoti, na nipphannaṃvāti gotrabhūpi maggena yā kilesānaṃ anuppattidhammatā kātabbā, taṃ ārabba pavattissatīti? Na, appattanibbānassa nibbānārammaṇāṇābhāvato. Na hi aññe dhammā viya nibbānaṃ, taṃ pana atigambhīrattā appattena ālambitum na sakkā, tasmā tena gotrabhunā pattaḥkena tikālikasabhāvātikkantagambhīrabhāvena bhavitabbaṃ, kilesakkhayamattataṃ vā icchato gotrabhuto puretaraṃ nipphannaṃ kilesakkhayena bhavitabbaṃ. Appattakilesakkhayārammaṇakaraṇe hi sati gotrabhuto puretaracittāni ālabbeyyunti.

Tasmāti-ādi vuttasseva atthassa nigamaṇaṃ. **Taṃ panetaṃ** nibbānaṃ. **Rūpino dhammā arūpino dhammāti-ādisūti ādisaddena** lokuttara-anāsavādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Arūpadhammādiḥbhāvaggahaṇena cassa parinipphannatā dīpitā. Tenāha “**na kilesakkhayamattamevā**”ti.

Kilesakkhayamattatāya hi sati nibbānassa bahutā āpajjati “yattakā kilesā khīyanti, tattakāni nibbānāni”ti. Abhāvassabhāvato gambhīrādibhāvo asaṅkhatādibhāvo ca na siyā, vutto ca so nibbānassa, tasmāssa paccetabbo parinipphannabhāvo, yasmā ca sammutisaccārammaṇaṃ saṅkhatadhammārammaṇaṃ vā samucchedavasena kilese pajahitum na sakkoti, yato mahaggatañāṇaṃ vipassanāñāṇaṃ vā kilesavikkhambhanavasena tadaṅgavasena vā pajahati, tasmā ariyamaggañāṇassa sammutisaccasaṅkhatadhammārammaṇehi viparītasabhāvena ārammaṇena bhavitabbaṃ. Tathā hi taṃ samucchedavasena kilese pajahīti evaṃ parinipphannā saṅkhatasabhāvaṃ nibbānanti niṭṭhamettha gantabbanti.

Nibbānapañhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-15. Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā

316-328. **Pahāya gatattāti** ariyamaggena jahitvā ñāṇagamanena gatattā. **Suṭṭhu gatāti** sammā gatā paṭipannāti **sugatā**. **Parijānanatthanti** tihi pariññāhi parijānanatthaṃ. **Dukkhasaṅkhātoti** “dukkhan”ti saṅkhātabbo viditabbo ca **dukkhasabhāvo** dhammo **dukkhadukkhata**. Yasmā dukkhavedanāvinimuttasaṅkhatadhamme sukhavedanāya ca yathā idha saṅkhāradukkhata vipariṇāmadukkhataṭi dukkhapariyāyo niruppateva¹, tasmā dukkhasabhāvo dhammo ekena dukkhasaddena visesetvā vutto “**dukkhadukkhata**”ti. **Sesapadadvayeti** saṅkhāradukkhata vipariṇāmadukkhataṭi etasmiṃ padadvaye. Saṅkhārabhāvena dukkhasabhāvo **saṅkhāradukkhata**. Sukhassa vipariṇāmanena dukkhasabhāvo **vipariṇāmadukkhata**.

Dhammavādīpañhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Nirūpateva (Ka)

16. Dukkaraṇhasuttavaṇṇanā

329. **Pabbajjāyāti** pabbajitapaṭipattiyam. **Dhammānudhammappaṭipanno bhikkhūti** dhammānudhammaṃ paṭipajjamāno bhikkhu. **Pātanti** pāto. **Nacirassanti** khippameva. Tenāha “**lahuyevā**”ti.

Dukkaraṇhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jambukhādakaṣaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

—

5. Sāmaṇḍakaṣaṃyuttavaṇṇanā

330-331. **Imināva nayanāti** yo jambukhādakaṣaṃyutte atthanayo, imināva nayena. Iminā hi dve saṃyuttāni pālito atthato ca aññamaññaṃ sadisānevāti dasseti.

Sāmaṇḍakaṣaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Moggallānasamyutta

1-8. Paṭhamajjhānapaṇhasuttādivaṇṇanā

332-339. Kāmasahagatesu saññāmanasikāresu upaṭṭhahantesu byāpādādisahagatāpi saññāmanasikārā yathāpaccayaṃ upaṭṭhahantiyevāti vuttam **“kāmasahagatāti pañcanīvaraṇasahagatā”**ti. Nīvaraṇānaṃ hettha nidassanamattametaṃ, yadidaṃ kāmaggaṇaṃ. Pahīnāvasesā cettha nīvaraṇā veditabbā, tasmā pañcaggaṇaṃ na kattabbaṃ. **Tassāti** mahāmoggallānattherassa **santato upaṭṭhahimsu** aciṇṇavasitāya. Tenāha **“hānabhāgiyaṃ nāma ahosi”**ti. **Ārammaṇa -pa- sahagatanti vuttam** itaresaṃ abhāvato.

Paṭhamajjhānapaṇhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Animittapaṇhasuttavaṇṇanā

340. **Vipassanāsamādhimye**va, na phalasamādhim. **Chejjakiccaṃ na nipphajjati** avicchedavasena appavattanato. **Nikantīti** vipassanaṃ assādentī pavattataṇhā. **Sādhetuṃ nāsakkhi** upakkiliṭṭhattā. **Nimittānusārīti** niccasukha-attanimittānaṃ apūraṇato rāgadosamohananimittānipettha nimittāneva. **Vuṭṭhāna -pa- samādhinti** etena yāva maggo nādhigato, tāva vuṭṭhānagāminivipassanamanuyuñjantopi yathārahaṃ animittam appaṇihitam suññataṃ cetosamādhim anuyutto viharatīti vattabbataṃ arahatīti dasseti. **Vipassanāsampayuttanti** vipassanāsāṅkhātāñāṇasampayuttam. **Cetosamādhinti** cittasīsenā vipassanāsamādhimāha. **Uparimaggaphalasamādhinti** paṭhamamaggasamādhissa pageva adhigatattā.

Animittapaṇhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. **Aveccappasādenā**ti vatthuttayaṃ yāthāvato ñatvā
 uppannapasādena, maggenāgatapasādenāti attho. So pana kenaci asambhāriyo
 asampavedhīti āha “**acalappasādenā**”ti. **Abhibhavanti** attano
 puññānubhāvena.

Sakkasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Moggallānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittasaṃyutta

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

343. **Bhogagāmaṇti** bhoguppattigāmaṃ. **Pavattatīti** appaṭihataṃ hutvā pavattati paṭisambhidappattiyā.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā

344. **Avisāradattāti** pañhaṃ byākātuṃ veyyattiyābhāvena asaṃmatthattā. Upāsako theresu byākātuṃ asakkontesu sayāṃ byākātukāmo pucchati, na vihesādhippāyo, paṭhamavacanena abyākaronte disvāva punappunaṃ pucchitaṃ viheso viya hotīti katvā vuttaṃ “**vihesetī**”ti.

Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā

345. **Avantiyāti** avantiraṭṭhe, taṃ pana majjhimapadesato dakkhiṇadisāyaṃ. Tenāha “**dakkhiṇāpathe**”ti. **Adhippāyenāti** tassa vacanassa anumodaṇādhippāyena vadati, na pana tato kiñci gahetukāmatādhippāyena.

Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. **Tesaṃ anujānantoti** tesaṃ dāsakammakarānaṃ sesake yathārucci vicāraṇaṃ anujānanto. **Kudhitaṇti** balavatā sūriyasantāpena

saṅkuthitaṃ. Tenāha “**heṭṭhā**”ti-ādi. **Atitikhinanti** ativiya tikkhadhātukaṃ. **Asambhinnapadanti** aññattha anāgatattā tipītake avomissakapadaṃ, idheva āgatapadanti attho. **Paṭilīyamānenāti** paṭikaṃ sena visesanena vilīyamānena kāyena.

Ettha cāti etasmim adhiṭṭhāniddhikaraṇe. **Abbhamañḍapaṃ katvāti** samantato chādanavasena mañḍapaṃ viya meghapaṭalaṃ uppādetvā. **Devoti** megho. **Ekamekaṃ** phusitakaṃ **phusāyatu** jālavinaddhaṃ viya vassatu. Evaṃ vuttappakārena nānāparikammaṃ nānādhiṭṭhānaṃ ekato parikammaṃ ekato adhiṭṭhānanti catukkamettha sambhavatīti dasseti “**ettha cā**”ti-ādinā. **Yathā tathāti** yathāvuttesu catūsu pakāresu yena vā tena vā pakārena **karontassa. Kataparikammassāti** “evaṃ vā evaṃ vā hotū”ti pavattitaparikammacittassa. “**Parikammānantarenāti** adhiṭṭhānacittuppadanattamaṃ samāpannapādakajjhānato vuṭṭhāya adhiṭṭhānacittassa ekāvajjanavīthiyaṃ pavattaparikammaṃ sandhāya vuttan”ti vadanti.

Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭhamakāmbhūsuttavaṇṇanā

347. Elaraṃ vuccati doso, taṃ etassa natthīti nelaṃ, taṃ aṅgaṃ etassāti **nelaṅgo**, suvisuddhasīlaguṇo. Tenāha “nelaṅgati kho bhante sīlānametaṃ adhivacanan”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dosābhāvameva dassetuṃ “**nelaṅgoti niddoso**”ti vuttaṃ. **Etaraṃ bhikkhuṃ āgacchantanti** mahākappinattheraṃ sandhāya vuttaṃ. **Attano diṭṭhena kathesi**ti attano Sabbaññutaññāṇena paccakkhato upalakkhitena atthena kathesi. **Ayaṃ pana nayaggāhenāti** ayaṃ pana gahapati asutvā kevalaṃ nayaggāhena āha.

Paṭhamakāmbhūsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dutiyakāma bhūta vāṇaṇa

348. **Nirodhaṃ valaṇṇeti** anāgāmi bhāvato. **Ime saṅkhārā**ti ime “kāya saṅkhāro vacī saṅkhāro citta saṅkhāro”ti vuccamānā tayo saṅkhārā. Saddatopi atthato **añña maññaṃ missā**, tato eva **āluṭitā** ākulā, **avibhūtā** dubbibhāvanā, **duddīpanā** asaṅkarato dīpetuṃ dukkarā. Tathā hi kusalacetanā eva “kāya saṅkhāro”ti vuccati “vacī saṅkhāro”ti “citta saṅkhāro”ti. Assāsapassāsāpi katthaci “kāya saṅkhāro”ti, vitakkavicārāpi “vacī saṅkhāro”ti vuccanti, saññāvedanāpi “citta saṅkhāro”ti vuccati. Tena vuttaṃ “**tathā hī**”ti-ādi. Tattha ākaḍḍhitvā gahaṇaṃ **ādānaṃ**, sampattassahatthe karaṇaṃ **gahaṇaṃ**, gahitassa vissajjanaṃ **muñcanaṃ**, phandanaṃ **copanaṃ pāpetvā** nipphādetvā. **Hanusañcopananti** kāyaviññattivasena pubbabhāge hanusañcopanaṃ katvā. Evaṃ hi vacībheda karaṇaṃ. **Evaṃ imeti**-ādi yathā vuttassa atthassa nigamaṇaṃ.

Padatthaṃ pucchati itarasaṅkhārehi padatthato viśesaṃ kathāpessāmīti. **Kāya nissitā**ti ettha kāya nissitā ca nesaṃ tabbhāva bhāvitāya veditaṃ, na kāyassa nissaya paccayatāvasenāti dassento “**kāye sati honti, asati na honti**”ti āha. **Kāyoti** cettha karaṇakāyo daṭṭhabbo. **Citta nissitā**ti cittaṃ nissāya taṃ nissaya paccaya bhūtaṃ labhitvā uppannā.

“Samāpajjāmi”ti padassa samīpe vuccamānaṃ “samāpajjissan”ti padaṃ āsannānāgata kālavācī eva bhavituṃ yuttaṃ, na itaranti āha “**padadvayena neva saññā nāsaññāyatana samāpattikālo kathito**”ti. Tayidaṃ tassa tathā vattabhatāya vuttaṃ, na pana tassa tathā citta pavattisambhavato. Samāpannēpi ese va nayo. **Purimehī**ti “samāpajjissaṃ samāpajjāmi”ti dvīhi padehi. **Pacchimenā**ti “samāpanno”ti padena.

Bhāvitāṃ hoti uppāditāṃ hoti nirodhasamāpannatthāya. Anupubbasaṃpattisaṃpajjana saṅkhātāya nirodhabhāvanāya taṃ cittaṃ bhāvitāṃ hoti. Tenāha “**yaṃ tan**”ti-ādi. **Dutiyajjhāneyevā**ti dutiya jjhānakkaṇe **nirujjhati**. Tattha anuppajjanato anuppādanato heṭṭhā nirodhoti adhippeto. Catunnaṃ arūpakkaṇḍhānaṃ tājjaṃ parikkamasiddhā yā

appavatti, tattha “nirodhasamāpattisaññā”ti, yā nesaṃ tathā appavatti, sā “anto nirodhe nirujjhati”ti vuttā.

“Cittasaṅkhāro niruddho”ti vacanato tadanñesaṃ anirodham icchantānaṃ vādaṃ dassento “**cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato**”ti-ādim vattvā tattha atippasaṅgadassanamukhena taṃ vādaṃ nisedhetum “**te vattabbā**”ti-ādimāha. **Abhinivesaṃ akatvāti** yathāgate byañjanamatte abhinivesaṃ akatvā. **Ācariyānaṃ nayeti** ācariyānaṃ paramparāgate dhammanaye dhammanettiyaṃ **thatvā**.

Kiriyamayapavattasminti parittabhūmakakusalākusaladhammapabandhe **vattamāne**. Tasmaṃ hi vattamāne kāyikavācasikakiriyasampavatti hoti, dassanasavanādivasena ārammaṇaggahaṇe pavattamāneti attho. Tenāha “**bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesū**”ti. **Makkhitāni viyāti** puñchitāni viya honti ghaṭṭanāya vibādhitattā. Etenāyaṃ ghaṭṭanā pañcadvārikaviññāṇānaṃ vegasā uppajjanāya¹ na ārammaṇanti dasseti. Tenevāha “**antonirodhe pañca pasādā ativiya virocanti**”ti.

Tato paraṃ sacittako bhavissāmīti idaṃ atthato āpannaṃ gahetvā vuttaṃ “**ettakaṃ kālāṃ acittako bhavissāmī**”ti eteneva tassa atthassa siddhattā. **Yaṃ evaṃ bhāvitanti** ettha visum cittassa bhāvanā nāma natthi, addhānaparicchedaṃ pana katvā nirodhasamāpattatthāya kātābbaparikammabhāvanāya eva tassa sijjhanato.

Sā panesā nirodhakathā. **Dvīhi balehīti** samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārānanti** tiṇṇaṃ kāyavacīcittasaṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā. **Soḷasahi ñāṇacariyāhīti** aniccānupassanādīnaṃ aṭṭhannaṃ anupassanāñāṇānaṃ, aṭṭhannaṃ maggaphalañāṇānaṃ vasena imāhi soḷasahi ñāṇappavattīhi. **Navahi samādhicariyāhīti** aṭṭha samāpattiyo aṭṭha samādhicariyā, tāsāṃ upacārasamādhi samādhibhāvasāmaññena ekā samādhicariyāti evaṃ navahi samādhicariyāhi. **Vasībhāvatāpaññāti** vasībhāvatāsaṅkhātā paññā. **Sabbākārena visuddhimagge² kathitā**, te tāva

1. Vāhasārajanāya (Ka)

2. Visuddhi 2. 344 piṭṭhe.

ākārā tiṭṭhantu, sarūpamattassa panassa vattabbanti āha **“ko panāyaṃ nirodho nāmā”**ti. Yadi khandhānaṃ appavatti, **atha kimatthametaraṃ** jhānasukhādīṃ viya **samāpajjantīti** āha **“saṅkhārānaṃ”**ti-ādi.

Phalasamāpatticittanti arahattaṃ anāgāmi phalacittanti. “Tato paraṃ bhavaṅgasamaye”ti vuttatā āha **“kiṃ pana -pa- na samuṭṭhāpetī”**ti. **Samuṭṭhāpeti** rūpasamuppādakattā. **Imassāti** nirodhaṃ samāpannabhikkhuno. **Sā na samuṭṭhāpetīti** sā catutthajjhānikā phalasamāpatti na samuṭṭhāpeti assāsapassāse. Phalasamāpattiyā catutthajjhānikabhāvo kathaṃ nicchitoti āha **“kiṃ vā etenā”**ti-ādi. Vakkhamānākārenapi parihāro hotīti. **Santasamāpattitoti** nirodhasamāpattimeva sandhāya vadati. **Abbohārikā honti** atisukhumasabhāvattā, sañjīvattherassa pubbe samāpattikkhaṇe assāsapassāsā abbohārikabhāvaṃ gacchanti. Tena vuttaṃ **“bhavaṅgasamayenevetam kathitaṃ”**ti.

Kiriyamaya -pa- uppajjatīti kasmā vuttaṃ, nanu bhavaṅguppatikālampi vitakkavicārā uppajjantevāti? Kiñcāpi uppajjanti, vacīsaṅkhāralakkhaṇappattā pana na hontīti imamatthaṃ dassetuṃ **“kiṃ bhavaṅgan”**ti-ādi vuttaṃ.

Suññato phassoti-ādayo saṃuṇṇenapi ārammaṇenāti ārammaṇabhūtametaṃ. **Suññatā nāma phalasamāpatti** niccasukha-attasabhāvato suññattā. **“Suññato phasso”**ti **vuttaṃ** vuttanayena suññasabhāvattā. **Animittā nāma phalasamāpatti** rāganimittādīnaṃ abhāvato. **Appaṇihitā nāma phalasamāpatti** rāgapaṇidhi-ādīnamabhāvato. Sesam vuttanayameva. Tenāha **“animittappaṇihitesupi eseva nayo”**ti. **Rāganimittādīnanti** ettha **ādi**-saddena saṅkhāranimittassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Yadaggena phalasamāpattisamphasso suññato nāma, tadaggena phalasamāpattipi suññatā nāma, phassasīsenā pana desanā āgatāti tathā vuttaṃ. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Āgamaṇaṃ ettha, etāyāti vā āgamanikā, sā eva **āgamaniyā** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. **Vuṭṭhāti** nimittato maggassa uppādanena. **Animittā nāma** niccanimittassa ugghāṇato. Ettha ca vuṭṭhānameva pamāṇaṃ,

na pariggahadassanāni. **Appaṇihitā nāma** sukhapaṇidhiyā paṭipakkhato. **Suññatā nāma** attadiṭṭhiyā ujupaṭipakkhattā sattasuññatāya sudiṭṭhattā. **Maggo animitto nāma** vipassanāgamanato. **Phalaṃ animittam nāma** maggāgamanato. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena¹, vipassanāya animittādināmalābho avavatthitoti adhippāyo. Tena vuttam “**tasmā**”ti-ādi. Yasmā pana sā maggavuṭṭhānakāle evarūpāpi hotīti tassa vasena maggaphalānaṃ viya phassassapi pavattirūpattā yathāvutto vikappo anavasaroti daṭṭhabbaṃ. **Tayo phassā phusantīti** puggalabhedavasena vuttam. Na hi ekaṃyeva puggalaṃ etasmiṃ khaṇe tayo phassā phusanti. “Tividho phasso phusati”ti vā bhavitabbaṃ. Yasmā pana “nirodhaphalasamāpattiyā vuṭṭhitassā”ti-ādi yassa yathāvuttā tayo eva phassā sambhavanti, tassa anavasesaggahaṇavaseneva vuttam “**tayo phassā phusantī**”ti.

Nibbānaṃ viveko nāma sabbasaṅkhāravivittabhāvato. Tasmiṃ viveke ekanteneva ninnapoṇattā eva hi te paṭippassaddhasabbussukkā uttamapurisā catunnaṃ khandhānaṃ appavattiṃ anavasesaggahaṇalakkhaṇaṃ nirodhasamāpattiṃ samāpajjantīti.

Dutiyakāmaḥsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Godattasuttavaṇṇanā

349. **Nesanti** appamāṇacetovimutti-ākiṇcaññacetovimuttisaññitānaṃ jhānānaṃ. Atthopi nānāti ānetvā yojanā. Pharaṇa-appamāṇatāya “**appamāṇā cetovimutti**”ti laddhanāmaṃ brahmavihārajjhānanti āha “**bhūmantarato**”ti-ādi. **Ākiṇcaññā cetovimuttīti** ākiṇcaññāyatanaññānanti āha “**bhūmantarato**”ti-ādi. **Vipassanāti** aniccānupassanā, sabbāpi vā. **Pamāṇakaraṇo** nāma yassa sayam uppajjati, tassa guṇābhāvadassanavasena pamāṇakaraṇato.

1. Āpajjeyyāti nicchayo avayavāyinaṃ (Ka)

Pharaṇa-appamāṇatāyāti pharaṇavasena appamāṇagocaratāya.
Nibbānampi appamāṇameva pamāṇagocarānaṃ kilesānaṃ
 ārammaṇabhāvassapi anāgamanato. **Khalanti** khale
 pasāritasālisīsādibhaṇḍaṃ. **Kiñcehīti** maddassu. Tenāha “**maddanaṭṭho**”ti.
 Ārammaṇabhūtaṃ, palibuddhakam vā natthi etassa kiñcananti akiñcanaṃ,
 akiñcaneva **ākiñcaññaṃ**.

Rūpanimittassāti kasiṇarūpanimittassa. **Na gahitāti** sarūpato na gahitā,
 atthato pana gahitā eva. Tenāha “**sā suññā rāgenāti-ādivacanato sabbattha**
anupavittāhā”ti.

Nānāti saddavasena. **Ekatthāti** ārammaṇavasena ārammaṇabhāvena
 ekasabhāvā. Tenāha “**appamāṇaṃ -pa- ekatthā**”ti. **Ārammaṇavasena**ti
 ārammaṇassa vasena. Cattāro hi maggā cattāri phalāni ārammaṇavasena
 nibbānapavittatāya ekatthā ekārammaṇā. **Aññasmiṃ pana ṭhāneti** idaṃ
 visum visum gahetvā vuttaṃ appamāṇādi pariyāyavuttaṃ, nibbānaṃ
 ārabha pavattanato, tasmā “**aññasmin**”ti idaṃ tena tena pariyāyena tattha
 tattha āgatabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ.

Godattasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. **Āgatāgamoti** vācuggatapariyattidhammo. **Viññātasāsanoti**
 paṭividdhasatthusāsano. Tenāha “**anāgāmī**”ti-ādi. **Naggabhogganti**
 avasanabhāvena naggam, kuṭilajjhāsayaṭṭhāya bhoggam, tato eva **nissirikaṃ**.
 Naggatāya hi so rūpena nissiriko, bhoggatāya cittaṇa. **Bhagavato saddhāyāti**
 bagavati saddhāya. Tasmim saddahanā okappanā¹ tassa saddhātīpi
 vattabbataṃ labhati. **Gacchāmīti** āgacchāmi, bujjhāmīti attho. Etam²
 nigaṇṭhena pucchitamattamāha.

Kāyaṃ unnāmetvāti kāyaṃ abbhunnāmetvā. **Kuchim nīharitvāti**
 piṭṭhiyā ninnamanena kuchim purato nīharitvā. **Gīvaṃ** pasāraṇavasena
 paggayha

1. Saddhāvihitaṃ sammantitā (Ka)

2. Evaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

paggahetvā **sabbaṃ disaṃ**¹ **pekkhamāno**. Sabbamidaṃ nigaṇṭhassa pahaṭṭhākāra dassanaṭṭhaṃ “idāni samaṇassa gotamassa upari vādaṃ āropetum labbhati”ti. Tenāha “**vātaṃ vā so**”ti-ādi². **Sakāraṇā**ti yuttisahitā. **Pañhamaggoti** pañhasaṅkhātā vīmaṃsā, evaṃ bhavitabbanti citteneva parivīmaṃsā pañhā. **Eko uddesoti** ekaṃ uddisanaṃ atthassa saṅkhittavacanaṃ. **Veyyākaraṇanti** niddisanaṃ atthassa vicāretvā kathanāṃ. **Evanti** iminā nayena. **Sabbatthā**ti sabbesu pañhuddesaveyyākaraṇesu attho vitthārato veditabbo.

Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Alaṃ samattho ariyabhāvāyāti **alamariyo**. Ñeyyajānanaṭṭhena ñāṇameva paccakkhato dassanaṭṭhena ñāṇadassanaṃ, soyeva atisaṃyāṭṭhena **ñāṇadassanaviseso**. Pāvaḷā vuccati āṇisadapadeso, taṃ pāvaḷaṃ rajoharaṇattham nippaṭṭiyati etāyāti **pāvaḷanippaṭṭanā**, morapiñchavatti.

Acelakassapasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Mattarājā nāma eko bhummadevo bhūtādhipati surāpotalarukkhanivāsī. Tena vuttaṃ “**mattarājakāle**”ti. “**Osadhitiṇavanappatīsū**”ti vatvā te yathākkamaṃ dassento “**harītakā -parukkesu cā**”ti āha. **Patthanāvasena** cittaṃ **ṭhapehi**. **Samijjhissatī**ti yathādhippāyaṃ samijjhissati. **Tena hīti** yasmā taṃ devāpi āsannamaraṇaṃ maññanti, tasmā sā vameva bhavissati, taṃ tumhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatīti adhippāyo.

Gilānadassanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sabbadisāyaṃ (Ka)

2. Vādaṃ tassāti-ādi (Ka)

8. Gāmaṇisaṃyutta

1. Caṇḍhasuttavaṇṇanā

353. “Yena midhekacco caṇḍo caṇḍotveva saṅkham gacchatī”ti evaṃ pañhapucchanena dhammasaṅgāhakattherehi **caṇḍoti gahitanāmo. Pākaṭaṃ karotīti dasseti** attano caṇḍabhāvaṃ.

Caṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Vāloti vuccati tālo, tassa tālapuṭaṃ nāma yathā āmalakīphalasamānakam, so pana tālasadisamukhavaṇṇattā **tālapuṭoti evaṃnāmako**. Tenāha “**tassa kirā**”ti-ādi. **Abhinīhārasampanno** anekesu kappesu sambhataśavakabodhisambhāro. Tathā hesa asītiyā mahāsāvakesu abbhantaro jāto. **Sahassam denti** naccam passitukāmā. **Samajjavesanti** nepaccavesam. **Kīlam¹ katvāti** naccakīlitaṃ kīlitvā, naccitvāti attho.

Pubbe tathāpavattavuttantadassane **saccena**, tabbipariyāye **alikenā**. **Rāgapaccayāti** rāgupattiyā kāraṇabhūtā. **Mukhato -pa- dassanādayoti ādi-**saddena mukhato aggijālanikkhamadassanādike saṅgaṇhāti. **Aññe ca -pa- abhinayāti** kāmassādasamuttānaṃ siṅgārahassa-abbhutarasānaṃ ceva “aññe cā”ti vuttasantabībhaccharasānañca dassanakā abhinayā. **Dosapaccayāti** dosuppattiyā kāraṇabhūtā. **Hatthapādacchedādīti ādi-**saddena saṅgahitānaṃ ruddavīrabhayānakarasānaṃ dassanakā abhinayā. **Mohapaccayāti** mohuppattiyā kāraṇabhūtā. **Evamādayoti ādi-**saddena saṅgahitānaṃ karuṇāsantabhayānakarasānaṃ dassanakā abhinayā. Te hi rase sandhāya pāliyaṃ “ye dhammā rajanīyā, ye dhammā dosanīyā, ye dhammā mohanīyā”ti ca vuttaṃ.

1. Khīḍḍe (Ka)

Naṭavesam̐ gahetvāva paccanti kamma sarikkhavi pākavasena. **Tam̐ sandhāyāti** tam̐ yathā vuttam̐ niraye paccanam̐ sandhāya. **Etam̐** “pahāso nāma nirayo, tattha upapajjati”ti **vuttam̐**. Yathā loke atthavisesavasena sakammakānīpi padāni akammakāni bhavanti “vimuccati puriso”ti, evam̐ idha atthavisesavasena akammakam̐ sakammakam̐ katvā vuttam̐ “**nāham̐ bhante etam̐ rodāmi**”ti. Ko pana so atthaviseso? Asahanam̐ akkhamanam̐, tasmā **na rodāmi** na sahāmi na akkhamāmīti attho. Rodanakāraṇam̐ hi asahanto tena abhibhūto rodati. Tamevassa sakammakabhāvassa kāraṇabhūtam̐ atthavisesam̐ “**na assuvimocanamattenā**”ti vuttam̐. **Matam̐ vā amma rodantīti** etthāpi matam̐ rodanti, tassa maraṇam̐ na sahanti nakkhamantīti¹ pākaṭoyamatthoti.

Tālapuṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Yujjhanam̐ yodho, so ājīvo etassāti **yodhājīvo**. Tenāha “**yuddhena jīvikam̐ kappanako**”ti, **ussāham̐ vāyāmaṃ karotīti** yujjhanavasena **ussāham̐ vāyāmaṃ karoti**. **Pariyāpādentīti** maraṇapariyantikam̐ āpadam̐ pāpentī. Tenāha “**marāṇam̐ paṭipajjāpentī**”ti. **Duṭṭhu ṭhapitanti** duṭṭhākārena attano paresaṇca atthā vahabhāvaṃ na gataṃ paṭipannam̐. Parehi saṅgāme jītā hatā ettha jāyantīti **parajito nāma nirayo**. Asidhanugadāyasaṅkucakkāni **pañcāvudhāni**. Tam̐ sandhāyāti tam̐ yodhājīvaṃ puggalaṃ sandhāya. **Etam̐** “yo so”ti-ādi **vuttam̐**. **Catutthapañcamesūti** hatthāroha-assārohasuttesu. **Eseva nayoti** eso tatiye vutto eva atthato visesābhāvato.

Yodhājīvasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Asahantā akkhamantā (Ka)

6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. **Pacchābhūmivāsinoti** aparadesavāsino.

Udakasuddhikabhāvajānanatthāyāti attano udakasuddhikabhāvaṃ jānanatthaṃ ceva lokassa ca udakena suddhi hotīti imassa atthassa jānanatthaṃ. **Upari yāpentīti** upari brahmalokaṃ yāpenti. **Sammā ñāpentīti** sammā ujukaṃyeva saggam lokaṃ gamenti. Tenāha “**saggam nāma okkāmentī**”ti, avakkāmenti ogāhāpentīti attho. **Anuparigaccheyyāti** anuparito gaccheyya.

Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. **Thaddhanti** kathinaṃ lūkaṃ. **Ūsaranti** ūsajātaṃ. Catūhipi oghehi anabhibhavanīyatāya **aham dīpo**. Sabbaparissayehi anabhibhavanīyatāya **aham leṇo**. Sabbadukkhaparittāsanato tāyanaṭṭhena **aham tāṇaṃ**. Sabbabhayaḥimsanato **aham saraṇanti** yojetabbaṃ.

Udakamaṇikoti mahantaṃ udakabhājanaṃ. Bahi vissandanavasena udakaṃ na haratīti **ahārī**, parito na paggharatīti **aparihārī**. **Sakkaccameva desenti** saddhammagāravassa sabbasattesu mahākaruṇāya ca buddhānaṃ samānarasattā. **Catasso pana parisā** satthugāravena attano ca saddhāsampaṇnatāya **saddahitvā okappetvā suṇanti**, tasmā tā desanāphalena yujjanti, kiccāsiddhiyā satthu desanā tattha **sakkaccadesanā nāma jātā**.

Khettūpamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. “Yo koci puriso pāṇātipātī musāvādī, sabbo so āpāyiko”ti vatvā puna “yambahulaṃ yambahulaṃ karoti,

tena duggatiṃ gacchatī”ti vadanto **attanāva attano vādaṃ bhindati**. **Evam̐ santeti** yadi bahuso katena pāpakammaṇa āpāyiko, “yo koci pāṇamatipātetī”ti-ādivacanāṃ micchāti. **Cattāri padānīti** “yo koci pāṇamatipātetī”ti-ādinā nayena vuttā cattāro atthakoṭṭhāsā. **Diṭṭhiyā paccayā honti** “atthi kho pana mayā”ti-ādinā ayoniso ummujjantassa. **Balasampannoti** samattho. **San̐khadhamakoti** saṅkhassa dhamanakicce cheko. **Adukkhenāti** sukhena. **Upacāropi appanāpi vaṭṭati** ubhinnaṃ sāmāññavacanabhāvato. Appamāṇakatabhāvo labbhateva. Tathā hi taṃ kilesānaṃ vikkhambhanasamatthatāya dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca “**mahaggatan**”ti vuccati.

Na ohīyatīti yasmiṃ santāne kāmāvacarakammaṃ mahaggatakammaṇca katūpacitaṃ vipākadāne laddhāvasaraṃ hutvā ṭhitam̐, tesu kāmāvacarakammaṃ itaraṃ nīharitvā sayam̐ tattha ohīyitvā attano vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, mahaggatakammameva pana itaraṃ paṭibāhitvā attano vipākaṃ dātuṃ sakkoti garubhāvato. Tenāha “**taṃ kāmāvacarakammaṃ**”ti-ādi. **Kilesavasenāti** pāpakamassa mūlabhūtakilesavasena. Pāṇātipātādayo hi dosamohalobhādīmūlakilesasamuṭṭhānā. **Kilesavasenāti** vā kammakilesavasena. Vuttaṃ hetam̐ “pāṇātipāto kho gahapatiputta kammakilesa”ti-ādi¹. **Yathānusandhināva gatan̐ti** yathānusandhisāṅkhāta-anusandhinā osānaṃ gataṃ saṅkilesasammukhena uṭṭhitāya vodānadhamavasena niṭṭhāpitattā.

San̐khadhamasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kulasuttavaṇṇanā

361. **Evam̐ pavatta-īhitikāti** evam̐ dvidhā pavatta-īhitikā. **Dvīhitikā** dukkarajīvikapayogā. Salākamattaṃ vuttaṃ etthāti **salākāvuttā**, purimapade uttarapadalopo. **Ubhatokoṭṭikanti** yadi “kulānudayaṃ na vaṇṇemi”ti vadati, “bhūtā nikkaruṇā samaṇa tumhe”ti vādaṃ āropehi.

1. Dī 3. 147 piṭṭhe.

Atha sabbadāpi “kulānudayaṃ vaṇṇemi”ti vadati, evaṃ sante “kasmā evaṃ dubbhikkhe kāle mahatīyā parisāya parivuto janapadacārikaṃ carantā kulūpacchedāya paṭipajjathā”ti evaṃ ubhatokoṭikaṃ vādaṃ āropehīti gāmaṇiṃ uyyojesi.

Dve anteti ubho koṭiyo. **Bahi nīharitunti** na vaṇṇemi vaṇṇe mīti dve ante mocento taṃ pucchitamatthaṃ **bahi nīharati** nāma, tattha dosaṃ datvā codento taṃ apuccham karonto gilitvā viya anto **paveseti** nāma.

Ito so gāmaṇīti-ādi attano bhikkhūnaṃ aññesaṇca atthakāmānaṃ bhikkhappadānena anīṭṭhappatti-abhāvadassanattānaṃ āraddhaṃ. **Dānena sambhūtānī**ti dānamayena puñṇakiriyavatthunā sammadeva bhūtiṃ vaḍḍhim pattāni. Saccena ariyavohārena sammadeva bhūtāni uppannāni **saccasambhūtānī**ti āha “**saccaṃ nāma saccavādītā**”ti. **Sesaṣīlanti** aṭṭhavidha-ariyavohārato aññasīlaṃ. **Nihitanti** tasmim kule pubbapurisehi nidhānabhāvena nihitaṃ. **Duppayuttā**ti kasivāṇijjādivasena duṭṭhu payuttā kammantā. **Vipajjantī**ti nassanti. **Kulaṅgāro**ti kulassa aṅgārasadiso vināsakapuggalo. **Aniccatā**ti maraṇaṃ. Tasmim kule padhānapurisānaṃ bhogaṇaṃ vā sabbaso vināso. Tenāha “**hutvā abhāvo**”ti-ādi.

Kulasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

362. **Taṃ parisanti** taṃ rājantepure nisinnaṃ rājapariṣaṃ. **Nayaggāheti** kutocipi asutvā kevalaṃ attano eva matiyā nayaggahaṇe ṭhatvā.

Kāretuṃ vaṭṭati sati sambhave paṭisaṅkhārassa, senāsanavināso na ajjhupekkhitabboti adhippāyo. Attano ettha kiccāvasāne yaṃ gihīnaṃyeva santakaṃ tāvakālikaṃ, taṃ gihivikataṃ āha “**gihivikataṃ katvā**”ti. **Na vadāmi**¹ pabbajjitāsārūpato.

Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. **Evaṃnāmake**ti mallā nāma jānapadino rājakumāro, nesaṃ nivāsātāya “mallā” icceva bahuvacanavasena laddhanāmattā evaṃnāmake janapade. Natthi etassa pattiya kālantarasaññito kālotti **akālo**, so eva **akāliko**. Tenāha “**kālaṃanatikkaṃmitvā pattenā**”ti. So pana “yaṃkiñci dukkhaṃ uppajjamānaṃ uppajjati, sabbaṃ taṃ chandamūlakan”ti evaṃ vutto dukkhassa chandamūlabhāvo, evaṃ chandamūlakassa dukkhassa kathitattā “**imaṃsīm sutte vaṭṭadukkhāṃ kathitaṃ**”ti vuttaṃ.

Bhadrakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. **Rāsiṃ katvā** mārapāsavasena, tatrāpi antarabhedena vibhajivā pucchitabbapañhe ekato rāsiṃ katvā. Tapanāṃ attaparitāpanāṃ tapo, so etassa atthiṭi tapassī, taṃ **tapassīṃ**. So pana taṃ tapanāṃ nissāya ṭhito nāma hotiṭi vuttaṃ “**tapanissitakaṃ**”ti. So pana anekākārabhedena lūkaṃ pharusāṃ jīvanasīlattā **lūkhajīvī nāma**. Tenāha “**lūkhajīvikaṃ**”ti. Majjhimāya paṭipattiya uppathabhāvena avaniya gandhabbāti **antā**, tato eva lāmakattā **antā**. Lāmakampi “anto”ti vuccati “antamidaṃ bhikkhave jīvikānaṃ¹, eko anto”ti evamādisu². Aṭṭhakathāyaṃ pana aññaṃañña-ādhārabhāvaṃ urīkatvā³ “**koṭṭhāsā**”ti vuttaṃ. Hīno gāmoti pāḷi, gāma-saddo hīnapariyāyoti adhippāyenāha “**gāmmo**”ti. Gāme bhavoti **gāmmo**. **Gāma**-saddo cettha gāmaṃvāsivisaṃ “gāmo āgato”ti-ādīsu viya. Aṭṭhakathāyaṃ pana “**gāmaṃvāsīnaṃ dhammo**”ti vuttaṃ, tesāṃ cārittanti attho. **Atta**-saddo idha sarīrapariyāyo “attantapo”ti-ādīsu viyāti āha “**sarīradukkhakaraṇanti attho**”ti.

1. Khu 1. 255; Saṃ 2. 76 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 258; Saṃ 2. 110 piṭṭhesu.

3. Urīkatvāti aṅgikatvāti attho, potthakesu pana agārabhāvaṃ udenāti katvāti pāṭho.

Etthāti etasmiṃ tapanissitagarahitabbapade kasmā antadvayamajjhimapaṭipadāgahaṇaṃ? Attakilamathānuyogo tāva gayhatu idamatthitāyāti adhippāyo. Kāmabhogītapanissitakaniijjaravatthūnaṃ dassane¹ yathādhippetassa atthassa vibhajtvā kathanāṃ sambhavatīti te dassetvā adhippetattho kathito.

Tamatthanti yo “kāma bhogītapanissitakesu garahitabbeyeva garahati, pasamsitabbeyeva ca pasamsatī”ti vutto attho, tamattham pakāseto. **Sāhasikakammenā**ti ayuttena kamma. **Dhammena ca adhammena cāti** dhammikenā adhammikenā ca. Ayoniso pavattaṃ bāhirakaṃ sandhāya codako “**kathan**”ti-ādimāha. Itaro nayidaṃ tādisaṃ attaparitāpanaṃ adhippetam, atha kho yoniso pavattaṃ sāsānikamevāti dassento “**caturaṅgavīriyavasena cā**”ti āha. Tattha “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatū”ti-ādinā² nayena vuttā sarīre nirapekkhavi-passanāya ussukkāpanavasena pavattā vīriyabhāvanā “caturaṅgavīriyavasena”ti vuttā, tathā abbhokāsikanesaṃjīkatapādinissitāva kilesanimmathanayogyā vīriyabhāvanā “**dhutaṅgavasena cā**”ti vuttāti. Ariyamaggena nissesa kilesānaṃ pajāhanā **nijjarā**. Sā ca attapaccakkhatāya sandiṭṭhikā tiṇṇaṃ mūlakilesānaṃ pajāhanena “**tisso**”ti ca vuttā. Tenāha “**ekopi**”ti-ādi.

Rāsiyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. “Māyañcāhaṃ pajānāmi”ti vacanaṃ kāmaṃ tesam māyāvibhavadassanaparaṃ, bagavato pana māyāsāṭṭheyyādikassa sabbassa pāpadhammassa bodhimūle eva setughāto, tasmā sabbaso pahīnamāyo, Sabbaññutāya māyaṃ aññe ca ñeyye sabbaso jānāti. Tena vuttaṃ “**māyañcāhaṃ gāmaṇi pajānāmi**”ti-ādi. **Māyañca pajānāmi**ti na kevalamaham māyaṃ eva jānāmi, atha kho aññampi idañcidañca jānāmi.

1. Akathane (Ka)

2. Ma 2. 146; Saṃ 1. 266, 464; Am 1. 52 piṭṭhesu.

Itthikāmehīti itthīhi ceva tadaññakāmehi ca. **Ekasmim** **ṭhā**neti ekasmim padese. **Eke**kas¹seva āgantukassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vā. **Satti-anurūpenā**ti vibhavasatti-anurūpena. **Balānurūpenā**ti parivārabalānurūpena. **Satti-anurūpenā**ti vā saddhāsatti-anurūpena. **Balānurūpenā**ti vibhavabalānurūpena. Dhammesu samādhi dasakusaladhammesu samādhānam. Aggahitacittatā pariyuṭṭhakāritā. Tena lokiyasīlavissuddhi diṭṭhivissuddhi ca vuttā. Tathā cāha “ko cādi kusalanāṃ dhammānaṃ, sīlaṇca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti¹. Tattha paṭiṭṭhitassa upari kattaḃbaṃ dassetuṃ “**dhammasamādhismim** **ṭhito**”ti-ādi vuttaṃ. **Ayaṃ paṭipadā**ti tassa kammaphalavādino satthu vacanaṃ sabbesaṃ ca ayaṃ mayhaṃ sīlasaṃvarabrahmavihārabhāvanāsāṅkhātāpaṭipadā anaparādhakatāya eva saṃvattati. **Jayaggā**hoti ubhayathāpi mayhaṃ kāci jāni natthi.

Pañca dhammā dhammasamādhī nāma, vipassanāmaggaḃhaladhammamattaṃ vā. Tatiyavikappe sīlādivissuddhiyā saddhim brahmavihārā yathāvuttatividhadhammāvahattā eva **dhammasamādhī nāma**. **Pūrentassa uppannā citte**kaggatāti vuttakhaṇika cittekkaggatā. Sāpi cittassa samādhānato “cittasamādhī”ti vuttā, tassa paṭipakkhaṃ vikkhambhantī samucchindantī ca hutvā pavattā yathāvuttasamādhī eva visesena **cittasamādhī** nāma.

Pāṭaliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāmaṇisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

9. Asaṅkhatasamyutta

1. Paṭhamavagga

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. **Asaṅkhatanti** na saṅkhatam hetupaccayehi. Tenāha “**akatan**”ti. **Hitam esantenā**ti mettāyantena. **Anukampamānenā**ti karuṇāyantena. **Upādāyā**ti ādiyitvāti ayamatthoti āha “**cittena pariggahetvā**”ti. **Aviparītadhammadesanā**ti aviparītadhammassa desanā, paṭipattimpi sāvakā viya garuko bagavā. **Dāyajjam** attano adhiṭṭhitam niyyātetī.

Bhikkhāsampattikālādīnam sattannam sappāyānam sampattiyā labbhanakāle. Vipattikāle pana ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Bhāriyanti** dukkhabahulatāya dāruṇam¹. **Amhākam santikā** laddhabbā. **Tumhākam anusāsanī**ti tumhākam dātabbā anusāsani.

Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

23-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

377-409. Tattha ca natthi ettha taṇhā saṅkhātam natam, natthi etasmim vā adhigate puggalabhāvoti **anatham**. **Anāsavanti** etthāpi eseva nayo. Saccadhammatāya **saccam**. Vaṭṭadukkhato pārametīti **pāram**. **Sanhaṭṭhenā**ti sukhumaṭṭhena nipuṇam. Tato eva **duddasatāya**. **Ajajjam** niccasabhāvattā. Natthi etassa nidassananti vā **anidassanam**. Etasmim adhigate natthi samsāre papañcanti vā **nippapañcam**.

1. Te rūpam (Ka)

Etasmim adhigate puggalassa maraṇaṃ natthīti vā **amataṃ**.
Atappakaṭṭhena vā **paṇītaṃ**. Sukhahetutāya vā **sivaṃ**. Taṇhā khīyanti etthāti
taṇhakkhayaṃ.

Aññassa tādisassa abhāvato vimhāpanīyatāya **abhūtamevā**ti. Kutoci
paccayato anibbattameva hutvā **bhūtaṃ** vijjamānaṃ. Tenāha “**ajātaṃ hutvā
atthī**”ti. Natthi ettha dukkhanti niddukkhaṃ, tassa bhāvo **niddukkhattaṃ**.
Tasmā **anītikaṃ** itirahitaṃ. Vānaṃ vuccati taṇhā, tadabhāvena **nibbānaṃ**.
Byābajjhaṃ vuccati dukkhaṃ, tadabhāvena **abyābajjhaṃ**. Paramatthato
saccato suddhibhāvena. Kāmā eva puthujjanehi allīyitabbato **ālayā**. Esa nayo
sesesupi. **Paṭiṭṭhaṭṭhenā**ti paṭiṭṭhābhāvena vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ
dīpasadisam oghehi anajjhottharaṇīyattā. **Allīyitabbayuttaṭṭhenā**ti allīyitum
arahabhāvato. **Tāyanaṭṭhenā**ti sapaṭāyanaṭṭhena. **Bhayaśaraṇaṭṭhenā**ti
bhayassa himsanaṭṭhena. **Seṭṭhaṃ** uttamaṃ. **Gatī**ti gandhabbaṭṭhānaṃ.

Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asaṅkhatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Abyākatasaṃyutta

1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. **Bimbisārassa upāsikā**ti bimbisārassa orodhabhūtā upāsikā. **Paṇḍiccam** sikkhitabhāvena. **Veyyattiyam** visāradabhāvena. **Visāradā** nāma tihetukapaṭisandhisiddhasābhāvikapāññā, tāya samannāgatā.

Acchiddakagaṇanāya kusaloti navantagaṇanāya kusalo. **Aṅgulimuddāya gaṇanāya kulasoti** aṅgulikāya eva gaṇanāya kusalo seyyathāpi pādasikā. **Piṇḍagaṇanāyāti** saṅkalanapaṭuppannakārino¹ piṇḍavasena gaṇanā. **Tathāgatoti** khīṇāsavo, Tathāgataṃ sandhāya pucchatīti khīṇāsavoti cassa arahattaphalavasibhāvitakhandhe upādāya ayaṃ paññatti hoti. Tesu khandhesu satī khīṇāsavā sattasaṅkhātā hontīti vohārena paññapetum sakkā bhaveyya, asantesu na sakkā, tasmā paraṃ maraṇāti vuttattā tesam abhāvā “**abyākatametam**”ti vuttam. Yadi evam tesam abhāvato “na hoti Tathāgato paraṃ maraṇā”ti puṭṭhāya “āmā”ti paṭijānitabbā siyā, tam pana sattasaṅkhātassa pucchitattā na paṭiññātanti daṭṭhabbam. **Yena rūpenāti** sattatathāgate vuttarūpaṃ Sabbaññutathāgate paṭikkhipitum “**taṃ rūpan**”ti-ādi vuttam. **Yam upādāyāti** yaṃ khandhapañcakam upādāya. **Tadabhāvenāti** tassa khandhapañcakassa abhāvena. **Tassa paññattiyāti** sattapaññattiyā abhāvam. Niruddham na nidasseti.

Khemāya theriyā vuttam paṭhamam suttaṃ bagavato seṭṭhatthadīpanato aggapadāvacaramva hotīti vuttam “**aggapadasmin**”ti.

Khemāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Anurādhasuttavaṇṇanā

411. **Idha** saḷāyatanavagge saṅgāyanavasena saṅgītikārehi **vuttam**.

1. Saṅkalanataduppādanakārino (Ka)

3-8. Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. **Rūpamattanti** ettha **matta**-saddo visesanivatti-attho. Ko pana so visesoti? Yo bāhiraparikappito idha Tathāgatoti vuccamāno attā. **Anupalabbhiyasabhāvoti** anupalabbhiyattā.

Paṭhamasāriputtakotṭhikasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. **Nānāvidhanti** taṃtaṃdiṭṭhivādapaṭisaṃyuttaṃ aññampi vā nānāvidhaṃ tiracchānakathaṃ. Bahūnaṃ kutūhaluppattiṭṭhānatoti yojanā. **Yāva-ābhassarabrahmalokā gacchatīti** agginā kappavuṭṭhānakāle gacchati, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Imañca kāyanti** imaṃ rūpakāyaṃ. **Cuticittena nikkhipatīti** cuticittena bhijjamānena nikkhipati. Cuticittassa hi oraṃ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ kammajarūpaṃ cuticittena saddhiṃ nirujjhati, tato paraṃ kammajarūpaṃ na uppajjati, yadi uppajjeyya, maraṇaṃ na siyā, cuticittaṃ rūpaṃ na samuṭṭhāpeti, āhārajassa ca asambhavo eva, utujaṃ pana vattateva. Yasmā paṭisandhikkhaṇe satto aññataraṇāya upapajjati nāma, cutikkhaṇe paṭisandhicittaṃ aladdhaṃ aññataraṇāya, tasmā vuttaṃ “**cutikkhaṇe -pa- hotī**”ti.

Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. **Tesaṃ laddhiyāti** tesaṃ sassatavādānaṃ laddhiyā saddhiṃ **etaṃ** “atthattā”ti vacanaṃ ekaṃ abhavissa. Tato eva anulomaṃ taṃ nābhavissa ñāṇassāti asāraṃ etanti adhippāyo. **Api nu metassāti** me etassa anattāti vipassanāñāṇassa anulomaṃ api nu abhavissa, vilomakameva tassa siyāti attho.

Ānandasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Yassapa'ssāti pāṭhassa ayaṃ piṇḍattho “āvuso”ti-ādi. Tatthāyaṃ sambandho—āvuso yassapi puggalassa tīṇi vassāni vuṭṭho, ettakena kālena “hetumhi sati rūpīti-ādipaṇṇāpanā hoti, asati na hoti”ti ettakaṃ byākaraṇaṃ bhaveyya, tassa puggalassa ettakameva¹ bahu, ko pana vādo atikkante, ito atikkante dhammadesanānaye vādayeva vattabbameva natthīti therassa pañhabyākaraṇaṃ sutvā paribbājako pītisomanassaṃ pavedesi.

Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Saḷāyatanavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

1. Ettakampi (Ka)

Suttantapiṭaka

Mahāvagga

Samyuttaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Maggasamyutta

1. Avijjāvagga

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. **Pubbaṅgamā**ti pubbecarā. Avijjā hi aññāṇalakkhaṇā sammuyha nākārena ārammaṇe pavattatīti sampayuttadhammānampi tadākārānu vidhānatāya paccayo hoti. Tathā hi te aniccāsubhadukkhānattasabhāvepi dhamme niccādito gaṇhanti, ayamassā tesaṃ saha-jātavasena pubbaṅgamatā. Yaṃ pana mohena abhibhūto pāpakiriyāya ādīnavāṃ apassanto pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, kāmesu micchā carati, musā bhaṇati, aññampi vividhaṃ dussīlyaṃ ācarati, ayamassa saha-jātavasena ca upanissayavasena ca pubbaṅgamatā. **Samāpajjanāyā**ti tabbhāvāpajjanāya akusalappattiyā. **Sabhāvapaṭilābhāyā**ti attalābhāya. Tenāha “**uppattiya**”ti. Sā panesā vuttākārena akusalānaṃ pubbaṅgamabhūtā avijjā uppajjatīti sambandho. **Yadetanti** yaṃ etaṃ pāpājigucchana-tāya pāpato **alajjanākārasaṇṭhitaṃ ahirikaṃ**, pāpānutrāsataya **pāpato abhāyanākārasaṇṭhitaṃ**ca anottappaṃ,

etaṃ dvayaṃ **anudeva** anvāgatameva. **Anu**-saddena cettha **etanti** upayogavacanāṃ. **Anudevāti** etassa attho saheva ekatoti. Ettha avijjāya vuttanayānusārena tappaṭipakkhato ca attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso—tattha yathā akusalakammapathavasena pavattiyaṃ pubbaṅgamatā avijjāya, evaṃ kusalakammapathavasena puññakiriyavatthuvasena ca pavattiyaṃ vijjāya pubbaṅgamatā vattabbā. Vīmaṃsādhipativasena pavattiyaṃ ādhipaccākāravasena ca pubbaṅgamatā veditabbā. Dvīhevāti ca avadhāraṇaṃ ādhipaccākārassa sahaajāteneva saṅgahetabbato.

Lajjanākārasaṇṭhitāti pāpato jigucchanākārasaṇṭhitā.

Bhāyanākārasaṇṭhitanti uttasanākārasaṇṭhitāṃ. **Etthāti** hiri-ottappe. Vidati, vindaṭīti vā **vijjā**. **Viddasūti** ca sappaññapariyāyoti āha “**viddasunoti viduno**”ti. **Yāthāvadiṭṭhīti** aviparītā diṭṭhi, saṃkilesato **niyyānikadiṭṭhi**.

Sammādiṭṭhi pahotīti ettha sā vijjā sammādiṭṭhi veditabbā. **Na ekato sabbāni labbhanti** sammāvācākammantājīvanāṃ pubbābhisaṅkhārassa anekarūpattā.

Lokuttaramaggakkhaṇe ekato labbhanti kiccato bhinnānampi tāsāṃ tattha sarūpato abhinnattā. Ekā eva hi virati maggakkhaṇe tissannampi viratīnaṃ kiccaṃ sādhentī pavattati, yathā ekā eva sammādiṭṭhi parijānanādivasena catubbidhakiccaṃ sādhentī pavattati. Tāni ca kho sabbāni¹ atṭhapi paṭhamajjhānike magge labbhantīti yojanā. **Paṭhamajjhāniketi** paṭhamajjhānavante.

Tathābhūtaṣṭāti ariyamaggasamaṅgino. **Yasmā mahāsaḷāyatanasutte vuttaṃ** “sammādiṭṭhi-ādīnaṃ pañcannaṃ eva aṅgānaṃ vasaṇā”ti, **tasmā pañcaṅgiko lokuttaramaggo hoti**. “Pubbeva kho paṇā”ti hi vacanaṃ tadā maggakkhaṇe viratīnaṃ abhāvaṃ ñāpeti, tasmā kāmāvacaracittesu viya lokuttaracittesu virati aniyatāti adhippāyo. **Parisuddhabhāvadassananti** parisuddhasīlabhāvadassanattamaṃ. **Ayamatto dīpito, na** ariyamagge viratīnaṃ abhāvo.

Yadi evaṃ kasmā abhidhamme maggavibhaṅge pañcaṅgikavāro āgatoti āha “**yampi abhidhamme**”ti-ādi. **Tanti** “pañcaṅgiko maggo hoti”ti vacanaṃ.

1. Sabbāni maggaṅgāni (Ka)

“**ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ vuttan**”ti vatvā taṃ dassetuṃ “**yasmim̐ hikāle**”ti-ādi vuttam̐. **Yasmim̐ hi kāleti** lokiyakāle. Tena “ekaṃ kiccantaran”ti vuttam̐ aṭṭhaṅgikakiccaṃ dasseti. Virati-uppādanena micchāvācādāni puggalena maggasamaye pajahāpentīti sammādiṭṭhi-ādāni “pañca kārakaṅgānī”ti vuttāni. Sammāvācādikiriya hi virati, taṅca etāni kārāpentīti. **Virativasenā**ti viramaṇakiriyaavasena kārāpakabhāvena, kattubhāvena vāti attho. “Viratittayavasenā”ti vā pāṭho. **Sammākammanto pūratī**ti imehi sammādiṭṭhi-ādīhi sammākammantakiccaṃ pūratī nāma tehi vīriyādihehi tadatthasiddhito. Tampi sandhāya “**ekaṃ kiccantaraṃ dassetuṃ**”ti vuttam̐. **Imaṃ kiccantaraṃ dassetunti** lokuttaramaggakkhaṇepi imāneva pañca sammāvācādiviratittayassa ekakkhaṇe kārāpakāṅgānīti dassetuṃ. **Evaṃ vuttanti** “tasmiṃ samaye pañcaṅgiko maggo hoti”ti¹ evaṃ vuttam̐. Lokiyamaggakkhaṇe pañceva honti, virati pana aniyatā, tasmā “cha ṅgiko”ti avatvā “pañcaṅgiko” icceva vuttam̐. Tayidaṃ abhidhamme pañcaṅgikavāradesanāya kārāṇakittanamaggo, ariyamaggo pana aṭṭhaṅgikovāti dassetuṃ “**yā ca bhikkhave**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva. Micchādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā kusalā ca dasāti vīsati kusalapakkhiyā mahācattārīsakasutte vuttā. **Mahācattārīsakanti** tassetam̐ nāmaṃ. **Missakova kathito** lokuttarassapi idha labbhamānattā.

Yasmā kosalasam̐yuttepi idha ca therena “upaḍḍhamidaṃ bhante brahmacariyassā”ti-ādinā vuttam̐ “mā hevaṃ ānandā”ti-ādinā paṭikkhipitvā “sakalamevidaṃ ānandā”ti-ādinā bagavatā desitaṃ suttaṃ āgataṃ. Tassattho Kosalasam̐yuttavaṇṇanāyaṃ vutto, tasmā vuttam̐ “**kosalasam̐yutte vuttatthamevā**”ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Sāvakabodhi sāvakapāramiyo, tappariyāpannam ṇāṇam sāvakapāramiṇṇāṇam, tam pana dvinnam aggasāvakānam tatthapi dhammasenāpatino eva savisesam matthakam pattam, na itaresanti āha “**sāvaka -pa- appattatāyā**”ti, tasmā tassa matthakappattiyā maggabrahmacariye ijjhante tassa ekadeso idha ijjhati, na sakalanti. Na hi addhabrahmacariyam nāma atthi, tasmā vuttam “**sakalampi -pa- labbhatī**”ti, tam pana bhaṇḍāgāriko nāññāsi ṇāṇassa sāvakavisayepi sappadesikattā, dhammasenāpati pana ṇāṇassa tattha nippadesikattā aññāsīti. Tenāha “**Ānandatthero -pa- aññāsī**”ti. **Evamāhāti** “sakalamidam bhante”ti evam avoca.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jāṇussoṇibrahmaṇasuttavaṇṇanā

4. **Valavābhi**-saddo valavāpariyāyoti āha “**catūhi valavāhi yuttarathenā**”ti. **Yodharathoti** yodhehi yujjhanattham ārohitabbaratho. **Alaṅkāratho** maṅgaladivasesu alaṅkatapaṭṭiyattehi ārohitabbaratho. **Ghanadukulena parivāritoti** rajatapattavaṇṇena setadukulena paṭicchādito. Paṭicchādanattho hi idha parivārasaddo. **Rajatapanālisuparikkhittā** setabhāvakaraṇattham.

Channam channam māsānanti niddhāraṇe sāmivacanam. **Ekavāram nagaram padakkhiṇam karotīti** idam tasmim ṭhānantare ṭhiteṇa kātabbam cārittam. **Nagarato na pakkantāti** nagarato bahi na gatā. Maṅgalavacane niyuttā **maṅgalikā**, suvatthivacane niyuttā **sovatthikā**. **Ādi**-saddena thutimāgadhavandikācariyake saṅgaṇhāti. **Sukapattasadisāni** vaṇṇato.

Vaṇṇagītanti thutigītam. Brahmabhūtam seṭṭhabhūtam yānam, brahmabhūtānam seṭṭhabhūtānam yānanti vā **brahmayānam**. **Vijitattā** visesena jīnato. **Rāgam vinayamānā pariyosāpetīti** sabbampi rāgam samucchadavinayavasena vineti, attano kiccam pariyosāpeti. Kiccariyosāpaneneva hi

sayampi pariyosānaṃ nipphattiṃ upagacchati. Tenāha “**pariyosānaṃ gacchati nipphajjati**”ti.

Dhuranti bhummatthe upayogavacananti āha “**tatramajjhhattatāyuge yutta**”ti. **Īsāti** yugasandhārikā dāruyugaḷā. Yathā vā bāhiraṃ yugaṃ dhāreti, tassā ṭhitāya eva kiccasiddhi, evaṃ kiriyāvasena laddhabalena tatramajjhhattatāyuge thiraṃ dhāreti, teheva ariyamaggarathassa pavattanaṃ. **Hiriggahaṇena** cettha taṃsahacaraṇato ottappampi gahitaṃyeva hoti. Tenāha “**attanā saddhin**”ti-ādi. Nāḷiyā minamāno puriso viya ārammaṇaṃ minātīti **mano**. Kataraṃ pana taṃ mano, kathaṃcassa yottasadisatāti āha “**vipassanācittan**”ti-ādi. Tena yottaṃ viyāti yottanti dasseti. Lokiyavipassanācittaṃ atirekapaññāsa kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahite karotīti sambandho. Te pana “phasso hoti -pa- avikkhepo hoti”ti cittaṅgavasena **dhammasaṅgahe**¹ āgatanayeneva veditabbā. **Lokuttaravipassanācittanti** maggacittaṃ āha. **Atirekasaṭṭhīti** te eva sammākammantā jīvehi anaññātāññassāmītindriyādīhi ca saddhiṃ atirekasaṭṭhi kusaladhamme. **Ekābaddheti** ekasmiṃ eva ārammaṇe ābaddhe. **Ekasaṅgaheti** tatheva vipassanākiccavasena ekasaṅgahe karoti. Pubbaṅgamabhāvena ārakkhaṃ saretīti **ārakkhasārathī**. “**Yathā hi rathassa -pa- sārathī**”ti vatvā taṃ dassetuṃ “**yoggiyo**”ti vuttaṃ. **Dhuraṃ vā hetī yogge**. **Yojeti** yogge samagatiyaṇca. **Akkhaṃ abbhañjati** sukhappavattanatthaṃ². **Rathaṃ peseti** yoggacodanena. **Nibbisevane karoti** gamanavīthiyaṃ paṭipādanena sanniyojeti. **Ārakkhapaccupaṭṭhānāti** ārakkhaṃ paccupaṭṭhapeti asammōsasabhāvattā. **Gatīyoti** pavattiyo, nipphattiyo vā. **Samanvesatīti** gavesati.

Ariyapuggalassa nibbānaṃ paṭimukhaṃ sampāpane ratho viyāti **ratho**. Parikaroti vibhūsayatīti **parikkhāro**, vibhūsaṇaṃ, sīlaṇca ariyamaggassa vibhūsaṇaṭṭhāniyaṃ. Tena vuttaṃ “**catupārisuddhisīlālāṅkāro**”ti, sīlabhūsanoti attho. **Vipassanāsampayuttānanti** lokiyāya lokuttarāya ca vipassanāya sampayuttānaṃ. Vidhinā iretabbato pavattetabbato

1. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

2. Sukkhappatti-akkhaṃ (Ka)

vīriyaṃ, sammāvāyāmo. Samaṃ sammā ca dhiyatīti samādhi, dhurañca taṃ samādhi cāti dhurasamādhi, upekkhā dhurasamādhi etassāti **upekkhādhurasamādhi**, ariyamaggo upekkhāsaṅkhātadhurasamādhīti attho. Atthakathāyaṃ pana byañjanaṃ anādiyitvā dhurasamādhisaddānaṃ bhinnādhikaraṇatā vuttā. **Payogamajjhatte** vīriyasamatāya. **Anicchāti** icchāpaṭipakkhā. Tenāha “**alobhasaṅkhātā**”ti. **Parivāraṇanti** parivāro, paricchadoti attho.

Mettāti mettācetovimutti. Tathā **karuṇā**. **Pubbabhāgoti** ubhinnampi upacāro. Dvepi kāyacittavivekā viya pubbabhāgadhammavasena vuttā. **Ariyamaggaratheti** parisuddhamaggasaṅkhāte rathe. Ariyamaggaratho camaggaratho cāti **ariyamaggaratho**, evaṃ ekasesanayena vā attho veditabbo. Tenāha “**imasmim̐ lokiyalokuttaramaggarathe t̐hito**”ti. **Sannaddhacammoti** yogāvacarassa paṭimukkacammaṃ. **Na naṃ te vijjhantīti** vacanapathā na naṃ vijjhanti, dhammabhedanavasena na bhañjati, tassa ariyamaggassa rathassa sammā yojitassa antarā bhaṅgo natthīti attho.

Attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attano santāneti adhippāyo. **Anuttaranti** uttararahitaṃ. Tato eva **setthayānaṃ**, nassa kenaci sadisanti **asadisaṃ**. Dhitisampannatāya **dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti**. “Jayam̐ jayan”ti gāthāyaṃ vacanavipallāsena vuttanti āha “**jinantā jinantā**”ti.

Jāṇussoṇibrahmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. **Niyamatthoti** avadhāraṇattho. **Tena** niyamena avadhāraṇena **aññaṃ maggaṃ paṭikkhipati** ito aññaṃ niyyānikamaggassa abhāvato “dukkhassa pariññatthan”ti vuttattā **vaṭṭadukkham̐ kathitaṃ**. Ariyamagge gahite tassa pubbabhāgamaggo vipassanāya gahito evāti “**missakamaggo kathito**”ti vuttaṃ. **Uttānameva** apubbassa abhāvā. **Ayam̐ pana viseso**

“rāgakkhayo”ti-ādīhi yadipi nibbānaṃ vuttaṃ, tathāpi¹ tathāpi arahattaṃ viya brahmacariyampi². Tena nibbānaṃ eva vuccati **“idaṃ brahmacariyapariyosānaṃ”**ti.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. **Rāgavinayā**dipadehi nibbānaṃ vāpi vucceyya arahattaṃ vāpi. Yasmā so bhikkhu ubhayatthapi niviṭṭhabuddhi, tasmā bagavā tassa ajjhāsaya vasena “nibbānadhātuyā kho etaṃ”ti-ādinā nibbānadhātuṃ vissajjetvā puna “āsavaṇaṃ khayō tena vuccati”ti āha. Yasmā ariyamaggo rāgādi ke samucchadavasena vineti, āsavaṇca sabbaso khepeti, tena ca vuttaṃ nibbānaṃ arahattaṇca, tasmā tadubhayaṃ **“rāgavinayoti-ādi nāma mevā”**ti vuttaṃ. **Anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avocāti** iminā “pucchānusandhi idha labbhati”ti dīpitaṃ, ajjhāsayaṇusandhipi ettha labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. **Ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṃ vibhajitvāti** “sammādiṭṭhi”ti-ādinā ekena pariyāyena ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ vibhāgena dassetvā “katamā ca bhikkhave sammādiṭṭhi”ti-ādinā **puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo**. Uggahadhāraṇapariyāyāṇāni pi savanaṇāṇe eva avarodhaṃ gacchantīti **“savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasenā”**ti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānābhinivesoti kammaṭṭhānapaṭipatti. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Itthaṃ kantaṃ manāpanti** nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandanaṃ, tanninnabhāvo eva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekenevākārena saccānaṃ paṭivedhanimittatā, so eva abhimukhabhāvo tesāṃ samāgamoti **ekābhisamayo**.

1. Ubhayampi (Ka)

2. Brahmacariyassa (Ka)

Assāti ñāṇassa, yogino vā. Ettha ca keci “lokiyañāṇampi paṭivedho sabbassa yāthāvabodhabhāvato”ti vadanti. Nanu uggahādipaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Taṃ na, kevalena paṭivedha-saddena uggahādipaṭivedhānaṃ avacanīyattā, paṭivedhanimittattā vā uggahādivasena pavattaṃ dukkhādīsu pubbabhāge ñāṇaṃ “paṭivedho”ti vuccati, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūtaṃ pana ñāṇaṃ ujukaṃ paṭivedhoti vattabbataṃ arahati. **Kiccatoti** pariññādikiccatoti. **Ārammaṇapaṭivedhoti** sacchi kiriyāpaṭivedhamāha. **Kiccatoti** asammohapaṭivedhaṃ. Uggahādīhi saccassa parigaṇṇhanaṃ **pariggaho**.

Duddasattāti anadhigatañāṇena yāthāvasarasalakkaṇato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā uppattito pākaṭānīpi. Tenāha “**dukkhasaccaṃ hī**”ti-ādi. **Ubhayanti** purimaṃ saccadvayaṃ. **Payogoti** kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṃ dukkarataratañca upamāhi dasseti “**bhavaggaggahaṇatthan**”ti-ādinā. Yathā purimaṃ saccadvayaṃ viya kenaci pariāyena apākaṭatāya paramagambhīrattā uggahādivasena pubbabhāge pavattibhedaṃ gahetvā “**dukkhe ñāṇaṃ**”ti-ādinā catubbidhaṃ katvā vuttaṃ. **Ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti** ekābhisamayavaseneva pavattanato.

Kāmapaccanīkaṭṭhenāti kāmānaṃ ujupaccanīkabhāvena. **Kāmato nissatābhāvenāti** kāmehi viśaṃyuttābhāvena. **Kāmaṃ sammasantassāti** duvidhampi kāmānaṃ aniccādito sammasantassa. Pajjati pavattati etenāti padaṃ, kāmassa padanti **kāmapadaṃ**, kāmassa uppattikāraṇasso ghāto samugghāto, taṃ **kāmapadaghātaṃ**. Tenāha “**kāmavūpasamaṃ**”ti. Kāmehi vivittaṃ **kāmavivittaṃ**, so eva ca nesaṃ anto samucchedaviveketi katvā tasmīṃ sādhetabbe uppannoti vuttaṃ “**kāmavivittante uppanno**”ti. Kāmato nikkhamatīti nikkhamo, so eva **nekkhammasaṅkappo**. Imasmiṃca nekkhammasaṅkappassa saddatthavibhāvena yathāvutto **kāmapaccanīkaṭṭhādiko** atthaniddhāraṇaviseso antogadho. **Eseva nayoti** iminā byāpādapaccanīkaṭṭhena vihiṃsāya paccanīkaṭṭhenāti-ādikaṃ abyāpādāvihiṃsāsaṅkappānaṃ atthuddhā raṇavidhiṃ atidisati. **Nekkhammasaṅkappādayoti ādi**-saddena abyāpāda-avihiṃsāsaṅkappe eva saṅgaṇhāti. **Kāma -pa- saññānanti** kāmavitakkādiviratisampayuttānaṃ nekkhammādisaññānaṃ. **Nānattāti** nānākhaṇikattā. **Tīsu**

ṭhānesūti tippakāresu kāraṇesu. **Uppannassāti** uppajjanārahassa. Bhūmiladdha-uppannaṃ idhādhippetam. Esa nayo ito paresupi. **Padacchedatoti** kāraṇupacchedato. **Padanti** hi uppattikāraṇanti vuttovāyamatto. **Anuppattisādhana vasenāti** yathā saṅkappo āyatim nuppajjati, evaṃ anuppattisādhana vasena. Sammādiṭṭhi viya **ekova kusala saṅkappo uppajjati**.

Catūsu ṭhānesūti visamvādanādīsu catūsu vītikkamaṭṭhānesu. Pabbajitānaṃ micchājīvo nāma āhāranimittakoti āha “**khādanīyabhojanīyādīnaṃ atthāyā**”ti. Sabbaso anesanāya pahānaṃ sammā-ājīvoti āha “**buddhappasatthena ājīvenā**”ti. Kamma pathapattānaṃ vasena “**sattasu ṭhānesū**”ti vuttaṃ. Akamma pathapattāya hi anesanāya so padaghātaṃ karotiyeva.

Tathārūpe vā ārammaṇeti yasmim ārammaṇe imassa pubbe kilesā na uppannā, tasmim eva. **Anuppannānanti** anuppādassapi patthanāvasena anuppannānaṃ. **Vīriyacchandanti** vīriyassa nibbattetukāmatāchandaṃ. “Chandasampayuttavīriyañcā”ti vadanti. Vīriyameva pana anuppannākusalānuppādane labbhamānachandatāya dhurasampaggahatāya chandapariyāyena vuttaṃ. Tathā hi vīriyaṃ “anikkhittachandatā anikkhitadhuratā”ti¹ niddiṭṭhaṃ. Kosajjapakkhe patitum adatvā **cittam paggahitaṃ karoti**. **Padhānanti** padhānabhūtavīriyaṃ.

Uppattipabandhavasenāti nirantaruppādanavasena. **Catūsu ṭhānesu kiccāsādhana vasenāti** yathāvuttesu catūsu ṭhānesu padhānakiccassa nippādānavasena anuppādanādivasena. **Kiccāsādhana vasenāti** kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attagāhavidhamanavasena asubhadukkhāniccānattasādhana vasena.

Ayanti yathāvutto sadisāsadisatāviseso. **Assāti** maggassa. **Ettha kathanti** yadi rūpāvacaracatutthajjhānato paṭṭhāya yāva sabbabhavaggā jhānaṅgamaggaṅgabojjhaṅgānaṃ sadisatā, evaṃ sante “āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttaraṃ”ti ettha kathaṃ attho gahetabboti āha “**etthāpi**”ti-ādi. **Tamjhānikāvāti** paṭhamajjhānādīsu yaṃ jhānaṃ maggapaṭilābhassa pādakabhūtaṃ tamjhānikāva **assa** ariyassa uparipi **tayo**

maggā. Evanti vuttakārena. **Pāḍakajjhānameva niyameti** āruppe catukkapañcakajjhānupattiyaṃ. **Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhāti** sammasitakhandhe vadanti. **Puggalajjhāsaya niyameti** pāḍakasammasitajjhānānaṃ bhede. Yasmā saṅkhārupekkhāññānameva ariyamaggassa bojjhaṅgādivisesaṃ niyameti, tato dutiyāḍipāḍakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhā ñāṇassa pāḍakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asaṃpajjitukāmatāviraḡabhāvato itarassa ca atabbhāvato tisupi vādesu vipassanāva niyametiṭi veditabbo, tasmā vipassanāniyameneva hi paṭhamavādepi apāḍakajjhānāḍipāḍakāpi maggā paṭhajjhānikā honti. Itarehi ca pāḍakajjhānehi vipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesu vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Dutiyavāde taṃtaṃjhānikatā sammasitasāṅkhāravipassanāniyamehi hoti. Tatra hi vipassanā taṃtaṃviraḡabhāvanā bhāvetabbā, na somanassasahagatā upekkhāsahagatā hutvā jhānaṅgāḍiniyamāṃ maggassa karotiṭi evaṃ vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo. Imasmiṃ ca vāde pāḍakasammasitajjhānupanissayasabbhāve ajjhāsaya ekantena hotiṭi “**puggalajjhāsaya niyametiṭi vadanti**”ṭi vuttaṃ, aṭṭhakathāyaṃ pana visuddhimaggassa etiṣā aṭṭhakathāya ekasaṅgahitattā “**tesaṃ vāḍavinicchayo -pa- veditabbo**”ṭi vuttaṃ. **Pubbabhāgeti** vipassanākkhaṇe.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. **Sūkanti** sāliyavāḍiṇaṃ vālamāha. So hi nikantakasadiṣo¹ paṭimukhagataṃ hatthaṃ vā pāḍaṃ vā bhindanti, tasmā bhedaṃ icchantena uddhaggaṃ katvā ṭhapitaṃ **sammāpaṇihitaṃ** nāma, tathā aṭṭhapitaṃ **micchāpaṇihitaṃ** nāmāṭi vuttaṃ. **Micchāpaṇihitāyāṭi** kammassakatapaññāya micchāṭhapanāṃ nāma “ime sattā kammavasena sukhadukkhāṃ paccanubhavanti, taṃ pana kammaṃ issarassa icchāvasena brahmā nimmināṭi”ṭi² āḍinā micchāpakappanaṃ. Keci pana “natthi dinnanti-āḍinā nayena pavatti, tassa vā ñāṇassa appavatti”ṭi vadanti.

1. Kaṇṭakasadiṣo (?)

2. Brahmano pajāpatinoti (Ka)

Maggabhāvanāyāti etthāpi micchāmaggassa pavattanaṃ, ariyamaggassa vā appavattanaṃ micchāṭhapanam. Tenāha “**appavattitattā**”ti. **Avijjāṃ bhindissatī**ti avijjāṃ samucchindissati. **Magganissitaṃ katvā** magge eva pakkhipitvā. Taṃ hi ñāṇaṃ maggassa mūlakāraṇaṃ magge siddhe tassa kiccassa matthakappattito. “Sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāyā”ti vuttattā **missakamaggo kathito**. Chavibhedasadiso cettha avijjābhedo, lohituppādasadiso lokuttaramaggabhāvo daṭṭhabbo.

Sūkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. **Channaparibbājako** vatthacchādiyā channaṅgaparibbājako, na naggaparibbājako.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vihāravagga

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. **Aḍḍhamāsanti** accantasamyoge upayogavacanaṃ. **Paṭisalliyitunti** yathāvuttaṃ kālaṃ paṭi divase divase samāpattiyaṃ dhammacintāyaṃ cittaṃ nilīyituṃ. **Vinetaḍḍhanti** samucchadavinayena vinetaḍḍhanti ariyamaggādhigantaḍḍhanti. Tanti diṭṭhānugati-āpajjanaṃ. **Assāti** janatāya. **Apagacchatī**ti satthu santikato apeti. **Sūti** nipātamattaṃ.

Padesenāti ekadesena. Saha padesenāti **sapadeso**. Svāyaṃ sapadeso yasmā vedanāvaseneva pāliyaṃ āgato, tasmā paramatthadhammakotṭhāse vedanā anavaśeso labbhati, te gaṇhanto “**khandhapadeso**”ti-ādimāha. **Taṃ sabbanti** khandhapadesādikaṃ sabbampi. “**Sammasanto**”ti padassa atthadassanavasena “**paccavekkhanto**”ti āha. Paccavekkhantā idha sammasanaṃ nāma, na vipassanā. Vipassanāsammasanaṃ pana

bagavato visākhapuṇṇamāyaṃ eva nipphannaṃ, tasmā bagavato aññabhūmikāpi vedanā aññabhūmikānaṃ sattānaṃ viruddhā uppajjatevāti vuttaṃ “**yāva bhavaggā pavattā sukhā vedanā**”ti. **Sabbākārenāti** sarūpato samudayato atthaṅgamato assādāditoti sabbākārena. **Pariggaṇhanto** upaparikkhanto.

Nippadesāneva anavasesāneva. Indriyasatipaṭṭhānapadeso suviññeyyoti anuddhato. **Assāti** bagavato. **Thāneti** tasmim tasmim paccavekkhitabbasaṅkhāte okāse. **Sā sā ca vihārasamāpattīti** khandhavasena āyatanādivasena ca pavattitvā tesāṃ ekadesabhūtaṃ vedanaṃyeva pariggahetvā taṃ sammasitvā anukkamena samāpannā jhānasamāpatti phalasamāpatti ca. Phalasamāpatti hi tathā sammasitvā punappunāṃ samāpajjanavasena atthato abhinnāpi adhiṭṭhānabhūtaḍḍhammabhedena bhinnā viya vuccati, yato catuvīsatiḷḷasahasasabhedā devasikaṃ vaḷaṇṇanasamāpattiyo aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Kāmaṃ aññadhammavasenaapi jātā eva¹, vedanāvasena panettha abhiniveso kato **vedanānubhāvena jātā**. Kasmā evaṃ jātāti? Buddhānaṃ ñāṇapadassa antaravibhāgatā. Tathā hi bagavā sakalampi aḍḍhamāsaṃ vedanāvaseneva sammasanaṃ pavatteti, tadanusārena ca tā vihārasamāpattiyo samāpajji, tayidaṃ acchariyaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhikkhū pavedento satthā “yena svāhan”ti-ādimavoca.

Akusalāvāti pāṇātipāta-adinnādānakāmesumicchācāramusā vāda pisuṇavācā samphappalāpa abhiijjhā byāpadavasena taṃtaṃmicchādassanavasena ca akusalā vedanā eva hoti. Brahmaloḷkādisu uppajjitvā tattha niccā dhuvā bhavissāmāti evaṃ diṭṭhiṃ upanissāyāti yojetabbaṃ. **Devakulādīsu** devapūjatthaṃ, sabbajanaparibhogatthaṃ vā **mālāvacchaṃ ropenti**. **Vadhabandhanādīnīti ādi**-saddena adinnādānamicchācāramusāvādapisuṇavācā samphappalāpādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Diṭṭhadhammavipākassa apacurattā apākaṭattā ca “**bhavantaragatānaṃ**”ti vuttaṃ.

Iti nesanti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena yathā pharusavācāvasena, evaṃ tadaññesampi akusalakammānaṃ vasena

1. Sitameva (Ka)

sammādiṭṭhipaccayā akusalavedanāppavatti yathārahaṃ nīharitvā vattabbā. **Eseva nayoti** iminā yathā micchādiṭṭhipaccayā sammādiṭṭhipaccayā ca kusalākusalavipākavedanā sahaajātakotiya upanissayakotiya ca vasena yathārahaṃ yojetvā dassitā, evaṃ micchāsaṅkappapaccayādisupi yathārahaṃ yojetvā dassetabbāti imamatthaṃ atidisati. **Chandapaccayāti** ettha taṇhāchandasahito kattukāmatāchando adhippetoti āha “**chandapaccayāti-ādisu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā**”ti. **Vitakkapaccayāti** ettha appanāppattova vitakko adhippetoti vuttaṃ “**vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāvā**”ti. Vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāya gahitattā “**ṭhapetvā paṭhamajjhānan**”ti. Upari tisso rūpāvacarā, heṭṭhā tisso arūpāvacarā evaṃ **sesā cha saññāsamāpattivedanā**.

Tiṇṇanti chandavitakkasaññānaṃ. **Avūpasameti** paṭipakkhena avūpasamite. Tiṇṇaṃ hi tesāṃ sahabhāvena paccayatā aṭṭhalobhasahagatacittesu eva. Tattha yaṃ vattabbaṃ taṃ vuttameva. **Chandamattassāti** tesu tīsu chandamattassa. **Vūpasame paṭhamajjhānavedanāva** appanāppattassa adhippetattā. **Chandavitakkānaṃ vūpasame** dutiyajjhānādivedanā adhippetā saññāya avūpasantattā. Dutiyajjhānādivedanāgahaṇena hi sabbā saññāsamāpattiyo ca gahitāva honti. **Tiṇṇampi vūpasameti** chandavitakkasaññānaṃ vūpasame **nevasaññānāsaññāyatanavedanā adhippetā**. Bhavaggappattasaññā hi vūpasamanti chandasāṅkappānaṃ accantasukhumabhāvappattiyā. Heṭṭhā “sammādiṭṭhipaccayā”ti ettha sammādiṭṭhigahaṇena heṭṭhimamaggasammādiṭṭhipi gahitāva hotīti āha “**appattassa pattiyaṭi arahattaphalassa pattatthāyā**”ti. Atha vā heṭṭhimamaggādhigamena vinā aggamaggo natthīti heṭṭhimamaggādhigamaṃ atthāpannaṃ katvā “**arahattaphalassa pattatthāyā**”ti vuttaṃ. Āyameṭi phalena missito hoti etenāti **āyāmo**, sammāvāyāmoti āha “**atthi āyāmanti atthi vīriyan**”ti. **Tassa vīriyārambhassāti** aññādhigamakāraṇassa sammāvāyāmassa vasena. Pāliyaṃ ṭhāna-saddo kāraṇapariyāyoti āha “**arahattaphalassa kāraṇe**”ti. **Tappaccayāti** ettha **taṃ**-saddena “ṭhāne”ti vuttakāraṇameva paccāmaṭṭhanti āha “**arahattassa ṭhānapaccayā**”ti. **Catumaggasahajātāti** etena

“arahattaphalassa pattatthāyā”ti ettha heṭṭhimamaggānaṃ atthāpattivaseṇa gahitabhāvameva joteti. Keci pana “catumaggasahajātāti vatvā nibbattitalokuttaravedanāti bhūtakathanāṃ visesaṇaṃ. Nibbattitalokuttaravedanāti paṭhamāṃ apekkhitabbāṃ, pacchā catumaggasahajātā”ti vadanti.

Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Micchādiṭṭhi vūpasamati sabbaso pahīyati etenāti **micchādiṭṭhivūpasamo**. “Micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Bhavantare uppajjanto atidūreti maññaṃāno vipākavedanaṃ na gaṇhāti”ti atṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **“Iminā nāyena”**ti atidisitvāpi tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **“yassa yassā”**ti-ādiṃ vatvā eva sāmāññaṇasena vuttamatthaṃ pacchimesu tīsu padesu sarūpatova dassetuṃ **“chandavūpasamapaccayā”**ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva. **Vuttatthāneva** anantarasutte.

Dutiyavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tissannampi sikkhānaṃ sikkhanaṃ sīlaṃ etassāti **sikkhanasīlo**. Sikkhatītipi vā **sekkho**. Vuttaṃ hetuṃ “sikkhatīti kho bhikkhave tasmā sekkhoti vuccati. Kiṃca sikkhati? Adhisīlampi sikkhatī”ti-ādi¹. **Tīhi phalehi** heṭṭhā. Sāpi catutthamaggena saddhiṃ uppannasikkhāpi. Maggakkhaṇe hi sikkhākiccaṃ na niṭṭhitaṃ vippakatabhāvato, phalakkhaṇe pana niṭṭhitaṃ nāma. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

Sekkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 1. 232 piṭṭhe.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. **Micchāsabhāvanti** ayāthāvasabhāvaṃ aniyyānikasabhāvaṃ. **Sammāsabhāvanti** yāthāvasabhāvaṃ niyyānikasabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetūti** ettha **adhi**-saddo anattakoti āha “**micchāpaṭipattikaraṇahetū**”ti. Ñāyati paṭividdhavasena nibbānaṃ gacchatīti **ñāyo**, so eva taṃsamaṅgīnaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena **dhammoti** āha “**ñāyaṃ dhammanti ariyamaggadhamman**”ti. Ñāssa micchāsabhāvo nāma natthīti viññāṇamevettha paccavekkhaṇavasena pavattaṃ ñāṇa-saddena vuccatīti āha “**micchāviññāṇo**”ti. **Micchāpaccavekkhaṇoti** kiñci pāpaṃ katvā “aho mayā kataṃ sukatan”ti evaṃ pavatto micchāpaccavekkhaṇo. Gosālagovatādīpūraṇaṃ muttīti evaṃ gaṇhato **micchāvimutti** nāma. Micchāpaṭipadādīhi vivaṭṭanti evaṃ **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ**. **Puggalo pucchitoti** nigamito ca “ayaṃ vuccati bhikkhave asappuriso”ti-ādinā. Kiñcāpi “micchādiṭṭhiko hoti”ti-ādinā puggalova niddiṭṭho, tathāpi puggalasīsenāyaṃ dhammadesanāti āha “**Dhammo vibhatto**”ti. Tenevāha “**dhammena puggalo dassito**”ti. **Dhammenāti** micchādiṭṭhi-ādikena dhammena. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya sabbaso **sappurisā** nāma, khīṇāsavo **sappurisataro**. **Suppavattaniyoti** sukhena pavattetuṃ sakkuṇeyyo. **Dhāvātīti** gacchati. Paccayuppannena upecca nissitabbato upanīṣā, paccayo, ekassa sa-kārassa lopaṃ katvā vāti āha “**sa-upanisaṃ sapaccayan**”ti. Parikaraṇato **parikkhāro**, parivāroti āha “**saparikkhāraṃ saparivāran**”ti. Sahajātavasena upanissayavasena ca sapaccayatā kiccasādhane nipphādane sahāyabhāvūpagamane ca saparivārataṃ daṭṭhabbā.

Micchattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. **Ayāthāvapaṭipatti**, na yathāpaṭipatti, hetumhipi phalepi ayāthāvavattasādhanaṃ. **Ekam suttam dhammavasena kathitaṃ** paṭipattivasena. **Ekam suttam puggalavasena kathitaṃ** paṭipannakavasena. Saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṃ adhigacchati, taṃ pāreti gametīti pāraṃ, nibbānaṃ,

tabbidhuratāya natthi ettha pāranti apāraṃ, saṃsāroti vuttaṃ “**apārā pāranti vaṭṭato nibbānaṃ**”ti. **Pāraṅgatā**ti asekkhe sandhāya. **Yepi gacchantīti** sekkhe. **Yepi gamissantīti** kalyāṇaputhujjane. **Pāragāminoti** ettha kita-saddo tikālavācīti evaṃ vuttaṃ.

Tīraṇti orimatīramāha. Tena vuttaṃ “**vaṭṭameva anudhāvati**”ti. Ekantakāḷakattā cittassa apabhassarabhāvakaraṇato kaṇhābhijātihetuto ca vuttaṃ “**kaṇhanti akusaladhamman**”ti. Vodānabhāvato cittassa pabhassarabhāvakaraṇato sukkābhijātihetuto ca vuttaṃ “**sukkanti kusadaladhamman**”ti. Kilesamāra-abhisāṅkhāramāramaccumārānaṃ pavattiṭṭhānatāya okaṃ vuccati vaṭṭaṃ, tabbidhuratāya anokanti nibbānanti āha “**okā anokanti vaṭṭato nibbānaṃ**”ti.

Paramatthato samaṇā vuccanti ariyā, samaṇānaṃ bhāvo sāmaññaṃ, ariyamaggo, tena araṇīyato upagantabbato sāmaññaṃ nibbānanti āha “**sāmaññaṃ nibbānaṃ, taṃ hī**”ti-ādi. **Brahmaññaṃ** nibbānanti etthāpi iminā nayena attho veditabbo. **Brahmañña** ariyamaggena. **Rāgakkhayoti** ettha **iti**-saddo ādisaddattho. Tena “dosakkhayo mohakkhayo”ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti. **Vaṭṭatiyevāti vadanti** “rāgakkhayo”ti. Pariyāyena hi arahattassa vattabbattāti.

Paṭipattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññaṭṭitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aparāparaṃ parivattamānena vattasampannena saṃsāraddhānapariññāvaseneva nibbānassa pattaḥbattā vuttaṃ “**nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma hoti**”ti. **Nibbānaṃ patvā**ti nibbānappattihetu. Hetu-attho hi ayaṃ **tvā**-saddo yathā “ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti”ti. **Tasmāti** yasmā aparīññeyyaparijānanakiccena nibbānassa pattiyā addhānapariññāsiddhiṃ nāyati, tasmā upacāravasena nibbānaṃ “addhānapariññā”ti vuccati yathā “himaṃ sūriyaṃ uggameti”ti¹. **Vijjāvimutti** phalasacchikiriyatthanti ettha **vijjā**ti aggamaggavijjā, **vimutti**ti aggamaggasamādhī

1. Māhi santitaṃ sūriyaṃ uddhameti (Ka)

adhippeto, tesam phalam aññāti āha “**vijjāvimuttiphaleṇa arahattaṃ kathitaṃ**”ti. Yāthāvato jānanato paccakkhato dassanato ca ñāṇadassananti idha phalanibbānapaccavekkhaṇā adhippetāti āha “**ñāṇadassanena paccavekkhaṇā kathitā**”ti. **Sesehī**ti rāgavirāga saṃyojanappahāna anusayasamugghāta addhānapariññā āsavakkhaya vijjāvimutti phalasacchikiriyā ñāṇadassana anupādāparinibbānapadehi.

Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Yathā aruṇuggaṃ sūriyuggamanassa ekantikam pubbanimittam, evaṃ kalyāṇamittatā ariyamaggapātubhāvassāti sadisūpamā **aruṇuggaṃ kalyāṇamittatāya**. Kalyāṇamittoti cettha ariyo, **ariyamaggo** vā daṭṭhabbo **sūriyapātubhāvo viya** tena vidhūpanīyandhakāraavidhamanato. **Kusalakattukamyatāchando chandasampadā** itarachandato sampannattā. **Kārāpaka-appamādassāti** saccapaṭivedhassa kārāpakassa. Evaṃ sabbattheva sampadāsaddā vasesādhigamahetutāya veditabbā. **Aññenapi ākārenāti** “vivekanissitan”ti-ādi ākārato aññena “rāgavinayapariyosānan”ti-ādinā ākārena.

Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekadhamapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. **Tathā tathā vutte bujjanakānaṃ ajjhāsavavasena kathito**, tasmā “vutto eva attho kasmā puna vutto”ti na codetabbaṃ.

Ekadhamapeyyālavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Appamādaḍḍeyyālavagga

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. **Kārāpaka-appamādo** nāma “ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā uppādetabbā”ti vuttavajjjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esāti** appamādo. **Lokiyova. Na** lokuttaro. **Ayanti esāti** ca appamādameva vadati. **Tesanti** catubhūmakadhammānaṃ. **Paṭilābhakaṭṭhenāti** paṭilābhāpanaṭṭhena.

Tathāgatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padasuttavaṇṇanā

140. **Jaṅgalānanti** jaṅgalavāsīnaṃ. **Jaṅgala-**saddo cettha thaddhabhāva sāmāññena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha “**pathavītalavāsīnaṃ**”ti. Padānaṃ vuccamānattā “**sapāḍakapāṇānaṃ**”ti viśeṣetvā vuttaṃ. **Samodhānanti** antogadhabhāvaṃ. Tenāha “**odhānaṃ upakkhepan**”ti, upanetvā pakkhipitabbanti attho.

Padasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. Vassikāya pupphaṃ **vassikaṃ** yathā “āmalakiyā phalaṃ āmalakan”ti. **Mahātalasminti** uparipāsāde. “**Yāni kānicī**”ti padehi itarāni samānādhikaraṇāni bhavituṃ yuttānīti “**paccatte sāmivacanan**”ti vatvā tathā vibhattivipariṇāmo kato. “**Tantāvutānaṃ**”ti padaṃ niddhāraṇe sāmivacanananti tattha “**vatthānī**”ti vacanasesena atthaṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ.

Kūṭasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Appamādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balakaraṇīyavagga

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Kammāniyeva **kammantā** yathā suddantā. **Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ** magganti ettha nānantariyakatāya vipassanāpi gahitā eva hotīti vuttaṃ “sahavipassanan”ti.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. Pañcavidhampi samūhaṭṭhena **bījagāmo nāma**. Tadevāti mūlabījādi eva. **Sampannanti** saha-jātamūlavantaṃ. **Nilabhāvato paṭṭhāyāti** nilabhāvāpattito paṭṭhāya.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṃ gāhentīti** attano sarīrabalaṃ gāhenti, taṃ pana nāgānaṃ balappatti evāti āha “**balam gaṇhanti**”ti. **Sambhejjamukhadvāranti** mahāsamuddena sambhedagatamahānādīnaṃ mukhadvāraṃ. **Nāgā kāyaṃ vadḍhentīti**-ādi yasmā ca bagavatā upamāvasena ābhataṃ, tasmā **evamevakhoti etthāti**-ādīnā upamaṃ saṃsandati. **Āgatesūti**-ādīsu tīsu padesu bhāvenabhāvalakkhaṇe.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Na pati-āvatatīti** ca nikujjitabhāvena udakavamano ghaṭo na taṃ puna mukhena gaṇhāti. Tenāha “**na anto paveseti**”ti.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Tenetaṃ vuttanti** tena ariyamaggassa ijjhanena etesaṃ sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ ijjhanaṃ vuttaṃ.

8-9-10. Paṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-7-8. **Pamsurajojallanti** bhūmireṇusahajātamalaṃ. **Vāṇijakopameti** vāṇijakopamapaṭhamasutte cāpi.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. Sahavipassanassa ariyamaggassa bhāvanāya ijghanena **etaṃ** abhiññāpariññeyyādidhammānaṃ abhiññāparijānanādīnaṃ ijghanā **vuttaṃ** khattiyādīnaṃ visaya-ādikaṃ karontassa kathāya sajjitattā.

Balakaraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Esanāvagga

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. **Kāmānanti** vatthukāmakilesakāmānaṃ. Kilesakāmopi hi kāmīanti parikkappitena vidhinā ca adhikarāgehi esanīyo. **Bhavānanti** tiṇṇaṃ gatīnaṃ. Diṭṭhigatikaparikappitassa brahmacariyassa nimittabhāvato micchādiṭṭhi “brahmacariyaṃ”ti adhippetā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. Seyyohamasmiti-ādinā taṃtaṃvibhāgena dhīyanti vidhīyanti **vidhā**, mānakoṭṭhāsā, mānaṭṭhapanā vā. **Nīhananti**ti vibādenti.

Esanāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Oghavagga

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Vaṭṭe ohananti osīdāpentīti **oghā**. **Rūpārūpabhaveti** rūpabhava ca arūpabhava ca rūpārūpataṇhapanissayā rūpārūpāvacarakammanibbattā khandhā. Yojanaṭṭhena **yogo**.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. Kāmanavasena upādiyanato **kāmupādānaṃ**. Tenāha “**kāmaggaḥaṇaṃ**”ti. **Nāmakāyassāti** vedanādīnaṃ catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ.

ghaṭanapabandhanakilesoti¹ hetunā phalassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭena² dukkhappabandhasaññitassa ghaṭanassa sambajjhanassa nibbattakakilesa.
Antaggāhikadiṭṭhi sassatucchedagāho.

Upādānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. **Thāmagataṭṭhenā**ti sattasantāne thirabhāvūpagamanabhāvena. **Thāmagatanti** ca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnaṃyeva³ āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. **Kāmarāgovāti** kāmarāgo eva appahīno. So sati paccayalābhe uppajjanārahātāya santāne anusetīti **anusayo**. **Sesesupīti** paṭighānusayādīsu. Orambhāgo vuccati kāmādhātu rūpārūpabhavato heṭṭhābhūtattā. Tattha pavattiyā paccayabhāvato **orambhāgiyāni** yathā “pacchiyo goduhako”ti. Saṃyojenti **saṃyojanāni**, heṭṭhā viya attho vattabbo. **Uddhambhāgo** mahaggatabhāgo, tassa hitānīti sabbam heṭṭhā vuttanayattā na vuttanti adhippāyo.

Anusayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Oghavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasamnyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ganthanaghaṭanakilesoti (Aṭṭhakatāyaṇi)

2. Kammavaṭṭena (Ka)

3. Rāgassādānaṃyeva (Ka)

2. Bojjhaṅgasamyutta

1. Pabbatavagga

1. Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bujjhati catusaccaṃ ariyasāvako etāyāti **bodham**, dhammasāmaggī, ariyasāvako pana catusaccaṃ bujjhatīti **bodhi**. **Aṅgā**ti kārāṇā. Yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Taṇhāvasena **patiṭṭhānaṃ**, diṭṭhivasena **āyūhanā**. Sassatadiṭṭhiyā **patiṭṭhānaṃ**, ucchedadiṭṭhiyā **āyūhanā**. Līnavasena **patiṭṭhānaṃ**, uddhaccavasena **āyūhanā**. Kāmasukhānuyogavasena **patiṭṭhānaṃ**, attakilamathānuyogavasena **āyūhanā**.

Oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ¹—

“Kilesavasena patiṭṭhānaṃ, abhisankhāravasena āyūhanā.
Taṇhādiṭṭhihi patiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisankhārehi āyūhanā
sabbākusalābhisankhāravasena patiṭṭhānaṃ,
sabbalokiyakusalābhisankhāravasena āyūhanā”ti—

vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbo. **Kilesasantānaniddāya**
uṭṭhahatīti etena sikhāpattavipassanāsahagatānampi sati-ādīnaṃ
bojjhaṅgabhāvaṃ dasseti, **cattārī**ti-ādīnā maggaphalena sahagatānaṃ. Sattahi
bojjhaṅgehi bhāvitehi saccapaṭivedho hotīti kathamidam jānitabbanti
codanaṃ sandhāyāha “**yathāhā**”ti-ādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo** viyāti etena
bodhibojjhaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti.

Senaṅgarathaṅgādayo viyāti etena puggalapaññattiyā
avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya samvattantīti bojjhaṅgāti vuttaṃ “kārāṇattho aṅgasaddo”ti.
Bujjhatīti bodhi, bodhiyā eva aṅgāti **bojjhaṅgā**ti vuttaṃ “**bujjhantī**
bojjhaṅgā”ti. Vipassanādīnaṃ kārāṇānaṃ bujjhitabbānaṃ saccānaṃ
anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītaṃ sammā bujjhantīti
evaṃ vatthuvisesadīpakehi uparimaggehi anubujjhantīti-ādīnā
vuttabodhisaddehi nippadesena

vuttam “bujjhanatāsāmaññaena saṅgaṇhātī”ti. Ettha ca
līnapatiṭṭhānakāmasukhallikānuyoga-ucchedābhīnivesānaṃ
dhammavīriyapītipadhānadhammasāmaggī paṭipakkho. Uddhaccāyūhana-
attakilamathānuyogasassatābhīnivesānaṃ passaddhisamādhī-
upekkhāpadhānadhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi
icchitabbā. Tathā hi sā sabbatthikā vuttā.

Sam-saddo pasamsāyaṃ. Punadeva sundaro ca atthopīti āha “**pasattho
sundaro ca bojjaṅgo**”ti. **Abhinibbattetī**ti abhivisiṭṭhabhāvena nibbatteti
savisesabhāvaṃ vadati. “**Eke vaṇṇayanti**”ti vatvā tattha
yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ “**te
hī**”ti-ādi vuttam. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato
vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato
paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti. Tenāha “anuttaraṃ vimokkham
upasampajja viharissāmi”ti. Tattha tattha nicchayatāya¹
kasiṇajjhānaggahaṇena anuppādānampi² gahaṇaṃ datṭhabbā.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Tiṭṭhanti etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Kamma-utucittāhārasaññito
catubbidho paccayo ṭhiti etassāti **paccayaṭṭhitiko**. Āhārapaccayasaddā hi
ekatthā. **Subhampī**ti kāmaccando paccayo asubhe subhākārena pavattanato
subhanti vuccati. Tena kāraṇena pavattanakassa aññaṃ kāmaccandassa
nimittattā **subhanimittanti**. **Subhassā**ti yathāvuttassa subhassa.
Ārammaṇampīti subhākārena, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi-
ārammaṇampi subhanimittaṃ vuttākārena. **Anupāyamanasikāro**ti
ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro, tato eva
uppathamanasikāroti ayonisomanasikāro. **Tasminti** yathāniddhārite
kāmacchandabhūte tadārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte.
Atṭhakathāyaṃ pana “subhārammaṇe “icceva vuttam. **Atthi bhikkhave
subhanimittanti-ādīti ādi**-saddena kāmaccandanīvaraṇassa āhāradassanapāli
uttānāti katvā vuttam “**evaṃ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā**”ti.

1. Tattha tannissayatāya (?)

2. Arūpajjhānānampi (?)

Paṭighopi paṭighanimittam purimuppannassa pacchā uppajjanakassa nimittabhāvato. **Paṭighārammaṇam** nāma ekūnavīsati āghātavatthubhūtā sattasaṅkhārā. **Aratīti** pantasenāsanādīsu aramaṇam. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhabhāvo. **Pantesūti** dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesūti** samathavipassanādhammesu. **Arati** ratipaṭipakkho. **Aratitāti** aramaṇākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇāti** anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

Āgantukam, na sabhāvasiddham. **Kāyālasīyanti** nāmakāye alasabhāvo. **Sammohavinodaniyam**¹ pana “tandīti jāti-ālasīyan”ti vuttam. **Vadatīti** etena atisītādipaccayā saṅkocāpattim dasseti. **Yam sandhāya vuttam** kilesavatthuvibhaṅge¹. **Tandīti** jāti-ālasīyam. **Tandīyanāti** tandīyanākāro. **Tandīmanakatāti** tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasīyam**. **Ālasīyānanākāro ālasīyānā**. **Ālasīyāyitassa** bhāvo **ālasīyāyittam**. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasīyam kathitam.

Kilesavasenāti sammohavasena. **Kāyavinamanāti** kāyassa virūpato namanā. **Jambhanāti** phandanā. Punappunam jambhanā **vijambhanā**. **Ānamanāti** purato namanā. **Vinamanāti** pacchato namanā. **Sannamanāti** samantato namanā. **Paṇamanāti** yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kiñcideva upariṭṭhitam gahetvā ujum kāyam ussāpeti, evam kāyassa uddham ṭhapanā. **Byādhiyakanti** uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitam.

Bhattapariḷāhoti bhattavasena pariḷāhuppatti. **Bhuttāvissāti** bhuttavato. **Bhattamucchāti** bhattagelaṇṇam. Atibhuttapaccayā hi mucchāpatto viya hoti. **Bhatakilamathoti** bhuttapaccayā kilantabhāvo. **Bhattapariḷāhoti** bhattadaratho. Kucchipūram bhuttavato hi pariḷāhuppattiyā upahatindriyo viya hoti, kāyo khijjati. **Kāyaduṭṭhullanti** bhuttabhattam nissāya kāyassa akammaññatā.

1. Abhi-Ṭṭha 2. 460 piṭṭhe.

Cittassa liyanākāroti ārammaṇe cittassa saṅkocappatti. **Cittassa akalyatāti** cittassa gilānabhāvo. **Gilānoti** akallako vuccati. Tathā cāha “nāhaṃ bhante akallako”ti. **Akammaññatāti** cittagelaññaṣaṅkhāto akammaññanākāro. **Olīyanāti** olīyanākāro. Iriyāpathikampi cittaṃ yassa vasena iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkonto olīyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya vuttaṃ “**olīyanā**”ti. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. **Līnanti** avipphārikatāya saṅkocappattaṃ. Itare dve ākāraniddesā. **Thinanti** avipphārikatāya anussāhanā asaṅghanasaṅghanāṃ. Thīyanākāro **thīyanā**. **Thiyitattanti** thiyitassa ākāro, avipphārikatāti attho.

Cetaso avūpasamoti cittassa avūpasantatā asannisinnabhāvo. Tenāha “**avūpasantākāro**”ti. **Atthato panetanti** svāyaṃ avūpasantākāro vikkhepasabhāvattā vikkhepahetutāya ca atthato etaṃ uddhaccakukkuccameva.

Vicikicchāya ārammaṇadhammā nāma “buddhe kaṅkhatī”ti-ādinā āgata-aṭṭhakaṅkhāvattathubhūtā dhammā. Yasmā vicikicchā byāpadādayo viya anu anu uggahaṇapaccayā uppajjati, tasmā kaṅkhāṭṭhānīyaṃ ārammaṇameva dassitaṃ “vicikicchāya ārammaṇadhammā”ti. Yasmā purimuppannā vicikicchā pacchā vicikicchāya paccayo hoti, tasmā vicikicchāpi vicikicchāṭṭhānīyadhammā veditabbā. Tatrāyaṃ vacanattho—tiṭṭhanti pavattanti etthāti ṭhānīyā, vicikicchā eva ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā**, aṭṭhakathāyaṃ pana ārammaṇassapi tattha visesapaccayataṃ upādāya “**kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā**”ti vuttaṃ. Subhanimittassa hi paccayabhāvamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, tathāpi yathā “paṭighampi paṭighanimittan”ti katvā “byāpādo upanissayena kathito”ti vuttaṃ, evaṃ subhampi subhanimittanti katvā kāmacchando upanissayena kathitoti sakkā viññātuṃ. **Sesā** thinamiddha-uddhaccakukkuccāni. Tattha thinamiddhaṃ aññamaññaṃ saha-jātādivasena paccayo, tathā uddhaccakukkuccanti. Ubhayesampi upanissayakoṭiyā paccayabhāve vattabbameva natthīti āha “**sahajātena ca upanissayena cā**”ti.

Yasmā sati nāma “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā tesam tesam dhammānaṃ anussaraṇavasena vattati, tasmā te dhammā satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā nāma. Lokuttaradhamme ca anussavādivasena gahetvā tathā pavattateva. Tena vuttaṃ “**satiyā**”ti-ādi.

Kosallaṃ vuccati paññā, tato uppannā **kosallasambhūtā**. **Anavajjasukhavipākā**ti anavajjā hutvā sukhavipākā vipaccanakā. Padadvayena paccayato sabhāvato kiccato phalato kusaladhammaṃ dasseti. Akusalaniddesepe eseva nayo. **Sāvajjā**ti gārayhā. **Anavajjā**ti agārayhā. **Hīnā** lāmakā. **Paṇītā** seṭṭhā. **Kaṇhā** kālakā asuddhā. **Sukkā** odātā suddhā. **Paṭibhāga**-saddo paṭhame vikappe sadisakoṭṭhāsatto, dutiye paṭipakkhakoṭṭhāsatto, tatiye niggahetabbapaṭipakkhakoṭṭhāsatto daṭṭhabbo.

Kusalakiriyaā ādikammabhāvena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvatāya dhātūti vuttanti āha “**ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriyaṃ**”ti. Laddhāsevanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakkhaṃ vidhamatīti āha “**nikkamadhātūti kosajjato nikkhantattā tato balavataran**”ti. Adhimattādhimattatarānaṃ paṭipakkhadhammānaṃ vidhamanasamattham paṭupaṭutarādibhāvappattaṃ hotīti āha “**parakkamadhātūti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanatāya tatopi balavataran**”ti.

Titṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā. Ārammaṇadhammā, pītisambojjhaṅgassa ṭhānīyāti **pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyāti** “**pītiyā ārammaṇadhammā**”ti vuttaṃ. Yasmā aparāparuppattiyā pītipi tathā vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ visuddhimagge “pītiyā eva taṃ nāman”ti. **Darathapassaddhī**ti daratho kilesapariḷāho, so passambhati etāyāti darathapassaddhi, kāyapassaddhiyā vedanādikhandhattayassa viya rūpakāyassapi passambhanaṃ hoti, cittapassaddhiyā cittasseva passambhanaṃ, tato evettha bagavatā lahutādīnaṃ viya duvidhatā vuttā. Tathā samāhitākāraṃ sallakkhetvā gayhamāno samathova **samathanimittam**, tassa ārammaṇabhūtaṃ paṭibhāganimittampi. Vividhaṃ aggaraṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno vutto. Ekaggabhāvato byaggapaṭipakkkhoti¹ **abyaggo**, samādhi, so eva nimittanti pubbe viya vattabbam. Tenāha “**tasseva vevacanan**”ti.

1. Byaggabhāvato paṭipakkkhoti (Ka)

Yo ārammaṇe iṭṭhāniṭṭhākāraṃ anādiyitvā gahetabbo majjhattākāro, yo ca pubbe upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāvasena uppanno majjhattākāro, duvidhopi so upekkhāya ārammaṇadhammoti adhippetoti āha “**atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo**”ti. **Ārammaṇena kathitā** ārammaṇas seva tesāṃ visesapaccayabhāvato. **Sesāti** vīriyādayo cattāro dhammā. Tesāṃ hi upanissayova sātisayo icchitabboti.

Kāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. **Khīṇāsavassa lokuttaraṃ sīlaṃ** nāma maggaphalapariyāpannā sammāvācākammantājīvā sīlalakkhaṇappattā tadaññe cetanādayo. **Lokiyaṃ** pana kiriyābyākatacittapariyāpannaṃ cārittasīlaṃ vārittasīlassa pana sambhavo eva natthi viramaṇavasena pavattiyā abhāvato. “Pubbabhāgasīlaṃ lokiyasīlan”ti keci.

Cakkhudassananti cakkhūhi dassanaṃ. **Lakkhaṇassa dassananti** sabbhāvadhammānaṃ saṅkhatānaṃ paccattalakkhaṇassa ñātapariññāya, aniccādisāmaññalakkhaṇassa tīraṇapariññāya dassanaṃ. Pajahantopi hi te pahātabbākārato passati nāma. Nibbānassa tathalakkhaṇaṃ maggaphalehi dassanaṃ, taṃ pana **paṭivijjhanam**. Jhānena pathavīkaṣiṇādīnaṃ, abhiññāhi rūpānaṃ dassanampi **ñāṇadassanameva**. **Cakkhudassanaṃ adhippetam** savanapayirupāsanānaṃ parato gahitattā. **Pañhapayirupāsananti** pañhapucchanavasena payirupāsaṇaṃ aññakammattāya upasaṅkamanassa kevalaṃ upasaṅkamaneneva jotitattā.

Ariyānaṃ anussati nāma guṇavasena, tatthāpi laddha-ovādāvajjanamukhena yathābhūtasīlādiguṇānussaraṇanti dassetuṃ “**jhānavipassanā**”ti-ādi vuttaṃ. **Aññesaṃyeva santiketi** ariyehi aññesaṃ sāsānikānaṃyeva santike. Tenāha “**anupabbajjā nāmā**”ti. **Aññesūtisāsānikhehi** aññesu tāpasapariḍḍhājakādīsu. Tattha hi pabbajjā ariyānaṃ anupabbajjā nāma na hotīti vuttaṃ.

Satasahassamattā ahesum samantapāsādikattā mahātherassa¹.
Laṅkādipeti nissayasīsena nissitasallakkhaṇaṃ. **Na** hi pabbajjā
 dīpapaṭiladdhā, atha kho dīpanivāsi-ācariyapaṭiladdhā. **Mahinda -pa-**
pabbajanti nāma tassa parivāratāya pabbajjāyāti.

Saratīti taṃ ovādānusāsaniḍhammaṃ cinteti citte karoti. **Vitakkāhataṃ**
karotīti punappunaṃ parivitakkanena tadatthaṃ vitakkanipphāditam karoti.
Āraddho hotīti sampādito hoti. Taṃ pana sampādanaṃ pāripūri evāti āha
 “**paripuṇṇo hoti**”ti. **Tatthāti** yathāvutte dhamme. **Ñāṇacāravasenāti** ñāṇassa
 pavattanavasena. **Tesaṃ tesaṃ dhammānanti** tasmim tasmim ovādadhamme
 āgatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ. **Lakkhaṇanti** visesalakkhaṇaṃ
 sāmāññalakkhaṇaṇca. **Pavicinatīti** “idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpaṃ”ti-ādina
 vicayaṃ āpajjati. **Ñāṇaṃ carāpetīti** “aniccaṃ calaṃ palokaṃ pabhaṅgū”ti-
 ādinā ñāṇaṃ pavatteti. **Vīmaṃsanaṃ -pa- āpajjatīti**
 rūpasattakārūpasattakakkamena vipassanaṃ paccakkhato viya aniccatādinam
 dassanaṃ sammasanaṃ āpajjati.

Ubhayampetanti phalānisamsāti vuttadvayaṃ. **Atthato ekaṃ** pariyāya
 saddattā. **Paṭikaccāti** pageva. **Maraṇakāleti** maraṇakālasamīpe. Samīpatthe hi
 idaṃ bhumanti āha “**marāṇassa āsannakāle**”ti.

So tividho hoti ñāṇassa tikksamajjhamudubhāvena. Tenāha
 “**kappasahassāyukesū**”ti-ādi. **Upahaccaparinibbāyī nāma** āyuvemajjham
 atikkamitvā parinibbāyanato. **Yattha katthacīti** avihādīsu yattha katthaci.
Sappayogenāti vipassanāñāṇasaṅkhārasaṅkhātēna payogena,
 sahavipassanāpayogenāti attho. Suddhāvāsabhūmiyaṃ uddhamyeva
 maggasoto etassāti **uddhamṣoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ
 gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Avihādīsu vattamānopi ekaṃsato uddhamgamanāraho puggalo
 akaniṭṭhagāmī eva nāmāti vuttaṃ “**eko uddhamṣoto akaniṭṭhagāmīti pañca**
hontī”ti. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Uddhamṣotabhāvato yadipi
 heṭṭhimādīsupi ariyabhūmi nibbattateva, tathāpi tattha bhūmīsu

āyurṃ aggahetvā akaniṭṭhabhave āyuvaseṇeva soḷasakappasahassāyukatā daṭṭhabbā. “Satta phalā sattānisamsā pāṭikaṅkhā”ti vuttatā
“arahattamaggassa pubbhāgavipassanā bojjhaṅgā kathitā”ti vuttaṃ.
 Sattannampi sahabhāvo labbhatīti **“apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā”**ti vuttaṃ. Tayidaṃ pāliyaṃ tattha tattha “tasmiṃ samaye”ti āgatavacanena viññāyati, bojjhaṅgaṇaṃ pana nānāsabhāvattā **“nānālakkhaṇā”**ti vuttaṃ.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. **“Satisambojjhaṅgo”**ti evaṃ ce mayhaṃ hotīti satisambojjhaṅgo nāma seṭṭho uttamo pavaro, tasmāhaṃ satisambojjhaṅgasīseṇa phalasamāpattiṃ appettvā viharissāmīti evaṃ ce mayhaṃ pubbhāge hotīti attho. **“Appamāṇo”**ti evaṃ mayhaṃ hotīti svāyaṃ satisambojjhaṅgo sabbaso pamāṇakarakilesābhāvato appamāṇadhammārammaṇato ca appamāṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hoti. **Suparipuṇṇoti** bhāvanāparipūriyā suṭṭhu paripuṇṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hotīti. **Tiṭṭhatīti** yathākālaparicchedaṣamāpattiyā avaṭṭhānena tappariyāpannatāya satisambojjhaṅgo tiṭṭhati paṭibandhavasena. **Uppādaṃ anāvajjitattāti** uppādassa anāvajjanena asamannāhāreṇa. Uppādasīseṇa cettha uppādavantova saṅkhārā gahitā. **Anuppādanti** nibbānaṃ uppādābhāvato uppādavantehi ca vinissaṭṭatā. **Pavattanti** vipākappavattaṃ. **Appavattanti** nibbānaṃ tappaṭikkhepato. **Nimittanti** sabbasaṅkhāranimittaṃ. **Animittanti** nibbānaṃ. **Saṅkhāreti** uppādādi-anāmasanena kevalameva saṅkhāragahaṇaṃ. **Visaṅkhāranti** nibbānaṃ. **Āvajjitattā** āvajjitakālato paṭṭhāya ārabha pavattiyā **satisambojjhaṅgo tiṭṭhati**. **Aṭṭhahākārehīti** aṭṭhahi kāraṇehi. **Jānātīti** samāpattito vuṭṭhitakāle pajānāti. **Aṭṭhahākārehīti** uppādāvajjanādīhi ceva anuppādāvajjanādīhi ca vuttākāraviparītehi aṭṭhahi ākārehi **cavantaṃ** samāpattivaseṇa anavaṭṭhānatopi gacchantāṃ **cavatīti** thero **pajānātīti**.

Phalabojjhaṅgāti phalasamāpattipariyāpannā bojjhaṅgā. Kiṃ pana te visum visum pavattantīti āha “**yadā hī**”ti-ādi. **Sīsam katvā**ti padhānam. Seṭṭham katvā. **Tadanvayā**ti tadanugatā satisambojjhaṅgam anugacchanakā. Tañca kho tathā katvā dhammam paccavekkhaṇavasena. Keci pana “tam paccavekkhaṇādikam katvā”ti vadanti.

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. **Bodhāyā**ti ettha bodho nāma bujghanam, tam pana kissa kenāti pucchanto “**kiṃ bujghanatthāyā**”ti vatvā tam dassento “**maggenā**”ti-ādimāha. Maggena nibbānam bujghanatthāya samvattanti, paccavekkhaṇāya katakiccataṃ bujghanatthāya samvattanti, paṭhamavikappe sacchikiriyābhisamayo eva dassitoti tena atuṭṭhe “**maggena vā**”ti dutiyavikappamāha. **Vivekanissitam virāganissitanti** padehi sabbam maggakiccam tassa phalañca dassitam. **Nirodhanissitanti** iminā nibbānasacchikiriyā. **Kāmāsavāpi cittam vimuccatīti**-ādinā kilesappahānam. **Vimuttasmim vimuttamiti** ñāṇam hotīti-ādinā paccavekkhaṇā dassitā.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Nibaddhavāsavasena ārāme nisīdanasiloti **ārāmanisādī**. Parisam ogāḷho hutvā caratīti **parisāvacaroti** āha “**yo panā**”ti-ādi. **Evanti** iminākārena. **Gahaṇanti** niggahaṇam. Tena pucchāpadassa attham vivarati. **Nibbeṭhananti** niggahanibbeṭhanam. Tena vissajjanapadassa attham vivarati. **Iminā nayanāti** etena “itivādo”ti ettha iti-saddassa attham dasseti. Upārambhādhippāyo vadati etenāti **vādo**, doso. **Itivādo hotīti** evam imassa upari vādāropanam hoti. **Itivādappamokkhoti** evam tato pamokkho

hoti. Evaṃ vādappamokkhānisaṃsaṃ parehi āropitadosassa nibbeṭhanavasena dassetvā idāni dosapavedanavasena¹ dassetum “**ayaṃ pucchāya doso**”ti-ādi vuttam.

Ettakaṃ ṭhānanti ādito paṭṭhāya yāva “tīṇi sucaritāni”ti ettakaṃ ṭhānam. **Imaṃ desananti** “indriyasaṃvaro kho”ti-ādinayappavattam imaṃ desanam. **Nābhijjhāyati** na abhijjhāyati. **Nābhihaṃsatī** na abhitussati. **Gocarajjhatte ṭhitaṃ hotī**ti kammaṭṭhānārammaṇe samādhānavasena ṭhitaṃ hoti avaṭṭhitaṃ. Tenāha “**susaṇṭhitaṃ**”ti. **Susaṇṭhitaṃ** sammā avikkhepavasena ṭhitaṃ. **Kammaṭṭhānavimuttiyā**ti kammaṭṭhānānuyuñjanavasena paṭipakkhato nīvaraṇato vimuttiyā. Suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ**. **Tasmim** amanāparūpadassane **na maṅkuṃ** vilakkho na hoti. **Kilesavasena** dosavasena **aṭṭhitacitto**² athaddhacitto. Kovesena hi cittaṃ thaddham hoti, na mudukaṃ. **Adīnamānasoti** domanassavasena yo dīnabhāvo, tadabhāvena niddosamānaso. **Apūticittoti** byāpajjābhāvena sītibhūtacitto.

Imesu chasu dvāresu aṭṭhārasa duccaritāni honti paccekam kāyavacīmanoduccaritaḥhedena. Tāni vibhāgena dassetum “**kathan**”ti-ādi vuttam. Tattha **iṭṭhārammaṇe āpāthagateti** nayadānamattametam. Tena “**aniṭṭhārammaṇe āpāthagate** dosam uppādentassā”ti-ādinā tividhaduccaritam nīharitvā vattabbaṃ, tathā “**majjhātārammaṇe mohaṃ uppādentassā**”ti-ādinā ca. Manoduccaritādisāmaññena pana tīṇiyeva duccaritāni hontīti veditabbaṃ.

Paññattivasenāti vatthum anāmasitvā piṇḍagahaṇamukhena kevalam paññattivaseneva. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāneti** bhāvanāsiddhe paṭisaṅkhāne, bhāvanāya paṭisaṅkhāne vāti attho. **Imānī**ti yathāvuttāni chadvārārammaṇāni. **Duccaritānī**ti duccarita-kāraṇāni. Appaṭisaṅkhāne ṭhitassa duccaritāni³ sucaritāni katvā. **Pariṇāmetī**ti parivatteti duccaritāni tattha anuppādetvā sucaritāni uppādentō. **Evanti** vuttappakārena. **Indriyasaṃvaro -pa- veditabbo** indriyasaṃvarasampādanavasena tiṇṇam

1. Nānapavedanavasena (Ka)

2. Athinacitto (Ka)

3. Duccaritassa (Ka)

sucaritānaṃ sijjhanato. Tenāha “**ettāvata**”ti-ādi. **Ettāvata**ti ādito paṭṭhāya yāva “tīṇi sucaritāni paripūrenti”ti padaṃ, ettāvata. **Sīlānurakkhakaṃ**¹ **indriyaśaṃvarasīlanti** catupārisuddhisīlassa anurakkhakaṃ indriyaśaṃvarasīlaṃ kathitaṃ. Kathaṃ pana tadeva tassa anurakkhakaṃ hotīti? Aparāparuppattiyā upanissayabhāvato.

Tīṇi sīlānīti indriyaśaṃvara-ājīvapārisuddhipaccayasannissitasīlāni. **Lokuttaramissakā**ti lokiyāpi lokuttarāpi hontīti attho. **Sattannaṃ bojjaṅgānanti** lokuttarānaṃ sattannaṃ bojjaṅgānaṃ. **Mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā**, te sandhāya vuttaṃ “cattāro kho kuṇḍaliya satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjaṅge paripūrenti”ti. **Tepīti** yathāvuttasatipaṭṭhānā. **Satipaṭṭhānamūlakā bojjaṅgā**ti lokiyasatipaṭṭhānamūlakā bojjaṅgāva. **Pubbabhāgāvā**ti ettha keci “pubbabhāgā cā”ti pāṭhaṃ katvā “pubbeva lokuttarā pubbabhāgā cā”ti atthaṃ vadanti. **Vijjāvimuttimūlakā**ti “satta kho kuṇḍaliya bojjaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrenti”ti evaṃ vuttā bojjaṅgā lokuttarāva vijjāvimuttisahagatabhāvato.

Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. **Paccattanti** karaṇaniddeso ayanti āha “**attanāvā**”ti. **Kurumānoyevā**ti uppādentō eva. **Kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttanti** kammaṭṭhānamanasikārena nīvaraṇānaṃ dūrībhāvato tehi suṭṭhu vimuttaṃ. **Atthaṃ karitvā**ti bhāvanāmanasikāraṃ uttamaṃ katvā. “Mahā vata me ayaṃ attho uppanno”ti **attiko hutvā**.

9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā

190. **Tathāgatassa pātubhāvā**ti-ādinā buddhuppādakāle eva bojjaṅgaratanapaṭilābhoti dasseti.

Pabbatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sīlānurakkhitaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Gilānavagga

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. **Yesanti** yesaṃ sattānaṃ. **Cattāro iriyāpathā atthi** labbhanti tadupagasarīrāvayavalābhena. **Etanti** “cattāro iriyāpathe kappenti”ti etaṃ vacanaṃ. “Vivekanissitaṃ”ti-ādivacanato “**sahavipassanake maggabojjhaṅge**” icceva vuttaṃ. **Dutiyatatiyāni uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. **Visuddhaṃ ahosi** visabhāgadhātukkabhāvaṃ vūpasamentaṃ. Tenāha “**pokkharapatte -pa- vinivattitvā gato**”ti. **Eseva nayo** pālito atthato ca catutthena pañcamachātṭhānaṃ samānattā. **Visarukkavātasamphassenāti** visarukkhasannissitavātasamphassena. **Mandasītajaro**ti muduko sītajaro. **Sesanti** vuttāvasesaṃ. **Sabbatthāti** sattamādīsu catūsu.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udāyivagga

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. **Kittakena nu kho** kāraṇena **bujjhanaka-aṅgā nāma vuccanti** bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vattabbataṃ labhanti. **Missakabojjhaṅgā kathitā** sahavipassanā maggabojjhaṅgā kathitāti katvā. **Dhammaparicchedo kathito** gaṇanāmattena paricchinditvā vuttattā na bhūmantaraparicchedo, vipassanādiaparicchedo vā.

3-5. Thānīyasuttādivaṇṇanā

204-206. Kāmarāgena gadhitabbaṭṭhānabhūtā kāmarāgaṭṭhāniyāti āha “**ārammaṇadhammānaṃ**”ti. “Manasikārabahulīkāra”ti vuttattā

“ārammaṇaseneva kathitaṃ”ti vuttaṃ. **Vuttaparichedoti** etena na kevalaṃ ārammaṇavaseneva, atha kho upanissayavasena pettha attho labbhatīti dasseti. Paṭhamavaggassa hi dutiye sutte upanissayavaseneva attho dassito. **Missakabojjhaṅgā kathitā** avibhāgeneva kathitattā. **Aparihāniyeti** tīhi sikkhāhi aparihānāvahe.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. “**So maṃ pucchissatī**”ti adhippāyena **bagavatā obhāpitadesanaṃ. Patthaṭattā** bhāvanāpāripūriyā vitthāritaṃ gatattā. **Mahantabhāvanti** bhāvanāvaseneva mahattaṃ gatattā. Tato eva **vaḍḍhippamāṇā**. Nīvaraṇavigame sambhavato paccayato byāpādo vigato hotīti āha “**nīvaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādavirahitattā**”ti. **Taṇhāmūlakanti** taṇhāpaccayaṃ. Yaṃ hi taṇhāsahagataṃ asahagatampi taṇhaṃ upanissāya nipphannaṃ, sabbaṃ taṃ taṇhāmūlakaṃ. **Pahīyati** anuppādappahānena. **Taṇhādīnaṃyeva khayā**, na tesaṃ saṅkhārānaṃ khayā. **Etehi** taṇhakkhayā dipadehi.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Nibbijjhantīti nibbedhā, nibbijjhanadhammā dhammavinayādayo, tappariyāpannatāya nibbedhabhāge gato nibbedhabhāgiyo, taṃ **nibbedhabhāgiyaṃ**. Tenāha “**nibbijjhanakoṭṭhāsiyaṃ**”ti. **Bhāvetvā t̥hiteṇa** cittaṇa. Vipassanāmaggaṃ gahetvā “**maggabojjhaṅgā missakā**”ti vuttā. **Tehīti** bojjhaṅgehi **bhāvitaṃ** cittaṃ. **Te vā** bojjhaṅge **bhāvetvā t̥hitaṃ cittaṃ** nāma phalacittaṃ, tasmā **nibbattitalokuttameva**. **Tampīti** phalacittampi maggānantaratāya **magganissitaṃ katvā missakameva kathetum vaṭṭati** “bodhāya saṃvattantī”ti vuttattā.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. **Saṃyojanasaṅkhātā vinibandhāti** kāmarāgādisaṃyojanasaññitā bandhana. **Pariniṭṭhapetvā gahaṇāti** gilitvā viya pariniṭṭhapetvā gahaṇākārā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Bahukataṃ vuccati bahukāro bahumāno, natthi etassa bahukatanti **abahukato**, akatabahumāno. Dhammo uppajjamāno ukkujjanto viya nirujjhamāno avakujjanto viya hotīti vuttaṃ **“ukkujjaṃ vuccati udayo, avakujjaṃ vayo”**ti. **Parivattentoti** aniccātipi dukkhātipi anattātipi. “Eso hi te udāyi maggo paṭiladdho, yo te -pa- tathattāya upanessati”ti pariyosāne bagavato vacanañcettha sādhaḥkaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tena tenākārena viharantanti** yena sammasanākārena vipassanāvihārena viharantaṃ. **Tathābhāvāyāti** khīṇāsavabhāvapaccavekkhaṇāya. Tenāha **“khīṇā jātīti -pa- taṃ dassento evamāha”**ti.

Udāyivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nīvaraṇavagga

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. **Na ca pabhāvantanti** na ca pabhāsampannaṃ. **Pabhijjanasabhāvanti** tāpetvā tālane pabhaṅgutaṃ¹. **Avasesaṃ lohanti** vuttāvasesaṃ jātīlohaṃ vijātīlohaṃ kittimalohanti pabhedaṃ sabbampi lohaṃ. **Uppajjitum appadānenāti** ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassa uppajjitum appadānena upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmiṃ pana santāne nīvaraṇāni laddhapatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa, parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjati². Nīvaraṇe hi vūpasante santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hoti, upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti aparisuddhadīpakapallikavaṭṭitelādisannissayo dīpo viya, apica nippariyāyato uppajjitum appadāneneva tesaṃ upakkilesatāti dassento **“yadaggena hī”**ti-ādimāha. Ārammaṇe vikkhittappattivaseṇa **cunṇavicunṇatā** veditabbā. **Na āvarantīti** kusaladhamme uppajjitum appadānavaseṇa na āvaranti, atha kho tesaṃ uppattiyā honti. **Na paṭicchādentīti**

1. Pabhaṅgunaṃ (Ka)

2. Uppādanam (Ka)

na vinandhanti. **Catubhūmakacittassā**ti catutthabhūmakakusalacittassa anupakkilesā tehi akilissanato.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. **Paññā dubbalā hoti**, na balavatī paṭipakkhena upakkiliṭṭhabhāvato. Tenāha “**mandā avisadā**”ti.

Pañca nīvaraṇā dūre honti āvaraṇābhāvato. **Tameva pītinti** sappāyadhammasavane uppannaṃ pītiṃ. Tassā tadā uppannākārasallakkhaṇena avijahanto punappunaṃ tassā nibbattanena. Tenāha “**pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā**”ti. **Idaṃ sandhāyā**ti ettake divasepi na vinassanti, sā dhammapīti laddhapaccayā hutvā visesāvahāti imamatthaṃ sandhāya etaṃ “imassa pañca nīvaraṇā tasmīṃ samaye na honti”ti-ādi vuttaṃ. **Pītipāmojjapakkhiyā**ti pītipāmojjapaccayā. **Nassantī**ti nirodhapaccayavasena pavattanato nassanti. Sabhāgapaccayavasena **puna uppajjantāpi -pa- vuccati** kiccasāadhanavasena pavattanato.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. **Abhiruhanakā**ti samīparukkhe abhibhavitvā ruhanakā. **Aṭṭhikacchakoti** aṭṭhibahulakacchako. Kapithanasadisaphalattā **kapitthanoti** laddhanāmo.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. **Andhabhāvakaraṇā** paññācakkhussa vibandhanato. Tathā hi te “acakkhukaraṇā paññānirodhikā”ti vuttā. Vihanati vibādhatīti **vighāto**, dukkhanti āha “**vighātapakkhiyāti dukkhapakkhikā**”ti. Nibbānatthāya na samvattantīti **anibbānasamvattanikā**. Missakabojjhaṅgāva **kathitā** pubbabhāgikānaṃ kathitattā.

Nīvaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cakkavattivagga

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Vidhīyantīti **vidhā**, mānādibhāgā koṭṭhāsāti āha “**tayo mānakoṭṭhā sā**”ti. **Tathā tathā vidahanatoti** “seyyo hamasmi”ti-ādinā tena tenākārena vidahanato ṭhapanato, ṭhabetabbato vā.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. **Sīrisampattiyā rājati** dippati sobhatīti **rājā**, dāna piyavacana-atthacariyasamānattatāsāṅkhātehi **catūhi saṅgahavatthūhi**. **Raṇjetīti** rameti. **Abbhugatāyāti** udīritā nibbattito tattha tattha gacchanato. **Cakkaṃ vattetīti** cakkaratanaṃ pavatteti. **Devatṭhānanti** pūjanīyadevatṭhānaṃ. **Cittikataṭṭhenāti** pūjanīyabhāvena. **Aggho natthi** cirakālasambhavapuññānubhāvasiddharatanasabbhāvato. **Aññehi** cakkavattino pariggahabhūtaratanehi. **Loketi** manussaloke. Tena tadanñalokaṃ nivatteti. **Vijjamānaggahaṇena** atītānāgataṃ nivatteti. **Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti** cakkavattinopi yebhuyyena tasmimyeva uppajjanatoti adhippāyo. **Anomassāti** alāmakassa ukkaṭṭhassa. **Sesāni** ratanāni.

Tatrāti vākyopaññāsane nipāto, tasmim pātubhāvavacane. “**Ayuttan**”ti vatvā tattha adhippāyaṃ vivaranto “**uppannaṃ hī**”ti-ādimāha. Tehi ratanehi **cakkavattananiyamāpekkhatāya** cakkavattivacanassa. **Niyamenāti** ekantena. **Vattabbataṃ āpajjati** bhāvini bhūte viya upacāroti yathā “agamā rājagahaṃ buddho”ti¹. **Laddhanāmassāti** cakkavattīti loke laddhasamaññassa patthanīyassa purisavisesassa. **Mūluppattivacanatopīti** “cakkavattissa pātubhāvā”ti etassa paṭhamuppattiyā vacanatopi. Idāni tamatthaṃ vivaranto “**yo hī**”ti-ādimāha. Yo hi cakkavattirājā, tassa uppattiyā cakkaratanaṃ uppajjanato cakkavattīti evaṃ nāmaṃ uppajjati. “Cakkaṃvattessatī”ti idaṃ pana niyāmaṃ anapekkhitvā tassa uppajjati

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

ratanānuppattiṃ gahetvā vuttanayato saññā uppajjati “cakkavattī”ti.

Ekamevāti cakkaratanameva paṭhamam pātubhavati, yasmim bhūte rañño cakkavattisamaññā, atha pacchā ratanāni pātubhavantīti bahūnam pātubhāvaṃ upādāya **bahulavacanatopi etaṃ** “cakkavattissa pātubhāvā ratanānam pātubhāvo”ti vuttaṃ. **Ayam** hetukattusaññito atthabhedo.

Pātubhāvāti pātubhāvato. Puññasambhāro bhinnasantānatāya **ratanānampi pariyāyena upanissaya**hetūti vuttaṃ. **Yuttamevetam** yathāvuttayuttiyuttattā.

Vattabbabhūto adhippāyo etassa atthīti adhippāyo, atthaniddeso, saṅkhepato adhippāyo **saṅkhepādhippāyo**. Cakkaratānānubhāvena cakkavattissariyassa sijjhanato “**dātuṃ samatthassā**”ti vuttaṃ. Yojanappamāṇe padese pavattattā **yojanappamāṇam andhakāram**. Atidīghātirassatādiṃ chabbidham dosam vivajjetvā tṭhitassāti vacanaseso.

Sabbesaṃ catubhūmakadhammānam purecaraṃ kusalanāṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesanavasena pavattanato. Buddhādīhipi appahānīyatāya¹ mahantadhammasabhāvattā dhammakāye ca jeṭṭhakaṭṭhena **dhammakāyūpapannaṃ**. Paññāpāsādatāya cassa uparigataṭṭhena **accuggataṃ**. Vitthataṭṭhena **vipulaṃ**. Mahantatāya **mahantaṃ**. Anādikālabhāvitassa kilesasantānassa khaṇeneva viddhamsanato **sīghaṃ lahu javanti** pariyāyā. Bojjhaṅgadhammapariyāpannattā hi vuttaṃ “**ekantakusalattā**”ti. Sampayuttavasena pītiyā ālokaviddhamsanabhāvavasenāti vuttaṃ “**sahajātapaccayādi**”ti-ādi. **Sabbasaṅgāhikadhammaparicchedoti** catubhūmakattā sabbasaṅgāhako bojjhaṅgadhammaparicchedo kathito.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Eḷam vuccati doso, eḷena mūgo viyāti **eḷamūgoti** imamattam dassento “**mukhena vācan**”ti-ādimāha.

Cakkavattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pahānīyatāya (Ka)

6. Sākacchavagga

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. **Purimanayatoti** “satisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ”ti-
ādinā āgatanayato. **Evanti** idāni vuccamānakārena. Sati ca sampajaññaṃ
satisampajaññaṃ. Satipadhānaṃ vā abhikkantādīsu satthakabhāva
pariggaṇhakaññaṃ **satisampajaññaṃ**, taṃ sabbattha satokāribhāvāvaḥattā
satisambhojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati, yathā ca
paccanīkadhammappahānaṃ anurūpadhammadesanā ca anuppannānaṃ
kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavajjana
satokāripuggalasevanā ca tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa
uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti “**sati sampajaññaṃ**”ti-ādinā.
Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti. Tathā hi arahāva
“sativepullappatto”ti vuccati.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo, so eva heṭṭhā vuttanayena
sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. **Paripucchakatāti**
ācariyaṃ payirupāsivā pañcapi nikāye sahaṭṭhakathāya pariyogāhetvā¹ yaṃ
yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, tassa tassā “idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko
attho”ti evaṃ khandhādīsu atthapucchakabhāvo. Tenāha “**khandha -pa-
bahulatā**”ti.

Vatthuvisadakiriyāti cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ
tappaṭibaddhāni ca cīvarādīni idha “vatthūnī”ti adhippetāni, tāni yathā
cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena
vuttaṃ “**ajjhattikabāhirānaṃ**”ti-ādi. **Ussannadosanti** vātādi-ussannadosaṃ.
Sedamalamakkhitaṃ sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca
makkhitaṃ. **Ca-saddena** aññaṃpi sarīrassa ca cittassa ca pīlavahaṃ
saṅgaṇhāti. **Senāsaṇaṃ vāti vā-saddena** pattādīnaṃ saṅgaho datṭhabbo.
Avisade sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayoti?
Antarantarā pavattanakacittuppādavasena evaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā
cittakaggaṭṭhāya ijjhantiyāpi aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu**
nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampi pi-saddo** sampiṇḍane. Tena na
kevalaṃ taṃ

vatthueva, atha kho tasmim̐ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddham̐ hotīti nissayāparisuddhiyā nissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnam̐ aparisuddhim̐ dasseti anvayato byatirekato ca.

Samabhāvakaraṇam̐ kiccato anūnādhikabhāvakaraṇam̐. Yathāpaccayaṃ saddheyyavatthusmim̐ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnaṃ anubalappadānasithilatādinā **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha **“itarāni mandānī”**ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṃca mandattā. Kosajjapakkhe patitum̐ adatvā sampayuttadhammānam̐ paggaṇhanam̐ anubalappadānam̐ **paggaho**, paggahakiccam̐ kātum̐ na sakkotīti sambandhitabban̐. Ārammaṇam̐ upagantvā ṭhānam̐, anissajjanam̐ vā **upaṭṭhānam̐**, vikkhepapaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccam̐ kātum̐ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭham̐karontānam̐ saha pavattamānānam̐ dhammānam̐ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmā**ti vuttamevattham̐ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**ti yassa saddheyyavatthuno ulāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃyappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātam̐, tassa paccayapaccayuppannatādi vibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evaṃ hi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti “ayaṃ imesaṃ dhammānam̐ sabhāvo”ti paññābyāpārassa sātisaṃyattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ “taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena -pa- hāpetabban”ti. **Tathā amanasikaraṇenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātam̐, tenākārena bhāvanam̐ nānuyuñjanenāti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnam̐ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnam̐ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātam̐, tathā amanasikārena vīriyādīnam̐ paṭutarabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ

tehi samataṃ¹ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitttheravattūti so hi āyasmā saddhādhimutto tattha ca katādhikāro satthu rūpakāyadassane pasuto eva hutvā viharanto satthārā “kim te vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho vakkali dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti-ādinā² ovadiyamāno kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā—

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane.

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhaṃ”ti³—

gāthaṃ vatvā “chi vakkali”ti āha. So tena vacanena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya bahulabhāvato vipassanāvīthiṃ nārohati. Taṃ ñatvā bagavā indriyasamatta paṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ vakkalitttheravattu cettha nidassanaṃ”ti. **Etthāti** saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi-**saddena samādhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiyādibhāvanāya hāyati samādhi pakkhikattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ “passaddhādibhāvanāya hāpetabban”ti. **Soṇattherassa vatthūti** sukumārasonattherassa vatthu. So hi āyasmāpi satthu santikā kammaṭṭhānaṃ gahehvā sītavane viharanto “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheneva sukhaṃ adhigantum, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅkamaṇameva

1. Samarasam (Ka)

2. Sam 2. 98 piṭṭhe.

3. Khu 1. 68 piṭṭhe Dhammapade.

adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu utṭhitesupi vedanaṃ
ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya viṣesaṃ
pavattetumñāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇopamovādena ovaditvā
vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ
gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento
vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatteva paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “Soṇattherassa
vatthu dassetabban”ti. **Sesesupīti** satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā
samādhivīriyānañca. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visum visum
dhuriyadhammabhūtaṃ kiccato aññamaññanātivattanaṃ viṣesato
icchitabbaṃ. Yato tesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ
samādhivīriyānaṃ kosajjuddhacchapakkhikānaṃ samatāya¹ sati
aññamaññupatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena
sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddhoti**—ādi vuttasseva atthassa
byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho—yo balavatiyā saddhāya
samannāgato avisadaññaṃ, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno.
Tathā hi so avatthusmiṃ pasīdati seyyathāpi titthiyasāvakaḥ.

Kerāṭikapakkhanti sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya
atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ
puññaṃ hoti”ti—ādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evambhūto ca
lūkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattim na gacchati.
Tenāha “**bhesajjasamutṭhito viya rogo atekiccho hoti**”ti. Yathā cettha
saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, visamabhāvo
anattāvaho, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho,
itaro anattāvaho, tathā samabhāvo avikkhepāvaho, itaro vikkhepāvaho.
Kosajjaṃ abhibhavati, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Esa nayo
uddhaccaṃ abhibhavatīti etthāpi. **Tadubhayanti** saddhāpaññādvayaṃ
samādhivīriyadvayañca. **Samam kātābanti** samataṃ² kātābbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante,
saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti

1. Samarasatāya (Ka)

2. Samarasaṃ (Ka)

manasikāramattena kathaṃ jhānuppatti”ti acintetvā “addhā sambuddhena vuttavidhi ijjhati”ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**”ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanāti** lokiya-appanā. Tathā hi “hotiyevā”ti sākaṅkaṃ vadati, lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti¹. Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samānataṃ icchati, kathaṃ satīti āha “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**”ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañcandriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānan**”ti āha. Aññathā pīti ca gaṇetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhinā**” icceva vuttaṃ, na ca “passaddhisamādhīupekkhāhī”ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyuttoti **sabbakammiko**. **Tenāti** yena kāraṇena sabbattha icchitabbā, tena **āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhikena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittaṃ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyaṃ anadhigatassa adhigamāya. Tenāha “**ārakkhapaccupatṭhānā**”ti-ādi.

Khandhādibhede anogālhapaññānanti pariyattibāhusaccavasena pi khandhāyatanādīsu appatīṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha “**samapaññāsa -pa-puggalasevanā**”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvagahaṇanti āha “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**”ti. Taṃ hi ñeyyaṃ tādīsāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**”ti. Yathā satīvepullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappattopīti

1. Am 1. 475 piṭṭhe.

āha “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī**”ti. Vīriyādīsupi eśeva nayoti.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenti”ti-ādina
vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā¹ niraye nibbattasattassa
sabbapaṭhamam karontīti **devadūtasuttā**dīsu² tassā ādito vuttattā ca āha
“**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi-**
saddena tadanññamanussehi tiracchānehi ca vibādhanīyakālaṃ saṅgaṇhāti.
Ekam buddhantaranti idaṃ aparāparaṃ petesu eva uppajjanakasattavasena
vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā
dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kālo nāgarājā catunnaṃ
buddhānaṃ rūpadassāvī.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sakalalokiya
lokuttaravisesādhigamo”ti evaṃ ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti**
sapubbabhāgaṃ nibbānagāminim paṭipadaṃ. Saha vipassanāya
ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi vaṭṭato niyyānāya
gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷībahuloti kāyassa posanapasuto. **Piṇḍanti** ratṭhapiṇḍam.
Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiya
mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍhāya bhikkhāya paṭipūjanā
piṇḍāpacāyanā. Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Tam saddam sutvāti**
taṃ upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññātāya
dibbasotena sutvāti vadanti. Manussasampatti dibbasampatti ante
nibbānasampattīti **tisso sampattiyo. Sitaṃ karontovāti** “akiccheneva mayā
vaṭṭadukkhaṃ samatikkantaṃ”ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena
sitaṃ karonto eva.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyassa
posanabahulānaṃ yāvadatthaṃ paribhuñjitvā seyyasukhādīm
anuyūñjantānaṃ tiracchānakathikānaṃ dūratova vajjanaṃ
kusītapuggalaparivajjanā. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”ti-ādina
hāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ dāhparakkamānaṃ

1. ...kammakāraṇādīnaṃ vasena (Ka)

2. Ma 3. 204 piṭṭhe.

kālenakālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha “**kucchīm pūretvā**”ti-ādi.

Visuddhimagge pana “jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, “thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya gahitaṃ, vīriyuppadane yuttapayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthato siddhameva. Tattha thinamiddhavinodanaṃ kusītapuggalaparivajjana āraddhavīriyapuggalasevana tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamana paccayūpasamhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakāti daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”ti. **Sakalasarīraṃ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammasaṃhagagūṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati yojanā. Evaṃ sesa-anussatisu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Evarūpe kāleti** dubbhikkhabhayādisūti vuttakāle. **Samāpattiyā -pa- na samudācaranti**ti idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānaṃ hi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tattha sapaññāya pavattanato bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena saṃsūcitahadayatā lūkhata. Sā ca tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve**”ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhi-aṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**. **Paṇītabhojanasevanatāti** paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utu-iriyāpathasukhaggahaṇehi sappāya-utu-iriyāpathaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Taṃ hi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa

kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Sattesu labbhamānaṃ sukhadukkhaṃ ahētukanti ayameko anto,
 issarādivisa mahētukanti ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma
 yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo
 yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayaṃ hi
 pahānasāraddhakāyatāsāṅkhātapaṇassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī
 passaddhīdvayaṃ āvahati, eteneva
 sāraddhakāyapuggalaparivajjanapaṇassaddha kāyapuggalasevanānaṃ
 tadāvaḥanaṭā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuvisadakiriyaṃ indriyasamattapaṭipādanā ca “paññāvahā”ti vuttā.
 Samathāvahāpi tā honti samathāvahabhāveneva paññāvahattāti. Vuttaṃ
 “**vatthuvisada -pa- veditabbā**”ti.

Karaṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato
 rakkhaṇakosallassa ca taṃmūlakattā “**nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa
 uggahaṇakusalatā**” icceva vuttaṃ. **Atisithalavīriyatādīhīti ādi**-saddena
 paññāpayogamandataṃ appamāḍavekallaṇca saṅgaṇhāti. Tassa
 paggaṇhananti tassa līnaṃ cittassa
 dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuṭṭhāpanaṃ.
 Vuttaṃ heṭaṃ bagavatā—

“Yasmim ca kho bhikkhave samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim
 samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo
 vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissaḥetu? Līnaṃ bhikkhave
 parittaṃ aggim ujjaletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni
 pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni
 pakkhipeyya sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātaṇca dadeyya,
 na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim
 ujjaletunti. Evaṃ bhante”ti¹.

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ
 bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

1. Saṃ 3. 99 piṭṭhe.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavatam pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanam. Vuttampi cetam bagavatā—

“Yasmim ca kho bhikkhave samaye uddhatam cittam hoti, kālo tasmim samaye passaddhisambojjhaṅgassabhāvanāya, kālosamādhisambojjhaṅgassabhāvanāya, kālo-upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Tam kissa hetu? Uddhatambhikkhave cittam, tam etehi dhammehisuvūpasamayam hoti. Seyyathāpi bhikkhave puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetukāmo assa, so tattha-allāni ceva tiṇāni -pa-pamsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantam aggikkhandham nibbāpetunti. Evaṃ bhane”ti¹.

Etthāpi yathāsakam āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnam bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaram vakkhati. **Paññāpayogamandatāyāti** paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānam alohappadhānam, sīlam adosappadhānam, evam bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparam visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhirucim na uppādeti, tena tam nirassādam hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva vīthipaṭipattiyā abhāvena upasamasukham na vindati, tenapi cittam nirassādam hoti. Tena vuttam **“paññāpayoga -pa- nirassādam hoti”**ti.

Tassa saṃveguppādanañca pasāduppādanañca tikicchananti tam dassento **“aṭṭhasaṃvegavatthūnī”**ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathāraham sugatiam duggatīyañca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādikhuppiśādi-aññamaññavibādhanādi hetukam apāyadukkham daṭṭhabbam. Tayidam sabbam tesam tesam sattānam paccuppannabhavanissitam gahitanti atīte anāgate ca

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visum gahitānīeva. Ye pana sattā āhā rūpajīvino tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesam aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhāni aṭṭhamāṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbāṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanāti** ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasā duppādanena bhāvanācittassa tosanāti-attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgama. **Alīnanti-** ādisu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya¹ **alīnaṃ**, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhigamena **ca anirassādaṃ**, tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ samathavīthipaṭipannaṃ**. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatāya ca niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati, alīnānuddhaccatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbāṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatīti** ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye cittassa paggahaniggahasampahaṃ sanesu byāvaṭatāsaṅkhātāṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya upekkhanā vuccati. **Esāti** samādhijhāṅgo anuppanno uppajjati. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti** etena nippariyāyato samādhivepullappattopi arahā evāti dasseti.

Anurodhavirodhapahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmim sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha **“sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā”**ti. Tadubhayavasena cassa virujjhaṇaṃ passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya eva dūṛikatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassento **“sattamajjhattatā”**ti-ādimāha. Tathā hissa sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanaṃ “uppattiyā kāraṇaṃ”ti vuccati. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho, tato rāgabahulassa puggalassa upekkhā “visuddhimaggo”ti vuccati. **Dvīhākārehīti** kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṃ saṅkhārasahitāya saṅkhyāsamānatāya dassanatthaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānaṃ,

1. Anadhimuttatāya (Ka)

na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti** na addhānakkhamāṃ, na ciraṭṭhāyi ittarāṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti. Mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantāti** dhanāṃ dabbāṃ karontā. **Assāti** upekkhāsambojjhaṅgassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrīhoti. Tathā hi arahato eva chaḷaṅgupekkhā nipphati.

Asubhārammaṇā dhammāti asubhappakārā asubhajhānassa ārammaṇa bhūtā dhammā. Kāmaṃ indriyabaddhāpi kesādayo asubhappakārā eva, visesato pana jigucchitabbe jigucchāvahe gaṇhanto “**dasā**”ti āha. Yathā manasikaroto sabhāvasarasato tattha asubhasañña santiṭṭhati, tathā pavatto manasikāro **upāyamanasikāro**. Asubhe asubhapaṭikkūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggaṇhanimittaṃ uppajjati, tathā manasikāro **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**.

Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ suṭṭhu susaṃvaraṇe sati avasaraṃ alabhanto kāmacchando pahīyateva, tathā bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyati. Yo pana āhāre paṭikkūlasaññaṃ tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāraṭiṭṭhakathaṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena visesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa kāmacchando pahīyateva, aṭṭhakathāyaṃ pana appāhārataṃyeva dassetuṃ “**catunnaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammikatissatthero dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassāti** vikkhambhanavasena pahīnassa. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandaniṃvaraṇanti “**arahattamaggena āyatim anuppādo**”ti vuttaṃ.

Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā, sā eva

paṭipakkhato cetaso vimuttīti **mettācetovimutti**. Tattha mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanam pavattanam **mettānimittassa uggaho**. Tenāha “**odissakā**”ti-ādi.

Tattha attapiyasahāyamajjhattaverivasena **odissakatā**. Sīmāsambhede kate **anodissakatā**. Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahane veditabbā. **Uggaho** yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā**, sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya disāya sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisopharaṇamettā**. Sabbe sattā pāṇā bhūtā puggalā attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekakasmim averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānam pariharantūti catudhā pavattiyā vīsatividhā **anodhisopharaṇamettā**, tam sandhāyāha “**odhiso -pa- bhāventassapī**”ti. Tvaṃ etassāti-ādinā kammassakatāpaccavekkhaṇam dasseti. **Paṭisaṅkhāne ṭhitassāti** kodhe yathāvuttassa ādīnavassa tappaṭipakkhato akodhe mettāya ānisaṃsassa ca paṭisaṅkhāne sammadeva jānane. **Sevantassāti** bhajantassa **byāpādo pahīyati**.

Atibhojane nimittaggāhoti āhārassa adhikabhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddham uppajjati, ettake no”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittam sūriyālokaṃ rattiyam manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgaṇam vīriyanissitattā vuttam “**dhutaṅganissitasappāyakathāyapī**”ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānam cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti tadubhayassa pahānakāraṇam dassento bagavā “atthi bhikkhave cetaso vūpasamo”ti-ādimāha. Tasmā bāhusaccādi tassa pahānakāraṇanti dassetuṃ “**apica cha dhammā**”ti-ādimāha. Tattha bahussutassa ganthato atthato dhammam vicārentassa attavedādipaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti.

Yathāvihitapaṭipattiyā yathādhammapaṭīkārapattiyā ca vipphaṇṣāro anavasarovāti “**bāhusaccenapi -pa- uddhaccakukkuccaṃ pahīyati**”ti vuttaṃ. Yadaggena bahussutassa paṭisaṅkhānavato uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbam. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahaṭīti cetaso vūpasamakaraṭṭā uddhaccakukkuccassa pahānakārī vuttā, vuddhabbhāvaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittatī daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhūnaṃ yebhuyyena kukkuccaḥetuko hotīti “**kappiyākappiyaparipucchābahulassā**”ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhacca kukkucceti** niddhāraṇe bhummaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatattā **anāgāmaṃ maggena āyatim anuppādo** vutto.

Kusalākusalā dhammāti-ādīsu yaṃ vattaḃbam, taṃ heṭṭhā vuttameva. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā vuttaṃ “**tīṇi ratanāni ārabbhā**”ti-ādi. Vinaye pakataññutāya ca sati sikkhāya kaṅkhāya asaṃbhavo eva, tathā ratanattayaguṇāvabodhe sati pubbantādīsu saṃsayassatī āha “**vinaye**”ti-ādi. **Okappaṇīyasaddhā** saddheyyavattum anupavisitvā viya adhimuccanaṃ, taṅca tathā adhimokkhuṇṇādanameva. Saddhāya ninnapaṇapabbhāratā **adhimutti**. **Arahattena kūṭaṃ gaṇhi** sattapi bojjhaṅge vitthāretvā desanāya osāpitattā.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. **Sambahulāti vuccanti** saṃghasamaññāya abhāvato. **Tato paranti** tiṇṇaṃ jānānaṃ upari saṃgho catuvaggakaraṇīyādisaṃghakammavasena kammappattattā. **Pavisimsūti** bhāvinī pavisane bhūte viya katvā upacārena vuttanti āha “**pavīṭṭhā**”ti. Bhāvinī hi bhūte viya upacāro. Tenāha “**te panā**”ti-ādi, te pana bhikkhūti attho. Puna **te panāti** titthiyā titthiyasāvakā ca.

Imasmiṃ paññāpaneti “pañca nīvaraṇe pahāyā”ti-ādinayappavatte imasmiṃ pakāre atthapaññāpane. Visissati aññamaññato pabhiḥjātīti **viseso, bhedo**. Svāyaṃ idha antogadhādhikabhāvo adhippetoti āha “**ko visesoti kiṃ adhikan**”ti. Adhikaṃ payasanaṃ payuñjananti **adhippayāso**, adhikappayogo. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, bhedoti āha “**kiṃ nānattan**”ti.

Dutiyapadeti “anusāsaniyā vā anusāsaniṇ”ti etasmiṃ pade. **Eseva nayoti** yathā paṭhamasmiṃ pade atthayojanā, evaṃ dutiyapadepi yojetabbā.

Tīṇiṭṭhānāniti devamārabrahmaṭṭhānāni tīṇi “sadevake loka”ti-ādinā **loke pakkhipitvā**, “sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā”ti **dve ṭhānāni “pajāyā”**ti ettha pakkhipitvā iti **pañcahi** padehi. **Uddesanti** uddisitabbataṃ. **Gaṇananti** eko kāmaccchandoti gahetabbataṃ gacchati. **Attano hatthapādādīsūti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ samudāyaṃ ārabha paṭighassa uppajjanato. **Attano khandhesu vimati** “ahaṃ nu khosmī”ti-ādinā.

Kiñcāpi sabbaṃ vīriyaṃ cetasikameva, yaṃ pana kāyakammādhiṭṭhānādivasena manasi kāyikapayogasamuṭṭhāpanaṃ vīriyaṃ kāyikanti laddhapariyāyanti tato visesetvā cetasikanti yathādhippetaḍḍhiyā dāssanattamaṃ. Yadiyā yathākappita-iriyāpathasandhāraṇavasena pavattamānaṃ vīriyaṃ kāyassa tathāpavattassa paccayabhūtaṃ na sakkā vuttuṃ, tathāpi na tādiso kāyapayogo tadā pavatto natthīti vuttaṃ “**kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ**”ti. **Satisambojjhaṅgasadisovāti** iminā ajjhāttike saṅkhāre ajjhupekkhanavasena pavattā ajjhāttadhammesu upekkhāti-ādinayaṃ atidisati.

“**Missakabojjhaṅgā kathitā**”ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ “**etesū**”ti-ādi vuttaṃ. Caṅkamantenapi ariyamaggaṃ adhigantuṃ sakkāti katvā vuttaṃ “**maggaṃ apattaṃ kāyikavīriyaṃ**”ti. **Bojjhaṅgā na labbhanti**ti nippariyāyabojjhaṅgā na labbhanti. **Bojjhaṅge uddharanti** pariyāyatoti adhippayo. **Sesāti** bahiddhāḍḍhammesu satidhammavicaya-upekkhācetasikavīriyasavitakkasavicārapītisamādhī dve passaddhiyo ca. Ayaṃ pana nayo pacurappavattivasena

aṭṭhakathānayeveva vutto, theravādasena pana avitakka-avicāramattā pītisamādhisambojjhaṅgā rūpāvacarāpi atthīti tepi gahetvā dasa missakāva hontīti vattabbaṃ siyāti.

Pariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. **Loṇadhūpananti** loṇaṅca dhūpanaṅca loṇadhūpanaṃ. **Yodhakammanti** yodhapuggalena kattabbaṃ kammaṃ. **Mantakammanti** rājakiccamantanaṃ. **Paṭihārakammanti** rañño santikaṃ āgatānaṃ vacanaṃ rañño nivedetvā tato nesaṃ paṭiharaṇakammaṃ. **Tasmāti** sabbatthikattā satiyā. **Evaṃ** “satiṅca khvāhan”ti-ādikaṃ avoca. **Pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā** pagganiggahavinoditattā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Kīdisā gati nibbatti etissāti **kiṃgatikā**, kiṃniṭṭhāti vuttaṃ hoti. Kīdisī paramā uttamā koṭi etissāti **kiṃparamā**. Kīdisaṃ phalaṃ ānisaṃsaṃ udayo etissāti **kiṃphalā**. **Saṃsatṭhaṃ sampayuttanti** idaṃ **sahagata**-saddassa atthadassanamattaṃ, idha pana mettājhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanāpubbabhāgabojjhaṅgā ca “mettāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ”ti-ādinā vuttāti veditabbaṃ. **Sabbattāti** sabbesu bojjhaṅgesu sabbesu ca brahmavihāresu.

Paṭikūleti virajjatīti paṭikūlaṃ, aniṭṭhaṃ. Na paṭikūlaṃ **appaṭikūlaṃ**, iṭṭhaṃ. Tenāha “**iṭṭhe vatthusmin**”ti. **Etthāti** appaṭikūlavatthusmiṃ. **Evanti** paṭikūlasaṅgā. Satte appaṭikūle **asubhapharaṇaṃ**, saṅkhāre appaṭikūle **aniccanti manasikāraṃ karonto**. **Asubhāyāti** asubhasaṅgāya. **Aniccato vā upasaṃharatīti** aniccanti manasikāraṃ pavatteti. “**Eseva nuyo**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**appaṭikūlapaṭikūlesū**”ti-ādi vuttaṃ. **Chalḥaṅgupekkhanti** chasu ārammaṇesu pahīnānurodhassa uppattiyā chalāṅgavantaṃ upekkhaṃ.

Mettāyāti mettābhāvanāya. Paṭikūlādīsu vatthūsu icchitavihārena viharitum samatthatā ariyānaṃ eva, tattha ca arahato eva ijghanato **ariyiddhi** nāma, tassā **ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā** pariyosānetabbā **siyā. Arahattaṃ pāpuṇitum na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā nikantiyā ca duppariyādānato. **Ayaṃ desanāti** “mettāsahagataṃ bojjhāṅgaṃ bhāveti”ti-ādinā ayaṃ desanā āradhā. Yo hi mettājhānaṃ pādakaṃ katvā sammasanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇitum asakkonto parisuddhesu vaṇṇakasiṇesu vimokkhasaṅkhātāṃ rūpāvacarajjhānaṃ nibbatteti, taṃ sandhāyāha bagavā “subhaṃ kho pana vimokkhaṃ upasampajja viharatī”ti.

Subhaparamanti subhavamokkhaparamaṃ. **Idha loke eva paññā assa.** Tenāha “**lokiyapaññassāti attho**”ti. **Arahattaparamāva mettā** arahattamaggassa pādakattā. **Karuṇādisupi ese va nayoti** karuṇādi-jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pattum sakkoti, tassa arahattaparamā karuṇā hoti, evaṃ muditā-upekkhāsupi vattabbanti imamatthaṃ atidisati. Puna desanārambhapayojanaṃ pana “iminā nāyena”ti heṭṭhā atidiṭṭhameva.

Subhaparamāditāti mettākaruṇāmuditā-upekkhānaṃ subhaparamatā ākāsaṇācāyatanaparamatā viññāṇācāyatanaparamatā ākiṇcaṇṇāyatanaparamatā. **Tassa tassāti** subhavamokkhassa heṭṭhā tiṇṇaṃ arūpajjhānānaṃ yathākkamaṃ upanissayattā. **Appaṭikūlaparicayāti** iṭṭhārammaṇe manasikārabahulīkāra. **Appakasirenevāti** sukheva. **Tatthāti** visuddhatāya iṭṭhesu vaṇṇakasiṇesu. **Cittanti** bhāvanāmayacittāṃ **pakkhandati** appanāvasena. **Tato paranti** tato subhavamokkhato paraṃ vimokkhānaṃ upanissayo nāma na hoti, mettāsahagatabhāvo daṭṭhabbo.

Sattadukkhaṃ samanupassantassāti daḍḍena abhihaṭappattarūpahetum sattesu uppajjanakadukkhaṃ ñāṇena vīmaṃsantassa. Tayidaṃ rūpanimittakaṃ sattesu uppajjanakaṃ dukkhaṃ ñāṇena karuṇāvihārissa visesato pakkhandatīti katvā vuttaṃ “**appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatī**”ti, na pana¹ sabbaso arūpe ānisaṃsadassanato.

1. Natthi kho pana taṃ (Ka)

Viññāṇaṃ samanupassantassāti idaṃ pāmojjagahaṇamukhena tannissayaviññāṇassa gahaṇaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ.

Viññāṇaggahaṇaparicitaṃ vuttanayena viññāṇaggahaṇe paricitaṃ.

Upekkhāvihārissāti upekkhābrahmavihāraṃ viharato. **Ābhogābhāvatoti** sukhādivasena ābhujanābhāvato. **Sukha -pa- sambhavatoti** sukhadukkhāti paramatthakammagahaṇe vimukhatāsambhavato.

Avijjamānaggahaṇadukkhanti paramatthato avijjamānasattapaññattigahaṇaparicitaṃ tassa tassa abhāvamattakassa gahaṇampi dukkhaṃ kusalaṃ hoti. Sesāṃ suviññeyyameva.

Mettāsahagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

236. **Paṭhamaññevāti** puretaraṃyeva. Asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamāyeva siddhaṃ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha “**kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgagahitenā**”ti. Vikkhambheti apānetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, vikkhambhanañca taṃ nissaraṇañcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇiyo pattabbo **attattho**, tathā **parattho** veditabbo.

“Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”ti-ādīsu byāpādādīnaṃ anāgatattā abyāpādavāre tadaṅganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisaṅkhānavasena pana tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātum. **Ālokasaññā** upacārappattā, appanāppattā vā, yo koci, kasiṇajjhānādibhedo **samatho**. **Dhammavavatthānaṃ** upacārappanāppattavasena gahetabbaṃ.

Kuthitoti tattho. **Usmudakajātoti** tasveva kuthitabhāvassa usmudakataṃ accuṇhataṃ pattho. Tenāha “**usumajāto**”ti. **Tilabījakādibhedenāti** tilabījakakaṇṇikakesarādibhedena. **Sevālena -pa- paṇakenāti** udakapicchilena. **Appasanno** ākulatāya.

Asannisinno kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhā**neti ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. **Ekamsena bagavā nīvaraṇā**ti ekamsato eva bagavā ete dhammā nīvaraṇā citte kusalappavattiyā nīvaraṇato. **Kāyakilamathoti** kāyaparissamo, so pana aṭṭhuppattiyā paccayattā “daratho”ti vutto. Cittakilamatho tappaccayajāto daṭṭhabbo. Tenāha “**tassa kirā**”ti-ādi. Cittadarathopi paṭippassambhīti ānetvā sambandho. **Maggenevā**ti yathādhigatena ariyamaggeneva. **Assā**ti abhayassa rājakumārassa. **Etam** kāyacittadarathadvayaṃ.

Sākacchavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ānāpānavagga

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. **Uppannasaññā**ti saññāsīsena upacārajjhānaṃ vadati. Tenāha “**taṃ panetan**”ti-ādi. **Chavicammampi upaṭṭhā**tīti idaṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakampi kāyasamaññato gahetvā vuttaṃ. **Sati vā upādiseseti** ettha upādiyati attano ārammaṇaṃ gaṇhātīti **upādi**, upādānaṃ, etassa ekadese appahīne satīti attho.

Ānāpānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nirodhavagga

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. **Anabhiratinti** anabhiraṇaṇaṃ anapekkhitam. Accantanirodhabhūte nibbāne pavattasaññā **nirodhasaññā**, tattha sā maggasaḥagatā

lokuttarā, yā pana nibbāne ninnabhāvena pavattā, upasamānussatisahagatā ca, sā lokiyāti āha “**nirodhasaññā missakā**”ti. “Tesaṃ navasū”ti-ādi pamādapāṭho. “Ekādasasu appanā hoti, nava upacārajjhānikā”ti pāṭho gahetabbo. **Vīsati kammaṭṭhānā**ti idampi idhāgatanayo, na visuddhimaggādīsu āgatanayo. Ettha ca ārammaṇādīsu yathāyogaṃ appanaṃ upacāraṃ vā pāpuṇitvā arahattappattassa pubbabhāgabhūtā vipassanāmaggabojjhaṅgā kathitā.

Nirodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgasamāyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasamyutta

1. Ambapālivagga

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. **Ekāyanvāyanti** sandhivasena vuttaṃ o-kārassa va-kāraṃ a-kārassa dīghaṃ katvā. Ayaṃ kira samyuttābhilāpo, tattha ayana-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayameva, atha kho aññepi maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “**maggassa hī**”ti-ādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo āyana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**tasmā**”ti-ādi. Tattha **ekamaggoti** ekova maggo. Na hi nibbānagāmi maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippetāṃ, tadanñepi bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahane neva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi nāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenaṃ dāṭṭhabbaṃ, satiyā maggabhāvadassanattaṃ. Na **dvedhāpathabhūtoti** iminā imassa dvayabhāvābhāvaṃ viya anibbānagāmi bhāvābhāvaṃ dasseti. **Nibbānagamanatthenā**ti nibbānaṃ gacchati etenāti nibbānagamanāṃ, so eva aviparītābhāvanāya attho, tena nibbānagamanatthena, nibbānādhiḡgamūpāyatāyāti attho. **Magganīyatthenā**ti gavesitabbatāya.

Rāgādīhīti “rāgo malaṃ doso malaṃ mohon”ti¹ evaṃ vuttehi rāgādīhi malehi. Sā panāyaṃ saṃkiliṭṭhacittānaṃ visuddhi sījhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “sokaparidevānaṃ samatikkamāyā”ti-ādi. Tattha socanaṃ nātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ **soko**. Nātibyasanādinimittameva sokādhikatājanito “kahaṃ ekaputtakā”ti-ādinā paridevanavasena vācāvipphalāpo paridevanaṃ **paridevo**. Tassa āyatim anuppajjanaṃ idha samatikkamoti āha “**pahānāyā**”ti. **Dukkhadomanassānanti** ettha cetasikadukkhātāya domanassassapi dukkhasaddeneva

gahaṇe siddhe saddena anivattanato sāmāññajotanāya visesavacanam seṭṭhanti “domanassānan”teva vuttam. **Cetasikadomanassassāti** bhūtakathanam daṭṭhabbam. Nāyati etena yāthāvato paṭivijjhīyati catusaccanti **ñāyo** vuccati ariyamaggo. Nanu ayampi maggo, kiṃ maggo eva maggassa adhigamāya hotīti codanam sandhāyāha “**ayaṃ hī**”ti-ādi. Taṇhāva kammakilesavipākānam vinanaṭṭhena saṃsibbanaṭṭhena **vānam**, tena taṇhāvānena virahitattā tassa abhāvāti attho. **Attapaccakkhāyāti** attapaccakkhatthāya.

Vaṇṇabhāsananti pasamsāvacanam. **Visuddhanti** visujjhanam kilesappahānam. **Uggahetabbanti** ettha vācuggatakaraṇam uggaho. Paricayakaraṇam paripucchāmūlakattā aggahaṇeneva gahitanti daṭṭhabbam.

Na tato heṭṭhāti idha adhippetakāyādīnam vedanādisabhāvattābhāvā kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visum vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu¹ vipallāsavatthūnam aniṭṭhānam sandhāya vuttam. Pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvena “**na uddhan**”ti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāraddassanam, na idha pāliyam vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassanam. **Ādisu hīti** ettha **ādi**-saddena “phassasamudayā vedanānam samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānam samudayo”ti² satipaṭṭhānāti vuttānam satigocarānam pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāmaggapāliyaṃ avasesapālipadesadassanattho **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā paṭiṭṭhātabbaṭṭhānam.

Ariyoti ārakattādīnā ariyam sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmim **saḷāyatanavibhaṅgasutte**³. Tattha hi—

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo -pa- marahatīti iti kho panetaṃ vuttam, kiñcetaṃ paṭicca vuttam. Idha bhikkhave satthā sāvakānam dhammaṃ deseti anukampako hitesī-anukampaṃ upādāya ‘idaṃ

1. Gahaṇe sati (?)

2. Saṃ 3. 161 piṭṭhe.

3. Ma 3. 263 piṭṭhe.

vo hitāya idaṃ vo sukhāyā'ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotāṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vakkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ. Yadariyo sevati -pa- marahati. Puna caparaṃ bhikkhave satthā -pa- idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti -pa- ekacce sāvakā sussūsanti -pa- na ca vakkamma satthusāsanā vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ -pa- marahati. Puna caparaṃ bhikkhave -pa- sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti -pa- vattanti. Tatra bhikkhave Tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ bhikkhave tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ”ti—

evaṃ paṭighānunayehi anavassutatā niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā “satipaṭṭhānaṃ”ti vuttā. Buddhānaṃyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇīkadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. Pa-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**”ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ana-saddo hi bahulavacanena kammattthopi hotīti.

Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti “**patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ**”ti vuttaṃ. **Upaṭṭhātīti** ettha **upa-**saddo bhusatthavisiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti “**okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho**”ti vuttaṃ. Puna bhāvattham satisaddaṃ paṭṭhānasaddaṃ vaṇṇento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenāti** cirakatassa cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ, idaṃ **idha** imasmim suttapadese **adhippetam**.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacananti āha “**satīnaṃ bahuttā**”ti-ādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā maggoti ekavacananti yojanā. **Magganaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti āha “**vuttaṃ hetan**”ti-ādi. Tattha **catassopi cetāti** kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānāti** pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanavasena visum visum pavattitvā maggakkhaṇe sakim yeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchadavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti, tamevassa catukiccasāadhanataṃ upādāya bahuvacananiddeso, tathāpi atthato bhedaḥbhāvato maggoti ekavacanena vuccati. Tenāha “**tasmā catassopi eko maggoti vuttā**”ti.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asambhavato niddesādivasena desetukāmatāya ca tathā vuttattā. “Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan”ti-ādīsu khandhapañcakaṃ, “sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti”ti-ādīsu¹ vedanādayo tayo arūpakkhandhā, “yā tasmim samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhi”ti-ādīsu² vedanādayo tayo cetasikā khandhā “kāyo”ti vuccanti, tato visesanatthaṃ “**kāyeti rūpakāye**”ti āha. **Kāyānupassīti** ettha tassilatthaṃ dassento “**kāyaṃ anupassanasīlo**”ti āha. **Aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikakāyaṃ “aniccan”ti anupassati, evaṃ passanto eva cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati, tathābhūtaṃ cassa niccagāhassa visesopi na hotīti vuttaṃ “**no niccato**”ti. Tathā hesa “**niccasaññaṃ pajahatī**”ti³ vutto. Ettha ca aniccato eva anupassatīti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṃ dassetuṃ “**no niccato**”ti vuttaṃ. Na cettha dukkhānupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyoginivattanaparattā eva-kārassa, upari desanā-ārulhattā ca tāsā. **Dukkhato anupassatīti**-ādīsupi eseṃ nayo. Ayaṃ pana viseso—aniccassa

1. Ma 1. 214, 231, 240; Vi 1. 5 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 23 piṭṭhe. 3. Khu 9. 31 piṭṭhe.

dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā anattato anupassatīti.

Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tatha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ “aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbindati, no nandati, virajjati, no rajjati”ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti, no samudeti**, samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayaṃ hi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisankhārehi kilesānaṃ pariccajanato saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭi nissaggo ca”ti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca parivaccajanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ “paṭinissajjati, no ādiyati”ti. Idāni nissitāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati**”ti-ādi vuttaṃ. tatha **niccasaññanti** saṅkhārā niccāti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandinti** sappīkatanāṇaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha “**iriyati**”ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhiyāpanato “**tīsu bhavesū**”ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpa-saddopi vīriye eva niruḥhoti vuttaṃ “**vīriyassetāṃ nāman**”ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpīti** cāyamikāro pasamsāya, atisaṃ vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā samantato sāmāñca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne

aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmāṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha “**na hī**”ti-ādi. Tasmā satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu anupassako, tasmā “**kāyānupassī**”ti vuccati. **Antosaṅkhepo** antolīnatā, kosajjanti attho. **Upāyapariggahoti** ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo**, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassatī yathāvuttaṃ upāyaṃ na pariccajati, anupāyaṃ ca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “**mutṭhassati. Asamattho hotī**”ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha “**sampayogaṅgañcassa dassetvā**”ti. **Aṅgasaddo** cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo. **Satiggahaṇenevettha** sammāsamādhissapi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā, nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅganti** “viviceva kāmehi”ti-ādīsu viya pahātabbaṅgaṃ **dassetum**. Yasmā ettha pubbabhāgamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassetto “**tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā**”ti āha. **Assāti** yogino. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesaṃ hi tattha anadhippetattā “**atthuddhāranayenetarṃ vuttan**”ti āha. **Yaṃ panāti** vibhaṅge, vibhaṅgapakaraṇeti¹ adhippāyo. **Etthāti** “loke”ti etasmim pade, tā ca lokiya eva anupassanā nāma sammasananti katvā.

Dukkhatoti vipariṇāmasaṅkhārādukkhatāhi dukkhasabhāvato, dukkhāti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi ese va nayo. **Yo**

1. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhataṃ dukkhanti paññācakkhunā addakkhi.
Dukkhamaḍḍakkhi sallatoti dukkhavedanaṃ piḷājananato antotudanato dunniharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhānaṃ viya anolārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvattā ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepato ca aniccanti yo addakkhi.
Save sammaddaso bhikkhūti so bhikkhu ekaṃsena, paribyattaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhataṃ dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ** vedayitaṃ **dukkhasmiṃ** antogadhaṃ pariyāpannanti **vaḍāmi** saṅkhārakkhanti vattabbato. **Sukhadukkhato** cāti sukhādīnaṃ tithivipariṇāmañāṇasukhatāya ca vipariṇāmaṭṭhiti-aññāṇadukkhataṃ ca vuttattā tissopi sukhato tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. **Satta anupassanā** heṭṭhā pakāsita eva.

Ārammaṇā -pa- bhedānanti rūpādi-ārammaṇanānattassa nīlādītābbhedassa, chandādi-adhipatinānattassa hīnādītābbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārikasavitakkasavicārādītābbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa ukkaṭṭhamajjhimādītābbhedassa, kusalādikammaṇānattassa devagatisaṃvattaniyatādītābbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa diṭṭhadhammavedanīyatādītābbhedassa, parittabhūmakādikiriyaṇānattassa tihetukādītābbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādisaddena** savatthukāvattukādīnānattassa puggalattayasādhāraṇādītābbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sarāgādīnanti mahāsatipaṭṭhānesutte**¹ āgatānaṃ sarāgavītarāgādibhedānaṃ.
Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānanti phusanāditaṃsaṃsalakkhaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā. **Suññatadhammassāti** anattatāsaṅkhātasuññatasabhāvassa. “Salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ”ti hi iminā yo ito bāhirakehi sāmīnivāsīkārakavedaka-adhiṭṭhāyakabhāvena parikkappito attā, tassa saṅkhāresu niccatā sukhataṃ viya katthacipi abhāvo vibhāvito. Natthi etesaṃ attāti **anattā**, yasmā pana saṅkhāresu ekadhammo pi

1. Dī 2. 237; Ma 1. 76 piṭṭhesu.

attā na hoti, tasmā te na attātipi anattāti ayaṃ tesaṃ suññatadhammo. Tassa suññatadhammassa, yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme**¹ “tasmiṃ kho pana samaye dhammā hontī”ti-ādinā suññatavāradesanā vuttā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ambapālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Satisuttavaṇṇanā

368. Saratīti **sato**. Ayaṃ pana na yāya kāyaci satiyā sato, atha kho edisāyāti dassento “**kāyādi-anupassanāsatiyā**”ti āha.

Catusampajaññapaññāyāti catubbidhasampajaññapaññāya, abhikkamaṇaṃ abhikkantanti āha “**abhikkantaṃ vuccati gamanan**”ti. Tathā paṭikkamaṇaṃ paṭikkantanti vuttaṃ “**paṭikkantaṃ nivattanan**”ti. Nivattanañca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamaṇaṃ gamaṇameva. **Kāyaṃ abhiharanto** abhigamaṇavasena kāyaṃ nāmento. Thānanisajjāsāyane so yo gamaṇādividhinā kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo, pacchato apaharaṇaṃ paṭikkamoti dassento “**thānepī**”ti-ādimāha. **Āsanassāti** pīṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṭanikā dipurimāvayavābhimukho. **Saṃsarantoti** saṃsappanto. **Paccāsaṃsarantoti** paṭi-āsappanto. **Eseva nayoti** iminā sarīrasseva² abhimukhasaṃsappanapaṭi-āsappanāni nidasseti.

Sammā pajānaṇaṃ **sampajānaṃ**. Tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha “**sampajaññena sabbakiccakārī**”ti. Sampajānameva hi sampajaññaṃ. **Sampajaññasseva vā kārī**ti sampajaññasseva karaṇasīlo. **Sampajaññaṃ karotevā**ti abhikkantādisu asammohaṃ uppādeti eva, sampajānasseva vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**.

Dhammato vaḍḍhitasāṅkhātena saha atthena vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi, sātthakassa sampajānaṇaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa

1. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

2. Nipannasseva (Dī-Ṭī 1. 243 piṭṭhe)

attano upakārāvahassa hitassa sampajānanam **sappāyasampajāññam**.
 Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite
 kammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajāññam **gocarasampajāññam**.
 Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajāññam **asammohasampajāññam**.
Pariggaṇhitvāti tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. **Saṃghadassaneneva**
 uposathapavāraṇādi-attham gamanam saṅgahitam. **Asubhadassanādīti ādi-**
 saddena kasiṇaparikkamādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepatō
 vuttamattham vivaritum **“cetiyaṃ disvāpi hī”**ti-ādi vuttam. **Arahattam**
pāpuṇātīti ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno
 vuddhi eva. **Dakkhiṇadvāreti** cetiyaṅgaṇassa dakkhiṇadvāre, tathā
pacchimadvāreti-ādīsu. **Abhayavāpi pāliyanti** abhayavāpiyā puratthimatīre.

Buddhavaṃsa-ariyavaṃsacetiyaṃsadīpavaṃsādivaṃsakathanato
Mahā-ariyavaṃsabhāṇako thero. **Paññāyanatṭhāneti** cetiyassa
 paññāyanatṭhāne. **Ekapaduddhāreti** paduddhārapaṭiṭṭhānaparivattanam
 akatvā ekasminīyeva avatṭhāne. **Kecīti** Abhayagirivāsino.

Tasmiṃ panāti sātthakasampajāññavasena pariggahita-atthepi gamane.
 Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetam gamanam, tam
 sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanattham **“cetiyaḍassanam**
tāvā”ti-ādi āradḍham. **Cittakammarūpakāni viyāti** cittakammakatā paṭimāyo
 viya, yantapayogena vā vicittakammā paṭimāya sadisā yantarūpakā viya.
Asamapekkhanam gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇe ayoniso
 olokanādi. Yaṃ sandhāya vuttam **“cakkhunā rūpaṃ disvā** uppajjati upekkhā
 bālassa mūlhasa puthujjanassā”ti-ādi¹. Hatthi-ādisammaddena
jīvitantarāyo, visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnam anuvattanakathā āciṇṇā,
 ananuvattanakathā pana tassā aparā dutiyā nāma hotīti āha **“dve kathā nāma**
na kathitapubbā”ti. **Evanti** iminā **“sace panā”**ti-ādikam sabbampi vuttākāram
 paccāmasati, na **“purisassa mātugāmāsubhan”**ti-ādikam vuccamānam.

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānaṃ vuccatīti āha “**kammaṭṭhānasāṅkhātāṃ gocaran**”ti. **Uggahetvāti** yathā uggahanimittāṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapāṭapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatīti** āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṇineti. **Samādāya vattati** sammā ādiyivā tesāṃ vattānaṃ paripūraṇavasena vattati. **Sarīraparikammanti** mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsānāni. Tenāha “**usumaṃ gāhāpento**”ti. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva. Tena “pattopi acetano”ti-ādinā pavattetabbakammaṭṭhānaṃ¹, yathāparihariyamānaṃ vā kammaṭṭhānaṃ avijahitvāti dasseti. **Tathevāti** tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sarīracetiyāṃ garutaranti katvā “**cetiyāṃ vanditvā**”ti cetiyavandanāya paṭhamaṃ karaṇīyatā vuttā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā. Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhiṅca² paṇipātakaraṇanti āha “**buddhassa bagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā**”ti. **Gāmasamīpeti** gāmassa upacāraṭṭhāne.

Janasaṅgahaṇatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena janasaṅgahaṇattham. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kathetabbā evā”ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijahanto tadanugūṇāṃyeva dhammakathaṃ kathetvā. **Anumodanaṃ katvāti** etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sampattaparicchadenevāti** paricito aparicitoti-ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāneti**

1. Vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ (Dī-Ṭī 1. 244 piṭṭhe)

2. Bodhiyaṃ (Dī-Ṭī 1. 244 piṭṭhe)

yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa aviccheda dassanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, evametassapi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṃ hoti.

Nikkhattadhurobhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni bhinditvā.** “Kāme avītarāgo hoti. Kāye avītarāgo. Rūpe avītarāgo. Yāvadatthaṃ udarāvadehaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati. Aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti¹ evaṃ vutta **pañcavidhacetovinibandhacitto. Caritvāti** pavattitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenati bhāvanāsahitaṃyeva bhikkhāya gatapaccāgataṃ gamanapaccāgamaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ, tassa vasena. Attano hitasukhaṃ kāmenti icchantīti **attakāmā,** dhammacchandavanto. “Dhammo”ti hi hitaṃ taṃnimittakaṃca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ dhammānaṃ attaniyattā attabhāvaparicchannattā ca² attā nāma dhammo. Tenāha bagavā “attadīpā bhikkhave viharatha attasaraṇā”ti-ādi³. Taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā. Usabhaṃ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya pāsāṇasaññāya, “ettakaṃ ṭhānamāgatā”ti jānantāti⁴ adhippāyo. **So eva nayo** ayaṃ bhikkhūti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālīsīsāni maddantā. **Mahāpadhānaṃ pūjessāmīti** amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. **Ṭhānacaṅkamamevāti** adhiṭṭhātabba-iriyāpathakālavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kātābbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yaṃ

1. Dī 3. 199; Ma 1. 146 piṭṭhesu.

2. Viññūnaṃ nibbisesattā attabhāvaparipāpannattā ca (Dī-Ṭī 1. 245 piṭṭhe)

3. Saṃ 2. 35 piṭṭhe.

4. Jānanatthanti (Ka)

sandhāya vuccati “pāsādikena abhikkantenā”ti-ādi, taṃ dassetuṃ **“tatttha cā”**ti-ādi vuttaṃ. **Āhāre paṭikūlasaṇṇaṃ upatṭhapetvā**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti** “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā¹ vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **Neva davāyā**ti-ādi pana paṭikkhepadassanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Idaṇca yathā heṭṭhā tīsu ṭhānesu, evaṃ ito paresu ṭhānesu upanetvā sambandhitabbaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadākappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni satasahassaṇca tajjaṃ puṇṇāṇāṇasambhārasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggasaṅkhyeyyānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassaṇca, mahāsaṅkhyeyyānaṃ kappasatasahassameva tajjaṃ sambhārasambharaṇaṃ, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbatti taṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyoti** bāhiyavisaye jātasamvaddhatāya bāhiyo dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti laddhasamaṇṇo. So hi āyasmā “tasmātiha te bāhiya te bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissatī”ti² ādivasappavattena samkhitteneva ovādena khippataraṃ visesaṃ adhigacchi. Tena vuttaṃ **“khippābhiṇṇo vā hoti seyyathāpi thero bāhiyo dārucīriyo”**ti. Evaṃ **mahāpaṇṇo vā**ti-ādīsu yathārahaṃ vattabbanti.

Tanti asammuyhanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākāradassanaṃ. **Attā abhikkamatī**ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, **ahaṃ abhikkamāmī**ti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenaapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti, **“tathā asammuyhanto”**ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **“abhikkamāmī citte uppajjamāne”**ti-ādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha dhātūnaṃ sāmattiyato adhimattatā, itarāsaṇca omattatātī dassento **“ekekappāduddharaṇe -pa- balavatiyo”**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā

1. Ma 1. 12; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Am 2. 341; Am 3. 15 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

anugatā vāyodhātu atiharaṇavīti haraṇānaṃ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavīti haraṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento “**tatha atiharaṇavīti haraṇesū**”ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāviseṣe tejodhātuvāyodhātubhāvamattam sandhāya **tathāsaddaggaṇaṃ**.

Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ**, ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**, rukkhakhāṇu-ādipariharaṇattham, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇattham vā passena haraṇaṃ **vīti haraṇaṃ**, yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vīti haraṇanti** ayaṃ vā etesaṃ viseso. Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvaṃ hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅca omattatāti dassento āha “**vossajjane -pa-balavatiyo**”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanaṃ sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-anugatabhāvo, tasmā vuttam “**tathā sannikkhepanasannirumbhanesū**”ti.

Tatthāti tasmim abhikkamane, tesu¹ vā vuttasu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammāti** uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevāti** yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. **Pabbam pabbanti**-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṃ devaputtānaṃ

1. Tasmim (Ka)

heṭṭhupariyāyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ taṭataṭāyanena¹ bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammaṇaṃ uppādenāti dassanattamaṃ **“taṭataṭāyantā”**²ti² vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa citassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammavasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyūṃ, “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti-ādivacanehi virodho siyā, tathā “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”ti³ evamādipāliya ca. Cittacetāsikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāventāyeva uppajjantīti tesāṃ taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā. Evaṃ tesāṃ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesāṃ icchitā, lahukaviññāṇassa visayaṇṇatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayaṇṇatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammaṇaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtaññaṇaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammo va vutto, pacchājātapaccayo ca tashevāti⁴ rūpārūpadhammaṇaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayo hutvā eva nirujjhatīti tathāladdhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesāṃ antaro labbheyyāti, notī āha **“avīcimanupabandho”**⁵ti. Yathā vīci antaro na labbhati, “tadevetan”ti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokitanti** āha **“puratopekkhanaṃ”**ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ

1. Paṭapaṭāyanena (Ka)

3. Am 1. 9 piṭṭhe.

5. Avīcimanusambandhoti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Paṭapaṭāyantāti (Ka)

4. Tathevāti (Dī-Ṭī 1. 248 piṭṭhe)

ālokitam, tasmā tadanugataṃ vidisālokanam vilokitanti āha “**vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanan**”ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokāharaṇādīsu ullokitaṃ, pacchato āgacchantassa parissayassa parivajjanādivasena apalokitaṃ ca siyā sambhavoti āha “**iminā vā mukhena sabbānīpi tāni gahitānevā**”ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. Sohāyasmā vipassanākāle eva “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmi”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ sathā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando”ti¹ etadagge ṭhapesi.

Sāttakata ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmāti** kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanam kātabbāṃ**, khandhādikammaṭṭhānikehi² añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Yasmā ālokitādisamaññāpi dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti-ādi vuttaṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphārasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā calanākārapavattivaseṇa. **Adho sīdatīti** thokaṃ otarati. **Uddhaṃ laṅghetīti** laṅghantaṃ viya upari gacchati.

Aṅgakkiccam sādhayamānanti padhānabhūtaṃ aṅgakkiccam nipphādentam, upapattibhavassa sarīraṃ hutvāti attho. **Paṭhamajavanepi -pa- sattamajavanepi na hotīti** idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṃ “itthi puriso”ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavotṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavotṭhabbanavasena itṭhe itthirūpādimhi lobhamattaṃ, anitṭhe paṭighamattaṃ uppajjati, manodvāre pana “itthi puriso”ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavaṇaṃ³ mūlaṃ,

1. Am 1. 26 piṭṭhe.

2. Khandhadikammaṭṭhānā (Dī-Ṭī 1. 249 piṭṭhe)

3. Pañcadvārāvajjanaṃ (Ka)

yathāvuttamāṃ vā sabbamā bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlabhūtaadhammaparijānanavaseneva mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ceva ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesūti** heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparamā bhaṅgappattimāha.

Tanti javanamā. Tassa javanassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayapariicchinnō tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. **Samavāyeti** sāmaggīyamā. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **to eko āloketi, ko viloketi**. **Upanissayapaccayoti** idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttamā. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametamā aññaṃaññasampayutta-atthi-avigatā dipaccayānampi labbhanato.

Kāleti samīñjitum yuttakāle **samīñjantassa**, tathā pasāretum yuttakāle **pasārentassa**. **“Maṇisappo** nāma ekā sappajātī”ti vadanti. **Laṇananti** kampanamā, līlākaraṇamā vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvasena uppannamā asappāyamā**. **“Cīvarampi acetanan”**ti-ādinā cīvarassa viya kāyopi acetanoti kāyassa attasuññabhāvibhāvanena **“abbhantare”**ti-ādinā vuttamevatthamā paridīpento itarītarasantosassa kāraṇamā dasseti. Tenāha **“tasmā”**ti-ādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payo janaviseso. Mahāsivattaravādavasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmimā pakkhe **“neva davāyāti-ādinā nāyena”**ti pana idaṃ paṭikkhepaṅgadassanamukhena pālī āgatāti katvā vuttanti daṭṭhabbamā.

Pathaviṣandhāraḥakajalassa taṃsandhāraḥakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”ti. **Atiḥaratī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiḥaratī**ti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto harati. **Atiḥaratī**ti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiḥaratī**ti kucchigataṃ passato harati. **Parivattetī**ti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathaviḍhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathaviḍhātuyā kiccabhāvena vuttāni, sā eva dhāraṇādīni kiccāni karontassa sādharmaṇāti vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātu-ādīhi aññehi visosanaṃ na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātū**ti gahaṇisaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ **tejodhātū**ti gahaṇisaṅkhātā tejodhātu. Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavisaṇādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhoharaṇajijñājijñatādipaṭisaṃvedanavasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṃ sammāpaṭipattiṃ **anvāya** āgama **ābhujati** samannāharati. **Ābhogapubbako** hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanatoti** gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñjanato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavavattito hutvā mariyādasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo**, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo, tato **nidhānato**. **Aparipakkatoti** gahaṇisaṅkhātēna kammajatejena avipakkato. **Paripakkatoti** yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissandatoti** ito cito ca

vissandanato. **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya**¹ gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasandhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussapariggahe ayuttaṭṭhāne khetta devāyatanādike. Kuddhā hi manussā amanussāpi vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Vissaṭṭhattā **neva tassa bhikkhuno attano**, kassaci anissajjitattā jigucchaniyattā ca **na parassa, udakatumbatoti** velunāli-ādi-udakabhājanato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato, so pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena. “Gamanepi purato pacchato ca kāyassa abhiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitaṃ”ti apare. Yasmā idha sampajaññakathāyaṃ asammohasampajaññameva dhuraṃ, tasmā antarantare iriyāpathe pavattānaṃ rūpārūpadhammaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitāti. Majjhimabhāṇakā pana evaṃ vadanti—eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo bhikkhu caṅkamaṇaṃ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti “pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto pana kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu **gatādisu sampajānakārī** nāma hotīti.

1. Visuddhi-Ṭī 1. 417 piṭṭhe.

Evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā so bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano kāyo acetane mañce sayito”ti, evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhatīti ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hoti. Kāyikādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyānibbattakattā āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmīṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hotīti.

Vimuttāyatanasīse ṭhatvā dhammaṃ desentopi bāttimsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitasappāyakathaṃ kathentopi **bhāsīte sampajānakārī** nāma hoti. Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ ārammaṇaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsaṅkhārappahānato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. **Oṭṭhe cāti**-ādīsu ca-saddena kaṇṭhasāsanābhi-ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Tadanurūpaṃ payoganti** tassa uppattiyā anucchavikaṃ cittassa pavatti-ākārasaññitaṃ payogaṃ, yato sabbe vicārādayo nipphajjanti. **Upādārūpapavattiyāti** viññattivikārasahitasaddāyatanuppattiyā. **Evanti** vuttappakārena. Sattasupi ṭhānesu asammuyhanavasena “**missakan**”ti vuttaṃ. Maggasammāsatiyāpi kāyānupassanādi-anurūpattā sampajāññānurūpapubbabhāgaṃ sattaṭṭhāniyassa ekantalokiyattā.

Satisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Yasmā so bhikkhu “desetu me bhante bagavā saṃkhittena dhammaṃ”ti saṃkhittena dhammadeśanaṃ yāci tassa saṃkhittarucibhāvato, tasmā

saṃkhitteneva dhammaṃ desetukāmo bagavā “tasmātiḥā”ti-ādimāhāti vuttaṃ “**yasmā saṃkhittena desanaṃ yācasi, tasmā**”ti.

Kammassakatādiṭṭhikasappa lokiyalokuttaraguṇavisesā ijjhanti, na diṭṭhivipannassa, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhīti kammassakatādiṭṭhī**”ti.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe apātanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhammo**, sāsanabrahmacariyaṃ, tadeva tadanādivasena kilesānaṃ vinayanaṭṭhena **vinayoti** āha “**Dhammoti vā -pa- nāman**”ti. Paṭipakkhadhammehi anabhibhūtātāya eko udetīti ekodīti laddhanāmo samādhi bhūto jāto etesanti **ekodibhūtā**. Ettha ca **ekodibhūtā**ti etena upacārajjhānāvaho pubbabhāgiko samādhi vutto, **samāhitā**ti etena upacārappanāsamādhi, **ekaggacittā**ti etena subhāvito vasippatto appanāsamādhi vuttoti veditabbo. **Navakabhikkhūhi bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā**. Te hi yathābhūtañāyā bhāvitā. Yathābhūtañānanti hi sotāpattimaggañānaṃ idhādhippetā. **Khīṇāsavehi bhāvitasatipaṭṭhānāpi pubbabhāgā**. Tesāṃ hi katasaraṇīyānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya satipaṭṭhānabhāvanā, sekkhānaṃ pana satipaṭṭhānabhāvanā pariññatthāya pavattā lokiyā, pariṇānāvasena pavattā lokuttarāti “**missakā**”ti vuttaṃ.

5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā

371. Pañcame **kevaloti** kusalaḍḍhammehi asammisso, tato eva sakalo sukkapakkho anavajjaṭṭho. Sesāṃ vuttanayameva.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Pākatikasakuṇakulesu balavabhāvato tesāṃ hananato **sakuṇagghi**, senoti vuttaṃ “**senassetāṃ adhvācanan**”ti, senaviseso pana so veditabbo. Āmisatthāya pattattā “**lobhasāhasena pattā**”ti vuttaṃ, lobhanimittena sāhasākārena pattāti attho. Naṅgalena kaṭṭhaṃ kasitaṃ naṅgalakaṭṭhaṃ, taṃ kariyati etthāti

naṅgalakattḥakaraṇanti āha “**adhunā kattḥam khettaṭṭhānan**”ti. Leḍḍuyo tiṭṭhanti etthāti **leḍḍuṭṭhānam**, leḍḍunimittam kasitaṭṭhānam. Vajjatīti vadam vacanam. Kucchitam vadam avadam. Garahane hi ayam a-kāro yathā “aputto abhariyā”ti, avadam mānetīti **avadamānā**, attano balamadena lāpam atimaññitvā vadantīti attho. Tenevāha “gaccha kho¹ tvaṃ lāpa, tatrapī me gantvā na mokkhasī”ti. Yam pana aṭṭhakathāyam vuttam “attano balassa suṭṭhu vaṇṇam vadamānā”ti, tattha atthato āpannam gahetvā vuttam. “Vadamāno”ti vā pāṭho, sārambhavasena avhāyantoti attho. Tenāha “ehi kho¹ dāni sakuṇagghī”ti. **Suṭṭhu ṭhapetvā**ti jiyāmuttasarassa viya sīghapātayogyatākaraṇena ubho pakkhe sammā ṭhapetvā. **Ayanti** sakuṇagghī. **Ñatvā**ti yathābhūtaḍassanena attano ñāṇena jānitvā. **Phālīyitthāti** phālacchedatikhiṇasikhare sukkhaleḍḍusmiṃ bhijjittha.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. **Sañcāro**ti saṅcaraṇam. **Lepanti** silesasadisaṃ ālepanam. **Kājasikkā viyāti** kājadaṇḍake olaggetabbā sikkā viya. Apica catasso rajjuyo upari bandhanaṭṭhānañcāti **pañcaṭṭhānam**. **Oḍḍitoti** olambito. **Thunantoti** nitthunanto.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Āhārasampādanena taṃtamāhāravatthugate sūdeti paggharetīti **sūdo**, bhattakārako. Daharehi manāpataram accetabbato atikkamitabbato accayā, bhojane rasavisesā, tasmā **nānaccayehī**ti nānappakārarasavisesehīti attho. Tena vuttam “nānaccayehī”ti-ādi. Aggīyati asaṅkarato vibhajīyatīti aggo, ambulameva aggo **ambilaggoti** āha “**ambilaggehī** **ambilakoṭṭhāsehi**”ti. Dātuṃ abhiharitabbatāya **abhihārā**, deyyadhammā. Tenāha “**abhihaṭānam dāyānan**”ti. **Idam me kammaṭṭhānam anulomaṃ vāti** idam mama kammaṭṭhānam evaṃ pavattamānam anulomāvasānameva hutvā tiṭṭhati. Evaṃ puna

pavattamānaṃ ussakkivā visesanibbattanatthameva hotīti evaṃ **nimittaṃ gahetuṃ na sakkoti** bālo abyatto, paṇḍito pana sakkoti. **Attano cittassāti** attano bhāvanācittassa. **Pubbabhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā** “sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī”ti vuttattā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. **Pādagāmoti** nagarassa padasadiṣo mahantaḡāmo. Tenevāha “vesāliyaṃ viharati veḷuvagāmake”ti.

Ahitanisedhanahitaniyojanabyasanapariccajanalakkhaṇo mittabhāvo yesu atthi, te **mittā**. Ye pana diṭṭhamattasahāyā, te **sandiṭṭhā**. Ye savisesaṃ bhattimanto te **sambhattāti** dassento “**mittāti mittāvā**”ti-ādimāha. **Assāti** bagavato. Pañcamiyaṃ aṭṭhamiyaṃ cātuddasiyaṃ pañcadasiyanti ekekasmīṃ pakkhe cattāro vāre katvā māsassa **aṭṭhavāre**.

Vedanānaṃ balavabhāvena **kharo pharuso** kakkhaḷo. **Ābādhoti** pubbakammahetutāya kammasaṃuṭṭhāno ābādho saṅkhāradukkhataṣaṅkhāto sabbakālikattā sarīrassa sabhāgarogo nāma, nāyamīdiso ābādho, ayaṃ pana bahalatarabyādhitāya “**visabhāgarogo**”ti vutto. Anta-saddo samīpapavattoti āha “**marañantaṃ maraṇasantikaṃ**”ti. **Vedanā -pa- akaronto** ukkaṃsagatabhāvitakāyāditāya. **Apīḷiyamānoti** apīḷiyamāno viya. Ovādameva bhikkhusaṅghassa apalokananti āha “**ovādānusāsanaṃ adatvāti vuttaṃ hotī**”ti. **Pubbabhāgavīriyaṃ** nāma phalasamāpattiyaṃ parikammabhūtavipassanāvīriyaṃ. **Jīvitampi jīvitasāṅkhāro** patitum adatvā attabhāvassa abhisāṅkharaṇato.

“Ettakaṃ kālaṃ atikkamivā vuṭṭhahissāmī”ti khaṇaparicchedavati samāpatti **khaṇikasamāpatti**. **Niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvāti** rūpasattakārūpasattakavasena pavattiyamānaṃ vipassanābhāvanaṃ sabbaso khilavirahena niggumbaṃ, abyākulatāya nijjaṭaṃ katvā. **Mahāvipassanāvāsenāti** paccekaṃ savisesaṃvitthāritānaṃ aṭṭhārasādīnaṃ mahāvipassanānaṃ vasena vipassivā **samāpannā yā samāpatti, sā suṭṭhu vikkhembheti** vedanaṃ mahābalavatāya pubbārammaṇassa, mahānubhāvatāya tathāpavattitavipassanāvīriyassa.

Yathā nāmāti-ādinā tassa nidassanaṃ dasseti. **Vedanāti** dukkhavedanā. **Cuddasahākārehīti** tasseva sattakadvayassa vasena vadati. **Sannetvāti** antarantarā samāpannājjhānasamāpattisambhūtena vipassanāpītisinehena temetvā. **Samāpattīti** phalasaṃpatti.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhito. Sarīrassa garuthaddhabhāvappatti madhurakatāti āha “**sañjātagarubhāgo sañjātathaddhabhāvo**”ti. **Nānākāratoti** puratthimādibhedato. **Satipaṭṭhānadhammāti** pubbe attanā bhāviyamānā¹ satipaṭṭhānadhammā. **Pākaṭā na honti** kāyacittānaṃ akammaññatāya. **Tantidhammāti** pariyattidhammā na ñāyanti.

Anantaraṃ abāhiranti dhammavasena puggalavasena ca antarabāhiraṃ akatvā. **Ettakanti**-ādinā vuttamevatthaṃ vivarati. **Daharakāleti** attano daharakāle. **Na evaṃ hotīti** “ahaṃ bhikkhusaṃghaṃ pariharissāmī”ti-ādiko mānataṇhāmūlako issāmacchariyānaṃ pavatti-ākāro Tathāgatassa na hoti, nattheva pageva tesaṃ samucchinattāti āha “**bodhipallaṇkeyevā**”ti-ādi. Paṭisaṅkharaṇena veṭhena² missakena. **Maññeti** yathāvuttaṃ paṭisaṅkharaṇasaññitena veṭhamissakena viya jarasakaṭaṃ. **Arahattaphalaveṭthenāti** arahattaphalasaṃpattisaññitena attabhāvaveṭhena.

Phalasaṃpattiyaṃ adhippetattā “**ekaccānaṃ vedanānanti lokiyānaṃ vedanānaṃ**”ti vuttaṃ. **Attadīpāti** ettha **atta**-saddena dhammo eva vutto, svāyamattho heṭṭhā vibhāvito eva. **Navavidho lokuttaradhammo veditabbo**. So hi catūhi oghehi anajjhottharaṇīyato “dīpo”ti vutto. **Tama-aggeti** tamayogābhāvena sadevakassa lokassa agge. **Sabbesanti** sabbesaṃ sikkhākāmānaṃ. **Te** “dhammadīpā viharathā”ti vuttā **catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge**³ bhavissanti.

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. **Kammaṭṭhānakammikāti** kammaṭṭhānāmanuyuttā. Visesetīti **viseso**, atisayo, svāyaṃ pubbāparaviseso upādāyupādāya gahetabboti taṃ dasseturū “**tatthā**”ti-ādimāha.

1. Attano bhāvanāsāviyamānā (Ka)

2. Vedhena (Ka)

3. Aggabhūtā (Ka)

Uppajjati kilesapariḷāho ti kāye asubhādivasena manasikāraṃ adahantassa manasikāraṃ vīthiyaṃ apaṭipannatā subhādivasena kāyārammaṇo kilesapariḷāho ca uppajjati. Vīriyārambhassa abhavana tasmim ārammaṇe **cetaso vā līnattaṃ** hoti, gocarajjhataṭṭo **bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkhipati**. Evaṃ kilesapariḷāhe cāti-ādinā tividhampi bhāvanānuyogassa kilesavattubhāvaṃ upādāya samuccayavasena aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Yasmā pana te pariḷāhalīnattavikkhepā ekajjhaṃ na pavattanti, tasmā pāliyaṃ “kāyārammaṇo vā”ti-ādinā aniyamattho vā-saddo gahito. **Kilesānurañjitenāti** kilesavivaṇṇitacittena hutvā na vattitabbaṃ. Kathaṃ pana vattitabbanti āha “**kismiñcidevā**”ti. **Na ca vitakketi na ca vicāretīti** kilesasahagate vitakkavicāre na pavatteti. **Sukhitoti** jhānasukhena sukrito.

Imassa bhikkhuno bhāvanā pavattāti sambandho. Yasmā hi imassa bhikkhuno taṃ mūlakammaṭṭhānaṃ paripantho sati ṭhapetvā buddhaguṇādi-anussaraṇena cittaṃ pasādetvā mūlakammaṭṭhānabhāvanā pavattā, tasmā paṇidhāya bhāvanāti vuttanti sambandho. **Aṭṭhapetvāti** cittaṃ appavattetvāti attho veditabbo. Kammaṭṭhānādināṃ tiṇṇampi vasena atthayojanā sambhavati. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi. **Sārento viyāti** rathaṃ vāhayanto viya. Samappamāṇato aṭṭhakādivasena **sutacchitaṃ pakkhipanto viya**. Sukheneva kilesānaṃ okāsaṃ adento antarā asajjanto **alagganto**. Vipassanācārassa āraddhavuttitaṃ aparipanthatañca dassento opammadvayamāha. **Byābhaṅgiyāti** kājadanādena. **Kilesapariḷāhādīnanti** kilesapariḷāhalīnattavikkhepānaṃ.

Guḷakhaṇḍādīnīti guḷakhaṇḍasakkharakhaṇḍādīni ucchuvikārabhūtāni. “Kāye kāyānupassī viharāmi”ti-ādivacanato “**pubbabhāgavipassanā kathitā**”ti vuttaṃ.

Ambapālivaḍḍhavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nālandavagga

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavagge paṭhamasuttam heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyanti taṃ laṅghitvā “**dutiye**”ti vuttam.

Bhiyyataro abhiññātōti sambodhiyā seṭṭhataroti abhilakkhito.
Bhiyyatarābhiññōti sabbasattesu adhikatarapañño. Tenāha
 “**uttaritarāñño**”ti. Sammā anavasesato bujjhati etenāti **sambodhīti** āha
 “**sambodhiyanti Sabbaññutaññāṇe**”ti. **Nippadesā gahitāti** anavasesā
 buddhaguṇā gahitā aggamaggasiddhiyāva bagavato sabbaguṇaṇaṃ siddhattā.
 Na kevalaṇca buddhānaṃ, atha kho aggasāvakapaccekabuddhānampi
 taṃtaṃguṇasamijjhaṇaṃ aggamaggādhigamenevāti dassento “**dvepi**
aggasāvakā”ti-ādimāha.

Aparo nayo—**pasanno**ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti
uppannasaddhoti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsītāti āha “**evaṃ**
saddahāmīti attho”ti. Abhiññātī abhimukhabhāvena sabbaññeyyaṃ jānātīti
 abhiñño, bhiyyo adhiko abhiññōti **bhiyyobhiñño**. So eva
 atisayavacanicchāvasena bhiyyobhiññataroti vuttoti āha “**bhiyyataro**
abhiññātō”ti. Dutiyavikappe pana abhiññātīti abhiññā, abhivisiṭṭhā paññā.
 Bhiyyo abhiññā etassāti bhiyyobhiñño, so eva atisayavacanicchāvasena
bhiyyobhiññataro. Svāyaṃ assa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha
 “**bhiyyatarābhiñño vā**”ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi**, Sabbaññutaññāṇaṃ
 aggamaggañāṇaṇca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṃ hi aggamaggañāṇaṃ,
 aggamaggañāṇapadaṭṭhānaṇca Sabbaññutaññāṇaṃ **sambodhi nāma**. Tattha
 padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena
 dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇaṃ, nanu
 heṭṭhimānīpi bagavato maggañāṇāni savāsanaṃeva yathāsakaṃ
 paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānaṃ hi
 ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ
 paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha “**arahattamaggañāṇe vā**”ti.
Sabbanti sammāsambuddhena adhigantabbaṃ sabbaṃ.

Khādanīyānaṃ uḷāratā sātaraśānubhāvenāti āha “**madhure āgacchatī**”ti. Paśāmsāya uḷāratā viṣiṭṭhabhāvenāti āha “**seṭṭhe**”ti. Obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ “**vipule**”ti. Usabhassa ayanti āsabhī, idha pana āsabhī viyāti **āsabhī**. Tenāha “**usabhassa vācāsadiṣī**”ti. Yena guṇena sā taṃsadiṣā, taṃ dassetuṃ “**acalā asampavedhī**”ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānādīsu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ taṃ atthaṃ nāpenti paveṇī **ācariyaparamparā**. Kevalaṃ attano matiyā “iti kira evaṃ kirā”ti parikappanā **itikirā**. Piṭakassa ganthassa sampadānato bhūtato tassa gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ**. Yathāsutānaṃ attānaṃ ākāraśsa parivittakkaṇaṃ **ākāraparivittakko**. Tathevassa “evametan”ti diṭṭhiyā nijjhānakkhamanaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti**. Āgamādhigamehi vinā kevalaṃ anussutato takkamaggaṃ nissāya takkaṇaṃ **takko**. Anumānaviddhiṃ nissāya gahaṇaṃ **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bagavato ayaṃ therassa codanā therassa ca so avisayo, tasmā “**paccakkhato nāṇena paṭivijjhivā viyā**”ti vuttaṃ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo**. Taṃsadiśatā cassa seṭṭhabhāvena so cettha evaṃ veditabboti dassento “**sīhanādo**”ti-ādimāha. **Unnādayantenāti** asanisadisāṃ karontena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamāṃ hi sīhanādaṃ nadanto atthato anuyogaṃ **sodheti** nāma, anuyuñjanto ca naṃ **sodhāpeti** nāma. **Dātunti** sodhetuṃ. Keci “dānatthan”ti atthaṃ vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighaṃsananti** vimaddanaṃ. **Dhamamānanti** tāpayamānaṃ. Tāpanaṃcettha gaggariyā dhamāpanasīsena vadati.

Sabbe teti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe. Tenetaṃ dasseti—ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsambuddhā, tesaṃ tāva sāvakāñāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya ca buddhānaṃ lokiyacittācāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbhātītā, tato parato chinnavatūma chinnapapañcā pariyādinnavatṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesaṃ sabbesampi tava

sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme katham jānissasīti. **Tenāti** sambodhisāṅkhātena Sabbaññutaññānapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena. **Evamsīlāti** tādīsasīlā. **Samādhipakkhāti** samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā ekadesasarūpekasesanayena. Tattha **samādhipakkhāti** vīriyasatiyo tadanugūṇa ca dhammā veditabbā. Jhānasamāpattīsu yebhuyyena vihāravohāro, jhānasamāpattiyo samādhippadhānāti vuttam “**samādhipakkhānam dhammānam gahitattā vihāro gahito**”ti.

Yathā pana heṭṭhā gahitāpi samādhipaññā paṭipakkhato vimuttattā vimuccanasāṅkhātakiccavisesadassanavasena vimutti-pariyāyena puna gahitā “**evamvimuttā**”ti, evam dibbavihāro dibbavihāravisesadassanavasena puna gahito “**evamvihārī**”ti, tasmā sabbesaṃ samāpattivihārānam vasenettha attho yujjati daṭṭhabbam. **Vimuttīti saṅkham gacchanti** vimuccithāti katvā. Esa nayo sesesupi. **Paṭippassaddhanteti** paṭippassambhanosāpanena. Sabbakilesehi nissatṭattā asaṃsaṭṭhattā vimuttattā ca **nissaraṇavimutti** nibbānam.

Anāgatabuddhānam panāti pana-saddo visesatthajotano. Tena atītesu hāva khandhānam bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gatī, anāgatesu pana sabbaso asaṅjātesu kathanti imamattam joteti. Tenāha “**anāgatāpi**”ti-ādi. “**Attano cetasā paricchinditvā viditā**”ti kasmā vuttam, nanu atītānāgate sattāhe eva pavattam cittam cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttam, atha kho pubbenivāsa-anāgataṃsaññānam vasena vuttam, tasmā nāyam doso. **Viditattāhāne na karoti** sikkhāpadeneva tādīsassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā setughātato ca. Katham pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha “**thero kirā**”ti-ādi. Pāram pariyaṇam minotīti pāramī, sā eva ñāṇanti pāramiñāṇam, sāvakaṇam pāramiñāṇam **sāvaka-pāramiñāṇam**. Tasmim sāvakaṇam ukkaṃsapariyaṇtagate jānane nāyamanuyogo, atha kho Sabbaññutaññāṇe Sabbaññutāya jānane. Keci pana “sāvaka-pāramiñāṇeti sāvaka-pāramiñāṇavisaye”ti attham vadanti, tathā sesapadesupi. **Sīla -pa-samatthanti** sīlasamādhipaññāvimuttiñāṇasaṅkhātānam

kāraṇānaṃ jānanasamattham. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa parchi ete buddhāti jānanassa ca kāraṇam.

Anumānañāṇaṃ viya saṃsayatṭhitaṃ ahutvā idamidanti yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchinotīti **dhammo**, paccakkhañāṇanti āha “**dhammassa paccakkhato ñāṇassā**”ti. Anu-etīti **anvayoti** āha “**anuyogaṃ anugantvā**”ti. Paccakkhasiddhaṃ hi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti “diṭṭhena adiṭṭhassa anumānaṃ”ti veditabbā. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato viditameva hotīti “**anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito**”ti vuttaṃ. **Viditoti** viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇoti** aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha “**apariyanto**”ti. **Tenāti** apariyantattā, **tena** vā apariyantena ñāṇena. Etena thero yaṃ yaṃ anumeyyamattham ñātukāmo hoti, tattha tattha tassa asaṅgamappaṭihataṃ anumānañāṇaṃ pavattetīti dasseti. Tenāha “**so iminā**”ti-ādi. Tattha **imināti** iminā kāraṇena.

Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ**, pākāramūlaṃ **ādi**-saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpesi.

Yassā paññāyā vasena puriso paṇḍitoti vuccati, taṃ paṇḍiccanti āha “**paṇḍiccena samannāgato**”ti. Taṃtaṃitikatabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ**. Medhati aññāṇaṃ hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Thāne thāne uppatti etissā atthīti **thānuppattikā**, thānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anuyāyanamaggo. Pākārabhāgā sambandhitabbā etthāti **pākārasandhi** pākārassa phullitapadeso. So pana hetṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha “**dvinnam iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ**”ti. **Chinnaṭṭhānanti** chinnaḥinnapadesaṃ, chinnaṭṭhānaṃ vā. Taṃ hi “vivaranaṃ”ti vuccati. **Kīliṭṭhanti** malīnaṃ. **Upatāpentīti** kilesapariḷahena santāpenti. **Vibādhentīti** pīḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātum sakkāti āha “**anuppannāya paññāya uppajjitum na denti**”ti. Tasmāti

paccayūpaghātena uppajjitum appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā appitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvāti** yāthāvato sammadeva yathā paṭipakkhā samucchiḥanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vuttum **“apicetthā”**ti-ādi vuttam. **Missakā**ti samathavipassanāmaggasena missakā. “Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittāti paṭhamam vuttattā satipaṭṭhānesu vipassanam gahetvā satta bojjhaṅge yathābhūtam bhāvetvāti vuttattā maggapariyāpannānamyeva ca nesam nippariyāyabojjhaṅgabhāvato tesu ca adhigatameva hotīti bojjhaṅge maggo ca Sabbaññutaññāṇaṇcāti gahite sundaro paṇho bhaveyyā”ti **mahāsivatthero āha. Na panevam gahitam** porāṇehīti adhippāyo. **Itīti** vuttappakāraparāmasanam. **Theroti** Sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaram viya nibbānam** tadatthikehi upagantabbato upagatānaṇca parissayarahitasukhādhigamaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlam** tadupagatānam parito ārakkhabhāvato. **Anupariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttam hetam “pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriya etam adhivacanan”ti. **Dvāram viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesane añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagaram pavīṭṭhapavisanakānam sattānam sallakkhaṇato. **Dinnoti** dāpito, sodhitoti attho. Sesam suviññeyyameva.

3. Cundasuttavaṇṇanā

379. Pubbe sāvatthito veḷuvagāmassa gatattā vuttam **“āgatamaggeneva paṭinivattanto”**ti. **Sattannanti** upaseno revato khadiravaniyo cundo samaṇuddeso ahanti catunnam, cālā upacālā sīsūpacālāti tissannanti imesam sattannam arahantānam. **Natthi nu khoti** etthāpi “olokento”ti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. Bhavissanti me vattāro haritum nāsakkhīti sambandho. **Idam dāni pacchimadassananti** bhūtakathanamattam, na tattha sālayatādassanam yathā Tathāgatassa vesāliya nikkhamitvā nāgāpalokitam.

Tassa tassa visesassa adhiṭṭhānavaseneva iddhibhedadassanaṃ **iddhivikubbanam**. Sīhassa vijambhanādivasena kīḷitvā nādasadisī ayaṃ dhammakathāti vuttaṃ “**sīhavikīḷito dhammapariyāyo**”ti. **Gamanakālo mayhantī**ti ettha **iti**-saddo parisamāpane. Tena therena yathārambhassa vacanapabandhassa samāpitabhāvaṃ joteti. Esa nayo sesesupi edisesu sabbatṭhānesu. Yugandharādayo **paribhaṇḍapabbatā**ti veditabbā. **Ekappahārenevā**ti ekappahārena iva. Svāyaṃ **iva**-saddo na sakkomīti ettha ānetvā sambandhitabbo.

Paṭipādessāmīti ṭhitakāyaṃ paṭipādessāmi. Patthanākāle anomadassissa bagavato vacanasutānusārena ñāṇena diṭṭhamattataṃ sandhāya “**taṃ paṭhamadassanan**”ti vuttaṃ. **Dhāretuṃ asakkontī** guṇasāraṃ **esa maggoti** eso jātānaṃ sattānaṃ maraṇaniṭṭhito pantho. Punapi **evaṃbhāvino nāma saṅkhārā**ti saṅkhārā nāma evaṃbhāvino, maraṇapariyosānāti attho. **Ettakanti** ettakaṃ kālāṃ. **Saṅkaḍḍhitvā** saṃharitvā. **Mukhaṃ vidhāyā**ti mukhaṃ chādetvā. **Agghikasatānī**ti makuḷaṅkuracetiyaṣatāni.

Purimadivaseti atītadivase. Yasmā dhammasenāpatino arahattappattadivaseyeva satthu sāvakasannipāto ahosi, tasmā “**pūritasāvakasannipāto esa bhikkhū**”ti vuttaṃ. **Pañca jāṭisatānī**ti bhummatthe, accantasāmyoge vā upayogavacanaṃ.

Kaḷopihatthoti vilīvamayaabhājanahattho. “Cammamayabhājanahattho”ti ca vadanti. **Purantareti** nagaramajjhe. **Vaneti** araṇṇe.

Osakkanākāravirahitoti dhammadesanāya saṅkocahetuvirahito. **Visāradoti** sāravadirahito. **Dhammo janti** dhammarasaṃ, ojavantaṃ desanādhammanti attho. **Dhammabhoganti** dhammaparibhogaṃ, parehi saddhiṃ saṃvibhajanavasena pavattaṃ dhammasambhoganti desanādhammameva vadati. Tena vuttaṃ “**ubhayenapi dhammaparibhogova kathito**”ti.

Piyāyitabbato **piyehi**. Manassa vaḍḍhanato **manāpehi**. **Jāṭiyā**ti khattiyādi jāṭiyā. **Nānābhāvo** asābhāvo visumbhāvo. **Aññathābhāvo** aññathattaṃ. **Sarīranti** rūpadhammakāyasaṅkhātāṃ sarīraṃ.

Rūpakāye hi bhijjante dhammakāyāpi bhijjanteva. **So bhijjeyyāti** so mahantataro khandho bhijjeyya.

Dakkhiṇadisam gatoti dakkhiṇadisāmukhe pavatto. **Mahākhandho viyāti** mahanto sāravanto sākḥākhandho viya. Sākhakhandhā hi disābhimukhapavattākārā, mūlakhandho pana uddhamuggato. **Soḷasannaṃ pañhānanti**¹ soḷasannaṃ aparāpariyapavattaniyānaṃ atthānaṃ. Ñāturū icchito hi attho pañho.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. **Amāvasuposatheti** amāvasi-uposathe, kālapakkha-uposatheti attho. **purimanayenevāti** anantarasutte vuttanayeneva.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. **Maccudheyyassāti** maccuno pavattiṭṭhānassa.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. **Tasmiṃ kāleti** paṭhamābhisambodhiyaṃ. **Bhikkhuyeva natthi** dhammacakkassa appavattitattā, **bhikkhuyeva** bhikkhulakkhaṇayogato. Ekako maggo, na dvedhāpathabhūtoti ekamaggo, taṃ **ekamaggaṃ**. Jātiyā khayō vaṭṭadukkhassa antabhūtoti jātikkhayanto, nibbānaṃ taṃ diṭṭhattā **jātikkhayantadassīti** evamettha attho daṭṭhabbo.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. **Ayaṃ tassa laddhīti** ayaṃ idāni vuccamānā tassa ācariyassa laddhi. **Tato anāmentoti** yena vaṃso namati, tena kāyaṃ anāmento. Tathā namanto hi patitvā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. **Tanti** kāyaṃ, **taṃ** vaṃsaṃ vā. **Ākaḍḍhento viyāti** namitaṭṭhānato parabhāgena ākaḍḍhento viya. **Ekatobhāgiyaṃ katvāti** yathāvuttaṃ satim

1. Paññānanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

sūpaṭṭhitam katvā onatam viya katvā. Tathā karaṇam pana tathā vātūpaṭṭhambhagāhāpanenāti āha “**vātūpaṭṭhambham gāhāpetvā**”ti. Tañca satiyā tadattham upaṭṭhānenāti vuttam “**satim sūpaṭṭhitam katvā**”ti. **Niccalova nisīdanto** antevāsī **ācariyam rakkhati**, ettakam ācariyassa laddhivasena vuttam. “**Ācariyo vamsam suggahitam gaṇhanto**”ti-ādi sabbam heṭṭhā vuttanayameva.

“**Attānameva rakkhati**”ti idam attano rakkhaṇam padhānam katvā vuttam, **na antevāsikanti** avadhāraṇaphalam. Attarakkhāya panettha sijjhamānāya antevāsikarakkhāpi siddhā eva hotīti. Dutiyapakkhepi eseva nayo. **So tattha ñāyoti** yā attano eva rakkhā, sā atthato pararakkhāpi hotīti ayamettha ñāyo yuttappayogo. **Anuvaddhiyāti** yathāvaddhitassa anuvaddhiyā. Etena paṭiladdhasampayuttapamodanākāro dassitoti āha “**sapubbabhāgāya muditāyāti attho**”ti. **Āsevanāyāti**-ādini padāni anudayatāpariyosānāni (yasmā satipaṭṭhānam sevantassa siddham attano ca parassa ca rakkhaṇam pakāseti, tasmā)¹ “attānam bhikkhave rakkhissāmīti satipaṭṭhānam sevitaṭṭhan”ti-ādi vuttam.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. **Janapadasmim kalyāṇīti** sakalajanapade bhaddā rūpasampattiya sikkhāsampattiya ca sundarā seṭṭhā. Rūpasampatti ca nāma sabbaso rūpadosābhāvena rūpaṇapāripūriyā hotīti tadubhayaṃ dassetum “**chasarīradosarahitā pañcakalyāṇasamannāgatā**”ti vuttam. Tam duvidhampi vivaranto “**sā hī**”ti-ādimāha. **Pañcakalyāṇasamannāgatāti** pañcavidhasarīraguṇasampadāhi samannāgatā. **Nātidīghā nātirassāti** pamāṇamajjhimā dīghatarappamāṇā na hoti, na atirassā, lakaṇḍakarūpā na hoti. **Nātikisāti** ativiya kisathaddhamamsalohitā dissamānā aṭṭhisarīrā jālasarīrā na hoti. **Nātiṭhulāti** bhāriyamamsā mahodarā na hoti. **Nātikālā nāccodātāti** ativiya kālavaṇṇā jhāmaṅgāro

1. () Osānapattasodhakattherehi pūritapāṭho.

viya, dadhitakkādīhi pamajjitamattakaṃsalohavaṇṇā na hoti. Manussaloke tādisiyā rūpasampattiyā abhāvato **atikkantā manussavaṇṇaṃ**. Yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca paresaṃ pasādāvahā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti vuttaṃ **“appattā dībbavaṇṇaṃ”**ti. Ettha ca nātidīghanātirassatāvacanena ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato.

Kisathūladosaḥbhāvavacanena pariṇāhasampatti vuttā. Ubhayenapi saṇṭhānasampadā vibhāvitā, nātikālatāvacanena vaṇṇasampatti vuttā vivaṇṇatābhāvato. **Piyaṅgusāmāti**

pariṇatapiyaṅgupupphasadisasarīranibhāsā. **Mukhapariyosānanti** adharoṭṭhamāha. **Ayaṃ** yathāvuttā sarīravaṇṇasampatti. **Assāti** janapadakalyāṇiyā. **Chavikalyāṇatā** chavisampattihetukattā tassā. Esa nayo sesesupi. Nakhā eva pattasadisatāya **nakhapattāni**.

(**Pasāvo** sarīrāvayavena iriyananti āha **“pavattīhi attho”**ti, pasāvo yathāparitameva kanatanti, na sabhāvasandhānaṃ. Yathāvibhāvasena **uttamameva naccaṃ naccati**. Te vā vīsatiyāsūtiraṃ dhānappattiyā pavattiyā pavattimakatamandatā vibhāvasuṭatassa uttamameva gītaṃcā gāyatīti attho.)¹ **Samatittiko telapattoti** mukhavattisamaṃ telānaṃ pūritattā samatittikamukhaṃ telabhājanaṃ. **Antarena ca mahāsamajjaṃ antarena ca janapadakalyāṇinti** janapadakalyāṇiyā, tassā ca naccagītaṃ pekkhituṃ sannipatitamahājanasamūhassa majjhato **pariharitabbo** netabbo. **Nanti** telam. **Āhareyyāti** āpajjeyya. Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ—telapattaṃ viya kāyagatāsati, tassa pariharaṇapuggalo viya vipassako, janakāyā viya puthuttārammaṇāni, asipuriso viya mano, telassa cajanāṃ viya kilesuppādanaṃ, sīsapātanaṃ viya ariyamaggañāṇasīsānuppatti. “Kāyagatā sati no bhāvitā -pa- sikkhitabban”ti vuttattā **“pubbabhāgavipassanāva kathitā”**ti vuttaṃ.

Nālandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. () Ethantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.

3. Sīlaṭṭhitivagga

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. **Sīlānī**ti bahuvacanam̐ anekavidhattā sīlassa. Tam̐ hi sīlanatṭhena ekavidhampi cārittādivasena anekavidham̐. Tenāha “**catupārisuddhisīlānī**”ti. **Pañhamaggoti** ñātum̐ icchi tassa atthassa vīmaṁsanam̐. Tenāha “**pañhagavesanan**”ti.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. **Puggalavasena parihānam̐** hoti na dhammavasena. Yo na bhāveti, tasseva parihāyati. Tenāha “**yo hī**”ti-ādi.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. **Padesato bhāvitattā**ti ekadesato bhāvitattā bhāvanāpāripūriyā ananuppattattā. Tenāha “**cattāro himagge**”ti-ādi.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. **Samattā bhāvitattā**ti pariyattā bhāvitattā.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Mahāvisayattā mahatiyo abhiññā etassāti **mahābhiñño**, tassa bhāvoti sabbam̐ vattabbam̐. “**Satatavihāravasena vuttan**”ti vatvā tamattham̐ pākaṭam̐ kātum̐ “**thero kirā**”ti-ādi vuttam̐. **Tassāti** therassa. **Āvajjanassa gatinti** ekāvajjanasseva gamanavīthim̐. **Anubandhati** cakkavāḷānam̐ sahasam̐ ekāvajjaneneva sahasalokadhātuyā icchitamattham̐ jānitum̐ samatthoti dasseti.

Sīlaṭṭhitivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

397-407. **Yā vedanā sammasitvāti** yā tebhūmakavedanā sammasitvā. **Tāvassāti** tā tebhūmakavedanā eva assa bhikkhuno. Sadisavasena cetam vuttam, aniccādisammasanavasena **viditā** pubbabhāge sammasanakāle **upaṭṭhahanti**. **Pariggahitesūti** parijānanavasena paricchijja gahitesu. “**Vedanā** taṇhāpapañcassa, **vitakko** mānapapañcassa, **saññā** diṭṭhipapañcassa mūlavasena sammasanam vuttā”ti vadanti. “Vedanāvitakkasaññā taṇhāmānadiṭṭhipapañcānam mūladassanavasenā”ti apare.

Ananussutavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Amatavagga

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. **Sārammaṇasatipaṭṭhānāti** ārammaṇalakkhitā satipaṭṭhānā kathitā, na satilakkhaṇā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. **Suddhikaṃ katvā** visum visum katvā. Tathā ca vuttam pāḷiyam “kāye vā bhikkhū”ti.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā

412. **Jeṭṭhakasīlanti** padhānakasīlam. Sīlaggaḥaṇam hi pāḷiyam pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha “**tipiṭakacūlanāgatthero panā**”ti-ādi. Tattha **pātimokkhasaṃvarova sīlanti** avadhāraṇam itaresam tiṇṇam ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca chasikkhāpadavītikkamane gilānapaccayassa appaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tiṇṇīti** indriyasamvarādini. **Sīlanti vuttaṭṭhānam nāma natthīti** sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānam nāma natthīti nippariyāyasīlataṃ

tesaṃ paṭikkhipati. **Chadvārarakkhaṇamattamevā**ti tassa sallahukatamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvappattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasamvarādīni tīṇi padhānasīlassa paripālanaparisodhanavasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasīlasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **soti** pātimokkhasamvaro. **Sesāni** indriyasamvarādīni. Pātimokkhasaddassa attho pana Visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu vitthārito, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo.

Ācārena ca gocarena ca sampannoti kāyikacetasika-avātikamasāṅkhātena ācārena ca navesiyādigocaratādisāṅkhātena gocarena ca sampanno, sampanna-ācāragocaroti attho. **Appamattakesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu. “Dukkaṭadubbhāsitamattesū”ti apare. **Vajjesū**ti akaraṇīyesu gārayhesu. Te pana ekantato akusalā hontīti āha “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassāvī**ti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sinerupparamāṇaṃ viya katvā bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sinerupparamāṇaṃ viya katvā dassanasīlo. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesū**ti **niddhāraṇe bhumanti** samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadan**”ti-ādimāha, sikkhāpadaṃ samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Sikkhā**ti adhisīlasikkhā. Pubbe **pada**-saddo adhiṭṭhānaṭṭho, idha bhāgatthoti daṭṭhabbanti āha “**sikkhākoṭṭhāsesū**”ti. Mūlapaññatti-anupaññatti-ādibhedam yaṃkiñci sikkhitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha “**kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**”ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha “**taṃ taṃ sabban**”ti. “Tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāyā”ti vacanato anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhiyopi sīlanti vuttā, tasmā imasmiṃ sutte “**pātimokkhasamvarasīlameva kathitan**”ti vuttaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Etthāpi manosucaritaṃ sīlaṃ nāmāti dassetīti katvā vuttaṃ **“pacchimāpi tayo”**ti. Anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhidhammā sīlaṃ hotīti veditabbā kāyavacīsucaritehi saddhiṃ manosucaritampi vatvā “tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāya”ti vuttattā. Sesaṃ vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamesū**ti chaṭṭhasattamavaggesu apubbaṃ natthi. Tena vuttaṃ **“heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo”**ti. Vaggapeyyālato pana imasmiṃ satipaṭṭhānasāmyutte katipayavaggā saṅgahaṃ ārūḷhā, tathāpi tesāṃ atthavisesābhāvato ekaccesu potthakesu mukhamattaṃ dassetvā saṅkhittā, ekaccesu atisaṅkhittāva, te saṅkhepavasena dve katvā **“chaṭṭhasattamesū”**ti vuttaṃ.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasamyutta

1. Suddhikavagga

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. **Catubhūmaka -pa- labbhanti** kusalābyākatabhāvato tesam tiṇṇam indriyānam. **Vīriyindriyasamādhindriyāni -pa- Sabbatthalabbhanti** kusalattikasādhāraṇattā. **Catubhūmaka -pa- vassenāti** catubhūmakadhammaparicchedavasena ceva kusalādihi sabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena ca vuttanti attho.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. **Dukkhasaccavassenāti** dukkhasaccabhāvena na pajānanti. Tam hi pariññeyyatāya dukkhasaccasaṅgaham. **Samudayasaccavassenāti** taṇhāvijjādīm saddhindriyassa samudayasaccabhāvena na pajānanti. **Nirodhanti** saddhindriyassa anupādāya nirodhanimittam nibbānam. **Paṭipadanti** saddhindriyanirodhagāminim paṭipadam ariyamaggaṃ. **Sesesūti** vīriyindriyādīsu.

Sukkapakkheti “saddhindriyam pajānanti”ti-ādinayappavatte anavajjapakkhe. **Adhimokkhavasena āvajjanasamudayāti** “atthi dinnan”ti-ādinayappavattapubbabhāgabhūtasaddhādhimokkhavasena āvajjanupattiya. Tasmā paṭhamuppannā saddhā eva hettha “āvajjanan”ti vuttā, na manodvārāvajjanam. Esa nayo sesesupi. Tasmā paṭhamuppannā āvajjanā paggahupattiṭṭhānānam tikkhānam vīriyindriyādīnam paṭhamupattiya āvajjanapariyāyena vuttāti daṭṭhabbam. Dubbalā hi paṭhamuppannā paggahābhāvato vīriyindriyādīnam samudayoti balavabhāvappattavīriyindriyādikassa āvajjanaṭṭhāniyāni hontīti tesam samudayoti vuttā, pubbe adhimuccanādivasena pavattassa āvajjanassa samudayāti attho. Puna **chandavassenāti** kattukāmatākusalacchandavasena saddhādīnam uppādetukāmatākārappavattassa chandassa vasena. **Manasikāravasena āvajjanasamudayāti** saddhindriyādivasena pavattassa dubbalassa tassa nibbattakayonisomanasikāravasena āvajjanassa upattiya. **Evampīti** “adhimokkhavasena”ti-ādinā vuttākārenapi. **Chasu**

suttesūti dutiyato paṭṭhāya chasu suttesu. **Catusaccameva kathitaṃ.**

Assādaggaḥaṇena hi samudayasaccaṃ, ādīnavaggahaṇena dukkhasaccaṃ, nissaraṇaggahaṇena nirodhamaggasaccāni gahitānīti. Paṭhamasutte pana indriyānaṃ sarūpadassanamevāti.

8. Dabbasuttavaṇṇanā

478. Soto āpajjīyati¹ etenāti **sotāpatti**, anāgataṃ paṭipatṭhamamaggo.

Sototi ariyamaggasoto daṭṭhabbo. **Āpajjīyatīti** ādito paṭipajjīyati.

Paṭhamamaggapaṭilābhanimittāni sotāpannassa aṅgāni idha

“**sotāpattiyāṅgāni**”ti vuttāni, tāni pana tīsu ṭhānesu saddhā

ariyakantasīlañcāti veditabbāni. **Savisayeti** sakavisaye.

Jeṭṭhakabhāvadassanatthanti padhānabhāvadassanatthaṃ, yattha saddhādi-

indriyānaṃ sātisayakiccaṃ, tesāṃ kiccātirekataṃ dassetunti attho. Idāni

tamatthaṃ upamāhi vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Patvāti** attano

kiccātirekaṭṭhānaṃ paṭilabhitvā. **Pubbaṅgamanti** saddahanakiccesu

purecāraṃ dhorayhaṃ. **Sesāni** vīriyindriyādīni. **Tadanvayānīti** tadanugatāni

tassa saddhindriyādikassa pakkhikāni. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkheti**

jhānasaṅkhāte vimokkhe samādhipadhānatāya jhānānaṃ. Evañca katvā

“sotāpattiyāṅgāni patvā”ti idaṅca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhūpanisaṃ

hi sīlanti. **Ariyasaccāni patvāti** cattāri saccāni abhisametabbāni pāpuṇitvā.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Nepakkaṃ vuccati paññāti āha “**paññāyetaṃ nāma**”ti.

Nipāyati saṅkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako,

thiratikkhasatipuggalo, tassa bhāvo **nepakkanti** satiyāpi nepakkabhāvo

yujjateva. Evaṃ hi “satinepakkena”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti, satiyā

ca nepakkenaṃti evaṃ vuccamānena satiniddeso nāma kato hotiyeva. **Asukaṃ**

nāma suttaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā **me bhāsanti**. Vossajjīyati

saṅkhāragataṃ etasmim adhigateti **vossaggo**, nibbānaṃ. Taṃ

1. Sotaṃ āpajjissati (Ka)

ārammaṇaṃ karitvāti āha “**nibbānārammaṇaṃ katvā**”ti. **Gacchantiyāti** saṅkhārānaṃ udayaṇca vayaṇca¹ udayabbayaṃ gacchantiyā bujjhantiyā. Tenāha “**udayabbayapariggāhikāyā**”ti. **Saddhāsatipaṇṇindriyāni pubbabhāgāni** “itipi so bagavā araham, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā, udayatthagāminiyā paṇṇāyā”ti ca vuttattā. “Āraddhavīriyo viharati, so anuppannānan”ti-ādinā ca vuttattā **vīriyindriyaṃ missakaṃ**. “Vossaggārammaṇaṃ karitvā”ti vuttattā **samādhindriyaṃ nibbattitalokuttaramēva**. **Ayamevāti** yvāyaṃ navame vutto. Ayameva pubbabhāgamissakalokuttarattadhammaparicchedo.

Suddhikavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mudutaravagga

1. Paṭilābhasuttavaṇṇanā

481. **Sammappadhāne ārabbhāti** sammappadhāne bhāvanāvasena ārabbhā. Tenāha “**bhāvento**”ti. Yathā vīriyindriyaniddese “cattāro sammappadhāne ārabbhā vīriyaṃ paṭilabhati”ti desanā āgatā, evaṃ satindriyaniddese “cattāro satipaṭṭhāne ārabbhā satim paṭilabhati”ti, tasmā “**satindriyepi eseva nayo**”ti vuttaṃ. Saddhindriyādiniddesesu pana na tathā deseti.

2. Paṭhamasaṃkhittasuttavaṇṇanā

482. Indriyānaṃ tikkhādibhāvo vipassanāvasena vā maggavasena vā phalavasena vā gahetabboti vuttaṃ “**tatoti -pa- veditabban**”ti. Nanu cettha mudubhāvo eva pāḷiyaṃ gahitoti? Saccametam, taṃ pana tikkhabhāve asati na hoti tikkhādibhāvoti vuttaṃ. Yato hi ayaṃ mudu, ito taṃ tikkhanti vattabbataṃ labhati apekkhāsiddhattā tikkhamudubhāvānaṃ pārāpāraṃ viya. Idāni “tato”ti-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**samattāni**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **samattāni**ti sampannāni².

1. Atthaṇca (Ka)

2. Samuppannāni (Ka)

Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Samattānī**ti vā pariyattāni, samattānīti attho. “Tato mudutarāni dhammānusārīmagassā”ti kasmā vuttaṃ, tatoti hi sotāpattimaggavipassanindriyāni adhippetāniyeveva, “tato mudutarāni”ti vuttapaṭhamamaggo dhammānusārī vā siyā saddhānusārī vāti byabharati? Nāyaṃ doso, sotāpattimaggekadesavaseneva laddhabbapaṭhamamaggāpekkhāya vipassanāya vibhāgassa adhippetattā. Yo hi sotāpanno hutvā iriyāpathaṃ akopetvā yathānisinnova sakadāgāmimaggaṃ pāpuṇāti, tassa vipassanindriyāni sandhāya avibhāgena vuttaṃ “tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindriyāni nāmā”ti. Yo pana sotāpanno hutvā kālantarena sakadāgāmī hoti, tassa sotāpattimaggaṭṭhāya pavattāni vipassanindriyāni nāma honti. So ce dhammānusārīgotto, tassa yathāvuttavipassanindriyato mudutarānīti **“tato mudutarāni dhammānusārīmagassā”**ti vuttaṃ. Vipassanindriyāni nāmāti ānetvā sambandho. Dhammānusārīvipassanindriyato saddhānusārīvipassanindriyānaṃ mudubhāvassa kāraṇaṃ sayameva vakkhati. Dhammena paññāya maggasotaṃ anussaratīti **dhammānusārī**, paññuttaro ariyo. Saddhāya maggasotaṃ anussaratīti **saddhānusārī**, saddhuttaro ariyo.

Evam vipassanāvasena dassetvā maggavasena dassetuṃ **“tathā”**ti-ādi āradhaṃ. Sampayogato sabhāvato ca arahattamaggapariyāpannāni **arahattamaggindriyāni**. **Arahattaphalindriyānī**ti etthāpi eseve nayo.

Idāni phalavasena dassetuṃ **“samattāni paripunṇāni”**ti-ādi vuttaṃ sotāpattimaggaṭṭhapuggalavasena nānattaṃ jātaṃ, tasmā te dvepi idha tatiyavāre na labbhantīti adhippāyo. Dhammānusārīsaddhānusārīnaṃ nānattaṃ kathaṃ jātanti āha **“āgamanenapi maggenapi”**ti. Tadubhayaṃ dassento **“saddhānusārīpuggalo”**ti-ādimāha. **Uddisāpentoti** uddesaṃ gaṇhanto.

Maggo tikkho hoti upanissayindriyānaṃ tikkhavisadabhāvato tenāha **“sūraṃ ṇāṇaṃ vahatī”**ti. **Asaṅkhārenā**ti saraseneva. **Appayogenā**ti tasseva vevacanaṃ. Dhammānusārīpuggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti. Saddhānusārīpuggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā dhammānusārissa

pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ hutvā vahati, yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi khippaṃ vahati, saddo nasuyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Saddhānusārino pana pubbabhāgakkaṇe kilesacchedakañāṇaṃ dandhaṃ na tikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati, yathā nāma nātītikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ na vahati, saddo suyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbaṃ hoti, evarūpā saddhānusārino pubbabhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santēpi kilesakkhaye nānattaṃ natthi. Tenāha “**kilesakkhaye panā**”ti-ādi. **Avasesā ca kilesā khīyanti** saṃyojanakkhayāya yogattā.

3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

483. **Tatoti** phalato phalavemattatāya cariyamānattā. **Indriyavemattatā** saddhādīnaṃ indriyānaṃ nānattena. **Phalanānattanti** arahattaphalādīnānattaṃ. **Puggalanānattanti** anāgāmi-ādipuggalanānattaṃ.

4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

484. Sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto nipphattito **arahattaphalaṃ ārādheti** nipphādeti. **Tayo padesamaggeti** sīlakkhandhādīnaṃ apāripūriyā ekadesabhūte tayo heṭṭhimamagge. **Padesaṃ** heṭṭhimaphalattayaṃ. **Catūsūti** imasmiṃ vagge paṭhamādīsu catūhu suttesu. Kāmaṃ cettha tatiye “tatoti phalavasena nissakkaṃ”ti vuttaṃ, catutthe “paripūraṃ paripūrakārī ārādheti, padesaṃ padesakārī”ti, “catūsūpi suttesu missakāneva indriyāni kathitāni”ti pana vacanato vipassanāvasenapi yojanā labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

5-7. Paṭhamavittthārasuttādivaṇṇanā

485-487. **Vipassanāvasena nissakkaṃ veditabbaṃ**, na maggaphalavasena imasmiṃ sutte sabbasova vipassanindriyānaṃ eva adhippetattā. Idāni

tamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**paripuṇṇāni hī**”ti-ādi vuttaṃ. Avihādīsu pañcasu suddhāvāsesu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **antarāparinibbāyī**, asaṅkhārena appayogena sarasatova parinibbāyanato **asaṅkhāraparinibbāyī**, tabbipariyāyato **sasaṅkhāraparinibbāyī**, uddhaṃ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhaṃsoto**, uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṃsoto**, akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmi**ti evamettha saddattho daṭṭhabbo.

Imasmim̐ pana ṭhāneti “vipassanāvasena nissakkaṃ”ti vuttaṭṭhāne. **Arahattamaggeyeva ṭhatvāti** imasmim̐yeva bhava arahattamaggeyeva, na vipassanāya ca ṭhatvā. **Pañca nissakkāni nīharitabbānī**ti “tato mudutarehi antarāparinibbāyī hoti”ti-ādīni pañca nissakkāni niddhāretvā kathetabbāni. Idāni tamatthaṃ vivaranto “**arahattamaggassa hī**”ti-ādimāha. Tattha avihādīsu uppajjitvā uppannasamanantarāya parinibbāyanato **paṭhama-antarāparinibbāyī**, tattha āyuppamāṇavemajjhaṃ appatvāva parinibbāyanato **dutiya-antarāparinibbāyī**, āyuvemajjhaṃ patvā parinibbāyanato tato paraṃ **tatiya-antarāparinibbāyī** veditabbo. “Pañca nissakkāni”ti kasmā vuttaṃ, nanu asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīti vattabbanti? Na vattabbanti dassento āha “**asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañcajanā**”ti.

Tīṇi nissakkānīti “tato mudutarehi sotāpanno hoti”ti-ādīni tīṇi nissakkapadāni. Idha sakadāgāmī na gahito, so anāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbo, anāgāmimaggassa vipassanindriyehi mudutarehi sakadāgāmī hoti. **Sakadā -pa- mudutarānī**ti idaṃ sakadāgāmimaggassa vipassanindriyehi ekabījisaṅkhātasotāpannavipassanindriyāni mudutarāni hontīti tīṇi katvā vuttaṃ. **Dhammānūsārī**ti-ādidvayaṃ kolaṃkolādidvayena gahitaṃ hotīti. **Sakadāgāmimaggassa hī**ti-ādi vuttasseva atthassa vivaraṇaṃ. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamāni vuttanayānevāti** chaṭṭhasattamāni suttāni dutiyatatiyesu vuttanayāneva. Tattha pana missakāni indriyāni kathitāni, idha pubbabhāgavipassanindriyāni kathitānīti ayameva viseso.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. **Tanti** maggaphalavasena nissakkaṃ. **Pāḷiyaṃ vuttameva** “arahattaphalasacchikiriyāya paṭipanno hoti”ti-ādinā. **Aṭṭhahīti** catūhi phalehi catūhi ca maggehīti aṭṭhahi. **Bahibhūto** na antobhāvo. **Lokuttarāneva indriyāni kathitāni** maggaphalacittuppādapariyāpannattā.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. **Indriyasampannoti** ettha sampannasaddo paripūri-atthoti āha “paripuṇṇindriyo”ti. **Missakāni indriyāni kathitāni** sāmāññatova desitattā.

Mudutaravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Chaḷindriyavagga

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. **Itthibhāveti** itthitāya. **Indaṭṭham¹ karoti** tathāsattajanasāmaññakāraṇabhāvato². Itthiyā eva indriyaṃ **itthindriyaṃ**. Esa nayo purisindriye. **Jīveti** saha-jātadhammānaṃ jīvane pālāne pavattane. **Vaṭṭindriyānīti** vaṭṭahetubhūtāni indriyāni. Imesu hi upādinna-indriyesu sati vaṭṭaṃ vattati paññāyati.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. **Ajānitapubbaṃ dhammanti** catusaccadhammamāha, tathā **tesaṃyeva ñātadhammānanti**. Ayaṃ panettha attho—ājānātīti **aññā**, paṭhamamaggena ñātamanatikkamitvā jānātīti attho. Sotāpannādīnaṃ cha-ariyānaṃ etaṃ nāmaṃ. Aññassa indriyāni **aññindriyāni**. **Aññātāvīsūti** ajānitavantesu. Yasmā aggaphaladhammesu ñāṇakiccaṃ sātisaṃ, tasmā taṃ kiccaṃ sesadhammesupi samāropetvā vuttaṃ “**aññātāvīsū arahattaphaladhammesū**”ti. **Tattha tattha** tesu tesu maggaphalesu. **Tena tenākārenāti** anaññātajānanādi-ākārena.

1. Indattam (Ka)

2. Tathā sattagghanasamaññakāraṇabhāvato (Ka)

4. Ekabījīsuttavaṇṇanā

494. **Vipassanato nissakkanti** vipassanindriyehi nissakkaṃ. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**samattānī**”ti-ādimāha. **Tīṇi nissakkāni eva midha pañca nissakkānī** nīharitabbāni ekabījī-ādivibhāvanato. Tenāha “**sakadāgāmimagga**ssa hī”ti-ādi. **Sotāpattimagga**ssa **vipassanindriyāni** nāma tenattabhāvena sakadāgāmimaggaṃ pattuṃ gacchantassa sotāpannaṃ vipassanindriyāni. Pañcapi te sotāpattimaggaṃ bhedaḃyevāti “**sakadāgāmimagge** **thatvā nīharitabbānī**”ti vuttaṃ.

Ekabījīti ettha khandhabījāṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannaṃ ekaṃ khandhabījāṃ atthi ekaṃ attabhāvaaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tenāha “**sotāpanno hutvā**”ti-ādi. **Mānusa**kaṃ **bhavanti** idaṃ panettha desanāmatthaṃ, devabhavaṃ nibbattetīti vattuṃ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmānetāni. Ettakaṃ hi pamāṇaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ.

Dve tayo bhaveti devamanussesu eva dve tayo bhaveti. Sambodhicatusaccadhammo paraṃ ayaṇaṃ nissayo gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**. Kulato kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogesu kulesu eva nibbattatīti attho. Kevalopi hi kula-saddo mahābhogakulameva vadati. **Dve vā tīṇi vā kulānī**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhaveti ayampi missakabhāvena kathito. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa nāma mettaṃ, yadidaṃ niyatoti sattakkhattuparamādikoti ca samaññāti dassento āha “**bhagavatā gahitanāmavasenevā**”ti-ādi.

Yadi pubbaḥetuniyamato sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggaṃ uddhaṃ tiṇṇaṃ maggaṇaṃ upanissayābhāvato pubbaḥetukiccaṃ natthīti sotāpattimaggaṃ upanissayābhāvo āpajjati. Yadi tassapi pubbaḥetu-upanissayo siyā, tāva niyamato sotāpattimaggupattito pubbe eva niyamito, yāvañca akaniṭṭhaṃ tassa pubbaḥetu

nāma, ahetukatā āpannā, iccassa ahetu appaccayā nipphatti pāpuṇāti. Kiñca hetu ce? Niyamato sotāpanno ca niyatoti paṭhamamaggādhigameneva anukkamena upari tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccāni nipphajjanti, evaṃ sattakkhattuparamatādinīyame sati sattamabhavādito uddhaṃ pavattatāya dukkhassa mūlabhūtā kilesā paṭhamamaggeneva khīṇāti upari tayo maggā akiccā siyūṃ. Tenāha “**paṭhamamaggassa upanissayo kato nāmā**”ti-ādi.

Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamāditaṃ niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggassa akiccatā¹ nippayojanatā āpajjeyya. Atha sakkāyadiṭṭhi-ādippahānaṃ tassa kiccaṃ, tesaṃ tesaṃ pahānena sattakkhattuparamādiniyamatāya bhavitabbaṃ, yāva uparimaggā eva hontīti sattabhavādito uddhamapavattanato tena vinānena sakkāyadiṭṭhi-ādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha “**paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppunnāti āpajjati**”ti. **Tiṇṇaṃ maggānanti** upari tiṇṇaṃ maggānaṃ. **Vipassanā niyametīti yujjati**ti vuttamatthaṃ vivaranto “**sace hī**”ti-ādimāha.

Sotāpanno vaṭṭajjhāsayo. Tatrekacce pākaṭe paññāte dassento “**anāthapiṇḍiko**”ti-ādimāha. **Idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassāti** yo imasmiṃ kāmabhavā tithi manussadevavasena vokiṇṇabhavūpapattiko sukkhavipassako ca, tassa vasena. **Nāmaṃ kathitanti** sattakkhattuparamoti nāmaṃ kathitaṃ. Keci pana “kāmabhavā sattakkhattumyeva uppajjati, na tato”ti vadanti, taṃ vīmaṃsitabbaṃ.

Sodhessāmīti jambudīpe kenaci tepiṭakena bhikkhunā saddhiṃ piṭakattayameva mayhaṃ uggahaparipucchāvasena sodheyyāmīti **paratīraṃ** jambudīpaṃ gato. Yo bhikkhu sakkotīti yojanā. Aniccānupassanādīsu ekamukhena abhinivīṭṭhenapi abhidhammapariyāyena tihi eva vimokkhehi maggaṃ labhatīti abhinivesabhedena tayo puggalā suññatato vuṭṭhitā, tathā tayo appaṇihitato vuṭṭhitāti cha honti, teva saddhādhurapaññādhuravasena **dvādasa sakadāgāmino**, tathā **arahanto**, tayo

1. Kiccatā (Ka)

antarāparinibbāyino eko upahaccaparinibbāyī eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca, te asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyibhedena dasāti avihādīsu catūsupi cattālīsa, akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthīti **aṭṭhacattālīsa anāgāmino. Vipassanā kathitā** sammasanacārassa kathitattā.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Yathā cakkhussa sahaajātatadindriyanissitadhammesu adhipateyyaṃ anuvattanīyattā, evaṃ taṃdvārikadhammesupi adhipateyyaṃ tehi anuvattanīyattāti vuttaṃ “**adhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhenā**”ti. Esa nayo sesindriyādīsipi. **Catusaccavasena kathitāni** sabhāvādivibhāvanassa kathitattā.

Chalindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhindriyavagga

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Yathā cakkhu dassane adhipateyyaṭṭhena cakkhundriyaṃ, evaṃ sukhavedanā sukhane adhipateyyaṭṭhena sukhindriyaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sesaṃ tebhūmakanti** sesaṃ bhūmittayavasena tebhūmakam.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. **Kāyikanti** ayamassa nissayavasena niddesoti āha “**kāyapasādavattlukan**”ti. **Sarūpaniddeso** sukhaṃ sukhindriyassa sarūpanti. Sādanīyaṭṭhena dhammapadāni attani assādayatīti **sātaṃ**, madhuraṃ. **Vedayitanti** vediyaṇaṃ, anubhavananti attho. **Aññadhammavisiṭṭhoti** phassādīhi aññehi dhammehi visadiso. **Kāyikanti** pasādakāyasannissitaṃ. **Cetasikanti** cetosannissitaṃ. Tena vuttaṃ “**ettha panā**”ti-ādi. **Kāyapasāda-pa-** natthi, tasmā “**cattāro pasādakāye vatthum katvā**”ti vuttaṃ.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. **Dvinnam araṇṇanti** adharuttarāraṇṇam. Kiñci dvayam saṁghaṭṭitamattam hutvā samodhānagataṁ hotīti taṁnivattanattham “**saṁghaṭṭanasamodhānā**”ti vuttam. Punappunam saṁghaṭṭanena hi tejopātubhāvo. **Adharāraṇī viya vatthārammaṇam** asatipi vāyāme tajjasamphassapaccayato. **Uttarāraṇī viya phasso** vatthārammaṇādiphassena pavattanato. **Saṁghaṭṭo viya phassa saṁghaṭṭanam** araṇidvayasamghaṭṭanā viya phassasseva vatthārammaṇesu saṁghaṭṭanākārena pavattito. **Aggi viya vedanā** anudhanaṭṭhena khaṇikāvāyāñca. **Vatthārammaṇam vā uttarāraṇī viya** indhanāpātagahaṇādīsu ussāhassa viya pavattisambhavato. **Phasso adharāraṇī viya** nirussāhanirīhatāvasena attasāadhanato.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Rasanam bhañjanam nirujjhanam raso, yo yo dhammānam raso yathādhhammaraso, tena **yathādhhammarasena**. **Paṭipāṭiyāti** kamena, ubhayenapi dhammānam pahānakkamenāti vuttam hoti. **Imasmim indriyavibhaṅgeti** imasmim indriyasamnyuttasaññite indriyavibhaṅge. **Adesitattāti** sesasuttāni viya “sukhindriyan”ti-ādīnā adesitattā idaṁ **uppaṭipāṭikasuttam nāma**. **Valiyā** kharasamphassāya **phuṭṭhassa**. **Tanti** kaṇṭakavedanādiṁ. **Etassa** dukkhindriyassa.

Tesam tesanti domanassindriyādīnam. **Kāraṇavasenevāti** taṁtaṁasādhāraṇakāraṇavasena. Tesam hi visesakāraṇam dassento “**pattacīvarādīnam vā**”ti āha.

Ekatovāti punappunam paduddhāraṇam akatvā ekajjhameva. Dutiyajjhānādīnam upacārakkhaṇe eva nirujjhantīti ānetvā sambandho. **Tesam** dukkhindriyadomanassādīnam. **Atisayanirodhoti** suṭṭhu pahānam ujuppaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodhoyevāti** nirodhamattameva. **Nānāvajjaneti** yena āvajjanena appanāvīthi hoti, tato bhijjāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyam hi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattum pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho

visamāsanupatāpo. Pītipharaṇenāti pītiyā pharaṇarasattā. Pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “**sabbo kāyo sukhokkanto hotī**”ti. **Vitakkavicārapaccayepīti pi-saddo** aṭṭhānapayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo “pahīnassapi domanassindriyassā”ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjati sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi vihaññī”ti ca vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyanti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattīti** tattha dutiyajjhānupacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ parikappavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa suppahīnabhāvadassanatthaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**na tveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā**”ti. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “**āsannattā**”ti vuttaṃ. Nānavajjanupacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyyāti imamatthaṃ dassento “**appanāppattāyā**”ti-ādimāha. “Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattanti”ti vadanti. **Aparisesanti** suvikkhambhītanti katvā vikkhambhanena anavasesaṃ.

Tathattāyāti tathabhāvāya paṭhamajjhānasamaṅgitāya. Sā panassa uppādanena vā uppannassa samāpajjanena vā hotīti vuttaṃ “**uppādanatthāya samāpajjanatthāyā**”ti. **Dvīsūti** navamadasamesu suttantesu.

Sukhindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jarāvagga

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pamukhe, pāsādassa ca pacchimabhāge ātapo pacchātapo, tasmim **pacchātape**. So hi pāsādassa pamukhabhāvena kato. Kiṃ pana bhagavato vajirasāraṃ sarīraṃ otāpetabbaṃ hotīti āha

“**sammāsambuddhassā**”ti-ādi. **Ayañca** imaṃ suttaṃ desitasamaye. **Na sakkoti** byāmapabhāya kāyaci pabhāya anabhibhavanīyattā. Kiñcāpi buddhābhā sūriyābhāya anabhibhavanīyā, ghammasabhāvatāya pana rasmīnaṃ parito pharantī sūriyābhā tikhiṇā uṇhāti āha “**rasmitejan**”ti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yatheva hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Suvaṇṇāvaṭṭaṃ viyāti acche suvaṇṇapatte vinivatta-āvaṭṭaṃ viya. **Garahaṇacchariyaṃ nāma kiretaṃ** “acchariyametam avisicche phalavadan”ti-ādīsu viya. **Na evametarahīti** attano pākāṭavasena vadati, na itaresampīti. **Sirājālāti** sirāsantānā. **Evarūpaṃ na hotīti** aññesaṃ pākāṭikasattānaṃ vuttākāraṃ viya na hoti puññasambhārassa uḷāratamattā vipaccanassa¹ pariyantagattā. Tenāha “**aññesaṃ apākāṭaṇ**”ti. **Valiyāvattakanti** appakaṃ valiyāvaṭṭaṃ. Tenāha “**kesaggappamāṇaṇ**”ti. **Sabbānīti** sirājālāni. **Purato vaṅkoti** thokaṃ purato natamattaṃ sandhāyāha. Tena vuttaṃ “**svāyaṃ aññesaṃ apākāṭo**”ti. **Nayaggāhatoti** anumānato. **Dhī tanti dhī**-saddayoge upayogavacanaṃ. **Dhīti** jigucchanaṭṭhe nipāto. **Dhikkāroti** jigucchāpayogo. **Taṃ phusatūti** tuyhaṃ pāpuṇātu.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

612. **Aññamaññassāti** añño aññassa. **Na paccanubhoti** attano avisayabhāvato. Idāni taṃ aññavisayataṃ anvayato byatirekato vibhāvetuṃ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Visayāni paṭisaranti etthāti **paṭisaraṇaṃ**. Indriyaviññāṇāni hi asatipi tādise adhippāye attano ārammaṇassa yāthāvato sampajānanato pavedanavijānanāni² karontāni viya pavattanti, tathā lokassa aññattha siddhito. Tenāha bhagavā “mano paṭisaraṇaṃ, manova nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhoti”ti. Manodvārikajavanamano hi savisesaṃ manovisayaṃ paccanubhoti, pañcadvārikajavanamano mananamattameva paccanubhavati. **Rajjanādi**ggahaṇaṃ cettha nidassanamattaṃ, tasmā saddahanādi pi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ, pañcadvārappavattivasena tathā vuttaṃ. **Ekasmiṃ pana dvāreti** cakkhudvāre.

1. Paccayassa (Ka)

2. Vedanāmanoviññāṇāni (Ka)

Dubbalabhojakāti appānubhāvā rājabhoggā. **Āyanti** bhoguppattiṭṭhānaṃ. Yottabandhādinimittāṃ laddhabbakahāpaṇo **yottakahāpaṇo**. Addubandhādinimittāṃ gahetabbakahāpaṇo **addukahāpaṇo**. Māghātaghosanāya katāya himsānimittāṃ gahetabbakahāpaṇo **māpahārahakahāpaṇo**¹. Tassa parimāṇaṃ dassetuṃ “**aṭṭhakahāpaṇo**”ti-ādi vuttaṃ. **Satavattukanti** satakarīsavattukāṃ.

Maggasatīti ariyamaggasati. Bhāvanamanuyuñjantassa hi javanamano ussakkivāva **maggasatiṃ aṭṭisarati** tappariyosānattā. **Tanti** nibbānaṃ. **Sāti** phalavimutti. **Paṭisarati** aggamaggasatiyā. Phalavimutti nibbānanti ubhayaṃ maggassa siddhāyevāti. Ārammaṇavasena natthi etassa paṭisaraṇanti **appaṭisaraṇaṃ** asaṅkhatāmatassa santiniccasabhāvattā. Sayāṃ pana sabbesaṃyeva ariyānaṃ paṭisaraṇaṃ. Tenāha “nibbānaṃ arahato gati”ti². **Nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ** nibbānanissayattā. **Na tato paraṃ gacchati** gatassa aññassa tādisassa abhāvā. Nibbānaṃ pari sabbaso osānanti **nibbānapariyosānaṃ**.

Mūlajātā jātamūlā. Tato eva **patitṭhitā**. Kā panassāti āha “**maggena āgatasaddhā**”ti. Maggo daḥhāya asaṃhāriyasaddhāya mūlaṃ diṭṭhisampayuttāni ceva vicikicchācittañcāti **pañca akusalacittāni** samucchēdavasena **pahīnāni**. **Pañca nīvaraṇāni**ti ettha apāyagamanīyāni paṭhamamaggeneva pahīnāni, itarāni vikkhambhanavasena jhānena pahīnāni pañcasu orambhāgiyakilesasaṃyojanesu ekadesavigameneva bahiddhāsaṃyojano viya jātoti vuttaṃ “**jhāna-anāgāmiṭṭhāne ṭhito**”ti. Tenāha “so aparihīna -pa- nibbāyeyyā”ti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pubbakoṭṭhake evaṃ āgatasuttaṃ ādim katvā **phalindriyāneva kathitāni** aggaphalavasena desanāya āgatattā.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. **Upari saha vipassanāya tayo maggā**ti vipassanāya saha sotāpattiphalato upari tayo maggā. Maggādhigamena idāni

1. Māsakahāpaṇo (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Vi 5. 263 piṭṭhe.

paccakkhabhūtattā “ime kho te dhammā”ti vuttā. Tattha yaṃ aggabhūtaṃ, tassa vasena dassetuṃ “**arahattaphalindriyaṃ nāmā**”ti vuttaṃ indriyabhāvasāmaññaṇa ekajjhaṃ katvā. **Ativijjhivā passāmīti** sacchikatvā yāthāvato passāmi. **Catūhi indriyehīti** vīriyindriyādīhi catūhi indriyehi. Sā vipassanāmaggaṃ phalaṃ sahaṃ gatā siyāti missakā vuttā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūkarakhatavagga

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. **Sūrabhāvenāti** atisūrabhāvena. **Bujjhanatthāyāti** saccapaṭivedhāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. **Cattāri indriyānīti** paññindriyaṃ ṭhapetvā sesāni cattāri. “**Ariyāññaṇaṃ lokuttaraṃ**”ti vuttaṃ maggaññaṇaṃ katvā. Ariya-saddo pana yathā tathā visuddhepi hotīti tādisaṃ sandhāya vuttaṃ “**tampi panā**”ti-ādi. Yathā hi cattāri indriyāni missakāni, evaṃ paññindriyampi missakanti vuccamānena na koci virodhoti adhippāyenāha “**tampi pana -pa- vaṭṭatī**”ti.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. **Na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā. **Atthīti pajānāti** nayaggāhena, na paccakkhato. Na hi ariyāpi anadhigataṃ. Maggaṃ phalaṃ paccavekkhituṃ sakkonti.

6. Patitṭhitasuttavaṇṇanā

526. **Sāsavesūti** caturāsavavinimuttasu sesadhammesu ārammaṇesu. Tesupi uppajjanaka-anatthato **cittaṃ rakkhati nāma**.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. **Taṃ sandhāyāti** taṃ sūkarakhataleṇaṃ sandhāya. **Etaṃ** “sūkarakhatāyaṃ”ti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhāvanapūṃsakanti** bhāvajotakaṃ napūṃsakavacanaṃ yathā “visamaṃ vātā vāyanti, ekamantaṃ nisīdī”ti. Kiccapaṭipatti tesāṃ saṃkāsaṇaṭṭhena sapatiso, sapatiso eva **sappatisso**, sajettṭhakoti āha “**sappatissoṭi sajettṭhako**”ti.

Sūkarakhataavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bodhipakkhiyavaggavaṇṇanā

531-650. Sattānaṃ phalānaṃ hetubbhūtāni “imesaṃ kho bhikkhave pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā”ti-ādinā vuttāni, pañcindriyāniyeva phalūpacārena “**satta phalāni**”ti vuttāni. Tāni ca **pubbabhāgāni** “imesaṃ bhikkhave pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā -pa- sattānisamsā pāṭikaṅkhā”ti vacanato. **Tesanti** sattānaṃ phalānaṃ. “Dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalan”ti evaṃ atītasutte vuttāni heṭṭhā dve phalāni nāmāti vadanti. Yehi pana indriyehi aññatra pana antarāparinibbāyiṃ sesāni phalāni honti. Tāni cattāri sapubbabhāgāni lokuttarānīti vuttaṃ siyā.

Indriyasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānasāmyuttavaṇṇanā

651-704. **Sammappadhānasāmyutte** pubbabhāgavipassanāva kathitā “akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyā”ti-ādivacanato.

Sammappadhānasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasāmyuttavaṇṇanā

705-812. **Balasāmyutte** balāni missakāneva kathitāni “vivekanissitan”ti vacanato.

Balasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasamyutta

1. Cāpālavagga

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. **Chandaṃ nissāya pavatto samādhīti** kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhī **chandasaṃmādhī. Padhānasaṅkhārāti** catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassettaṃ adhivacanaṃ. **Tehīti** chandasamādhīpadhānasaṅkhārehi. **Iddhiyā pādanti** nipphattipariyāyena ijghanatthena, ijjhanti etāya saddhā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena “iddhī”ti saṅkhātānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānatthena pādabhūtaṃ, sesacittacetāsikarāsinti attho. Sā eva ca yathāvutta-iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya pādabhūtā, tasmā vuttaṃ “**iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipādan**”ti. **Sesesūti** vīriyasamādhī-ādisu. Tattha hi vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsāsamādhīti attho veditabbo. **Idhāti** imasmiṃ iddhipādasamyutte. **Ekaṇṇicchedova** atthaniddeso.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. **Iddhipadesanti** iddhiyā ekadesaṃ. Ko pana soti āha “**tayo ca magge tīṇi ca phalāni**”ti.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. **Samattanti** sāmāññaṃ samaṃ attanaṃ ijghanāṃ samattaṃ paripuṇṇaṃ. **Vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā** “apārā pārāṃ gamanāya saṃvattanti”ti-ādivacanato.

10. Cetiyaṣuttavaṇṇanā

822. **Udenayakkhassa cetiyatṭhāneti** udenassa nāma yakkhassa devāyatanasaṅkhepena itṭhakāhi kate mahājanassa cittikataṭṭhāne. **Katavihāroti** bhagavantaṃ uddissa tattha katavihāro. **Vuccatīti**

purimavohārena “udenacetiyan”ti vuccati. **Gotamakādīsūpī** gotamakacetiyaṃti evamādīsūpi. **Eseva nayoti** cetiyaṭṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. **Vaḍḍhitā**ti bhāvanāpāripūrivāsena paribrūhitā. **Punappunam katā**ti bhāvanāya bahulikaraṇavasena aparāparam pavattitā ānītā. **Yuttayānam viya katā**ti yathā yuttamājāññayānam chekena sārathinā adhiṭṭhitam yathāruci pavattimarahati, evaṃ yathāruci pavattanārahataṃ gamitā¹. **Patitṭhānatṭhena**ti adhiṭṭhānatṭhena. **Vatthu viya katā**ti sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesānam pavattiṭṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitā**ti paṭipakkhadūrībhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃadhiṭṭhānayogyatāya ṭhapitā. **Samantato citā**ti sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha “**suvaḍḍhitā**”ti. **Suṭṭhu samāraddhā**ti iddhibhāvanāya sikhappattiyā sammadeva saṃsevitā.

Aniyamenāti “yassa kassaci”ti aniyatavacanena. **Niyametvā**ti “Tathāgatassā”ti sarūpaggahaṇena niyametvā. **Āyuppamāṇanti** paramāyuppamāṇam vadati. Tasseva gahaṇe kāraṇam brahmajālavanṇanāyam vuttanayeneva veditabbaṃ. **Mahāsīvatto** pana mahābodhisattānam carimabhava paṭisandhidāyino kammaṃ asañkheyyāyukatāsāṃvattanasamatthataṃ hadaye ṭhapetvā buddhānam āyusañkhārassa parissayavikkhambhanasamatthataṃ pāliyaṃ āgatā evāti imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyyāti avoca.

Khaṇḍiccādīhi abhibhuyyatīti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoto atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kvacani patito”ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**so pana na ruccati -pa- niyamitan**”ti.

Pariyuṭṭhitacittoti yathā kiñci atthānattham sallakkhetum na sakkā, evaṃ abhibhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjhottharaṇam viya ahosīti vuttaṃ “**ajjhotthatacitto**”ti. **Aññoti** therato, ariyehi vā añño yo koci

paro puthujjano. Puthujjanaggahaṇaṃ cettha yathā sabbena sabbaṃ appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci¹ atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkoti, evaṃ therō bhagavatā kataṃ nimittobhāsaṃ sabbaso na sallakkhesīti dassanatthaṃ. Tenāha “**māro hī**”ti-ādi. **Cattāro vipallāsā**ti asubhe “subhan”ti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe “sukhan”ti saññāvipallāso, cittavipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenā**ti yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, yathāvuttānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assā**ti therassa.

Maddatīti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā, kiṃ sakkhissati na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhissati, nanu esa aggasāvakaṃ mahiddhikassa mahānubhāvassa kucchiṃ pavīṭṭhoti? Saccam pavīṭṭho, tañca kho attano mahānubhāvassa dassanatthaṃ, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha “**kiṃ sakkhissatī**”ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhiakatattā. **Nimittobhāsanti** ettha “tiṭṭhatu bhagavā kappan”ti sakalakappaṃ avaṭṭhānayaṇāya “yassa kassaci Ānanda cattāro iddhipādā bhāvitā”ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhāvena kappam avaṭṭhānasamatthatāvasena saññuppadanaṃ nimittam. Tathā pana pariyāyaggahaṇaṃ muñcivā ujukaṃyeva attano adhippāyavibhāvanaṃ obhāso. **Jānantoyevā**ti mārena pariyuṭṭhitabhāvaṃ jānanto eva. Attano aparādhahetuko sattānaṃ soko tanuko hoti, na balavāti āha “**dosāropanena sokatanukaraṇatthan**”ti. Kiṃ pana therō mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattim pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena buddhānubhāvena pana jānāti.

Anatthe niyojento guṇamāraṇena **māreti**, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātaṃ mārento viya hotīti “**māretīti māro**”ti vuttaṃ. Atipāpattā **pāpimā**. Kaṇhadhammasamannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānaṃ antakaraṇato **antako**. Sattānaṃ anattābhāvaṃ paṭipattim na muñcatīti **namuci**. Attano mārapāseṇa pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato param

1. Yaṃ kiñci (Ka)

satta ahāni sandhāyāha **“aṭṭhame sattāhe”**ti, na pana pallaṅkasattāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattāhassa hi parato Ajapālanigrodhamūle brahmuno sakkassa ca paṭiññātadhammadesanaṃ bhagavantaṃ ñatvā “idāni satte dhammadesanāya mama visayaṃ atikkāmessatī”ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi, “handāhaṃ dāni naṃ upāyena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṃ gamissati, mama manoratho ijjhissatī”ti cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ekamantaṃ ṭhito “parinibbātu dāni bhante bhagavā”ti-ādinaṃ parinibbānaṃ yāci. Taṃ sandhāya vuttaṃ **“aṭṭhame sattāhe”**ti-ādi. Tattha **ajjāti** āyusaṅkhāravossajjanadivasāṃ sandhāyāha. Bhagavā cassa atibandhanādhippāyaṃ jānantopi taṃ anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsento yācanaṃ paṭikkhipi. Tenāha **“na tāvāhan”**ti-ādi.

Maggavasena byattāti saccapaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vīṇitāti** maggavasena kilesānaṃ samucchedavinayena vīṇitā. **Tathā visāradāti** ariyamaggādhigameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjarānaṃ diṭṭhivicikicchādipāpadhammānaṃ vigamena visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhaniddesena “sutaṃ”ti adhippetanti āha **“tepiṭakavasena”**ti. Tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samūho **tepiṭakaṃ**, tiṇi vā piṭakāni tipiṭakaṃ, tipiṭakameva **tepiṭakaṃ**, tassa vasena. **Tadevāti** yaṃ taṃ tepiṭakaṃ sotabbabhāvena sutanti vuttaṃ, tameva. **Dhammanti** pariyattidhammaṃ. **Dhārentīti** suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasāṃ viya avinassantaṃ katvā suppaṇṇasupparavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariyattidhammavasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhavasenaṃpi taṃ dassento **“atha vā”**ti-ādi vuttaṃ. **Ariyadhammassāti** maggaphaladhammassa, navavidhassa vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhūtanti** adhigamāyānurūpaṃ dhammabhūtaṃ. **Anucchavikapāṭipadanti** tameva vipassanādhammamāha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** nibbānadhammassa anudhammo, yathāvuttapaṭipadā, tassānurūpaṃ abhisallekhitāṃ appicchatādidhammaṃ. **Caraṇasīlāti** samādāya vattanasīlā. Anumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminivipassanā, tassa caraṇasīlā. **Attano ācariyavādanti** attano

ācariyassa sammāsambuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo**, bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantīti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggaṇhāpessantīti attho. **Desessantī**ti vācessanti, pāliṃ sammā pabodhessantīti attho. **Paññāpessantī**ti pajānāpessanti, saṅkāsessantīti attho. **Paṭṭhapessantī**ti pakārehi ṭhapessanti, pakāsessantīti attho. **Vivarissantī**ti vivaṭaṃ karissantī. **Vibhajissantī**ti vibhattaṃ karissantī. **Uttānīkarissantī**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissantī. **Sahadhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**sahetukena sakāraṇena vacanenā**”ti. **Sappāṭihāriyanti** sanissaraṇaṃ. Yathā paravādaṃ bhañjitvā sakavādo paṭiṭṭhahati, evaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathessanti. Tenāha “**niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessantī**”ti, navavidhaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ pabodhessantīti attho. Ettha ca “paññāpessanti”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttaṃ hetuṃ **nettiyaṃ**² “dvādasa padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanaṃca attho cā”ti.

Sikkhattayaśaṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayaśaṅgahaṃ. **Sakalaṃ sāsana**brahmacariyanti anavasesaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Samiddhanti** sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasena**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhigatajhānasukhavasena. **Vuḍḍhippattanti** uḷārapaṇītabhāvūpagamanena sabbaso parivuḍḍhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya** abhiññāsampadāhi sāsanaḥbhivuḍḍhiyā matthakappattito. **Paṭiṭṭhitavasena**ti paṭiṭṭhānavasena, paṭiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahunō janassa hitaṃ **bāhujaññaṃ**. Tenāha “**mahājanābhisamayavasena**”ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti vā **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbākārena puthulabhāvappattan**”ti. **Suṭṭhu pakāsanti** sammadeva ādikalyāṇādi bhāvena paveditaṃ.

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Khu 10. 1 piṭṭhe.

Satir̥ṃ sūpaṭṭhitam̐ katvāti ayam̐ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakam̐ kālam̐ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanattham̐ cirataram̐ kālam̐ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyam̐ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi satir̥ṃ yathātatham̐ visaye suṭṭhu upaṭṭhitam̐ katvā. **Ñāṇena paricchinditvā**ti yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payoanabhūtam̐ attahitam̐ bodhimūle eva parisamāpitam̐, parahitam̐ pana buddhaveneyyavinayanam̐ parisamāpitam̐ matthakappattam̐¹, tam̐ dāni māsattayeneva parisamāpanam̐ pāpuṇissati, tasmā āha “visākhapuṇṇamāyam̐ parinibbāyissāmī”ti, evam̐ buddhañāṇena paricchinditvā saccabhāgena vinicchayam̐ katvā. **Āyusaṅkhāram̐ vissajjīti** āyuno jīvitassa abhisāṅkharāṇam̐ phalasamāpattidhammam̐ na samāpajjissāmīti vissaji, tam̐ vissajjaneneva tena abhisāṅkharīyamānam̐ jīvitasāṅkhāram̐ na pavattayissāmīti vissaji. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampō**. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantatam̐ dassetum̐ “**tadā -pa- akampitthā**”ti vuttam̐, sā pana jātikhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinihāramahājāti-ādīsupi akampitthā, tadāpi tattakāya eva kampane kiṃ kāraṇam̐? Jātikhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahaṇam̐ cassa dhammatāvasena veditabbam̐. Tathā hi purimabuddhānampi tattakameva jātikhettam̐ ahoṣi. Tathā hi vuttam̐ “dasasahassī lokadhātu nissaddā hoti nirākulā **-pa-** mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī”ti ca ādi. UdaKapariyantam̐ katvā chappakārappavedhanena. Avītarāge bhīmsetīti bhīmsano, so eva **bhīmsanakoti** āha “**bhayajanako**”ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa pariyaṇavacanamattam̐, na cettha kāci bherī devadundubhīti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāśato nigghosāsaddo. Tenāha “**devo**”ti-ādi. **Devoti** meggho. Tassa hi tadā acchabhāvena ākāśassa vassābhāvena

1. Aparisamāpitam̐ amatthakapattam̐ (?)

sukkhagajjitasaññite sadde niccharante devadundubhisamaññā. **Tenāha** “**devo sukkhagajjitam gajji**”ti.

Pīivegavissatṭhanti “evaṃ ciratarakālaṃ vahito ayaṃ attabhāvasaññito dukkhabhāro, dāni na cirasseva nikkhipissāmi”ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāveneva pīivegavissatṭham udānaṃ udāneti, evaṃ udānentena ayampi attho sādhitō hotīti dassanattamā atṭhakathāyaṃ “**kasmā**”ti-ādi vuttam.

Tulīyatīti **tulanti** tula-saddo kammasāadhanoti dassetuṃ “**tulitan**”ti vuttam. Appānubhāvatāya **paricchinnam**. Tathā hi taṃ paṭipakkhena parito khaṇḍitabhāvena parittanti vuccati. Paṭipakkhavikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya ca **na tulaṃ na paricchinnam**. Yehi kārāṇehi pubbe avisesato “mahaggataṃ atulan”ti vuttam, tāni kārāṇāni rūpāvacarato āruppassa sātisayaṃ vijjantīti **arūpāvacaram atulanti** vuttam, itarañca kulanti. **Appavipākanti** tīsupi kammesu yaṃ appavipākaṃ hīnaṃ, taṃ tulaṃ. **Bahuvipākanti** yaṃ mahāvipākaṃ paṇītaṃ, taṃ atulaṃ. Yaṃ panettha majjhimam taṃ hīnaṃ ukkatṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu pakkhipitabbaṃ. Hīnattikavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva appabahuvipākataṃ niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambhavoti** āha “**sambhavahetubhūtan**”ti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipassanāvasena gocarāsevanāya ca rato. Savipākaṃ samānaṃ pavattipākamattadāyikammaṃ savipākattṭhena sambhavaṃ, na ca taṃ kāmādibhavābhisaṅkhārakanti tato visesanattamā sambhavanti vatvā “**bhavasāṅkhāran**”ti vuttam. **Ossajīti** ariyamaggena avassaji. **Kavacam viya** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambhūtattā **attasambhavam kilesaṇca** abhindīti kilesabhedasahabhāvikkammossajjanaṃ dassento tadubhayassa kārāṇamāha “**ajjhatarato samāhito**”ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttam, ettha avasajjanākāroti taṃ dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **tīrentoti** “uppādo bhayaṃ, anuppādo khemaṃ”ti-ādinā vīmaṃsanto. **Tulentotīrentoti**-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**pañcakkhandhā**”ti-ādiṃ vatvā bhavasāṅkhārassa avasajjanākāraṃ sarūpato dasseti.

Evanti-ādinā pana udānagāthāvaṇṇanāyaṃ ādito vuttamatthaṃ nigamanavasena dasseti. **Abhītabhāvañāpanatthañcāti** ayampi attho saṅgahitoti daṭṭhabbāṃ.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pāsādakampanavagga

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. **Parato** imasmim pāsādakampanavagge dasamasutte **āvibhavissanti. Cha-abhiññāpādakāti** channaṃ abhiññānaṃ pādakabhūtā padhānabhūtā. Yathā paṭhamasutte, tathā dutiyatatiyasuttesupi ca cha-abhiññā pādakā iddhipādā kathitāti attho.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Yo samādhissa nissayabhūto chando, so idhādhippetoti āha “**chandanti kattukamyatāchandan**”ti. Tassa ca adhipateyyaṭṭho nissayaṭṭho, na vinā taṃ chandaṃ nissāyāti āha “**nissāyāti nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho**”ti. **Padhānabhūtāti** seṭṭhabhūtā, seṭṭhabhāvo ca ekassapi catukiccasādhana vasena pavattiyā, tato eva bahuvacananiddeso, padhānasaṅkhārāṭṭhena padhānasaṅkharaṇato. “Chandaṃ ce nissāya -pa-ayaṃ vuccati chandasamādhī”ti imāya pāḷiyā chandādhipati samādhī **chandasamādhīti** adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena vā chanda hetuko, chandādhiko vā samādhī **chandasamādhī**. Tena “chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi padhānabhūta saṅkhārehi ca samannāgatā”ti vakkhati, taṃ ānetvā sambandho. **Padhānabhūtāti** vīriyabhūtā. Keci vadanti “saṅkhasaṅkhārādinivattanattaṃ padhānaggahaṇaṃ”ti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkhārotīti **saṅkhāro**, sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato tadanāssa nivattanatthaṃ **padhānaggahaṇanti**. Yathā chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, evaṃ chandasamādhī chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, padhānasaṅkhārāpi

chandena ceva chandasamādhinā ca samannāgatāti tīsupi padesu samannāgatasaddo yojetabbo. **Tasmā**ti yasmā tayopi chandādayo ekacittuppādapariyāpannā, tasmā sabbe te dhammā ekato katvā “ayaṃ vuccati -pa- iddhipādo”ti vuttanti. Evaṃ chandādīnaṃyeva cettha iddhipādabhāvo vutto, vibhaṅge pana tesāṃ iddhibhāvo sampayuttānaṃ iddhipādabhāvo vuttoti dassento “**iddhipādavibhaṅge paṇā**”ti-ādimāha.

Idāni nesāṃ iddhipādātāpi sambhavatīti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha chandaṃ hi bhāvayato padhānaṃ katvā bhāventassa tathā pavattapubbābhisaṅkhāravasena ijhamāno chando **iddhi** nāma, tassa nissayabhūtā padhānaṃsaṅkhārā **iddhipādo** nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Tathā bhāvayantassa mukhyatāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, ijhanattho pana sabbesaṃ samānanti dassento “**sampayutta -pa- ijjhantiyevā**”ti āha.

Iddhipāde asaṅkarato dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **chandādayoti** chandasamādhipadhānaṃsaṅkhārā. **Sesiddhipādesūti** vīriyiddhipādādīsu. Tattha vīriyasamādhipadhānaṃsaṅkhārasamannāgatoti dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ, tattha purimaṃ samādhivisesaṃ, vīriyādhipatisamādhī eva vīriyasamādhīti dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhī padhānaṃsaṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni, padhānaṃsaṅkhāro pana padhānavacaneneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhipatitā padhānaṃsaṅkhārassa vuttā hoti, vīriyaṃ ca samādhim visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānaṃsaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi viṣiṭṭho samādhī, tathāpi viṣiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānaṃsaṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhivisesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ¹ taṃtaṃavassayadassanavasena hotīti “chandasamādhī -pa- iddhipādo”ti ettha nissayatthepe pāda-sadde upādāyaṭṭhena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā hoti, teneva **abhidhamme uttaracūḷabhājanīye** “cattāro iddhipādā chandiddhipādo”ti-ādinā² chandādīnaṃyeva iddhipādātā vuttā, pañhapucchake ca “cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhī”ti-ādināva³ uddeśaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva

1. Chandādīsu (Ka)

2. Abhi 2. 232 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

kusalādhībhāvo vibhatto. Upāyiddhipādādassanattameva hi nissayiddhipādassanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pālīvasena atthavinicchayo. Tattha **upāyiddhipādādassanattamevā**ti chandādiḥ dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhī chandādhīpatisamādhīti chandādīnaṃ iddhiyā adhigamūpāyadassanaṃ upāyiddhipādādassanaṃ, tadattameva “tathābhūtaṃ vedanākkhandho -pa-viññāṇakkhandho”ti tattha tattha pālīyaṃ nissayiddhipādādassanaṃ kataṃ chandādiviṣiṭṭhānaṃyeva vedanākkhandhādīnaṃ adhippetattā. Evañcetaṃ sampañcchitabbaṃ, aññathā kevalaṃ iddhisampayuttānaṃyeva khandhānaṃ vasena iddhipādabhāva gayhamāne tesāṃ catubbidhatā na hoti viśesakāraṇabhāvatoti adhippāyo.

Kecīti uttaravihāravāsino. **Anibbattoti** hetupaccayehi na nibbatto, na sabhāvadhammo, paññattimattanti adhippāyo. Vādamaddanattāya hoti, abhidhamme ca āgato uttaracūlavāroti¹ yojanā. **Cattāro iddhipādā**ti-āsi uttaracūlavāradassanaṃ, ime pana uttaracūlavāre āgatā iddhipādā.

Raṭṭhapālaththero chande sati kathaṃ nānujānissantīti sattāhāni bhaddāni abhūñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva nissāya arahattaṃ pāpuṇīti āha “**raṭṭhapālaththero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi**”ti. **Soṇattheroti** sukhumālasoṇatthero. So hi āyasmā attano sukhumālabhāvaṃ acintetvā ativeḷaṃ caṅkamanena pādesu utṭhitesupi ussāhaṃ avissajjento vīriyaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. **Ambhutatthero** “cittavato ce alamariyāñāḍadassanaviseso ijjheyya, mayhaṃ ijjheyya”ti cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. Mogharājā “paññavato ce maggabhāvanā ijjheyya, mayhaṃ ijjheyya”ti paññāpubbaṅgamaṃ paññādhuraṃ paññājeṭṭhakaṃ katvā arahattaṃ pāpuṇīti āha “**mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi**”ti. Idāni nesaṃ ariyānaṃ upaṭṭhānussāhamantaḷātisampadaṃ nissāya rañño santike laddhavisese amaccaputte nidassanabhāvena dassetuṃ “**tattha yathā**”ti-ādimāha.

1. Uttaracūlavādoti (Ka)

ettha ca punappunam chanduppādanam tosanam viya hotīti chandassa
 upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato ca vīriyassa sūrattasadisatā,
 cintanappadhānattā cittassa mantasamvidhānasadisatā,
 yonisomanasikārasambhūtesu ku-asaladhammesu paññā seṭṭhāti vīmaṃsāya
 jātisampattisadisatā vuttā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. **Uddhaccapakatikā**ti vikkhittasabhāvā, vibbhantacittāti attho.
 Anavaṭṭhitatāya vipphanditacittatāya **vipphandamānacittā**. Tucchatāya naḷo
 viyāti naḷo, māno, uggato naḷo etesanti **unnaḷāti** āha “**unnaḷāti -pa- vuttam**
hotī”ti. **Capalāti** cāpalyatā nāma lohabhāvo. **Murāti** kharavacanā,
 pharusavacanāti attho. **Vikiṇṇavācā** nāma samphappalāpinoti vuttam
 “**asamīyatavacanā**”ti-ādi. Paṭipattidhamme pamuṭṭhā vinaṭṭhā paṭivinaṭṭhā
 sati etesanti **muṭṭhasatī**ti āha “**naṭṭhassatino**”ti. **Ubbhantacittāti** samādhino
 abhāvena uddhacceneva uparūpari bhantacittā. **Pākatindriyā**
 abhāvitakāyatāya gāmadārakā viya pakatibhūta-indriyā. Nemo vuccati
 bhūmiyā baddhabhāvanimittapadeso, gambhīro nemo etassāti
gambhīranemo. **Suṭṭhu nikhātoti**-ādi tassa pādassa
 suppatiṭṭhitabhāvadassanam.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. **Pahānatthanti** anuppādapahānattham.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. **Abhiññāpādaka**ṃ catutthajjhānaṃ adhippetam “iddhilābhāya
 pavattati”ti vacanato.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. **Chandam** uppādetvāti bhāvanāchandam uppādetvā. **Līnākāro**ti
 bhāvanācittassa layāpatti, **kosajjena** vokiṇṇāpajjanam vuttam.

Evam pasādābhāvena cittassa vikkhepāpatti, tattha pasāduppādanena yaṃ sampahaṃsanaṃ icchitabbaṃ, tassa uppādanākāraṃ dassetuṃ vuttaṃ **“so buddhadhammasaṃghaguṇe āvajjetvā”**ti-ādi. Vatthukāme ārabba vikkhitto punappunaṃ vikkhitto hotiyevāti vuttaṃ **“anuvikkhitto”**ti. Uppathaṃ paṭipannassa cittassa daṇḍanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena suttāni eva daṇḍoti **suttadaṇḍo**, tena suttadaṇḍena cittaṃ tajjetvā. Pañcakāmaguṇe ārabba pavatto cittavikkhepo punappunaṃ uppajjatevāti vuttaṃ **“anuvikkhitto anuvisaṭo”**ti.

Purepacchābhāvo kammaṭṭhānassa manasikāravasena uggahavasena vāti tadubhayaṃ dassetuṃ **“kathan”**ti-ādi vuttaṃ. **Atilīnādīsu catūsu ṭhānesūti** atilīnātipaggahitasamkhitta-anuvikkhittasaññitesu catūsu ṭhānesu. Tattha bhāvanam anajjhogāhetvāva saṅkoco **atilīnatā**, ajjhogāhetvā anto saṅkoco **saṅkhittatā**, antosaṅkhepo **atipaggahitatā**, accāraddhavīriyatā **anuvikkhittatā**. Bahiddhā visamavitakkānubhāvanam āpajjanto dvattiṃsākāravasena aṭṭhikasaññāvasena vā gahetabbanti āha **“sarīravasena veditabban”**ti. Tenāha **“uddham pādatalā”**ti-ādi¹.

Aññaṃaññaṃ asaṅkarato ākiriyanti pakārato ṭhapīyantīti **ākārā**, bhāgāti āha **“yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehi”**ti. Liṅgiyati sallakkhiyati **liṅgaṃ**, saṇṭhānaṃ. Nimīyati niddhāretvā paricchindīyatīti **nimittaṃ**, upaṭṭhānaṃ. **Yo bhikkhūti**-ādi ālokasaññaṃ yo uggaṇhāti, taṃ dassanaṃ. **Āṅgaṇeti** vivaṭaṅgaṇe. **Ālokasaññaṃ manasikaroti** rattiyaṃ. **Vīriyādisupīti** yathā “idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā”ti chande vitthāranayo vutto, vīriyādisupi eso eva vitthāranayo yojetabbo.

Pāsādakampanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ayogulavagga

2. Ayogulasuttavaṇṇanā

834. **Iminā catumahābhūtamayenāti** iminā sabbalokapaccakkhena catūhi mahābhūtehi nibbattena catumahābhūtamayena. Manomayo pana

1. Dī 2. 233. Ma 1. 72 piṭṭhesu.

nimmitakāyo bhagavato rucivasena paresaṃ paccakkho hoti. **Omā**ti avamāti. Ava-pubbo hi mā-saddo satti-atthopi hotīti **“pahoti sakkoti”**ti attho vutto. **Asambhinnapadanti** asādhāraṇapadaṃ aññattha anāgatattā. Kāyassa citte samodahanaṃ āropanaṃ tannissitatākaraṇaṃ atthato cittagatiyā pavattanamevāti āha **“cittagatiyā peseti”**ti.

Tattha **cittagatigamaṇaṃ** nāma cittavasena kāyassa pariṇāmanaṃ **“ayaṃ kāyo imaṃ cittaṃ viya hotū”**ti kāyassa cittaṃ samānagatikatāṭṭhapanāṃ. Kathaṃ pana kāyo dandhapavattiko lahupavattinā cittaṃ samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena citta-pariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi kadāci taṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa vasena pavattitum sakkoti, **“idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū”**ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagati-anulomeneva¹ hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatiyā pariṇāmitaṃ nāma hoti, evaṃ **“ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū”**ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukaṃ katipayacittavāreneva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittagatiyā pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānappattiyā, evaṃ katvā bhāsaṃ janapasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutaṃ yuttā hotīti. Aññathā dhammatāvilomatā siyā, nāpi dhammaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātum sakkā, bhāvaññathattameva pana kātum sakkāti.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. **“Dvinnaṃ phalānaṃ”**ti āgatasuttaṃ sandhāya **“dve phalāni ādiṃ katvā”**ti vuttaṃ. Sesā suviññeyyameva.

Ayogūlavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iddhipādasamīyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Anulomapaṭilomena (Ka)

8. Anuruddhasaṃyutta

1. Rahogatavagga

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. **Chattimsāya** **ṭhānesūti** ajjhataṃ kāye samudayadhammānupassī, vaya, samudayavaya, bahiddhā samudaya, vaya, samudayavaya, ajjhatabhiddhā samudaya, vaya, samudayavayadhammānupassīti nava anupassanā, tathā vedanāya citte dhammesūti evaṃ chattimsāya **ṭhānesu**. **Dutiye dvādasasu** **ṭhānesūti** kāye ajjhataṃ bahiddhā ajjhatabhiddhā, vedanāya citte dhammesūti evaṃ dvādasasu **ṭhānesu**.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. **Imāya pāḷiyāti** imāya hīnattikapāḷiyā. **Ime dhammā hīnā** lāmakatṭhena. **Ime dhammā majjhimā** hīnapañītānaṃ majjhe bhavāti. Uttamatṭhena atappakatṭhena padhānabhāvaṃ nītāti **pañītā**.

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Kaṇḍakā etissā atthīti **kaṇḍakī**, karamandagaccho. Osadhibhāvāpekkhāya itthiliṅganiddeso, tabbahulatāya taṃ vanāṃ “kaṇḍakīvanā”teva paññāyittha. **Sahassalokanti** saṃsāracakkavāḷalokaṃ. **Dasacakkavāḷasahassaṃ ekāvajjanassa āpāthaṃ āgacchati** tathā ālokavaḍḍhanassa katattā.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. **Arahattabhāvadīpakanti** arahattassa atthibhāvadīpakaṃ. “Arahattabhāvadīpikaṃ”ti vā pāṭho.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. **Dasabalaññanti** dasavidhabalaññanam. **Ekadesenā**ti padesavasena. Sāvakaṇampi attano abhinīhārānurūpaṃ ñaṇaṃ pavattatīti te kālāpadesavasena ceva yathāparicayasattāpadesavasena ca ṭhānānīti jānanti, sammāsambuddhānaṃ pana anantaññatāya sabbattheva appaṭihatameva ñāṇanti āha “**Sabbaññubuddhānaṃ panā**”ti-ādi. **Etaṃ** dasabalaññanam anantavisayattā **nippadesaṃ** anūnatāya **sabbākāraparipūraṃ**.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasam̐yuttavaṇṇanā

923. Jhānasam̐yuttaṃ suviññeyyameva, missakanti vadanti.

Jhānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasamyutta

1. Ekaḍḍhamavagga

1. Ekaḍḍhammasuttavaṇṇanā

977. **Etthāti** etasmim paṭhamasutte. **Vuttameva**, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. **No-saddo** pucchāyaṃ, tasmā nūti iminā samānatthoti āha “**bhāvettha nū**”ti. **Kāmacchandoti** vatthukāmesu icchāti āha. “**Pañcakāmaguṇikarāgo**”ti. **Dvādasasu āyatanadhammesu** saparasantatipariyāpannesu. **Iminā** kāmacchandappahānakittanena paṭighasaññāpaṭivīṇakittanena ca **anāgāmimaggaṃ katheti** pañcorambhāgiyasaññojanasamucchedassa byākatattā. **Vipassanaṃ dassentoti** “vipassanaṃ anuyuñjathā”ti dassento.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. “**Neva kāyopi kilamati na cakkhūni**”ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato. “**Kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññanti**”ti vatvā yatha yathā hoti, tāni dassetuṃ “**dhātukammaṭṭhānasmiṃ hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Cakkhūni phandanti kilamantī**ti-ādi ativeḷaṃ upanijjhāyane hotīti katvā vuttaṃ. **Imasmim pana kammaṭṭhāneti ānāpānakammaṭṭhāne**. **Evamāhāti** “bhikkhu cepi ākaṅkheyya, neva kāyo kilameyyā”ti evamāha.

Labhatīti aṭṭhakathādhippāye ṭhatvā vuttaṃ, parato āgatena theravādena so anicchito. Na hi tāraḷarūpamuttāvaḷikādisadisam nimittūpaṭṭhānākāramattaṃ khaṇamattaṭṭhāyinaṃ kaṣiṇanimittesu viya ugghāṭanaṃ kātuṃ sakkoti. Tenāha “**na labbhatevā**”ti. **Ānisaṃsadassanattamaṃ gahito**, ānāpānassatisamādhismim siddhe ayaṃ guṇo sukheneva ijjhatīti. **Yasmā bhikkhūti imasmim vāre nāgatanti yathā** purimavāre “bhikkhu cepi

ākaṅkheyyā”ti āgataṃ, evaṃ idha “bhāvite kho bhikkhave
ānāpānassatisamādhimhī”ti āgataṃ bhikkhuggaṇamakataṃ, tasmā
“so”ti na vuttaṃ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. **Pākāraparikkhepavaḍḍhanenāti** pākāraparikkhepena bhūmiyā
vaḍḍhanena. Rājagahasāvattiyo viya **idampi ca nagaraṃ -pa- sabbākārave
pullataṃ pattarṃ. Anekapariyāyenāti** ettha **pariyāyasaddo** kāraṇavacanoti
āha “**anekehi kāraṇehi**”ti, ayaṃ kāyo aviññāṇakopi saviññāṇakopi evampi
asubho evampi asubhoti nānāvidhehi kāraṇehi attho.

Asubhākārasandassanappavattanti kesādivasena tatthāpi vaṇṇādito
asubhākārassa sabbaso dassanavasena pavattaṃ.

Kāyavicchandaniyakathanti¹ attano parassa ca karajakāye
vicchandanutpādanakathaṃ. **Muttaṃ vāti**-ādinā byatirekamukhena kāyassa
amanuññataṃ dasseti. Tattha ādito tīhi padehi adassanīyatāya asāratāya
ca, majjhe catūhi duggandhatāya, ante ekena lesamattenapi
manuññatābhāvamassa dasseti. **Atha khoti**-ādinā anvayato sarūpeneva
amanaññatāya dassanaṃ. “**Kesalomādi**”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ
vibhāgena dassetuṃ “**yepī**”ti-ādi vuttaṃ.

Vaṇṇentoti vitthārento. **Asubhāyāti** asubhamātikāya. **Phātikammanti**
bahulīkāro. Kilesacorehi anabhibhavanīyattā jhānaṃ “**cittamañjūsan**”ti
vuttaṃ. **Nissāyāti** pādaṃ katvā.

Apare pana “tasmiṃ kira addhamāse na koci buddhaveneyyo ahosi,
tasmā bhagavā evamāha ‘icchāmahaṃ bhikkhave’ti-ādi”ti vadanti. **Pare
kirāti kira**-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenāha “**idaṃ pana icchāmattan**”ti.

Anekakāraṇasammissoti ettha kāraṇaṃ nāma kāyassa
asuciduggandhajeḍḍhapāṭikūlatāva. **Sabbamakāṃsūti** puthujjanā nāma
sāvajjepi tattha anavajjasaññino hutvā karaṇakārāpanasamanuññatābhedan
sabbāṃ pāpaṃ

1. Kāyavicchandaniyakathanti (Ka)

akāmsu. Kāmaṃ dasānussatiggahaṇeneva ānāpānassati gahitā, sā pana tattha sannipatitabhikkhūsu bahūnaṃ sappāyā sātthikā ca, tasmā puna gahitā. Tathā hi bhagavā tameva kammaṭṭhānaṃ imasmim sutte kathesi. Āhāre paṭikūlasaññā asubhakammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṃ ayogyāti tesaṃ idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vesālīṃ upanissāyāti vesālīnagaraṃ gocaragāmaṃ katvā.

Muhuttenevāti sathhari saddhamme ca gāravena upagatabhikkhūnaṃ vacanasamanantameva uṭṭhahimsūti katvā vuttaṃ. Buddhakāle kira bhikkhū bhagavato sandesaṃ sirasā sampaṭicchitum ohitasotā viharanti.

Ānāpānapariggāhikāyāti assāsapassāse pariggaṇhanavasena pavattāya satiyā. **Sampayutto samādhīti** tāya sampayutta-aññaṃaṇṇapaccayabhūtāya uppanno samādhī. **Ānāpānassatiyaṃ vā samādhīti** iminā-upanissayapaccayasabhāvampi dasseti, ubhayathāpi saha-jātādīnaṃ sattannampi paccayānaṃ vasena paccayabhāvaṃ dasseti. “Yathāpaṭipannā me sāvaka cattāro satipaṭṭhāne bhāventī”ti-ādīsu uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento **“bhāvitoti uppādito vaḍḍhito vā”**ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito**, uppādito paṭiladdhamattoti attho. Uppanno pana laddhāsevano **bhāvito**, paṇaḥabhāvaṃ āpādito vaḍḍhitoti attho. **Bahulikatoti** bahulaṃ pavattito. Tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvamāpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattissati. Tena vuttaṃ **“punappunaṃ kato”**ti. Yathā “idheva bhikkhave samaṇo¹, vivicceva kāmehī”ti² ca evamādīsu paṭhamapadevutto eva-saddo dutiyādīsopi vuttoyeva hoti, evamidhāpīti āha **“ubhayattha evasaddena niyamo vaditabbo”**ti. Ubhayatthaniyameṇa laddhaguṇaṃ dassetuṃ **“ayaṃ hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇaṃ jhānamāha. Taṃ hi asubhesu yogakammabhāvato yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca “asubhakammaṭṭhānaṃ”ti vuccati. **Kevalanti** iminā ārammaṇaṃ nivatteti.

1. Ma 1. 92; Am 1. 560 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 69; Ma 1. 214; Saṃ 1. 412; Am 1. 441 piṭṭhesu.

paṭivedhavasenāti jhānapaṭivedhavasena. Jhānaṃ hi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati yathāsabhāvato paṭivijjhiyati cāti paṭivedhoti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicitabbataṃ pattārammaṇassa paramasukhumataṃ sandhāyāha. Santehi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinnova hoti. Tenāha “**santo vūpasanto nibbuto**”ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. **Ārammaṇasantatāya** tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ **santatā** lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi veditabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako**, anāsittakattā eva **abbokiṇṇo**, asammisso parikammādinā, tato eva **pāṭiyekko** visum̐yeveko, **āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ, parikammaṃ vā santabhāvanimittaṃ. **Parikammanti** ca kaṣiṇakaraṇādinimittuppādapariyosānaṃ, tādisaṃ ettha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṃ nirassādattā asantaṃ appaṇītaṃ siyā. Upacāre vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇādivigamena aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā -pa- paṇīto cāti yojanā. **Kecīti** Uttaravihāravāsino. **Anāsittakoti** upasecanena anāsittako. Tenāha “**ojavanto**”ti ojavantasadisoti attho. **Madhuroti** iṭṭho. Cetasikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi jhānānaṃ vasena veditabbā. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhasarīrabhāvavasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe “**appitappitakkhaṇe**”ti idaṃ hetumhi bhumma vacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Avikkhambhiteti jhānena sakasantānato anīhate appahīne. **Akosallasambhūtet**i akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpadhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṃ vināsaṃ, taṃ pana

jhānakattukaṃ idhādhippetanti pariyuṭṭhānappahānaṃ hotīti āha
“vikkhambhetī”ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Visesena upasamaṇaṃ
 pana sammadeva upasamaṇaṃ hotīti āha **“suṭṭhu upasameti”**ti. Sāsanikassa
 jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyā hotīti āha
“nibbedhabhāgiyattā”ti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi
 anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha
“anupubbenā ariyamaggavuḍḍhippatto”ti. Ayaṃ panattho
 virāganirodhapaṭiṇissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Sesam
 suviññeyyameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. **Theroti** Ānandatthero. **Ayaṃ desanā**ti “kathaṃ vibhāvito nu kho
 kimilā”ti-ādinā pavattā desanā. **Kāyaññataranti** rūpakāye aññatarakoṭṭhāse.
Evanti yathā ānāpānaṃ anussaranto bhikkhu kāye kāyānupassī jāto, evaṃ
 sabbattha vāresu vedanānupassīti-ādi-attho veditabbo.

Desanāsīsanti desanāpadesaṃ. Manasikārapadesena vedanā vuttāti taṃ
 sabbaṃ sarūpato aññāpadesato apadisati. **Yatheva hīti**-ādinā tattha
 nidassanaṃ dasseti. **Cittasaṅkhārāpadadvayeti** “cittasaṅkhārāpaṭisaṃvedī
 passambhaya cittaasaṅkhāraṇ”ti etasmiṃ padadvaye.

Evaṃ santepīti pīṭimanasikāracittasaṅkhārāpadesena yadi vedanā vuttā,
 evaṃ santepi. **Esā** yathāvuttā **vedanā ārammaṇaṃ na hoti**. Vedanārammaṇā
 ca anupassanā, **tasmā vedanānupassanā na yujjati**. Yadi evaṃ
 mahāsatipaṭṭhānādisu “vedanā vediyatī”ti vuttaṃ, taṃ kathanti āha
“mahāsatipaṭṭhānādisupī”ti-ādi. Tattha **sukhādīnaṃ vatthunti** sukhādīnaṃ
 uppattiyā vatthubhūtaṃ rūpasaddādīṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyati,
 na puggalo puggalasseva abhāvato. **Vedanāppavattim upādāya** nissāya yathā
 “puggalo vedanaṃ vediyatī”ti **vohāramattaṃ hoti**. Evaṃ idhāpi vedanāya
 assāsapassāse ārabha pavatti, tathā pavattamanasikārasīsenā “vedanāsu
 vedanānupassī bhikkhu tasmim samaye viharatī”ti vutto. **Taṃ sandhāyāti**
 taṃ vedanāya ārammaṇabhāvaṃ

sandhāya. **Ādīnaṃ** padānaṃ. **Etassa** “vedanānupassanā na yujjati”ti vuttanuyogassa.

Sappīṭike dve jhāne samāpajjatiti pītisahagatāni paṭhamadutiya-jhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassāti** tena. Paṭisaṃviditasaddāpekkhāya hi kattu-atthe etaṃ sāmivacanaṃ. **Samāpattikkhaṇeti** samāpajjanakkhaṇe.

Jhānapaṭilābhenāti jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇatoti** ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṃviditā hoti**, ārammaṇassa paṭisaṃviditattāti vuttaṃ hoti. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditāva hoti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanakkhaṇeti** vipassanāpaññāya tikkhavisadabhāvappattāya visayato dassanakkhaṇe.

Lakkhaṇappaṭivedhenāti pītiyā salakkhaṇassa sāmāññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yaṃ hi pītiyā visesato sāmāññato ca lakkhaṇaṃ, tasmim vidite sā yāthāvato viditā eva hoti. Tenāha “**asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti**”ti.

Idāni tamatthaṃ pāṭiyā eva vibhāvetuṃ “**vuttañhetan**”ti-ādimāha. Tattha **dīghaṃ assāsavasenāti** dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. Pajānato sā pīti paṭisaṃviditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti** jhānapariyāpannaṃ “avikkhepo”ti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yathā hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva hontīti. **Sati upaṭṭhitā hotīti** dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmim ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyāti** evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena tena ñāṇena suppaṭividditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti paṭisaṃviditā hoti. **Dīghaṃ passāsavasenāti**-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Tena vuttaṃ “**eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbānī**”ti.

Yathevāti-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—jhānapaṭilābhena yathā ārammaṇato pīti-ādayo paṭisaṃviditā honti tena vinā tesam appavattanato, evaṃ jhānasampayuttena taṃpariyāpannena vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃviditā hoti aruṇuggamena viya sūriyassa tena vinā vedanāya appavattanato. Tasmā vuttanayena atisayappavatti vedanā suppaṭiveditā, tasmā suvuttametanti pubbe vuttacodanaṃ nirākaroti.

Ārammaṇeti assāsapassāsanimittaṃ vadati. **Cittānupassīye**va nāmesa **hoti** asammohato cittassa paṭisaṃviditattā. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. **Cittapaṭisaṃviditavasenā**ti ādi-saddena itarā tissopi cittānupassanā saṅgaṇhāti.

Soti dhammānupassanaṃ anuyutto bhikkhu. **Yaṃ taṃ pahānaṃ** pahāyakaññaṃ. **Paññāyā**ti aparāya vipassanāpaññāya aniccavirāgādito disvā duvidhāyapi ajjuhekkhitā hoti. **Idaṇhi catukkanti** aniccānupassanādivasena vuttaṃ catukkaṃ. **Tassāpi** dhammānupassanāya. Pajahatīti **pahānanti** āha “**niccasaññaṃ -pa- pahānakaraññaṃ adhippetan**”ti. **Vipassanāparamparanti** paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Pathapaṭipannaṃ ajjuhekkhatī**ti majjhimāya paṭipattiyā sammadeva vīthipaṭipannaṃ bhāvanācittaṃ paggahaniggahānaṃ akaraṇena ajjuhekkhati. **Ekato upaṭṭhānanti** yasmā majjhimasamathavīthinātivattiyā tattha ca pakkhandanena indriyānaṃ ekarasabhāvena, tatra majjhataṭṭhāya bhāvato avisesaṃ ekaggabhāvūpagamanena ekantato upaṭṭhāti, tasmā na tattha kiñci kātābanti ajjuhekkhati. **Tatthāti** evaṃ ajjuhekkhane. **Sahajātānampi ajjuhekkhanā hoti** tesam pavattanākārassa ajjuhekkhanato. “Paññāya disvā”ti vuttattā **ārammaṇa-ajjuhekkhanā adhippetā**. Na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme ajjuhekkhitā, atha kho abhiijhā -pa- paññāya disvā ajjuhekkhitā hotīti yojanā.

Paṃsupuṇṇajattāhāniyassa kilesassa uppattiṭṭhānadassanattānaṃ “**catumahāpato viya cha āyatanāni**” icceva vuttaṃ. Kāyādayo cattāro ārammaṇasatipaṭṭhānā. **Catūsu ārammaṇesūti** kāyādīsu catūsu ārammaṇesu

pavattā cattāro satipaṭṭhānā paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa upahananato.

Ekadhammavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. **Kasmā**ti-ādi vihārasamāpatti-ācikkhaṇe kāraṇaṃ vibhāvetum āraddhaṃ.

Eva-vākāroti eva-kāro vā-kāro ca. **Ekantasantattā** ekantena santamanasikārabhāvato. Sekkhavacaneneva tesāṃ sikkhitabbassa atthibhāve siddhepi sikkhitabbarahitesu tesupi sekkhapariyāyassa vuccamānattā sikkhitabbasaddena sekkhe visesetvā vuttā. Āsavakkhayatthaṃ sikkhitabbassa abhāvepi diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ jhānādisikkhanena vinā sikkhitabbābhāvā “**asekkhā nāmā**”ti vuttā, buddhānaṃ pana sabbaso sammadeva pariniṭṭhitasikkhattā “sikkhāmī”ti na vuttaṃ. Ānāpānājjhānaphalasamāpatti **Tathāgatavihāro**.

3-10. PaṭhamaĀnandasuttādivaṇṇanā

989-996. **Aniccādivāsenā**ti aniccadukkhānattavasena. **Pavicinati** pakārehi viciniati. **Nikkilesā**ti apagatakilesā vikkhambhi takilesā. Pīṭisambojjhaṅgo passaddhisambojjhaṅgoti pāṭho.

Yāya anosakkanaṃ anativattanañca hoti, ayaṃ tatramajjhattupekkhā **majjhattākāro**ti vuttā. **Ekacittakkhaṇikā**ti ekacittupādapariyāpannattā.

Catunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasakkhattukā**. Ānāpānasannissayena pavattattā ārammaṇavasena pavattā ānāpānārammaṇāpi aparabhāge sati ānāpānassatīti pariyāyena vattabbataṃ arahatīti “**ānāpānassati missakā kathitā**”ti vuttaṃ. **Ānāpānamūlakā**ti

ānāpānasannissayena pavattā satipaṭṭhānā. **Tesaṃ mūlabhūtā**ti tesaṃ satipaṭṭhānānaṃ mūlakāraṇabhūtā. **Bojjhaṅgamūlakā**ti bojjhaṅgapaccayabhūtā. **Tepi bojjhaṅgā**ti ete vīsati satipaṭṭhānahetukā bojjhaṅgā. **Vijjāvimuttipūrakā**ti tatiyavijjāya tassa phalassa ca paripūraṇavasena pavattā bojjhaṅgā. **Phalasampayuttā**ti catutthaphalasampayuttā, catubbidhaphalasampayuttā vā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānāpānasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisaṃyutta

1. Veḷudvāravagga

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. **Anuggahagaragaṇesu nipātoti** anuggaṇhanagara-hatthajotako nipāto. Kimettha anuggaṇhāti, kiṃ vā gara-hatīti āha “**catunnaṇ**”ti-ādi. Tattha **anuggaṇhanto** anucchavikaṃ katvā gaṇhanto. **Garahanto** nindanto. Issarasīlo issaro, tassa bhāvo **issariyaṃ**, pabhutā. Adhīnaṃ pati adhipati, tassa bhāvo **ādhipaccaṃ**, sāmibhāvoti āha “**issariyādhipaccaṇ**”ti-ādi. **Anantakānīti** antarahitāni.

Aveccappasādenāti vatthuttayassa guṇe yāthāvato aveccapavisitvā pasādo. So pana kenaci calanarahitoti āha “**acalappasādenā**”ti. **Maggenāti** ariyamaggena. **Āgatappasādo** tassa adhigamena laddhappasādo. **Apubbaṃ acarimanti** ekajjhaṃ. Ariyasāvakānañhi ariyamaggo uppajjantova tīsu vatthūsu aveccappasādaṃ āvahanto eva uppajjati. **Tesanti** visayabhūtānaṃ tiṇṇaṃ vatthūnaṃ vasena tidhā vutto. **Yasmā ca** atthato **eko**, **tasmāva ninnānākaraṇo hoti** pavattaṭṭhānabhede satipi. **Ariyasāvakassa hīti-ādinā** nayena tamatthaṃ vivarati. **Pasādo** okappaṇā. **Pemaṃ** bhatti. **Gāravaṃ** garukaraṇaṃ. **Mahantaṃ** ulāraṃ. **Etaṃ** vibhāgena **natthi** sabbattha samānattā.

Evanti bhavantarepi akopaṇīyatāya. **Sadisavasenaṃ**ti aññehi akhaṇḍādīhi sadisavasena. Tenāha “**mukhavatṭiyañhi chinne**”ti-ādi. Khaṇḍā etissā atthīti **khaṇḍā**. Esa nayo sesesupi. Pātimokkhe āgatānukkamena sīlassa ādimajjhavibhāgo veditabbo. **Dvinnāṃ vā tiṇṇaṃ vāti** sīlakoṭṭhāsānaṃ. **Ekantaraṃ bhinnanti** abhinnena ekantaraṃ hutvā bhinnāṃ. **Tesaṃ** khaṇḍādīnaṃ. “**Bhujissehī**”ti uttarapadalopena niddesoti āha “**Bhujissabhāvakarehī**”ti. **Idaṃ vītikkantanti** idampi sīlaṃ vītikkantaṃ. “**Ayaṃ sīlassa vītikkamo**”ti **evaṃ parāmasitum asakkuṇeyyehi**.

998. **Yesanti** āṇiyamato saddhādhāṇamādhārabhūtapuggaladassanaṃ.
Buddhe pasādo gahito. So hi itarehi paṭhamam gahetabboti. **Ariyakantāni**
sīlāni gahitāni sotāpannessa sīlānaṃ adhippetattā. **Samghe pasādo gahito**
dhammappasādassa anantaraṃ vuccamānattā. **Dhammepasādo gahito**
aveccappasādabhāvato. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patti sotāpatti, tassā
aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni**. **Paccentīti** pajāyanti adhigacchanti. Tenāha
“**pāpuṇanti**”ti. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyaṃ. **Katarapasādo**
vattamānoti adhippāyo. **Maggappasādoti** maggasampayutto pasādo.
Āgatamaggassāti adhigatamaggassa. **Missakappasādo esoti** tasmā ubhopi
therā paṇḍitā bahussutā.

999. Yadaggena tasmim upāsake yathāhvuttāni sotāpattiyaṅgāni
saṁvijjanti, tadaggena so tesu vatissatīti āha “**catūsu sotāpattiyaṅgesu
sandissasī**”ti. Vijjam bhajantīti **vijjābhāgiyā**, tesu koṭṭhāsesu pariyāpannāti
vuttam “**vijjā bhāgiyeti vijjākoṭṭhāsike**”ti.

1000-1001. “Sotāpatti”ti paṭhamamaggo adhippeto, tassa adhigamūpāyo **sotāpattiyaṅgaṃ**. Tenāha “**sotāpattiyaṃ pubbabhāga paṭilābhaṅgaṃ**”ti. **Sotāpatti-atthāyāti** sotāpattimaggatthāya. **Aṅanti** kāraṇaṃ. **Itare** ratanattayappasādādayo. Pubbabhāgiyāya **sotāpattiyaṃ aṅgaṃ** kāraṇanti.

1002. (Vitānaṃ kāyānaṃ kālanakāya, kāraṇassa upagatānaṃ sātapiyā
sijjhati, tattha kāyaparipajjhāyamukhena tantim ṭhapesi bhagavā. Na hi
passatha nimatthehi karaṇe niratthato piti vattati. “**Niyatattā**”ti vuttam,
tameva niyamaṃ “**majjhimapadeseyevā**”ti avadhāraṇena

vibhāveti. Mahāmaṇḍalacārikam carantopi majjhimapadesassa antanteneva carati. Tattha ca vineyyajanassa samosaraṇatā mattapanavācamahatthasupananti)¹ aruṇuṭṭhāpanampi tattheva hoti, paccantapadese pana dūre vineyyajanā honti, tattha gantvā maggaphalesu patiṭṭhāpetvā tato paccāgantvā majjhimapadese eva vāsam upagacchati, tattha manussehi katānam kārānam mahapphalabhāvaniyamanatthanti uṭṭhabbam. “Āsanne no bhagavā”ti idam nidassanamattanti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha.

Sakiñcanasapalibodhanatthenāti ettha kiñcanam palibodho asamāpitakiccatā, tadubhayassa atthibhāvenāti attho. **Mahāvāseti** mahāgehe.

Dvepi janāti isidattapurāṇā. **Sitam** nāma mandahasitam. **Hasitam** nāma vissatṭhasitam. **Muttacāgoti**-ādīsu yaṁ vattabbam, taṁ **visuddhimaggaṭīkāyaṁ**² vuttanayena veditabbam. **Samvibhāgeti** parassa dānavasena samvibhajane. **Akatavibhāganti** deyyadhammavasena na katavibhāgam. Puggalavasena pana “silavantehi”ti vuttattā katavibhāgameva mahapphalatākaraṇena. Tenāha “**sabbam dātabbameva hutvā ṭhitan**”ti.

7. Veludvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. **Paveṇi-āgatassāti** anekapurisayugavasena paramparāgatassa. **Attani upanetabbanti** attani netvā parasmim upanetabbam. Tenāha “**yo kho myāyaṁ dhammo appiyo amanāpo, parassapeso dhammo appiyo amanāpo**”ti-ādi. **Amantabhāsenāti** samphassa samphappalāpassa amantāya mantārahitabhāsanena.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. **Dve gāmā** dvinnam nātīnam gāmāti katvā. **Ñātiketi** evamladdhanāme ekasmim gāmake. **Giñjakāvasatheti** giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato āvasatho, tasmim. So kira āvāso

1. () Etthantare pāṭho asuddho dussodhanīyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo

2. Visuddhi-Ṭī 1. 282 piṭṭhe.

yathā sudhāhi parikammena payojanam natthi, evam iṭṭhakāhi eva cinitvā kato. Tena vuttam **“iṭṭhakāmaye āvasathe”**ti.

Tulāthambhadvārabandhakavāṭaphalakāni pana dārumayā eva. Oraṃ vuccati kāmadhātu, paccayabhāvena tam oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**, orambhāgassa vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha **“heṭṭhābhāgiyānan”**ti-ādi. **Tihi maggehi**ti heṭṭhimchi tīhi maggehi. Tehi pahātabbatāya hi tesam saññojanānam orambhāgiyatā, oraṃ bhañjiyāni **vā orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena nesaṃ orambhāgiyabhāvaṃ vibhāvetum **“tattha”**ti-ādi vuttam. Vikkhambhitāni samatthatāvighātena puthujjanānam, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānam rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhanāya na hontīti vuttam **“avikkhambhitāni maggena vā asamucchinnāni”**ti. **Nibbattivasenāti** paṭisandhiggahaṇavasena gantum na denti. Mahaggatabhavagāmikammāyūhanassa vibandhanato **sakkāyadiṭṭhi-ādīni tīpi** saññojanāni kāmaccandabyāpādā viya mahaggatabhavūpapattiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukammaparikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā idheva** kāmabhave eva **nibbattāpentī**, tasmā **sabbānīpi** pañcapi saṃyojanāni **orambhāgiyāneva**. **Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvoti** paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha na āgamanasabhāvo. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānam pana atthāya assa āgamanam anivāritam.

Kadāci uppattiyā virāḷākārata, pariyaṭṭhānamandatāya abahalatāti **dveddhāpi tanubhāvo**. **Abhiñhanti** bahuso. **Bahalabahalāti** tibbatibbā. Yattha uppajjanti, tam santānam maddantā pharantā sādhentā andhakāram karontā uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā tanukatanukā mandamandā uppajjanti. **Puttadhītarō hontīti** idam akāraṇam. Tathā hi aṅgapaccāṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Idanti** “rāgadosamohānam tanuttā”ti idam vacanam. **Bhavatanukavasenāti** appakabhavavasena. **Tanti** mahāsīvatherassa vacanam paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānam labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisam tam bhavatanukam, tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetum **“sotāpannassā”**ti-ādi vuttam. **Aṭṭhame bhavē bhavatanukam natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṃ sandhāya vuttaṃ itarassa lokassa vasena tathā vattuṃ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmaloke ṭhatvā “sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā”ti vuttaṃ. **Imaṃ lokaṃ āgantvāti** ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana “imaṃ lokanti kāmabhavo adhippeto”ti imamatthaṃ vibhāvetuṃ “**sace hī**”ti-ādinā aññaṃyeva catukkaṃ dassitaṃ.

Catūsu -pa- sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṃ pāpadhammānaṃ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenāti** maggadhammaniyāmena **niyato** uparimaggādhigamassa avassambhāvibhāvato. Tenāha “sambodhiparāyaṇo”ti. **Tesaṃ tesaṃ ñāṇagatinti** tesaṃ tesaṃ sattānaṃ “asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī”ti-ādinā taṃtaṃñāṇādhigamaṇaṃ ñāṇūpapattiṃ. **Ñāṇābhisamparāyanti** tato parampi “niyato sambodhiparāyaṇo sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karissati”ti-ādinā ñāṇasahitaṃ upapattipaccayabhavaṃ. **Oloketassa** ñāṇacakkhunā apekkhantassa. Kevalaṃ **kāyakilamathova**, na tena kāci paresaṃ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesā** cittakhedo, sā kilesūpasamhitattā **buddhānaṃ natthi**.

Ādissati ālokīyati attā etenāti ādāsaṃ, dhammabhūtaṃ ādāsaṃ **dhammādāsaṃ**, ariyamaggañāṇassettaṃ adhivacanaṃ. Tena hi ariyasāvako catūsu ariyasaccesu viddhastasammohattā attānaṃ yāthāvato ñatvā yāthāvato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādāsatā veditabbāti. **Ye na dhammādāsenāti** idha pana maggadhammameva vadati. Sesaṃ uttānatthattā suviññeyyamevāti.

Veḷudvāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājakārāmaṇavagga

1. Sahassabhikkhunisaṃghasuttavaṇṇanā

1007. Dhammikattā desavāsīhi anukampito rājāti rājako, tassa ārāmo **rājakārāmo**, tasmim. **Bhūmisīsaṃ** seṭṭhappadeso, yattha vasanto lābhaggayasaggappatto hotīti tesam adhippāyo.

Vārāpehīti paṭisedhehi. **Yujjhāpetunti** kalahaṃ kārāpetum. **Puna āgacchantāti** aparasmim saṃvacchare āgacchantā. **Ubbāṭṭetvāti** mahatīvīciyo ubbāṭṭetvā. Yathā tassa sakalameva raṭṭhaṃ ekādakābhūtaṃ hoti, evaṃ katvā samuddameva jātaṃ. Tena vuttaṃ “**samuddameva akaraṃsū**”ti.

Isīnamantaraṃ katvāti isīnaṃ kārāṇaṃ katvā, isīnaṃ hetūti attho, isīnaṃ vā antarabhedam katvā. Tathā loke kolāhalassa patthaṭataṃ vibhāvento bhagavā “**me sutan**”ti āha paccakkhato jānampi. **Ucchinnoti** kulacchedena ucchinno. Na kevalaṃ sayameva, atha kho **saha raṭṭhehi**. **Vibhavanti** vināsaṃ upagato.

Tam sandhāyetaṃ vuttanti tam yathāvuttaṃ pasenadinā kosalarājena kāritaṃ vihāraṃ sandhāya etaṃ “rājakārāme”ti vuttaṃ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. **Udayagāmininti** ārambhato paṭṭhāya sampatti-āvahaṃ.

4. Duggatibhayasuttavaṇṇanā

1010. Duṭṭhā gati nipphatti duggati, duggatabhāvo dālididiyaṃ, tadeva bhayaṃ tam sabbaṃ anavasesaṃ vā **duggatibhayaṃ** daliddabhayaṃ. Sammadeva atikkantoti **samatikkanto**.

6. Paṭhamamittāmaccasuttavaṇṇanā

1012. **Vohāramittāti** taṃtaṃdānaggahaṇavasena vohārakā mittā. **Āmantanapaṭimantana-iriyāpathādīsupīti** ālāpasallāpagamana-

nisajjādi-atthasaṃvidhānādisu. **Ekato pavattakiccā**ti saha pavattakattabbā. Amā saha bhavantīti **amaccā**. “Amhākaṃ ime”ti ñāyantīti **ñāti**, āvāhavivāhasambaddhā. Tenāha “**sassusasurapakkhikā**”ti. Yonisambandhā vā **sālohitā**. Tenāha “**bhātibhaginimātulādayo**”ti.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Kismiñci kassaci ca tathā tathā uppannassa pasādassa aññathābhāvo **pasādaññathattam**. Bhūtasāṅghātassa ghana-ādikassa aññathābhāvo **bhāvaññathattam**. Nirayādigati-antara-upapatti **gati-aññathattam**. Sabhāvadhammānaṃ kakkhaḷaphusaṇādilakkhaṇassa aññathābhāvo **lakkhaṇaññathattam**. “Ṭhitassa aññathattam paññāyatī”ti evaṃ vuttam aññathattam **vipariṇāmaññathattam**. Lakkhaṇaññathattam na labbhati. Tenāha “**lakkhaṇam pana na vigacchatī**”ti, sesaṃ labbhatīti. **Pathavīdhātuyā**ti sasambhārapathavīdhātuyā. **Āpodhātuyā**ti etthāpi eseva nayo. **Purimabhāvoti** ghanakaṭṭhinabhāvo. **Bhāvaññathattam** rasaññathattasabhāvo. **Gati-aññathattam** uggatūpapatti. Tenāha “**tañhi ariyasāvakassa natthī**”ti. **Pasādaññathattampi natthiyeva** ariyasāvakassa.

Rājakārāmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saraṇānivagga

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. **Samiddhanti** sampuṇṇam. **Supupphitanti** upasobhitatāya supupphitasadisattā. Byūhā nāma yehi eva pavisanti, tehi eva nikkhamanti. Tenāha “**byūhā vuccanti avinibbiddharacchāyo**”ti. **Uddhatacārīnā**ti yaṭṭhantarā.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. **Tīhī**ti ratanattaye uppannehi tīhi pasādadhammehi. **Catūhī**ti tehi eva saddhim sīlena. **Kocidevā**ti-ādi parikappavasena vuttam.

Bhagavati attano saddhāya ulāratamabhāvadassanattamaṃ. Tenāha “**bhagavato Sabbaññutāyā**”ti-ādi. **Dhammo samuppādoti** vivādadhamma-uppattiheṭu. Tadeva hi sandhāyāha “**kiñcideva kāraṇaṃ**”ti. **Kāraṇanti** nānākāraṇaṃ. **Kalyāṇakusalavimuttanti** akalyāṇaṃ akusalaṃ, tadidaṃ yathāvutta-appasādanena apanīta-atthadassanattamaṃ. **Assāti** mahānāmasakkassa. **Anavajjanadoso esoti** catūsu dhammesu ekenapi samannāgato sotāpanno hotīti anujānitvā catūhipi samannāgatena ācikkhitabbanti yāthāvato anavajjanadosoti attho.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. **Pamāṇenāti** ekena pamāṇena, na sabbaso. **Olokanam khamantīti** dassanamaggena catusaccadhammā paccattaṃ passitabbā paṭivijjhitabbā. Paṭhamamaggakkhaṇe hi catusaccadhammā ekadesatova diṭṭhā nāma honti. “**Parimuccatī**”ti **pana vattuṃ vaṭṭati** paṭivijjhanakiriyāya vattamānattā. **Agantvā** apāyesu anuppattirahattā. Tenāha “**na gacchatī**”ti, na uppajjātīti attho. **Mahāsārarukkhe dassento āha** “yo koci viññujātiko mama ce gocaraṃ gacchati, ekassa āgamaṇaṃ avañjhaṃ amoghaṃ”ti dassetuṃ.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. **Dukkhettaṃ** nirojakaṃ, tāya eva dukkhetatāya visamaṃ, hotīti āha “**visamakhettan**”ti. **Loṇūpahatanti** jātasabhāvena loṇena ūsarena upahataṃ. **Khaṇḍānīti** khaṇḍitāni. **Temetvāti** temitattā. **Vātātapahatānīti** cirakālaṃ vātena ceva ātapena ca upahatāni ābādhitāni.

6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. **Ṭhānanti**¹ ṭhānaso. Tenāha “**khaṇenā**”ti. Niyyānikanti pavattaṃ ṇānapaṭirūpaṃ pakatipurisantarajānanādemicchāññaṃ, taṃ pana anīyyānikaṃ “niyyānikaṃ”ti paccavekkhaṇavasena pavatteyyāti āha “**micchāpaccavekkhaṇenā**”ti. Guṇaviyuttassa attano sakattani² avaṭṭhānasankhātā vimutti **micchāvimutti**.

1. Ṭhānasoti (Pāḷiyam)

2. Paramattani (?)

7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Yathākammaṃ samparetabbato samparāyo, peccabhavo, samparāyahetukaṃ **samparāyikaṃ**, maraṇabhayaṃ.

Saraṇānivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Puññābhisandavagga

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Avicchedena niccappavattiyamānāni puññāni abhisandanaṭṭhena “**puññābhisandā**”ti vuttā, tena puññanadiyoti attho vutto. Sukhassa āharaṇato ānayanato **sukhassāhāro**.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. **Devānanti** visuddhidevānaṃ. **Devapadānīti** tesam padāni devapadāni, devoti vā sammāsambuddho. **Devassa nāṇena akkantapadānīti** paṭivedhañāṇena ceva desanāñāṇena ca akkantapadāni. **Devā nāma** jātidevā. Tesampi devaṭṭhena devoti devadevo, sambuddho.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1134. **Pāraṃ vuccati nibbānaṃ** saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato. Tenāha “tiṇṇo pāraṅgato, thale tiṭṭhati brāhmaṇo¹, ye janā pāragāmino”ti² ca. Atha vā pāti rakkhatīti **pāraṃ**, nibbānaṃ. Yo paṭivijjhati, taṃ vaṭṭadukkhato pāti rakkhati, accantahitena ca vimuttisukhena ca rameti, tasmā **pāraṇti** vuccati. **Gacchamānā evāti** pāraṃ nibbānaṃ gacchamānā eva. Te dhammā **āsavānaṃ khayāya samvattanti** sacchikiriyāpahānapaṭivedhānaṃ samakālattā.

1. Saṃ 2. 383; Khu 1. 235; Abhi 3. 172 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 25 piṭṭhe Dhammapade.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. **Pavivekatthāyāti** pavivekasukhatthāya. **Paṭisallānatthāyāti** bahiddhā nānārammaṇato cittaṃ paṇivattetvā kammaṭṭhāne sammadeva līnatthāya.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sagāthakapuññābhisandavagga

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā

1037. **Saṅkhyā atthi** heṭṭhā mahāpathaviyā, upari ākāseṇa, parito cakkavāḷapabbatena, majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā. Jānantena yojanato saṅkhāturaṃ sakkāti adhippāyo. Mahāsarīramacchakumbhīlayakkharakkhasamahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ, baḷavāmukhapātālādīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena **bahubheravaṃ**.

2. Dutiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1038. **Sambhedeti**¹ sambhedaṃ samodhānaṃ gataṭṭhāne. **Yatthimā mahānadiyo saṃsandanti samentīti** parikappavacanametaraṃ. Tādisāsu hi mahānadīsu kāci puratthimasamuddaṃ pavitṭhā, kāci pacchimaraṃ.

3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1039. “Kusale patiṭṭhito”ti ettha yaṃ accantikaṃ kusale patiṭṭhānaṃ, taṃ dassento “**maggakusale patiṭṭhito**”ti āha, heṭṭhimamaggakusaleti adhippāyo. Tenāha “**bhāveti maggan**”ti. Ariyaphalaṃ yeva **dhammasāro**. Kilesā khīyanti etthāti kilesakkhayaṃ, nibbānaṃ, tasmim **kilesakkhaye rato**.

1. Sambhejjeti (Aṭṭhakathāyaṃ)

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Ariyānaṃ buddhānaṃ dhanantipi ariyadhaṇaṃ, nibbānanti keci. Anayatopi visuddhaṭṭhena ariyañca taṃ dhanañca dhanāyitaṭṭhenāti ariyadhaṇaṃ tena **ariyadhaṇena**. **Teneva bhogenāti** ariyadhaṇabhogena.

Sagāthakapuññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sappaññavagga

2. Vassaṃvutthasuttavaṇṇanā

1048. **Samodhānetvāti** yehi indriyādīhi bhāviyamānehi sotāmatṭimaggo anupatto, tāneva. Dhammasamānatāya cetam vuttaṃ. Aññāneva hi atthato taṃ taṃ maggaṃ sādhaḥkāni indriyādīni. **Tanti pavenī kathitāti** yaṃ kañci vineyyapuggalaṃ anapekkhitvā kevalaṃ tantivasena ṭhiti kathitā.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. **Sattasu janesūti** sattasu kittiyamānesu upāsakajanesu. **Gambhīrāti-ādisu dhammagambhīrāti** pāḷigatiyā gambhīrā, tathā ca **sallasuttaṃ** heṭṭhā pakāsītameva. “Cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi”ti-ādinā¹ āgataṃ **cetanāsuttaṃ**. Tattha “cetanāsahajātaṃ nānākkhaṇikaṃ”ti-ādinā paṭṭhāne āgatanayena, suttesu² ca “diṭṭhadhammavedanīyaṃ”ti-ādinā āgatanayena gambhīrabhāvo veditabbo, nibbānassa ceva ariyamaggassa ca pakāsanato **asaṅkhatasaṃyuttassa** lokuttaratthadīpakatā. “Atītaṃpāhaṃ rūpena khajjīm, etarahi khajjāmī”ti-ādinā pañcannaṃ khandhānaṃ khādhakabhāvassa, puggalassa khāditabbatāya vibhāvanena **khajjanīyapariyāye**³ visesato nissattanijjivatā dīpitāti vuttaṃ “**sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo**”ti. **Upasampajja viharissāmāti** ye tesu suttesu vuttapaṭipadaṃ sammadeva paripūrenti, te tesu upasampajja viharanti

1. Am 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

2. Am 1. 251 piṭṭhe.

3. Sam 2. 72 piṭṭhe.

nāma. **Etthā**ti “na kho netan”ti ettha na-kāro “aññamaññan”ti ettha makāro viya byañjanasandhimattameva, nāssa koci attho.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. **Na kho panetanti** na kho etaṃ, noti ca amhehīti atthoti āha “**na kho amhehī**”ti-ādi. Assasantīti **assāsanīyā**ti āha “**assāsakarehī**”ti. Marissatīti **māriso**, ekantabhāvimarāṇo, so pana maraṇādhīnavuttikoti vuttaṃ “**marapaṭibaddho**”ti. **Adhimuccehī**ti adhimuttiṃ uppādehi. Taṃ pana tathā cittassa paṇidhānaṃ ṭhapananti āha “**ṭhapehī**”ti. **Āgamanīyagūṇesū**ti pubbabhāgagūṇesu. **Pamāṇaṃ nāma natthi** anantāparimāṇattā. **Nānākaraṇaṃ natthi** vimuttiyā ninnānattā.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. **Paññāpaṭilābhāyā**ti maggaphalapaññāya paṭilābhatthaṃ. Tenāha “**satta sekkhā**”ti-ādi.

Sappaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāpaññavagga

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā

1058. **Mahante atthe pariggaṇhātī**ti saccapaṭiccasamuppādādike mahāvitthāre atthe paricchijja asesetvā muṭṭhigate viya katvā gaṇhāti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Mahāpaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṃyutta

1. Samādhivagga

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. **Cittekaggatāyāti** nissakkavacanam “parihāyantī”ti padam apekkhitvā. **yathābhūtādivasenāti** yathāgatādivasena. Yathābhūtaṃ nāma imasmim sutte “samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti-ādi. **Ādi**-saddena “tathā yasmā”ti-ādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi yathābhūtavasena kāraṇacchedo kato “tathā yasmā”ti-ādivacanehi. **Vaṇṇāti** akkharā, “guṇā”ti keci. **Padabyañjanānīti** nāmādi padāni ceva taṃsamudāyabhūtabyañjanāni ca.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. **Sāsanāvacarā adhippetā** bāhirakānaṃ saccābhisamayassa abhāvato. **Tathāti** iminā catutthapañcomesu atthavisesābhāvaṃ dasseti. Yadi evaṃ kasmā visum visum desanāti āha “**tena tena abhilāpenā**”ti-ādi.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Duggahito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca, tasmiṃ niyyāne niyuttā, taṃ ettha atthīti **niyyānikā**, vacīduccaritasamkilesato vā niyyātīti ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ka-kāraṃ katvā niyyānikā. Cetanāya saddhiṃ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassa bhāvo **aniyyānikattaṃ**. **Tiracchānabhūtanti** tirokaraṇabhūtaṃ. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. **Sāttakanti** dānasīlādinissittatā hitapaṭisaṃyuttaṃ.

Visikhāti gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca gāmādigahaṇe viya tannivāsino visesato gahitā “āgato gāmo”ti-ādīsu

viya. Tenāha “**sūrā samatthā**”ti. Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha “**kumbhadāsikathā**”ti. Ayāthāvato uppattiṭṭhitisamhārādivasena loko akkhāyati etenāti **lokakkhāyikā**. Iti iminā pakārena bhavo, iminā abhavoti evaṃ pavattāya **itibhavābhavakathāya saddhim**.

Samādhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammacakkappavattanavagga

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. “**Isīnaṃ patanuppatanavasena** osīdana-uppatanaṭṭhānavasena **evaṃ** ‘isipatanan’ti **laddhanāme**”ti saṅkhepato vuttamattham vivarituṃ “**ettha hī**”ti-ādi vuttam.

Āmantesīti ettha yasmā dhammacakkappavattanattham ayaṃ āmantanā, tasmā samudāgamato paṭṭhāya satthu pubbacaritam saṅkhepeneva pakāsetuṃ vaṭṭatīti “**Dīpaṅkarapādamūle katābhinihārato paṭṭhāyā**”ti-ādi āraddham. Tattha **mārabalam bhinditvā**ti māram ca mārabalam ca bhañjitvā. Atha vā mārassa abbhantaram bāhirañcāti duvidham balam bhañjitvā. “**Dveme bhikkhave antā**”ti ettha **anta**-saddo “pubbante ñāṇam aparante ñāṇan”ti-ādīsu¹ viya bhāgapariyāyoti āha “**dve ime bhikkhave koṭṭhāsā**”ti. **Saha samudāhārenāti** uccāraṇasamakālam. **Pattharitvā aṭṭhāsi** buddhānubhāvena. **Brahmāno samāgacchimsu** paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā.

Gihisaññojananti ghibandhanam. **Chinditvā**ti haritvā. **Na vaḷaṇṇjetabbāti** nānuyuṇṇjetabbā. **Kilesakāmasukhassāti** kilesakāmayuttassa sukhassa. **Anuyogoti** anubhavo. **Gāma**vāsīhi sevitaṭṭhattā **gāma**vāsīnam **santako**. **Attanoti** attabhāvassa. **Āhito** ahaṃmāno etthāti **attā**, attabhāvo. **Dukkhakaraṇanti** dukkhupādananam.

1. Abhi 1. 215 piṭṭhe.

Attamāraṇehīti attabādhanehi. **Upasamāyāti** kilesavūpasamo adhippeto, tadatthasampadānavacananti āha “**kilesūpasamatthāyā**”ti. Esa nayo sesesupi.

Saccañāṇādivasena tayo parivaṭṭā etassāti **tiparivaṭṭam**, ñāṇadassanam. Tenāha “**saccañāṇā**”ti-ādi. **Yathābhūtam** ñāṇanti paṭivedhañāṇam āha. **Tesuyeva** saccesu. Ñāṇena kattabbassa ca pariññāpaṭivedhādikiccassa ca **jānanañāṇam**, “tañca kho paṭivedhato pagevā”ti keci. Pacchāti apare. Tathā **katañāṇam**. **Dvādasākāraṇti** dvādasavidha-ākārabhedam. **Aññatthāti** aññesu suttesu.

Paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi dhammacakkanti idam tattha ñāṇakiccam padhānanti katvā vuttam. Saddhindriyādidhammasamudāyo pana pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṁ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca tam cakkañca, dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṁ**. Yathāha “dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṁ, cakkañca pavattehi dhammañcāti dhammacakkaṁ, dhammena pavattatīti dhammacakkaṁ, dhammacariyāya pavattatīti dhammacakkaṁ”ti-ādi¹. **Ubhayampīti** paṭivedhañāṇam desanāñāṇanti ubhayampi. **Etanti** tadubhayam. **Imāya desanāyāti** iminā suttana **pakāsentena bhagavatā** yahāvuttañāṇadvayasaṅkhātam **dhammacakkaṁ pavattitam nāma** pavattanakiccassa anīṭhitattā. **Paṭiṭṭhiteti** Aññāsikoṇḍaññattherena sotāpattiṭṭhale paṭiṭṭhite. **Pavattitam** nāma kassapasammāsambuddhassa sāsanantaradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakam kālam appavattapubbassa pavattitattā, uparimaggādhigamo panassa atthaṅgato evāti.

Ekappahārenāti ekeneva pahārasaññitena kālena. Divasassa hi tatiyo bhāgo pahāro nāma, pāḷiyam pana “tena khaṇena tena layena tena muhuttenā”ti vuttam, tam pahārakkhaṇasallakkhaṇameva. **Sabbaññūtaññāṇobhāso**ti Sabbaññūtaññāṇānubhāvena pavatto obhāso cittam paṭicca utusamuṭṭhāno veditabbo. Yasmā bhagavato dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpane ativiya ulāratamam pītisomanassam udapādi, tasmā “**imassapi udānassā**”ti-ādi vuttam.

1. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Atthasaṃvaṇṇane vaṇṇīyanteti **vaṇṇā**. Teyeva pariyāyena akkharāṇato **akkharāṇi**. Atthaṃ byañjentīti **byañjanāṇi**. Yasmā pana akārādike sarasamaññā, kakārādike byañjanasamaññā, ubhayattha vaṇṇasamaññā, tasmā vuttaṃ “**vaṇṇānaṃ vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāmā**”ti. **Nettiyaṃ**¹ pana vākye byañjanasamaññā. Byañjanaggahaṇeneva cettha ākāraniruttiniddesā gahitā evāti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkāsana**ti atthassa ñāpanā bhāgaso. Tenāha “**vibhattiyo**”ti. Saṅkāsanaaggahaṇeneva cettha pakāsana vuttā hoti. Vibhattiyo hi atthavacaneneva vivaranti, tāhi² kāraṇapaññattiyo vuttāyevāti tāhipi³ atthapadāni gahitāneva honti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggavaṇṇanāyaṃ**⁴ **netti-atṭhakathāyaṇca**⁵ vuttanayena veditabbo. **Sabbākārena**ti sabhāgādivibhāvanākārena. **Vaṇṇādīnanti** tasmiṃ pana vitthāre pavattavaṇṇādīnaṃ. **Tasmāti** vaṇṇādīnaṃ anta-abhāvato. **Evamāhāti** “aparimāṇā vaṇṇā byañjanā saṅkāsana”ti evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. **Sabhāvāvijahanatṭhenāti** attano dukkhasabhāvassa kadācipi apariccajanena tathasabhāvaṃ. Tenāha “**dukkhaṃ hi dukkhameva vuttan**”ti. **Sabhāvassāti** dukkhasabhāvassa. **Amoghatāyāti** avañjhatāya. **Avitathanti** na vitathaṃ. Tenāha “**na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti**”ti. **Aññabhāvānupagamenāti** samudayādisabhāvānupagamanena musā na hotīti añño aññathā na hotīti **anaññatham**. Tenāha “**na hī**”ti-ādi.

Dhammacakkappavattanaṃ avaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 10. 5 piṭṭhe.

2. Vivarantā tāni (Ka)

3. Tenāpi (Ka)

4. Visuddhi-Ṭī 1. 273 piṭṭhe.

5. Netti-Ṭīha 31 piṭṭhe.

3. Koṭigāmaṇḍavagga

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. **Ananubodhā**ti paṭivedhassa anurūpabodhābhāvena. **Appaṭivedhā**ti saccānaṃ paṭimukhaṃ vedhābhāvena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. **Phalasamādhīphalapaññānanti**¹ aggaḥ phalasamādhī-
aggaḥ phalapaññānaṃ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. **Ariyānanti** buddhānaṃ ariyānaṃ. Tenāha “**na hī**”ti-ādi.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. **Paṭividdhattā desitattā cāti** iminā paṭivedhaññāṇena desanāññāṇena
ca pariggahitattā **ariyasantakāni honti** ariyassa bhagavato santakabhāvato.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. **Ekappaṭivedhoti** ekeneva ñāṇena catunnaṃ ariyasaccānaṃ
ekajjhaṃ paṭivedho.

Koṭigāmaṇḍavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sīsapāvanavagga

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1101. **Punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva nibbattanti** aditṭhattā catunnaṃ
ariyasaccānaṃ.

1. Phalasamāpattīphalapaññānanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. **Bhaveyya** ceti dukkhadomanassāni ajjhupekkhitvā sahitehi tehi saccābhisamayo bhaveyyāti evaṃ parikappanā na kātabbāti.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. **Ajjhāsaya**nti sassatādibhedam ajjhāsayaṃ. So hi “idameva saccam moghamaññaṃ”ti gāhassa mukhabhūtattā **mukhanti adhippeto**. Tañca apare adiṭṭhasaccā olokonti, diṭṭhasaccā pana neva olokonti.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. **Kukkuko** pamāṇamajjhimassa purisassa hatthoti attho. **Kukkūti** tasseva nāmaṃ.

Sīsapāvanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Papātavagga

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. **Lokacinta**nti lokasannivesapaṭisaṃyuttavīmaṃsāva. “Lokacittan”tipi pāṭho, taṃtaṃlokapariyāpannam cittanti attho. **Nāḷikerādayoti ādi**-saddena avuttānam osadhitiṇavanappati-ādīnam saṅgaho. **Evarūpanti** edisaṃ aññaṃpi taṃtaṃloka-cittam.

Vigatacittoti attatthaparattathato apagatavitakko addasa evaṃ adhiṭṭhahimsūti sambandho. **Sambarimāya**nti sambarena asurindena uppāditam asuramāyaṃ, yaṃ “indajālan”tipi vuccati indassa mohanattham uppāditattā. **Samparivattetvāti** paridhāvetvā. **Yathā neti** ne asure yathā so puriso passati, evaṃ adhiṭṭhahimsu. Kasmā panete evaṃ adhiṭṭhahimsūti? Taṃ purisaṃ tattha tathānisinnaṃ disvā “ayaṃ ca devo”ti āsaṅkantā tathā adhiṭṭhahitvā bhisamuḷālachiddehi pavisitvā attano asurabhavanam gatā. Tenāha bhagavā “**devānaṃyeva mohayamānā**”ti.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-3. **Mariyādapāsāṇoti** gijjhakūṭapabbatassa mariyādapākārasadiso mahanto pāsāṇo. **Aniṭṭharūpanti** ettha rūpa-saddo sabhāvattho “piyarūpe sātārūpe”ti-ādīsu¹ viyāti āha “**aniṭṭhasabhāvan**”ti.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. **Upāsananti** ācariya-upāsaṇaṃ, ācariyaṃ antevāsinā vā divase divase sikkhanavasena upāsitabbato upāsananti laddhanāmaṃ **kaṇḍakhipanasippaṃ**. **Kaṇḍaṃ atikkamanteti** saraṃ khipante. **Poṅkhānupoṅkhanti** poṅkhasaddatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ “**ekaṃ kaṇḍaṃ khipitvā**”ti-ādi vuttaṃ. **Aparaṃ anupoṅkhanti** ettha aparanti tatiyakaṇḍā. Anupoṅkha nāma idanti dassetuṃ “**anupoṅkha nāma dutiyassa poṅkhan**”ti vuttaṃ. Taṃ hi tatiyena sareṇa vijjhīyati. **Puna aparāṃ tassa poṅkhanti** idaṃ pana aparāparaṃ avirajjhaṇaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Durabhisambhavataranti** abhibhavituṃ asakkuṇeyyataraṃ. **Vāḷanti** kesāṃ. **Sattadhā bhinditvāti** sattakkhattuṃ viphāletvā. **Tassa ekaṃ bhedanti** tassa kesassa ekaṃ aṃsusāṅkhātāṃ bhedaṃ gahetvā. **Vātiṅgaṇamajjhe bandhitvāti** vātiṅgaṇaphalassa majjhaṭṭhāne bandhitvā. **Aparaṃ bhedanti** aparāṃ kesassa aṃsusāṅkhātāṃ bhedaṃ. **Aggakoṭiyaṃ bandhitvāti** yathā tassa vālabhedassa ūkāmatthaṃ likhāmattaṃ vā kaṇḍassa aggakoṭiṃ adhikaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ bandhitvā. **Usabhamatteti** vīsatiyaṭṭhimatte ṭhāne **ṭhito**. **Kaṇḍabaddhāya koṭiyāti** kaṇḍabaddhāya vālassa koṭiyā vātiṅgaṇabandhanavālassa koṭiṃ paṭivijjheyya.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. **Adhiccuppattikanti** yadicchāvasena uppajjanakaṃ. **Chiggaḷenāti** chiggaḷapadesena. **Chiggaḷuparīti** heṭṭhimayugassa chiggaḷapadesassa uparī. **Ārūḷhassa chiggaḷenāti** ubhinnaṃpi chiddena. **Gīvappavesanaṃ viyāti** catunnaṃ yugānaṃ chiddapadeseneva uparūpari ṭhitānaṃ chiddantarena kāṇakacchapassa

1. Ma 1. 333 piṭṭhe.

Papātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1140. **Nīcavuttinoti** kule jetṭhānaṃ mahāpitucūlapitujetṭhabhātikādīnaṃ
abhivādanapaccutthāna-añjalikammasāmīcikkammādivasena nīcavuttino.

8. Dutiya-āmakadhaññaṭṭhāvagga

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. “Mūlabījan”ti-ādīsu mūlameva bījanti **mūlabījaṃ**, mūlabījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Tattha purimena bījagāmo vutto “bījānaṃ samūho”ti katvā, dutiyena bhūtagāmo. Duvidhopeso sāmāññaniddesena, “mūlabījañca mūlabījañca mūlabījan”ti ekasesanayena vā bījattho veditabbo. Esa nayo sesesupi. **Phalubījanti** pabbabījaṃ. Bāhirapaccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sārāphale nirulho bīja-saddo. Tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti tato nivattanattham ekena bīja-saddena visesetvā vuttam **“bījabījan”**ti “rūparūpaṃ, dukkhadukkhan”ti¹ ca yathā. **Nīlatiṇarukkhaḍḍikassāti** allatiṇassa ceva allarukkhaḍḍikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ gahaṇam.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva ajjhanhiko, ayaṃ buddhādi-ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo, tadañño vikāloti āha **“vikālabhojanāti kālātikkantabhojanā”**ti.

10. Gandhavilepanasuttavaṇṇanā

1150. **Yaṃ kiñci pupphanti** ganthimaṃ aganthimaṃ vā yaṃ kiñci pupphajātaṃ, tathā pisitādibhedam **yaṃ kiñci gandhajātaṃ**.

9. Tatiya-āmakadhaññaṭṭhāvagga

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇaṃ”ti² ādinayappavattam bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgapavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha **“sāsanaṃ ananulomattā”**ti. Attanā parehi ca

1. Sam 2. 453 piṭṭhe.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

payojiyamānaṃ payojāpiyamānaṃ eteneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavāditasaddehi cāti āha “**naccananaccāpanādivasenā**”ti. Ādi-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanādīni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇaṃ savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato “**dassanā**”icceva vuttaṃ. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ¹ kadāci vaṭṭatīti āha “**visūkabhūtā dassanā cā**”ti. Tathā hi vuttaṃ **paramatthajotikāya khuddaka-aṭṭhakathāya**² “dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti.

2. Uccāsayanassuttavaṇṇanā

1152. **Uccāti** ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti **sayanaṃ**, uccāsayaṇaṃ mahāsayanaṃ samaṇasārūparahitaṃ paṭikkhittanti āha “**pamāṇātikkantaṃ akappiyattharaṇaṃ**”ti. Āsandādi-āsaṇācettha sayaneneva saṅgahitaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhāraṅkiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayaṇā” icceva vuttaṃ, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā uccāsayanamahāsayaṇaṃ uccāsayanamahāsayaṇācāti **uccāsayanamahāsayananti** etasmim atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatanan”ti³. Āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti daṭṭhabbaṃ.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. Aññepi uggahāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha “**na uggahāpentī, na upanikkhittaṃ sādiyanti**”ti. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ **uggahaṇaṃ**, vācāya paṭiggahaṇaṃ **uggahāpaṇaṃ**, manasā paṭiggahaṇaṃ **sādiyaṇaṃ**. Tividhampi paṭiggahaṇaṃ sāmāññaniddhesena, ekasesanayena vā gahetvā “paṭiggahaṇā”ti vuttanti āha “**neva naṃ uggahanti**”ti-ādi. Esa nayo “**āmakadhaññapaṭiggahaṇā**”ti-ādisupi.

1. Avisūkabhūtaṃ dassanaṃ (Ka)

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 26 piṭṭhe.

3. Khu 1. 77 piṭṭhe.

3. Vi-Ttha 2. 292 pitthe.

mānabhājanassa hadayabhūtaṃ abbhantarassa bhinnam **hadayabhedo**.
 Nimiyamānassa tilataṇḍulādikassa sikhāya aggakoṭiyā bhinnam **sikhābhedo**.
 Khettādīnam minanarajjuyā aññathākaraṇam **rajjubhedo**. Rajjugahaṇeva
 cettha daṇḍakassa gahaṇam katamevāti daṭṭhabbam.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-1171. **Vadhoti** muṭṭhippahāraśātālanādīhi himsanam,
 viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati “attānam
 vadhitvā vadhitvā rodeyyā”ti-ādīsu¹. Aṭṭhakathāyaṃ pana “māraṇam”ti
 vuttam, tam pana pothanam sandhāyāti sakkā viññātuṃ māraṇasaddassa
 vihimśanepi dissanato. Sesam suviññeyyameva.

Āmakadhaññapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ niṭṭhitā.

1. Vi 2. 365 piṭṭhe.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Sakalarūpārūpasammasane saṅhasukhumavisayañāṇatāya vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ susaṃyatakāyavacīsamācāratāya samathavipassanāsu sammadeva yatanato ca **yatināṃ** bhikkhūnaṃ khandhāyatanadhātusaccindriyapaṭiccasamuppādabhede paramatthadhamme nānānāyehi nāṇavibhāgassa sannissayena **bahukārassa** saṃyuttāgamavarassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātum sārattappakāsanato eva **nipuṇā** yā mayā aṭṭhakathā āradhāti sambandho. Savisesaṃ paññāvahagupattā eva hissa ganthārambhe āditopi “paññāpabhedajananaṃ”ti vuttaṃ. **Mahā-aṭṭhakathāya** sāranti saṃyuttamahā-aṭṭhakathāya sāraṃ. **Ekūnasatṭhimattoti** thokaṃ ūnabhāvato **matta**-saddaggaṇaṃ.

Mūlaṭṭhakathāya sāranti pubbe vuttasaṃyuttamahā-aṭṭhakathāya sārameva puna nigamavasena vuttanti. Atha vā **mūlaṭṭhakathāya** sāranti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ. Tena etaṃ dasseti “saṃyuttamahā-aṭṭhakathāya atthasāraṃ ādāya imaṃ sārattappakāsinim karontena sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāya akāsin”ti. “Mahāvihārādhivāsīnaṃ”ti ca idaṃ purimacchimapadehi saddhim sambandhitabbaṃ “mahāvihārādhivāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ mahāvihārādhivāsīnaṃ mūlaṭṭhakathāya sāraṃ ādāyā”ti ca. **Tena** puññaena. **Hotu sabbo sukhī lokoti** kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamavasena sampayuttaena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṃ sukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Ettāvatā sārattappakāsinīyā

Saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Saṃyuttaṭīkā samattā.

Saṃyuttaṭṭhikāya dutiyabhāge

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aṃsakūṭato	124	Acchariyaṃ	68
Akatābhiniवेशam	9	Ajajjaram	387
Akaniṭṭhagāmī	420	Ajanakā	269
Akammaññatā	417	Ajātabuddhi	238
Akalyatā	417	Ajitamāṇavena	72
Akasiram	196	Ajjukam	223
Akālikena	78	Ajjhattikassa	17
Akāliko	384	Ajjhattikānaṃ	283
Akuppā	147	Ajjhāsayaṃ	8, 136
Akkamati	549	Ajjhupagato	2
Akkhaṇavedhino	191	Ajjhosānā	261
Akkharabhāṇakānaṃ	72	Ajjhositaṃ	106
Akkharāni	542	Aññā	74, 170
Akhārikaṃ	237	Aññāṇā	278
Aguṇaṅgehi	364	Aññātaṃ	12
Agopitā	300	Aññindriyāni	493
Aggicuṇṇo	108	Atṭassa	23
Aggena	62	Atṭhasataṃ	106
Aṅgakūṭam	549	Atṭhasatapariyāyo	361
Aṅgasantatāya	124	Atṭhikaṃ	168
Aṅgārakāsum	114	Atṭhikacchako	428
Aṅgāracitake	185	Atṭhikacchapakulaṃ	173
Aṅgulimuddāya	389	Atṭhikummo	331
Acalapallaṅke	233	Atṭhuppattiko	7
Accantatthaṅgamo	87	Adḍhacūḷam	107
Accuggataṃ	430	Aṇusahagato	247

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aṇḍajā	275	Adinnaṃ	141
Atasitāye	225	Adukkhaṃ	353
Ati-abbhaṃ	277	Adukkhena	382
Atikkantarūpo	196	Addubbho	10
Atikkamma	161	Adhigacchanti	246
Atitikhīṇaṃ	372	Adhiccasaṃuppanaṃ	41
Atintā	300	Adhiṭṭhitā	187
Atimaññaṭi	111	Adhitiṭṭhati	245
Atilīnatā	514	Adhippayāso	226, 444
Atiharaṇaṃ	106, 462	Adhimattānaṃ	322
Atītaṃ	261	Adhimokkhaṃaḍḍo	62
Atīritaṃ	12	Adhimokkho	170
Atulitaṃ	12	Adhivacanaṃ	228
Attakāmā	460	Adhivatthā	276
Attajjhāsāyo	7	Adhūpitatāya	110
Attattho	447	Anattaniyaṃ	230
Attadīpā	219	Anattā	456
Attaniyaṃ	247	Anatthā	327
Attabhāvo	31	Anaddhaniyaṃ	441
Attamaṇā	12	Ananucchavikaṃ	167
Attamano	159	Anantakāṇi	527
Attarūpo	308	Anantamāyo	198
Atthaṅgamo	234	Anantarā	224
Atthato	318	Anabhiratiṃ	448
Atthavasikā	240	Anayabyasaṇaṃ	135
Atthassa	254	Anaye	202
Adamitā	300	Anayo	173
Adiṭṭhaṃ	12	Anāhāraḱā	313
Adiṭṭhajotaṇā	11	Aniccaṃ	50
Adiṭṭhesu	117	Aniccatā	383

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aniccā	146	Anubhāgo	330
Anicchā	398	Anumatipucchā	11
Anidassanaṃ	387	Anuyāti	266
Anibaddhaṃ	355	Anuyogavattaṃ	245
Animittaṃ	421	Anuvaḍḍhiyā	481
Animisehi	22	Anusaṅcaritaṃ	264
Aniyamitā	218	Anusandhiṃ	139
Aniyyānikattaṃ	539	Anusayabhūtā	209
Anirassādaṃ	440	Anusayo	413
Anītikaṃ	388	Anusāsatu	202
Anu abhāvaṃ	80	Anusenti	38
Anu aye	78	Anusotāgamane	249
Anukampamānena	387	Anussavo	122
Anugataṃ	91	Anekavidhaṃ	90
Anugatavedhaṃ	356	Anelagalā	197
Anuggaṇhanto	301	Anelakasappo	325
Anuggayhamānā	191	Anotarantaṃ	311
Anucchavikaṃ	169, 289	Anodhiṇassa	362
Anuḍaḥanaṭṭhena	131	Antaṃ	306
Anuttarā	232	Antako	505
Anudahanti	341	Antantena	169
Anuddhataṃ	440	Antamaso	21
Anuddharaṇīyanāgā	276	Antaragharaṃ	40
Anudhammaṃ	208, 506	Antaracaro	326
Anunetā	46	Antaradhāyanti	191
Anupatitā	148	Antarāyikā	56
Anupannehi	315	Antalikkhaṭṭhakā	310
Anupalittaṃ	199	Antā	384
Anupavajjaṃ	296	Anto	96, 210
Anubyañjanaṃ	323	Antodosatṭhena	259

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Andhabhūtaṃ	20	Apassayapīṭhaṃ	335
Annaṃ	275	Appahīnakoṭiyā	82
Anvayo	477	Appahīnaṭṭhena	322
Apakassitvā	158	Appeti	30
Apagacchanto	123	Abahukato	427
Apagataṃ	181	Abbhamaṇḍapaṃ	372
Apagatapaṭalapiḷakaṃ	251	Abbheyeva	277
Apacayo	105	Abyaggo	418
Apacito	109	Abyāpādo	136
Aparāpariyakammaṣṣa	183	Abyābajjhaṃ	388
Aparipuṇṇo	32	Abhiṃjāyitā	240
Aparihāniye	426	Abhiññā	287
Aparihārī	381	Abhinipatati	30
Apasādeti	301	Abhinibbatti	15
Apasādento	100	Abhinibbhijjituṃ	254
Apāyo	104	Abhinivittā	120
Apihitā	300	Abhinivesabhūtā	209
Apunabbhavo	294	Abhinivesā	261
Apūticitto	423	Abhiniveso	75
Appaññāṇaṃ	96	Abhinīhāraṃ	8
Appaññāto	294	Abhinnaṭṭhānaṃ	117
Appaṭikūlaṃ	445	Abhibhavitāni	303
Appaṭipuggalo	235	Abhimukhagataṃ	326
Appaṭiladdhā	157	Abhiruhanakā	428
Appaṭivānī	126	Abhisāṅkhatāṃ	81
Appaṭihārikaṃ	362	Abhisāṅkharoti	237
Appatvā	21	Abhisāṇcetaṃ	81
Appanā	135	Abhisameti	50
Appamattā	187	Abhisameto	244
Appavattanakkhaṇo	82		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Abhisametvā	127	Avāritattā	82
Abhisambujjhati	49	Avikkayamānaṁ	171
Abhisāpo	240	Avikkhambhite	521
Abhihaṭṭhum	341	Avikkhepo	432
Abhītanādaṁ	57	Avijjā	291
Amaccā	533	Avijjānīvaraṇo	45
Amataṁ	388	Avinipātadhammo	85
Amadhuraṁ	161	Avinīto	204
Amāvasuposathe	480	Avipākajinassa	362
Ayakaṇṭako	174	Avipākattā	70
Ayakosake	174	Avibhāvitāṁ	12
Ayyadhītā	166	Avibhūtaṁ	12
Araṇīyato	202	Avibhūtavāraṁ	133
Arati	416	Avibhūtā	373
Aratitā	416	Avisāradattā	371
Ariṭṭhaṁ	342	Avūpasame	405
Ariyamaggarathe	398	Aveccappasādena	370
Ariyo	194	Asaṁkiṇṇā	228
Alamariyo	378	Asaṅkhataṁ	387
Alāmakāṁ	246	Asadisā	232
Alikena	379	Asantaṁ	355
Alittā	231	Asambhinnāva	209
Alīnaṁ	440	Asarantena	210
Allagomayena	335	Asasmi	17
Alliyāpento	188	Asahitaṁ	161
Allīyitabbayuttaṭṭhena	388	Asiliṭṭhaṁ	210
Avadamānā	470	Asukhaṁ	353
Avantiyā	371	Asekkhabhūmivāro	225
Avasā	268	Asesanirodhā	12
Avassutassa	340	Assādaṁ	96

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assāditam	300	Ābādho	471
Assādentī	16	Ābhādhātu	133
Assādo	146	Ābhicetasikā	195
Assāmikabhāvo	441	Ābhujati	466
Assutavā	105	Āyaṃ	500
Ahārī	381	Āyatibhavassa	116
Ahetudiṭṭhi	205	Āyusaṅkhāro	190
[Ā]		Āyūhanam	30
Ākāsanissitā	114	Āyūhanā	414
Ākiṇcaññaṃ	377	Āyūhamānāva	29
Āgataviso	325	Ārakkhasārathī	397
Āgatāgamo	377	Āraddhavīriye	62
Āgato	71	Ārammaṇam	250
Āgamanīyā	65	Ārammaṇato	147
Āgucārī	115	Ārāmanisādī	422
Ācayo	105	Āruppavimokkho	124
Ācayamuṭṭhi	124	Āropitassa	189
Ātappam	126	Āropehi	194
Āturakāyo	201	Ālayā	388
Ādānam	105	Ālasiyo	364
Ādiyanti	141	Ālasyam	416
Ādīnavo	147	Āluḷitā	373
Ādhāyitvā	158	Āvaṭṭasadisatā	321
Ādhipaccam	527	Āvaṭṭo	321
Ānisaṃsam	138	Āvaheyya	250
Ānisaṃso	339	Āvāse	339
Āpato	119	Āvāso	305
Āpanno	85	Āveṇikāni	364
Ābandhanadhātu	146	Āsabham	56
Ābādhaṭṭhena	259	Āsayato	327

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[U]	
Āsavakkhayo	329	Ugghāṭitā	73
Āhāranirodhā	59	Uccāliṅgapāṇakā	114
Āharanti	25	Ucchādanadhammo	304
		Ucchedaṃ	36
[I]		Ujūmaggānusārino	63
Itṭhakapanti	165	Uḍḍayhanato	273
Itikirā	475	Uṇṇanābhi	113
Itivādapamokkho	422	Uṇhaṃ	338
Itthākaro	166	Utum	254
Itthikāmehi	386	Utusamaye	33
Itthindriyaṃ	493	Utusamuṭṭhānameva	277
Iddhibalena	277	Uttarasetu	326
Iddhimayo	141	Uttasati	156
Ibbhā	312	Uttānakāṃ	248
Iriyati	454	Udakajallaṃ	250
Iriyanā	345	Udakamaṇikānaṃ	224
Irīyati	301	Udīrayi	11
Issariyaṃ	527	Uddālitacammā	113
		Uddhaṃsoto	420
[Ī]		Uddhaccapakatikā	513
Īsā	397	Uddhambhāgo	413
Īsādantassa	241	Uddharaṇaṃ	462
		Uddharanti	276
[U]		Unnato	333
Uggamaṇaṃ	62	Unnaḷā	513
Uggahaṇaṃ	101, 548	Upakappati	276
Uggahāpaṇaṃ	548	Upakkilesaṃ	138
Uggahitasippā	189	Upakkilesa	273
Uggaho	105	Upakkhepaṃ	410
Ugghaṭṭitaññū	8	Upagacchati	56

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Upaṭṭhahanti	244	Uppannassa	401
Upaṭṭhātu	47	Uppātikam	298
Upaṭṭhāne	170	Uppādo	102
Upatāpenti	477	Ubbhantacittā	513
Upadahitvā	335	Ubbhamukho	274
Upadhānam	335	Ummaggo	345
Upadhīhi	322	Uruvallyavāsī	133
Upanijjhānacittam	113	Ulati	240
Upanisā	65	Usabham	233
Upapatti	137, 182	Ussakkitvā	238
Upapāto	296	Ussadanandiyam	226
Upayo	37	Ussādeti	301
Upavicaranti	361	Ussādento	100
Upasanto	100	Ussukkāpetum	362
Upādānakkhandhā	213	[Ū]	
Upādāniyam	221	Ūnādhikāni	254
Upādānīyesu	96	Ūmi	321
Upādi	448	Ūmibhayam	321
Upādiyati	245	Ūmisadisatā	321
Upādiyanti	15	Ūsaram	381
Upāyamanasikārena	23	[E]	
Upāyāso	321	Ekamsena	448
Upāyo	455	Ekaghaṇḍinigghoso	192
Upāsanam	545	Ekacarā	9
Upekkhā	170, 362	Eka jātiyam	107
Upekkhādhurasamādhī	398	Eka jhāsaya	76
Upeti	245	Ekattam	89
Uppattito	113	Ekattā	377
Uppathamanasikāro	415	Ekadvīhikāya	240
Uppannasaññā	448		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekantaparipuṇṇaṃ	164	Okkāmenti	381
Ekantaparisuddhaṃ	164	Oghaṭṭho	329
Ekantasantattā	525	Oghā	412
Ekapakkhalaṃ	327	Ocirakajāto	342
Ekapariññā	112	Otari	190
Ekamaggaṃ	480	Odapattakini	142
Ekamaggo	450	Odahitvā	168
Ekavihārī	179	Odissakatā	442
Ekasabhāvaṃ	89	Opakkamikāni	361
Ekāgāriko	267	Obhaṭacumbaṭā	142
Ekābaddhe	397	Obhāse	170
Ekābhisamayo	399	Orato	32
Ekodibhūtā	469	Orabbhikā	270
Evamrūpo	210	Orabbhiko	183
Eḷake	183	Orambhāgiyāni	530
Eḷamūgo	430	Orasaṃ	58
		Oraso	169
[O]		Olambakā	166
Okāṃ	209	Oliyanā	417
Okappanasaddhā	162	Olokanāṃ	273
Okappento	435	Ovādadhammadāyādo	169
Okasārī	209	Osaranto	123
Okāsaṃ	40	Osāpetvā	167
Okirinī	185	Ohīyati	382
Okilinī	185	[Ka]	
Oko	209	Kakkhaḷā	297
Okkantā	148	Kacavarajāto	334

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kaṭṭhattham	240	Kasambum	61
Kaṭṭhamukho	324	Kājahatthā	350
Kaṇḍakī	516	Kāmapaccanīkaṭṭhena	400
Kaṇṇacchiddakūpake	348	Kāmapaṭisaṃyutto	135
Kaṇhā	312	Kāmapadaghātām	400
Katajānanam	193	Kāmabhogiseyyā	330
Katayogassa	100	Kāmupādānam	412
Katūpāsana	189	Kāmūpasamhitā	292
Kathamkathī	52	Kāyaduṭṭhullam	416
Kaniṭṭhabhātā	100	Kāyapariyantikam	93
Kandaro	66	Kāyappamāṇam	196
Kappāsavaṭṭim	188	Kāyavinamanā	416
Kamanīyā	292	Kāyālasiyam	416
Kampayanto	336	Kāyikam	496
Kammacittena	253	Kāyikā	359, 361
Kammaṭṭhānasappāyā	357	Kāyūpapannassa	100
Kammanānattamūlakā	253	Kāyo	207
Kammantā	411	Kārahavāram	342
Kammanto	167	Kāraṇam	40
Kammabhavo	66	Kāraṇḍavam	61
Kammasabhāgatāya	183	Kāriyamāno	70
Kammārohanam	97	Kālasaṅkhāto	217
Kayo	549	Kāsāyāni	165
Karaṭo	238	Kālasīho	232
Kareṇum	190	Kālasuttanāḷi	359
Kalāpasammasanena	205	Kiccato	21, 400
Kalīṅgarūpadhānā	191	Kiñcanam	164
Kallitam	279	Kiñcehi	377
Kavitā	191	Kibbisā	297

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Kha]	
Kiliṭṭhaṁ	477	Khajjaṁ	275
Kilesajallaṁ	250	Khajjamānānaṁ	255
Kilesatintaṁ	303	Khaṇanaṭṭhena	259
Kilesūpasamatthāya	330	Khaṇḍā	527
Kīḷāvigamaṁ	262	Khattiyaparisā	57
Kukkuḷaṁ	261	Khantiṁ	8
Kuṇṭhapādo	329	Khandhantaraṁ	138
Kuthito	447	Khamanti	273
Kudhitaṁ	371	Khaye	65
Kupite	245	Khalaṁ	377
Kumbhakārapākā	94	Khitto	152
Kumbhīlasadiso	323	Khīṇāsavattā	235
Kummaggo	345	Khuraggaveva	239
Kulaṅgāro	383	Khuraneminā	267
Kulavasena	325	Khemappatto	56
Kulasaṅgahatthāya	98	Khemino	305
Kulūpako	159	Khobhetvā	132
Kusalavimutti	146	[Ga]	
Kūṭaṅgamā	187	Gaṅgāpiṭṭhe	236
Kūṭo	238	Gaṇḍo	351
Kerāṭikapakkhaṁ	434	Gatagiddhena	174
Kevalaṁ	295	Gatamagganeva	25
Kevalino	225	Gati	388
Kesarī	232	Gati-aññathattaṁ	533
Koṭṭhāsato	143	Gatijātivasena	13
Koṇaṁ	346	Gandhakuṭṭim	298
Kodho	321	Gandhagandhe	276
Kolāhalaṁ	165	Gandhadāmaṁ	335
		Gandhabbakāyikā	276

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ga]		[Gha]	
Gambhīraṃ	20	Ghaṭīkamuggarena	297
Gambhīratā	101	Ghaṭṭessati	309
Gambhīrā	190	Ghaṭṭento	348
Garahanto	527	Gharasandhi	267
Garukato	109	Ghoraviso	325
Gahaṇaṃ	373		
Gāmakūṭako	184	[Ca]	
Gāmantaṃ	292	Cakkhu	281
Gāmikapuriso	238	Cakkhudassanaṃ	419
Gāmmo	384	Cakkhudhātu	129
Gāraṇaṃ	527	Cakkhupasādo	129
Gāharakkhaso	321	Cakkhubhūtā	182
Gāhena	272	Cakkhubhūto	306
Giṇṇakāvasathe	529	Cakkhuviññānaṃ	19
Giṇṇakāvasatho	88	Cakkhusamphassaṃ	286
Giriparikkhepe	153	Caṇḍā	297
Gītaṃ	277	Catucārī	336
Guṇo	196	Catupaccayaḷābho	173
Gūthapāṇakā	174	Caturassavallī	237
Gehassitaṃ	361	Candūpamā	157
Gehassitasukhena	210	Caraṇasīlā	506
Goghātako	183	Caranti	182
Gocarajjhattaṃ	346	Cavanakavasena	14
Gocaradhamme	77	Cātumahābhūtika	105, 266
Gottarakkhitā	142	Cāraṃ	340
Goduhanamattaṃ	188	Citā	187
Gomaṃsapesiyo	183	Cittakeḷiṃ	186
		Cittakkharā	191
[Gha]		Cittavatthutā	106
Ghaṭaniṭṭhakāya	165	Cittānaṃ	254
Ghaṭā	346		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Ja]	
Cittikataṭṭhena	429	Jātimahallako	201
Cuti	296	Jātimā	197
Cutūpapāto	84	Jātiliṅgupapattiyo	52
[Cha]		Jānato	63
Chandavāsini	142	Jāyā	110
Chandasamādhī	510	Jiyābaddho	189
Chandikataṭṭhena	131	Jīraṇatā	13
Channaparibbājako	360	Jīraṇasabhāvaṃ	291
Chavivaṇṇasundaratāya	196	Jīvā	268
Chalābhiññādhammesu	274	Jeṭṭhakasīlam	484
Chiggaḷena	545	[Jha]	
Cheko	238	Jhānavimokkhe	309
[Ja]		Jhānassādena	119
Jaṅgaladeso	361	Jhāyitum	338
Jaṅgalānaṃ	410	[Ña]	
Jaṅghavāṇijā	199	Ñatvā	184
Jaṅghasetu	326	Ñāṇacariyāhi	374
Janakaṃ	31	Ñāṇadassanaviseso	378
Janite	199	Ñāṇapalāyanena	326
Jambhanā	416	Ñāṇappabhāvaṃ	63
Jayaggāho	386	Ñāṇaphusaṇaṃ	354
Jarājijṇṇo	201	Ñāṇasaṃvego	235
Jarāturatā	202	Ñāṇena	231
Javanappattā	180	Ñātaṭṭhena	24
Javāpetvā	47	Ñātī	533
Javissāma	189	Ñāpane	3
Jātaṃ	73	Ñāpenti	381
Jāti	116	Ñāyo	85, 407

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Tha - Da]

Ṭhānaso	54
Ṭhānuppattikā	477
Ṭhāne	404
Ṭhitakappī	273
Ḍetukāmo	348

[Ta]

Takko	135, 475
Tajjātikam	108, 255
Tajjāte	206
Taṇhakkhayam	388
Taṇhāgāho	179
Taṇhāsaṅkhayo	211
Tathāgatamañcassa	165
Tathāgato	169
Tadaṅgappahānam	204
Tanubhāvo	255
Tantākulakajātā	103
Tantipālakā	140
Tantibandho	331
Tandimanakatā	416
Tandiyanā	416
Tapati	200
Tapassim	384
Tāvakālikāni	465
Tāso	225
Tiṇagahane	135
Tiṇasīho	232
Tiparivaṭṭam	235
Tipurisubbedhāni	343

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Tibbam	150
Tibbacchandataṃ	44
Tiyaddhagato	201
Tilakkhaṇāhataṃ	225
Tivaṅgikā	331
Tīram	259
Tuṅganāsā	120
Tejussado	124
Teparivaṭṭadesanā	125
Tepiṭakam	506
Tebhūmakavaṭṭam	116

[Tha]

Thaddham	381
Thaddho	173
Thapati	359
Thāmagataṃ	413
Thinam	417
Thiyanā	417
Thiyitattam	417
Thunanto	470
Thero	297

[Da]

Dakkhiṇato	333
Daṇḍakavāsī	323
Daṇḍamuggaram	359
Dadeyya	98
Dabbajātiko	64
Dameti	346

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Darathapaṭippassaddhi	65
Darathapassaddhi	303, 418
Dassanaṃ	208
Dassanavisuddhikaṃ	342
Dassanīyo	196
Daḷhadhanuno	189
Daḷhīkamme	10
Dānūpanissayo	223
Dāyo	341
Dāsagāmā	167
Diṭṭhakālo	119
Diṭṭhasaṃsandanaṃ	11
Diṭṭhigāho	179
Diṭṭhigatiko	33, 332
Diṭṭhimaṇḍale	282
Dibbacakkhu	281
Dīpo	192
Dukūlacumbāṭakena	337
Dukkaraṃ	189
Dukkhaṭṭhena	259
Dukkhatō	455
Dukkhadukkhatā	367
Dukkhadhammānaṃ	340
Dukkhamanaṭṭhena	179
Dukkhasaccaṃ	20
Dukkhaḍḍhivāhā	300
Duggataṃ	153
Duṭṭhā	297
Duddasaṃ	20
Duddasattā	400

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]	
Duppayuttā	383
Dubbalaññaṇo	355
Dubbalapīti	66, 303
Dubbalabhojakā	500
Durāsadā	327
Durupaṭṭhāhā	326
Durūpaṭṭhānatarāṇi	327
Duviññeyyattā	14
Dussīlo	364
Dūraṅgamā	249
Devatā	246
Devadaho	208
Devapadāni	535
Devassa	68
Devo	372
Desanaṃ	326
Desanārūḷhaṃ	34
Deso	242
Domanassaṃ	333
Dvayanissito	36
Dvicarā	9
Dvisahassathāmaṃ	189
Dvīhitikā	382
[Dha]	
Dhajāhaṭā	142
Dhanakkītā	142
Dhanāyantā	441
Dhammakāyūpapannaṃ	430
Dhammacakkaṃ	235
Dhammacakkhu	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhammatṭhitatā	49	Nandanavasena	115
Dhammatṭhiti	49	Nandim	454
Dhammatṭhitiñāṇaṃ	79	Nandī	222
Dhammatā	349	Namanalakkhaṇaṃ	18
Dhammato	143	Namuci	505
Dhammathomanatthaṃ	76	Narā	114
Dhammadhātu	77	Navo	294
Dhammaniyāmatā	49	Nassanti	428
Dhammapāsādaṃ	96	Nāgena	241
Dhammabhūto	306	Nāṭakinī	185
Dhammarakkhitā	142	Nānājjhāsaya	349
Dhammādāsaṃ	531	Nānattaṃ	90
Dhammānusārī	490	Nānāvidhapaṇḍā	313
Dhammābhisamayo	8	Nāmarūpaṃ	180
Dhammuddhaccaṃ	170	Nārāyaṇaṃ	54
Dhammo	3	Nāsenti	365
Dhammojaṃ	479	Nikanti	29, 170
Dharamānakāle	261	Nikāmalābhī	195
Dhāraṇaṃ	101	Nikūṭanto	38
Dhāretvā	255	Nikkaḍḍhanto	106
Dhāvati	407	Nikkilesatāya	207
Dhikkāro	499	Nikkilesā	525
Dhuraṃ	195	Nikkhantā	284
Dhumetvā	108	Nikkhittassa	7
Dhūmayanabhāvo	246	Nigghoso	11
[Na]		Niccaṭṭikkhepato	179
Naggabhoggaṃ	377	Nicchāto	353
Nacirassaṃ	368	Nijjaṭaṃ	67
Nadīsotova	463	Nijjarā	385
		Nijjhāyantassa	122

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nitambo	66	Nirojā	140
Niddukkhattaṃ	388	Nirodhasaññā	448
Niddhamatha	61	Nirodhento	80
Nippakkhacamme	183	Nillopo	267
Nippapañcaṃ	387	Nivattanaṭṭhāne	249
Nibbasanāni	160	Nivattanti	246
Nibbānagamaṇaṭṭhena	450	Nivattā	82
Nibbānadhammassa	39	Nivatto	73
Nibbidā	65	Nivāpapaṭṭhe	184
Nibbindanaṭṭhāya	39	Nivisati	120
Nibbindeyya	105	Nisīdanti	195
Nibbisevanānaṃ	340	Nissaṭabhāvena	400
Nibbeṭhanaṃ	422	Nissandato	466
Nibbeṭhehi	210	Nissaraṇaṃ	147
Nibbedhabhāgiyaṃ	426	Nissirikaṃ	377
Nibbhayo	156	Nihitaṃ	383
Nibhāsarūpaṃ	244	Nīcavuttino	546
Nimittaṃ	514	Nīlapupphe	236
Nimittaggāho	323	Nīlasappo	325
Nimmathetvā	108	Nīhananti	412
Niyyātane	22	Nekkhammadhātu	136
Niyyānikā	539	Netā	46
Niyyāsavaṭṭim	188	Nepakkaṃ	72
Nirantaro	139	Neyyo	8
Nirasā	140	Nerayikaṃ	300
Nirujjhaṇaṃ	79	Nelaṅgo	372
Nirujjhanakasabhāvaṃ	51	Nopeti	355
Nirutti	228	[Pa]	
Niruddhaṃ	361	Paṃsum	98
Nirūpārambho	85	Paṃsurajojallaṃ	411

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pakati	155	Paṭiccasamuppannaṃ	51
Pakativāto	277	Paṭinivattati	248
Pakatihatthikulaṃ	54	Paṭinivattesi	117
Pakkattā	347	Paṭinissaggaṃ	357
Pakkuthati	100	Paṭipanno	91
Pakkhapañjarena	189	Paṭipāṭiyā	71
Pakkhiṃ	348	Paṭipāḍenti	311
Pakkhipeyyum	178	Paṭipīḷanākārena	146
Paggahitavīriyo	195	Paṭippassambhanti	255
Paṅko	313	Paṭiyādetvā	166
Paccanīkaṃ	102	Paṭilābhakatṭhena	410
Paccantimaṃ	477	Paṭilīyamānena	372
Paccayaṭṭhitiko	415	Paṭileṇchi	188
Paccayapariggaho	205	Paṭivattaṃ	160
Paccayabhūtaṃ	324	Paṭivijjhitaṃ	333
Paccayasammasanaṃ	120	Paṭisaṅkhā	134
Paccayo	74	Paṭisaraṇaṃ	499
Paccavekkhantā	4	Paṭisallānaṃ	295
Pacchātape	498	Paṭisallīyitaṃ	403
Pacchimaṃ	240	Paṭihanti	338
Pañcakaṅgo	359	Paṭihaññati	338
Pañcakāmaguṇiko	112, 214	Paṭihāraḥkammaṃ	445
Pañhamaggo	378	Paṇamaṇā	416
Paññāṇavā	10	Paṇidhi	137
Paññāyati	325	Paṇītataṃ	360
Paññāyanti	105	Paṇītatare	276
Paṭakoṭṭhakaṃ	253	Paṇḍito	307
Paṭavāsini	142	Paṇṇamuṭṭhidānamattaṃ	21
Paṭikacca	420	Pati	110
Paṭikotteti	188	Patiṭṭhahanti	225

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭiṭṭhānaṭṭhena	187	Pariññeyye	257
Paṭiṭṭhānabhūtaṃ	38	Pariṇāmakālo	255
Patitaṃ	131	Parittaṃ	89
Patissatā	61	Parittacitto	313
Pattadāmaṃ	335	Paridevo	450
Patthanā	162	Paripantho	267
Pathaviṭṭhakā	276	Paripācenti	309
Padaparamo	8	Paripācanadhātu	146
Padaro	66	Paripucchanāṃ	101
Pannako	270	Paripuṇṇaṃ	329
Papañcasaññā	301	Paripuṇṇavīriyo	195
Papatā	173	Parimaddanadhammo	304
Pabbatapāde	236	Pariyādiṇṇarūpacittā	241
Pabbateyyā	249	Pariyādiyamānameva	293
Pabhijjanasabhāvaṃ	215	Pariyādiyitvā	212
Pamattabandhu	505	Pariyāpādentī	380
Pamāṇaṃ	62	Pariyāpuṇāti	88
Pamāṇakaraṇo	376	Pariyāyanta	312
Pamoditā	314	Pariyesitaṃ	264, 265
Payogo	332	Pariyogāḷhena	78
Parabhāgaṃ	32	Pariyosāpeti	396
Paramatthaṃ	92	Parivaṭṭetvā	133
Paramatthakathā	91	Parivattetvā	108
Paramappamāṇaṃ	124	Parivāraṇaṃ	398
Parāmāso	294	Pariveṇaggena	195
Parikammaṃ	138	Parisaṃ	383
Parikkhāro	397, 407	Parissayaṃ	26
Paricarito	296	Parihato	304
Paricārikabhāvaṃ	364	Parihānaṃ	162
Paricchedo	96	Parihārabhāriyaṭṭhena	213

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pariḷāho	131	Pāraṃ	387
Palāpe	61	Pāragā	301
Palālayamānassa	23	Pāvaḷanippphotoṇā	378
Palibodho	164	Pāvuraṇaṃ	275
Palimajjeyya	98	Pāsādayaṃ	308
Palujjanaṭṭhena	259	Pāsādiko	196
Palujjanattā	249	Pāsena	229
Palokinaṃ	354	Piñchavaṭṭi	100
Palobhanīyaṃ	226	Piṭṭhasurā	546
Pallaṅkapīṭhaṃ	335	Piṇḍagaṇanāya	389
Pavaḍḍhitvā	249	Piṇḍāpacāyaṇā	436
Pavattaṃ	421	Piṇḍolyaṃ	240
Pavattibhāvo	206	Pittapaccayāni	360
Pavanaṃ	107	Piyarūpā	292
Pavicinati	525	Piyasabhāvaṃ	120
Paveṇiṃ	311	Pisuṇā	141
Paveṇī	202, 251	Piham	362
Pasādo	282, 527	Pīṭhamaddano	61
Passato	63	Pucchāvasiko	7
Passambhitvā	247	Puññaṃ	166
Pahāraṭṭhāne	328	Puññaniyāmena	166
Pahitatte	62	Puthubhūtaṃ	507
Pahitatto	179	Puthūnaṃ	105
Paḷāsī	248	Pupphadāmaṃ	167
Pākārasandhi	477	Pubbaṅgamā	393
Pāṭipuggalikāni	364	Pubbabhāgasukhaṃ	65
Pāṭiyekkaṃ	319	Purāṇupaṭṭhāke	227
Pāṇā	268	Parisathāmo	268
Pātaṃ	368	Pūjito	109
Pānaṃ	275	Pūtiko	327

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pūtibhāvena	240
Pūtibhūtaṃ	141
Pemaṃ	527
Pesācā	271
Potaṃ	178
Potheyyūṃ	350
Ponobhaviḱā	214
Porī	197

[Pha]

Phaṇijjakaṃ	223
Phandati	250
Pharaṇa-appamāṇatāya	377
Phalaṃ	265
Phalakaṃ	326
Phalakkhaṇe	58
Phalabojjhaṅgā	422
Phalāsavo	546
Phaleyya	168
Phassanvayaṃ	300
Phassasaṃghaṭṭanaṃ	250
Phassassādino	30
Phassākarāṇaṃ	293
Phaḷubījaṃ	547
Phuṭṭhavisō	293
Phuṇanti	114
Phusanto	29, 185
Phusitamattesu	147
Phussarathaṃ	166

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bandhaniyo	346
Balavapīti	66, 303
Balasampanno	382
Balānurūpena	386
Bahalarāgo	240
Bahulīkato	520
Bāhirāṇi	284
Bāhujaññaṃ	507
Bujjhanatthāya	501
Bujjhanabhāvaṃ	8
Buddhacakkhu	281
Buddhavipassanā	25
Bodhaṃ	414
Bodhi	414
Bodhisatto	23
Byañjanaṇi	542
Byathati	299
Byappanā	135
Byādhiṃ	327
Byādhiyakaṃ	416
Byāpannaṃ	141
Byāpādadhātu	135
Byābhaṅgiyā	473
Brahmaññaṇa	408
Brahmabhūta	231
Brahmabhūto	307
Brahmayānaṃ	396
Brahmavimāṇā	239
Brāhmaṇapāsaṇḍikā	253

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhagavaṃpaṭisaṇā	47	Magganaṭṭhena	453
Bhagavaṃmūlakā	46	Magganīyaṭṭhena	450
Bhaggā	94	Maggabhāvanāya	403
Bhaṇḍakaṃ	197	Maggasotaṃ	85
Bhattakilamatho	416	Maggāmaggeññaṃ	65
Bhattamucchā	416	Maṅku	423
Bhavarajju	262	Maṅgalikā	396
Bhāyanākārasaṇṭhitam	394	Maṅguli	185
Bhāriyaṃ	387	Maccudheyyassa	480
Bhāro	189	Macchapittaṃ	178
Bhāvitāni	254	Maccheramalapariyuṭṭhitena	364
Bhāvito	520	Majjaṃ	141
Bhāsanam	11	Majjhataṭṭapayogātā	438
Bhinnamariyādā	140	Maññaṃ	350
Bhinnasaṃvarattā	206	Maṇimayaṃ	151
Bhiyyobhiñño	474	Matiyā	76
Bhuttāvissa	416	Maddantā	460
Bhūto	34	Madhubhaṇḍam	337
Bhūmaṭṭhakā	310	Madhurasabhāvaṃ	120
Bhūripaṇṇo	251	Madhuro	521
Bhedatthaṅgamo	87	Manāpā	292
Bhedo	190	Manuññaṃ	157
Bhogaṃ	100	Mano	397
Bhogagāmaṃ	371	Manodhātu	130
Bhogavāsini	142	Manobhāvanīyā	202
Bhogehi	348	Mantakammaṃ	445
[Ma]		Mandā	94
Makkhitāni	374	Mammacchedikā	141
Makkhī	248	Mamāyati	441
Maggaññū	226	Mariyādanto	354

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Malayaṃ	361
Mallapāsāṇaṃ	100
Mahantaṃ	337
Mahāpañṇesu	138
Mahāmukha-ukkhaliṇaṃ	188
Mahāyāgo	265
Mahāsārajjāṃ	196
Mahāsāvajjātā	141
Mātaṅgo	197
Mātuthaññaṃ	151
Mānagāho	179
Mānito	109
Māraparisā	57
Māriso	538
Māretā	262
Migaṃ	184
Micchā	143
Micchācāro	141
Micchāññaṇino	145
Micchādiṭṭhivūpasamo	406
Micchāpaṇihitāya	402
Micchāpaṭipadaṃ	21
Micchāsāṅkappo	135
Micchāsabhāvaṃ	407
Mukhadvāre	336
Mucchaṃ	156
Muñcanaṃ	373
Muṭṭhasati	513
Muṇḍaghaṭaṃ	332
Muṇḍapīṭhaṃ	335

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Muṇḍesuṃ	52
Muttaharītakaṃ	156
Muni	163
Musā	141
Muhuttikā	142
Mūlagandhe	276
Mūlapariñña	112
Mūlabījaṃ	547
Mettācetovimutti	442
Mettāyaṇā	136
Metti	136
Methunasamācāresu	141
Medhāvī	477
Mohapaccayā	379

[Ya]

Yajanto	345
Yathānusandhi	120
Yathānusiṭṭhaṃ	4
Yantabaddhāni	167
Yānaṃ	275
Yāpetuṃ	246
Yojanāvaṭṭaṃ	196
Yojanikaṃ	337
Yodhakammaṃ	445
Yodhājīvo	380
Yoni	219, 329

[Ra]

Rakkhaṇatthāya	329
Rakkhaṇabhāvaṃ	159

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[La]	
Rajako	254	Laḷanam	465
Rajanīyena	230	Lāmakabhikkhu	186
Rajjubhedo	550	Lāyanam	256
Rañjanavasena	115	Liṅgam	514
Rañjeti	429	Līnam	417
Ratanacaṅkoṭavarena	33	Lūkhajīvī	384
Rattacittam	323	Leṇacchāyāya	293
Ratham	397	Lepam	470
Ramme	338	Lokakkhāyikā	540
Rāgakkhayā	222	Lokacintam	544
Rāgapaccayā	379	Lokanirodham	37
Rāgo	199	Lokāmisena	167
Rājakārāmo	532	Lokāyatiko	89
Rājadhānī	252	Lokuttarā	191
Rājā	429	Loṇūpahatam	534
Rājāyutto	343	Loko	306
Riñcati	354	Loṇadhūpanam	445
Rukkhasetu	326	Loṇikam	237
Ruccati	122	Lobhagedho	156
Rūpakūṭam	549	Lohatuṇḍakehi	182
Rūpattāya	237	Lohitako	342
Rūpanirodhā	59	[Va]	
Rūparāgam	293	Vaṃsānurakkhakā	140
Rūpavā	364	Vaṅgasāṭako	165
Rogo	351	Vacam	223
Rodāmi	380	Vaṭṭavivaṭṭam	21
[La]		Vaṭṭitvā	185
Lakkhaṇam	12	Vaṭṭippadesam	107
Laddhabalā	240	Vaḍḍhitakālo	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vaḍḍhitā	187	Vāavedhino	191
Vaṇasarīro	347	Vāhetha	61
Vaṇṇagītāṁ	396	Vālamigāni	338
Vaṇṇaghoso	173	Vi-asanaṁ	151
Vaṇṇabhāsaṇaṁ	451	Vikirati	239
Vaṇṇā	542	Vikubbaṇaṁ	138
Vaṇṇento	519	Vikkayo	549
Vataṁ	313	Vikkhattacittā	4
Vattaṁ	160	Vigacchanakasaḥbhāvaṁ	51
Vattā	307	Vighātattaṁ	209
Vatthikose	275	Vighāto	208, 428
Vatthaṁ	275	Vicaraṇacittaṁ	253
Vatthuvijjā	274	Vicikicchāṭṭhānīyā	417
Vadhabhāvato	251	Vicikicchābhāvaṁ	73
Vadho	550	Vicchedaṁ	309
Vanasaṇḍe	201	Vijambhaṇā	416
Vayovuḍḍho	201	Vijānanaṭṭhena	106
Varagandhavāsitaṁ	33	Vijjā	394, 408
Valāhakakāyikā	277	Vijjābhāgiyā	528
Vallūraṁ	110	Viññāṇaṁ	115
Vassabhaññā	228	Viññāṇassa	83
Vassāne	277	Viññātasāsano	377
Vassikaṁ	410	Viññātāro	62
Vātingaṇaṁ	237	Vitakkasahagatā	194
Vātena	325	Vitthambhaṇadhātu	146
Vādaṁ	274	Viditaṁ	74, 226
Vādo	80, 210	Vidhaṁ	91
Vāpiyā	94	Vidhamsayanti	187
Vāmato	333	Vidhā	412, 429
Vāyupatthambhaṁ	158	Vidhūpeti	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vinayanato	204	Virāgaṃ	357
Vināsameghena	278	Virāgavasena	179
Vinicchayāmacco	184	Virāgo	12, 65
Vinicchayo	105	Viruhati	223
Vinibaddho	38	Virūpasarīravaṇṇaṃ	196
Vinivattetvā	12	Viruḷhaṃ	115
Vinivattento	326	Vilayaṃ	168
Vinivijjhanaṭṭhena	356	Vivajjento	35
Vinivisanti	38	Vivaṭo	60
Vinīyati	147	Vivatṭento	80, 252
Vinetabbo	403	Vivadati	249
Vinetā	46	Vivekaṭṭho	179
Vinodeti	26	Visamahetudiṭṭhi	205
Vindītabbo	345	Visamāni	313
Vipaṇcitaññū	8	Visāradā	389
Vipariṇataṃ	361	Visārado	479
Vipariṇāmakotiya	179	Visiṭṭho	221
Vipariṇāmadukkhata	367	Visuddhiṃ	451
Vipassanaṅgena	219	Visūkamiva	80
Vipāko	265	Viseso	472
Vipulalābhī	196	Vissajjeti	239
Vipphandanti	22	Vissaṭṭhakāyā	275
Vipphanditaṃ	80	Viheṭhetuṃ	311
Vibādhenti	477	Vītihaṇaṃ	106, 462
Vimaticchedanā	11	Vītiharati	466
Vimutti	408	Vīriyaṃ	126
Virajjanaṃ	79	Vīriyacchandaṃ	401
Virajjanakasabhāvaṃ	51	Vusitavāso	226
Virajjanatthāya	39	Vūpasameti	522
Virajjeyya	105	Veganiggahaṇatthāya	330

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Veṭṭhake	346	Saṅkhataṃ	51
Vedaniyaṃ	81	Saṅkhataṇissatā	206
Veyyattiyaṃ	477	Saṅkhadhamako	382
Veram	85	Saṅkhalikhitaṃ	164
Verajjaṃ	208	Saṅkhātadhammā	72
Vesārajjam	55	Saṅkhāraṃ	92
[Sa]		Saṅkhāradukkhatā	367
Saṅkīyissanti	228	Saṅkhepo	255
Saṅkhittatā	514	Saṅgati	268
Saṅghabhogaṃ	332	Saṅgahato	21
Saṅgho	199	Saṅghātaṃ	233
Saṃyojanāni	413	Saccavacanena	267
Saṃvaraṇato	204	Sajātimaṃsatāya	110
Saṃvidhāya	335	Sañchinno	327
Saṃvejaniyāni	314	Sañjāti	15
Saṃsāro	150	Saññino	301
Sa-uttāso	212	Saṇṭhānaṃ	282
Sakaṭasetu	326	Saṇhaṭṭhena	387
Sakaṇṭako	345	Saṇho	238
Sakāraṇā	378	Satatasampīlanaṭṭhena	179
Sakuṇagghi	469	Satasākho	167
Sakuṇikā	104	Satasmi	17
Sakkaccakārī	279	Sato	457
Sakkato	109	Sattanikāye	182
Sakkāyadiṭṭhi	205	Sattavirahitassa	12
Sakkāyasabbam	285	Sattā	268
Sakkāro	173	Satti-anurūpena	386
Sagahano	345	Satthahāraṇam	297
Saṅkappo	135	Saddahanto	434
Saṅkāraṭṭhānaṃ	192	Saddhā	140

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sanidānaṃ	134	Samatṭhikālo	153
Santaṃ	456	Samaṇarati	330
Santatto	327	Samatikkamaṃ	257
Santaramānova	114	Samathānurakkhaṇaṃ	346
Santānetvā	255	Samanussarato	361
Santāraṇī	326	Samantacakkhu	281
Santikattā	4	Samannāgataṃ	168
Santuṭṭhaṃ	220	Samanvesati	397
Santuṭṭho	155	Samalaṃ	192
Santharanti	334	Samasīho	233
Santhāgāraṃ	334	Samādapetvā	339
Sandacchāyo	343	Samādānavirati	145
Sandīyati	159	Samādhi	211
Sandhi	192	Samādhikammikassa	434
Sannikkhepanaṃ	107	Samādhikusalo	278
Sannipātītāni	360	Samānapaṇṇaṃ	166
Sannirujjhaṇaṃ	107	Samānetuṃ	103
Sapadeso	403	Samāraddhā	188
Saparidaṇḍā	142	Samiddhaṃ	507
Sappaṭibhaya	345	Samugghātena	187
Sappatisso	502	Samucchindanto	80
Sappurisataro	407	Samucchedavirati	145
Sabbaji	304	Samuttejetvā	339
Sabbatthikā	435	Samudayati	90
Sabbasaṅgāhikā	18	Samudayo	86
Sabbasaṃhaṃ	126	Samodahanto	331
Sabyañjano	10	Samodhānaṃ	410
Sabhayo	345	Samodhānetvā	227
Sabhāvavigamo	293	Samosarantaṃ	320
Samajjavesaṃ	379	Samosaritvā	256

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sampajānaṁ	457	Sarikkhadānaṁ	277
Sampajānakārī	457	Sarīsape	338
Sampajānena	69	Salakkhaṇagati	347
Sampajāno	454	Salākāvuttā	382
Sampattiyaṁ	120	Sallakkhitāni	283
Sampattavirati	145	Savaḍḍhi	63
Sampahaṁsetvā	339	Sasambhāraṁ	282
Sambodhi	474	Sassataṁ	36
Sambodho	23	Sassatiyo	252
Sambhārasaṁyuttā	546	Sahanato	57
Sambhijja	336	Sahabyataṁ	275
Sambhejjamukhadvāraṁ	411	Sahavati	299
Sambhūtāni	383	Sākhā	67
Sammakkhanato	467	Sātaccaṁ	126
Sammattaniyāmo	273	Sāthakasampajaññaṁ	457
Sammappaññāya	37	Sāttho	11
Sammappadhāne	309	Sādiyaṇaṁ	548
Sammasanaṁ	65	Sādhayamānaṁ	464
Sammasanacāraccitaṁ	282	Sādhukaṁ	3
Sammāpaccavekkhaṇā	146	Sādhukārikā	3
Sammāsabhāvaṁ	407	Sādhukīlikam	166
Sammukhe	298	Sādhujīvī	139
Sammuti	92	Sānisamsā	63
Sammutikathā	91	Sāmaggiṁ	50
Sammuditā	314	Sārakkhā	142
Sayanaṁ	548	Sāruppaṁ	155
Saraṇaṁ	251	Sālalaṭṭhiṁ	120
Sarabū	113	Sālithusehi	311
Sarasaṅkappā	303	Sāsanadhammo	241
Sarasato	234	Sāhasikakammena	385

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sikkhanasīlo	406	Supissāmi	348
Sikhābhedo	550	Suppavattaniyo	407
Sitaṃ	529	Subhaṃ	133
Sivaṃ	388	Subhaparamaṃ	446
Sisire	338	Suvimuttaṃ	423
Sītaṃ	338	Susajjitaṃ	153
Sīlaṃ	3	Susaṇṭhitaṃ	423
Sīlajetṭhakā	312	Sūkamaṃ	402
Sīhanādasamodhānaṃ	232	Sūcako	184
Sukkā	418	Sūdo	470
Sukkhāpetvā	183	Sūto	184
Sukhavedaniyaṃ	108	Sūlamaṃsaṃ	110
Sukhavedanīyo	28	Sekkhā	72
Sukhitaṃ	153	Sekkho	406
Sukhito	210	Seṭṭhanādaṃ	57
Sukhindriyaṃ	359	Sedaṃ	185
Sukhumā	127	Sedamalamakkhitaṃ	431
Sukhumotveva	26	Senāpatiṃ	160
Sukho	314	Sokasabhāvaṃ	291
Sugatā	367	Sokādibyanappatti	249
Suññatā	236	Soko	450
Sutajjitaṃ	346	Sotāpatti	488
Suttaḡuḷe	271	Sotāpattiyaṅgāni	85, 488
Suttadaṇḍo	514	Sote	249
Suttanikkhepo	7	Sotthinā	254
Suttamayaṃ	252	Sotthimaggo	326
Sudujitaṃ	346	Sovatthikā	396
Suddharūpameva	207	[Ha]	
Supaṇṇavātaṃ	100	Hatthasatubbedho	97
Suparipuṇṇo	421	Hatthasāraṃ	328

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ha]		[Ha]	
Hadayabhedo	550	Hīnādhimuttiko	159
Hananato	57	Hīnena	62
Hanusañcopanaṃ	373	Hīno	137
Hasitaṃ	529	Hemantikena	255
Hāpetabbaṃ	433	Heraññiko	238
Hāsetvā	278		